

A M. TUD. AKADÉMIA
JOGTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK KIADVÁNYSOROZATA 5. SZÁM.
HATVAN ÉV
TUDOMÁNYOS MOZGALMAI
KÖZÖTT

CONCHA GYŐZŐ
IGAZGATÓ ÉS TISZTELETI TAGNAK
ÖSSZEGYŰJTÖTT ÉRTEKEZÉSEI ÉS BÍRÁLATAI
II. KÖTET.
A M. TUD. AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1935.

HATVAN ÉV
TUDOMÁNYOS MOZGALMAI
KÖZÖTT

CONCHA GYŐZŐ
IGAZGATÓ ÉS TISZTELETI TAGNAK
ÖSSZEGYŰJTÖTT ÉRTEKEZÉSEI ÉS BÍRÁLATAI
II. KÖTET.

A M. TUD. AKADÉMIA KIADÁSA
BUDAPEST, 1935.

A közigazgatási javaslatról

I.

A kormány a megyék rendezésére vonatkozó javaslattal az alkotmány-reform terére lépett.

Nem egyszerű közigazgatási javaslattal állunk szemben, mert arról van szó, hogy a végrehajtó hatalom főfontosságú része, a politikai köztisztviselők kiszemelése, melyet eddig a polgárok maguk gyakoroltak a megyei bizottságok útján, a polgárokról a minisztériumra ruháztatás, ami eminensen az alkotmányt, a szuverén hatalombani részesedést érinti.

De alkotmányi a javaslat annyiban is, mivel az egyik társadalmi osztály, a nagy és középbirtokosok kezéből kiveszi a hatalmat s bár azt a királyra és minisztériumára ruházza, következményeiben mégis a nem-földbirtokos, a demokratikusabb elemeknek nyit nagyobb érvényesülésre tért, azoknak az elemeknek, amelyek eddig inkább csak a közszolgálatnak bírói, pénzügyi, közlekedési, bányászati ágaiban működtek.

Alkotmányi végül annyiban is a javaslat, amennyiben a végrehajtó hatalomnak eddigi tagoltságát, melynél fogva abban az általános vezetés, a kormányzás a minisztériumot, a konkrét közigazgatás a törvényhatóságokat illetve, megszünteti s Tocqueville terminológiájával élve, nemcsak kormányzati, de adminisztratív centralizációt létesít. Ez adminisztratív centralizációt Tocqueville megkülönböztetésével egyezően, nem abban látom, hogy a közhivatalok betöltésének joga a minisztériumra száll, hanem abban, hogy a minisztérium kinevezése alá kerülő hatóságoktól elvétetik az önálló hatáskör, azok elvileg a minisztériumnak az ország egyes vidékeire kihelyezett segédeivé válnak, vagyis a kormányzati és hatósági hatalom egybeolvasztatik, ami az országgyűlés és a minisztériumnak egymáshoz való s a kormányzottaknak a szuverén hatalomhoz való viszonyára döntő fontosságú.

A Szapáry kormány javaslata az 1848-i harmadik törvénycikknek, újabkori alkotmányunk legsarkalatosabb törvényének s az ugyanezévi tizenhatodik törvénycikk intenciójának, hogy a megyei szerkezet a közszabadsággal összhangba hozassék, egészen új felfogású értelmezése, lényegileg ép oly radikális rendszabály, mint a 48-i harmadik törvénycikk, mely a nem-felelős, nem-független, testületi jellegű magyar kormányzókat Ausztriától független, tárcáik körében egyénileg is felelős miniszterekkel helyettesítette.

Ha azok a célok, melyeket a javaslat ez indokolása kontemplál, megvalósulnak, alkotmányunk a legnagyobb változások egyikén fog keresztül menni, melyeket ezeréves életében megért. Amint az 1790. év alkotmányunk nagy határdombja, az lesz e javaslatok által az 1891-i is.

A reformnak azzal az irányzatával, mely a politikai igazgatás közegeinek kinevezését a minisztériumra ruházza és a demokratikusabb elemeknek nagyobb érvényesülésére nyit alkalmat a közszolgálatban, nagyjában egyetértve csakis az adminisztratív centralizációra látom szükségesnek bővebben kiterjeszkedni.

Elöttem ugyanis teljesen helyesnek látszik a közvélemény igen tekintélyes részének az a meggyőződése, hogy nemzetünk az önkormányzati hivataloskodást többé nem bírja s így alkotmányunk sokszáz éves, legsarkalatosabb intézményének, a megyei törvényhatóságoknak hatalmi köréből tényleg is ki kell venni, ami 48 óta amúgy is csak névleg volt meg benne, az önkormányzati tisztviselést. Kenyérkeresetből szolgáló, tényleg ki nem választható, nyugdíjra számító tisztviselők nem önkormányzatilag viselik tisztüket, hanem csak mint hivatalnokok, köztük 8 az ország hivatalnokai közt önkormányzati tekintetben semmi különbség nincs, csak az alkalmazásuk más, utóbbiakat az ország nevében a király s miniszterei, a megyeieket az ország polgárainak százados helyi csoportjai, illetőleg az ott irányadó gentry választja. De amint az ország hivatalnokai, bírái nem honpolgári kötelességből, hanem élelfenntartásukért is szolgálnak, épúgy a megyeie is.

Önkormányzatot nálunk csak a megyei polgárok, illetve bizottsági tagok gyakorolnak a

megyei képviselő-, illetve a tisztviselő-választásnál s a törvényhatósági bizottságokban, a választottak ellenben hivatalnokai a választóknak s fizetésért szolgálnak.

Bármennyire fájjaljam is, hogy nemzetem erkölcsileg szegényebb lesz a tisztviselő választás jogának megszüntetésével, mert ezzel konstatáltatik, hogy polgárai nem képesek a törvényvégrehajtást maguk biztosítani, bármily aggódva nézzem szabadsága gyakorló iskolájának a megyének épületéből e sarkkövet kivenni, mert az egész önkormányzati épület rombadőlétől tartok, bármennyire kétségtelen legyen is előttem, hogy a szuverén hatalom új megoszlása az egyes polgárok szabadságának hátrányával jár: meg kell nyugodnom a szerintem megváltozhatlan tényben, hogy az önkormányzati tisztviselést nem bírjuk meg.

Társadalmunknak nincsenek többé olyan elemei, melyek akkora elfoglaltsága tisztségek önkormányzati vitelére alkalmasok lennének, aminők alispáni, szolgabírói és egyéb megyei tisztségeink, de azt hiszem, nincs a világ egy nemzetének sem, mert a mi hagyományos megyei hivatalaink oly nagy hatáskörrel bírnak, amely teljesen leköti az illetők minden erejét és idejét.

A közhivatalok önkormányzati viselését csak abba lehet helyezni, hogy vagy ingyen szolgáljanak az illető közegek, vagy ha ingyen nem szolgálnak is, rövid időre választassanak, kiválaszthatók legyenek s hivataluk ne legyen egyedüli kenyerük s ha meg nem választatnak, legyen miből megéljenek.

Sem az egyik, sem a másik eset nálunk fenn nem forog. A megyei hivatal, viselőik legnagyobb részére kenyérkereset, vagy olyan mellékkereset, mely nélkül meg nem élhetnek.

Középbirtokosságunknak sem elég vagyona, sem elég képzettsége nincs többé, hogy nobile officiumokat vagy azokhoz mégis közeljáró tisztségeket viseljen s a közigazgatáshoz mai nap kötött igényeknek megfeleljen.

Ha ez áll, ha közhivatalaink hatáskörét földarabolni, testületekre bízni nem lehet, nem marad egyéb hátra, mint a közhivatalokat jól fizetett, szakszerűleg kiképzett, egyedül a közszolgálatnak élő egyénnel betölteni, akik azonban csak akkor ítésznek hajlandók közigazgatási pályára lépni, ha ott jövőjük biztosítva lesz s tehetségeiknek megfelelő előmenetelre számíthatnak, mi azonban ismét csak úgy lehetséges, ha nemcsak élethossziglan választatnak, de ha előttük az egész ország hivatalai nyitva állanak s nincsenek egy megye csekély számú hivatalaira szorítva.

Ez nézetem szerint a legfőbb oka annak, hogy önkormányzatunknak tisztviselői részét jelen alakjában nem lehet fenntartani.

Nem hiszem én, hogy a miniszteri kinevezés mindig jó, sőt jobb lesz, mint a választás, egyet azonban biztosan tudok, hogy a közigazgatási pályára több kiváló erő fog jelentkezni, mihelyt tudja, hogy az ország összes közigazgatási hivatalai nyitva vannak előtte.

Már pedig az ország közigazgatási, pénzügyi, közművelődési, rendőri, honvédelmi feladatai oly nehezek, melyeket csak a legkiválóbb erőkkel lehet megoldani.

Az önkormányzati tisztviselés megszüntetésének legfőbb oka, társadalmi átalakulásunk s névszerint nemességünk nagy részének vagyoni pusztulása, az új középosztályú elemeknek pedig a megyékből való távolmaradása, egyrészt a megyei szolgálat bizonytalansága, másrészt a régi nemességnek s kottériáinak a választásoknál még mindig nagy befolyása miatt.

Nem oszthatom azt a nézetet, hogy némely nemzetiség ellenséges magatartása tenné ezt a átalakulást főképen szükségessé, mert nem hiszem, hogy nemzetiségi bajainkat a kinevezett tisztviselőkkel s a még oly jó közigazgatással is orvosolhassuk.

Megengedem, hogy a nemzetiségi törekvések nagyban táplálták a közvélemény óhaját a közigazgatási közegek kinevezése iránt, de ez a vágy máshonnan eredt, minek legfőbb bizonyossága, hogy a közigazgatási bajok fölötti panasz s a törekvés azokat a kinevezési rendszer útján orvosolni, ott is megvan, ahol ellenséges nemzetiségeknek hírük sincs.

A nemzeti élet egy terén sem mondható a közigazgatás megnyugtatónak, mert nem kapja a

kellő erőket, a meglevők pedig kellőleg nem hasznosíthatók sem az ország, sem a megye javára.

Mindezeknél fogva a kormányt csak üdvözölni tudom bátorságáért, hogy a nemzet életével annyira összeforrott, de részben hasznavehetetlen intézmény átalakításába, annyi előítélet leküzdésébe belé fogott. Minthogy azonban javaslatának nem egy szabványa, az átalakítás módja a megye teljes dezorganizálására, az önkormányzat megsemmisítésére a legmerevebb adminisztratív központosításra vezetnek, s az egyéni szabadságot veszélyeztetik: szükségét látom, hogy mindenki tehetsége szerint hozzájáruljon a nagy mű keresztülviteléhez, nehogy az alapirány helyessége ellenére, a nemzet legdrágább kincseit, szabadságát, a nemzeti élet jogi folytonosságát, sőt magát a közigazgatási sikert is kockáztassa.

Bármily rövid legyen azért a rendelkezésemre álló idő, bármily homályban maradjon a nagy reformmű egésze a miatt, hogy a hozzá tartozó javaslatok ismeretlenek, szakomból folyólag kötelességemnek tartom a javaslat főbb pontjaihoz hozzászólni.

II.

A nemzeti élet e nagy átalakítási kísérleténél a főérdek ahhoz fűződik, miképen van abban az átmenet, az önkormányzati igazgatásból a hivatalnokira koncipiálva; rombolással, vagy továbbépítéssel, feldozással vagy átalakítással van-e dolgunk? A javaslatnak mindjárt a címe e részben meglepő. A közigazgatás és önkormányzat rendezéséről szól a vármegyékben, továbbá meglepő a beosztása, amennyiben első része a vármegyei törvényhatóságok közigazgatási tisztviselőiről, hatáskörükről, egymáshoz s a kormányhoz való viszonyukról s a közszolgálat némely főelveiről szól, azután pedig a III. részben a vármegyei önkormányzatról.

Közigazgatás és önkormányzat semmiképen sem ellentétes fogalmak. A közigazgatás a főfogalom, melynek egyik alosztálya az önkormányzati, a másik hivatalnoki. Közigazgatás funkciót jelent, ellenben önkormányzati és hivatalnoki igazgatás a különböző okot, melyből a funkció végeztetik; az elsőnél az ok a polgári kötelesség, a másikonál az életpálya, a különböző hivatás parancsa. Vajjon a törvényhatósági, a közigazgatási bizottságok nem közigazgatást végeznek-e azért, mert testületileg s polgári közérzetből, határozás útján teszik azt? Vagy csak a végrehajtás jogával bíró hatóságok közigazgatásiak, a csupán határozó természetűek nem?

A javaslat címe ki akarja fejezni a törvény tartalmának alapirányát s azt óhajtja jelezni, hogy a hivatalnoki igazgatás életbeléptetése mellett az önkormányzati igazgatás is fenntartatik. De van-e ennek a címbeni kifejezésére szükség? Az angolok, midőn 1888-ban demokratikus alapon választott képviselőket létesítettek a megyékben a kinevezett és gentry-jellegű békebírák mellett, egyszerűen a helyi kormányzatra vonatkozó törvények módosítására vonatkozó végzeménynek nevezik az illető törvényt (51. és 52. Victoria Ch. 41. An act to amend the Laws relating to Local Government in England and Wales and for other purposes connected therewith). Pedig ez az angol törvény is nagy átalakulást jelent; a megyékben addig uralkodó gentry hatalmának megosztását a néppel. Mi is egyszerűen a vármegyei törvényhatóságok átalakításáról szóló törvénycikknek nevezhetnők.

Egyébként a javaslatra a címe azért sem talál, mert a hivatalnoki és önkormányzati igazgatás a kontemplált rendezés szerint is összefolynak; a vármegyében levő országos közigazgatási közegek, mint a főispán, az alispán az elnökei a vármegyei önkormányzati bizottságoknak, határozataik végrehajtói, amint viszont a helyi önkormányzati bizottságok az országos hivatalnokok által ellátott közigazgatásnak lényeges szervei, részint ellenőrzői, részint fellebbviteli, fegyelmi fórumai, részint közigazgatási bíróságai. Nem a címben, hanem a törvény szabványaiban kell a hivatalnoki és önkormányzati elvet egyaránt érvényre juttatni, ha erre csakugyan komoly törekvés van.

A javaslat címe mögött ez esetben a dolog érdeme rejtőzik és arra a további kérdésre vezet, vajjon tulajdonképen meg akarja-e szüntetni a javaslat a törvényhatóságot mint egységes intézményt és kétféle, t. i. hivatalnoki törvényhatóságot és önkormányzati törvényhatóságot

akar-e létesíteni. A 4, 8; 33, 156. szakaszok többi közt szólnak a törvényhatóságokról, a 4. §. mindjárt a jelenleg fennálló törvényhatóságok területét és székhelyeit csak törvénnyel megváltoztathatónak mondja, a 8. §.járásairól szól, a 33. §. megállapítja, hogy a főispáni pecsétnek a törvényhatóság nevét viselő körirata van, a 156. §. törvényhatósági bizottságot, a törvényhatóság egyetemét említi.

Ellenben törvénycímében nincs szó törvényhatóságokról, a 19. §. közigazgatási hatóságokról, a 28. §. a közigazgatási hatósági közegekről, nem törvényhatósági közigazgatási közegekről beszél a vármegyékben.

Vagy összefüggnek tehát a vármegyebeli állami hivatalnokok a vármegyei lakossággal s vele együtt alkotnak törvényhatóságot, a mint az az 1548. 70. t. c. előtti századokban is megvolt, a midőn a király nevezte ki a főispánt, az utóbbi pedig az alispánt, a kik mellett azonban meg volt a megyei lakosság egyetemének is a maga joga, s ekkor a törvénynek úgy kell szólnia, hogy a megye lakóinak a törvények végrehajtására való joga módosíttatik, nevezetesen a megyei törvényhatósági tisztviselőket a király, illetve a minisztérium nevezi ki s azok hatásköre, az ország kormányához, a törvényhatósági bizottsághoz való viszonya újonnan szabályoztatik, valamint másrészt a törvényhatósági bizottság hatásköre ezentúl a törvények végrehajtásába, a törvényhatósági tisztviselők ellenőrzésébe s a tisztán helyi érdekű ügyek ellátásába helyeztetik.

Vagy nem függnek össze s ekkor választani kell, vajjon a megye lakosságánál maradt vagy a kinevezett hivatalnokokra ruházott hatalom neveztetik-e törvényhatóságnak, vagy teljesen kiküszöböltetik-e e fogalom?

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a törvény végrehajtása, az aktív közigazgatás, legnagyobb részben a kinevezett hivatalnokokra ruháztatik, a kezükbe tett hatalmat lehetetlen törvényhatóságoknak nem nevezni, tekintve azonban, hogy a megyei lakosság a megyei bizottságok útján másod fokban aktív közigazgatási hatalmat gyakorol ugyanazon tárgyakra nézve, melyeket a hivatalnokok intéznek, a nem országos jellegű ügyekre nézve pedig elsőfokú közigazgatási határozó hatalommal ruháztatik föl, az országos közigazgatásban ezenkívül a fegyelmi hatalom és a kontenciozus közigazgatás részesévé tétetik s általános ellenőrzési jog engedtetik neki az országos közigazgatásnak a megyében levő közegei fölött, lehetetlen a törvényhatósági minőséget a megye-lakosságnak bizottságai útján gyakorolt funkcióitól elvitatni.

Nem időztünk volna e látszólag formai értékű megkülönböztetéseknel, ha azokat a reform elvi jelentőségére döntő fontosságúnak nem tartanok. El kell elvileg dönteni: egy megyei törvényhatóság van-e vagy kettő? t. i. egy hivatalnoki és egy önkormányzati? Én az előbbi tartanám helyesnek és a törvényjavaslat fennebb idézett határozmányai e nézetemet támogatják. Helyesnek tartanám pedig azért, mert a fejlett államban az állami végrehajtásnak teljesen önkormányzati végzését lehetetlennek, az önkormányzati elemek közreműködése nélküli hivatalnoki közigazgatást pedig a szabadság, sőt az adminisztratív siker szempontjából is fogyatékosnak tartom.

Ki hiszi, hogy a pénzügyi igazgatást, a mai állam ez első rendű fontosságú ágát nobile officiumokkal lehessen végezni, ki mondja, hogy igazságszolgáltatásunk nem javult az által, hogy a bíraskodás kinevezett hivatalnokokra ruháztatott? De az is kétségtelen, hogy a pénzügyi igazgatásnak mérséklőre van szüksége az adókiadó, a felszólalási bizottságok polgári elemeiben, hogy igazságszolgáltatásunk szervezetét mindaddig nem tekinthetjük teljes megnyugvással, amíg az önkormányzat az esküdtszék útján annak szerves kiegészítő része nem lesz.

Ebből az alapgondolatból indul ki a törvényjavaslat is, midőn a hivatalnoki és önkormányzati elemeket oly sokszorosan összefonja, de e gondolatot ki kellene domborítani, még pedig azért, hogy az állami közigazgatási tisztviselők hatósága nem helyeztetnék mereven ellentétbe a megyei lakosokat képviselő bizottságok hatóságával, hanem a

törvényhatósági intézmény fenntartásával, kimondatnék, hogy annak tisztviselőit a jelen törvény szabványai szerint Ő Felsége, a kormány vagy a főispán nevezi ki s azok hatásköre újra szerveztetik.

A törvényhatóság általános jogkörének meghatározása után, következnek bizottsági hatáskörének megállapítása s azután szabályoztatnék a hivatalnokok hatásköre, vagyis a törvényjavaslat III. része okvetlenül megelőzné a II.-at.

Ez a rendezés csak látszólag változtat a dolgon, hogy azonban mily befolyást gyakorolnak fogalmak, szimbólumok a nemzet életére, elég a szent korona államjogi fogalmára utalnunk. Mi a korona? egyszerű szó, de mögötte a nemzet egysége, szabadsága rejlik. Ez a fogalom óvott meg bennünket a közhatalom feudalizálásától, ez tartá fenn a nemzeti szuverenitás gondolatát. Hasonló befolyása volt a törvényhatósági fogalomnak a tekintetben, hogy a törvények végrehajtása a nemzet tagjainak aktív közreműködésével történhetik csak. Minek a fogalmat számúzni, mikor az intézményt, melyet e fogalom jelöl, teljesen a javaslat sem számúzi. A törvényhatósági bizottságok ellenőrző, fegyelmi bíraskodó, továbbá másodfokú felülvizsgáló hatósága lényeges kiegészítő része a törvények végrehajtásának, a törvényhatóságnak. A javaslat organikus eszméjét ily csoportosítás, amelyben a megye lakosságának jogai előre tétetnek, jobban kifejezi, mint az, mely a javaslatban található.

Milyen tiszta az 1872. porosz Kreisordnung koncepciója; 2. §-ában azt mondja, minden Kreis testületi jogokkal felruházott közösség a maga ügyeinek önkormányzati vitelére a jelen törvény szabványai szerint; a 7. §-ban pedig: a Kreis-beliak a Kreis közigazgatásában és képviselőjében való részvétellel jogosultak. Pedig e közigazgatás nem a szoros értelemben veti helyi ügyekre vonatkozik, hanem az országosokra is.

De talán ily csoportosítással háttérbe szorulna az államosítás gondolata. Meg kell jegyezni először is, hogy e fogalmat közigazgatásunk reformjára alkalmazva, valódi rögeszmének tartom, melyet hihetőleg valamelyik német hírlap útján kapott fel a közvélemény. Nem tagadom, hibás benne az 1870. XLII. t. c. is, mely az állami közigazgatás közvetítését kitalálta, mikor pedig az 1827-i országos választmány oly szépen kifejezte, hogy: Congregationes Comitatum legalia potestatis executivae organa sunt. Mit is jelent az államosítás, azt, hogy ne az államnak vármegyénkint lakó polgárai, hanem az állam kormánya nevezze ki a közhivatalnokokat s nagyobb befolyást nyerjen a törvény végrehajtására? Tulajdonképp a közigazgatás kormányosításáról, vagy mivel a kormányban van az állam központi irányzó ereje, központosításról lehetne szó, de nem államosításáról.

Allampolgárok állami minőségükben, a főispánnak ugyancsak érvényesített kandidacionális hatalma mellett választott tisztviselők útján gyakorolták eddig is a közigazgatást, nem állíthatni hát, hogy közigazgatásunk eddig nem volt állami, legfeljebb azt, hogy szervezetében, közegeiben az állam vidéki tagozatainak lakossága érvényesült, mert egyébként az egyes konkrét közigazgatási ügyek oly mennyiségben kerültek az államkormány végső döntése alá, mint Európa más államában alig.

E szempontból mellőzném, mellel szólna, a javaslat első szakaszának azt a kijelentését is, hogy a közigazgatás állami feladatot képez, mert az kimondásra nem szoruló igazság, t. i. hogy az állam ügyeinek igazgatása az állam feladata. E kijelentés hasonlít Popé híres mondásához: On forms of governments let fools contest, what ever is best governed, is best, melyről Kant méltán állítá, hogy ami benne van vagy olyan, mint ami lyukas mogyoróban van, vagy pedig nem igaz; mert nyilván az sem igaz, hogy minden közigazgatás p. o. az egyházi, a társulati, a községi állami feladat.

Teljesen elég lenne annyit mondani, hogy a közigazgatás a vármegyékben a lakosság közreműködése mellett Ő Felségétől vagy kormányától kinevezett közegekre bízatik.

Ami pedig azt illeti, hogy az az állam tekintélyének ártana, ha előbb lenne szó a vármegyebeli allampolgároknak a végrehajtásbani jogairól, mint az állam fejétől és kormányától kinevezett hivatalnokokról, erre az a válaszom, hogy a törvény ily szövegezése

nem prejudikál sem a királyi, sem a nemzeti szuverenitásnak, de igen nagy fontosságú arra nézve, vajjon a megyei közigazgatás továbbra is organikus, önerejéből is mozgó, a megyei lakosok együttműködéséből élő intézmény marad-e vagy tisztán mechanikus gépezet, melyet országos feladataiban kívülről, felülről mozgatnak.

A belga province rendezéséről szóló 1836-i törvény így kezdődik: Minden megyében van megyei tanács és kormánybiztos.

S jóllehet a belga megyének annyi hatalma sincs, mint a mennyit a magyarnak a jelen javaslat is enged, mégis előbb szól a törvény a megyei polgárok befolyásáról, a megyei tanács alkatáról, hatásköréről s csak legvégül a kormánybiztosról (főispán) s a járási biztosokról (szolgabírákról). Azt akarva ezzel kifejezni, hogy a megye nem egyszerű terület, mint a járásbírószágé, vagy egy hadosztály parancsnokságé, hanem az államnak ott élő polgárai lelkében élő ereje a törvények végrehajtására csoportosulva.

Vagy ha az 1872-i porosz Kreisordnungot vesszük, jóllehet a Kreisnek azelőtt önkormányzata nem volt s az tisztán bürokratikus közigazgatási területet képezett, a törvény első 5 §-ében megállapítva, hogy a Kreisok területe csak törvény útján változtatható meg, s hogy a nagyobb városok külön Kreisokat képeznek 2, 6-20. §-aiban a Kreis testületi, kommunális minőségét s a Kreishoz tartozók jogait és kötelelességeit sorolja föl.

Amióta 1876-ban közigazgatásunk reformja megkezdődött, az volt a cél, hogy az 1870. 42. tc.-ben a többi közigazgatási ágaktól külön rendezett megye azokkal összefűzések, illetve azok a megye szervezetébe illesztessenek.

Ezt az irányt a jelenlegi javaslat is követi, mert habár a megyei hivatalnokok kinevezését, a velők való rendelkezést a megye jogköréből kiveszi, s azt az ország kormányára ruházza, a megye lakossága, a megyei bizottságok útján még mindig igen fontos ellenőrző, fegyelmi és bíraskodási jogok birtokában marad az e hivatalnokok vezette országos közigazgatás fölött is.

A megyét, mint lakosainak törvényhatósággá szervezett egyetemét, mint komunitást nem szabad elejtenünk.

A mint századokon keresztül universitás nobilium, nemesek komunitása, egyeteme volt, úgy ma a megyében lakó állampolgárok egyetemének kell definiáltatni a törvény végrehajtásában közreműködésre.

Nemzeti életünk jogi folytonossága kívánja, hogy a hivatalnoki rendszer legalább a megye régi törzsébe oltassék be s ne nőhessen annak tradícióitól függetlenül exkluzív bürokráciává. A törvényhatósági intézményt nem szabad tövestül kitépni, meg kell hagyni a gyökerét, hogy jobb időkben, midőn a nemzeti vagyonosodás emelkedik s a régi nemesség az új közép-osztállyal egyesülve, valódi gentryvé alakul át, olyanná, mint a minő az angol, melyhez nem csak a nemesség tartozik, a nemzet folytathassa benne a mainál szélesebbkörű önkormányzatát.

A mennyire helyeselni lehet, hogy a javaslat a hivatalnoki igazgatás életbeléptetése ellenére nem szorította a megyei lakosok részvétét csupán a helyi önkormányzatra, hanem nekik az országos közigazgatásban is jelentékeny befolyást kíván adni, ép oly szükséges, ha ez akarat komoly, hogy az a törvény egész koncepciójában, berendezésében már kifejezve legyen-és a hivatalnoki és önkormányzati hatóságok a törvényhatósági intézmény részeként állíttassanak oda.

Miként képzelem az önkormányzat szervezését, alább részletezem, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a törvényhatósági intézmény alapeszméjének fenntartása szempontjából tartanám szükségesnek, hogy a főispán esküjét jövőre is a megye törvényhatósági bizottsága s ne a miniszterelnök előtt tegye le.

III.

A javaslatnak ezen a – másként nem mondhatom – organikus hibáján kívül különösen kihívja a bírálatot az új hivatalnoki szervezet úgy a közigazgatási szakszerű sikeresség, mint a

közszabadság szempontjából.

Látszólag decentralizál s úgy a hivatalnokokra, mint az önkormányzati bizottságokra olyan jogokat ruház, melyeket eddig a minisztérium gyakorolt.

Maga a minisztérium beismeri indokolása 19. lapján, hogy jelenleg „a konkrét közigazgatási ügyek oly tömegével foglalkozik, hogy ennek folytán kormányzati és vezetési feladatainak teljesítésétől a szükséges ereje és ideje elvonatik.”

E beismerés rendkívüli fontosságú s az állapot, melyet elítél, csakugyan tarthatatlan.

Ámde biztosít-e bennünket a törvény és a kontemplált szervezet ennek az állapotnak visszatérése ellen, jóllehet a törvény több ügyet kivesz a minisztérium hatásköréből s a megyei hatóságok körébe utal?

Az önkormányzati bizottságokra ruházott ügyeknél megvan a biztosíték, de megvan-e a hivatalnokok hatáskörébe utáltaknál is?

Maga a törvény adja meg a fogantyút arra, hogy a minisztérium utasítások által, jelentések bekívánása által magához ragadja oly ügyek intézését, melyek a hivatalnokok hatáskörébe utaltattak.

Határozottan állíthatni, hogy a javaslat tervezte rendezés szerint a konkrét közigazgatási ügyekre mégis nagyobb lesz a befolyása, mint jelenleg, mert jövőre minisztérium és közigazgatási hatóságok egybefolynak annál fogva, hogy a főispán főnökévé lesz az alispánnak, pénzügyigazgatónak stb., akikkel egyenesen rendelkezhetik, az alispán által pedig közvetett főnöke a szolgabírárnak, a főispán ismét a „kormányának közvetlenül alárendelt tisztviselő, ki mint az összkormány képviselője a vármegye élén áll.” A főispán csak alárendeltjeivel szemben főnök, csak a törvényhatósági bizottságokkal szemben hatóság, a minisztérium irányában ellenben annak egyszerű közege, mint a francia közigazgatás mondja, agent du gouvernement.

A főispán merőben a kormány delegáltjának van koncipiálva a javaslatban; azt a hatóságot, melyet a törvény reá ruház, a delegáló kormány bármikor vissza vonhatja, amint ezt alább bővebben kimutatni megkísértem.

Eddig érvényes jogunk szerint a megye, mint lakóinak egyeteme s főhatósága, az alispán, a minisztériummal szemben valódi hatóságot, (a francia közigazgatási jog szerint autorité) képez, ami nemcsak a törvényhatósági bizottságnak és az alispánnak reprezentacionalis jogaiban nyilatkozott a kormány törvénytelennek vélt rendeletei ellen, hanem abban, hogy a főispán s a kormány az alispáni hatóságnak csak ellenőrei voltak, vele föltétlenül nem rendelkezhettek, neki parancsokat, utasításokat csak kivételképen, rendkívüli szükség esetén, csak ellenőrzési és felügyeleti hatáskörükön belül (1886. XXI. t. c. 57. §. B. a. i. pont) adhattak s intézkedéseit csak utólag bírálhatták felül és változtathatták meg.

A javaslat a bíróiakon kívül a többi állami feladatok megvalósítására alkotott közegeknek ad ugyan hatáskört, de az alárendelt közegeknek önálló hatóságát a főnökökkel szemben megsemmisíti, pedig, a hivatalnoki rendszerben is lehetséges az egyes közegek önálló hatósága.

A javaslat elvileg minden feladatra nézve a szakminiszttert teszi egyetlen hatósággá, amennyiben megadja neki a jogot bármely ügy intézését magához vonni.

A főnökre vonatkozó 20. §. adja meg erre a módot. A javaslatnak nincs ennél fontosabb szakasza. Ez az új hivatalnoki rendszernek valódi kulcsa, a mely a szervezetnek nagy és kis zárait egyaránt kinyitja, a mely technikus közigazgatási, valamint szabadsági szempontból döntő fontosságú.

A mint a főispán mellett alispán, pénzügyigazgató, árvaszéki elnök, tanfelügyelő elvesztik önálló hatósági jellegüket, chef de service-ekké válnak, minden saját hatóság (autorité) nélkül, azonképen a főispán még inkább önálló hatóság-nélküli közege lesz a minisztériumnak, illetve a szakminiszttereknek.

A 20. §. szerint minden tisztviselő főnöknek tekintendő, azokra nézve, kik a jelen törvény

vagy a szolgálati szabályok szerint, neki alá vannak rendelve ... A főnök ... hozzájuk illetékessége körében és szakmájukon belül rendeleteket intézhet, őket hivatalos teendők ellátására utasíthatja.”

Minthogy pedig az összes megyei hivatalnokok a főispánnak vannak alárendelve (28. §.), a főispán pedig a kormánynak közvetlenül alárendelt tisztviselő (31. §.) minthogy továbbá nemcsak a közvetlenül, hanem a közvetve alárendelt tisztviselő is utasítható, (20. §. 3. bekezd.) világos, hogy a kormány egyenesen a szolgabírákhoz is adhat ki rendeleteket és utasításokat.

E rendeletek alatt nyilván nem szabályrendeletek értendők, valamint az utasítások alatt sem, hanem a rendelet egyszerűen egy konkrét ügyben adott konkrét parancs, a melyet a tisztviselőnek teljesítenie kell, az utasítások ellenben inkább általános irányításokat tartalmaznak.

A francia közigazgatási jog szerint utasítások (instructions) „a minister gondolatát árulják el (révèlent) alárendeltjei előtt, de bizonyos latitude-ot engednek neki, mennyiben alkalmazkodják azokhoz. A rendelet (Ordre) ellenben, megkülönböztetésül a szabályrendelettől (Ordonnance, Règlement), parancs, mellyel szemben az alárendelt közegnek nincs más választása, mint a parancsot teljesíteni, vagy lemondani.” (Batbie, Traité III. köt. 213. l).

A főnökről szóló 20. §-nál fogva, a miniszter tehát egyetlen hatósággá válhatik ressortjában bármikor, rendszerint a főispán közvetítésével, a sürgősség címe alatt e nélkül is.

Minthogy ő Felsője a végrehajtó hatalmat kormánya útján gyakorolja, de mivel a miniszter, távol lévén a kormányzottak legnagyobb részétől, nem bírja az ügyek nagy tömegét átpillantani, a kormány végrehajtó hatalmának nagy része a főispánokra, alispánokra bízatik, akik azonban csak a miniszter átruházott hatalmát gyakorolják. Mert csak nem lehet mondani, hogy a minisztérium egész Magyarországra nézve bírja a végrehajtó hatalmat, a főispánok pedig megyéjük határai között, mert ekkor a 63 főispán mindegyike elvenné tőle Magyarországnak egy darabját és semmivé tenné végrehajtó hatalmát, így szól a nagytekintélyű Batbie (id. m. III. k. 210 l.) csak Franciaországot kell tennünk Magyarország, a préfeteket a főispánok helyett s okoskodása teljesen talál a javaslat szerinti Magyarországra.

A főnökre vonatkozó 20. §. által tehát a legegyszerűbben illuzióriussá tehető a decentralizáció, amely a javaslatban foglaltatik, mert ha egyenesen s szabályrendeletileg el nem vonhatja is a miniszter az egyes hivatalnokok hatásköréből az odautalt ügyeket, utasításai és rendeleteivel esetről-esetre kezébe veheti a tényleges elintézést.

A decentralizáció teljesen illuzióriussá tétethetik e szakasz által s minden törvényszegés nélkül be fog állani annak következtében a vészes adminisztratív centralizáció, lehetetlenné téve a kormányzás, a vezetés kellő gyakorlását, a miről indokolásában (19. l.) a kormány ma is panaszkodik.

IV.

A 20. §. azonban a hivatalnokoknak nemcsak a minisztériumhoz, hanem egymáshoz való viszonyára is döntő.

Minden alárendelt hivatalnoktól a törvény kijelölte hatásköre dacára elveheti főnöke bármely ügy elintézését, illetve egyenes, szoros parancsot adhat neki annak miképeni elintézésére; a központi számvevőség az egyetlen hatóság, amelyet főnöke a 118. §. szerint észrevételei tekintetében utasításokkal meg nem köthet, a melynek tehát, azt hisszük, bár a törvény nem mondja, rendeleteket sem adhat azokra nézve.

Ennélfogva az alispán a szolgabíráktól, a pénzügyigazgató az illetékkiszabó hivataloktól, az árvaszéki elnök az ülnököktől rendeletek és utasítások alakjában elvonhatja az egyes ügy elintézését.

Minthogy pedig a főispán valamennyi hivatalnok főnöke, s ő azt valamennyi irányában

gyakorolja: elmondhatni, hogy a 20. §. által a főispánban teljes helyi centralizáció teremtetik. A törvényben körülírt hatáskörök nem föltétlenül, nem kifelé, a polgárok irányában is megszabott határai az egyes közegek működésének, hanem belső, az egyes alárendelt közegeknek egymás irányábani munkakörét megállapító szabványok, melyeket a szakfőnök egyes alárendeltjei, az egyetemes főnök a szakfőnökkel szemben bármikor áttörhet.

Tudom, ez nem fog rendszerint bekövetkezni. Határt vet ennek a főispánra nézve a 25. §., mely a főispán irodáját egy aljegyzőben és egy írnökban állapítja meg. De a lehetőség megvan arra, hogy felügyeleti szerepét nagyban intézővé változtassa, ebből kell hát kiindulni, midőn a hivatalnoki hatásköröket mérlegeljük.

E szerint a főispán lehet a megyében lefelé az egyetlen hatóság, ha nem is in esse, hanem in posse.

Sőt a javaslat némely világos rendelkezése állandón kiveszi az alispán kezéből a hatásköréhez tartozó funkciók egyik legfontosabbikát. A 40. §. egyrészt a főispán közvetlen felügyelete alá helyezi a csendőrséget, másrészt megszabja, hogy a törvényhatóság székhelyén levő csendőrparancsnok köteles a főispánnál az utóbbtól meghatározandó időben megjelenni, tőle szolgálati felhívásokat átvenni. A 42. §. 1. pontja reá ruházza a karhatalom kirendelését, annak o. pontja az egyletek fölötti felügyeletet.

Eddigélé a megyében az alispán volt a legfőbb rendőri közeg, a járásokban a szolgabírák, ezt a hatóságát nyíltan nem veszi ugyan el az alispántól a törvény, de miután viszont *expresse*, nemcsak a 20. §-ban rejlő főnöki jogainál fogva a főispánra ruházza a hatalmat, hogy a csendőrséghez fölhívásokat intézhet, a karhatalmat kirendelheti, nyilván őt teszi a legfőbb rendőri hatósággá.

A főispán a 20. §-nál fogva közvetve, a 40. és 42. §§-nál fogva egyenesen rendőri főhatósággá, mindenestre pedig konkurráló rendőri hatósággá lesz.

A 20. szakasszal s a csendőrséget a főispán alá rendelő 40. §-al megnyernők tehát a francia préfet-rendszert újított magyar kiadásban. Szükségesnek látom azért ezzel foglalkozni.

A francia préfet-rendszer abban áll, hogy az egész megye (département) területén, a községi hatóságok kivételével, melyeknek önálló, elvonhatlan hatásköre van, a préfet az egyetlen hatóság; először is maga kezeli a belügyi közigazgatást, és a közbiztonság legfőbb őre, mint ilyen rendelkezik a csendőrséggel, szükség esetén rögtönbíráskodást s ostromállapotot hirdethet, s joga van bármikor a büntető eljárás szerint letartóztatásokat elrendelni. Ezenkívül a département központjában levő különböző szolgálati ágak főnökei, *chefs de service*, milyenek a főmérnök, az útfelügyelő, a direkt és indirekt adók felügyelője, az illetékkiszabási főnök, a postaigazgató, a tankerületi főigazgató nemcsak szolgálati tekintetben állanak alatta, hanem a hatáskörükbe tartozó intézkedések nagy részére is s azok csak a préfet aláírása által válnak végrehajthatókká. A préfet-ek állanak a megyebeli összes szolgálati ágak élén. A préfet közvetlen befolyást gyakorol, mondja Block, (*Dict. de l'admin.*) a département-beli közigazgatási hivatalnokokra. E címen joga van megsemmisíteni, megváltoztatni azokat az intézkedéseket, melyeket a törvényekbe, miniszteri rendeletekbe, elhatározásokba, vagy saját parancsaiba ütközőknek talál. A préfet hatósága a megyében ép úgy, mint az államfő az egész köztársaság területén általános, ő adja meg a megyebeli összes közszolgálati ágaknak a központi hatalom szándékainak megfelelő irányt. (Batble, *Traité III.* 287. 1.)

A kültisztviselőknél, a járásokban (*arrondissement*) levő alpréfeteknek nincs hatósága, rendszerint a préfet intézkedéseinek előkészítői s közvetítői csak (*agent d'instruction et de transmission*) s egyedül csekélyebb jelentőségű ügyekben (vadászati engedélyek, útlevelek kiadása, jótékony sorsolások engedélyezése, sír-helypénz, mértékhitelesítési díjjegyzékek hitelesítése, a szegényházak költségvetéseinek, községi épületek apróbb tartozási költségeinek jóváhagyása s hasonló 18 esetben) van 1861 óta saját hatáskörük; ezenkívül zendülés, elemi csapások, szóval végszükség esetén helyettesítik ideiglenesen a préfetet. Végül a préfet képezi

a bírói hatóságot az intézkedései ellen támasztott közigazgatási perekben, habár e hatóságot a prefekturális tanáccsal, egy ügynevezett közigazgatási bírósággal gyakorolja.

Ez a rendszer szolgált mintául a magyar javaslatnak, melyei Olaszországban, Romániában is utánoztak.

De a magyar utánczat nem szolgál, mert a francia rendszerbeli igazgatási ágak főnökeit egygyel, a belügyi ágat vezető alispánnal szaporítja.

A francia préfet azért áll a többi ágak főnökei fölött, mert egyrészt ő a központi kormány szándékainak letéteményese, másrészt pedig éppen a belügyi ágak egyenes intézője, amely rendőri, politikai teendőivel, a karhatalom fölötti jogaival a kormányzat általános irányára leginkább befoly a megyében.

Ellenben nálunk a belügyi ágak az alispánban éppen oly külön főnöke van, mint p. o. a pénzügyinek a franciában.

A magyar utánczat szerzőségének érdemét azonban nem igényelheti a kormányjavaslat.

Az eszmét, határozottabb körvonalazás nélkül, gr. Péchy Manó és báró Sennyei Pál pengették, teljesen a mostani javaslattal megegyezőleg azonban báró Bánffy Dezső, volt Szolnok-Doboka megyei főispán formulázta az 1880-ban november 21-től november 28-ig tartott belügyminiszteri enquéten, melyek tárgyalásai hivatalosan közzé is tétettek. A mostani javaslat e tárgyalásokra nem reflektál. Már akkor kifejtettem kifogásaimat e koncepció ellen a „Magyar Igazságügyben” s külön is közrebocsájtott észrevételeimben.

Ha a típust vesszük, melynek utánczatát a javaslat hatósági szervezete képezi, annak bizonyos előnyeit nem lehet elvitatni. Alapgondolata az egységes állami akaratnak egységes kivitelét biztosítani s ezt el is éri gyorsan, biztosan. A hadsereg szervezetének átvitele a polgári kormányzatba.

Közbevetőleg szólva ez lebegett a javaslat készítőinek szemei előtt is. A javaslatnak a főnök és alantassai közötti viszonyt szabályozó 20. §-át az 1881-i csendőri utasítás 3. és 7. §-ával egybevetve, mely szerint a csendőr a hatóság szóval vagy írásban kiadott felhívásainak eleget tenni tartozik és a felszólítás bírálatába nem bocsátkozhatik, de a meghagyás vagy felhívás tartalmáért is, mindig a meghagyást kiadó, illetve kiállító hatóság felel: nem lehet kétség, hogy a fegyelemnek az a mértéke céloztatott a megyebeli különböző hatóságok közt érvényre emeltetni, a mely a csendőrségre nézve a közigazgatási hatóságok irányában szentesítve van.

Visszatérve a francia préfet-rendszerre, az az összes végrehajtó közegek akaratának megegyezését biztosítja a végrehajtó hatalom legfőbb parancsnokával azáltal, hogy a legfontosabb állami feladatokat mindössze annyi ember kezébe teszi le, a hány fő területi osztályzata (département) van az államnak, Franciaországban 86-ébe, Magyarországon 64-ébe.

Ennyi föltétlenül megbízható s föltétlenül a kormány szellemében eljárni kész magasabb műveltségű embert nem nehéz találni egy sokmillió lakosú államban, ha pedig valamelyik gyanússá lesz, vagy nem elég erélyes, vagy éppen engedetlen, könnyű rajta túladni.

Ez volt Napóleon koncepciója, midőn a préfet-rendszert megalkotta. A mint a hadtestparancsnok különböző fegyvernemek fölött rendelkezik osztályparancsnokai segítségével, úgy kormányozza egyedül a megyét a préfet a szolgálati ágak főnökei útján.

A prefekturális rendszer igen jól van kigondolva, csak az tévesztetik benne szem elől, hogy a közigazgatási ügyágak működése nem alkot oly tömegjelenségeket, mint az egyes csapatok és fegyvernemeké, hanem egyes külön méltatandó esetek láncolata, továbbá, hogy a hadtestnek ellenséget kell legyőzni, a prefekturális hatalomnak, ha legyőzéről van is szó, polgárokat, igen sokszor nem is legyőzés, hanem gazdasági, szellemi javak emelése a feladat.

A préfet-rendszer túlzása az állami akarategységnek. A szakszerűség, az egyes állami feladatok rovására a külső egy-behangzás biztosítása. A préfet mindenhatósága, kiskirálysága magában Franciaországban sem volt teljesen fenntartható, mely pedig minden áron felülről, Párizsból kíván kormányoztatni, s a préfet hatósága a különböző ügyágak intézésére

formalizmussá vált s lényegében csak mint fegyelmi és politikai irányzás maradt fenn, fennmaradt pedig különösen annál fogva, mert a préfet a mi alispánunk és szolgabíráink belügyi feladatát maga látja el, nemcsak fogalmazó személyzete, de a sous-prefetek is, mint láttuk, egyszerű segédei lévén, továbbá, mert a megyének legfőbb rendőri hatóságát képezi s a polgári és a katonai karhatalom rendelkezésére áll. Saját tulajdon ügyköre tehát olyan, melyre a többi ügyágak reá szorulnak, továbbá a melynél fogva az általános politikai irány felvigyázójává lesz.

A préfet csak azáltal válhatott az összes megyei ügyágak (pénzügy, közlekedésügy stb.) főnökévé, mert maga gyakorolja az egész belügyi és legfőbb rendőri hatóságot a departementben.

Képes lesz-e erre a javaslatban kontemplált főispán melléje állított alispánnal és szolga bírakkal?

Csak azáltal lenne erre képes, ha ezek funkcióit is ő végezné, s alispán, szolgabírók pusztán tanácsosaivá, határozatainak előkészítőivé válnának, vagyis, ha a belügyi igazgatás minden ténye a megyében, mely az alispán és szolgabírák hatáskörébe van utalva, az ő nevében történék és ha pénzügyigazgatói, árvaszéki, tanfelügyelői, közigazgatási ágakban rendszeresen visszatérő funkciókat kellene végeznie.

Enélkül nem fogja igazán ismerni sem a belügyi, sem a többi igazgatási ágak szükségleteit és vagy zavaró lesz beavatkozása, ha buzgón akarja feladatát teljesíteni, vagy egészen felesleges.

Az alispán hatáskörébe tartozó ügyekre nézve még leginkább információt nyerhet, mert vele szemben nemcsak azzal a joggal bír, hogy iktatókönyvébe betekinthesse (38. §. b.) és az ügydarabok előzetes bemutatását elrendelheti, hogy a szakfőnököknek a kormányhoz intézett fölterjesztései neki be-mutatandók s azokkal szemben külön véleményt jelenthet (38. §. d.), hogy velök számonkérő széklet tarthat, hanem az alispán köteles is neki minden főbb mozzanatról azonnal jelentést tenni, vele a hivatalok vizsgálatáról fölvevett jegyzőkönyveket, fegyelmi eljárást rendelő végzéseit, a törvényhatósági bizottság elé terjesztett jelentéseit közölni. Ehhez járul, hogy azok az elemek, a melyekből a főispánok jövőre is ki fognak kerülni, leginkább a belügyi adminisztrációt értik s ez csak akkor fog megváltozni, midőn a közigazgatási hivatalnokoknak nálunk is, mint Poroszországban, egy-egy évet belügyi, pénzügyi, közigazgatási hatóságnál kell gyakorlaton eltölteni.

Mindezeknél fogva inkább fogja ismerni az alispáni ügyintézkést, mint a többi szakfőnököt. De hogyan szólhat bele a többi ügyágak igazgatási menetébe, a hol ennyi informáló eszköz és előzetes ismeret nem áll rendelkezésére?

Úgy látszik a törvényjavaslat maga is érezte ezt, midőn az alispánnak az 51. §-ban jogot ad, hogy a többi ügyágak főnökeit az igazgatásuk körében észlelt hiányokra figyelmeztetheti (b. pont), sőt intézkedéseik fölött bírálatot enged, fölhatalmazva az alispánt, hogy azok ellen a főispánhoz fölterjesztést tegyen azok végrehajtásának fölfüggesztése végett.

Azt a hivatást, melyet a javaslat a főispánnak szán, csak úgy fogja betölteni, ha az alispán hatáskörét is megnyeri.

Valóban alig bírjuk hinni, hogy a kormány állandóan megakarná tartani a tervezett hatáskörökkel a fő- és alispánt, olyannyira fonáknak tartjuk egymáshoz viszonyukat, s oly nehéznek azt, hogy a főispán a többi ügyágakkal szemben irányzó funkciót teljesíthessen.

Mintha csak átmeneti rendszabályként volna a javaslatnak ez a sarkalatos jellegű szervezeti berendezése tervezve. Mintha csak azért vette volna fel, mert a meglevő alispánokat 1895-ig meg kell tartani, de a főispánoktól sem szabadulhat meg egyszerre.

Amint már fennebb is kiemeltük, a préfetrendszer ellen igen alapos kifogásaink vannak. Egyet azonban nem vitathatunk el tőle; a kormány akaratának legegységesebb s leggyorsabb kivitelét biztosítja.

Nem hihetjük azonban, hogy ezt a kétfejű magyar préfet-rendszertől is várni lehessen.

Ha tehát a préfet-rendszert akarjuk, ne kockáztassuk annak legfőbb előnyét az ily kétféjűséggel. Az alispánt a közigazgatási hivatalnoki szerkezetből teljesen kihagynám, s a neki szánt szerepet a főjegyzőre bízám, ki eddig sem bírt önálló hatósággal. Ellenben fenntartandó lenne járási hatóságok önállósága s mérséklendő a főispán hatalma a többi szakfőnökökre. Evégből a 20. §-t bizonyos megszorításokkal kellene formulázni, melyeket azonban az egész javaslat részleges bírálata nélkül lehetetlen megtenni, mire időm teljesen hiányzik.

A francia préfeti intézmény alaptörvényét – a VIII. évi 28. pluviose-i törvény – mely kimondotta, hogy a préfet egyedül gyakorolja a közigazgatást a megyében, maga Franciaország lassankint átalakította, de még inkább megtette azt Belgium, a hol a belügyin kívüli ügyágak nem állanak úgy a megyefőnök (gouverneur) hatalma alatt, mint Franciaországban.

Még fontosabb okok szólnak azonban a közszabadság szempontjából a mellett, hogy a préfet-rendszert a maga merevségében el ne fogadjuk.

V.

Fejtegetéseink a javaslat általános berendezésén s annak a törvényhatóság, mint intézmény irányábani határozatlanságán kívül a körül forogtak, hogy a főnökre vonatkozó 20. §-nái fogva egyrészt a minisztérium kezébe van adva a hatalom arra, hogy a legnagyobb adminisztratív centralizációt létesítse, másrészt, hogy ugyanennél a 20. §-nál fogva a megye területén a főispán centralizálhatja a saját kezébe a hatalmat s különösen az alispán állása tarthatatlan mellette.

Áttérek már most a préfet-rendszernek közszabadsági következményeihez és itt újra a 20. §-al kell foglalkoznom.

Ez a szakasz 22. §-al kapcsolatban tárgyalandó, amely kimondja, hogy a tisztviselő oly cselekményért, melyet törvény vagy illetékes felsőbb hatóság tett felelősségévé, sem fegyelmi úton felelősségre nem vonható, sem kártérítési perrel meg nem támadható.

A 20. §. amint láttuk, azt foglalja magában, hogy minden tisztviselő főnöke annak, aki neki a jelen javaslat értelmében alá van rendelve, s hogy a főnök nemcsak ellenőrizheti alantásait, de neki utasítást is adhat s hozzájuk rendeleteket is intézhet, mégpedig nemcsak a közvetlenül, hanem a közvetve alárendeltekhez is, nemcsak írásban, de szóval is.

E két szakasz által egyrészt minden hatalom a miniszterbe, illetve a főispánba egyesítettik, másrészt minden felelősség rájuk hárítottatik, a többi közegek ellenben eszközeiké tételnek.

A hatalomnak és a felelősségnek a miniszterbe, illetve a főispánokba való ilyfokú összpontosítása a polgároknak szabadságát komolyan fenyegeti.

A polgári szabadságra az a legveszélyesebb, midőn a különböző közhivatalnokok személy szerint és föltétlenül magán- és büntetőjogi felelősségre nem vonhatók, ha feljebbvalójuk parancsára cselekedtek, mert ez végelemzésben a cezarismusra vezet, ahol minden hatalom és minden felelősség egy személyre hárul.

A közszabadság ellenkezőleg a felelősséget számos önálló hatóságokra osztja szét s mentül több egyént tesz a törvény kezesévé.

A 20. és 22. §§. által azonban épen ez egyéni felelősség semmisítettik meg az alárendeltek tekintetében, akiket a miniszter, a főispán, vagy más valamely szakfőnök föltétlenül utasíthat, hozzájuk rendeletet intézhet, úgy hogy nehéz átlátni, minek vétetett fel a 18. §., mely szerint a közigazgatási tisztviselő a hatásköréhez tartozó teendőket egyéni felelősség mellett látja el, a mikor főnöke utasítása az alárendeltet föltétlenül fölmenti a felelősségtől a 22. §. szerint.

A 20. és 22. §-ban a közszabadságra nézve a legveszélyesebb csirák rejlenek, melyeket ezért jelen alakjokban, különösen ha az alább tárgyalandó 21. §-al kombináltatunk, elfogadhatatlannak tartok, mert a miniszteri s hivatalnoki önkénynek tág utat nyitnak.

E szakaszoknál fogva a jogaiban sértett polgár az eljáró hatóság ellen orvoslást nem

nyerhetne, mielőtt az főnöke utasítására vagy rendeletére járna el.

Fegyelmi panasznak, magánjogi kártérítésnek a 22. §. szerint világosan nincs ily esetekben az alárendelt ellen helye, vajjon a bűnvád megengedhető-e? Kétséges.

Erről e szakasz hallgat, nyíltan a büntető törvény sem rendelkezik a főlebbvaló parancsára elkövetett bűnténybeni részesség büntetéséről, azt tehát a büntető törvény általános elvei szerint kellene megítélni. Ha ezek alkalmaztatnának, a szabadságot féltetni nem kellene. Ki mer azonban kezességet vállalni arra nézve, hogy a bíróságok a büntető jog terére nem fogják nagyobb mértékben átvinni azt az elvet, a mely a magánjogi és fegyelmi felelősség tekintetében a 22. §-ban szentesítve van, mint a mennyire a jog és szabadság elvei azt megengedik?

Íme egyik jeles kriminalistánkknak Werner Rezsőnek (A magyar büntetőjog általános elvei 147. 1.) felfogása. Ő, szerintem ugyan ez esetben nem büntető törvényünkkel összhangban, az alantast büntetlennek nyilvánítja, ha cselekvényét „kötelező parancsképen vitte véghez”, aminő cselekvények különösen alárendeltségi viszonyokban fordulnak elő, ahol a hivatali hierarchiánál fogva minden alsóbbrendű tisztviselő tartozik a felsőbbség parancsainak engedelmeskedni. Ameddig a törvényes kötelesség, köteles engedelmeskedni, addig az alantast tisztviselő ment minden jogi felelősségtől ... az engedelmeskedő ez esetben idegen akarat végrehajtásának eszközét képezi.

Ehhez járul, hogy büntető törvényünk 480-ik §-a három hónapig terjedő fogházzal bünteti azt a közhivatalnokot, aki hivatali kötelességeinek teljesítését megtagadja: három évi börtönnel, ha a megtagadás két vagy több hivatalnok összeheszelésének következménye.

A hierarchikus alárendeltség elve oly élesen ki van domborítva a javasolt új közigazgatási rendszerben, hogy a bíróságoknak a törvény világos rendelkezése nélkül nehéz lesz annak elvét teljesen mellőzni s a főnököt egyszerű felbujtónak, s az alárendeltet tettesnek tekinteni, mikor a magén és fegyelmi jog terén az alárendelt minden felelősségtől szabadul, ha magát főnöke rendeletével igazolhatja. Annál inkább lehet ettől tartani, mert minden alárendelt közegnek, vagy épen egy egyszerű rendőr-szolganak nem lehet jogot adni, hogy előljárója parancsát bírálja, de föl sem lehet tenni, hogy arra képes, innét ered több törvényhozásnak az a rendelkezése, amely a legalsóbbrendű közegeket minden büntető-jogi felelősség alól feloldja, ha előljáróik parancsára járnak el, vajjon nem fog-e a legalsóbbrendű közegekre vonatkozólag igazolt e kivétel bíróságaink által a magasabbrendű közegekre is kiterjesztetni?

A francia code pénal 114. a belga büntető törvény 260. §-a p. o. felmentik a köztisztviselőt a büntetés alól, ha igazolja, hogy előljárójának oly rendeletére cselekedett, amelyet az a maga illetékességi körébe tartozó ügyben bocsátott ki és hogy előljárójának engedelmességgel tartozott.

Mindehhez járul az ügyészi monopólium, amely a büntetőjogi feleletrevonást megakaszthatja.

Végül pedig az a körülmény, hogy a csendőrség fegyelmi és bűnügyekben a rendes bíróságok hatásköre alól s a honvéd hadbíróóságok alá van helyezve (1881. 3. t.-c).

A főnöki 20. §-ban szentesített hivatali hierarchikus alárendeltség végelemzésben a személyes uralom érvényre-eme-lése a törvények fölé. Nem a törvények, hanem emberek fognak uralkodni. Ami ellen az amerikai államok alkotmányaikba tilalmakat vettek föl, hogy emberek s ne a törvények uralkodjanak (Government of laws and not of men. Massachuset. alkotm. I. rész 30. §), annak mi az ellenkezőjét iktatnók törvényeinkbe, ha a 20, 21, 22 §§-ok elfogadtatnának.

Ha ezeket egybefoglaljuk, azt hiszem, hogy a polgár, a szolgabírónak, az alispánnak felsőbb rendeletre véghezvitt cselekedetért nehezen kaphatna másként, mint a főispán vagy épen a miniszter feleletrevonása által orvoslást, ami ez orvoslást lényegesen megnehezítené, úgy tényleg, mint jogilag. A hatalmas főispánnal vagy épen a miniszterrel szembeszállni, bizonyára nehezebb, mint az alsóbb köztisztviselővel.

Ami a jogi lehetőséget illeti, megvalljuk, a főispán felelősségét a törvényjavaslatban sem látjuk tisztázva.

A főispán a javaslat szerint tisztviselő, így hát azok magán, büntetőjogi felelőssége terhelné. De ugyancsak a javaslat szerint egészen különleges rendszabályok alatt áll, először is bármikor fegyelmi eljárás nélkül elmozdítható, (46. §.) továbbá intézkedései ellen csak a szakminiszternél tehetni panaszt, (43. §.) minélfogva annyi kétségtelen, hogy tényei fölött a megyei közigazgatási bíróság sem határozhat, kétséges azonban, vajjon a főispán tényei ellen más és minő jogorvoslatok lehetségesek, továbbá, minthogy az összkormány képviselőjeként szerepel, (31. §.) kérdés tárgyát képezheti, vajjon egyáltalán, magán-és büntetőjogi felelősségre vonható-e, s nem kell-e ilyen esetben a minisztérium ellen fordulni, mert mint képviselő, nem a maga, hanem megbízója nevében cselekszik.

P. o. ha a főispán a csendőrparancsnokhoz törvénytelen felhívást intéz, ha a karhatalmat törvénytelenül alkalmazza, ha a 20. §. alapján lefoglaltat egy lapot, elkoboztat a nyomdában egy könyvet, betilt egy iparüzletet, vajjon ezek ellen csak a belügyminiszternél van-e panasznak helye? ki van-e zárva a rendes vagy a közigazgatási bíróságnak közbelépése? Okvetlenül szabályozandó kérdések, s aki aggodalmainkat talán túlzottaknak találja, azt utaljuk Franciaország jelen századbeli történelmére, melynek lapjai telvék a polgári szabadságnak, az obéissance hiérarchique, a közigazgatás külön joga, a kormány szuverén jellege nevében való flagrans megsértéseivel, s minthogy a javaslat nagyon is a francia elvek szerint készült, félni lehet, hogy nálunk hasonló következmények fognak levonadni; a közönséges jog máris háttérbe van tolva a katonai, a csendőri jog által, minden ember felelősségét embertársa iránt meg fogják szüntetni a közzolgálatnak, a közigazgatási rendszernek az alárendeltség nélkül fenn nem tartható ürügye alatt.

Aggodalmainkat a főispán felelősségének most is határozatlan formulázására és a 22. §-nak esetleges büntetőjogi kiterjesztésére alapítjuk, melyszerint a főnöki rendelet felmenti az alantosakat minden felelősség alól, szóval magyarázat, analógia útján következtetjük a 20, 22. §§. veszélyességét a közszabadságra.

A 21. § azonban felment a magyarázat és következtetés alól, mert ebben világosan kimondatik, hogy a kártérítés a rendes bíróság előtt csak akkor követelhető, ha a kártérítést maga után vonó cselekvés vagy mulasztás fegyelmileg, jogerősen megállapítva lett, vagyis a hivatalnokot a rendes bíró előtt beperelni nem lehet, ha a miniszter, a főispán vagy alispán vagy közigazgatási bizottság nem indít fegyelmi eljárást s a fegyelmi fórumok a kártérítés alapját képező tény nem konstatálják.

Ezzel a 21. §-al, illetőleg annak két sorával, mely által a közhivatalnokok felelősségét szabályozó törvények, többi közt az 1886. XXI. t.-c. 89. §-a megtoldatott, fenti aggodalmaink pozitív megerősítést nyernek s egyszersmind a magyar jogba oly elv vezettnék be, mely által a magyar embernek százados szabadsága, hogy jogainak a rendes bíró előtti érvényesítésében meg nem gátoltatik, rontatnék le.

A javaslat rövidke indokolása, „hogy a 21. §-nak azon része, melynél fogva a tisztviselő kártérítéssel csak akkor tartozik, ha a kártérítést maga után vonó cselekvés vagy mulasztás fegyelmileg jogerősen megállapítva lett, a régi törvényben elő nem forduló új intézkedés, melyet a tisztviselők jól felfogott jogai és a közzolgálat érdekében fel kellett venni,” minden hosszú fejtegetésnél hangosabban tanúskodik fennebbi aggodalmaink alaposága mellett.

A 21. §-nak ez az új intézkedése elzárt testté teszi a hivatalnoki kertet, azt a jog fölé emeli és a polgári szabadság védelmét annak hivatott őreitől, a bíróságoktól elvéve, a közigazgató diskreciójára bízva.

Mi egyéb ez, mint a francia jognak hírhedt autorisation préalableja, melyet a belga nép szabaddá tétele első percében alkotmánya 24. §-ával száműzött jogrendszeréből s a francia hasonlóképen, amint a Napóleoni igát lerázta magáról, sietett 1870. szept. 19-i decretumával megsemmisíteni.

A javaslatnak a régi törvényben elő nem forduló ez új intézkedése, azt hisszük, nem fog a képviselőház elé kerülni s már a bizottságban eltemtetik.

Vegyük azonban már most azt az esetet is, hogy a főispán sem a maga elhatározásából járt el, sem a miniszternek a 20. §-nál fogva kiadott rendeletére.

A polgár helyzete tényleg még nehezebb lesz, mert még hatalmasabb emberrel áll szemben.

Hogyan áll azonban helyzete jogilag?

Lehet-e a minisztert nem mint fiskust, hanem hatósági tényeiért a közönséges bíróságok előtt kártérítési perbe vonni, ellene hivatali minőségben elkövetett bűntényekért a közönséges bíróság előtt vádat emelni?

Az bizonyos, hogy fegyelmileg csak az országgyűlés vonhatja felelősségre, továbbá az is bizonyos, hogy ha a közigazgatási bíróság létesítetik és helyesen alkottatik meg, tényei, intézkedései, jogi felülbírálatra fognak találni, és a polgár joga a miniszteri intézkedés ellenében védelemre fog találni.

Nem szabad azonban feledni, hogy a közigazgatási bíraskodás ügynevezett objektív eljárást létesít, a melynél a miniszteri intézkedés az intézkedő miniszter személyének minden érintése nélkül bíraltatik felül s hagyatik helybe vagy változtatik meg, amelynél a miniszter menthető tévedéseiről van szó, de amelynél a miniszter dolusa vagy jó szándéka a bírálat tárgyát nem képezi.

Ennélfogva minden oly esetben, a hol a miniszteri intézkedés által megsértett jog helyrehozhatlan, anyagilag nem kárpótolható, ahol a miniszter dolusáról vagy vétkes mulasztásáról van szó, ott a közigazgatási bíraskodás fölmondja a szolgálatot, ott a jog szentsége, az egyes polgár és az egész nemzet szabadsága megkívánja, hogy nemcsak megszünteltessék a törvénytelen intézkedés, hanem hogy a miniszter e helyrehozhatatlan jognak megsértéséért megtoroltassék, vagy kártérítésre köteleztessék.

Mi azonban az egyes polgár viszonya a miniszterhez? Az 1848. III. t.-c. rövid határozmányai a minisztereknek az országgyűléstől való feleletrevonását rendezi.

A 32. §. a) pontjában kimondatik, hogy a miniszterek feleletre vonathatnak, minden oly tettért vagy rendeletért Mely a fennálló törvények rendeletét sérti, 36. §. pedig, hogy hivatalos minőségükön kívül elkövetett vétségekre nézve, a miniszterek a köztörvény alatt állanak. Ezekből nem azt kell-e következtetni, hogy a minisztereknek hivatalos minőségben elkövetett tényeiért való feleletre vonásához az alsóháznak, megbüntetéséhez, magánjogi kártérítésben való elmarasztalásához csak a felsőháznak van joga, hogy tehát a polgár a minisztert hivatalos tényeiről be nem perelheti, ellene a királyi ügyész vádat nem emelhet.

Erősíti ezt a magyarázatot a 36. §., mely egyenesen kimondja, hogy csak a hivatalos minőségen kívül elkövetett vétségekre nézve állanak a miniszterek a köztörvény alatt. A vétség szó itt nem szoros büntetőjogi értelemben veendő, hanem alatta magánbüntényt s magánjogi culpát is kell érteni, mert a 34. §. egyenesen mondja, hogy a felső tábla a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg, már pedig az ország függetlenségének megsértése, a rájuk bízott pénz elsikkasztása csak nem vétség.

De erősítik ezt a magyarázatot azok a minták is, melyek után az 1848. III. t. c. alkottatott. Az 1791-iki francia alkotmány III. fejez. I. cikke „kizárólag a törvényhozó testre ruhazza a miniszterek feleletre vonását az alkotmányi bíróság (Haute Cour) előtt és a II. fejez. IV. cikkely 5. §-a értelmében, mely szerint „a miniszterek felelősek minden vétségért, melyet a nemzeti függetlenség és alkotmány ellen, minden merényletért, melyet az egyéni szabadság és tulajdon ellen, minden sikkasztásért, melyet a kezeikre bízott pénzekkel elkövettek”.

Az 1830-iki francia Charte egyenesen azt mondja: „A képviselőházat illeti a miniszterek vád alá helyezése a Pairek kamrája előtt, melyet egyedül illet meg az ítékezés fölöttük.”

A belga alkotmány 90. §-a pedig így szól: A képviselőházat illeti a miniszterek vád alá helyezése a semmítőszék előtt, mely egyedül ítélt fölöttük. E szakaszt kiegészíti a 134 §,

melyszerint a képviselőháznak diskrecionális hatalma van a miniszter vád alá helyezésére, a Semmitőszéknek az elítélésére, a vétség minősítésében és a büntetés kiszabásában.

Aki az 1848. III. t.-c. illető szakaszait egymással, még inkább előképeivel egybeveti, annak nem lesz kétsége az iránt, hogy a minisztert hivatalos minőségben elkövetett bűntényeiért vagy kárt okozó tényeiért csak az alsóháznak van joga bevádolni, illetve beperelni. Hisz az egyik minta, a belga szerint, még közönséges, hivatalos minőségükön kívül elkövetett bűntényeikért is csak a parlament helyezheti vád alá.

Ennélfogva az a polgár, akit a miniszter utasítására vagy rendeletére valamely közigazgatási közeg jogaiban megsértett, magánjogi vagy bűnvádi elégtételt csak úgy nyerhet, ha a képviselőház a hozzá intézett kérésre a miniszter ellen az 1848. III. t.-c.-ben meghatározott eljárást folyamatba teszi.

Ily helyzetben lehet-e komolyan szó arról, hogy az egyes polgár szabadsága a törvény védelme alatt áll, mikor ahhoz a parlamenti eljárás nehéz fegyverzete alkalmazandó, mikor azt a pártnak kell a párt egyik vezére ellen mozgásba hozni. Akik tehát azzal vigasztalják magukat, hogy a miniszter föltétlenül feleletre vonható s így a 20. §. a főnökről veszélytelen, nagy illúzióban élnek.

A miniszteri felelősség a nagy államhatalmi konfliktusok megoldására és nagy alkotmányosértékek megtorlására való. A miniszter felel, de csak a másik hatalomnak, a törvényhozónak, nem az egyes polgárnak. Az egyes polgár szabadságát a közönséges jog fegyvereivel kell megtoroltatni és lehetővé tenni, hogy a hatóságot gyakorló hivatalnok a törvénytelen parancs végrehajtásáért kártérítésre, illetve büntetésre ítéltethessék.

Az eljáró hivatalnoknak tudnia kell a törvényt, s a felsőbb parancs nem mentheti, ez csak kivételképpen statuálható alsóbb rendőri közegekre nézve, akiknek kellő értelme, kellő ítélete ahhoz nincs, hogy önállóan eljárjanak, ezért csak mások parancsainak fogantatására használhatók.

De az önálló hatóságot gyakorló hivatalnok egészen más tekintet alá esik s mint Haus, a jeles belga kriminalista kifejti (Traité I. köt. 608-611. §§.) a francia és belga törvények határozott fölmentése dacára is büntetendők azok, akik a parancs kriminalitását ismerve, engedelmességek főnökük parancsának.

Azok is tévedésben vannak, akik a hivatalnoki pragmatika által vélnek a polgári szabadságra biztosítékot nyerhetni, mert a szolgálati pragmatika a hivatali viszony legfőbb elvének alkalmazása a hivatalnok összes jogaira és kötelelességeire, ha tehát föelvvé az tétetik, hogy a főnök alárendeltjeivel föltétlenül rendelkezhetik, ha a magán- és büntetőjogi felelősség a főnökre szorítottatik, ha a hivatalnokok elleni kereset vagy vád megindítása fegyelmi hatóság engedélyétől tétetik függővé, a polgári szabadság lényeges biztosítékai föl vannak áldozva, mert a szolgálati pragmatikának, fegyelmi eljárásnak ezzel a föelvvel összhangban kell lennie.

Elismerem a szolgálati pragmatika nagy fontosságát, ha az előzetes engedély a közhivatalnok beperlésére nem kívántatik és ha világosan kimondatik a törvényben, hogy a felső hatóság parancsa nem menti föl az alsóbbat a parancs következtében véghez vitt ténynek büntetőjogi következményei alól.

A magánjogi kártérítési kötelelességnek nincs ily nagy fontossága, minthogy arra nézve az állam szavatossága kimondatik a 23. §-ban, ámbár az államra terhessé válhatik e szakasznak következménye.

A választott tisztviselőknek kinevezettekkel való helyettesítése azonnal elveszti félelmességét, ha e hivatalnokok büntető-jogi föltétlenül bevádolhatása törvénybe iktattatik, ha a főnök rendelete az alantast a büntető-jogi következményektől nem menti, ha büntető-jogi felelősségük mellett hatósági intézkedéseik fölött független közigazgatási bíróságok ítéltethetnek.

Mindezeknél fogva a 22. §-t megtoldandónak vélem annak kijelentésével, hogy a főnök parancsa az alantast a büntetőjogi felelősségtől föl nem menti, mihelyest annak a

büntető törvénybe ütköző volta felismerhető volt.

A 21. §-ból ellenben kihagyandónak tartom azt a szabályt, amely a kártérítési keresetek megindítását a fegyelmi hatóság ítéletétől teszi függővé.

Ezek által a módosítások által s ha a közigazgatási bíraskodás kellőleg szerveztek, a javaslatnak az egyén szabadságára veszélyes jellege elvétetnék.

De vajjon a nemzet szabadságára is-e? Nem akarok itt a képviselőválasztások szabadságára s a javaslatnak a választással összefüggő részeire kiterjeszkedni, maradok a nemzet szabadságánál a közigazgatás keretében.

Az egyén szabadsága abban áll, hogy saját körében másoktól függetlenül önelhatározólag cselekedhessek, erre nézve a fennebbi módosításokkal elég biztosíték teremtetnék?

Miben áll a nemzet szabadsága? Hogy lehetőleg összes polgárai által akarjon és cselekedjék.

E tekintetben már fennebb kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy nemzetem, sajnos, erkölcsileg szegényebb lesz az önkormányzati tisztviselés elvének megszüntetésével, de nem a javaslat teszi szegényebbé, ez csak konstatálja a beállott szegénységet.

A nemzet, mely nemcsak királyának, országgyűlésének, kormányának működésében él, hanem polgárai szívében, akaratában és tetteiben, kizárva a nemzeti helyhatósági cselekvés oly fontos részéből, aminő az önkormányzati tisztviselés, vagy, mivel ez nálunk már régen nem volt, legalább a tisztviselők kiszemelésének jogából, *capitis diminutiót*, erkölcsi lefokozást szenved.

Csak az a kérdés, oly fokúnak kell-e a *capitis diminutió*-nak lenni, mint a minőnek azt a javaslat tervezi. Erre kísértem meg a feleletet a következőkben, áttérve a javaslatnak önkormányzati részére.

Ez a javaslatnak, tagadhatatlanul, legnehezebb része.

Azok is, akik a közigazgatási hivataloknak országos, kormány kinevezés útján szervezéséről, hivatásteremtő hivatalnok kar teremtésének szükségességéről meg vannak győződve, érzik, hogy egy ilyen mellett az önkormányzatnak a javaslatban tervezett formája nagyon gyenge, hogy a törvényhatósági közgyűlés és annak a bizottságai útján gyakorolható önkormányzat egészen más valami, mint amit a nemzet e fogalom alatt századok óta érteni szokott, szóval a nemzeti érzületet nem kielégítő.

A kérdés tehát az, csak ilyenmű önkormányzat lehetséges-e a kinevezési rendszer mellett?

VI.

Amit fennebb a törvényjavaslat berendezésére nézve általában nehezteltem, hogy az újításokat nem hozza szerves kapcsolatba az eddigi állapottal, azt a fő- és alispáni hatóságok jövő állására *in concreto* ismételhetem.

Mindkettő századok óta kolumnaris hivatala volt a vármegyei intézménynek.

Az új rendezésben, mint az egyéni ügyintézés és végrehajtást gyakorló közigazgatás közegei, egymás mellett, nézetem szerint, jól nem állhatnak meg. De kérdés, vajjon az intéző és végrehajtó hatóságoknak a főispánra ruházása kizárja-e, hogy az alispáni hivatal, mint a megye bizottságainak elnöke, fenntartassék?

Ha helyes az az elv, hogy a megye lakossága ellenőre legyen a közigazgatásnak, hogy a nem országos ügyekben önkormányzatot gyakoroljon, úgy az elvnek a lakosság önkormányzati szervezetében ki kell fejeztetni.

A törvényhatósági bizottság közgyűlésének, az állandó választmánynak és a közigazgatási bíróságnak elnökségét a felállított rendszerben nem tartom helyesen a kormány képviselőjére bízandónak.

Mind e bizottságok csak határozó, nem pedig egyszersmind végrehajtó hatósággal bírván, semmi elvi nehézség nem forog fenn arránézve, hogy önállóan alakuljanak.

Határozataik foganatba vétele a kinevezett hatóságok jogkörébe tartozván, azok a

törvénytelen vagy veszélyes határozatok végrehajtását megakadályozhatják. Ezért viszont nem tartanám megengedhetőnek, hogy a közigazgatási bizottságnak más legyen az elnöke, mint a főispán, mert ez a bizottság fegyelmi hatalmat van hivatva gyakorolni és a közigazgatási ügyintézés rendes kerekéeként van kontemplálva.

Ha tehát az önkormányzati bizottságok önálló ténykedését akarjuk, nem lehet őket a főispán pozitív irányzása alá helyezni.

De különösen a közigazgatási bíróság válnék a főispánnak egyszerű tanácsává, ha benne az elnökség az utóbbit illetné meg.

A közigazgatási bíráskodás tekintetében ugyanaz az elvem, hogy azt is a rendes bíróságoknak kell gyakorolniuk, mihelyt jogkérdés válik vitássá, amint ezt „Közigazgatási bíráskodás”-omban s az 1882 i jogászgyűlés elé terjesztett véleményemben kifejtettem, de ha az elv el nem fogadtatik, akkor sem járulhatnak ahhoz, hogy a közigazgatási bíróság elnöke az aktív közigazgatás feje, a kormány képviselője legyen. Önállóságának legfőbb garanciáját ily rendezés mellett csak választott elnökében bírnám találni.

Az alispánt tehát, mint az említett bizottságok elnökét, konzerválnám oly módon, hogy azt a törvényhatósági bizottság válassza, a király pedig megerősítse. Szolgálati tekintetben a közgyűlés s a közigazgatási főtörvényszék fegyelmi hatalma alatt állana s rendszeres fizetés mellett annyi időre választatnék, mint a törvényhatósági bizottság.

A főispán nem lenne tagja azoknak a gyűléseknek, melyeknek az alispán az elnöke, de a közig, bíróságon kívül a többin megjelenhet a neki közvetlenül alárendelt szakfőnökökkel s indítványokat tehet, melyek tárgyalandók, s ha kívánja, meghallgatandó. Viszont a bizottságok, ha szükségesnek látják, fölhívhatják a megjelenésre és fölvilágosítások nyújtására.

Ily viszonyban áll a belga megyefőnök a megyei gyűléshez.

Még a francia megyegyűléseknek sem a prefet többé az elnöke (az 1871-i aug. 10 i törvény óta), hanem azt a gyűlés maga választja, sőt a napóleoni régime alatt is az elnök a gyűlés választott tagjai közül neveztetett ki. Ugyancsak Franciaországban a megyei gyűlés állandó bizottságának, mely némileg a mi közigazgatási bizottságunknak felel meg, nem a megyefőnök az elnöke, hanem mivel választott elnököt nem akart a törvényhozás neki engedni, a megyefőnököt pedig mégsem vélte a bizottságra oktrojálhatni, furcsa expedienshez folyamodott s korelnökséget létesített.

Igaz, a porosz Kreis gyűlésének s közigazgatási bizottságának a kinevezett Landrat az elnöke, nem szabad azonban feledni, hogy a Landrati állásra kandidálási joga van a Kreis-gyűlésnek, mely nem köti ugyan a kormányt, de lehetőleg re-spektáltatik, továbbá, hogy a Landrat helyetteseit a Kreis-gyűlés választja, végül, hogy a Landrati állás a kerületben lakó, illetőleg ott birtokos egyénekkal akkor is betölthető, ha azok nem is bírnak azzal a minősítéssel, mely a landrati állásra álfajában megkívántatik; a Kreisbeli birtokosoknál elég, ha négy év óta valamely önkormányzati tiszttel viseltek.

A közgyűlési, állandó választmányi és közigazgatási bírósági elnökség elég fontos, tekintélyes állást fog képezni s az alispán nem degradáltatik annak elfoglalása által, ellenben igen azáltal a szerep által, mely neki a főispán mellett kijelöltetik, mely, bármint forgassuk, egyszerűen segédévé teszi a főispánnak.

Nem merő kegyeletből a magyar szabadság küzdelmeivel összeforrt alispáni állás iránt tartanám szükségesnek annak a vármegye önkormányzati szervezete élén való megtartását, ámbár a nemzetek szabadsága folytonosságának egyik legerősebb kapcsa a kegyelet érdemes honfiak és nemzeti intéciók iránt.

A gondolat, mely vezérel, az, hogy a mint a közigazgatási enquete alkalmából most tíz éve mondtam: „a kinevezett professionatus hivatalnokokkal átmenet, kapocs nélkül szembeállítani az önkormányzati bizottságokat, bármily jelentékeny hatáskört adjunk is ezeknek, okvetlenül az önkormányzati érzék és képesség kiveszésére, mindenestre gyengülésére vezetne.”

A javaslat a legmerevebb hivatalnoki rendszert létesíti, midőn nemcsak a megyei, de a községi közegek kinevezését is a kormány, nevezetesen körjegyzőket a belügyminiszterre, a községi előjárókat a főispánra ruházza.

Széles Magyarországon nem lesz tehát egyetlen önkormányzati tisztviselő a megyékben és községekben.

Franciaország az 1884-i törvény óta önkormányzati tekintetben magasan fölöttünk állandó. Préfet-rendszere mellett áll hatalmas községi önkormányzati rendszere, melyben nemcsak a határozó, hanem a tisztviselői önkormányzat is érvényesül. összes városaiban és községeiben Párizs és Lyon kivételével, a mairek, a községi előjárók ingyen látják el terhes hivatalukat és választatnak.

Poroszország, mely 1872-ben teremtette önkormányzatát, nemcsak a községek, hanem a községi körök, Amstbezirkek igazgatását is önkormányzati tisztviselőkkel látja el. A községi körök 3000 lakónál nem nagyobb népességű területek s azok főnöke ingyen szolgál s a megyegyűlés jelöltjei közül nevezetik ki a tartományi főnöktől. A kinevezést köteles mindenki elfogadni.

A javaslat ellenben gyökeresen kiírt minden önkormányzati tisztséget, amit jövő fejlődésünkre vészthozónak tartok. Ezért kívánom először is, hogy az alispán, mint az önkormányzati bizottságok elnöke, megtartassék és választassák.

A választott alispánban, mint a közgyűlés, a közigazgatási bíróság elnökében megtalálná a megye lakossága azt a közeget, melynek vezetése alatt önkormányzati jogait érvényesíteni tudná. „Hasztalan tágítjuk az önkormányzati bizottságok hatáskörét, azok nem fogják a nekik adott véleményező, határozó, ellenőrző hatalmat felhasználni tudni, mert nem értik a közigazgatás menetét.”

Azért kívánom az alispánnak az önkormányzati bizottságok élén való fenntartását, hogy megmaradjon legalább a tisztviselői önkormányzat elvi jogfolytonossága. Önkormányzati tisztviselés nélkül pusztán határozó, időszakonként összegyűlő bizottságokkal nincs, nem lehet önkormányzat.

A javaslat indokolásának azt a reményét, hogy az önkormányzati bizottságok hatáskörének, ellenőrző jogainak némi tágítása által az önkormányzat életképessége emeltetik, a fennebbieknél fogva csalódásnak tartom.

De azért is szükséges a választott alispán a közgyűlés és állandó választmány élén, hogy a kinevezett hivatalnokok ellen ezekben a gyűlésekben felmerülő oppozíció törvényes mederben maradjon. Garanciát nyújt erre nézve az alispán felesküdt tisztviselői minősége, legfelsőbb megerősítése.

Az ekként választott alispán lehetne azután az országgyűlési választásokat vezető központi választmány elnöke, mert különben a választási ügyek vezetésére egészen új szervezetet kellene teremteni.

Az ugyanis szabad államokban sehol elő nem fordul, hogy a polgárok választási jogaikat kinevezett közigazgatási hivatalnokok vezetése alatt gyakorolják.

Azonban a választott alispánnak a mondott bizottságok élére állását nem tartom elégségesnek, főképp, ha a javaslatnak az a terve is megvalósul, hogy a községi előjáróságok egészen a kormány kinevezése alá kerülnek. Ezáltal eddigi, elvileg legmesszebb menő önkormányzati rendszerünkben egyszerre a legmerevebb, Európában sehol nem található hivatalnoki rendszerre ugranánk át.

De egészen mellőzve az idő rövidsége miatt a községi önkormányzatot és a törvényhatósági önkormányzat kapcsolatát a községgel, még akkor sem tartanám elegendőnek az alispánválasztást a mondott állásokra, ha községi önkormányzatunkban változás nem történék is.

Mert bármint forgassuk a dolgot, a tisztviselő-választás eltörlésével lényegesen más és több funkciót gyűlésekre, bizottságokra nem lehet ruházni, mint amennyit a javaslatban-

azokra átruházva találunk, s mégis azt súgja mindenkinek az ösztöne, hogy néhány száz embernek egybegyűlése kétszer egy évben néhány napra, vagy tíz száz ember havonkénti foglalkozása a bizottságokban, nem önkormányzat.

Ez az érzet fejeződik ki a kormány javaslatában is a járási tanács intézményének tervezése által. De hogy ez intézmény életképes legyen, ahhoz először is az lenne szükséges, hogy a járás polgárainak választásából, ne pedig a megyei gyűlés akaratából nyerje életét, másodsor fontosabb teendővel, önálló adóztatási joggal kellene felruháztatni. Mindez azonban a megyei keretek felbontására vezetne, amit a legnagyobb bajnak tartanék.

A járási tanácsnak csak a 3000 kilométernél nagyobb kiterjedésű megyékben való megengedése nem egyéb, mint annak beismerése, hogy némely megyénk igen nagy s hogy a megyei gyűlések és bizottságok nem nyújtanak elég tért az önkormányzatra.

Részemről önkormányzatunk fenntartására és fejlesztésére a legjobb módnak azt tartanám, ha a körjegyzői köröknek megfelelő területeken bizonyos hatósági hatalommal felruházott s mérsékelt foglalkozást igénylő önkormányzati tisztségek, mondjuk, megyei esküdtségek állíttatnának s azokra a körben lakó birtokosok, tekintélyesebb bérlők, gazdatisztek, s egyéb honoratiorok alkalmaztatnának.

A körjegyzők az adó- és katonai ügyeket s azokat a teendőket látnák el, melyekben az állam közvetlenül érdekelt, vagy amelyeket a községek írástudó segédeként végeznek, ellenben az esküdteknek a szolgabírák közrendészeti, közgazdasági, közoktatási, közegészségi és közlekedésre vonatkozó hatásköréből lennének bizonyos teendők kiszakítandók. E feladatok nagyrésze közvetlenül érinti a középosztály előkelőbb, intelligensebb elemeit s a teher, mely a velők való foglalkozásból származnék, ellensúlyozva lenne a rend által, melyet ön-működésük által teremthetnének.

Az ily megyei esküdti állásra méltó és alkalmas egyének lajstromát a megyei közgyűlés állítaná egybe és választaná ki abból azokat, kiket alkalmazandónak talál. A lajstromot azonban a belügyminiszternek kellene megerősíteni, így a főispáni-kandidációk elejtetnének.

A megyei esküdtek ingyenes szolgálatot teljesítenének, de készkiadásai fejében átalányban részesülnének. Ennek megfelelőleg az esküdti tiszttel viselése csak 3 évre lenne kötelező s az esküdttel a főispán, vagy akadályoztatása esetén a helyettese iktatná hivatalába.

Fegyelmi hatalmat az egy-járásbeli esküdtek gyakorolnának társuk fölött, végsőfokon pedig a megyei közgyűlés. Gondoskodni kellene továbbá az esküdtek helyettesítéséről.

Ahol pedig az ily teendőkre alkalmas egyének nem találhatók, ott azokkal vagy a körjegyzők, vagy külön fizetett közegek bízhatnának meg.

E rendelkezéssel annak az eddigi államfenntartó nemességnek jutna érvényesülési tér, melynek hatalma és befolyása az új szervezésben csökken s melynek a községi élet nem elég, nem alkalmas. Az úr és paraszt minden tehermentesítés, regale-megváltás, jogegyenlőség dacára idegen elemek, emiatt nem lehet őket a községben összeolvasztani.

A nemesség, a honoratiorok csakhamar átlátnák mennyi érdekük van ily tisztség elvállalásában, a terhet pedig, mely ily tiszttelviselésből származna, könnyebben viselhetnék, mint azt, amely a tervezettnél szélesebb körű megyei önkormányzat mellett rájuk nehezedne.

Az ily esküdtek nem lennének kizárva a megyei gyűlés virilis és választott tagságából sem, ami által a gyűlés oly elemeket nyerne, akik a közigazgatási intézésben is forogva, több gyakorlati érzékkel bírnának, mint az azon teljesen kívül állók.

Az esküdti tiszttelviselés ellen csak azt lehetne felhozni, hogy nincsenek rá alkalmas elemek. Meglehet, de ekkor mondjunk is le az önkormányzatnak minden szélesebb körű szervezéséről.

Kötelességérzet, közügyekbeni fáradozás nélkül nincs önkormányzat, ha tehát akár gazdasági szegénységünk, akár az értelmi képesség, akár a jóakarathiánya miatt elemeket nem találunk az önkormányzatra, fogadjuk el alapjában a javaslat nyújtotta önkormányzati érvényesülést, megtoldva azt mindössze az alispánnak a megyei gyűlésekben és

bizottságokban juttatott hatáskörrel s közgyűlési választásával.

VII

Közigazgatásunknak úgy a szakszerűség, mint az önkormányzati szabadság tekintetében nagy baja az elszigeteltség, amely a megyei és városi törvényhatóságok közt fennáll.

Maga a javaslat indoklása konstatálja e bajt, s midőn a 161. §-ban megengedi, hogy oly megyei törvényhatóságban, ahol a megyei székhely törvényhatósági joggal felruházott városban van, ott ugyanazon egyén lehet a megyei és városi bizottságnak is tagja, midőn a 202. §-ban a járási tanács körét, ha annak területén rendezett tanácsú város van, föltételesen erre is kiterjeszti, az első lépést teszi annak orvoslására.

Gyökeres orvoslás csak akkor fog azonban bekövetkezni, ha a megyék és városok közt a törvényhatósági várfalak is le omlanak, a mint a kőfalak leomlottak.

Képzeltető-e nagyobb anomália, mint az a közjogi exterritorialitás, amelyben a városi törvényhatóságok területén székelő megyei hatóságok állanak.

Van-e rációja a megyei és árvaszék külön szervezetének, a városok kizárásának a megyei útgazgatásból, a városi és megyei közegészségi és közbiztonsági szolgálat teljes elkülönítésének? Van-e valami jogos alapja annak, hogy a megyei törvényhatósági igazgatás költségei az államkincstárból, a városi a városi pénztárból fedeztetnek. Az egész megyét, vagy több megyét érdeklő költségek, mint a kir. táblák s egyéb állam-hivatalok elhelyezési költségei a városokra hárítvák.

Ez elkülönítés az oka, hogy kórházak, árvaházak, tébolydák, közoktatási, közgazdasági tanintézetek vagy nem jönnek létre, vagy csak az államkincstár útján, ami a kommunizmus egy nemét s az ország egyes vidékeinek, városainak a többiek rovására való pártfogolását eredményezi.

A rendi korszak maradványának, a nemesség és polgárság területenkénti elkülönítésének megszüntetésével mindez megváltoznék, a nemzet szorosabban összeforrna, város és megye nem néznének egymásra csakis a vásárlási és eladási piac szempontjából, a megye ezenkívül a városra még mint művelődési, igazságszolgáltatási központra, hanem fölébredne a közös feladatok, a közös érdekek tudata, melyek regionalis természetűek, melyeket sem a megye, sem a város külön jól meg nem oldhat.

Igaz, hogy ez a városok kormányzó szférájának, mondjuk rangjának kisebbitésével járna, de valódi jólétük, szellemi emelkedésük, belső nyomatékuk annál inkább emelkednék, mert befolyást nyernének annak a környéknek életére, amelyre gazdaságilag támaszkodnak, egyszersmind pedig többet foglalkozhatnak azokkal a szépítési, kényelmi, művelődési, emberbaráti feladatokkal, a melyektől a városok jóléte függ.

A központi kormányzás szempontjából szintén előny volna a vezetésnek ekként beálló egyszerűsítése.

Az emberi egyenlőség és szolidaritás nagy elve amúgy is annyi gátra talál felekezeti, nemzetiségi különbségeinkben, azokat az emberek rendi különbségeinek folytonos ébrentartásával külön városi „és megyei törvényhatóságok fenntartása útján fokozni, valódi anachronizmus, mikor épen a közegészségi, közbiztonsági, közgazdasági érdekek egyformasága a legalkalmasabb volna az érzületi s nem tárgyilagos ellentétek kiegyenlítésére.

Városaink nem kizárólag az ipar és kereskedés központjai, mint más államokban; alig van egy-kettő, amelyben az őstermelés valamely ága, a föld, a szőlőművelés, erdészet épen olyan fontos kereseti ág nem volna, mint az ipar. Pozsony, Debrecen, Szeged, Kolozsvár, Pécs, Szabadka, Sopron, Brassó életében, – hogy csak a nagyobbakat említsem, – az őstermelés valamely ágát, mint elsőrendű kereset-forrást látjuk szerepelni. Hol tehát a tárgyilagos érdek-ellentét köztük és az illető megyék között?

Önkormányzati tekintetben nem kevésbé becses volna a városi elemek bevonása a megyébe. Kezdetben tán súrlódás, idegenkedés lenne tapasztalható, de állandóan csak az

önkormányzat életképessége nyerne a városi és megyei elemek egybeolvadása által.

A javaslat nagy hiányának tekintem, hogy az „állami” közigazgatást ily egységes szempontból nem tekintette megállott a városok sorompóinál.

A javaslat az „államosítást” csak a közegek kinevezésében látja, holott az államosítás az egyes közfeladatoknak az állam egész területén összefüggő, országos szempontok szerinti kezelését, a polgárok erejének mentül nagyobb tömörítését, a közigazgatási területnek e feladatok legjobb, legkönnyebb megoldásához mérését, s a közigazgatás költségeinek az állampolgárok közti egyenlő felosztását is jelenti.

Az indokolás ugyanis csak azt emeli ki (6. 1.), hogy a törvényhatósági városokban a választott tisztviselők a hatósági teendők egy részére megmaradhatnak továbbra is. Ezen szervezeti kérdésen kívül azonban, úgy látszik, helyesnek találja a városok és megyék egymáshoz viszonyítva, a városoknak az egész közigazgatási rendszerben elfoglalt állását.

Említetik ugyan, hogy egyes ágakat, mint a közrendészetet, a közegészséget, az állami közigazgatás; tárgyai közé kellend sorozni. Mi lesz ennek a következménye? A közegek kinevezése csak, vagy fizetésüknek is az államkincstár terhére való átvétele? Hisz a kinevezés már megvan a főkapitányokra nézve, tehát csak a főorvosokra kell azt kiterjeszteni.

De vajjon a rendőri hatalmat kezelő megyei közeg mellett lesz-e jogosultsága a kinevezett városi rendőrkapitánynak, a kinevezett megyei főorvos mellett a városinak? Nem fog-e a városok és megyék bizonyos fokú egybeolvasztása szükségessé válni, ha a közrendészetet és közegészséget, mint az indokolás mondja, az állami közigazgatás feladatai közé kell sorolni?

Én azt hiszem, igen. Csak a rendi tagoltság, csak a városi és megyei elemek ellentéte indokolhatná nálunk, a mi kis-népességű városainkban külön rendőri, külön közegészségügyi főtisztviselő lételet az ugyanott levő megyei főorvos s a központi főszolgabíró mellett.

A törvényhatósági városok állásának rendezése nélkül a megyék átalakítása be nem fejezhető s az 1891-ben alkotandó törvényt a közigazgatásról, néhány év múlva meg kellend változtatni, hogy a törvényhatósági városok azoknak az ügyeknek egy részére, melyek tekintetében a megyei központi hatóságokkal, közgyűléssel s bizottságokkal egyforma hatáskörük van, a megyékkal egybeolvasztassanak.

Pedig nem mindnyájan azt várjuk-e a mostani rendezéstől, hogy az gyökeres és végleges leend? 1848. óta a nemzet életének egyik része sem bolygattatott annyit, mint a közigazgatás.

Az 1848. XVI. XVII. XXIII-XXIX. törvénycikkeket 10 évi abszolút közigazgatási rendszer követte, az 1860-61. átmeneti állapotokat a nem alkotmányos 6 évi 1867-ig és a 3 évi alkotmányos provizórium 1870-ig.

Az 1870. XLH. t. c. látszott a 30 évi vajúdat befejezni, de 1876-ban már lényegesen átalakítottuk törvényhatóságaink szervezetét, 10 év leforgása pedig meghozta az 1886. XXI-XXIII. t. cikkeket, melyeken már az 1889. XXVIII. t. c. a pénzügyi közigazgatás szervezetének változtatásáról nevezetes rést ütött, de melyet a jelen javaslat egészen halomra dönt, a nélkül, hogy a végleges megállapodás biztos kilátását nyújtaná, minthogy közigazgatási szervezetünknek oly lényeges részeit, aminők a törvényhatósági városok, érintetlenül hagyja.

A jelzett változások a közigazgatási szervezet alapjaira vonatkoznak csak, pedig egyes ágazatainak újra meg újra való toldozásai nem kevésbé életbevágók.

Nem terjeszkedhetem ki itt e folytonos ingadozás okainak kutatására, nevezetesen arra, mennyiben tulajdonítható az pártviszonyainknak, vagy hagyományos önkormányzatunkhoz való ragaszkodásnak, vagy a megyei gentry hatalmi törekvéseinek, vagy annak a törvényszerkesztési gyarlóságnak, amely a kormányzattal és közigazgatással már túlon túl elfoglalt miniszteri bureau-k törvényalkotásait, szabályrendeleteit jellemzi, melyek az 1848. III. t.-cikk 19. §-ban kontemplált, de életbe nem lépett, álladalmi tanács hiányában hevenyészve, csak egy minisztérium szempontjából, nem a többi közigazgatási ágak szükségleteire való tekintettel készülnek s melyeknek e hiányosságát a minisztertanácsi

felülvizsgálatok orvosolni nem képesek.

Szorítkozom tehát annak ismétlésére, hogy a törvényhatósági városoknak egyidejű rendezése nélkül a megyei rendezés sem lehet állandó, organikus, önkormányzatunk pedig életképes.

VIII.

A még rendelkezésemre álló időt a javaslat egyes főbb szabványainak bírálatára használok föl, az idő rövidege miatt nem terjeszkedhetve ki fontos részletekre.

A javaslatnak a már tárgyalaton kívül legfontosabb részei a közigazgatási bizottságra vonatkoznak.

Már 1876-ban kifejeztem az akkori még csak javaslat stádiumában levő reformok fölött abbéli meggyőződésemet.

(Néhány szó Grünwald B. Közigazgatásunk és a szabadság röpiratához 22. 1.), hogy a hivatalnoki és önkormányzati elemeknek a közigazgatási bizottságban való összekapcsolása, előbbieknek egyenlő befolyása az ügyintézésre, a megye lassú halálának előpostái.

Az 1880-i közigazgatási enquête alkalmából közzétett iratomban pedig részletesen elemezve a közigazgatási bizottságok szervezetét, arra az eredményre jutottam, hogy azok 1) a különböző ügyágak centralizációjára, vagy mint a törvény mondja, arra, hogy „a közigazgatás összhangzatosan eszközöltessék”, „a kinevezett és választott közegek egymást támogassák, teendőiket összevágólag teljesítsék,” részint nem szükségesek, részint nem alkalmasak; 2) helytelenítettem a legkülönbözőbb szolgálati ágak közegeinek és a választott elemeknek együttműködését, ami nem valódi megértés és megfontolás, hanem merő majorizálás útján való határozatokat eredményezhet; 3) helytelenítettem a vezető, a fegyelmi, az intéző, a fellebbezési, a közigazgatási bírósági teendőknek egy ily teljesen diszparat elemekből álló testületre bízását; 4) helytelenítettem a munka- és időpazarlást, melyet a bizottságok ügyköre és tagjainak természete maga után von; 5) végül pedig a közigazgatási bizottságokat csak is mint az adminisztrálásra nem alkalmas törvényhatósági bizottságok helyettesítőit hittem az aktív közigazgatásban fenntarthatóknak.

A közigazgatási bizottságnak a javaslat tervezte új szervezete hasonló szempontokból indul ki, midőn azt 5 külön hatóságra tagolja és a nagyon heterogén feladatú közegek rendszeres együttműködését nem kívánja. E tekintetben azonban kelleténél tovább is megy, mert a pénzügyi szakosztálynak, ha külön közigazgatási bíróság állíttatik, nincs a közigazgatás mellett létalapja. Nem hiszem ugyanis, hogy azoknak az ügyeknek nagy része, amelyekben a közigazgatási bizottság, jelenleg mint a pénzügyigazgatóság felebbezési fóruma működik s amelyek jogilag kontenciósus természetűek, a közigazgatási bíróságtól elvonatnának; hisz a világon mindenütt a pénzügyigazgatás intézkedései szolgáltatják a közigazgatási bíróságok Ítélezésére a legtöbb anyagot. Ha tehát ezek a pénzügyi kontenciósus ügyek a közigazgatási bíróság elé kerülnek, a pénzügyi szakosztálynak az aktív és diskrecionarius pénzügyi igazgatás körében megmaradó teendői bízást a közigazgatási szakosztállyal egyesíthetők.

Ellenben teljesen elkülönítendőnek tartom, amint már fennebb kifejttem a választott alispán elnöklete alatt a közigazgatási bíróságot. Ez ugyanis amint látszik, a főispánon kívül egyetlen állandó alkalmazású hivatalnokból, a főispánnak alárendelt jogtanácsosból s néhány választott tagból állónak terveztetik. Ily bíróságban csak a francia conseil de prefecture-öknek megint nem javított kiadását láthatom, mert a conseil de prefecture-ök bírái sem függetlenek ugyan, hanem legalább szakemberek, remélhetjük-e azonban ezt a jogtanácsostól, akire a javaslat nemcsak azt a kötelességet hárítja, hogy a közigazgatási és pénzügyi jogban szakember legyen, hanem az összes magán- és büntető jogi kérdésekben is, mert hiszen tiszti-ügyészeket csak kivételesen, nyilván a nagyobb megyékben, rendel melléje a javaslat, ami pedig alakítandó közigazgatási bíróságaink függetlenségét illeti, vajjon a választott tagok, akár egy lesz, akár három, bírnak-e majd a főispán és jogtanácsos nagyobb jártasságával szemben

kellőképen megállani?

A jogtanácsos nemcsak nevével, de funkcióinál fogva is a részvénytársasági eszmekörből van”, kölcsönözve; nevével együtt törölném, visszaállítva a tiszti ügyészt, a közigazgatási bíróságnak pedig állandóan kinevezett ülnököt adnék, aki esetleg az árvaszéknél is lenne használható. A porosz Kreis-ausschussnak is lehet jogtanácsosa (syndikus), de nincs határozó, csak tanácsadó szavazata.

Ekként a közigazgatási bizottság három szakosztályra oszlanék: a közigazgatási, a közgazdasági és a fegyelmi.

Utóbbit önállóságában fenntartanám a főispán elnöklete alatt. A fegyelmi hatalom gyakorlásából az örökké nagyobb személyes függést igénylő közigazgatásban nem lehet teljesen kizárni az aktív közigazgatás vezetőjét, ezért nem tartom a fegyelmi szakosztályt a közigazgatási bírósággal összeolvaszthatónak. A közigazgatási bizottság tagjainak számára nézve teljesen elegendőnek vélem, ha a főispán, a pénzügyigazgató, a tanfelügyelő, tiszti ügyész és a gazdasági felügyelő ruháztatnak fel határozó szavazattal, ellenben a főorvos, a főmérnök, a királyi ügyész csak indítványozási joggal és tanácsadó szavazattal láttatnának el, a két első technikus szakértői minőségénél, a kir. ügyész pedig annál fogva nem igényelhetvén szavazatot, mert a megyei közigazgatásnak kiegészítő részét nem képezi.

Az állandó választmánynak megvan a teljes jogosultsága a közigazgatási bizottság mellett, mint a megye helyi ügyei előkészítőjének, részben intézőjének, elnökségét ebből a szempontból nem tartom a főispánra ruházhatónak s a kapcsolatot a főispánnal csak oly módon látom szükségesnek, hogy vele a napirend mindenkor előzetesen közlendő, hogy a tárgyalásokon jelen lehessen vagy a választmánytól a megjelenésre fölhívathassék.

Nem hagyhatom itt említetlenül törvényhatósági gyűléseink nomenklatúráját, mely a legfonákabb. Ma ugyanis van törvényhatósági bizottságunk, van a törvényhatósági bizottságnak közigazgatási bizottsága, ennek lenne a javaslat szerint közigazgatási szakosztálya. Ily elnevezések mégsem tarthatók fenn.

A törvényhatósági bizottság sokkal helyesebben lenne törvényhatósági közgyűlésnek, a közigazgatási bizottság ellenben közigazgatási széknek, a fegyelmi szakosztály fegyelmi széknek, a közigazgatási bíróság közigazgatási törvényszéknek nevezhető, a még szervezendő két szakosztály közül a közigazgatási, már annál fogva is, mert a pénzügyinek nem kontenciozus részei is belé olvadnának, bel- és pénzügyinek, ha pedig a pénzügyi szakosztály fenntartatnék is, az esetben sem helyes a közigazgatási bizottság közigazgatási szakosztály-féle elnevezés, mert megjelölendő, a közigazgatásnak melyik ágával foglalkozik, s minthogy ez esetben a belügyi feladatok képeznék a szakosztályi teendők nagyobb részét, a potiore fit denominatio elve szerint a belügyiről kell elnevezni. Az állandó választmány neve ellenben megmaradhatna.

Nem hallgathatom el végül a törvényhatósági közgyűlések tagjainak számára nézve a javaslattól eltérő véleményemet.

Miért tartja meg a javaslat a bizottsági tagok eddigi nagy számát? Van-e abban önkormányzat, hogy egy-egy megye közgyűlése névleg 600 tagból, mert hisz tényleg nincsen olyan megyei gyűlésterem sem, ahol ennyi ember elférne; e részben ugyan vigasztalhatnók magunkat azzal, hogy az angol parlamentbe sem fér be egyszerre annak 670 tagja. Ámde valójában a törvényhatósági bizottság tagjainak fele is csak rendkívüli esetekben gyűjthető össze.

Neveli-e az állam a maga polgárainak hazafias kötelességérzetét, ha szankcionálja, hogy azok önkormányzati jogaikat ekként semmibe se vegyék, fejleszti-e az önkormányzati érzést, ha meghagyatnak olyan jogok, amelyeket a jogosultak törpe kisebbsége vesz csak igénybe, ellenkezőleg nem épen az vinné-e be inkább az embereket a megyegyűlésekbe, ha a gyűlési tagság kevesebbek kitüntető kiváltsága és így kívánság, ambíció tárgya lenne, nem az keltené-e fel a nagyobb felelősség érzetét, ha az egyes tag tudná, hogy elmaradása a közügy tényleges

hátrányával jár, amit 300-400 emberből álló gyűlésnél nem lehet állítani.

A pár napi gyűléseken minő szerep jut a tagok nagy részének? egyszerű szavazás, mert tanácskozni ennyi, egy évben egyszer-kétszer összeverődő ember közül ily rövid idő alatt egy ketlőnek lehet csak. Az ügyek nem vitattnak meg, hanem egyszerűen leszavaztatnak.

A nagy megyék gyűlései lényegileg inkább római comitiák, a hol a nép a magistratus rogatiojára igennel, vagy nemmel felel, vagy modern plebiscitaris conventek, mint képviseleti jellegű, debattáló közigazgatási kollégiumok, pedig nyilván ezeknek tervezi őket a törvényhozás első sorban.

A megyék közjogi, alkotmányi, vitatkozási joga se állhat ellent annak, hogy a tagok száma a mai törvényes maximumról a minimumra szállíttassék, mert ha 17 millió polgárnak országos képviseletére elegendő 453 képviselő, a legnagyobb 500,000-en felüli népességű megyék sem panaszkodhatnának, ha 120 megyei képviselőjük lenne.

Még ekkor is mennyivel több képviselője lenne a megyei lakosságnak, mint a republikánus Franciaországban van, a hol a megyék túlnyomó részében a lakosság fölül jár az 500,000-en s a megyei gyűlés mégis 30 tagból áll csak, akik pedig a mi megyéinknél sokkal eminensebb politikai jogot gyakorolnak, értem a francia szenátor választását.

Már az 1881. közigazgatási enquête majdnem egyértelműleg hangsúlyozta e bajt s hogy ahhoz a javaslat nem nyúl, nem tulajdoníthatom másnak, mint bátortalanságnak, nehogy önkormányzat-ellenesnek lássék.

Sajnálom, hogy észrevételeimmel akkor állhatok csak elő, midőn a legilletékesebb forum, a képviselőház közigazgatási bizottsága a javaslatokat általában már tárgyalta.

Észrevételeim közzétételében, különösen pedig abban, hogy a fölvetett eszméket törvényszakaszok alakjában formulázzam, az gátolt meg, hogy a javaslat benyújtásától a bizottsági tárgyalásig nézeteimet ennyire is kifejteni és megokolni lehetetlen volt.

Az 1848-i és az 1861-i törvények óta nem volt parlamentünk előtt a nemzet életére a mostaninál állandóbban kiható javaslat. Mint polgárt, mint szakembert egyaránt megragadott az, s nem tehettem, hogy a rendelkezésre álló idő engedte határok közt, szaktudományom szempontjából, bírálat alá ne vegyem.

Közjog és magyar közjog

I.

Nagy Ernő tanár úr szerfölött indignálódva felel bírálatomra; állításainak tendenciózus összeállításával, indokolás nélküli ócsárlással, sőt egyenes ráfogásokkal vádol.

A kedvezőtlen bíráltnak, ha még oly tárgyilagos is, rendszerint ez a sorsa, ezért nem is reflektálnék a válasznak szubjektív részeire, nem annak hangjára. Van azonban szubjektív jellegű pontjai között néhány olyan, amelyet megjegyzés nélkül nem hagyhatok.

Egy ilyen pont az, amely a válasz kezdetén, a tulajdonképeni választól csillaggal elkülönítve, egész általánosságban s a későbbi szövegre vagy személyemre való egyenes vonatkozás nélkül, de a sorok közt mégis rám célozva, a következő passzust tartalmazza: „Míg ellenben az a bíráló, amely szubjektív indokokból keletkezik s a közérdek leple alatt magáncélokot kerget, ahelyett, hogy komoly bűvárlatokat tenne, vagy ezek iránt érdeklődnék, guerilla-harcot folytat és hitelre az avatatlanoknál számít: ez a bíráló annyira jogosulatlan, hogy a fejlődő irodalmak keblőkből ki is lökik.”

A gyanúsításokat, melyek ebben a passzusban személyemre vonatkoznak vagy vonatkozhatnak, elégnék tartom egyszerűen visszautasítani.

Ami pedig azt a tulajdonképeni válaszban tett kérdést illeti, hogy miért álltam elő az akadémiai választás küszöbén bírálattal, ezt ebben magában megmondtam; azt akartam elérni, hogy az a testület, amelynek magam is tagja vagyok, amely iránt tehát kötelességeim is vannak, ne szankcionálja Nagy Ernő „közjogának” se irányát, se botlásait.

Hogy ezt gyöngéden nem tehettem, világos; én szerzővel szemben gyöngédségemet akkor gyakoroltam, midőn az ő 1890 december 11-i levelével s már előbb más úton kikért ítéletem munkája második kiadásáról közzé nem teltem, hanem neki f. évi január 4-én intézett hosszabb magánlevelemben mondtam el, amely levelemre január 9-ről adott válasza kezében van.

E gyöngédséget indokolva hittem szerzőnek méltánylandó törekvése által, mellyel közjogunk tárgyalásában a dogmatikus irányt törekedett meghonosítani.

Hogy az első kiadásról miért nem írtam, annak oka az volt, hogy az előbb elfogyott, mintsem én megkaphattam volna, de meg a szerző egyenesen megkért egy közös jó ismerősünk útján, hogy várjam meg a javított második kiadást.

Január elején nem tudhattam, hogy szerző munkáját akadémiai babérra is érdemesnek tartják. Amint azonban erről április elején értesültem, nem állott rendelkezésemre más szaklap, mely munkájáról bírálatot nem közölt, mint a Magyar Igazságügy, amely hogy a hó elején jelenik meg, nevezetesen az akkor következő szám május hóban, továbbá, hogy az Akadémia nagy gyűlése is május 5-ére esett, annak én oka nem voltam.

Kritikám tárgyilagos értékét egyébként nem az én állítólagos indokaim, sem ezen indokok létének megcáfolása el nem döntheti, hanem a belső igazság, amely belőle szól. Én csak örülni fogok, ha irodalmunk fejlődése bírálataimat mentől elébb fölöslegessé teszi, s így áttérhetnék magára a dologra, előbb azonban még felelnem kell szerzőnek arra a vádjára, hogy állításait 1848-i törvényhozásunkról felforgalom s arra a kérdésre, mi jogon teszem ezt? minő jogon állíthatom nevezetesen, hogy ő az 1848-i törvényhozás politikai célzatait jogi szabályokká alakítja át? mi jogon mondom, hogy szerinte a 48-i törvények megszüntették a nemességet, később pedig azt állítja, hogy a főnemesség és nemesség között csak fokozati különbség van?

Feleletem: szerző könyvének 87. lapja, ahol ez áll:

„Az állam tagjai közt 1848 előtt úgy magánjogi, mint közjogi szempontból lényeges különbség volt aszerint, amint a nemesi rendhez, a polgársághoz vagy a parasztsághoz tartoztak. E különbséget az 1848-ki törvényhozás nagyban-egészben megszüntette, midőn megszüntette a közjogi rendeket. További munkájának 93. lapja, a hol ezt mondja:

„A nemességnek még fenn levő jogait a következőkben lehet összefoglalni: 5.) pont. Élvezik a rang-elsőbbiséget. Találkozunk ugyan azzal a felfogással is, hogy csak a főnemesség képez rangot, a köznemesség nem. A dolog pedig úgy áll, hogy a főnemesség rangja magasabb, míg a köznemességé jobban elmosódik, de azért jogilag létezik.”

Végül munkájának 220. lapja, ahol a főnemes családoknak főrendiházi tagságra való jogosultságát írja le.

Szerző szerint ugyan a főnemesség nem képez közjogi rendet, s amint magát nagyobb nyomaték végett kifejezi, nem és százszor nem; és azt állítja, hogy annak sejtelve sincs közjogi rendről, aki főnemességünket a mai államéletben még annak képzei. Ez lehetséges; de miután szerző állításaiban érv nem foglaltatik, kénytelen vagyok felfogásom mellett maradni.

Azt hiszem, a fennebbiekből világos, hogy szerző állításait legkevésbé sem forgatom föl s jogot állításaimhoz semmiben másban nem kerestem, mint a tárgyilagossággal.

Szerző azt kérde: talán a magas állás súlyával indokolom állításainak felforgatását? Ez a szubjektív irányú kérdése főleg az, amely válaszra kényszerít.

Én a tudomány köztársaságában magas állást nem ismerek el, amidőn az igazság megállapításáról van szó; én is jogtanár vagyok, szerző is az; állításaink annyit érnek, amennyit szellemileg nyomnak, nem aszerint nyomnak, amint hatodik vagy hetedik díjosztályba tartozó, az irodalomban régebben vagy újabban működő tanártól származnak.

II.

Szerzőről azt állítá bírálatom, hogy helyesen kitűzött célját, melynélfogva közjogunkat megtisztítva a fölösleges történelmi sallangtól, jogi szakmaként tárgyalja, teljességgel nem érte el, de meg sem közelítette.

Ezzel szemben szerző azt törekszik válaszában kimutatni, hogy ez állításom meggondolatlanul odavetett szólam, mert nem ez az én kifogásom, hanem épp az ellenkező, hogy midőn közjogunkat a történelmi sallang mellőzésével jogi szakmaként tárgyalja, zavart hoz be jogi alapfogalmainkba és annak a célnak, hogy közjogunkat mentől modernebbé, jogászibbá tegye, áldozatul esik a magyar közjog specifikus jellege.

A dolog azonban nem így áll, mert én bírálatomban azt állítottam s most is fenntartom, hogy szerző a helyes célt, mely közjogunknak mai érvényében és tiszta jogi szakmaként való tárgyalásából áll, teljességgel nem érte el, de meg sem közelítette.

Ugyancsak az állítottam, hogy e cél elérése helyett „zavart hozott be jogi alapfogalmainkba s tárgyalásának áldozatul esett a magyar közjog specifikus jellege.”

Nézzük hát meg részletesebben, mint ahogy bírálatomban tettem, mindenekelőtt jogász-e szerző tárgyalása, azután pedig feltüntette-e a magyar közjog pozitív, specifikus jellegét?

S vegyük rendre az első alapfogalmakat. Az államról azt mondja, hogy „az valamely jogélethez fejlődött és állandóan meglepedett népnek személyiséggé történt szerveződése. Alkotó elemei: a terület, a nép és közérőre támaszkodó közhatalom.” Ez a meghatározás mindjárt nem jogi, hanem politikai, nem emeli ki a jogviszonyt, nem annak alanyait, nem a jognak specifikus elemét, az uralmat, mely az állam létele által keletkezik.

Az államterület fogalmának tárgyalása sem jogászi, amint az a 15. §-ban adva van: „Államterület alatt a föld bizonyos határolt részét értjük, mely (jogilag) valamely állam kizárólagos főhatalmának alá van vetve.” Az állam fogalmában az uralkodás, amint láttuk, nem lévén kiemelve, a területnek alávetettsége a főhatalom alá az államfogalomnak tulajdonképp egy új meghatározása. De nem tudjuk meg e meghatározásból, vajjon tárgya-e a terület az állami uralomnak, avagy csak a térbeli kört jelenti, amelyen belül uralma a személyek fölött érvényesül, avagy a területi jogviszony az állam és a személyek közt áll-e fenn, a mennyiben a területen tartózkodnak, avagy miután a terület az államnak szerző szerint alkateleme, a jogviszony talán az állam s ezen alap alkateleme s nem mint külső tárgy közt áll

fenn.

Gerber, Fricker, Preuss, amint a szerző tudja, képviselik e különböző irányokat a német irodalomban, s ma már ha jogászilag akarunk beszélni, nem elég azt mondani, hogy a terület oly földrész, mely az állam kizárólagos főhatalmának van alávetve, hanem az is meghatározandó, miképen van alávetve, miből áll ez alávetettség; nem elég azt mondani, amint a szerző a 31. lapon jegyzetben teszi, hogy a területre vonatkozó felség-jog közjog és így össze nem tévesztendő a magánjogi tulajdonnal; ezt nálunk, mellékesen megjegyzem, nem is tették, de igen a közjogi fejlődés patrimonialis korszakában Németországban; hanem világosan meg kell mondani, közjogi jellegű dologi jog-e? különösen, mikor azt is mondja a szerző u. o.: „Pozitív részét pedig az képezi, hogy a főhatalom e területen levő minden dologgal és személlyel szemben érvényesülhet és így magát a területet céljaira szabadon felhasználhatja, vagyis ebben korlátokat csak maga állíthat föl.” Mert ekkor méltán merülhet föl a kérdés: miben különbözik az államnak területi felség-joga az államnak földbirtokára vonatkozó jogaitól.

De minő jogászi magyarázat az, midőn szerző az államterületet ekként határozván meg: „az államterület alatt a föld bizonyos határolt részét értjük, amely jogilag valamely állam kizárólagos főhatalmának van alávetve,” így folytatja: „a terület az állam fogalmával annyira összenő, hogy amint az állam «egy. úgy területe is általában egynek és oszthatatlannak vétetik, amit az alkotmányok rendszerint hangsúlyoznak is.” E meghatározásból az következne, hogy az államterület azért egy és oszthatatlan, mert az állam egy, amelynek kizárólagos hatalma alá van (jogilag) vetve a föld meghatározott része; vagyis abból, hogy valami az állam kizárólagos hatalmának alá van vetve, az következne, hogy az ilyen alávetett valamire, személyre vagy dologra, átszáll a fölötte uralkodó állam tulajdonsága.

De vajjon az államnak egységén – helyesebben egységes személyiségén – kívül átszáll-e többi tulajdonsága is, p. o. külsőleg korlátlan szuverenitása, felelőtlensége, akár a földre, akár a személyekre, akik főhatalmának szintén alá vetvék?

Ezzel a nem szabatos terület-fogalommal indul útra szerző s 19 szakaszon keresztül tárgyalva a magyar államterület történelmi változásait, rátér a 34. §-ban a magyar állam mai területére, annak közjogilag megkülönböztetett részeire, és a szövegnek apróbb betűkkel szedett részében újra rátér a terület egységére és oszthatatlanságára, azt mondván: „Alkotmányunkban előforduló tétel, mely egyébiránt majd minden alkotmányban ki van fejezve, hogy az állam területe egy és oszthatatlan, már az állam személyi egységéből következik.” Itt tehát nem abból vezettetik le a terület egysége, hogy a terület az állam főhatalmának alá van vetve, hanem abból, hogy az állam személy.

Szerző itt nyilván Gerberre gondolt, aki azt mondja (Grundzüge II. kiad. 64. lap.):

„Überall wo die Bedeutung des Staats als persönlichen Organismus zur Anerkennung gekommen und das Territorium in diese Verbindung mit eingetreten ist, muss folgeweise das Letztere an der ganzen Rechtsstellung theilnehmen, welche jenem eigenthümlich ist. Sowie daher der Staat selbst, weil eine Persönlichkeit untheilbar ist, so ist auch sein Territorium.”

E magyarázatban a terület egysége és oszthatatlansága nyilván abból vezettetik le, hogy a terület az állam személyiségének föltétlen alkotó eleme, vagy Gerberrel szólva, mivel „das Recht an dem bestimmten Staatsgebiete zu einem Momente in der Bestimmung eines individuellen Staats, geworden ist” következik, hogy az állam területe egy és oszthatatlan.

Egyébként a magyar alkotmány az ország területi épségét ismeri, nem egységét, úgy a koronázási hitlevélben, mint a koronázási esküben.

Vajjon jogászi-e a meghatározás, vagy van-e egyáltalán meghatározás abban, amit szerző az állampolgárságról a 48. §-ban mond:

„Állampolgárság alatt valamely államhoz való tartozást s az ebből folyó jogokat és köteleességeket értjük. Az egyén állampolgárnak nevezetik, a viszony pedig állampolgári jogviszonynak. Az állampolgárok együtt, mint az állam tagjainak, alattvalóinak összessége

alkotja az állam népét.”

Ha ugyanis az állampolgárságot államhoz tartozásnak definiáljuk, melyből jogok és köteleességek származnak, meg kell mondani, minő ez a hozzátartozás.

Először is az állampolgárság valamely embernek bizonyos államhoz való tartozása, másodsor szabály szerint oszthatlan, csakis egy államhoz való olyan tartozása, mely által annak az állam hatalmának az állam területén kívül is jogilag nagy mértékben alávetve marad és amely hozzátartozás által úgy magán, mint közjogi jogi minőségét, úgynevezett jogi állását (statusát) nyeri. Mindezt szerzőnél jelezve sem látjuk, ellenben meghatározásának következő része: „az egyén állampolgárnak nevezetik, a viszony pedig állampolgárinak”, – az előbbi résszel semmi összefüggésben nincs s csak ily szövegezésben volna értelme: az egyén, amennyiben ily módon tartozik az államhoz, állampolgárnak nevezetik.

A meghatározás további része: „Az állampolgárok együtt, mint az állam tagjainak, alattvalóinak összessége, alkotja az állam népét”, már áttér egy új fogalomra, a nép fogalmára s azt a munkában még nem ismertetett két fogalommal akarja meghatározni, t. i. az államtag és az alattvaló fogalmával; már pedig sehol még szó nem volt sem az államtagról, sem az alattvalóról. De talán később fogja a munka e két fogalmat magyarázni? Csakugyan az állampolgárság fogalmát adó szakasznak apró betűs részében, a második kikezdésben ez mondatik: „Régente a közjogi nyelvezet a ma ú. n. állampolgárok jelölésére az alattvaló kifejezést általában elfogadta, jelenleg ez csak kevésbé népszerű s használatát az alkotmányok mintegy szándékosan kerülik... De misem gátolja, hogy az alattvaló kifejezés új értelemben ne használtassék, amely az állam és tagja közötti viszonyra ma is jellemző, hogy t. i. alatta áll, alattvalója a törvénynek, alárendeltje az államhatalomnak, habár ennek gyakorlásában maga is részt vesz és állását a kormányhatóságokkal szemben az erős jog oltalmazza. Az angolok ily értelemben vallják magukat büszkén a nagybritanniai Felség, az angol királynő alattvalóinak, ily ... értelemben használjuk mi is.” Vagyis szerző meghatározása, mely szerint az állampolgárok együtt, mint az állam tagjainak összessége, az alattvalóinak imént adott értelmezése szerint, egyszerű tautológia, mert államtag, alattvaló, annyi, mint állampolgár.

Ezután áttér szerző az apróbetűs részben a magyar nép, a nemzet és nép fogalmainak politikai, nem jogászai fejtegetésére s így folytatja:

„Az állampolgárok az államhoz tartoznak, tagjaivá lesznek s személyiségükre úgy, mint vagyonukra az állami hatalom (uralom) alatt állanak, a meddig csak az állami élet szférája kiterjed. Ebből következik, hogy az egyén rendszerint csak egy államnak lehet tagja, vagyis a több államhoz tartozás az államélet természetéről] már fölvilágosodott gondolkodásnak ellenmond.”

Itt szerző abbahagyva az államhoz tartozás kizárólagosságának kérdését, áttér az alattvaló és állampolgár fogalmainak magyarázatára s a többes állampolgárságra többé vissza nem tér abban a további három szakaszban, amely még az állampolgárságnak van szentelve s egyszerűen regisztrálja, ami az állampolgárság megszerzéséről szóló törvényben van, tehát azt is, hogy a magyar törvény a többes állampolgárságot igenis megengedi.

Ha szerző jogászilag tárgyalná az állampolgárság intézményét, ki kellene fejtenie, hogy a magyar törvény „az államélet természetéről felvilágosodott gondolkodásnak ellenmondva”, megengedi, hogy valaki honosítás által magyar állampolgárrá lehet, anélkül, hogy megszűnt volna más állam polgára lenni (1879. 50. t.-c. 8. 15. 17. §.); megengedi azt is, hogy a magyar állampolgár a magyar állam engedélyével vagy anélkül más állam szolgálatában álljon s csak akkor szűnik meg magyar állampolgár lenni, ha felszólításra meghatározott idő alatt ezen szolgálatból ki nem lép (1879. 50. t.-c. 30. §.); sőt a 36. §. világosan kimondja, hogy azon magyar állampolgár, a ki egyszersmind más állam polgára, mindaddig magyar állampolgárnak tekintendő, amíg magyar állampolgárságát a jelen törvény értelmében el nem vesztette; ellenben kizárja azt, hogy a magyar főrendiházi tag más állam törvényhozásának tagja lehessen.

Szerzőnek ki kellene fejteni e kivételek jogi horderejét, jogtörténelmi alapját, nemzetközi okát, mert ezek a határozmányok egyrészt a régi magyar jogi felfogással függnek össze” melynél fogva „patriam nemo exuere potest” s amelyből ki folyólag a külföldivel házasságra lépett magyar nő, ha özvegységre jutott, ipso jure visszanyerte állampolgárságát, másrészt összefüggnek a nemzetközi viszonyokkal, valamint Ausztriához való viszonyunkkal.

Ha jogászilag tárgyalná szerző témáját, meg kellene magyaráznia, miért mondja ki a 35. §., hogy nem veszíti el magyar állampolgárságát az a külföldi nő, aki magyar állampolgárhoz férjhez megy s utóbb özvegységre jut, mikor ez magától értetődő lenne, ha előbbi jogunk szerint a külföldihez nőül ment magyar nőre nézve az ellenkező nem állott volna.

Egyébként szerző tétele, hogy a több államhoz tartozás az államélet természetéről már fölvilágosodott gondolkozásnak ellenmond, olyan tétel, mely nemcsak jogi, de politikai szempontból sem áll a maga teljességében, s a nemzetközi viszonyoktól, azoktól az elvektől függ, amelyeket más államok az állampolgárság tekintetében irányadónak tartanak. így a német birodalmi törvény is megengedi külföldi állampolgárság megszerzését a német mellett, sőt engedi a francia code civil 17. §-a is, amely a francia állampolgárságot ipso jure megszüntnek nyilvánítja, mihelyt a francia külföldön honosított, módosulást szenvedett a hadkötelezettségi viszonyban állókra az 1889. június 29-i törvény által.

Vége szerző áttér az állampolgárság fogalmát tárgyaló bevezető szakaszában a honosság és állampolgárság fogalmainak fejtegetésére. Szerzőnek általában szokása ily bevezető szakaszokat előre bocsátani, amelyek rendszerint politikai fejtegetésekből állanak, s azután tér át a pozitív anyag előadására, ami azonban nagyrészt nyersen és a bevezető szakasszal kellőleg össze nem kapcsolva történik. Hiszen amint láttuk, még a bírálatomra adott válaszhoz is írt általános bevezetést.

Szerző elítéli azokat, – itt nyilván Fésüs Gy. közigazgatási jogára céloz, melyben ez a vélemény kifejeztetik, ámbár egyenesen nem mondja – akik az állampolgárságból két külön jogi fogalmat alkotnak, amint t. i. valaki az állampolgárt megillető teljes jogkört bírja és így részt vesz az államhatalom gyakorlásában vagy nem, az elsőt nevezve állampolgárságnak, a másikat honosságnak. Azt mondja, hogy e megkülönböztetés a német birodalomból szivárgott át hozzánk, nálunk azonban a honossággal járó jogok, már mint a községi illetőségből eredő jogosítványok élvezete szerepelnek azoknál, akik a honosság és állampolgárság közt különbséget tesznek. Szerző szerint törvényeink nem ismerik ezt a megkülönböztetést. Nem tudjuk ugyan, melyiket érti szerző, a német birodalmi-t, vagy a hazait? de úgy létszik, a német birodalmi-t érti, mert érvelését főleg annak bizonyítására alkalmazza, hogy az állampolgárság a képességet jelenti mind ama jogok megszerzésére, amelyeket az állam tagjai részére biztosít, ellenben az, vajjon bírja-e az állampolgár a politikai jogokat egészen vagy részben, oly különböző alanyi jogcsoportosulásokat mutat, amelyeket egy összfogalomba egybekapcsolni nem lehet.

Nem igaz az, mondja továbbá, hogy az 1879: 50. t.-c. a honosságot szabályozza s az állampolgárságra azok a törvények vonatkoznának, melyek a politikai jogok feltételeit tartalmazzák. Ebben az állításban szószerinti értelmére nézve szerzőnek igaza van. De, így folytatja, nemcsak törvényeink nem ismerik e két fogalmat, hanem mint a tudomány általi felismerés sem állhatnak meg, s erre kifejti, hogy az állampolgárság a képességet jelenti mindama jogok megszerzésére, melyeket az állam tagjai részére biztosít, s nem reflektálva arra, hogy a honosság és a községi illetőség között van-e összeköttetés, azt állítja, hogy a tényleg megszerzett jogok mennyisége közti különbség nem szolgáltat arra alapot, hogy az állampolgárságot és a honosságot megkülönböztessük, s egyszerre így folytatja:

„Láthatjuk tehát, hogy a honosság ténye jogi jelentőségében túlterjed a községi illetőségen, pedig nem is említettük az állam tagjainak nemzetközi ótalomra való jogát, valamint az ú. n. polgári jogok nagy körét. A honos és honosság kifejezésének megvan a maga jelentősége a községi illetőségnél, sőt nálunk még nagyobb szerepe is juthat a horvát és szlapon

tartományok külön állása folytán. A horvát honos és magyar honos kifejezést jogi szempontból szabatosnak, sőt szükségesnek tartják a horvát-szlavon területen és a szűkebb értelemben vett magyar területen illetékes magyar állampolgárok megkülönböztetésére. Szívesen elismerem, hogy a honosság benne van az állampolgárság fogalmában, mint annak alapvető része, de nem képezhet mellette külön kategóriát.”

Végül megemlíti, hogy törvényeink a két kifejezést, honosság és állampolgárság, vagylagosan is használják.

Szerző fejtegetései szerint tehát: 1. állampolgárság és honosság nem külön jogi fogalmak, 2. a honosság benne van az elsőben, mint annak alapvető része, 3. a honosság nem jelenti a községi illetőségekből eredő jogok élvezetét, 4. a honosság jogi jelentőségében túlterjed a községi illetőségen, 5. megvan a maga jelentősége az illetőségénél, 6. szükséges a horvát és a magyar területen illetékes állampolgárok megkülönböztetésére.

E kifejezések részint egymásnak ellenmondó tételekből állanak, amit bővebben elemezni, úgy hiszem, nem szükséges, részint ellenkeznek úgy pozitív törvényeinkkel, mint a tudomány felismerésével.

Nézzük először a tudomány felismerését arra nézve, vajjon külön jogfogalmak-e a honosság és az állampolgárság?

A tudomány a rómaiak 3 statusában (status libertatis, civitatis, familiae) egymással ép úgy összefüggő, de azért megkülönböztetett jogképességi fokot, statut ismert, mint aminőt az egyszerű államhoz tartozást jelző honosságban és a szélesebb jogképességet kifejező honpolgárság, illetve állampolgárságban jelzünk.

Aki mind a három statussal fel volt ruházva, annak teljes caput-ja volt, ha azonban valaki a jogképesség legkisebb fokát, a status libertatis elveszte, ezzel szükségkép elveszte a többit is, caput-ja egyszerre megsemmisült, capitis diminutio maximát szenvedett; ellenben a legmagasabbfokú jogképesség, a status familiae elvesztése nem vonta maga után a status civitatis és libertatis elvesztését.

A magyar jog Incola-i és Regnicola-iban hasonló összefüggő, de jogilag megkülönböztetett fogalmak állanak előttünk:

„Pro Incolis latissimo sensu habentur, quique intra limites territorii degunt, ne exfraneis exceptis, strictiore sensu membra duntaxat societatis civilis, et priores illi per tempus suae commarationis tantum, isti, constanter Regni legibus legitimoque Imperio, cuius Patrocinio gaudent, subjiuntur Qui poëdria Nobilitatis gaudent, indeque suffragio in Comitibus utebantur, generáli Regnicolarum, interdum Statuum nomine jam olim designati fuerunt.” (Czirák, Consp. 151. és 152. §.)

Ezt a megkülönböztetést tette az 1879. dec. 22-i francia törvény első cikkének második pontja:

„Hogy valaki aktív állampolgár (citoyen actif) lehessen, megkívántatik, hogy francia legyen vagy franciává legyen.”

A „francia” itt honost, incolát jelent s a franciák ma is nem állampolgárság megszerzéséről, hanem a francia jelleg (nationalité) megszerzéséről szólnak:

„Tous ceux qui nés hors du royaume, des parents étrangers, sont établis en France, seront réputés Français et admis en prêtant le serment civique à l'exercice de citoyen actif.”

A régibb magyar jog is a honosság kifejezésére egyszerűen a Hungari szót használta. A német megkülönböztetés analógiája a Staatsangehöriger, honos, és Staatsbürger, állampolgár között, meg van tehát úgy a római, mint a magyar jogban s a franciában is.

Mindezen jogrendszerekben van az államhoz tartozásnak egy olyan lazább foka, mely által egyszerűen kifejeztetik, hogy az ember bizonyos állam hatalmának, bárhol tartózkodjék, alávetve marad, jogi alapminőségét, statusát ettől nyeri s e köteléknél fogva ipso jure vannak bizonyos jogai az állam irányában; de van ez államhoz tartozásnak oly erősebb foka is, melynél fogva az állam szuverén hatalmában részesedik, a mi azonban csak különös

feltételek beállta esetében következik be.

Ami pozitív törvényeinket illeti, a honos szót, amint a törvény tárgyalásaiból látszik (L. Löw, Anyaggyűjt. I. kötet 198. I.) következetesen és tudatosan a büntető törvény használta először. A miniszteri javaslatban „belföldi” állott s e helyett tétetett a honos szó, s minthogy a büntető törvény szempontjából az államhoz tartozásnak leginkább az a része jön tekintetbe, melynél fogva az ember az állam hatalmának leginkább alá van vetve, nyilvánvaló, hogy a honos szóval az incolát akarták kifejezni. Ugyancsak a honos szó használtatik túlnyomólag, nem mondom kivétel nélkül, 1879 után, a midőn az állampolgárságról szóló törvény már meghozatott, mindazon nemzetközi szerződésekben, amelyeket Ausztria és Magyarország a külfölddel kötött, s ha honos szó ezekben a szerződésekben megfelel a francia nationaux-nak, nem citoyen-nek, az olasz nazionalinak, nem cittadino-nak, a német Staats-angehörigernek, nem Staatsbürgernek.

Ha ezzel szemben az államhoz-tartozás jogi alapjainak szabályozásakor mégis nem a honosság kifejezés használtatott, hanem az állampolgárság, annak okát nem nehéz kitalálni. Magyarország államiságának dokumentálása, az államhoz tartozók politikai szabadságának jelzése volt a cél.

Mindannak dacára azonban, hogy a honos és állampolgár fölváltva használtatik, hogy az államhoz tartozás legáltalánosabb fogalma szerint állampolgárság szóval jelöltetik, az a magyar törvényben is két abszolúte különböző kategóriára válik szét, melyek egyikét magyar jog szerint is nem alap nélkül honosságnak, a másikat állampolgárságnak lehet nevezni, vagy pedig állampolgárságról szűkebb és tágabb értelemben szólni. A honosság épen a tágabb értelemben vett állampolgárságot akarja kifejezni.

Ugyanis az államhoz tartozás beálltával nálunk is ipso jure beáll az államhoz tartozóra bizonyos status és bizonyos jogok és kötelességek az állam irányában, nevezetesen az az államhoz tartozó jogi alap minősége a Magyarországon érvényes jogtól függ, alá van vetve a magyar büntető törvénynek a külföldön is, hűséggel, engedelmességgel tartozik az államnak, viszont az államtól, úgy bel-, mint külföldön védelmet s az állam nyújtotta előnyöknek reája alkalmazását követelheti tekintet nélkül a nemre, korra, képességre.

Az államhoz tartozással ipso jure beálló ezt a jogállást, fejezi ki a honosság, az állampolgárság szűkebb értelemben.

Ellenben vannak jogok és kötelességek, melyek nem ipso jure folynak az államhoz tartozásból, az államhoz tartozónak, a honosnak csak akkor van e jogokra igénye, az állam csak akkor követelheti az ilyen kötelességek teljesítését, ha azok a különös előfeltételek jelen vannak, amelyek az ily jogok és kötelességekre nézve meghatároznák, p. o. nem, kor, az állambani lakás, vagyon, bizonyos értelmi és erkölcsi képesség, az államhoz tartozás beállása után lefolyó ide.

Az államhoz tartozás tényén kívül megkívánt előfeltételek beálltával következik be a szűkebb értelemben vett állampolgárság, vagy ha a tágabb értelemben vett állampolgárságot honosságnak nevezzük, mondhatjuk az állampolgárság. Ezek a jogok mind az állam akarata és cselekvése létrehozásában való közreműködésre vonatkoznak és a politikai jogok nev^e alatt egyesítetnek. Ily előfeltételek Magyarországon legalább is bizonyos kor, a nem és az erkölcsi kifogástalanság, de vannak ezenkívül Magyarországon még más előfeltételek is, minők a vagyon, bizonyos értelmi képesség, lakhely stb. így a honosított állampolgár csak 10 év múlva lehet a törvényhozás tagja, csak a törvényhozási tény után ruházható föl a főrendiházi tagsággal, míg ellenben az államhoz tartozással beálló jogoknak sem nem, sem kor, sem erkölcsi képesség tekintetében ily előfeltételei nincsenek: méltán lehet tehát az államhoz tartozást honosságra és állampolgárságra, vagy ha az 1879: 50. t.-c. terminológiáját megakarjuk tartani, szűkebb és tágabb értelemben vett állampolgárságra felosztani.

Azt mondja a szerző, hogy a politikai jogok gyakorlására általában nem kívántatik előfeltétel, csak e jogok egyes nemeire, p. o. a választójogra, ellenben a

miniszterelnökségnek, a főrendiházi tagságnak nincs egyéb előfeltétele, mint a honosság.

Ilyet jogászilag állítani nem lehet. Megkívántatik a férfinem, az erkölcsi kifogástalanság, különösen, hogy az illetők politikai jogai felfüggesztve ne legyenek, a főrendiházi tagoknál érdem stb., míg ellenben a honosság joga a csecsemőt, elítéltet egyaránt megilleti.

Nem kevésbé esik latba arra nézve, hogy a honosság és állampolgárság a fentebbi értelemben megkülönböztessék, az a körülmény, hogy a magyar jogászvilág közmeggyőződése szól mellette; ugyanis a honosság kifejezése használtatik, midőn arról van szó, hogy a személyeknek jogi jelentőségű alaptulajdonsága az államhoz tartozás alapján megállapíttassék, amint használatát kiváló jogászunk, Biermann Mihály a Magyar Jogászyűlés 1885-i évkönyvében oly meggyőzőleg indokolta.

Ami pedig a honosságnak a községi illetőséggel való összefüggését illeti, szerző határozatlan, nem jogászi észrevételeivel szemben úgy áll a dolog, hogy 1871 óta törvény szerint (1866. 22. t.-c. 5. §.) minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kellvén tartozni, s a külföldi is csak úgy honosíthatván, ha részére valamely belföldi községbe való fölvétele kilátásba helyeztetett, vagy pedig a 17. §. esetében ideiglenesen Budapesten tekintendő illetékesnek, a honossággal ipso jure megszerzettetik valamely községben az illetékeség.

A községi illetőség által szerzi meg az ember a legszomorúbb, de a legfontosabb jogot, amely az államhoz tartozásból ipso jure szintén beáll, t. i. hogy ha magáról többé gondoskodni nem bír, az állam, illetve annak községi tagozata tartozik róla gondoskodni és pedig tekintet nélkül minden előfeltételre az államhoz, illetve a községhez tartozáson kívül.

Nem jogászi a szerző érvelése, midőn külön magyar és külön horvát honosság tételét vitatja, annál is inkább, mert szerző a honosság és állampolgárság megkülönböztethetlenségét állítja. Azt mondja, hogy a honosság nálunk a Horvát-Szlavon tartomány részbeni különállásánál fogva, a horvát és a szűkebb értelemben vett magyar területen illetékes polgárok megkülönböztetésére használható. Ámde ha a honosság egyértelmű az államhoz tartozással, az állampolgársággal, akkor egy állam valamely területéhez való tartozás nem fejezhető ki ugyanazzal a szóval, amellyel az egész állam területéhez való tartozás kifejeztetik, s így a horvát honosság kétféle államhoz tartozásra volna magyarázható.

A horvát honos kifejezés semmiképpen sem helyes, mert csak magyar honos van, horvát, erdélyi vagy legszorosabb értelemben vett magyarországi illetőséggel, ami azt jelenti, hogy az állam egy oly terület részében bír községi illetőséggel, a-hol külön partikuláris jog van érvényben. A büntető törvény miniszteri javaslatában (7. §.) ez állott: „Belföldi vagy magyar honos alatt Horvát-Szlavonország lakosai is értetnek;” ezt azonban az ig. bizottság a mostani szövegre javította, mely ekként hangzik: „Magyar honos alatt mindazok értendők, a-kik a magyar állam területén honossággal bírnak.” s akként indokolta a változtatást, hogy Horvát-Szlavonországnak lehetnek oly lakosai is, akik nem bírnak ott honossággal. Ezzel nyíltan ki van fejezve, hogy magyar honos és horvát honos közt különbség nem tehető.

Már is hosszúra nyúlt fejtegetésem annak bizonyítására, hogy szerző célját nem érte el, de meg sem közelítette abban az irányban, hogy a közjogot jogi szakmaként tárgyalja, pedig munkájának csak első szakaszaival foglalkoztam.

Számos példával illusztrálhatnám tételemet, elég legyen azonban itt egyet különösen kiemelni; viszonyválaszom rendjén más vonatkozásban úgy is kínálkozik még több példa.

Az állampolgárok honvédelmi köteleességét tárgyalva a 73. §-ban, annak végére függeszti, még pedig a történelmi fejlődéssel kapcsolatban, az országgyűlésnek a hadi létszám meghatározására s az évi újonc-megajánlására vonatkozó jogait.

Csakis a parlament e legeminensebb joga jelentőségének, természetének félreismerésével lehet azt az állampolgárok honvédelmi köteleességével egybekapcsolni. Hiszen a parlament ezek által a jogai által lesz a királlyal szemben a szuverenitás egyik osztályosa, míg a honvédelmi köteleességben az egyes polgároknak a szuverén hatalom alá vetettsége

nyilatkozik.

III.

Áttérek már most arra az állításomra, hogy idegen írókkal és idegen jogi fogalmakkal akarja szerző a magyar közjogot magyarázni, hogy két olyan ellentétes irányú író, mint Montesquieu és Laband irányozván felfogását, nem bírja a magyar alkotmány szövedékét kibontani, hanem azt még inkább összekuszálja.

Szerzőnek válaszában tett kijelentése, amellyel az idegen irodalmak felhasználását védelmezi, magában véve igaz, mint p. o. az, „hogy az államjog körében is vannak alapfogalmak, állam, államhatalom, ennek alanya stb., melyek, hogy úgy mondjam, nemzetközi, miután tartalmuknál fogva az általánosban mozognak, s csak akkor jók, ha pl. Kínára épp úgy illenek, mint Magyarországra.

Csak hogy a jog pozitív lévén, a jogász feladata épen az, hogy ez elvont alapfogalmak fényét a konkrét élet prizmáján áteresztve, azt a maga való módosulataiban tüntesse föl s ne szintelenítse e módosulatokat az elvont fogalom általánosságába való beerőszakolással.

A tulajdon fogalma bizonyosan egy, de aki azt hiszi, hogy annak általános fogalmából az angol ingatlan-tulajdont és az osztrákot is megérti, nagyon csalódik, épúgy, mint aki a képviselői köztársaság elvont fogalmával akarna a francia parlamentáris s az amerikai prezidentális köztársaság lényegére nézve eligazodni. Nézzük hát először is, mennyire igaz, hogy szerző a magyar alkotmány szövedékét nem deríti föl, hanem inkább összekuszálja.

A magyar közjogi felfogás szerint a szuverenitás alanya a magyar szent korona; a király azáltal lesz a szuverenitás legfőbb részese, hogy annak a koronának külső jelképével felruháztatik, a polgárok azáltal, hogy annak tagjaivá válnak, régente a nemesség, ma a választói jogok által.

Amit a külföldi közjogok, kivetkezve a sok százados patrimonialis felfogásból, ma végre, Grotius után majdnem háromszáz év múlva úgy fejeznek ki, hogy a szuverenitás alanya sem a fejedelem, sem a nép, hanem az állam: azt a magyar közjogi felfogás sok század óta a korona fogalmával fejezte ki.¹ Ezzel a felfogással állott ellen a magyar nemzeti szellem úgy a király, mint az uralkodó osztályok törekvésének, hogy a szuverén hatalmat tulajdonuknak, patrimoniumuknak tekintsék.

Ebből folyólag nem lehet mondani, mint szerző, hogy a szuverén hatalom egyedüli birtokosa a király, mert a főhatalomnak Magyarországon az országgyűlésben szervezett polgárok is részesei; ha tehát a birtokos kifejezéssel jelöljük meg, hogy kiket illet a szuverenitás, úgy a fejedelem és az országgyűlés annak közös birtokosai.

A szuverenitásban való osztályosság az országgyűlésileg szervezett államtagokat már a törvényhozási részvétüknél fogva megilleti.

A törvényhozás Magyarországon nem a királyt illeti, hanem a királyt és az országgyűlést közösen; a magyar király nem az országgyűlés meghallgatásával alkotja a törvényt, hanem ketten együtt. Kiténik az a százados felfogásból, az országgyűlési tárgyalásokból, a törvényszentesítés formulájából, s ha ez így van, a királyt nem lehet a szuverenitás egyedüli birtoklójának állítani, mint szerző.

Hisz a németországi államok is különböznek e tekintetben; azok egy részében, mint a belga mintájú alkotmánnyal bíró Poroszországban, a törvényhozó hatalmat a király és a két kamara közösen gyakorolja (porosz alkotm. 62. §), míg ellenben a jelen század elején alakult német alkotmányok nagy részében a törvényhozás a fejedelmet illeti, a parlamentek közreműködése pedig, mint Hanel mondja (Studien II. köt. 150.1.), csak mint külső, a fejedelmi törvényhozási joghoz hozzájáruló korlát jelentkezik.

¹ Grotius tanította már, hogy a szuverenitás subjectum commune-ja az állam, subjectum propriuma a fejedelem.

S a német Hanel az, aki igen nyomatékosan kiemeli, mennyire helytelen ilyen jellemző különbségeket elhanyagolni, mennyire ellenkeznek a pozitív jogi szabványok azzal az állami metafizikával, mely az állami működés egységessége érdekében az összes állami működésnek jogi összeolvasztását kívánja egy orgánumban.

Mennyivel inkább szükséges ez nálunk, kitűnik abból, hogy a király hatalmát a maga teljességében csak a koronázás által éri el. Szerző ugyan azt állítja válaszában a 445. lapon, hogy én ide vonatkozó fejtegetéseimmel *meztámadom* a trónörökösödési rendet, a *pragmatica sancti*ól, nevezetesen midőn azt állítom, hogy a teljes királyi hatalom átszállásához az államtagnak országgyűlésileg nyilatkozó koronázása szükséges s nem áll be ipso jure a trónörökösre nézve.

Ha szerző érvelése állana, kevés híve lenne a királyi család trónörökösödési jogának, a *pragmatica sancti*ónak. Ily szertelenségek magoktól összedőlnek. Akkor nem csak én támadom meg a *pragmatica sancti*ót, hanem Deák F. is, aki azt mondja remek Adalékában (165. 1.) „A magyar alkotmány szerint a koronázás nem ünnepélyes szertartás, hanem mint a teljes királyi hatalom alapja, közjogilag lényeges.”

Nem kell egyéb annak bebizonyítására, hogy szerző nem fogja föl, nem magyarázza meg a magyar közjog specifikus jellegét, mint az az érvelése, hogy a trónörökös a király halála pillanatában magyar király lesz. Mert ebből az következne, hogy annak jogait épúgy gyakorolhatja, mint más európai fejedelmek, ha trónra jutnak, továbbá az, hogy a koronázás, a hitlevél, az eskü merő formalitások.

Hisz szerző is ismerni fogja az 1741. 4. t.-c.-nek 5. §-át, mely Mária Terézia kormányzó társának állásáról rendelkezve mondja:

„Regia sua Serenitas Regni negotia Regiminisque Pondus in Contormitate Legum Regni coadministrabit, Suprema lamen et praesertim Titulis 4. et 9 Part. 1. Oper. Dec. Tripartiti declarata Potestas, Privilegiorum item Col-latio et alia Jura Majestaticae velut de lege Regni, solis legitimae coronatis Regibus competentis, pènes solam coronatam Regiam Majestatem rémanent.

Aki tehát ily világos törvényszöveggel a sok százados szokással ellentétben azt állítja, hogy a király halálával a trónörökös ipso jure magyar király, az sem jogilag szabatosan nem beszél, sem a magyar közjog specifikus vonásait ki nem emeli. Nem magyar király lesz egyszerűen, hanem Magyarország örökös királya (*hereditarius Rex Hungáriáé*), ellentétben a koronás királlyal, mint ezt a törvények s azok alapján az 1861. országgyűlési felirat mondja (L. Deák beszédei III. köt. 194.1.). Csak annyit állíthatott volna szerző, hogy a trónörökös, mint Cziráky mondja: *ipso facto succedit in omnia Antecessoris Jura Majestatica eorundemque exercitium, legibus attamen, delatisque Imperii conditionibus consentaneum.*

Azt mondja szerző: hisz ő is kiemeli a koronázás közjogi jelentőségét, a baj csak az, hogy nem tudja megállapítani, miben áll e jelentőség, már pedig a jog sohasem foglalkozik jelentőségekkel általában, hanem határozott, megmérhető jelentőségekkel.

A koronázás jogilag véve először azon tény, mely által az állami szuverenitás egyik főorganuma, az országgyűlés, a szuverenitás másik főorganumának, a királynak, jogosultságát hatalma gyakorlására elismeri; másodszor azon tény, mely által a szuverenitás két főszervének megegyezése az alkotmánynak a királyi hitlevélben foglalt s az egyes uralkodásváltozás alkalmával részben módosítható vagy világosabban meghatározható legfőbb elveire nézve megállapíttatik; harmadszor azon feltétel beállta, melyhez az alkotmány a teljes királyi hatalom gyakorlását köti s minthogy e feltétel beállta az országgyűlés hozzájárulásától függ, az országgyűlés a legfőbb hatalom átszállásának ép oly lényeges tényezője, mint a törvényhozásnak, amely alkotmányunk szerint szintén csak a koronás király és az országgyűlés megegyezésével történhetik; negyedszer a koronázás ennél fogva az országgyűlést a szuverén hatalom átszállásánál is a szuverenitás részesének s amennyiben a királyt a szuverenitás birtokosának nevezzük, a szuverenitás birtokos társának mutatja; végül

a koronázás a királyi esküben a király erkölcsi lekötése, hogy hatalmát az alkotmány értelmében használja.

A magyar alkotmány a teljes királyi hatalom átszállását a trónörököstre tehát nem egyedül a király halálához köti, hanem abban a szuverenitás országgyűlési szervének önálló ténykedést biztosít elannyira, hogy habár a koronázási hitlevél lényegében századokon keresztül változatlan, nincs kizárva annak lehetősége, hogy a fejedelem és az országgyűlés közös egyetértésével módosítható, felvilágosítható, amint alkotmányunk történelme több fontos közjogi elveket módosító, felvilágosító hitlevélváltoztatási esetet mutat. Az ellen azonban, hogy akár a fejedelem, akár az országgyűlés a koronázási hitlevél pontjainak megállapításánál egymásra jogosulatlan nyomást gyakorolhasson, elég biztosíték rejlik abban, hogy úgy a fejedelem, mint az országgyűlés megfosztja magát s így az államot a legfőbb hatalom gyakorlásától, ha a megegyezés létre nem jön, lehetetlen lévén ily esetben a törvényhozás. Ezért tűzte ki a törvény a koronázás végső határidejéül az uralkodó halálától számított félét.

A magyar alkotmány szerint tehát az örökös királyság elve, mely szerint a királyi hatalom egyedül a születés természeti rendje szerint száll át, mérsékelve, szellemiebbé van téve az országgyűlésnek cselekvő közreműködése által, az interregnum veszélyeinek kikerülésére pedig egyrészt fenn vannak tartva a polgároknak *eidem Regi debitis homigialis fidei obligationibus*, másrészt az örökös királyt a legfőbb hatalmon kívül megillető, *ad publicam Constitutionique conformem Regni administrationem* vonatkozó jogok az interregnum alatt s ezek, mint a törvény mondja, *intermedio tempore* érintetlenek.

A koronázás mindezeknél fogva azt tanúsítja, hogy a magyar király legfőbb joga, hatalmának örökletessége dacára, a szuverenitás másik orgánumának az országgyűlésnek lényegében az alkotmány szabványai által, valamint az állampolgári hűség által megkötött, de ezen határok közt szabad ténykedés által száll csak át, amely jog a királyi hatalom örökletességét sokkal kevésbé támadja meg, mint az angol alkotmánynak elismert elve, hogy a szuverén hatalom a trónörökösödés rendjétől nemcsak általában, de egyes konkrét esetre is kivételt állíthat föl, amely elvet a magyar közjog nem ismeri. (L. újkori alkotmányok című művem II. köt. 195-202. 1.)

A szent korona egysége, részeinek, a fejedelemnek és a tagoknak az a kölcsönössége és kapcsolata nyilatkozik a koronázásban, amelyet a hajdani időkre nézve, midőn a szent korona a fejedelemből s a nemesség egyeteméből állott, Werbőczy akként fejezett ki (I. r. 3. cím,) hogy a fejedelem és a nemesség *per quandam translationem reciprocam, reflexibilemque connexionem, ita mutuo dependet, ut se jungi segregarique nequeat, et alter sine altero fieri non potest. Nec enim Princeps nisi per nobiles eligitur, regni nobilis nisi per Principem creatur atque dignitate nobilitatur. Amit ma úgy fejezhetünk ki, hogy bár a koronázás nem egyedüli alapja a teljes királyi hatalomnak (Deák Ferenc idézett helyen megszorítás nélkül mondja, hogy a teljes királyi hatalomnak a koronázás az alapja), hanem lényeges előfeltétele, amelynek teljesítése az országgyűléstől is függ, másrészt az országgyűlés a maga teljes hatalmát egyáltalán nem gyakorolhatja, mielőtt a koronázás által a királyra a teljes hatalmat át nem szállította.*

Míthogy szerző a magyar közjognak lényeges jellemvonásait a legfontosabb intézménynél nem emelte ki, de másutt is, amint ez a továbbiakból még eléggé ki fog tűnni, a magyar sajátságokat elmosta és az európai általánosságokra fektette a súlyt, ezért azt hiszem, joggal mondhattam azt is, hogy nem bírja a magyar közjog szövedékét kimagyarázni, sőt idegen fogalmaival még inkább összekuszálja.

IV.

Vegyük ezek után a szerző szerint internacionálisabb jellegű kérdéseket, mint teszem az állam személyiségét.

Azt mondtam szerzőről e részben, hogy „munkája élére állítja a Laband-használat

alapfogalmat, hogy az állam személyiség, hogy az államnak egységes főhatalma van, annak jogi következtetéseit azonban, hogy az állam személyiség, nem látjuk a munkában.”

Hogy egy munka alapfogalma, alapelve rajta végig vonuljon, ennél természetesebb kívánságot támasztani nem lehet. Mert mi a fogalom? Valamely tárgy lényeges tulajdonságainak gondolata; ha ez: a tárgy részletes kifejtésében folyton mutatkozni kell e lényeges tulajdonságok hatásának, okozatának. Mi az elv? Az az ok, melyből okozatok sora származik. Az elvben a lényeges tulajdonságok, melyek a fogalmat alkották, mint ható okok jelentkeznek, a fogalom az elvben, mint ok szerepel, melynek meg kell az okozatának lenni.

Szerző azonban komikusnak találja a fentebbi kívánságomat, ezt mondva: „Ha a közjogi irodalomban kellő tájékozottsággal rendelkezik (bíráló), lehetetlen, hogy észre ne vegye e mondás komikumát. Mit szólnánk u. i. ahhoz, ha pl. valaki egy természettudományi munkáról így nyilatkoznék: a munka élére van állítva a Humboldt használta kifejezés, hogy a föld forog? Hiszen azt, hogy az államhatalom egységes, a jogi írók közül ki tagadja? Az állam személyisége pedig elenyésző csekély kivétellel ugyancsak kiindulási pont mindazokra, akik az államot jogilag megmagyarázni törekednek”.

A vitaközvetésben a másik fél tudományát általában kétségbe vonni, anélkül, hogy az konkrétan bebizonyíthatnák, rossz ízlésre mutat, azért nem reflektálok a fentebbi invektívára, hanem azt felelem, ha valaki a föld forgását állítaná munkája élére, azt kívánnák tőle, hogy az e tételből levont következtetésekkel magyarázza meg munkája többi tételeit. Megvallom különben, nem vagyok képes szerző fennebbi gondolatmenetét követni, nem bírom belátni, miben van a komikum, abban-e, hogy a személyiség tanát, mint Laband-használtat állítom oda, holott az a szerző szerint oly általánosan el van fogadva, mint a föld forgása, vagy abban-e, hogy azt kívánom, hogy a személyiség fogalmának vonja le a következményeit? Úgy látszik, a komikumot szerző abban látja, hogy a személyiség fogalmát nála Labandtól-vetnek állítom, holott ez ma elenyésző csekély kivétellel általánosan elfogadott. Utóbbi tagadnom kell ugyan, mert nemcsak Angliában, Északamerikában és Franciaországban nem általános, de Németországban sem, mert itt az Albrechtnek 1837-ben közzétett értekezése, de különösen Gerbernek rendszere óta dívó személyiségi elmélet a Gierke-féle organikus elmélettel s a Seydel-Gumplovicz-féle uralmi elmélettel küzd a fölényért; ami pedig azt illeti, hogy a személyiségi teoriát Laband nevével kapcsoltam egybe, ennek igen egyszerű oka az a kiváló előszeretettel, mellyel szerző e német író iránt viseltetik.

A lényeg azonban az itten, keresztül viszi-e szerző a személyiség tanát munkájában? Azt mondja, igen, de én látni nem akarom, csak hogy vigyáznom kellett volna, hogy mindjárt, amint megtagadtam, hogy a személyiség fogalmát keresztül viszi, a következő mondatomból ki ne tűnjék, hogy ő a legfontosabb tannál, az államhatalmak viszonyánál, az állam személyiségéből indul ki.

Én a kérdéses helyen azt állítom, hogy szerző szerint, mivel az állam nem fizikai személy, ezért teremt magának törvényhozó, kormányzó, bírói orgánumokat; ámde ebből csak az következik, hogy az állam szervezetet teremt magának, szervezet és személyiség pedig mégis két különböző dolog.

De bírálatom helyessége szerzőnek a maga védelmére felhozott állításából még világosabban kitűnik, mint munkájából. Egyedül azt tudja itt is felhozni az állam személyi színvonalának biztosítására, hogy ha az állam alkatot cserél is, az államhatalom megmarad, ez azonban, úgy hiszem, minden költött, úgynevezett jogi személyre áll, névszerint, hogy tagjainak, szerveinek változása magát a jogi személyt nem változtatja, s ezt a felfogást a magyar alkotmányban a személyiség tana nélkül is állandóan követték s a választott és az örökös királyságban mindig azt az egy magyar államot látták.

Amit pedig munkájában határozottan állít s válaszában is ismételi, hogy t. i. „az állami funkció-körök (törvényhozás, kormányzás, bírászkodás) első sorban nem az államszemélyiségből, hanem az államiságból következnek, mert hisz épen abban

különbözik az állam minden egyéb személyiségtől, hogy állami célokért is kell fáradnia, továbbá, hogy ez állami célokat foglalják magukban az említett körök, melyekben mindegyiknél megtalálhatjuk az állam akarását és cselekvését”, mind ez az államhatalomnak nem a személyiségéből, hanem az államcélból származtatása.

Vizsgáljuk ugyanis, mit jelent imént idézett mondása? Nyilván csak úgy felelhetünk e kérdésre, ha tudjuk, mi a személyiség és mi az állami cél.

Személy alatt oly lényt értünk, amely külön létének tudatával bírva, szabad akarattal és cselekvéssel tartja fenn létét s fejleszti azt eszméi szerint. Öntudat, szabad akarat és szabad cselekvés tehát a személyiség fogalmának lényeges jegyei; a személyiségnek bármily különböző nemei legyenek is, ezekben a lényeges tulajdonságokban megegyeznek; különbséget tehet köztük 1. a természeti substratum, amely lehet férfi, nő, lehet fajilag vagy helyileg vagy mindkét irányban összekapcsolt emberösszesség, azaz nomád törzs, megtelepült község, nemzet; különbséget tehet köztük 2. a cél, e szerint lesz magán személy, lesz község vagy állam, végre 3. a lényeges tulajdonságoknak különböző foka, így az öntudat köre, az akarati és cselekvési erő mértéke.

A személyiség lényeges tulajdonságai mind lelki, pszichikus jelenségek.

Ellenben mi az államcél, vagy szerző szerint mik az állami célok? Jelen alkalomra elég azt mondanom: az állam védelme külerő ellen, jog, jólét, egészség, műveltség biztosítása. Ezek pedig részint természeti, részint erkölcsi, részint értelmi jók, szóval nem többé pszichikus, hanem etikus jelenségek, vagy még általánosabban szólva, nehogy valaki az egészség, a jólét etikus minősítésén, bár alaptalanul, megütközzék: értékek.

Ha tehát valaki azt állítja, mint szerző, hogy az állami funkció-körök, a törvényhozás, kormányzás, bíraskodás első sorban nem az állam személyiségéből erednek, hanem az állami célokból, az nyilván nem a személyiségre, nem annak lényeges tulajdonságaira építi az államfunkció köreit, nem abból származtatja le azokat, hogy az állam személy és így öntudata, akarata van, hanem abból, hogy az államnak ilyen-amolyan céljai vannak, ami mellesleg szólva lehetetlen is, mert az államnak gondolkodó, akaró, cselekvő erővel kell bírnia, hogy céljait kitűzze, akarja, megvalósítsa, azaz törvényt hozzon, kormányozzon, bíraskodjék.

Az államcélok kétségkívül indítói az állami akaratnak és cselekvésnek, nem egyebek azok, mint a szükségletek, melyeket az állam érez, de amelyeknek öntudatos akarás, cselekvés általi kielégítése teszi az államot személyyé. Magok e szükségletek egyszerű természeti tények; a személyi élet lényevé csak a törvényhozás, a kormányzás, a bíraskodás által válnak.

Állam csak ott van, ahol törvényhozás, kormányzás, bíraskodás van, de hogy minő célokra, minő tárgyakra vonatkoznak, az nagyon különböző lehet.

Az állami funkció-körök meghatározott számúak, az állam létevel advák, lényegéhez tartoznak, ellenben az állami célok bizonytalan számúak; mindentől eltekintve, már ennél fogva sem lehet az állami funkció-köröket belőlük levezetni és állandóan fixírozni. Az állami funkció-körök az államnak, mint pszichikus lénynek, lényeges életnyilvánulásai, az államcélok ellenben a tárgyak, amelyekre a pszichikus nyilvánulások vonatkoznak.

Ugyancsak szerző szolgáltatja az újabb bizonyítékot, hogy a személyiség fogalmát nem viszi keresztül az államhatalmak tanában; ugyanis válaszában arra az ellenvetésemre, hogy az államhatalmak, a funkció-körök az állam személyiségéből, azaz akaró és cselekvő képességéből erednek, egyenesen ezt mondja: „Hisz mi személyek vagyunk mindnyájan, bírunk öntudatos akaró és cselekvő képességgel, mért nincs törvényhozó kormányzó, bírói hatalmunk? Mert – mondja – nem vagyunk állami személyek, vajjon tehát – kérdi – az állami személynél nem az államon nyugszik-e a súly?”

Erre igen egyszerű a felelet. Van bizony nekünk egyes személyeknek is törvényhozó, kormányzó hatalmunk, csak hogy egyéni személyünkre, nem embertársunkat nézve is; minden eszes ember szabályokat állít föl magának, végrehajtja őket s megbírálja cselekvését, vajjon

elveivel megegyező volté? Mennyi ereje van öntörvényhozásunknak. ez más kérdés s a személyiség lényeges tulajdonságainak, erőfokára vonatkozik.

De arra is maga szerző szolgált választában bizonyítékot, amit bírálattomban kifogásoltam, hogy a funkció-köröknek, az államhatalmaknak anyagi és alaki szempontból való igen régi feloszlását összezavarja, hiszen választában maga újra lenyomatja az imént idézett tételt, hogy „az állami funkciók első sorban nem az állam személyiségből, hanem az államiságból folynak, hisz épen abban különbözik, így folytatja, az állam egyéb személyiségtől, hogy állami célokért kell fáradnia. Ez állami célokat foglalják magukban az említett funkció-körök s mindegyikben megtalálható az állam akarása és cselekvése”.

Ha e tételt elemezzük, miután az állami célok: a jogszolgáltatás, a honvédelem, a közművelődés, gazdasági jólét előmozdítása, a funkció-körök tehát ezekből állanak, vagyis itt az úgynevezett anyagi felségjogról akar szerző beszélni, amit pedig hozzá tesz, hogy mindegyikben megtalálható az állam akarása és cselekvése, ez nem egyéb, mint amit alaki felségjognak neveznek, vagyis a törvényhozás, *kormányzás*, bírászkodás. Ami Karvasy régi kézi könyvecskéjében oly világos, midőn mondja: „Alaki szempontból véve az államhatalom magában foglalja a törvényhozói, bírói, végrehajtási és kormányzati hatalmat. Anyagilag véve, azaz tekintve azon tárgyakat, amelyekre az államhatalomnak külön feladata van, az államhatalom igazságügyi, míveltségi, közrendészeti, közgazdászati, hadügyi hatalomra oszlik.” Mindez szerzőnél homályossá, zavarttá lesz.

V.

Az állam személyi mivoltával kapcsolatos vitapontra, az államhatalmakra vonatkozólag azt állítottam, hogy szerzőnek e részbeni tana *az* általános elmélet szempontjából is zavaros s a különös magyar közjog szempontjából sem igaz, nevezetesen, hogy nem tud különbséget tenni a szuverenitás orgánumai és funkciói között.

Szerző ugyanis azt állítja: 1. a 150. lapon, hogy „az államnak, mint jogi személynek, organizációra van szüksége, ezt maga adja magának és fizikai léttel bíró orgánumokat szervez”.

Azt mondja 2. a 160. lapon: hogy „három ilyen orgánuma van: a törvényhozó, a kormányzó, a bírászkodó”.

3. A 164. lap szerint: „Azokban az államokban tehát, amelyekben az államhatalom több külön orgánum által valósul meg, az állami szuverenitás kezelője csak az egyik orgánum lehet. A mai alkotmányos államban ez az orgánum a törvényhozói, míg a másik két orgánum (szerző szerint a bírászkodó és kormányzó) államhatalmat kezel ugyan, de nincs hivatva szuverenitást kifejezésre hozni”.

Erre azt mondja szerző 4. a 165. lapon: „Magyarország alkotmányos állam is keletkezésétől fogva” s a 166. lapon így folytatja: „Jelenleg az az uralkodási alkat az úgynevezett népképviselési monarchia. E meghatározás azt jelenti: hogy a főhatalom természetes egysége nálunk is a királyi hatalomkörben tükröződik vissza, ahol a különböző hatalmi ágak összetalálkoznak amellet, hogy a polgárok jogköre is alkotmányilag biztosítottatik. „A főhatalom egy fizikai személy által kezeltetik, de a nép az államhatalom mind a három ágának részese”.

A 166. lapon pedig végül 5. a király jogköréről általában egy külön fejezet szól, s annak 95. §-ában ez mondatik: „A koronázott király a magyar állam feje, saját jogából a főhatalom birtoklója”.

Ez egymás mellett álló tételek a legnagyobb mértékben zavarosok.

Nem tudjuk meg belőlük ugyanis, vajjon a főhatalomnak, a szuverenitásnak külön orgánuma-e a király? azt kell azonban hinnünk, hogy nem, mert hisz szerző maga mondta, hogy a főhatalomnak három ilyen orgánuma van, törvényhozási, kormányzati és bírászkodási orgánum, de nem említett sehol királyi orgánumot, ha pedig nem külön orgánum, miért kell a

király jogköréről általában beszélni, mint ezt szerző a második fejezetben teszi, miért kell a királyi hatalom szervezetéről t. i. megszerzési és megszűnési módjáról, szüneteléséről kiskorúság esetében külön szólni, ha a király az államnak nem önálló külön szerve? Akkor szerző szempontjából a királyi hatalom szervezetét vagy a törvényhozó hatalom szervezeténél kellene előadni, mint amelynek a király csak úgy kiegészítő része, mint a főrendiház vagy a képviselőház, avagy a végrehajtó hatalom szervezeténél, amelyben jogai más-más tényezők által kevésbé korlátozottak, mint a törvényhozásban.

Szerző felfogásának ellenmondásos voltát mi sem világítja meg jobban, mint az a pongyola, teljességgel nem jogászilag meghatározás, amelyet a képviselői monarchiáról ad, mely szerint abban a főhatalom természetes egysége a királyi hatalomkörben tükröződik vissza, ahol a különböző hatalmi ágak összetalálkoznak, mert e szerint a királyi hatalomkör különböző az államhatalmi ágaktól, hisz azok másként nem találkozhatnak benne stb. A szíves olvasó maga le fogja vonni e tétel következményeit.

A szerző nyilván érezte, hogy a királyt nem lehet az ő három úgy vélt orgánumba besorítani, mert azok tulajdonképpen funkciók, melyeket bizonyos alkotmányos orgánumok gyakorolnak s így kapott a királyi hatalom, a királyi jogkör, külön fejezetet.

Ugyanis mit értünk orgánum alatt? Valamely növényi vagy állati testnek egyéb részeitől elkülönült olyan részét, amelynek a test életében bizonyos különös teendő jut, még ha e mellett a különös teendő mellett más funkciót is elősegít vagy esetleg pótol, s minthogy a király külön fizikai léttel is bír s az államtest többi részeitől személyes jogállása által ugyancsak meg van különböztetve, de külön teendőket is végez, talán mégis orgánum is? S ebben szerző is megerősít, midőn azt mondja a 4.) alatti szerint, hogy a főhatalom egy fizikai személy által kezeltetik, ami persze ellenkezik azzal, ami a 3.) alattiban állított, hogy a főhatalom kezelője nem fizikai személy, hanem a törvényhozás, ez pedig Magyarországon, akár hozzávesszük az országgyűléshez a királyt, mint annak integráns részét, akár nem, mindig nem természeti személy lesz, hanem, ha a törvényhozó testet személynek nevezni lehet, mindenesetre jogi személy.

Meg van tehát a zavar a funkciók és az orgánumok között, de meg van arra nézve is, hogy egyszer azt mondja szerző 3.) alatt, hogy ahol a külön orgánumok által valósul meg az államhatalom, ott az állami szuverenitás kezelője ezek egyike lehet csak s ez a törvényhozás, holott a 4.) alatti szerint azt mondja, hogy az csak természetes személy, a király lehet, de meg van a tekintetben is, hogy a király 5.) alatt a főhatalom birtoklójának nevezetik, míg fönnebb a törvényhozás mondatott a főhatalom kezelőjének.

Ha a birtokló és kezelő szóval szerző által kifejezni akart fogalmat keressük, arra kell jutnunk, hogy e két szó egy fogalmat takar, szerző ugyanis kimondja a 150. lapon, hogy az állami szuverenitás alanya az állam maga s hogy az államhatalom alanyának sem a fejedelmet, sem a népet, sem valamely orgánumot nem lehet tekinteni. Ezzel, hogy a szuverenitás alanya az állam nyilván azt akarta szerző mondani, hogy a szuverenitás az állam, tulajdona, vagy modernebb, kevésbé magánjogias kifejezéssel szólva, az államot illeti; midőn pedig azt állítja, hogy a fejedelem annak birtoklója, ezzel úgy hisszük azt akarta kifejezni, hogy a fejedelemnek a szuverenitás nem tulajdona, nem patrimoniuma, mint a Maurenbre-cherek tanították, azt akarta kifejezni, hogy a fejedelem a szuverenitást nem mint sajátját, hanem mint az állam szuverenitását detineálja, birtokolja s mikor pedig azt monda, hogy annak kezelője, megint azt akarta kifejezni, amit a jogi nyelvezet kifejez, midőn p. o. a püspökségi javak alanyának, tulajdonosának a püspökséget, haszonélvezőjének, kezelőjének a püspököt mondja.

Ezekből, úgy hiszem, elég világos ítéletem, hogy szerző alany, birtokos és kezelő, funkció és orgánum közt kellő különböztetést nem tesz, hogy a szuverenitást majd a királynak, majd a törvényhozásnak tulajdonítja.

Ezzel szemben azt állítom, hogy Magyarországon a király, az országgyűlés és a

minisztérium a szuverenitás főorgánumai, bírói hatalom annak az előbbiekkal nem egyenlő jogú s nem főorgánuma, valamint a törvényhatóságok is csak a király, illetve a minisztérium ellenőrzése mellett azok.

Ez a három orgánus: király, országgyűlés, minisztérium gyakorolja szerintem a szuverenitást, ezek hozzák törvényeit, intézik külügyeit, ezek szereznek érvényt a szuverén akaratnak önálló közreműködésükkel, ezek kormányozzák életét, vagyis a szuverenitás e három orgánusa imént említett funkciókkal létesítik az állam szuverén uralmát.

Ezek az orgánusok és ezek a funkciók nem esnek össze, egyik orgánus főfunkciója mellett a másikéba is befoly, illetve együtt végzi azt, p. o. a király az országgyűléssel s a minisztériummal a törvényhozást, a minisztérium a királlyal a végrehajtást és a külügyeket, míg az országgyűlés befoly a külügyekre és a végrehajtásra, anélkül, hogy azt úgy együtt intéznék, mint a törvényhozást.

A bírósági és közigazgatási funkcióknak mellőzését indokolni nem láttam szükségesnek, mert a szuverenitás funkcióiról van szó, már pedig mind a két funkció a szuverén akaratnak, vele szemben önállóság nélküli érvényre emelése és mindegyiknek a hatalma csak egyes esetre vonatkozó, nem általános szabályt teremtő. Most sincs okom tételtem bővebb kifejtésére, mert szerző maga kizárta a vitából ezt a részt és fentebbi elméletnek csak azzal a két tétellel foglalkozott, amelyben azt állítottam, hogy a minisztérium a szuverenitás orgánusa, s hogy a törvényhatóságok csak a király, illetve a minisztérium ellenőrzése mellett gyakorolják a szuverenitás egy részét. Erre a két tételre azt mondja szerző: képtelenség és lehetetlen, hogy tévedésemet be ne lássam, ha jogi intézményeinket tanulmányozom, ahelyett, hogy politikai impressziót visszasugárzó tanokból dedukálnék.

Nem reflektálok szerző mondására, melyet itt is a képtelenségféle kifejezéssel, másutt is más hasonló kitételekkel a vitatkozásban alkalmazni illőnek talál s csak azt jegyzem meg, hogy a külföldön, ahonnan jövő jót szerző szerint nem szabad megvetnünk, igen illedelmesen így szokták a képtelenség fogalmát kifejezni: „Eine unvollziehbare Vorstellung,” amit jeles filozófusunk, Böhm Károly így ad vissza: „Megfoghatatlan és végére mehetetlen gondolat.”

Ha tekintélyekkel akarnék takarózni, egyszerűen hivatkozhatnám Gladstonera, aki már 1878-ban a North-American Reviewban közzétett értekezésével: *Our Kinsmen beyond the Sea* kétségen felül helyezte, „hogy a régi teóriák, melyek szerint:

Aux murs de Westminster on voit paraître ensemble
Trois pouvoirs étonnés du noeud qui les rassemble,
Les députés de peuple, les grands et le roi
Divisé d'intérêt, réunis par la loi.”

(Magyarul: Westminster falainál három hatalom tűnik föl, melyek csodálkozva látják az őket egybefűző kapcsot: a nép képviselői, a főrendek, a király; az érdek elválasztja őket, a törvény egyesíti). Csalódásba ejtenek, meg nem emésztettek, elégtelenek a parlamenti kormányzatú államok alkotmányainak megmagyarázására. Van ugyanis egy negyedik hatalom (ha t. i. a parlamentet két részénél fogva két orgánusnak vesszük), az az amalgamáló, az az egyeztető hatalom, a politikai erők clearing house-a, amely mindent magához von, mindent egyensúlyba hoz, amelybe minden más hatalom beleütődik, amely a többi hatalmakat egymás által neutralizálja, ez az angol kabinet, s mivel a magyar minisztérium a parlamentarizmus elvei szerint működik, Gladstone Ítéletét döntőnek lehetne venni, annál is inkább, mert az egész modern fejlődés és a parlamentáris kormányzatú állam teóriája támogatja (Lásd Wilson, *Congressional government*).

Tekintély helyett azonban érvekkel szolgálok a képtelenség megokolására. A király szuverén funkcióinak egyik legfőbbike a külügy, s minthogy azt a magyar miniszterelnök akarata ellen a fejedelem nem gyakorolhatja, nem lesz-e a miniszter szuverenitás orgánusává, ha ellenkezése esetén a fejedelem csak a miniszter elbocsáttatása vagy nézetének elfogadása

között választhat; hasonló szuverén funkciók: egy törvényjavaslat beterjesztése, a honvédség és népfelkelésnek az ország határain kívül való alkalmazása, ámde mind e funkciókat a király csak a minisztérium hozzájárulásával gyakorolhatja. Vajjon a királyi szabályrendeletek, amelyekben jogelvek állapíttatnak meg, kiadhatók-e miniszteri ellenjegyzés nélkül, avagy az újabban szokásba jött miniszteri szabályrendeletek nem tartalmazhatnak-e szuverén akaratnyilvánításokat, azaz kötelező legfőbb szabályokat?

Azt kérde szerző, miként lehetne a minisztérium a szuverenitás orgánuma, mikor felelős? s állításom tarthatatlanságát akarva jelezni, a felelős szót vastag betűkkel írja. Nyilván azért kérde ezt, mert a szuverenitásnak a felelőtlenség az attribútuma?

Megmondom, hogyan lehet az felelőssége dacára.

A minisztérium csak feltételesen felelős, először, ha hatáskörét átlépi, másodsor, ha bűntényt követ el, harmadszor, ha hanyagságával az országnak kárt okoz.

Amíg ez esetek egyike sem forog fenn, részes a fejedelemmel a legfőbb külügyi hatalom, részes törvényfelfüggesztés, a szabályrendeletalkotás hatalmának gyakorlásában. Nem azért felel tehát, hogy e szuverén ténykedéseknél a fejedelmi határozatokat helyeselte, vagy saját maga szabályrendeleteket alkotott, hanem azért, ha ily tényeivel a törvényhozás, vagy a fejedelem hatáskörébe nyúlt, ha általuk bűntényt követett el, ha általuk az országnak kárt okozott.

A minisztérium a szuverenitásnak megszabott határok közti orgánuma, ezért válhatik felelőssé, mielőtt a határokon túl lép, e határok közt azonban jog szerint felelősségre nem vonható.

De egy orgánum felelőssége nem bizonyít az ellen, hogy az szuverén funkciót gyakorol-e. így vannak alkotmányok, amelyek megengedik, hogy a fejedelem szuverén funkciói gyakorlására helyettes nevezzen ki, ha rövidebb távollét vagy betegség által gátolva van jogai gyakorlásában, az ily helyettes szuverén funkciókat fog végezni s érettek mégis felelősségre fog vonhatni, nem úgy, mint a régens.

Azt is fogja tudni szerző, hogy a köztársasági elnök felelős, pedig funkciói közt elég szuverén természetű van, így vétője, kegyelmezési, békekötési joga.

A parlamentáris kormányzatú monarchia teljesen érthetetlen, ha a felelős minisztereket nem ismerjük el szuverén funkciók orgánumainak, a királyi hatalom részeseinek, hisz a miniszteri felelősség életbeléptetésének szubjektív indoka a nemzeteknél mi volt egyéb, mint a szuverén funkciók annak a részének a törvényesség és az állam java által megszabott határok közé szorítása, amely részeket a király a parlamentek nélkül gyakorolt.

A másik képtelenség, melyet szerző szerint állítottam, abban állana, hogy a törvényhatóság részben, t. i. a király és minisztériumok ellenőrzése mellett, a szuverenitás orgánuma lenne, amihez szerinte az kívántatnék, hogy lennének olyan pillanatok, amelyekben akaratának minden hódol az államban.

Ha erisztikus fogással akarnék élni, könnyű volna szerzőnek erre az ellenvetésére, melyet válasza 442. lapján tesz, eléje tartani azt, amit a 444. lapon állít, mondván: „Bírálnak, ha igazságos akarna lenni, engemet idéznie kellett volna, mert tudtommal irodalmunkban én fejtettem ki először, hogy a régi megyék államjogunk értelmében a szuverenitás részesei voltak.”

De nem teszem, mert céloim az igazság tisztázása, már pedig nem tudhatom, hogyan értette szerző azt, hogy a megyék a szuverenitás részesei voltak; könyvének illető helyén (286. lap) ugyanis egyenesen nem mondja azt, amit válaszában, és így kétséges, vajjon a megyéket utasítási joguk vagy végrehajtás teréni vis inertiae-juk vagy tisztviselőválasztási vagy statutárius joguknál fogva tekintette-e a szuverenitás részeseinek. Arra sem teszek reflexiót, hogy szerző kizártnak hiszi a szuverenitás fogalma által, hogy csak az államtagok egy részére nézve nyilatkozzék kötelezőleg.”

Én egyenesen azzal a megszorítással mondtam a törvényhatóságokat a szuverenitás

részeseinek, hogy hatalmukat csak a király, illetőleg a minisztérium ellenőrzése mellett gyakorolhatják. De e megszorítás mellett statutarius és tisztválasztó jogukkal, megyei adót létesítő hatalmukkal, saját területükön csak úgy a szuverenitást gyakorolják, mint a királyt és az országgyűlést azért nevezzük többi közt a szuverenitás gyakorlóinak, mert akár az egész országra, akár annak részeire nézve kötelező szabályokat állíthatnak föl, mert az adólétesítő jog által a tulajdont korlátozhatják s bizonyára azért is a szuverenitás gyakorlójának kell a királyt tekintenünk, mert a végrehajtó hatalom közegeinek kiszemelése őt illeti.

Nem hagyhatom azonban szó nélkül szerzőnek idevonatkozó azt az állítását, hogy tudtával irodalmunkban ő fejtette ki először, hogy a megyék a szuverenitás részesei voltak.

Aki azt hiszi, mint szerző, hogy ezt a közkeletű igazságot ő fedezte fel 1887-ben, midőn „Közjoga” először megjelent, az nyilván tanúságot tesz arról, hogy 48 előtti publicisztikai irodalmunkat nem ismeri, amelynek egyik fő vitapontját képezte, vajjon helyes-e, hogy a megyék a közigazgatáson kívül a törvényhozásban a végrehajtó hatalom gyakorlásában, illetve ellenőrzésében is részesedjenek; az Eötvös-Szalay-féle centralista párt éppen utóbbit ostromolta; de ez volt az alkotmány helyreállítása után is publicisztikánk egyik főtémája.

Hasonló tévedésben van szerző, midőn azt híven, hogy a szerénység ellen nem vét, kijelenti, hogy az államhatalmak egymáshoz viszonyára új tant állít föl. Válasza után újra átolvastam könyvének az államhatalmi ágak egymáshoz viszonyáról szóló 93. §-át s nem bírtam abban fölfedezni semmi újat, az apró betűkkel szedett rész azonban azt mondván: „Az állami szuverenitás teljének a törvényhozásban való nyilatkozása sokáig nincs a maga jelentőségében fölismerve s részben ez okozza, hogy a hármassal boldogulni nem tudnak”, – azt kell hinnem, tanának újságát abba helyezni, hogy a szuverenitás csak a hatalmi ágak egyikében, a törvényhozásban nyilatkozik és ennek akarata érvényesül minden más akarat fölött az államban.

Legyen elég szerző ama téves hitének elosztására, hogy a szuverenitásnak törvényhozásban való megnyilatkozását eddig nem ismerték volna, csak a magyar irodalomból Karvasy-nak még a 40-es években megjelent kis Alkotmányi Politikájára hivatkozni, aki ezt mondja a 2. §-ban: „A törvényhozó hatalom kétségkívül a hatalomrészek között a legfelsőbb helyen áll, mert ez a kútfeje minden többi hatalomnak és mert ez minden más hatalom gyakorlására nézve szabályokat állít föl.” Továbbá újkori alkotmányok című, 1884-ben megjelent munkám I. köt. 284. lapján előadtam az amerikaiak felfogását, amint az száz évvel ezelőtt az újkori államjogi tudomány kincsestárában, vagy Hanellel szólva „a jogi és politikai publicisztika utói nem ért remekében,” a Federalist című gyűjteményben exponálva van, és idézve Hamilton mondását, hogy republikánus alkotmányban a törvényhozó hatalom szükségképen uralkodó, ekként adtam vissza az amerikaiak felfogását:

„Az amerikaiak igen tisztán látták, hogy ez egy forrásból, a nép akaratából eredő törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom megosztása majdnem semmi jelentőséggel sem bír, ha a törvényhozó hatalom elé korlátokat nem tesznek, ez lévén az irányadó, a vezető, a legfőbb hatalom, mellyel szemben a másik kettő, különösen az ő republikánus alkotmányukban csak másodrendű funkciót végez.”

Száz éve föl van tehát fedezve az államhatalmi ágak egymáshoz viszonyának az a tana, amelyről szerző hiszi, hogy ő állítja föl, és Montesquieu tana ugyanennyi ideje van csiszolva az 1788-ban megjelent Federalistban.

VI.

Legfőbb elvi kifogásaimat megokolva, vegyük elő szerző egyes állításait, így mindenekelőtt azt, amely szerint azokra az alapfogalmakra és tanokra, melyeket könyvében kifejt (állam, tartomány jogi fogalma, államhatalom és alanya, államhatalmak egymáshoz viszonya jogi szempontból, törvény, kormányrendelet, nemzetközi szerződés jogi természete, az államterület és állampolgárság jogi fogalma, Ausztria és Magyarország, az állam és a

horvát részek egymáshoz viszonyított viszonya) egyáltalán nem voltak megállapodásaink, sőt legnagyobb részük irodalmunkban kifejtve sem lett.

Hogy ez az állítás milyfokú túlzás, elég a fogalmakra utalni, melyekről szerző azt állítja, hogy azokra nézve nem voltak megállapodásaink, sőt, hogy legnagyobb részük kifejtve sem lett irodalmunkban.

Ami pedig fejtegetései értékét illeti, az állam, a terület, az állampolgárság, államhatalom és alanya, az államhatalomnak egymáshoz viszonyított viszonya tekintetében a fentebb mondottak nyújtanak tájékoztatást.

Azt elismerem, hogy Magyarország és Ausztriának egymáshoz, valamint Magyarországnak Horvát-Szlavon részeihez való viszonyára nézve szerző fejtegetései helyesek, amennyiben a gazdag külföldi irodalomra támaszkodnak.

De hogy e részben is megint túlságosan a külföldi közjogi tudomány hatása alatt áll, mutatja pl, Horvátországról Jellinek után adott meghatározása, melyet úgy formuláz, hogy az a magyar államnak széleskörű autonómiával fölruházott tartománya. Jellinek-nél „Die Lehre von den Staatenverbindungen 76. lap: Croatien und Slavonien ist eine wenn auch mit sehr weiter gehender und überhaupt nur mit seiner Einwilligung abzuandernder Autonomie ausgerüstete ungarische Provinz.” Ugyanezt mutatja az autonómiáról adott, Labandtól vett fogalma, kit azonban nem említ. Ennek a fogalomnak segélyével Horvátországot autonóm tartománynak nevezi el,

Szerző ezt mondja az 59. lapon: „Autonómia szoros jogi értelemben öntörvényhozást jelent és így az autonómiát csak akkor lehet valamely politikai közület különösen jellemző tulajdonságaként említeni, ha feltehető, hogy a törvényhozás jogát részére más gyakorolja. Az államnak fogalmában rejlik már (mint legfőbb hatalom), hogy kötelező akarattal, törvényhozói joggal bír s így trivialis nélkül nem mondható autonómikus vagyis, öntörvényhatással bíró állam.”

Labandnál (Staatsr. I. köt. 108. lap, első kiad.) így hangzik e hely: „Autonomie ist im juristischen Sinne immer eine gesetzgebende Gewalt. Aber sie steht im Gegensatz zur Souveränität. Selbstgesetzgebung kann man nur demjenigen Gemeinwesen als besondere Eigenschaft zuschreiben, dem die Gesetze auch von einer über ihm stehenden Gewalt gegönnt werden könnten; die wahrhaft souveräne Gewalt kann keine Gesetze von aussen erhalten, es würde daher eine Trivialität sein, von ihr zu sagen, dass sie die Befugnis habe, sich selbst Gesetze zu geben.”

Bármily rosszul legyen Labandnak ez a helye a szerző könyvében fordítva, kétségtelen, hogy az ő gondolatát adta vissza a szerző; Laband azonban, midőn ezt a fogalmat alkotta, Poroszország, Szászország közjogi viszonyát akarta a német birodalomhoz jellemezni, amelynek helyzete mégis csak más a birodalomhoz, mint Horvátországnak Magyarországhoz.

Egyrészt tehát igen sok, másrészt igen kevés, amit Horvátországnak koncedál; igen sok, mert olyfokú törvényhozása nincs, mint a német birodalom egyes államainak, igen kevés, mert Horvátország több mint tartomány, ha nem is állam. A ma már diplomatikus társország vagy ország kifejezést mellőzhetőnek nem találom, mert ha az ország szónak nincs is szoros jogi értelme, a tartománynak még kevésbé van, és amannak a horvát részekre alkalmazásával sem a törvényen, sem a nyelvszokáson erőszakot nem teszünk.

Habár tehát egészben helyes is a szerző ide vonatkozó fejtegetése, túlságos függése a külföldi jogtudománytól itt is világos.

Már is hosszúra nyúlt fejtegetéseim nem engedik, hogy a szerző válaszában minden egyes pontjára az eddigiekhez hasonló bőszséggel kiterjeszkedjem; de nem is szükséges azokra hosszabb viszonzó válasz, a közönség ítélhet szerző munkájának, válaszában és az én bírálatomnak egyszerű egybevetése után. Amit még elmondanom kell, az a következő:

A katolikus vallás uralkodó, vagy nem uralkodó volna a 100. és 101. lapon oly határozatlan módon, oly kitételek alkalmazásával tárgyalatik, hogy legalább is nyílt

kérdésnek látszik a szerzőnél, uralkodó-e, vagy nem.

Szerző érdemül tudja be magának, hogy a törvényhozás jogkörét körül nem írta, a budgetjogot nem tárgyalta; ily felfogást azonban, amely ellentétben áll a mai bel- és külföldi tudomány álláspontjával, legalább indokolni kellene, épúgy azt, hogy az alkotmány létét megtámadó törvény felfüggesztéséről, melyre régebbi és újabb törvényeink, közjogi gyakorlatunk, de közjogi irodalmunk is nyújt elég anyagot, hogyan lehetett pár sorban elintézni és pedig megint egy német intézmény irodalmi recepciójával, a Korbuly által közjogi irodalmunkba becsempészett, úgynevezett szükségrendeletnél?

Szerző odaveti, hogy a szükségrendelet miatt már Korbulyval volt polémiám, hogy e részbeni kifogásaim az utolsó 25 év egész közjogi irodalma ellen irányulnak, de felfogásomnak nem tudtam érvényt szerezni. Ebben csakugyan igaza van; a magyar törvényekben ismeretlen, a magyar alkotmány szellemével ellenkező ez a „Notverordnung” ugyancsak virágzik közjogi tankönyveinkben s egyik bizonyossága annak, mennyire elvesztette irodalmunk is a magyar jogfejlés fonálát. De vajjon joggal, helyesen virágzik-e, erre a szerző pozitív, jogunk szempontjából semmit sem tud mondani, hanem arra hivatkozik, hogy ő azt az állam természetéből vezette le. Ez épen a baj, mert a magyar államnak megvan e tekintetben a maga sajátos természete, mint arra bírálatomban utaltam.

A törvényhozási és rendeleti szabályozás alá tartozó ügyek kérdésére nézve azt kifogásolom, hogy a szerző ezt a főfontosságú alkotmányjogi kérdést nem is tárgyalja, illetőleg rosszul tárgyalja. Állításom első része, mondja a szerző, nyilván valótlan. Szerző, dacára, hogy Montesquieu követőjének vallja magát, nem vette eléggé szívére annak híres mondását a 'törvények szellemének XI. könyvéből s 22. fejezetéből: „Soha sem szabad a tárgyat annyira kimeríteni, hogy az olvasónak semmi tenni valója ne maradjon. Nem az a cél, hogy olvassanak, hanem, hogy gondolkozzanak.” De az sem, ami előbeszédében van: „Ki mondhatna el mindent, hogy halálra ne untasson.” Mert tárgyalás-e az, midőn ily alkotmányi főelv egy pár soros jegyzetben érintetik. Ami pedig ebben a pár sorban levő rossz tárgyalást illeti, az abban áll, hogy szerző szerint nálunk anyagi válaszfal a törvény és rendelet közt a múltban majdnem teljesen ismeretlen volt.

Szerző szerint meg sem kísérlem igazolni, hogy ez rosszul van kifejtve, már pedig contumelia non est argumentum.

Vannak azonban hibák, melyekre elég rámutatni, hogy felismerni lehessen, mert prima facie evidensek: így, ha valaki azt állítaná, kétszer kettő öt, kellene-e ennek a hibának fennforgását be is bizonyítani?

Ilyen hibát követ el az, aki, mint szerző, azt állítja, hogy az anyagi válaszfal törvény és rendelet között nálunk a múltban majdnem teljesen ismeretlen volt.

Én azonban bírálatomban még indokoltam is állításomat s hivatkoztam Werbőczyre, aki (II. r. 3. cím) határozottan megjelölte, mire nézve nem alkothatni rendeletet s a későbbi jogfejlés, úgy a törvényhozás, mint a szokásjog terén az ő nyomdokain haladva, ugyancsak absolute megállapította, mit nem lehet rendelettel szabályozni. Vajjon hiszi-e a szerző, hogy e királynak, vagy kormányának jogosan lehetett rendeletek útján intézkedni az országgyűléseni részvét, a polgári szabadságjogok, az adózás, a katonáskodás, a tulajdon tekintetében?

Volt ingadozás e téren kétségkívül, de nem abban az irányban, amelyben szerző állítja, hanem abban, hogy a rendelet-alkotás alatt álló tárgyak némelyike nem tartozik-e törvényhozási szabályozás alá? Az föltétlenül el volt döntve, mit nem lehet rendelettel szabályozni, föltétlenül és világosabban, mint Angliában, ahol a Magna Charta dacára az adóztatás bizonyos nemeire nézve, mindaddig kételyek állottak fönn, míg a hajópénz iránt a parlament a 17. század elején nem döntött.

A fekete-sárga szín s a kétfejű sas tekintetében azt állítanám, hogy a szerző fejtegetéseiből azt fogja a jogtanuló következtetni, hogy az a hadseregnél és más közös intézményeknél törvényes.

E részbeni kifogásaimat azzal törekszik szerző megerősíteni, hogy ő azt a tényt, melyszerint a kétfejű sas és a fekete-sárga lobogó használtatik, csak fölemlítette, de meg sem kísérelte a magyar alkotmány szabályaival összefűzni, mert ennyire még csak vitatásban lévő és ily kényes ügynél a döntést nem tartja egy szűk keretű kézikönyvbe valónak.

A jogtanár hivatásáról furcsa felfogás nyilatkozik e sorokban. Kitérni egy kérdés elől, ez-e annak a feladata, aki másokat tanítani akar? Hisz egy jogásznak szánt tankönyvtől nem azt várjuk, hogy csak a matematikai bizonyosságú tételeket közölje, p. o. hogy a képviselők 5 évre választatnak, hogy a király és az országgyűlés együtt alkotják a törvényt, mert efféleket a leányiskolák alkotmánytanából is megtanulhatni, hanem éppen azt, hogy a kételyek, a kényes kérdések iránt adjon útbaigazítást. A közjognak majdnem minden tétele kényes, mert a királynak, a polgároknak, felekezeteknek, és nemzetiségeknek állását érinti, így mindenütt ki lehetne térni a „tényeknek az alkotmány tételeivel való összefűzése elől.”

Szerző válaszában érdemül tulajdonítja magának annak, kiemelését, hogy a fekete-sárga színek használata nem mint az osztrák császárság, hanem mint az uralkodó család színei tekintetnek jogosoknak.

Ámde szerző ezáltal újabb jogi hibába esik, mert ebben az indokolásban az foglaltatik, hogy a hadsereg, a közös intézmények az uralkodó család magántulajdonát képezik, melyekre nézve az uralkodónak autonómiája van s annál fogva. a nemzeti színekre vonatkozó törvénnyel ellenkező rendelkezéseket is tehet.

Ezt szerző maga sem fogná állítani, sőt nem is állította abban az értekezésben, amelyet erről a tárgyról a Jogi Szemle 1990. okt. 23-i számában közrebocsátott, s amely később került kezembe. Ebben az értekezésben, melyről nem tudhatni előbb vagy utóbb iratolt-e mint az október havi előszóval megjelent tankönyv s amelyről válaszában csodálatomra nem emlékszik meg, mondom, ebben az értekezésben maga kimondja, hogy a hadsereg nem a király tulajdona s a családi színek jogosan csak olt használtatnak, ahol a fejedelem magánminősége lép előtérbe, tehát tartózkodási helyén, de itt is úgy, ha mellette a nemzeti lobogó is kitűzetik, ellenben a hadseregnél a családi lobogó használata – azt ugyan magyarán itt sem mondja ki, hogy jogosulatlan – inkább csak hagyományokkal indokolható.

Annak egybevetése, amit szerző a magyar ifjúságnak szánt tankönyvben mond, azzal amit a Jogi Szemleben a jogászvilág előtt a nemzeti színekre nézve kifejt, azt hiszem igazolni fogja, hogy ítéletem igenis enyhe volt, midőn azt állítottam, hogy tankönyve csak zavarba ejtheti a tanuló jogi érzékét.

Mert bár, amint láttuk, a Jogi Szemle sem mondja egyenesen, hogy a fekete-sárga szín s a kétfejű sas jogosulatlan, mégis az érvelés egész menetéből logikailag más következtetés nem vonható le, s így a szerző saját, másutt megjelent fejtegetését is felhasználhatom annak bebizonyítására, mennyire hibás tankönyvének ide vonatkozó része, ahol nemcsak ennyi nincs mondva, hanem a fekete-sárga színek, mint családi színek jogosult alkalmazása említetik.

Ezekután nem szükséges tán a sokban hasontermészetű udvartartási kérdésre kiterjeszkednem, hanem átmehetek arra, ami a mai szabadságjogok tekintetében bírálatomban foglaltatott.

En egészen nyílt kérdésnek hagytam bírálatomban,² helyes-e a német teória, amely a szabadság-jogoknak alanyi-jogi minőségét megtagadja, hiszen a német irodalomban is vannak (L. Georg Meyer Lehrb. d. Deutschen Staatsrechts III. Auflg. 217. §.). akik azoknak ily minőségét vitatják. A kérdésnek ezen a függőben hagyásán szerző válaszában megbotránkozik, pedig érvelése az, hogy akár alanyi jognak konstruáljuk e jogokat, akár objektív jogtételeknek, melyek csak az államhatalmat kötik, mégis siralmas marad a képük szerző előadásában, mivel a magyar személyes szabadság fogalmát nem írja körül, annak

² Újkori Alkotmányok című munkámnak mind a két kötetében eléggé nyilatkoztam idevonatkozólag.

leglényegesebb jegyét, az önkényes elfogatásoktól való mentséget nem emeli ki, s az Aranybulla, az I. r. 9. c. az 1869. IV. t.-c. helyett a cselédek és gazdák, a tanoncok és mesterekre vonatkozó törvényeket idézi annak forrásaként.

Labandra való hivatkozásom e pontnál szerző szerint nem szerencsés, mert ő e szabadságjogokkal csak mellékesen foglalkozik. Meglehet, ez ízlés dolga; de az már bizonyos, hogy a németeknek ez a mai közjogi tekintélye e jogok alanyi-jogi minősége ellen a legélesebben nyilatkozik s ugyancsak kiönti gúnyját azokra, akik e jogok alanyiségának hívei. (Staats-recht d. deutsch. Reichs I. B. 149. 15. 1. I. Aufl.).

Utoljára hagyom a könyvnek a rezervált királyi felségjogokra vonatkozó állítását, melyről azt állítám, hogy abban van a könyvnek legnagyobb botlása.

Szerző könyvének 1887-i kiadásában egy jegyzetben ezt mondta: „Minden felségjogban a kötelező államakarat felállítására és annak végrehajtására foglaltatik. Egyes felségjogokat a király maga gyakorol, némelyeket mások részesedésével. Innen némely közjogi műben fenntartott és fenn nem tartott felségjogok megkülönböztetése.”

Ha jogászilag nem is korrekt ez a magyarázat, mert a király ma minden felségjogát valakinek részesedésével gyakorolja, – mert nem minden felségjogban foglaltatik állami akarat felállítására s a korrekt meghatározás a hagyományos régi lenne, hogy némely jogokat az országgyűlés részesedésével gyakorol, némelyeket anélkül, amint ez a megkülönböztetés a régi német birodalmi jogban is megtéetett, – mindazáltal némileg a helyes fogalom körül jár az, ami az 1887-i kiadásban olvasható.

Az 1890-i kiadásban azonban már csak ezt olvassuk: „Az 1848. III. t.-c. bizonyos felségjogok gyakorlására a nádort hatalmazza föl, ha a király az országon kívül tartózkodik, míg másodikat ez esetre is a királynak tart fenn (ország zászlósainak, főpapjainak kinevezését, a kegyelmezést stb.). Ebből keletkezett a felségjogoknak fenntartottak és fenn nem tartottakra való felosztása. Az 1848. III. t.-c. ezen intézkedését azonban az 1867. VII. t.-c. megszüntette és így a belőle folyó felosztás is elvesztette jogosultságát.” Az 1887-i kiadásbeli meghatározásról egy szó említés sem tétetik.

Erre én bírálatomban hivatkoztam az éppen kezemügyében levő Rosenmannra, aki már 1792-i közjogában megteszi a különöztetést a fenntartott és fenn nem tartott királyi felségjogok között és szerzőnek fentebbi leszármaztatását oly súlyos botlásnak mondtam, amely miatt az egész könyv fölött pálcát kell törni.

Szerző válaszában először is azt állítja ezzel szemben, hogy az egész kérdés nem tartozik az élő jog körébe s azért neki, még ha hibázott volna is, nem lehet különös szemrehányást tenni, hiszen ő nem jogtörténetet ír, de meg egyik bírálójától figyelmeztetve, hogy a rezervált kir. felségjogok megkülönböztetése egészen a történelemé, azt csak annyiban tartaná fölveendőnek, amennyiben az az 1848-i törvények alapján, bár más értelemben újra használtatik.

Igaz ugyan, mondja a szerző, hogy a nádori hivatal felfüggesztő 1867. VII. t.-c. ezt a megkülönböztetést is történetivé tette, de mégis reflektált rá, mert a 48-i alkotások mai államéletünk alapjai. Nehogy azonban valakit félrevezessen, hónapokkal az én támadásom előtt s erre szószerint így folytatja: „Midőn a sajtóhibák gyűjteményét más okból is újra nyomattuk, e létehez szintén egy „ismét” szócskát bevettünk,” úgy, hogy ma a szöveg így szól: „Az 1848. III. t.-c. bizonyos felségjogok gyakorlására a nádort hatalmazza föl, ha a király az országon kívül tartózkodik, míg másokat ez esetre is a királynak tart fenn. Ebből keletkezett ismét a felségjogoknak fenntartottak és fenn nem tartottakra való felosztása.”

Nem akarok a nyomdahibával foglalkozni, csak azt jegyzem meg rája, hogy az „ismét” szócska beiktatásának a második kiadásban csak úgy van értelme, ha abba az első kiadás ide vonatkozó szövege, továbbá az is bevétetik, amit szerző válaszában elmond arra nézve, miért hagyta el azt, amit az elsőben a fenntartott és fenn nem tartott kir. felségjogokról mondott, miről az olvasó a fennebb pontosan közölt szövegek összevetése által könnyen

meggyőződhetik.

E nyomdahiba elemzése helyett annak bizonyítására térek át, hogy a fenntartott és fenn nem tartott kir. felségjogok megkülönböztetése ma is meg van az élő jogban, csak helyesen kell meghatározni. Hogy csak néhány ily rezervált felségjogot említsek: ilyen a főkegyúri jog. Ha a régi kontroverziát vesszük, vajjon a kat. vallási és tanulmányi alapok jövedelmei az állami költségvetésbe felveendők-e? min alapszik árának megtagadása, nem azon-e, hogy az alapok a király főkegyúri, azaz fenntartott jogai közé tartozik?

Ilyen sok részben a külügyek intézése.

És mi volt a legutóbbi véderővitának egyik főpontja? A királyt a hadsereg vezérlete és belsejére megillető, személyére ruházott, neki fenntartott jognak a természete.

Hosszas fejtegetés helyett előadom saját felfogásomat a kir. rezervált felségjogokra nézve.

A fenntartott kir. felségjogok alatt azok a felségjogok értetnek, amelyeket, a király nem az országgyűléssel együtt gyakorol; minthogy azonban az 1848. III. t.-c.-nél fogva a király semmiféle állami ténnyel nem gyakorolhat minisztériuma nélkül, valamely kir. felségjognak fenntartott minősége nem jelenti, hogy azt egyedül maga, a minisztérium nélkül is gyakorolhassa, hogy arra nézve a miniszterek ma is csak oly segédei, mint 1848 előtt voltak az országgyűlésnek nem felelős kormányzati közegek.

De továbbá azt sem jelenti a fenntartott kir. felségjog, hogy annak mikénti gyakorlására nézve is egyedül a királyt illesse a szabályozó, a törvényhozó hatalom. Ily felfogás 1848 előtt sem volt uralkodó, s habár akkor meg is volt a törekvés az országgyűlés közreműködéséi a szuverén hatalomban mentől szűkebb térre szorítani, számos törvény bizonyítja, hogy az országgyűlés a rezervált felségjogok gyakorlásának szabályozására ép úgy befolyt, mint egyéb tárgyakra vonatkozó törvények hozására. Elég legyen e tekintetben az ugyancsak konzervatív irányú Czirákyra hivatkozni, aki (Conspectus Jur. Publ. 323 és 324 §) így szól: *Nuspium Jura Coronae, Regisve, nuspium Regnicolarum Jura spécifiée recensentur ... Circa quaedam controversa ... per authenticam interpretationem ... nuspium conventum fuit. Ad haec, quoniam Juribus etiam iis, quae reservatis indubie accenaenda veniunt, Regi ex mente legum utendum est: haud infrequenter responsa Principis reddita ad Regnico-larum petitionem ... ad postulata et gravamina Regni ibi quoque légi ex mutuo consensu ferendae matériám subministrant, ubi secus intégra, solutoque a Comitiali consensu fuisset Regis potestas. Magno itaque in errore versantur, qui objectum quaecunq; ideo unice, quia aliquando ob specificam causam ad diaetalem tractatum venit, legisque sanctionem tulerat, eo ipso inter Jura communicata promiscue connumerant...*

Mégkevésbé lehetne ma a királyi rezervált felségjogokat úgy értelmezni, hogy azok szabályozásából az országgyűlés ki lenne zárva, hisz, amint épen fejtegettem, még a 48 előtti alkotmányos gyakorlat is ellenkezőt mutat, ámbár akkor a szent korona egysége nagyban meg volt ingatva, amennyiben a király és az országgyűlés sok tekintetben mint két külön főhatalom álltak szemben.

A szent korona teljes egysége helyreállt az 1848-i törvényhozással s az abban rejülő elvek keresztülvitelével, s ma nincs a szuverén hatalomnak olyan tárgya, melyre az országgyűlés törvényhozó hatalma ki ne terjedne, s így annak alája esik a királynak bármely rezervált felségjoga is.

A királyi rezervált felségjogok a királynak oly jogait jelentik tehát, amelyeknek szabályozása, azaz terjedelmének, tartalmának, módjának általános elvek általi körülírása, mint bármely törvényhozási tény, a király és országgyűlés együttes közreműködése alá tartozik ugyan, az ilyen rezervált felségjog gyakorlása azonban egyes esetekben a királyt az országgyűlés nélkül, csakis minisztériuma közreműködésével illeti.

Van-e szükség a meglévő rezervált felségjogok szabályozására és melyekre, elérhető-e arra nézve a szuverenitás két főorgánumának, a királynak és országgyűlésnek megegyezése, ez már nem a jog, hanem a közetika által irányzott célszerűség kérdése.

Hogy mennyire az élő jog körébe tartozik a kir. rezervált felségjogok kérdése, arra a legutóbbi véderővita alkalmával Fabiny igazságügyminiszter esete szolgáltatott példát, akinek hibája abból állott, hogy a kir. rezervált felségjogoknak az országgyűlés szabályozása általi érintetlenségét vitatta és Cziráky figyelmeztetése ellenére (lásd az előbb idézett helyet) „a praecatoriis, ad Regiam Maiestatem direclis, legis cuiusdam formulis, inde meritum illie occurens pro reservato Iure et mera Principis liberalitate” nyilvánította. Ellenben az országgyűlés nem azt az álláspontot foglalta el, mintha e jogokat a királytól elvonni és azok esetről-esetre való gyakorlását akarta volna megosztani, hanem azt, hogy azoknak általános szabályozására ép-oly befolyása van, mint az alkotmány egyéb részeire.

Diplomatikus bizonyítékot arra, hogy az országgyűlés kir. rezervált felségjogokat elismer 1848 után is, és pedig nem a kir. jogoknak a király és nádor közötti megosztása tekintetéből, hanem a szónak százados értelmében, az 1861. országgyűlés felirata szolgáltat, amidőn így szól: „Vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, miket magára a király személyére ruházott az alkotmány” (L. Deák F. beszédei III. köt. 158. l.), arra nézve pedig, hogy az országgyűlés ezek alatt a király személyére ruházott jogok alatt a fentartott jogokat értette, maga a felirat szerzője, Deák Ferenc tesz tanúságot, aki „Adalék a magyar közjoghoz” című remekében (69. lap) így szól: „ő (Lustkandl) t. i. a systema in politicis kifejezés alatt egyenesen és egyedül a külpolitikai ügyeket értette, pedig ki van fejtve az 1861. országgyűlésnek második feliratában, hogy Magyarországon a külügyek vezetése a királynak fenntartott jogok közé tartozik, s el is fogjuk mi ezt mondani bővebben jelen értekezésünk utolsó részében”, s ugyanezt valamivel bővebben ismétli a 151. lapon.

A törvények, a törvényhozás egyéb tényei elválnak ugyan a törvényhozótól 8 objektív létre jutnak, azokat tehát nem szabad a törvényhozó szándéka, hanem objektív akarata szerint magyarázni, itt azonban az objektívált akarat s az abba Deák Ferenc által belemagyarázott intenció teljesen egyeznek. A kir. rezervált felségjogokkal úgy vagyunk alkotmányunkban, mint az angolok a kir. praerogatívával; soká az a nézet uralkodott arra nézve is, mint a rezervált kir. felségjogokra nézve nálunk, hogy azokat nemcsak a király gyakorolja, hanem hogy azok a parlamentre noli me tangere-t képeznek és csak a király egyedül, parlament nélkül szabályozhatja is.

Ahogy azonban Angliában a királyság isteni jogának, emberi törvénytől mentességének tana megszűnt és a királyi praerogativa, mint mondják, a nemzet praerogatívájává vált, melyet ennek orgánusaként gyakorol csak a király, de amely, mint minden egyéb tárgy, a nemzet szuverén szervei közreműködésével alkotott törvényben nyeri meg legfőbb szabályát, azonképen a rezervált kir. felségjogok nálunk ma kétségtelenül a magyar szent korona jogává váltak s habár a király az országgyűlés nélkül gyakorolja is, de azon szabályok szerint, amelyek rájuk nézve király és országgyűlés közmegegyezésével megállapítottak, vagy jövőre megállapíttatni fognak. Mert a százados jogelv, amelyet az 1861-i válaszfóliat kimond: „Magyarországban a királynak minden joga szintűgy törvényen alapszik, mint a nemzet jogai, s a legfőbb hatalmat is a törvény adta a királynak” (Deák F. beszédei III. köt. 458. lap), meg nem engedné, hogy a rezervált kir. felségjogoknak ne csak gyakorlása, hanem terjedelme, módja, változása az állam összes szuverén orgánumainak befolyása alól kivéssék.

Olyan világosan ki van fejezve az 1861-i feliratban, hogy vannak a király személyére ruházott felségjogok, vagy ami azzal Deák F. szerint is egy, rezervált kir. felségjogok, hogy ha régiebb és újabb törvényeink, valamint alkotmányos gyakorlatunk e részben a kételynek helyet engednének, azt ezzel a felirattal eldöntöttnek kell tekintenünk.

Az „ismét” szócskának belejavítása szerző szövegébe s e javítás indokolása, nem javítás tehát, hanem rontás és a rezervált kir. felségjogoknak az élő jogból való kiküszöbölése az alkotmányos állapotnak erőszakos megváltoztatása, mert fennálló jogoknak nem alkotmányos úton való eltörlése lenne.

Ezek után ítéljen a szakközönség, igazságtalan volt-e ítéletem, mely szerint szerző munkája

akadémiai babérra nem érdemes s a benne foglalt tanokat az Akadémia nem szentesítheti.

A kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem joghallgatóihoz intézett búcsúlevél 1892.

Tisztelt Joghallgató urak!

Midőn 20 évi tanári működésem után a kolozsvári Alma Matert családi körülmények által indítva, nem könnyű szívvel elhagyom, búcsút kell vennem Önöktől s e búcsú – mondhatom – nehezen esik lelkemnek.

Távozásom a szünidő alatt következvén be, nincs más utam Önökhöz, mint a holt betű útja, mely mögött azonban, legyenek meggyőződve, eleven érzés lakozik.

Egy egyetem, egy kar hallgatósága folytonos hullámzásban van, volt hallgatóim rég elszéledtek, újak ezen az egyetemen már nem lesznek, kikhez is forduljak hát?

S mégis van, akihez búcsúszómat intézzem. A távozó szelleme nyomokat hagyva a megmaradók és ezek által az utánok jövőkben, állandó egyéniséget teremt az egyetemi polgárok egymást felváltó soraiból.

Hadd szóljak hát a kolozsvári jogászság e szellemi egyediségéhez, melyet nagyra becsültem és igazán szerettem, mert komolyság, szorgalom a tudományokban, lelkesedés a nemzeti célokért, szerénység és tisztesség a társas föllépésben volt alapvonása.

Őrizték meg, Uraim, e nemes tulajdonokat jövőre is s fejlesszék lelkükben tovább.

Őrizték meg mindenkifőlött testük, lelkük üdeségét, ifjúságát!

Ne iparkodjanak az érettebb kor jogait és örömeit előlegezni, mert ettől függ, ha már önjavukra, önméltóságukra nem gondolnának is, nemzetünk épsége testben és lélekben.

A nemzet, mint faj, csak úgy lehet erős, ha tagjai testileg épek, edzettek, a nemzet mint személy, ha fiai hinni bírnak az önérdeknél fensőbbben, az áldozatkészség magasztosságában, az önmegtartóztatás szükségességében.

Ámde az időelőtti élnivágyás nemcsak nem edz, hanem csenevészé tesz testet, lelket; a kiábrándult önző vének kicsinyes okosságának utánzása megöli a szellemet, a fertálmagnásos előkelősködés és különszakadás az ifjúság zömétől, csúfság a 48-as évek vérrel szerzett magasztos vívmányai után.

Nincs a véges világban fenségesebb látvány, mint a magát önszellemével, önerejével alakító ember; ilyet azonban csak az élet nehézségein, saját kényelmeskedő, élvezni vágya hajlamain diadalra jutott hős lélek mutat.

Nagy dolog az életet másért, családért, hazáért, felebarátért feláldozni, de még nagyobb elviselni szenvedéseivel, s ezekből önalkotta egyéniségű lényül lépni ki akár az érettebb kor nyugalmasabb pályájára, akár a sír csendjébe.

Őrizték meg, Uraim I lelkesedésüket a szabadságért és annak minden formájáért. Szabadsága emeli az embert az állat fölé.

Önök előtt a szabadság tiszta formájában jelentkezik, abban a formában, amelyhez a tudás vezet s amelyet a társadalmi és állami szabadság véres küzdelmei nélkül, a hitbeli szabadságnak fensőbb malaszttól való függősége nélkül, tisztán saját iparkodásukkal hódíthatnak meg.

A tudás által a sötétség vermeiből kiszabadult embernek céljához jutása, okossá válása nem áll hátrább annak a célnak megvalósulásánál, amelyhez a hitbeli, a társadalmi és-politikai szabadság vezet, sőt a nemzetre, mint egészre, ezeknek szükséges előfeltétele.

Önök, Uraim, kedves egyetemi polgárok, a nemzet tagjai közt tényleges kiváltság részesei, mert a tudásadta szabadság a maga teljes fényében csak önökre mosolyog, mint akik a tudomány közvetlen forrásánál olthatják szomjukat, míg a nemzet nagy részének a tudomány halvány visszfényével kell beérnie. Minő helytelen lenne, megvetve az emberi szabadságból elérhető többet, már most a társadalmi és politikai szabadság terén keresni érvényesülést.

A tudományegyetem a tudásadta szabadság temploma, aki ifjú korában közönnnyel jár bele,

vagy éppen mellette, visszahozhatatlanul elveszti emberi méltóságát jelző szabadsági koronájának legszebb ékességét: fényét és világosságát.

Őrizték meg – s itt különösen Önökhöz szólok, magyar származású t. egyetemi polgárok – azt a higgadtságot és előzékenységet más származású polgártársaik irányában, amelyet 20 éven át örömmel tapasztaltam Kolozsvárott. Önök ösztönszerűleg érezték, hogy a magyarnak e hazában más nemzetiségekkel szemben a Gondviselés-juttatta fölény nagy kötelezettségekkel jár s ne hagyják magukat gyűlölködés által e helyes útról elterelni, mert az emberiség mai korában egy faj fölénye a másik fölött csak az összemberiség érdekében s a nem uralkodó nemzetiséggel való emberséges bánásmód, mindennekfölött pedig nagy erkölcsi és szellemi felsőbbtség által tartható fenn.

Önök pedig, nem magyar származású t. hallgatóim, legyenek meggyőződve, hogy amint az Önökkel való személyes érintkezésben a tanár és hallgató természetes viszonyából iparkodtam kiindulni, mely a tanár gondosságát és szeretetét hozza magával hallgatója iránt, azonképen tanom a nemzetiséget illetőleg nem hullámzó napi irányok eredménye, hanem láncszeme csak annak a gondolatmenetnek s belőle ki nem szakítható, amely az államot az összemberiség javából s az egyes külön népek egyéniségéből alkotja meg, amennyiben az egyéniségnek az egész emberiségre értéke van, s amely gondolatmenet az államban az emberinek legmagasabb nyilvánulását látja a véges világot illetőleg.

A mai nemzetiségi gyűlölködésnek vagy legalább féltékenységnek, lehet véres küzdelmek árán, melyeket elkerülhettünk volna, meg kell szünniök s Önök uraim, ugyan tán csak vénségökre, be fogják látni, hogy a magyar faj állami hegemóniája nem semmisíti meg nemzetiségök társadalmi érvényesülését, sőt hatalmas támasza lesz annak, hogy egyéniségük a magyar szent korona területén kívül államilag is teljes erővel fejlődhessék, amint hogy p. o. a román állam nemzetközi függetlenségének útját először és hatalmasan a nagy magyar államférfi: gróf Andrássy Gyula egyengette.

El fog következni az idő, mikor világosság leend, hogy a magyar faj csak úgy mondhatna le politikai fölényéről, ha arról a vele élő nemzetiségek nemcsak a szent korona területén, hanem azon kívül is szintén lemondának s aztán mindannyian együtt inkább a társadalmi, mint állami szövetség egy nemét alkotnák Svájc mintájára – Európa gondnoksága alatt.

Szilárd, mert a tudomány igazságain alapuló hittel a magyar faj uralkodó állásában, biztos reménnyel a külön fajú tagjai közt levő ellentétek kiegyenlítése iránt, igaz szeretettel mondom Önöknek, mindnyájoknak, tisztelt uraim, szíves Isten-hozzádot, s megköszönve irántam tapasztalt vonzalmukat följánlom készségemet, ha valamiben új működésem terén hasznukra lehetek, s kedves emlékekbe ajánltan maradok igaz hívők.

A budapesti egyetemen elhangzott megnyitó beszéd. 1892.

Tisztelt Uraim!

Midőn ma először van szerencsém a budapesti egyetemen tanításomat megkezdeni, szívélyesen köszöntve Önöket, mindenekelőtt arra kérem, legyenek hozzám azzal a bizalommal, amely a tanár és hallgatósága közti kapcsolatnak, ha helyes akar lenni, fő alapja.

Húsz évi tanárkodásom alatt nagyon a szívemhez nőtt az egyetemi hallgatóság s így részemről a bizalmat ígérnem tán elég, az önökét Uraim a tárgyunk iránti kérdezősködés, tudakozódásból fogom következtetni.

Feladatomban sem az, hogy Önöknek az államtudományról kész tan-tételeket véssek emlékezetükbe, vagy ilyenek iránt önökben ékesszólás által lelkesedést keltsek, hanem igenis, hogy szellemi közreműködésüket biztosítsam az államtudomány tételeinek megállapításában. A passzív hallgatásnál, a függő lelkesedésnél, a merő elfogadásnál sokkal többet várok Önöktől.

Várom az elmélyedést a tárgyba, annak módszereibe, s tanításom sikerét nem abban fogom keresni, hogy előadásaim végeredményeit elsajátították, hanem abban, bírják-e az ellenkező tudományos felfogásokat védni, vagy cáfolni.

A tudományban nincsenek eretnokségek, benne minden vitatható, mihelyt a vitatás tényekre s helyesen alkalmazott módszerre támaszkodik, mert a tudomány nem tekintélyen, hanem evidencián alapszik.

Feladatomban megoldásának nehézsége nagy, és sokkal könnyebb lenne, ha egyszerűen bizonyos fokú mai nap uralkodó államtudományi ismeretek közlésére, Önök részéről elsajátítására törekednék, amivel azonban nem tennék eleget az egyetemi intézmény szellemének, mely a tudományos terjesztést, annak művelésével kapcsolatban tanártól, tanítványtól egyaránt kívánja.

E nehézséget fokozza annak meggondolása, ki volt az a férfiú, akinek tudományos örökébe lépek.

A magyar tudomány világában nálánál alig volt átfogóbb s élesebb gondolkozási erejű fő.

A való világ legapróbb, legalantosabb részletei iránt ugyanolyan érzékenységgel felruházva, mint aminő könnyűséggel járt a gondolat szédítő magaslatain, a részletkutató aprólékossáig menő pontossága egyesült benne a rendszer-alkotók magas röptével.

Történelem, földirat, etnográfia, egyházjog, közgazdaság, pénzügy, logika, metafizika, államtudomány egyaránt gazdagodtak szellemi munkája által.

Világtörténelme 1859-ben, a főbb ázsiai népek rajzával, akadémiai székfoglalója „A világtörténelem és az emberiség fajkülönbségei” az emberi fajok küzdelmeinek törvényéről, protestáns egyházalkotmánya, mely a vallási és állami bölcséletbe vág, 1869-i „Publicisztikai dolgozatában” szétszórt állam-tani, közgazdasági, pénzügyi fejtegetései, melyekhez hozzá kell adnunk a Telepítésről, az Iparszervezésről írt értekezéseit. Tiszta Észtan nagy szellemének egyformán méltó bizonyosságai.

Pedig Kerkapoly Károly irodalmilag csak árnyéka annak, ami a katedrán volt.

Nemzetünk, összéletének hatalmas föllendülése következtében, egyszerre igen sok fia iránt igényt formált politikai szervezete kiegészítéséhez. E nagy szükséglet sodorta magával s el arról a talajról Kerkapolyt, amelyen legjobban virágozhatott volna: a tudomány és tanítás mezejéről.

Kerkapoly Károly hírét, nevét első sorban dialektikus tehetségének köszönhettem. Igaz, dialektikája páratlan erejű volt. De a dialektika egymagában bölcsesket, tudósokat sem teremt, hisz sophisták sem voltak híjával.

Az ő szellemi nagy jelentősége, melynek úgynevezett dialektikája csakis egyik segéd eszköze volt, abban állott, hogy az élet bármily parányi részletét annak egészével tüstént egybe foglalni, hogy tényeinek, adatainak rengeteg halmazát, mint ez egész részeit bírta egybeilleszteni.

Kerkapoly K. folyton a legszélesebb alapon, rendszerben gondolkozott. Az egyes jelenségeket e rendszer mozzanataiként tartotta eszében. Innét volt akár élő, akár írott szavának leverő hatalma.

Bármily különleges üggyel foglalkozott, annak mérlegelésénél a háttérben akár nyilván, akár következtethetőleg volt az általános erő, amely a különleges jelenségnek életet adott.

Kerkapoly átfogó nagy szelleme igen jól bírta értékesíteni a más gondolat-irányok napvilágra hozta tudományos eredményeket. Hú maradt végig nagy tanítójához, Hegelhez, akinek szellemét tükrözi vissza különösen Világtörténelme és Tiszta Észтана, de azért elismerte az újabb pozitivistikus és szociologikus kutatások jogosultságát – azzal a fenntartással, hogy amit ez irányok feltárnak, csak a szellem természetének ismerete által nyeri meg igazi értelmét.

Államtudományi tanítása, noha alapelveiben tiszta hegeli, nem egy részletében, így a törzs, a nemzetiség, a tartományok és megyék tekintetében szociologikus kutatásokkal van támogatva, de amelyek előtte genetikus tények sorozatai csak és végelemzésben az öntudatlan szellem nyilvánulásának módjai.

Sokan csodálkoztak azon, hogy Kerkapoly tipikus magyar egyénisége, eszejárása, hogyan társulhatott a kiválókép németnek tartott hegelizmussal.

A hegeli gondolkodás a szellemet a való világban is látja, nemcsak attól külön, mint tiszta elvont gondolati dolgot, ennél fogva előtte a természet és embervilág tényei, nem egyszerű holt, külső anyag értékével bírnak, s azok felfogása, megbecsülése, értelmük kitudása épp oly fontos, mint az alanyi lelki élet jelenségeinek, a mindenség értelmének felismerése. A hegeli rendszer a tárgyilagos valót és az alanyi gondolatot nem szakítja szét. egyiket a másikból törekszik megismerni és ha szemére hányták Hegelnek túlságos szellemelviségét, a valóságnak, a ténylegesnek vak imádásáért nem kevésbé vádoltatott. Nagyon méltatlanul. A hegeli rendszer ideálistusa az eszményt nem a valósággal ellentétben, hanem annak határai között, annak eszközei útján keresi s abban van találkozó pontja a magyar észjárással, amelyet a józanság és lelki emelkedettség együttessége jellemez.

S itt van a kulcsa az összefüggésnek, amely Kerkapoly hegelizmusa s magyaros észjárása közt fennforog.

Az igazt, a jót, a szépet a tárgyilagos élet világából kikutatni, az eszményt a ténylegessel összefűzni, erre alapítani: ez volt Kerkapoly szelleme s e fő iránypontra nézve szerencsésnek érzem magamat, hogy vele egy úton haladhatok s amily nyomasztó rám nagy szellemének elgondolása, biztató, hogy kutatásom és tanításomban hasonló irányban haladhatok.

Lehetetlennek tartom ugyanis, hogy a mai szociologikus és pozitivistikus irányok, bár sokat várhatunk tőlük, az eléjük tűzött feladatokat megoldhassák s a tárgyilagos ideálistmust fölöslegessé tegyék.

Ez irányok a történelem adataiból, valamint az összes művelt és vad népek jelen állapotainak egybevetéséből iparkodnak azokat a törvényeket megállapítani, amelyek szerint az emberiség fejlődik s amelyek segítségével jövő fejlődésének megítélésére nézve is biztos támpontokat remélnék.

Ki ne helyeselné e törekvéseket? Az emberiség, amióta önéletének fölfogására törekszik, mindig sikerrel használta e módszereket, aminthogy a szociologikus kutatások az ember életére tényleg több irányban világot derítettek.

S mégis a kutatások elégtelensége nyilvánvaló, mert az érzéki tapasztalat kivételével lemondanak az emberi szellem minden egyéb eszközéről, mellyel magát a világban tájékozhatná, mert a különböző jelenségek, népek, gazdasági rendszer-alkotmányok összehasonlítása a különbségek és hasonlóságok kiemelésére alkalmas ugyan, de az esetlegesnek, a mellékesnek a lényegestől, az állandótól való megkülönböztetésére el nem vezet.

A tapasztalással tényéig, az összehasonlítással tények rokonságáig vagy különbözőségéig

jutunk, de a szükség képének, a normálisnak meghatározására képesek nem vagyunk.

A pozitivistikus felfogás lemond arról, hogy a dolgok lényegét feltárja. A célt mint gondolkodási eszközt el nem ismeri, de még kevésbé mint a lét alap határozmányát. Azt kívánja az embertől, szorítkozzék ismeretében a dolgok jelenségeinek, pusztán egymásutánjának felfogására, ellenben mindazt, ami ezen túl van, szerinte az ismerhetetlenek világát, az alanyi sejdítés, a hit birodalmába utalja s legfőbb elvül az alkalmazkodás, az egybeilleszkedés törvényét állítja föl.

A pozitivistikus felfogás e szerint egyrészt merő oportunizmusra, ez emberi rendeltetést illetőleg pedig a szubjektív felfogás önkényességére vezet.

Nem ismerve a dolgok lényegét, a mindenségben nem találva célt, a természeti és emberi erők mechanikus küzdelme folytán beállott alkalmazkodás relatív eredményeiben látja az igazságot s így mindent igazolnia kell, amit az erők időleges egyensúlya előhozott.

Elvek, igazságok abban az értelemben, amelyet e szóknak az emberiség eddig tulajdonított, szerinte nincsenek, és az emberiséget mozgató eszméknek úgy esetleges külső körülményei, mint magva és veleje egyaránt viszonylagosak.

Amíg a pozitívizmus az emberiséget ekként múltjára nézve a kényszerű okozatiság törvénye alá helyezi, jövő fejlődését illetőleg helyet ad eszményeknek, amelyeket az ember tisztán szubjektivitásából merít.

A kényszerű fejlődés s az eszményeknek egyének szerint változó ez ingtag természete elméletileg megfoghatlan, gyakorlatilag pedig igen veszedelmes következményekre vezet.

Az emberi életet nem lehet egyrészt kényszerű természeti törvények, másrészt önkényes alanyi fantazmák uralma alatt állónak oda állítani, az előbbieket lehetetlenné tennék az utóbbiakat s mégis nem történelmi tény-e? hogy a legtúlfeszítettebb eszmények, rajongó tervezetek az emberiség életére gátlólag vagy serkentőleg befolytak.

A kényszerű természeti törvények felismerése, amivel a pozitívizmus kecsegtet, látszólag fékezne a szenvedélyeket, ámde az emberi lélek kiolthatatlan szabadságvágya, teremtő ösztöne nem engedi magát bármily okos elméletekkel megköttetni, ha ezek az emberi természet lényegével ellentétben állanak, s minthogy a pozitívizmus semmi irányt sem jelöl meg a jövőben létesítendő újra nézve, mert hisz csak azt tudhatja[^] amit tapasztalt, azt engedheti meg, ami okként a múltban s jelenben már megvan: ez ember teremtési, haladási vágya annál féktelenebbül fog előre iramodni s a múlt fejlődési törvényei tekintetében egynézetű pozitív iskola a jövő céljaira nézve annál ellentétesebb felekezetekre fog szakadni.

Amily kevésbé bírta Kant tana a noumenon és phenomenon világának szétválasztásával az emberi szellemet megnyugtatni, éppoly kevésbé fogja a pozitívizmus az emberi szellemet az ismerhetőnek és ismerhetetlenek országai közt vont határok közt megtartani.

A tudomány csak akkor érdemes e névre, ha minden létezőnek, kézzel s ésszel foghatónak, legalább törekszik magyarázatát adni, de előre megvonni a tudomány határait s az e határok közt felismert igazságokat ilyenekül hirdetni annyi, mint a kijelölt határon túl levők folytonos berohanását megengedni.

Az államot illető fejtegetéseimben s magyarázataimban a pusztán tapasztalati adatokon, a merő összehasonlításon – a-nélkül, hogy őket kicsinyelném vagy kizárnám, – túl fogok hát menni s oly magyarázatokat fogok megkísérelni, amelyek öntudatunknak ugyan szintén tapasztalatinak vehető tényeiből indulnak ki, de amelyeknek kiinduló pontul való fölvétele már nem a tapasztalatból, hanem az észnek érzékileg nem afficiált önnön működéséből ered. E kiinduló pontnak, a föltevésnek helyessége abból lesz megítélhető, mennyiben lehet általa az állami lét jelenségeit tisztábban felfogni, megmagyarázni.

Különös gondom lesz arra, hogy Önöket a magyar politikai gondolkodásnak akár irodalmilag, akár intézményileg nyilatkozó különböző árnyalataival megismertessem. Ennek sokkal több a haszna, mintha elsősorban tőlünk távol eső, más viszonyok közt élő nemzetek gondolkodóinak eszméjével foglalkoznánk. A külföldi irodalomnak tömeges idézetek

általi bevonása a fejtegetésekbe, inkább az emlékezet anyagát gyarapítja, mint a gondolkodás erejét. Ellenben a magyar gondolkodás irányainak ismerete föltétlenül szükséges, már csak azért is, hogy egymást megérthessük.

A magyar tudomány izmosodása, virágzása attól függ, hogy a keblében felmerült gondolatirányok egymással foglalkozzanak, egymást áthatni, vagy legyőzni törekedjenek. Nyelvünk elszigeteltségénél fogva egyelőre úgy sem várhatjuk, hogy a külföldi tudományra, amennyiben a miénknél magasabb fejlettségű, hatást gyakorolhassunk, viszont a külföldi tudomány bármely újabb gondolat irányának fölkapása, ismétlése csak saját gondolkodó erőnk rovására lehet.

Az a felfogás pedig, mely bennünket magyarokat tudományos téren merő recepcióra utal, egyenlő jelentőségű a nemzet szellemi kiskorúságának megalázó szentesítésével.

A magyar tudomány önállósága azonban e magasabb erkölcsi elven kívül azért is szükséges, mert a magyar fajnak az emberiség körében különleges az állása és különleges feladat megoldása jutott osztályrészül.

Viszonyai, hogy csak a nemzetiségieket, törvényhatósági szervezetét Ausztriával való unióját említsem, nagyon sajátosak és önálló magyar jog-és államtudományt parancsolólag követelnek. Hiába várjuk, hogy akár Stuart Millnél, akár Gneist-nél, akár Spencernél feleletet kapjunk nemzetiségi kérdéseinkre, törvényhatósági szervezetünk értelmére. S amint magyar fejben fogamzott meg az osztrák-magyar szövetség jelen alakja, a magyar tudomány elemezheti azt csak a maga egész, minden oldalú jelentőségében, mert a magyar a szövetségnek nép-számban és vagyonban tényleg gyöngébb fele, s fajrokonok nélkül állva az európai népek családjában, egészen más lelki állapotban van e szövetséget illetőleg, mint osztrák társa. Határozottan szükséges, hogy a magyar államtudomány függő helyzetéből a külföldi tudomány irányában kibontakozzék.

Föl kell szednünk a magyar politikai gondolkodás összes irodalmi porszemeit, föl kell dolgoznunk nagy politikai gondolkodóink remekeit, s egymás irodalmi termékeivel kell elsősorban foglalkoznunk, ez az egyik módja a magyar államtudomány önállósulásának. A tanszéken mindig ez irányban hatottam, irodalmilag pedig a „90-es évek reformeszméi” című, a múlt század magyar politikai irodalmát méltató dolgozatomban és más kritikai irataimban iparkodtam e szükségletnek eleget tenni.

Lehet-e azt egészséges állapotnak nevezni, hogy Eötvös remek munkája a XIX. század uralkodó eszméi, megjelenése után 40 év múlva nem talált beható magyar méltatást, sőt újabban éppen a feledésnek adatik át. Német nyelven is megjelenvén, a külföld behatólag foglalkozott vele, mindjárt hozzá szóltak Cherbuliez, Schmidt Julián, de különösen Fallmerayer, később pedig Bluntschli és Laboulaye, utóbbi különösen behatólag méltatta Mill Stuarttal és Humboldt Vilmostal összefüggésben s azóta, – üssük föl az olasz, az amerikai irodalmat, – Eötvös nevével a politikai tudomány első csillagai között találkozunk.

Mi pedig a nagy szellem iránti kegyeletből-e, vagy a külföldi után való kapkodásunkban azt mondhatnám halványként piederstálra emeltük ugyan Eötvöst, de a vele való kritikus foglalkozás által nem közeledünk hozzá az őt megillető tisztelettel.

A magyar politikai tudomány önállósulásának másik módját inkább az összviszonyok általános alakulása fogja létrehozni.

Nemzetünk napról-napra izmosodik, társadalmának munkafelosztása szépen halad előbbre s azt hiszem, nincs messze az idő, midőn politikai szervezetének munkásait kizárólag azon életpályáktól fogja kérni, amelyek az elméleti kutatás világán kívül állva, tisztán gyakorlati célokkal foglalkoznak, minek következtében a tudomány emberei háborítlanul élhetnek majd szakuk művelésének.

Igen, tudományunknak önálló világgént kell megalakulnia, hogy teljes erejét kifejthesse.

Saját körében kell tagjai részére a legmagasabb állást nyújtania. Azoknak más életkörülből vett állásokkal, címekkel való úgy vélt kitüntetése, ha a dolog velejére megyünk, tulajdonkép

a tudomány kibebbítése.

A tudomány önálló társadalmi szervezkedésével általánosan elismert igazsággá leend a tudomány öncélúsága azon oknál fogva, mert a tudomány elég magas cél arra, hogy az ember minden erejét, egész lényét, életét neki szentelje.

A tudománynak ezt az önmagába zártságát abban az értelemben is szükségesnek tartom az államtant illetőleg, hogy a politikai napi kérdések bírálatától tartózkodják. Ha vannak kérdések, melyek az embert elfogulttá teszik, úgy a vallásiak és politikaiak azok. De ezenkívül minden napi kérdésnek lényeges tulajdonsága, hogy az emberi életnek valamely még csak alakulásban levő tényére vonatkozik, amelynek tényé válását elősegíteni az államférfiúi ügyesség, mondjuk, művészet dolga, de nem a katedráé.

A tudomány elfogulatlanságának, a kontárkodástól való megóvásának érdekében egyaránt szükségesnek tartom a napi kérdések távoltageését a katedrától. Az államtudományokban a tudomány és annak alkalmazása, művészete közt szoros választó vonal, határozott munkafelosztás képződött, melyet megbolygatni végzetesnek tartanék. E munkafelosztás megszüntetése a tudományt a napi áramlatoknak úgy is nehezen kikerülhető befolyása alá hajtaná, az állami gyakorlatot pedig a közvetlen szükségesnek szemmel tartásában zavarná.

Sorakozzanak hát tisztelt Uraim, teljes bizalommal s egyszerűtettel tanszéke körül, s legyenek meggyőződve, hogy amit arról hirdetni fogok, azt annak a fogadalomnak lelkiismeretes szemmel tartásával teendém, melynélfogva magam a tudomány szolgálatára egész életemre lekötöttem, azon tudományra, melynek hirdetését örökké állandó 48-as törvényhozásunk visszavonhatatlanul szabaddá tette.

Szabaddá abban az értelemben, hogy minden külső nyomástól, állami, társadalmi, osztály- és pártbefolyástól menten, s egyedül az emberi elme ítélőképességétől vezetve, állíthatja föl érveit igazságai megállapítására, de egyszersmind nem a kedély megindításával, hanem a hideg értelem erejével hasson az értelemre.

A tudomány e legfőbb vezérelvének, szabadságának szellemében, fogadalmamhoz hűségesen ragaszkodva kezdek hát munkámhoz, kérve Önöket, legyenek abban oly szorgos munkatársaim, mint aminöket kolozsvári kedves hallgatóimban tisztelni, szeretni feledhetetlen osztályrészemül jutott.

A közigazgatási bíróság 88. számú elvi jelentőségű határozata.³

Közigazgatási bíróságunk, habár a közjognak csak szűken kipécézett szigeteit illetően, döntő bírálatra hivatott a közigazgatási hatóságok, sőt minisztériumok intézkedései felett.

Elvi kijelentései ennél fogva még a Kúria ilyenmű határozatainál is magasabb érdekűek, mert ezek egyenesen főleg csak a magánosok viszonyait érintik, ellenben a közigazgatási bíróság határozatai egyenesen a nemzet közviszonyaival foglalkoznak s a legmagasabb alkotmányi elvek tekintetbe vételét igénylik.

A fentebbi döntvény egy nem egészen komolynak, mókászerűnek látszó panasz következtében keletkezett. Mókaszerűnek látszik a panasz, mert a jogelv, melyet érvényre emelni akar, 15 év óta törvényhatóságaink választásainál érvényben levőnek sehol sem tekintetett s azok mindig a jogelvből indultak ki, amelyet a közigazgatási bíróság fentebbi határozatában, bár nézetünk szerint nem szabatosan formulázva, kijelent.

Lehet, hogy a panasznak ez a természete volt az ok, mely a közigazgatási bíróságot arra bírta, hogy azzal oly röviden végezzen s elvi kijelentésének megokolására gondot nem fordított.

Ámde ha ez okból menthető is eljárása, azt helyeselni nem lehet.

A bírónak felül kell állania azokon a tekinteteken, amelyek a peres feleket vezetik s különösen a Kúriával rangban egyenlő, közjogilag nála elvileg fontosabb fórumtól, aminő a közigazgatási bíróság, túlkövetelés nélkül meg lehet kívánni, hogy ha jogelveket kijelent és alkalmaz, állásfoglalását behatóan megokolja.

A fenti elvi határozat megokolása azonban felette rövid és ki nem elégítő, közjogi érzés nélkül szükölködik, a kérdésbe vágó alkotmányi elvek kimondásától annyira fél, hogy elemzésre és bírálatra érdemesnek tartottuk, bár magának a kijelentésnek gyakorlati jelentősége nincs, mert az ország jogi meggyőződése úgy is azt a jogtételt tartotta érvényben levőnek, amely a fenti határozatban kijelentetik.

De lássuk az esetet.

A köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. t.-c. 23. §-a úgy a minisztériumok, mint a törvényhatóságok magasabb tisztviselőinek alkalmaztatását, az elméleti képzettségen kívül, a gyakorlati képzettség kimutatásától is függővé teszi.

E gyakorlati képzettség bebizonyítása végett a törvény külön gyakorlati közigazgatási vizsga létesítésének szándékát fejezi ki, de annak létesítését, nevezetesen tárgyainak szabályozását, a vizsgáló-bizottságok összeállítását a minisztériumra bízza, vagyis azt a gyakorlati vizsga tekintetében a továbbiakat illetően a törvényhozásra felhatalmazza.

A vizsgát szervező rendelet, tudjuk, máig sem jelent meg; de nem jelent meg a törvény 30. §-ában megkívánt törvényjavaslat sem, s a törvény sem. Fátyolt borított rá a minősítési törvény után három évre keletkezett törvényhatósági törvény 0886: XXI. t.-c), melynek 82. §-a hivatkozik az 1883: I. t.-c-re, de a gyakorlati vizsga életbeléptetésének elmaradását ignorálva, mondhatni hallgatag indemnitást foglal magában, a gyakorlati vizsgát életbeléptetni kellett rendelet ki nem adása s a törvényjavaslat be nem nyújtása miatt.

Az 1893: XXX. t.-c. 5. §-a a fővárosi kerületi előjáróktól már kifejezetten csak az 1883. évi I. t.-c. 1. és 3. §-aiban megszabott minősítést követeli.

A dolgok ily állásában a köztisztviselők minősítésére nézve 14 éven át az 1883: I. t.-c.-nek csak azon szakaszai alkalmaztattak, melyeket a törvényhozó hatalom véglegesen megállapított.

Ellenben nemlétezőnek vétettek azon szakaszai, amelyekkel a törvény csak kilátásba helyezte egy alapelveiben körvonalazott gyakorlati vizsga szervezését.

³ Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1898 évfolyamának 42. számában.

A múlt év október 6-án U. vármegyében törvényhatósági bizottságának közgyűlésén gróf L. Ádám főjegyzővé választván, T. Antal törvényhatósági bizottsági tag a közgyűlés határozata ellen panaszt tett a közigazgatási bíróságnál azon a jogalapon, hogy a megválasztott főjegyző sem az 1883. évi I. t.-c. 23. §-ában megkívánt gyakorlati vizsgát le nem tette, sem a törvény 31., 34., 35. §-aiban nyújtott kivételes mentességre minősítés tekintetében igényt nem tarthat. A közigazgatási bíróság f. évi március hó 1-i ítéletével a panaszt elutasította s ítéletét következőleg okolta meg: Gróf L. Ádám kimutatta a tárgyiratokhoz mellékelt bizonyítványokkal, hogy a vármegyei főjegyzői álláshoz az 1883: I. t.-c. 3. és 5. §-ai IV. pontja szerint megkívántató elméleti képzettséggel bír. Ezenfelül őt az ugyanazon törvény 23. §-ában előírt gyakorlati képzettség, vagy a 31., illetőleg 34. és 35. §-okban megállapított valamely kivételes, vagy átmeneti kedvezmény bírásának igazolására, kötelezni, miként ezt panaszló panasziratában kívánja, jog szerint nem lehet; mert amíg a szóban levő gyakorlati vizsgálat tényleg életbeléptetve nincsen, addig egyrészt egyáltalában nem juthat senki gyakorlati vizsga kiállításáról tanúskodó bizonyítványhoz, másrészt a törvény 31., illetőleg 34. és 35. §-ainak kivételes intézkedései sem vehetők nevezett gróf L. Ádám irányában alkalmazásba azon elvnel fogva, hogy valamely kivétel csak a tényleg életbeléptett szabállyal szemben állhat meg, átmeneti kedvezményre pedig a törvényes elméleti képzettség mellett a gyakorlati vizsga tényleges behozataláig szükség nincsen. Minthogy pedig a panasziratban szintén felvetett ama kérdés elbírálása, hogy a kormány a törvény 24. §-ában kitűzött záros határidő alatt miért nem léptette életbe a gyakorlati vizsgálatot, jelen ügy keretén és e bíróság hatáskörén kívül esik, a panaszt el kellett utasítani.

A fentebbi ítéletével egyidejűleg a közigazgatási bíróság a következő elvi kijelentést tette: (L. a m. kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának döntvényei és elvi jelentőségű határozatai II. évfolyam 30. 1.)

Addig, míg az 1883: I. t.-c. 23. §-ában előírt gyakorlati közigazgatási vizsga tényleg életbe léptetve nincs, senkit sem lehet az idézett §-ban megkívánt gyakorlati képzettség, vagy a 31., illetőleg 34. és 35. §§-ban megállapított valamely kivételes, vagy átmeneti kedvezmény bírásának igazolására kötelezni.

A közigazgatási bíróság elutasító ítélete azt hisszük egyhangú helyesléssel találkozott.

Nem mondhatjuk ugyanezt sem az ítélet megokolására, sem az elvi kijelentésre, amely a vonatkozó jogtételt formulázza.

Nézzük először az utóbbit.

A jogtétel helyesen úgy állítatik fel, ha a törvényhez, melynek magyarázatából van levonva, alkalmazkodik.

A jelen esetben tehát a jogtételt ilyenformán lehetett volna helyesen formulázni: Közhivatalok elnyerését, vagy közhivatalokra való választhatást nem lehet az 1883: I. t.-c. 23. §-ában említett gyakorlati képzettség kimutatásától, vagy a 31., 34., 35. §-ban foglalt kivételes körülmények fennforgásától függővé tenni, amíg a törvény által tervezett gyakorlati vizsga szabályozva és életbe léptetve nincs.

A jogtételnek ilyen formájában formulázása mellett a bíróság nem terelte volna el a jogvitát tulajdonképi mezejéről, amely nem az állampolgárok kötelezettségeinek, hanem a köztisztviselők minősítésének körében van.

Ugyanis a konkrét esetben a jogvita nem a köztisztviselőkre pályázóknak, nem tudom ki iránybani kötelezettségei körül forog. A pályázók oly kötelezettségeiről jogászilag nem is szólhatni, aminőket az elvi kijelentés felvesz. A bíróság furcsa helyzetbe jut vala, ha esetleg a perben elismeri gr. L. Á. kötelezettségeit, azzal a kérdéssel, hogyan szorítsa kötelezettségei teljesítésére. Jelen esetben a jogvita egy törvényhatósági tisztviselő választásának minősültség hiánya miatt megtámadott érvényével, vagyis a jogtételnek a minősültségre, nem pedig pályázóknak nem létező kötelezettségeire vonatkozó szabályt kellett volna kijelenteni.

A döntvény megokolására térve, az nem jogászai, hanem egyszerű logikai megokolás. Azt

mondja ugyanis: Amíg a gyakorlati vizsga életbeléptetve nincs, addig nem juthat senki a gyakorlati vizsga kiállításáról tanúskodó bizonyítványhoz.

Ez bizonyára igen világos, logikai, mondhatnók magától értetődő megokolása egy ténynek, gyakorlati közigazgatási vizsga kiállításáról tanúskodó bizonyítvány felmutatása lehetetlenségének, de nem e tény ama jogi következményének, amelyet a bíróság ítéletében bevont.

Az ítélet nem okolja meg jogászilag a megtámadott választás érvényét, midőn maga elismeri, hogy a választottnak nincs meg a törvényes minősültsége, az pedig, hogy a pályázóknak lehetetlen a törvény kívánalmainak megfelelni, nem azt a következményt vonja maga után, hogy a választásuk érvényes, ellenkezőleg, hogy nem érvényes. A jogi megokolás az lenne, ha a bíróság megmondaná, miért rontja le a vizsga életbe nem léptetése az 1883: I. t.-c. 23. §-ának állítólagos kívánalmát.

A minisztérium nem adván ki a gyakorlati vizsga szabályzatát, s nem szervezván a vizsgáló bizottságokat, a pályázóknak lehetetlen a törvényes minősítést megszerezni. Ezen lehetetlenség következtében érvényesek a választások a törvényes minősítés nélkül is, ez a közigazgatási bíróság megokolásának jogászai nyelvre fordítása.

Tulajdonít-e a jog a lehetetlenségnek ily erőt? Fennállhatna-e a jogrend a közhatóságok alakulására vonatkozó ilyen elv alkalmazása mellett? Tények leronthatnak-e jogszabályokat?

A jog uralma alatt, ha a jog-kívánta tények beállta lehetetlen, a jog célozta hatások sem állhatnak be.

A jog uralma mellett, a jogszabályok ellenére keletkezett tényeknek jogi ereje nem lehet.

A közigazgatási bíróság pedig látszólag az ellenkező tételt szentesíti, midőn kimondja, hogy a gyakorlati közigazgatási vizsga életbe nem lépése miatt, az 1883: I. t.-c. 23. §-a ellenére történt választások is érvényesek, vagyis az a tény, hogy minisztérium a közigazgatási vizsgát nem szervezte, lerontja az 1883: I. t.-c. 23. §-át, amely a magasabb törvényhatósági tisztségekre csak olyanokat minősít választhatóknak, akik gyakorlati képzettségüket igazolták.

Ez a megokolás nem megnyugtató, sőt a jogi érzéket sérti. A gyakorlati képzettség igazolása nélkül megválasztott törvényhatósági tisztviselők választása, ha egyébként törvényes minősültségük megvan, csakugyan érvényes, de nem azért, mert nekik lehetetlen volt a törvény által kívánt gyakorlati képzettséget kimutatni, hanem mert oly jogtétel, mely bizonyos törvényhatósági tisztségekre a gyakorlati képzettség kimutatását megkívánná, nem is létezik.

Jogtételnek ugyanis csak a törvényhozónak oly akaratnyilvánítását tekinthetni, amely ennek akaratát föltétlenül és végleg tartalmazza. A törvényhozó pusztán szándékának kijelentése, amíg konkrét alakban véglegesítve nincs, csak a törvényhozóra bír – erre is csak erkölcsi – kötelező erővel, de sem az alattvalókra, sem a hatóságokra.

A törvényhozó az 1883. évi I. t.-c. 23. §-ában a gyakorlati vizsga létesítésének csak szándékát fejezte ki s szándékának ideiglenes megvalósítására a minisztériumot hatalmazta föl, erre bízva a vizsga szabályozását s a vizsgáló-bizottságok felállítását.

A minisztérium nem élt a törvényhozási felhatalmazással, de a törvényhozó maga sem vette át a 30. §-ban kifejezett szándékához képest a vizsga végleges rendezését, szóval a vizsga a törvényhozó jámbor szándéka maradt, amely a közigazgatási és bírói hatóságok működését nem irányozhatja. Hogy a gyakorlati vizsga a törvényhozónak valóban csak szándéka volt s nem elhatározott akarat, erre nézve legyen elég a megbeszélés elején mondottakra hivatkozni. A törvény szövegének, ha nem törvényhozói meghatalmazást akart volna adni a minisztériumnak, egészen másként kellene szerkesztve lenni.

A törvényhozás merő szándékai, elvi kijelentései nem szülnek érvényesíthető jogokat. Az 1848. évi XX. t.-c.-nek 3. §-ában kifejezett szándéka, hogy minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közállodalmi költségek által fedeztessenek, 50 esztendeig

szándék maradt, melynek alapján bíróság konkrét jogokat és kötelességeket meg nem állapíthatott.

A közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. t.-c. 6. §-a reája nézve is fenntartotta az 1869: IV. t.-c. 19. §-ának rendelkezését, mely szerint a bíró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek, a törvényerejű szokás szerint ítélt.

A bírónak nem feladata a maga teendőjét az államcélból a mutatkozó szükség szerint alanyi belátás szerint levezetni, sőt neki nem szabad az államcélból, a közjóból, a közszükségből ítélete irányzóját meríteni, ha arra jogszabály, vagy jogi analógia fel nem hatalmazza, ha jogszabály az államcél, a közjót konkrété körül nem írja. A bírót csak a törvények, törvényes rendeletek, törvényerejű szokásban gyökerező jogszabály-megállapítottá államcél, az ez által körvonalazott közjó és közszükség vezetheti ítéletében.

Esetünkben a bíró előtt azonban a köztisztviselőket illető államcél elérésére nézve nincs más zsinórmérték, mint az 1883. évi I. t.-c.-nek végleges kifejezett rendelkezései, ellenben a gyakorlati vizsgára nézve nem létezik semminemű jogszabály, nem létezhetik hát legis ratio sem, amelyet ítélete alapjául vehetett volna.

Végül kijelenti a bíróság, hogy annak a kérdésnek az elbírálása, hogy a kormány a törvénynek 24. §-ában kitűzött záros határidő alatt miért nem léptette életbe a gyakorlati vizsgálatot, jelen ügy keretén és e bíróság hatáskörén kívül esik.

A bíróság gondolatmenetében annak is helye lehetett volna, hogy az sem tartozik hozzá, miért nem terjesztett be a kormány 30. §-ban kitűzött záros határidőben törvényjavaslatot.

Ha a bíróság kiinduló pontja helyes, úgy éppen ennek a kérdésnek elbírálása lett volna szükséges. Természetesen nem egészében, hanem csak a konkrét ügygel való kapcsolatában, továbbá csak jogi szempontból, vagyis arra nézve, jogosítva volt-e a minisztérium a rendeletet ki nem adni, nem a tekintetben is, minő, a jogtól különböző egyéb okoknál fogva nem adta ki.

Ha ugyanis törvényhozási felhatalmazásról van szó a 24. §-ban, ha tehát ez esetben a minisztérium jogosítva volt a rendeletet ki nem is adni, akkor a gyakorlati vizsgát illetőleg, a bíróságok és a polgárokra nézve nem létezik jogszabály, mert a törvényhozásra jogosított illet nem alkotott és a bíróság a törvényt a gyakorlati képzettségre vonatkozó részeinek mellőzésével alkalmazhatja csak, mert azok a részek föltételesek, a kiadandó miniszteri rendeletről függnek, a törvényhozónak meg nem valósított szándékai.

Ha ellenben a 24. §-ban nem törvényhozási felhatalmazásról van szó, hanem a minisztérium rendeletalkotó kötelességéről, amelynek teljesítése itt egy évi záros határidőhöz van kötve, amely a törvények záradékaiban, a jelen törvény 36. §-ában gyökerezik, melyért az 1848. III. t.-c. 32. §-ának c) pontja értelmében (A miniszterek feleletre vonathatnak ... a törvények végrehajtásában elkövetett mulasztásokért.) az országgyűlés által feleletre is vonathatnak, akkor a bíróság a választásokat érvényeseknek el nem ismerheti, mert a pályázóknak nincs meg a törvényhozó által egy év leforgása után föltétlenül megkívánt minősége, az pedig a bíróságra nem tartozik, kinek a hibájából lehetetlen e minőségnek a kimutatása.

Az országgyűlés tagjainak tanúskodási kötelezettsége.⁴

Nem lehet céлом a mentelmi jog elvi alapjainak fejtegetésébe mélyebben belé bocsátkoznom, csak annyit tartok szükségesnek előre bocsátani, midőn a fentebbi kérdéshez, mely e lapok hasábjain többszörös megbeszélés, és V. S. úr felszólalása által kontroverzia tárgya lett, (I. a Jogtudományi Közlöny 1898, évi 40., 43., 45. és 46. számokat), hozzászólok, hogy nézetem szerint a mentelmi jog a parlamentek kiváltságai közé, nem pedig rendes hatásköréhez tartozik és hogy e kiváltságok célja a parlament hatáskörét a többi államhatalmakkal szemben megvédeni. (L. Sz. Politika I. köt. 466-472. 1.)

A parlamentek alkotmányos hatáskörébe eső hatalomnak kifejtése nyilván tagjainak a parlamentek működésében való háborítatlan részvételétől függ és mivel a parlamentek a királlyal egyenlő, a többi államhatalmagnál pedig magasabb szervei a nemzetnek, ebből vonatik a következtetés, hogy a többi államhatalmagnak nem szabad a parlamenti tagok működését zavarni és a parlamentnek joga van ennek megakadályozására a többi államhatalmak irányában előzetes ellenőrzést kifejteni.

De mivel zavarhatják a többi államhatalmak a parlamentek működését? Erre az egyes államok mai alkotmányai igen különbözőleg felelnek, ami természetes, mert az egyes államok intézményeinek összeségéből vonhatni csak következtetést arra, mikor, honnan lehet félni a parlament tagjának működésében való zavartatásáról, hol van szüksége védelemre zaklatás ellen, vagy amint az angolok enyhébben kifejezik, hol kell az országgyűlési tagok szabadságát a molesztálás ellen (freedom from... molestation) magának a parlamentnek védelmezni.

De azonagy állam alkotmánya is az idők folyamában lényegesen más körülményekben találta a molesztálási s amiben előbb a parlamentek kiváltságának föltétlen megsértését látták, azt később a közönséges jog természetes követelményének ismerték el.

Így Angliában soká a parlament működésének zavartatását nemcsak a parlamenti tag, hanem hozzátartozói, cselédei ellen irányzott bírói működésekben, sőt egyszerű polgári perekkel való megtámadásban is látták. Ma mindez megváltozott s molesztálásnak csak a parlamenti tag személye ellen irányuló, a magánjogi alapon nyugvó, adósság miatti fogságravetés tekintetik.

Viszont már 1429 óta áll a jogtétel, hogy senkit sem véd parlamenti tagsága a büntett miatti jogszolgáltatásnak rendes menete ellen.

Angliában a parlamenti tag ellen akadálytalanul folyik a büntető eljárás, letartóztatható, vád alá helyezhető⁵ a parlament tudta nélkül. A parlament kiváltsága semmiféle mentelmet nem nyújt a parlament tagjának, mihelyt ellene büntény miatt (treason, felony, breach of the peace) folyik az eljárás, mert minden- büntény (contra pacem domini régis) megzavarja a király békéjét, ez az angol okoskodás. (L. Blackstone I. köt. I. könyv, 2. fej.)

Homlokegyenest ellenkező a miénkkel és más európai államokéval. Okát könnyű kitalálni. Mint fentebb megjegyzem, csak az egyes államok intézményeinek összeségéből vonhatni következtetést arra, mikor, honnan lehet félni a parlament tagjának molesztálásától?

A letartóztatások ellen véd Angliában a Habeas Corpus parancs, az alaptalan vád és ítélet ellen a vád és ítéelő esküdtszék, a büntető eljárás védelve stb.

Másrészt Angliában oly nagy a törvénytisztelet és a bizalom a bírói intézmények helyes működésében, hogy a parlament sükségtelennek látta tagjai büntető-ügyének előzetes

⁴ Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1898 évfolyamának 47. számában.

⁵ 1678-ban történi a híres eset, hogy az alsóház Wanklyn ezredest kizárta tagjai sorából, mivel ez egy gazdag úr részére bizonyítványt állított ki, hogy ez neki cselédje. Ennek a bizonyítványnak egyedüli „Célja volt az illetőt a magánjogi végrehajtás ellen biztosítani, melyet ellene elvált neje folytatott, – parlamenti tag és annak cseléde ellen ki lévén zárva ily eljárás. (L. Palgrave. The House of Commons 107. I.)

vizsgálatába belemenni és mindössze annyit kíván a bíróságoktól, hogy tagjainak letartóztatásáról és elítéltetéséről utólag értesítsék. Van még egy nyomós ok. Ha a parlamentet valaki akár egészében, akár egyes tagjában megsérti, a parlament sem kénytelen a bírósághoz fordulni, hanem saját közegeivel elfogítja és megbünteti.

A parlament kiváltsága tagjainak bünvádi zaklatása tekintetében tehát a minimumra száll, mindenesetre csak utólag nyújt e kiváltság arra módot, hogy a parlament a tagja személyében megtámadott hatalmának védelmére keljen, mire az angol jog nyújt is eszközöket.

Az angol jogérzet a büntető pereknek feltétlen folyását kívánja és amint egy híres esetben 1815-ben történt,⁶ nem látta kiváltsága megsértését abban, hogy a bíróság (Kings bench.) küldötte a parlament saját palotájából hurcolt el egy parlamenti tagot, mert még „a parlament saját falainak szentélye sem védheti a parlament tagját a büntető törvénykezés folyása ellen”.

Ellenkezőleg az angol magánjogi per rendkívüli szigorúsága abban a hivatásos bírák túlnyomó hatalma az esküdti elem felett, a hivatásos bírácoknak a pervezetés tekintetében adott drákói eszközök magyarázzák egyrészt, hogy a parlament kiváltsága a magánjogi perek irányában sokkal tovább fennmaradt.

De a főmagyarázat talán mégis abban rejlik, hogy magánjogi sértések miatt nem szükséges a parlamenti tag személye ellen fordulni, őt törvényhozói működésben gátolni, hiszen javaiból is nyerhet a sértett fél kielégítést.

Angliában ma már csakugyan egyedül az adósság miatti fogság ellen védi a parlamenti tagot a parlamenti kiváltság, ellenben nem áll fenn többé a parlamenti tag mentelmi joga sem a tanúzási kötelezettség tekintetében, sem a pervezető bíró rendbüntetői hatalma ellenében.

Az angol per bonyolult technikájának némi ismerete nélkül nehéz fogalmat alkotni az angol bíró pervezető rendbüntetői hatalmáról. Elég legyen e tekintetben kiemelni, hogy a bíró a Sub poena parancs kiadása által magánjogi perben is elmehet az illető személy elzárásáig, továbbá, hogy a pervezető bírói intézkedések figyelmen kívül hagyása az illetőt a bíróság megvetésének (Contempt of Court) vétségébe bonyolítja és így a parlamenti tag polgári perben is ki van téve annak, hogy mint tanú, Sub poena eljárás alá esik, vagy a bíróság megvetése miatt a pervezető bíró által elzáratik. Ez a két eljárás következményeiben hasonlít némileg a mi bíróságainknak adott hatalomhoz, mellyel a tanúkat tanúskodásra kényszeríthetik.

Ezen okoknál fogva tartották fenn soká a parlament kiváltságát a tanúzási kötelezettség, s ettől függetlenül a Sub poena eljárás s a bíróság megvetése tekintetében.

Ma azonban el van ismervé, hogy a parlamenti tag a ház engedelme nélkül tanúskodni köteles, „mert az igazságszolgáltatás fennakadhatna, ha valamely tanú elvonatnék a pertől”. (May Treatise on the Law, Privilege... de parliament 1893. 111. 1.)

A parlamenti tagnak a Sub poena eljárás, valamint a bíróság megvetése (Contempt of

⁶ A bíróság Lord Cochrane Tamást, az alsóház kiváló ellenzéki tagját, nagyhírű tengerészt, hamis hírek terjesztésére való bünszövetség miatt, melynek célja az illetőknek az állampapírok folyamának csökkentése által az állam kárán való gazdagodása volt, egy évi fogház, 1000 font pénzbüntetésre és pellengérré állításra ítélte. Lord Cochrane Tamásnak sikerült a fogházból megszöknie, a parlament házába menekült, az ülés megnyitása előtt a kormány padján helyet foglalt, de ott a bíróság végrehajtója által elfogott. Az angol alsóház nem látta a bírósági végrehajtó ezen tényében kiváltsága megsértését. Pedig a bírói ítélet már akkor erős kétely és felháborodás tárgya volt s Cochrane Tamást egy fényes pálya után, melyet Dél-Afrika- és Görögországban folytatott, Viktória királynő 1842. évben rehabilitálta, elítéltetése tévedésnek bizonyulván, mire maga adott alkalmat, nem akarva a tulajdonképeni bűnöst, közeli rokonát elárulni. Mint Anglia tengernagya fejezte be életét. (L. az eset rövid említését May: Az angol parlament és eljárása. Ford. Barsi J. 1861. című kissé elavult s a fordítás nehézségeivel küzdő műben is.)

Court) eseteiben bekövetkező elzárásáról azonban a parlament épúgy értesítetik, mint bűnvádi alapon történt elfogatásáról, anélkül, hogy a bíróságnak az eljárás megindítását előzőleg be kellene jelentenie.

A különbség ezen két eset és a tanúzási kötelezettség tekintetében a parlament kiváltságára nézve abban áll, hogy tagjainak tanúzási kötelezettsége tekintetében teljesen feladta* kiváltságát, ellenben ahol a Sub poena eljárás és a bíróság megvetése miatti eljárás a parlamenti tagnak nem tanúskodási kötelezettsége következtében vezet annak elzárására, ott fennáll ma is a parlament kiváltsága, hogy az ily elzárás ellen utólag, mint kiváltsága megsértése ellen, fellépjen s tagja kiszabadítására a kiváltságához tartozó eszközöket alkalmazza.

Nem lehet mindezeket megfontolva, nézetem szerint kétség, hogy a parlamenti kiváltság határai nagyon viszonylagosak és azokat csakis az egyes államok összes intézményeinek, a bennök uralkodó legfőbb elveknek tekintetbe vételével lehet helyesen megvonni.

Eredményként annyit azonban állíthatni, hogy a parlamenti kiváltság túlterjesztése, nevezetesen a bírói hatalom működésének kivétel nélküli előzetes parlamenti ellenőrzése, mihelyt az a parlament tagjaira vonatkozik, az államszervezet betegségének jele, akár legyen e betegség oka a parlament hatalmaskodási törekvése, akár a bírói hatalom megbízhatatlansága. Továbbá, hogy a parlament kiváltsága abban az arányban szorul természetes határai közé, amelyben az összes államhatalmak megfelelően végzik funkcióikat. A köz- és egyéni szabadság élvezetében élő, fejlődő államok parlamentjei sokkal kevesebb kiváltsággal bírnak, mint ahol a köz- vagy egyéni szabadságért elvi küzdelmek folynak.

A parlamenti tagok tanúskodási kötelezettségének konkrét kérdésére reá térve, teljesen egy nézetem vagyok X. Y.-nak és Balogh Arthurnak végkövetkeztetéseivel.

A parlamenti tagoknak az ellenük bűnvádi alapon indítandó eljárás tekintetébeni kiváltsága, azt hiszem bőven elég az országgyűlés „hatalmának, függetlenségének és méltóságának fenntartására”.

Ehhez a tanúskodási kötelezettség tekintetében is kiváltságot adni, egészen fölösleges.

Ugyanis a tanúskodási kötelezettség, mely az igazságszolgáltatás rendes folyásának érdekében általános polgári kötelezettség, az országgyűlés tagját szabadságában, jó hírnevében nem érinti úgy, mint a bűnvádi eljárás.

Ha az állam lemond az országgyűlés tagjaira nézve bűnvádi hatalmának feltétlen érvényesítéséről s az eljárás megindítását az országgyűlés előzetes beleegyezésétől teszi függővé, illetőleg amennyiben az országgyűlési tagok parlamenti beszédeiről és szavazatairól van szó, az országgyűlés fegyelmi hatalma körébe utalja, akkor a megalakult parlamentnek hatalma, függetlensége, méltósága eléggé körül van bástyázva.

A nagy kivétel, amelyet az európai szabad államok jogrendükben a parlamentek javára tesznek, csak akkor lenne tanúskodási kötelezettség alóli kiváltsággal megtoldható, ha ennek valamely különös okát lehetne adni.

A jogrendszer ilyen kivételeinek mindig meg van a logikája, így Angliában a parlament engedélye nélkül szabad bűnvádi perbefogni, annak folytán börtönre vetni a parlamenti tagot, mert másrészt van a parlamentnek saját rendőri és büntető hatalma azok ellen, akik hatalmát, méltóságát megsértenék s nem kénytelen ily sérelmek miatt a bíróságoktól kérni orvoslást

De mi a logikája a parlamenti tagok kiváltságának, hogy a tanúskodási kötelezettség alól felmentessenek?

Az egyik ok, amellyel e kivételt igazolni vélik s a tanúskodást az országgyűlés előzetes beleegyezésétől kívánják függővé tenni az, hogy az országgyűlés tagja, ha nem tanúskodnék, elzárathatik. Ámde megóvja-e ettől az országgyűlés előzetes engedelmé? Van-e értelme ily előzetes engedelemnek a tanúskodás tekintetében? hacsak azt nem akarjuk követelni, hogy a tanú elleni összes bírói határozatokhoz a parlament engedélye szükséges, amit a bűnvádi eljárás egyes stádiumaira sem kíván semmi alkotmány.

A bűnvádi eljárás megindításának korlátozása a parlament előzetes engedélye által érhető, mert anélkül az országgyűlés tagját a bíróság, a rendőrség a saját belátása szerint, az országgyűlési tag magatartásától függetlenül, úgynevezett alapos gyanú, a szökés gyanúja stb. alapján letartóztathatja. Ellenben a tanúskodás miatti letartóztatás nem függ egyoldalúlag a bíróságtól, hanem a parlamenti tagtól is. Ha a parlamenti tag tanúskodik, a bíró nem zárhatja el hivatalos hatalommal való visszaélés nélkül, ha nem tanúskodik, akkor igen, de ily esetekre nézve egészen mindegy, vajjon az országgyűlés előzetes engedélyével, avagy anélkül kerül-e ily helyzetbe? Ha az országgyűlés megadja az engedélyt a tanúzásra, ezzel nem nyújt tagjának *salvus conductus* az esetre, ha tanúskodási kötelezettségének meg nem felelne.

Az első ok tehát nagyon is gyengén okolja meg a kiváltságot. A másik ok abban állana, hogy a parlamenti tag a tanúskodási kötelezettség által elvonatnék a parlamenti működéstől.

Egy híres amerikai közjogász, Story 1833-ban megjelent munkájában ekként magyarázza a tanúskodási és esküdti kötelezettségből való mentesség szükségét. „Az adóssági fogságtól való mentesség tehát minden más bírói eljárás ellen is védi őket, amely eljárás folyamán a fél engedetlensége személyének letartóztatásával járhat, aminő a *Sub poena ad testificandum* aut *respondendum* vagy az esküdti szolgálatra való idézés, és méltán, mert a parlamenti tagnak másutt magasabb kötelességeket kell teljesítenie. Ha egy képviselőt bírói idézés elvonja a törvényhozói székéből, a nép elveszti szavazatát a vitában és a szavazásnál. Ha egy szenátor vonatik el a szenátusból, akkor egy egész állam szavazatának fele esik el.⁷ A bajnak rengeteg egyenlőtlensége (t. i. a tanúzás elmaradása vagy a képviselő és szenátor távolléte a parlamentből) oly nagy, hogy össze sem lehet hasonlítani.”

Az egész érvelésben egy igazság van, az, amely a parlamenti tagoknak esküdti szolgálati kötelességére vonatkozik. Ezt az igazságot szentesítette is az alkotmányos államok joga” midőn a törvényhozó test tagjait az esküdti szolgálat alól felmentette.

Ellenben az érvelésnek az a része, amely a parlament minden egyes tagjának, minden egyes ülésbeni jelenlétének szükségességéből van vonva, az összes alkotmányok rendelkezésében megtalálja a maga cáfolatát.

Az összes alkotmányok ugyanis határozatképesnek mondják a parlamenteket, midőn azok tagjainak tekintélyes része hiányzik, így az amerikai Unió alkotmánya a kongresszus mindkét házában a tagok felénél eggyel többnek jelenlétét kívánja. Angolországban a főrendiház 575, a képviselőház 670 tagból áll, az első 3 tag, az utóbbi 40 tag, sőt bizonyos ügyekben kevesebb tag jelenlétében határozatképes.

Ki mondhatja az alkotmányok ily rendelkezése mellett, hogy egyik vagy másik képviselőnek tanúskodás miatti távolléte azok magasabb kötelességével ellenkezik? Ki beszélhet a két bajnak, a tanúskodás vagy a parlamentből elmaradás bajának hasonlíthatatlan egyenlőtlenségéről? Csak az, aki a parlamenteket egyes tagjaikból összetákolt gépezeteknek, nem pedig eleven testté egybeolvadt szellemi egészeknek nézi.

Különben maga Story érvel legjobban az ellen, hogy a parlamentet egyes tagjaiból ily gépiesen összerakott valaminek vegyük, midőn bölcsnek mondja az amerikai alkotmány határozmányát a határozatképességhez szükséges tagok számára nézve. Ha az alkotmány, így szól, a tagok felénél nagyobb számot kívánt volna a határozatképességhez, a kisebbséget tette volna igen sok esetben a helyzet urává.

Minden alkotmány előre abból a feltevésből indul ki, hogy a parlamentek tagjai mind nem lesznek jelen az összes ülésekben. Ily föltevés mellett nem lehet komolynak venni azt az érvet sem, amely a tagok tanúskodása által a parlament működését látja megakasztva.

Az országgyűlési tagok tanúskodási kötelezettségét ezek szerint a mi alkotmányunk keretében is fenntartandónak vélem, annak egész ökonómiájában sem látok okot ily kiváltságra, sőt ily kiváltsághoz való ragaszkodást csak a törvényhozó hatalom túltengésének,

⁷ Tudvalevőleg minden amerikai államnak csak két szavazata van a szövetségi szenátusban.

az igazságszolgáltatás nagy érdekei mellőzésének, a bíróságok lenézésének tekinthetem.

Igaz, akár fenntartatik, akár nem a tanúskodási kötelezettség a parlamenti tagokra nézve, egyik esetben a törvényhozó, a másikban a bírói hatalom működése szenvedhet esetleg zavart, de ez nem bizonyít a fenti állásfoglalás ellen, hanem, hogy a parlamenti tagok tanúskodási kötelezettségének elve részletes szabályozást kíván, ilyenre példa a német perrendtartás, amely kimondja, hogy a parlamenti tagot, ha a parlamentben működik, csak ennek helyén, ha másutt tartózkodik, itt is ki lehet hallgatni. Szükséges-e még további szabályozás, p. o. hogy a parlamenti tag a tanúskodástól való távolmaradását parlamenti elfoglaltatásával igazolhatja, hogy tanúskodása ideje parlamenti elfoglaltatására való tekintettel állapíttassék meg, részletkérdések, melyekbe nem bocsátkozom, de az elv, a tanúskodási köteletség, nemcsak a jogkeresők, nemcsak a jogszolgáltató állam érdeke, hanem egyszersmind a bírói kar iránti tiszteletnek követelménye, már pedig utóbbi nélkül amaz érdekek kielégítését sem várhatni.

A rendőrség természete és állása szabad államban.⁸

Nincs az állami és társadalmi jelenségek között még egy, melynek természete iránt annyira eltérne a tudományban és életben a felfogás, mint a rendőri működésé iránt. Ez a nagy eltérés a rendőrség mivoltára nézve, magával hozza az állása, az emberi életben teljesítendő szolgálata, értéke iránt is a felfogások nagy különbségét.

S mi sem bizonyosabb, mint hogy a rendőri működés helyes beillesztésétől az állami és társadalmi szervezetbe függ az emberré nélkülözhetetlen javaknak, s minden javak legbecesebbikének: a szabadságnak sorsa.

Ezért láttam szükségesnek, hogy a gyakorlatilag oly fontos tevékenységnek természetét minden idegen tekintettől menten, a tudomány eszközeivel vizsgálat alá vegyem s mérő serpenyőjére helyezzem, meg lévén győződve, hogy a tudománynak elvont, egyedül a tárgyilagos igazság szempontjától vezetett kutatás vethet csak világot a gyakorlatnak már különböző érdekekből származó szükségleteire.

A rendőrség természetének megállapítása a rend, és különösen azon rend iránti eligazodást kíván, amelyet közrendnek nevezünk.

Mi a közrend?

A közrend és a rendőrség fogalma.

Az állam és társadalom rendje együtt alkotják a közrendet.

Rend alatt a közfelfogás szerint több külön dolognak, lénynek, erőnek oly összefüggése értetik, amelynél fogva az ily összefüggésben levők helyöket, működésöket az egészre való tekintet nélkül meg nem változtathatják, avagy ha így változtatják, az összefüggés megszakad s a cél, amely miatt az egyes elemek ily összefüggésbe hozattak, elérhetetlen lesz.⁹

A közrend is az emberi erőknek, emberek dolgainak javainak ily összefüggésében áll. Ez összefüggés mikéntjét, név-szerint az egyes által kifejthető működést, az egyest illető javakat

⁸ A M. T. Akadémiában 1901 április 15-én felolvasott rendes tagsági székfoglaló értekezés. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből XII. k. 6. sz.)

⁹ Csodálatos, hogy a rend fogalmával oly ritkán foglalkoznak az állam-és társadalombölcseleti írók, pedig a közrend fogalma állandóan előfordul a politikai és társadalmi fejtegetésekben, a törvényekben. A rend, a közrend alatt valami olyas állapotot értenek, ami törvény által meg van határozva. „L'ordre public établi par la loi”, az 1789-i francia emberi és polgári jogok kiáltványának ez a kitétele számtalanszor ismétlődik, anélkül, hogy az ami a törvény által meg van határozva, elemeztetnék, magyaráztatnék. Mázadé (Block, Dict. de la politique) szerint is » l'ordre publique, véritable... résulte... d'abord de l'existence de lois justes, libérales, protectrices... » a közrend fogalmában csak a szabályozó, a törvények vannak kiemelve, nem ami szabályoztatik. De Fooz (Droit adm. belge I. köt. 4. 1.) kísérti meg a rend és vele a közrend fogalmát adni. „L'ordre dans la nature physique, c'est l'harmonie et la constance des lois, c'est l'équilibre des forces, qui dominant l'univers... Ce qui constitue l'ordre dans le monde social ou politique, c'est le respect des droits de tous, c'est la justice.” – Amily helyes azonban a természet rendjéről a magyarázata, a társadalmi rendet már egyszerűen a jogrenddel azonosítja. – Csak a jeles német közig. író, Mayer Ottó tesz kivételt, amennyiben a közrend fogalmát kísérti meg a rendőrségről való fejtegetéseinek alapjává tenni. „Unter der guten Ordnung”, így nevezi a közrendet... „verslehen wir einen allgemeinen Zustand der Gesellschaft, bei welchem die in ihr enthaltenen Kräfte durch Schädlichkeiten, die in ihnen bereitet werden, möglichst wenig beeinträchtigt werden.” (Deutsch. Verw. recht. I. Bd. 19. §. 258. 1.) Mennyiben sikerült e kísérlet? következő fejtegetéseink fogják mutatni.

részint a törvényben, részint a szokásban nyilatkozó közakarat, részint az egyesek önként találkozói szükséglete határozza meg.

A közrend egyrészt az emberi tevékenységnek, röviden a munkának, másrészt a különböző javaknak (vagyon, műveltség, erkölcs, becsület, hatalom) megosztása és összefüggése, személyek, helyek, idő szerint.

Az emberi erőknél, a munkának a meghatározott összefüggés szerinti folyása, a javaknak ugyané szerinti élvezetése adja a nemzetnek a béke állapotát, a rendet, mely e szerint nem holt állapotot, hanem eleven, ható erőknél összhangzó együttműködését jelenti.

A közrendet a nemzeti összlet és az egyéni társadalmi lét tényezőinek összeműködése s a különböző javaknak e tényezők közti megosztása és általuk való élvezése alkotja.

A közrend, a béke fenntartói eszerint egyrészt a nemzetnek összes országoló szervei, másrészt a csak társadalmi életet folytató, egyes magánszemélyek.

Tágabb értelemben a közrend elemeihez számítjuk a természet rendjét is.

Konkrétebben szólva közrend alatt az emberi szükségleteknek állami szervek és magánosok összeműködése általi kielégítését értjük az általános és közös jó tekintetei szerint a jog és a természeti erők korlátai között.

A közrend eszerint embereknek közös célra való együttműködése, melyet a jog és a természet határol, de amely működés a jogi és természeti határok közt, nemcsak az állami szerveknél, de a magánosoknál is szabad.

1. *Állami rend.* Ami először is az országolás, az állam rendjét illeti, az a fejedelem, az országgyűlés, a kormány, a bírói és közigazgatási hatóságok munkájának, (gondolkodásának, akaratának és cselekvésének) közelismerésre jutott szabályok szerint lefolyó egymásutánja, összefüggése.

Ez összefüggést, az állam rendjét, az államot alkotó szervek tartják fenn az illetők részére kijelölt munka elvégzése által: a király midőn országgyűlést tart, a sereget a hadba vezényli, törvényt szentesít, hivatalnokokat nevez, a választó polgárok, midőn az országgyűlés tagjait meghatározzák, – a választók passzivitása esetén felbomlik az állami rend, – a hatóságok midőn újoncoknak, utat, iskolát csinálnak, a bíróságok midőn ez eléjük vitt ügyekben az ítélezést meg nem tagadják.

Mindezen ténykedések az állami rendnek alkotó elemei. de se a király, se az országgyűlés, se a közigazgatás, se a bíróság, midőn ekként ténykednek, s ténykedésökben egymásután követnek, rendet tartanak, nyilván nem végzik azt, amit rendőri működésnek nevezünk, pedig az állam rendjének ők a tulajdonképi létrehozói és fenntartói, a jog szabályaival együtt, melyek által önakarataikat megkötötték, valamint azon célok szolgálata által, amelyekre jogilag meg nem kötve törekszenek.

A jog ugyanis, mint a legáltalánosabb, kötelező akarat, meghatározva, melyek legyenek ez országoló nemzeti összletnek a tényezői, mi mindenik tényezőnek a munkaköre, a hatalma, a feladata, az állami rendnek ép oly alkotó eleme, ép oly mozgatója, ösztönzője, mint a szervek, s munkájuk, amelyeket meghatároz.

Ép ily pozitív alkotó eleme, ösztönzője az állami rendnek az állam céljából az is, amit általános szabállyal előre meg nem állapítottak, p. o. miként változtatandó a jog az állam céljából kifolyólag, mit kíván az állam becsülete, érdeke külügyi tekintetben, mit kíván belügyekben egyes esetekben a közigazgatás (szénakiviteli tilalom), a közkerölcs (korcsmák száma), a közegészség (népfürdő, vízvezeték).

A közjog fenntartása, vagy magokat az illető tényezőket illeti, akikre vonatkozik, p. o. a király, az országgyűlés jogainak megvédése, avagy az egyes állami tényezők (miniszterek, hatóságok) működését szabályozó közjog fenntartása külön szervekre, bíróságokra van ruházva.

Az állami rendnek eszerint a közjog s a közjogi bíróságok, továbbá az államcéljának jog által meg nem határozott része, ép oly pozitív alkatelemei, mint az állami szervek és azok

működése.

Mi bontja ugyanis föl az állam rendjét gyökerestől? Ha az állam szervei nem végzik a jog által s a jogilag meg nem határozott államcél által kívánt munkájokat, nem tartják meg munkájuk mértékét, körét, egymásutánját. Ha a király nem hívja össze az országgyűlést, nem vezényli a sereget, ha az országgyűlés nem tud vagy nem akar törvényt hozni, törvényes költséget megszavazni, ha a bíróságok nem alkalmazzák a törvényt, hanem saját akaratukat, ha király, parlament és kormány képtelenek az állam erejét kifelé, a megélhetést, a szociális békét befelé fenntartani, felbomlott az állam rendje; mert akik az állami rendnek alaptényezői, igazi teremtői és fenntartói, nem akarják az ahhoz szükséges tevékenységet kifejtteni, külön tényezők és tevékenységek nélkül pedig rend sincs.

2. *Társadalmi rend.* Az egyes magánosok tevékenységének, munkálkodásának pontos egybefonódása és szoros egymásutánja, a gazdasági, a szellemi javaknak és az ezek alapján képződő egyéni tekintélyének és egyéni hatalomnak viszonylag biztos eloszlása, az egyesek között teszik a társadalmi rendet.

Ilyen összeműködésre az egyesek, minden felsőbb kényszerítő hatalom parancsa nélkül hajlandók s arra szükségleteik, avagy egymás iránti (atyafiságos, testületi, általános emberséges) rokonszenvük kielégítése végett ösztönözöttek.

Nyilvánvaló azonban, hogy önrendelkezéssel bíró, független egyesek között a munkálkodás, a tevékenység pontos egy-befonódása és szoros egymásutánja, a javaknak biztos eloszlása, szóval a társadalmi rend szilárdsága azon fordul meg, ha az összefüggő munkában azok a vezetők és azok a vezetettek, a javak osztályánál, azok az előnyben vagy hátrányban levők, tehát azok a becsültek, hatalmasak és azok az alábbvalók és gyengék, azok a gazdagok és szegények, akik belső értéköknél, szolgálataik, munkájuk becsénél, elért sikereiknél fogva azok, más szóval, ha a munkának és javaknak megosztása és összefüggése a bizonyos időben lehetséges emberi életszínvonal fenntartására s emelésére a legalkalmasabb.

Minden társadalmi rendet, amely önrendelkezéssel bíró egyénekből alakult, eszerint először is maguknak az egyeseknek akarata, az összefüggés kívánta munkának mindenki által való elvégzése, s a javak megosztásának tisztelete tartja fenn.

A magánosok nagy többségének attól a meggyőződéstől kell áthatva lenni, hogy társadalmilag egybefont munkájokkal kölcsönösen elősegítik egymás érdekeit; továbbá, hogy a javak megosztása nagyban véve helyes. A felebaráti érzésnek pedig ki kell egyenlíteni a legélesebb érdekellentéteket, s a javak megosztásának nyilvánvaló hiányait.

Az 1) önkéntes együttműködés; a 2) javak helyes megosztása; s 3) a felebaráti érzés a társadalmi rendnek fenntartói, valódi sarkkövei, alaposzlopai.

A társadalmi rend sem jelent e szerint valami holt állapotot, hanem szabad lényeknek, erőknél folyton folyó, összevágó mozgását. A társadalmi rend főtényezőit csak oly értelemben nevezzük sarkköveknek, oszlopoknak, mint egy hadsereg hadoszlopait.

E tényezők érvényesülésében, hatásában semmi oly elem nincs, aminő a rendőri tevékenységnek fővonását teszi.

De nincs abban a tényezőben sem, amely negyedikként a társadalmi rendhez járul: a jogban és jogszolgáltatásban.

Mivel ugyanis az egyesek egymásnak természetes súlyára, értékére, érdekeik, szolgálataik kölcsönösségére, a javak megosztására nézve konkrét esetben eltérő alanyi véleményben lehetnek, szükség van a társadalomban olyan tudatos, elismert tárgyilagos szabályra, a jogra s ezen nyugvó jogérzületre, amely az egyeseket életök, javaik, működéseik (a tulajdonost rendelkezői hatalma, a felnőtt hite, pályája, házastársa megválasztása stb.) tekintetében elismeri, továbbá egymásra gyakorolni kívánt befolyásuknak, együttműködéseiknek módjait, határait nagy körvonalakban megállapítja.

Amennyiben pedig az elismert jog és általános jogérzet dacára a társadalom rendje mégis megzavartatnék, az egyesek életének javainak összeműködési módjainak megsértése által, a

társadalom fenntartásához az előbbi állapotnak helyreállítása jogszolgáltatás útján szükséges.

A jog és jogszolgáltatás nyilván magának a társadalmi rendnek alkotó eleme. Épügy, mint az előbbi három tényező, a jog és jogszolgáltatás sem nevezhető rendőri ténykedésnek, csakúgy nem, mint a meggyőződés a társadalmi kapocs hasznosságáról, szükségességéről, avagy a hit, amely a jognak a hasznossági meggyőződésen túl a végső szentesítést adja.

Mivel ezek szerint a társadalom rendje sokkal több tényezőnek véletlen, önkéntes, szabad közreműködésén nyugszik, mivel ezek működése sokkal kevésbé van a jog által meghatározva, mint az állami tényezőké, mivel az egyesek súlya, értéke s ehhez képesti sorakozása a társadalmi rendben a jogi rendezés alól magát igen nagy részben kivonja, mivel az egyeseket olyan egységes cél, aminő az embereket nemzetié, országló személyiséggé egyesíti, társadalommá össze nem fűzi, hanem csakis az egyeseknek egyforma, egymást kiegészítő, de mindig külön célja, külön érdeke: ezért nem lehet a társadalom rendje olyan szoros, olyan előre meghatározott s biztosan egybefüggő, mint az állam (közjogi) rendje.

Az állami rend tényezői nem külön célú személyek, hanem a nemzeti össz-személyiségnek részei, akik állami működéseikre nemcsak jogosítva, hanem kötelezve is vannak.

Ezért nyugszik az állam rendje kényszerítő, a társadalomé engedélyező törvényeken. Az állam életrendje előre meg van törvényekkel szabva, az állam szerveinek alakulását, működési körét, módjait megállapító közjogi szabályokkal. A törvény ad trónt, főrendiséget, képviselői, választói jogot, hivatalt.

Innét a látszat, mintha a társadalom rendje is az arra vonatkozó jogszabályokból állana, holott a társadalmi rend legfőbb tényezői kívül állanak minden jogi rendezésen. Az egyesek kezdeményező munkája fizikai ereje, szépsége, ügyessége, híre, tekintélye, vagyonának mennyisége, felebaráti érzése, meggyőződése, hite fölött nem határoz a jog, pedig a társadalom rendje ily tényezőkön fordul meg.

A jog e rendet csak elismeri, a társadalom tényezőinek működési szabadságát, módjait csak nagy körvonalakban s akként határozza meg, hogy azoknak engedélyt ad, vagy őket eltiltja valaminek tevésétől, de nem kényszerít, mint a közjog a jogosítványok felhasználására. Ez által lesz a társadalmi rend, s abban az egyesek elhelyezkedése, kapcsolata folyton változó, egyensúlya labilis, és úgy tetszik, mintha e mozgó, ingó rendet csak a jog és jogszolgáltatás tenné biztossá, óvna meg a felbomlástól, ez volna fenntartója.

Valójában pedig a társadalmi rendet a jogon és jogszolgáltatáson túl: 1) az egyesek szabad együttműködése, 2) a javak helyes megoszlása, 3) a felebaráti érzés, és 4) az egyesek hite, meggyőződése tartják fenn.

Ha aratáskor a mezei munkások, városokban gázgyári munkások a kellő időben munkára nem vállalkoznak, ha a gyárosok, földbirtokosok munkát nem adnak, midőn adhatnának, ha a hitelintézetek bőséges készletek mellett hitelt nem nyújtanak, ha a földbirtok, az iparjog, a szellemi életpályák megszerzéséből a társadalom arravaló elemei tényleg ki vannak zárva, ha a felebaráti érzés nem enyhíti a verseny kérlelhetetlen eredményeit, a jog szigorát, a társadalom rendje ép úgy felbomlik, mintha a jogszolgáltatás nem bírja a jogellenes cselekedeteket megszüntetni s a jogot helyreállítani.

A társadalmi rendnek fenntartói eszerint első sorban az egyesek, illetőleg azok a hasznossági tekintetek, azok az erkölcsi, vallási erők, amelyek bennök hatnak, s csak másodsorban az egyesek akaratán felül álló jog és jogszolgáltatás.

Az állami és társadalmi rendnek alkotó, fenntartó eleméit okvetlen szükséges tisztázni, hogy a rendőrség természetét, helyét az emberi közületben megállapítani lehessen, mivel a rendőrség fogalmának a leggyakrabban kiemelt, kidomborított jegye a rendfenntartás.

Az eddigi fejtegetésekből pedig azt hisszük világos, hogy úgy az állami, mint a társadalmi rendnek a fenntartói egészen más tényezők, mint amelyeket a rendőrség nevével szoktunk jelölni.

Különösen a társadalmi rendnek automatikus a jellege, magától áll be nagy részben az

emberi összeműködés és a javak megoszlása, az egyesek spontán tevékenysége által tartja fenn magát a társadalmi rend. Kívánatos, hogy az állam rendje is ily automatikus legyen, de egészben sohasem lehet az, mert egységes akaraton nyugszik, amelynek impulzusa szerint kell az egyeseknek összeműködniük, így benne az egyeseknek az az önkéntelen, automatikus összeműködése, ami a társadalomban a szükségletek kölcsönösségéből beáll, csak kivételképen, nagy nemzeti veszedelem alkalmával mutatkozik.

A rendőri működés ellenkezőleg, mint alább látni fogjuk, örökké idegen, külső erőként hat az egyesekre, az automatikus összeműködés hiányát időleg átmenetileg pótolja, az egyesnek akarata ellenére parancsol vagy tilt.

3. *A természet, az elemek rendje.* A természeti világ rendje a természeti erőknek, az elemeknek bizonyos ismétlődő egymásutánján, azoknak szokásos mértékén, kapcsolatán s egymásra gyakorolt hatásán alapszik.

Az éjjel és a nappal, a szelek, a vizek, a villamosság, a tűz jelenségei, a hegyek és a völgyek helyzete, élet és halál, az állatok száma, természete, a természeti rendnek a tényezői s állam úgymint társadalom e természeti jelenségek kapcsolatát és egymásutánját kell, hogy kiinduló pontul vegyék, midőn saját életüket berendezik, melynek előfeltételét a természet bizonyos szokásos rendje alkotja.

A természet rendjének megbomlása (tűzvész, árvíz, hegyomlás, pestis) megbontja az állam és társadalom rendjét is.

A természet rendjénél még világosabb, hogy annak fenntartója nem a természeten kívül álló rendőrség, hanem a természet maga.

4. *A rendőrség.* Úgy az állam, mint a társadalom rendjének fennállása attól függ, ha tényezőik, a nekik szánt működést kifejezhetik s a javak megoszlása, használata háborítatlanul folyik a jog szabályai s az államcélnak alattomban értetődő követelményei szerint.

A rendőrség feladata ez alaptényezők mellett, az állam és társadalom rendjének előfeltételeit létesíteni, biztosítani, a társadalmi rendnek érvényesülését lehetségessé tenni, nem magát a rendet.

Az állami rend előfeltétele, hogy a király, a parlament, a hatóságok működhessenek. A rendőrség feladata épen abban áll az állami renddel illetőleg, hogy az állami szervek működése ne háborítottassék, hogy azok működését tényleg, esetleg külső erővel is lehetségessé tegye egyesek vagy tömegek gonosz szándékú támadása és az elemi erők (tűz, víz) hatalma ellenében.

Nehezebb a társadalom rendjének előfeltételeit ily egyszerűen megjelölni, amennyiben a társadalom millió egyén működéséből áll, akik működése, munkája, szórakozása nem látszik a társadalmi rendnek oly lényeges alkotó eleme lenni, mint aminő az állami rendben, az állami szerveké; továbbá, mert épen a társadalmi rend alkotó elemei, az egyesek többnyire a rend megbontói s csak kivétel, hogy maga az államhatalom és szervei zavarják meg.

A társadalmi rend előfeltételének is megvan mindazáltal világos fogalma. Az egyes társadalmi tagok működésének szabadsága s javainak élvezhetése, továbbá az emberi szükségleteknek a meglévő társadalmi kapcsolatban való kielégítése elé torlódó akadályok elhárítása képezi az előfeltételt.

A rendőrség elsősorban azáltal állítja elő a társadalmi rend feltételeit, ha 1) az egyeseknek a jog által engedett szabad működését és javait állandó örökösselel védelmezi másoknak valószínű vagy tényleges támadása ellen; 2) ha az ily támadásokat tényleg megakadályozza; 3) a támadásokkal megzavart rendet helyreállítja a támadásnak, a jogtalan állapotnak tényleges megszüntetése és a jogrend helyreállításában való segédkezés által. Mindezen pontok az állami rendre is állanak.

Másodszor azáltal állítja elő a társadalmi rend feltételeit, ha az egyeseknek szabad működését, midőn abban egyenes jogsérelem nincs is, megakadályozza, őket valaminek tevéseire szorítja, mivel szabad működésök mások sértésére, szabadságuk korlátozására

vezethet, azoknak alkalmatlanságot, hátrányt, megbotránkozást, félelmet okozhat, őket szabad működésükben, javaik élvezetében zavarhatja. (Állatok elzárása, kocsikon lámpa, dörzsfék alkalmazása, út melletti telken kerítés állítása, víznek a padláson tartása, szabad ég alatti gyűlés eltiltása.)

Akár a büntetteknek, akár az alkalmatlan, hátrányos vagy éppen veszélyes tetteknek eltiltása, meggátolása vagy bizonyos pozitív berendezés létesítése csak föltétele a társadalmi rendnek, mely a tevékenység szabad kifejtésében s a javak használatában áll.

A rendőri megakadályozás avagy a rendőri kényszerítés valaminek létesítésére azonban csak tényleges, időleges megnyugtatót ad. A büntett, a kihágás meggátolását követnie kell a büntetésnek, ezekhez, valamint a rendőri pozitív létesítményekhez (víztartó a padláson, dörzsfék) a társadalmi rend valamely más intézményének is kell járulnia, mely a társadalmi együttműködést magát lehetségesebbé teszi. Az elbocsátott büntettek segélyzése, munkanélküliekről való gondoskodás, az utcák szélesítése, a meredek utak helyett alkalmasabbak készítése a példái a közrend és a rendőrség viszonyának. A bűncselekmények meggátolása, szerzőik följelentése, a társadalmi rendet nem tartja fenn, hanem a büntetés. A rendőri korlátozások, p. o. bizonyos építési anyaggal való építés, a pincelakások eltiltása, nem biztosítják a helyes rendet, ha az emberek képtelenek azt az anyagot megszerezni, avagy a pincelakásokat másokkal pótolni.

A rendőrség ugyancsak ily feltételt teremtő működést fejt ki akkor is, ha bevégzett büntettek kinyomásában, a tettesek kézrekerítésében közreműködik. Mind e ténykedései csak feltétele annak, hogy a társadalmi rendnek formai fenntartója, a jog és a bíróság működését végezhesse.

Harmadszor az elemi, a természeti erők rendkívüli kitöréseinek megfékezésében rejlenek a társadalmi rend előfeltételei. Robbanások, árvíz, pestis, állatok úgy a társadalom mindennapi közönséges életének rendjét, mint magát az állam alkotmányos életének rendjét megakaszthatják. Az ilyen természeti erők megfékezése, eltávolítása nyilván nem a társadalmi vagy állami rend, hanem annak előfeltétele. Az utcán lövöldöző, sebesen hajtó emberek között, nagyforgalmú városban szabadon eresztett szarvasmarhák között, árvízkor, tűzvészkor, a súlyosabb ragályok alkalmával megszűnik a társadalmi, sőt a természeti erők egyes rendkívüli kitöréseikor még az állami rend is, mert tényezőik működésre majdnem képtelenné válnak.

A földművelés, az ipar, a tudományos foglalkozások között levő kapcsolatok, az emberek lelki épülésére, egészsége érdekében, avagy szórakozására létesített társas berendezések, s mindezeknek összefüggése az állam intézményeivel teszik a közrendet s ennek csak előfeltétele az elemi erők rendkívüli kitöréseinek megakadályozása, a tűz, a víz, a robbanások, stb. elemi erők rendszete.

Ha a közrend az emberi szükségleteknek állami szervek és magánosok összeműködése általi kielégítése az általános és közös jó tekintetei szerint, a jog és természeti erők korlátai között, úgy a rendőri működés a közhatalomnak az a ténykedése, amely ez összeműködésnek, valamint a szükségletek kielégítésének előfeltételeit, amennyiben emberi akarattól vagy természeti erőktől függ, állandó ügyeléssel és széleskörű diszkrécionárius hatalommal, fizikai erőnek is rögtön alkalmazhatásával létrehozza és fenntartja.

A közrend egyik része az embereknek a jogrend által meghatározott, a másik része a jogrend által nem érintett összeműködése, illetőleg a javaknak elosztása.

Adva lévén a büntető jog, a rendőrség szerepe e jog érvényének és kiszolgáltatásának előfeltételeiről való gondoskodásban, a büntettek megakadályozásában és a büntettek kézrekerítésében fog állani.

Hasonlóképpen ha a köz- és közigazgatási jog az emberi működés célját, tartalmát pozitíve megszabja, az ily működésnek megvannak természetszerű, logikai előfeltételei.

A közrend előbbi részének előfeltételei könnyen meghatározhatók. Ha a gyógyítás külön

orvosi karnak kiváltsága, ebből következik a kuruzslók megakadályozása, másrészt a gyógy-személyzet kényszerítése, hogy működését végezze is. (Kih. bfk. 92-96. §.) Ahol a járványok megelőzését, elnyomását a jogrend elfogadja, ott ennek előfeltétele, orvosok, a családfők, az ipari, neveidei főnökök különös följelentési és gyógyítási kötelessége. A hatósági húsvizsgálat előfeltétele a marháknak vagy a közvágóhídoni levágása, vagy pedig a magánhelyen történő vágásnak előzetes bejelentése. Ha a mérgek forgalmának korlátozását a jogrend szentesíti, minthogy a mérgeknek gyógyszerekben, ipari készítményekben való alkalmazása nélkülözhetetlen, a korlátozásnak szükséges előfeltételei könnyen megállapíthatók. (Kih. btk. 108. §. 2., 3., 4.)

Ellenben a közrend azon részének előfeltételei, amely rész az emberek működését, vagy összeműködését szabadra eresztí, azt tetszésöktől teszi függővé, sokkal nehezebben határozhatók meg.

Mikor tartozik az egyes jogilag szabad működését másokéhoz alkalmaztatni? Kössenek-e egyezményt szabad emberek? gazda és aratók, gyáros és munkások, utas és szállító? mekkora legyen valaminek az ára, minő legyen a bér? Mind a szabad összeműködésnek vagy az egyéni elszigetelt működésnek és a javak megosztásának esetei.

A legegyszerűbb eset, a vásárok, a népünnepek, körmenetek, népgyűlések, csoportosulások alkalmával az egyes magatartásának kérdése. Az egyesnek alá kell rendelnie a maga szabad mozoghatását a hatóság belátásának, hogy mások hasonló szabadsága lehetséges legyen (Kih. btk. 42. és 78. §§.). A lovaglás, a hajtás, a közúti vasút menetének sebessége hasonló alapon s a hatóság belátása szerint korlátoztatik. (120. §.) Lövöldözni, robbantani szabad, de az mások szabad működését vagy összeműködését, azaz a társadalmi rendet tenné lehetetlenné, úgy kell tehát végeztetniök, hogy e rend fennállhasson. E módot a hatóság belátása fogja megszabni. Ugyanilyen előfeltétel jellegével bír a természeti erők, anyagok (tűz, gőz, villany, mérgek) használatának mások szabad működéséhez alkalmazandó módja.

Az állam elvontan meghatározhatja bizonyos szokásos szabad működéseknek mások, vagy akár az állam működésére való feltételszerű természetét, p. o. hogy várak tervének lerajzolása, bizonyos ellenséges irányzatú jelvények használata, nagyobb mennyiségű fegyverek szerzése, büntetéspénzeknek az elmarasztaltak részére közgyűjtés általi beszerzése, a tiszteletnyilvánítások az elítéltek mellett, az állam működési szabadságára akadályozók s azokat büntetéssel sújthatja.

Marad azonban a polgárok szabad tetszésére bízott viszonyokban igen sok oly helyzet, mely mások működési szabadságát a legerősebben gátolhatja, a nélkül, hogy általában meghatározni lehetne. A terrorizmus, melyet munkások egymásra vagy a munkaadókra gyakorolhatnak, az osztályok, felekezetek, politikai, vagy szociális célú gyülekezetek izgatottsága a társadalmi rend békés folyását megakaszthatják. Vajjon ennek ily előfeltételéről gondoskodhatik-e a közhatalom? Meggátolhatja-e a jogrendbe nem ütköző, de másokat megfélemlítő ily szabad nézet-, érzület-nyilvánításokat, kényszerítheti-e az egyest ilyen szabadon hagyott cselekvényekben is bizonyos magatartásra? Ezek a rendőri működésnek legkényesebb kérdései, melyekre az érdemleges feleletet csak a rendőri működés egész természetének és az állami életben elfoglalt szerepének meghatározása után adhatni, itt azonban formailag fölvetni okvetlen szükséges volt.

A rendőri működés természetének megállapításához mindenesetre az első követelmény, hogy a szükséglet, amely kielégítendő és a kielégítés módja, alanya egymástól elkülönítve gondoltassék.

A szükséglet a közrendet az emberi szabadságtól és természeti erőktől függő előfeltételekkel ellátni.

A rendőri működés a szükséglet szempontjából, amelyet kielégít, abban különbözik tehát először is más állami működésektől, hogy míg ezek magát az állam célját, illetőleg ennek egyes részeit: a nemzeti függetlenséget, a jogot, a közvagyonosodást, műveltséget, erkölcsöt

ápolják, addig a rendőrség csak mindezeknek előfeltételét, azt a külső, azt az időleges biztonságot, amely a tulajdonképeni célok érdekében való működésnek pozitív kifejtésében és háborítatlanságában áll.

A rendőri működés olyan viszonyban van az állam többi feladataihoz, aminőben a pénzügyi. Mindenik közvetve járul csak az állam céljához; ezért nehezebb megérteni szükségességüket, ezért sohasem lehetnek népszerűek a rendőr és a finác. A pénzügyi közegek sem az állam céljait valósítják, hanem azoknak csak gazdasági, pénzbeli feltételeit.

A nemzeti függetlenség, a jog szentsége, a közvagyonosság, a kultúra és szociális összhang mellett a rendőri és pénzügyi célok csak föltételszerűek, eszközjellegűek, alárendelt szetepűek, melyet csak akkor tölthetnek be jól, ha magukat amazok feltételének, kiegészítőjének ismerik föl, s nem akarnak az állam, vagy társadalom fenntartói lenni. Nem a pénzügyi igazgatás látja el az államot pénzzel, hanem a közgazdaság, melynek a pénzügyi igazgatás csak ügyvivője vagy partnere.

Hasonlóképp nem a rendőrség tartja fenn az állam és társadalom rendjét, hanem a nem-rendőri alkotmányos és a társadalmi tényezők; a rendőrség ezeknek csak segéde, működésüknek részint pozitív feltételeiről gondoskodik, részint az akadályokat hárítja el útjokból.

Vége ott az állami és társadalmi rendnek, ahol azt csak a rendőri működésben rejlő különleges erők, ú. m. az örködés, kémkedés, diszkrécionárius hatalom s a fizikai erő tartja egybe.

Másodszor abban különbözik a rendőrség által kielégített szükséglet más állami szükséglettől, hogy folytonos gondozást, örködést, az emberi életnek percről-percre való megfigyelését, s legegyénibb alakulataiba való rögtönös, karhatalmi beavatkozást kíván az illető hatóságnak alanyi belátása, diszkrécionárius hatalma szerint. Az államnak egységes személyként, egységes akarat útján való hatása a rendőri működés terén szűnik meg leginkább s kezdődik az esetről-esetre helyesnek, célszerűnek, szükségesnek az a változatossága, melyet az állam részéről egyforma elbánáshoz szokott jogérzet – nem ritkán helyesen – rendőri önkénynek nevez.

Aki tagadja egy ilyen, az életnek minden pontján és percében működő közhatalom szükségét, aki azt különösen előre szabályozható hatalomnak állítja, az szemet huny a legmindennapibb szükségletek előtt, amint ezt alább részletesen igazolandjuk.

A rendőri szükséglet kielégítésének módja vagy szabályok által meghatározni ez előfeltételeket, vagy esetről esetre.

Az alany, a személy, mely a szükséglet kielégítéséről gondoskodik vagy a törvényhozás, vagy a végrehajtó hatalom.

A rendőri működést végezheti a törvényhozó szerv, midőn a közrendnek ez előfeltételeit szabályokkal meghatározza, p. o. népgyűléseknek a parlamenttől bizonyos távolságban való tartását eltiltja, a rendőrségnek a büntető perbeni szerepét, a társadalmi élet bizonyos előfeltételeit a közcsend, a közillelem, az elemi erők tekintetébeni biztosság körül általában megállapítja. De végezheti esetről-esetre tett intézkedésekkel is. Erre a rendes példa, midőn a törvényhozó test elnöke esetről-esetre intézkedik a törvényhozó szerv működésének az emberi szabad akarattól, avagy az elemektől függő előfeltételeiről.

A rendőri működés azonban diszkrécionárius és ügyelő, örködő természeténél fogva, továbbá mivel az állami, társadalmi életnek, s a természeti világnak óráról-órára változó körülményeihez kell alkalmazkodnia, inkább a kormány és közigazgatás működési körébe esik, mint a törvényhozáséba. A kormány alkalmasabb rögtön szabályokat létesíteni, a közigazgatás pedig egyes esetekben a közrend előfeltételeit meghatározni. Azonban a kormány szabályalkotó hatalma is csak részben felel meg a közrend feltételeinek s a rögtöni beavatkozás szüksége miatt a rendőri működés súlypontja az egyes közigazgatási hatóságokba esik.

A rendőrség fajai.

A rendőri működés természetének konkrét meghatározása csak úgy lehetséges, ha a rendőrség egyes fajai vétetnek tekintetbe és a rendőrségnek mindenik faja külön hasonlíttatik össze más állami működéssel.

A közrend a fennebbiek szerint az emberek összműködésén, a jogon és más nem jogi erőkön nyugszik. A jogon kívül, tényleges fizikai, értelmi, gazdasági, erkölcsi erők, érzelmek, a hit tartják fenn a közrendet.

A rendőrség is tehát részint a jog, részint a közrendhez szükséges egyéb, nem jogi erők érvényesülésének feltételeit nyújtja, amennyiben e feltételek emberi szabad működésétől avagy elemi természeti erőktől függnék.

A közrendnek jogi összetartó, rendező ereje gyakorlatilag legfőképen a jogszolgáltató bíróságok útján nyilatkozik, így még az alkotmány legfőbb tényezőinek érvényesülését, király, parlament, hatóságok működését is végelemzésben a (közjogi, közigazgatási, büntető) bíróságok biztosítják. Még inkább tartja össze az egyes magánosok működését a jogszolgáltatás.

Ellenben a közrendnek fizikai, értelmi, gazdasági, erkölcsi, érzelmi, hitbeli erői nincsenek oly határozott szervbe egyesítve, aminő a jogra nézve a bíróság, hanem ez erők a legkülönbözőbb forrásokból fakadnak. Két főcsoportra oszthatók e források, az egyik csoportba tartoznak a közigazgatásban összpontosított, a másik csoportba tartoznak az egyes magánosokban és ezek kapcsolataiban (rendek, osztályok, társulatok, egyletek) működő erők.

A rendőrség tehát aszerint lesz különböző, amint a bíróságok, avagy a közigazgatás és a magánosok működésének előfeltételeiről gondoskodik. Névszerint jogi, bírói lesz a rendőrség, amennyiben a jog, a bíróság érvényesülésének feltételeit hozza létre, közigazgatási, amennyiben a közigazgatás működését teszi lehetségessé, továbbá ugyancsak közigazgatási, amennyiben a közigazgatás egyik feladata az egyes magánosok működésének bizonyos előfeltételeiről gondoskodni.

A jog uralma, melyet végső esetben a bíróság tart fenn, adja az egyesnek, valamint az államhatalomnak azt az érzést, amelyet biztonságnak nevezünk. Ezért neveztetik a jognak, a bírói működésnek előfeltételeit megteremtő rendőrség biztonsági rendőrségnek.

A közigazgatás vagy az egyes magánosok működése ellenben a legkülönbözőbb emberi szükségletek (egészség, vagyonosság, értelmi képzettség, vallásosság, nemzeti erőfokozás) kielégítésére vonatkozik.

A rendőrségnek tehát, amennyiben nem a jogvédelem körül nyilatkozik, nem lehet a tevékenységét oly egytetemes jelzővel kifejezni, aminő a biztonsági, a jogvédő rendőrségre nézve. Hanem a rendőrségnek nem biztonsági részét közigazgatásinak nevezik, amennyiben a közigazgatás működésének feltételeit nyújtja, amennyiben pedig a magánosok működésének feltételeiről gondoskodik, azért nevezük közigazgatásinak, mert e feltételek nem jogiak és mert nem bírói, hanem közigazgatási működés által lehet őket előállítani.

A rendőri működésnek ez a két ágra válása, nevezetesen az egyik ágnak a bírói, a másikkak a közigazgatási működéshez kapcsolódása azért nem szökik szembe, mert a rendőrség szervezetileg sem a bírósági szervezettől, sem a rendészetin kívül létező többi közigazgatási feladatok szervezetétől elválasztva nincs.

Így az ügyészség, a vizsgálóbíróságok, a bírói szervezethez vannak kapcsolva, már pedig ezek, sőt maga az ítélőbíróság is számos rendőri teendőre, p. o. bűnjelek lefoglalása, ház, iratok kutatására, letartóztatásokra jogosult.

Másrészt a bírói rendészetnek túlnyomó teendője a nyomozás, a tettes szökésének, a bűnjelek megsemmisítésének megakadályozása, a közigazgatási szervezet közegeire tartozik.

Viszont a közigazgatás egyes ágainak szervei ép úgy végeznek egyenes közigazgatási működést, mint kiegészítő rendőrit. A közlekedési igazgatás utakat, vasutakat épít s

útrendészetet gyakorol, a forgalmi mértékeket tart és hitelesít, s azok használatát biztosítja, a közegészségi talajt, vizet, levegőt egészségesbít s azok megromlását akadályozza, a közoktatási iskolákat állít s iskolarendészetet gyakorol.

A rendőri működés természetét ezek szerint másként tisztázni nem lehet, mintha azoktól a szervektől eltekintve elemezzük, amelyek annak végzésére hivatvák. A vizsgálóbíró, a rendőrkapitány, a szolgabíró, a tanfelügyelő, a bányakapitány nemcsak rendőri, hanem a legkülönbözőbb bírói és közigazgatási működésre hivatvák.

Így szétválasztva a rendőri működést a különböző szervektől, melyek végzik, állapíthatjuk csak meg, miben különbözik az az államnak jogi, bírói működésétől, s mennyiben egyezik közigazgatási működésével, végül miben különbözik ez a hatalom a közigazgatásnak nem rendőri működésétől.

a) *Biztonsági rendőrség.* A bírói működéstől abban különbözik a biztonsági rendőrség, hogy 1) a jognak nemcsak eszményi uralmát biztosítja, mint a bíróság, amely a jogellenes tényt megtorolja, hanem a jogvéde állapotokat tényleg külső hatalommal is fenntartja, azok jogellenes megzavarását, folytonos éber őrködés által megakadályozva, a büntetettre való előkészületeket, a bűnkísérleteket eredménytelenné téve; 2) hogy a jog eszményi uralmának fenntartását, ú. m. a bűntevők sértéseinek megtorlását, illetőleg ártalmatlanná tételét lehetségessé teszi a tettesek, a bűnjelek kézrekerítése által, 3) hogy e két feladatának betölthetése végett nemcsak tények, hanem valószínűségek alapján is megszoríthatja a személyes szabadságot.

Nyilvánvaló ezekből, hogy a biztonsági rendőri működés alapkülönbsége a bírótól nem abban áll, hogy ez utólagos, a rendőri pedig megelőző, mert ez csakis a büntettek megakadályozására nézve igaz, ellenben annak lehetővé tételében, hogy a megtörtént büntettek szerzői megbüntettessenek, ártalmatlanná tétessenek, a rendőri működés ép oly utólagos, represszív természetű, mint a bírósági.

A biztonsági rendőri működés lényege a jogrendnek minden módon való lehetségessé tétele, a bírói működés kiegészítése. Ezért őrködik folyton, ezért kutat a büntettek, a tettesek, a bűnjelek után, ezért hatalmát nemcsak bizonyítékok, hanem valószínűség alapján is gyakorolhatja, ezért alkalmazhat karhatalmat, mielőtt intézkedésének ténybeli alapja iránt a teljes jogi bizonyosság meglenne.

A biztonsági rendőrség működésének lényege állandó őrködésben, a valószínűség, a gyanú alapjani intézkedésben, sőt a karhatalomnak ténybeli bizonyosság nélküli alkalmaztatásában rejlik.¹⁰

¹⁰ «Partout présente» mondja a hírhedt Fouchénak 1815-i minist, körrendelete, így világosítva meg a IV. évi Brumaire d. i. codex télelét: „La société considérée en masse est l'objet de sa sollicitude.”

A francia felfogás ugyan más nézőpontból indulva ki teszi beosztását, mint az itt előadott, névszerint a bírói rendészet körébe csak a megtörtént bűncselekmények kinyomozását s a tetteseknek a bíróság elé állítását sorozza, a büntettek megakadályozását ellenben a közigazgatási rendőrséghez utalja. Mint de Foz mondja: az a feladata; à mettre la justice en état de juger ceux, qui la société accuse ... (Droit adm. 1. 3. Í5. 1.) S ezért szerinte a bírói rendészet működését egyesek ellen (Elle s'attache à des individualités, soit des personnes, soit des faits. De Foz id. m. 16. I.) a közigazgatásét ellenben mindenki ellen irányítja. A büntettek megakadályozása, s a büntettek kézrekerítése, elítélésének biztosítása azonban annyira összefüggő érdekkör, hogy ily elválasztását a rendőri működésnek csak a franciák előszeretete a formális logika iránt, a preventív és represszív tevékenységnek, a bírói és kormányhatalom elválasztásának helytelen alkalmazása magyarázhatja. Másrészt meg nemcsak a közigazgatási rendőrség foglalkozik eshetőségekkel, valószínűségekkel, hanem a francia értelemben vett bírói is, midőn a tettes elfogatása iránt intézkedik.

b) *Közigazgatási rendőrség-* A közigazgatási rendőrség működését magától a közigazgatástól pedig az különbözteti meg, hogy amíg a közigazgatás valami állapotot (folyópartot, medret, erdőt), vagy intézményt (várat, utat, vasutat, iskolát), vagy műveletet (katona-, adószedést, mozgósítást) létesít vagy folyamatot (közlekedést, vasúti szállítást, állatállomány-szapororodást és javítást) tervez, addig a közigazgatási rendőrség mindezen állapotok, intézmények, műveletek, folyamatok előfeltételeit nyújtja, örökös és az emberi szabadságnak világos köteleességek megszabása vagy valószínűség alapján, esetleg karhatalmi megszorítása által.

A gát- és folyam-, az erdőrendőri ténykedéseknek, a véd-kötelezettek, az adózók bizonyos jelentkezéseinek, az utak, hidak használati szabályainak mind ilyen előfeltétel-teremtő, ilyen óvó, védő fenntartó jellege van a közigazgatás alkotásaira vagy az általuk célzott folyamatokra.

De miben egyezik minden rendőri működés a közigazgatással? S mi választja el mindkettőt a bírótól?

A rendőri működés is mint a közigazgatási, alkotó, kezdeményező; míg a bírói csak ellenőrző, rendező. A rendőrség valami újat létesít, míg a bíró csak a más által létesítettét szentesíti vagy a jogszabályhoz képest rendbehozza. A rendőrség a való életnek, az emberi cselekvésnek ép oly részese, mint magok az egyes emberek, vagy mint az építő, a tanító, a pénzverő, a bankjegy-kiadó, a húsvizsgáló közigazgatás. A bíró ellenben kívül áll az emberek cselekvő életén, abba csak ez élet egyes cselekményeinek lefolyása után nyúl be s akkor is nem az emberi élet összes erői, érzelmei, szenvedélyei és érdekeivel, hanem csak a jognak, az igazságosságnak, a szenvedélytől ment észnek szellemi fegyverével.

A rendőrség és közigazgatás megegyeznek tehát abban, hogy mindegyik alkotó működést végez, a különbség közöttük az, hogy a közigazgatás alkotása elsődleges, derekas, az elérni kívánt célra egyenesen irányuló, a rendőrségé másodlagos, közvetett, kiegészítő, mellékes. Az iskola, a vasút, a hadsereg által elsődleges cél éretik el, az iskolai, a higiéniai, a vasúti rendőrség, a hadkötelesek jelentkezési köteleessége által csak e célnak előfeltétele létesül.

A közigazgatási rendőrség működése úgy viszonylik a közigazgatáshoz, mint a gazdaságban bizonyos cikkek létrehozása ezek megóvásához. A fazsindely, a farkaró s kátrányozásuk, a gyümölcsös, a veteményes és körülkerítésük, egyaránt alkotó működések, de a fő, a derekas, a direkt alkotás a karó, a gyümölcsös, a veteményes, a másodlagos, a kiegészítő a kátrányozás, a kerítés.

Ily előfeltételt teremtő, ily óvó működést a közigazgatási rendőrség azonban nemcsak a közigazgatás működése, alkotásai tekintetében fejt ki, hanem az egyesek működései, alkotásai, bizonyos természetes állapotok és folyamatok körül is.

A mezei, az erdei, az állategészségi, a vadászati és halászati rendőrség, az iparüzem, a közcsend és közillelem, a tűz, a víz, s a többi elemi erők (villany, gőz, gáz, nehézkedés, esés stb.) rendszete a közigazgatási rendészetnek olyan ága, mely nem a közigazgatás működésének és alkotásainak, hanem a magán és társadalmi működések állapotok rendjének föltételeit nyújtja.

Mezei, erdei gazdálkodás, állattenyésztés, iparüzés, társadalmi működések, tűznek, víznek, bányának, épületeknek, a hal- és vadtenyészetnek, csendnek és illedelemnek állapotai társadalmi és természeti állapotok, amelyeket az állam rendező, jogi és direkt, alkotó közigazgatási működésével csak egyrészben érint, (az oktatás, kísérleti állomások, múzeumok állítása, vetőmag, apaállatokról való gondoskodás, kiállítások rendezése által) másrészben pedig egészen magára hagy.

De nem hagyja magára e működések folytathatása, ez állapotoknak az emberi szükségletekkel összhangzó volta tekintetében.

Az állam e működéseknek, ez állapotoknak az emberi szükségletekre kedvező feltételeiről gondoskodik. Ebbeli működése részben jogi is, midőn a mezei, az erdei gazdálkodás, az

állattenyésztés, az állatforgalom bizonyos módjait jogszabályokkal körülírja, az elemi erők, a tűz, víz, gőz, nehézkedés hatásait, emberekre, javakra jogilag minősíti.

Működésének súlypontja azonban nem a jogi és bírói ténykedésbe, hanem a rendőribe esik. Mert mindezek a tereken attól függ az emberi fáradozások sikere, az állapotoknak az emberi szükségletekre kedvező volta, ha van az emberi életnek olyan tényezője, mely nemcsak a jognak elvont szabályaival, a bíróságoknak eszmei és utólagos segítségével, hanem az emberi előrelátásnak, gondosságnak, leleményességnek s tényleges hatalomnak fegyvereivel állandóan örökösdi s kezdeményezőleg gondoskodik az emberi működéseknek, a társadalmi és természeti rendnek legkonkrétebb, rögtön felmerülő előfeltételeiről.

A közigazgatási rendőrség működésének egy nagy része tehát nem a közigazgatási működésnek és alkotásoknak, hanem magának a társadalmi rendnek, mint az egyesek szabad működésén alapuló kapcsolatnak s a természeti rendnek előfeltételeire vonatkozik.

A közigazgatási rendőrség működését ezen a téren sem jellemezhetni kiválólag megelőző természetével. Tűznek, víznek, sáskának, filloxérának, hernyónak, marhavésznek pusztításait nemcsak megelőzni, de elnyomni, a beomlások, robbanásoknál elszerencsétlenedettek gondozni, a halászati, vadászati, közcsend és közillemi tilalmak áthágóit meg is kell akadályozni.

De jellemző a közigazgatási rendőrségre, hogy feladatainak megoldására diszkrécionárius kényszerhatalma van az egyéni szabadsággal szemben, különösen pedig, hogy állandó Örökösdi, kezdeményezésre, önálló új állapotok létesítésére hivatott s a társadalmi összműködésben más társadalmi elemekhez hasonló működést fejthet ki. így rögtön baleset, árvíz, lűz, marhavész esetén, valakinek a tömeg részéről megtámadásakor, ismeretlen egyén eltemetések. A jellemző itt nyilván az, hogy a rendőrség új állapotokat létesíthet a magánosok helyett, hogy velők egészen egyenlő tevékenységet foghat, tüzet olt, roskadozó épületet megtámaszt, beteget fölszed, temet, talált gyermeket táplál stb., szóval a magánosok működését kiegészíti, kipótolja, hogy a társadalmi rendnek szokásos folyása fennmaradjon, szóval a társadalmi rend föltételeit állítja helyre.

A közigazgatási rendőrségnek az a része, amely az elemi erők elleni küzdelemből áll, mint a tűz, a víz, a robbanások, beomlások, vadállatok elleni védekezés, hasonló érzést van hivatva biztosítani, csak hogy a természet irányában, mint aminőt a biztonsági rendészet a jogellenes törekvések irányában s így sorozzák a biztonsági rendészet körébe az elemi bajok elleni védelmet, annál is inkább, mert az emberek bűntevő törekvései s az elemi erők pusztításai a legáltalánosabbak s szervezetileg is legcélszerűbb a küzdelmet a jogellenes s az elemi erők ellen összekapcsolni, míg a mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés, a bányarendészet az illető külön közigazgatási ághoz marad kapcsolva.

A biztonsági rendészet tehát a legtöbb államban nemcsak a jogrendellenes cselekedeteknek, hanem az elemi erőknek rendészetét is magában foglalja.

A rendőri működés határai.

A rendőri működés természetének konkrét meghatározása – az eddigieken kívül – csak úgy lehetséges, ha a közrendet valami látható jellel el bírjuk határolni; mert a rendőri működésnek nyilván határt szab a közrend.

A rendőri működés az állam és a társadalom rendjének előfeltételeiről való gondoskodásban állván, amennyiben ezek az emberek szabad magatartásától vagy a természeti erők hatalmától függnék, – a rendőri működésnek határa, amelyet nem szabad átlépnie, magában az állam és társadalom állandó rendjében rejlik. Mivel pedig e rendet, vagyis az emberek működését és javaik elosztását, élvezhetését, láthatólag és tárgyilagosan a jog határozza meg, anélkül, hogy a jogrenddel egy lenne, a rendőri működésnek határát először is a jogrend képezi, amelyet a rendőrség át nem léphet, s amely által vont körön belül fejtheti csak ki tevékenységét.

Az állam és társadalom célja, amennyiben a jog annak valamely kívánalmát nem szabatosította, nem nyújt a rendőrségnek alapot, hogy reá támaszkodva, az állami vagy társadalmi célnak a jog által kifejezett valamely részével magát ellentétbe helyezze s nevében a jogrendet mellőzze. A rendőrség nem helyezkedhetik a jog fölél.

A rendőri működés ily elhatárolásának szükségképi előzménye az állam és a társadalom rendjének tárgyilagos jog általi szabályozása, szóval a köz- és magánéletnek tárgyilagos jogszabályok alárendelése.

A köz- és magánélet jogi rendezése azonban, minthogy a rendőri működés is közéleti működés, magában foglalja a rendőri működés jogi rendezését is. Úgy látszik ennél fogva, mintha a rendőri működés határát nem lehetne a jogrendben keresni, miután a rendőrség működése is a jogrendnek kiegészítő része s így a jog önmagának nem lehet határa, nem választhatja szét a rendőri és a nem-rendőri életjelenségeket. Úgy látszik, a rendőri működésnek a jog csak úgy képezhetné határát, ha a rendőrség nem állana a tárgyilagos jog alatt.

Csakugyan a rendőri működés másként is van a jognak alávetve, mint a többi köz- és magánéleti jelenségek, van különös rendőri jog. A nem-rendőri viszonyokat a jog egész tartalmúkra nézve objektív szabályok alá helyezi, a rendőri tevékenységnek ellenben csak külső határait írja körül, amelyeken belül a rendőrségnek szabad méltatása van.

Vajjon a rendőrségnek fenntebb adott fogalma nyújt-e e-lég támpontot arra, hogy a szoros jogrendnek s a rendőrségre vonatkozó különös jogrendnek területeit elvileg kijelölni lehessen? A rendőrség fenntebbi fogalma az emberi erők felosztásának szükségén alapszik.

Minden nemzet kétfelé osztja erőit, azok fő részét céljainak egyenes megvalósítására fordítja, a másik kisebb részét egyenesen nem céljai megvalósítására, hanem maguknak a működő erőknek fenntartására, megóvására alkalmazza. Így a nemzeti erők egyenesen a nemzet céljaira működnek, midőn p. o. a nemzet országló minőségben sereget tart, jogot alkot, iskolákat, közgazdasági intézményeket létesít, vagy midőn társadalmi minőségében az egyesek szabad munkájával mezőgazdaságot, ipart, tudományt üz, ezek áhítatával, hite fenntartására, egyházzá alakul. Ellenben a nemzeti erők másik része csak közvetve szolgál a nemzeti célok elérésére, mert feladatuk abból áll, hogy a nemzet országló tevékenységét s az egyesek társadalmi munkáját óvják, lehetségessé tegyék.

A nemzet annyit bír törekvéseiből megvalósítani, amennyihez ereje van s amennyire alkatelemeinek erőit arányosan elosztani, összefoglalni, működtetni bírja.

A nemzetnek azokat az erőit, melyek egyenesen az államcélra irányulnak, pozitív munkára hivatottak, nem pótolhatják a rendőri óvó, előfeltételt teremtő működésre kijelölt erők. Semmiféle rendőrség meg nem óvhat oly alkotmányt, amelynek működő erői képtelenek a nemzeti szükségletek kielégítésére, fenn nem tarthat olyan társadalmi rendet, amelynek vezető, a gazdasági és szellemi javak birtokában levő elemei gátul szolgálnak a társadalom többi tagjainak szükségleteik tekintetében. Képtelen alkotmányt, embertelen büntetőjogot, helytelen birtokmegosztást, oktalan vám-, iparrendszert se fejedelmek, se parlamentek nem bírnak rendőri eszközökkel fenntartani.

A jogrend körébe mindaz tartozik tehát, ami az állami és társadalmi rend állandó alkotó elemeit, ezeknek direkt emberi célok létesítésére vonatkozó működését, pozitív javait illeti, a rendőrség jogrendjének körébe pedig csak az, ami az állami és társadalmi rendre csak a körülmények szerint különböző, változó előfeltétel jellegével bír.

A rendőrség működésének határát ennél fogva a jogrend alkotja.

A jogrend ekként az emberi életnek állandó, egyúttal legmagasabb külső szabálya. A jogrendben a rendőrség jogrendje egy különös, a közrend előfeltételeinek meghatározására vonatkozó, alárendelt jogvidék.

De azért is szükségképen a jogrend a rendőri működésnek a határa, mert a jogrendben a megállapodott, mondhatni tárgyilagossá vált ész, a rendőrség részleges jogrendjében pedig az

esetről esetre változó, alanyi belátás, a diszkrécionális méltatás uralkodik.

Ebből folyólag a rendőrség, még ha a kormány kezeli is, nem lehet jogalkotó vagy jogváltoztató hatalom, s hatáskörét eszközeit a jogalkotó hatalomtól nyeri, akár egyenesen olyképen, hogy a jogalkotó hatalom állapítja meg, melyek a közrend előfeltételei s mily eszközök használhatók az előfeltételek létrehozására, akár közvetve, midőn a jogalkotó hatalom a rendőrséget a közrend bizonyos feltételei tekintetében szabályalkotó, büntetéseket statuáló hatalommal ruházza fel, avagy szabályalkotó hatalom engedélyezése nélkül megengedi neki, hogy esetről esetre kisebb, néhány koronányi bírsággal, vagy néhány napi elzárással fenyegethessen, illetőleg ilyen büntetéseket kiróhasson.

Bármennyire a törvényhozás körébe vonassék is azonban a rendőri működés szabályozása, a törvényhozó hatalom mégis csonka fog mindig maradni a rendőri működés tartalmára nézve.

Nevezetesen szabályozása a legtöbbször csak annak körülírására terjedhet ki, mi tartozik a rendőri működés körébe, minő eszközöket használhat, minő, mekkora egyenes kényszert vagy büntetéseket alkalmazhat, de a legtöbbször a törvény nem írhatja körül a tényállást, amely a kényszer vagy a büntetés alkalmazásának szükségképi előzménye.

A tényállás meghatározása, mely a közrend feltételének tekintetik, akár általános szabály útján, akár egyes esetre vonatkozó intézkedéssel, az esetek igen nagy részében a kormányt, illetőleg az egyes rendőri hatóságot fogja illetni. A kihágásokról szóló büntetőtörvényünk telve van oly büntetésekkal, amelyeknek előzménye, a kihágás tényálladéka a kormány vagy a törvényhatóságok szabályrendeletén alapszik, amelyeknek szükségességét, vagy célszerűségét a bíróság (1879: XL. t.-c. 10. §-a) bírálat tárgyává sem teheti. P. o. minő zászló, jelvény jelent ellenséges irányzatot az állam és intézményei iránt (36. §), minő gép, mozdony, vaspálya veszélyes az életbiztonság, az egészség szempontjából, (111. §) rendeletileg állapotit meg. De nemcsak rendelet, hanem egyes hatósági intézkedés is megállapíthatja a kihágást, p. o. csoportosulás (42., 78. §), roskadozó épület (117. §) esetében. A vaspályákra nézve a biztonság szempontjából szükséges előfeltételeknek, tehát a rendőri kihágásnak megállapítását (112. §) úgy rendelet, mint intézkedés által lehetségesnek nyilvánítja, midőn így szól: Aki vaspályán ... a biztonság szempontjából kiadott rendeletet vagy intézkedést ... megszegi.

A rendőrség ekként önálló hatalommá válik, amely a közrendnek a jog által nem szabályozott tényezőit, erőit irányítja a közrendnek a jogrenden túl fekvő terére lép.

A rendőri működés határait nézve az alapelvek a következőkben foglalhatók össze.

A rendőri működés természete kívánja, 1) hogy törvényhozó, szabályozó hatalma a legszűkebb körre szoríttassék, különösen pedig, hogy hatáskört szabályozó hatalma ne legyen.

Ebből folyik, 2) hogy a közrendnek csak kiegészítője lehet, annak és tényezőinek helyére nem léphet, azok működését át nem veheti, csakis kivételesen és időleg pótolhatja (mikor és mennyiben? külön és részleges tárgyalást kíván); 3) hogy a rendőri működést meg kell előznie, vagy követnie az elsődleges állami vagy társadalmi működésnek; 4) hogy rendőri működéssel, járulékos, előfeltételelsterű természeténél fogva, egymagában semmiféle állami vagy társadalmi szükségletet kielégíteni nem lehet.

Ahol a rendőri működésnek ezek a határai meg nem tar-tatnak, ott először is az egész jogrend s így a közrend, amennyiben a jogrenden alapszik, bizonytalanná válik. Másodsor járulékos természete magyarázza sikertelenségét, ha pusztán rendőri működés által törekszenek a közrend bajait orvosolni. Ahol magának a közrendnek tényezői hibásak, ahol a munka és a javak megoszlása helytelen, ahol tehát csak az állami és társadalmi ható erőknek változtatása, más érvényesülése által lehet segíteni, ott a járulékos rendőri eszközök nem segíthetnek.

A rendőri működés határainak e kijelölése, kiegészítő, járulékos természetének megállapítása azonban nem jelenti a rendőrség kicsinylését.

A rendőri működés a közrend előfeltételeinek előállításában állván, nyilván ép oly szükséges, mint a közrend maga. Igaz ereje csak kiegészítő, óvó, időleg védő, csillapító, nem orvosló. Ahol azonban a közrend tényezői gyors ténykedésre képtelenek, ahol a közrend időleg a maga erejéből fennállani nem tud, ahol bajait rögtön orvosolni nem lehet, ott a rendőri működésnek a becse nem kisebb, mint az állami és társadalmi tényezők pozitív, alkotó munkájának.

A bíró működése p. o. nehézkes, a rendőr egészíti ki, a munkaadó és a munkások egyenetlenségéből munkaszünet áll be, a rendőrség a legkülönbözőbb eszközökkel gátolja meg, hogy az egyenetlenség a társadalmi rend felbontására, erőszakosságra vezessen. A törvényhozó p. o. nem bír az alkotandó törvényekre nézve azonnal megállapodni, a rendőr biztosítja munkássága szabadságát a reformot várók türelmetlensége ellen.

A rendőrség szerepe ilyen nagy politikai vagy társadalmi válságok alkalmával, alkotmányreformok, felekezeti, nemzetiségi, szociális izgalmak idejében, időleges rendszabályai, (statárium, kivételes állapot) mutatják egyúttal, mennyire helytelen a közrendet csak a törvények által megállapított renddel azonosítani.

A rendőri működés különleges eszközei.

A rendőri működés természetét végül leginkább az eszközök világítják meg, amelyekkel feladatát betölti; ami természetes, mert minden összetettebb dolog vagy cél az eszközei által az, ami. A lámpa s célja: a világítás, az olaj, a gáz, az izzófény s a hozzá szükséges többi rész által lesz ilyen, vagy amolyan.

A rendőrség természetét sem lehet csak céljából, eszközeinek mellőzése nélkül teljesen meghatározni. Mert ha céljának helyes kijelölése által a többi emberi erő kifejtésektől el is tudjuk különíteni, teljes jelentőségét, konkrét, gyakorlati fontosságát csak eszközei magyarázzák meg.

Így a rendőrség célját a közrend feltételeinek megteremtésébe, nem pedig, mint az elméletek nagy része a veszélyek leküzdésébe helyezve, kikerüljük azt az ellenmondást, amelybe a veszélyelmélet jut, midőn a nem jogsértő, hanem a súlyosabb veszélyeztető tényeket is büntényekké tenni kénytelen, avagy midőn a rossz törvények fenntartásából, a polgárok képzésének elhanyagolásából, a vallástalanság, erkölcstelenségből eredhető veszélyekre való tekintettel magát a jó törvényhozást, az iskoláztatást, a hit és erkölcs ápolását következetesen rendőri működésnek kellene mondani.

A közigazgatásban német nagymestere, Stein Lőrinc s a nyomán indult német elmélet sem kerülhették ki a következetlenségeket.¹¹

¹¹ Lásd a veszélyelméletre nézve: Schönberg, Handb. d. Polit. Oeko-nomie III- Bd. Seydel. Die Sicherheitspolizei. – Gerland, Über den Begriff d. Polizei. Archiv f. öffentl. Recht. V. kötet. A legtöbb elmélet, a közfelfogás is a rendőrinek a jellegét a rendzavarás elhárításába, meggátolásába helyezi. Aki a német irodalomban legbehatóbban foglalkozott legutóbb a rendőri működés természetével, Mayer Ottó, abba helyezi a célját, hogy a közület jó rendjének megzavarását elhárítsa (Deutsch. Verw.recht. 1. kötet 249. 1.) A rendzavarás elhárítása azonban nem mindig foglaltatik a rendőri működésben, még más is annak a célja, nevezetesen a rend valamely pozitív előfeltételének létrehozása, p. o. vízfordás tűzvész esetében, jelentés az idegen beköltözéséről, korlát a beszakadt, leomlott part előtt, a vasúti ór jelenléte a vonat érkezésekor. A zavar elhárítása akadályozást, negatív, korlátozó működést jelent, már pedig a rendőrség nemcsak tilt, nemcsak akadályoz, hanem parancsol, pozitív szolgáltatásra kötelez. Jól mondja de Fozz (id. h. 18- 1.), a rendőrség célja rendet, szerintünk feltételét, létrehozni, vagy a létrehozott rendet, szerintünk feltételeit, fenntartani. Amikor a törvény az anyakönyvekben teendő jelentésekre kötelez, a nyilvántartás rendjét, azaz annak előfeltételét, amikor a tűzoltásnál az egyesnek helyét, szerepét kijelöli, a tűzoltás rendjének előfeltételét hozza létre. Itt rendzavarásról még szó sem lehet, mert rend nincs, amikor

Csakugyan az eszközök megjelölése nélkül, melyekkel a közrend feltétele előállíthatnak, a rendőri működésnek az életben legfontosabb, az emberi szabadságra, jólétre leginkább kiható eleme mellőztetik.

Telekkönyv, keresk. cégjegyzék, elítéltek lajstroma, anyakönyv, községi bejelentési intézet is rendőri természetű intézmények, mert a közrend előfeltételeit adják, ép így rendőri természetű a felhívási per, a biztosítási végrehajtás ítélet előtt, az építési szabály, mely a tűz kiütésének meggátlására céloz, az utcák, a közlekedési utakon támadt gödrök megvilágítása, bizonyos iskolapadok, gyári üzemmódok életbeléptetése.

Mégis e felsorolt rendőri természetű intézményekben, rendszabályokban hiányzik az, ami a rendőri működésnek legsajátosabb eleme, ami ezt a szabadság szempontjából annyira aggályossá, a többi emberi szükségletek tekintetében annyira nélkülözhetetlenné teszi. Hiányzik az, ami a rendőri tevékenységet a jogalkotó hatalom alól kivonja s az államban mintegy jog, törvény fölött állóvá teszi.¹²

Csak utóbbi esetben lehet szó rendzavarásról, az előbbi esetekben engedetlenségről a rend feltételeinek teljesítésében.

A közrendnek ugyanis kétféle föltétele van, viszonylagos és abszolút. A viszonylagos föltételek csak megkönnyítik a közrend fenntartását, az abszolút föltételek nélkül nincs közrend. Anyakönyvek, telekkönyvek nélkül évezredek át élt az emberiség, s fenntartotta a jogrendet. Kereskedelmi cégjegyzékek ma sem léteznek Angliában, Franciaországban, Olaszországban s a kereskedelmi jogrend fennáll. Mindezen intézmények a jogrendnek csak viszonylagos föltételei, megkönnyítik fenntartását.

Abszolút föltétel ellenben, hogy a közrend fenntartásának tényezői, a közrend, az emberi javak bizonyos állapota ne zavartassanak, rendellenesség ne történjék.

A rend abszolút föltétele a zavarástól való tartózkodás; mert minden zavarás, a legkisebb is, egy helyen, egyidőre megbontja a rendet, ellenben a viszonylagos föltétel elmaradása még nem. A születést, a halált, a tulajdont, a házasságot rendőri jellegű intézmények nélkül is lehet bizonyítani s a jogrendet fenntartani.

A rendőri működés természetellenesen megszoríttatik, ha a zavarás meggátlásába

ellenben ellenséges irányzatú zászlót, szemérmetlen képet eltávolít, a létező rendnek okvetlen előfeltételeit tartja fenn.

¹² A Kúria ítélete (Dttár, uj f. 36. köt: 126. 1.), helyesen minősíti az anyakönyveket rendőri jellegű intézményeknek. „Az anyakönyvek rendeltetéssé állami szempontból az ország lakosainak személyi állapotára vonatkozó adatoknak és ezek között a számos jogviszonyra befolyással bíró vallásfelekezeti hovatartozandóságnak nyilvántartása, a rendelet (vallás- és közokt. min. 1890. febr. 26.-10.086. sz.), pedig csak oly preventív természetű intézkedéseket foglal magában, melyek e nyilvántartás megzavarásának megelőzésére irányulnak.” Egyúttal helyesen 'különböztet a rendészetnek biztonsági és egyéb ágai közölt, midőn tagadásba veszi, hogy a kihágási btk. tilalmak vagy meghagyások kibocsátását s ezek megszegésének kihágássá minősítését a biztonsági rendészetre korieétofná, s nyomatékosan kiemeli, „hogy a rendészet feladatai felölelik a közigazgatás minden ágában, a törvények által megállapított» rendnek, a közrendnek megzavarása elleni óvó intézkedéseket...”

Mindennek dacára se az anyakönyvi intézmény, se az annak célja, a nyilvántartás érdekében megszabott köteleességek rendőri jellege nem teljes, hiányzik belőlök a diszkrécionárius elem. Csak a célja rendőri, a jogbiztonságnak előzetes biztosítása, maga az anyakönyvvezetés azonban nem o rendőri működés eszközeivel, az állandó vigyázattal, szemmel tartással, örködéssel történik, hanem az érdekelt bejelentései alapján, továbbá nem diszkrécionárius hatalommal, mert a bevezetések tények hitelesítéséből jogalkalmazásból állanak, a bejelentési köteleességek pedig a legvilégosabbak, s az egész működés minden diszkrécionárius, időleges, hozzávető akaratot kizár.

helyeztetik, s a pozitív közreműködés, pozitív szolgáltatás a rendőrinek köréből kizáratik, avagy a legmesterkétebb magyarázatokra van szükség.

A rendőri működésnek ez eleme: 1) az emberi élet, állami, úgy mint társadalmi élet folyásának, e folyamat minden mozzanatának szakadatlan szemmeltartása, kivéve ami az egyén, a család, a ház, a levél megközelíthetetlen szentélyében történik; 2) az alanyi belátás, a diszkrécionárius hatalom minden rendőri közeznál vagy legalább is minden rendőri hatóságnál annak megtételére, amit a közrend előfeltételének tart.

Az állandó örökös és diszkrécionárius hatalom teszik a rendőri működésnek legsajátosabb eszközeit.¹³

Az örökösnek számtalan módja és közege nélkül teljes lehetetlen az élet, a diszkrécionárius hatalom nélkül, merev szabályok uralma alatt pedig nehézkessé, gyámoltalanná válik.

Kiegészíti e két alapelemet a kényszerhatalom, különösen annak legmagasabb foka, a karhatalom, s adja meg a rendőri működésnek teljes erejét, a személyes szabadságot fenyegető természetét!

A diszkrécionárius kényszerhatalommal ugyanis a legkisebb rendőri közege is fel van ruházva, s azt alanyi belátásának fogyatékoságánál fogva a legjog- és oktanabbul használhatja s ellene szegülni fizikailag, de legtöbbször jogilag is lehetetlen lesz.

Egészen téves azonban a rendőri működés jellemző elemét, akár külön-külön, akár együttvéve, a kényszerhatalommal való intézés jogába és az egyéni szabadság korlátoztatásába helyezni,

A karhatalom ugyanis minden hatósággal felruházott közigazgatási szervet megillet: a bírói, a katonai, a pénzügyi hatóság rendelkezik karhatalommal, hasonlóképpen a nem rendőri közigazgatás a maga határozatait, intézkedéseit karhatalommal foganatosíthatja, kisajátít, himlőt olt, iskolába kényszeríti az elemi tanulót, megállapítja a községi földek művelési, legeltetési módját, részint a közigazgatási szabályokban a polgárookra rótt konkrét köteleességek alapján, részint általános köteleességénél és a közérdeknél fogva, mint a kisajátítás esetében.

Az egyéni szabadság megszorítása szintén nem jellemző a rendőri működésre. A közigazgatás, nagy részében, az egyéni szabadság megszorításával képzelhető csak. Ki fogja azonban az ügyvédi, az orvosi hivatásnak, az ipar egyes ágainak csak bizonyos személyek általi gyakorolhatóságát, kötelező mértéknek, törvényes pénznek létesítését és használhatóságát, iparosoknak, kereskedőknek kötelezőleg megszabott tartozását bizonyos testületekbe rendőri természetűnek minősíteni.

Az egyéni szabadságnak ezen megszorításai nem azért nem rendőriek, mert a legfőbb jogalkotó hatalom létesítette, de tartalmilag sera. E megszorítások az emberi összeműködésnek módjait, magát a társadalmi rendet létesítik, nem annak őrségét, védelmét.

A rendőrségnek az az elmélete, amely annak jellemző vonását az egyéni szabadság megszorításába helyezi kényszerhatalommal,¹⁴ abból a föltevésből indul ki, hogy rendőri jellegű ténykedést csak a közigazgatás végez; másodsor, hogy az egyéni szabadságnak csak praeter legem megszorításairól lehet szó a rendőri működésben.

Az első föltevésével azonban szemben áll a tény, hogy rendőri tartalmú szabályokat a törvényhozó hatalom is állíthat, ha tehát az egyéni szabadságnak megszorítása kényszerhatalommal rendőri természetű, úgy minden törvény rendőri, – avagy egy pozitív jogrend alapjára helyezkedve, minden új törvény, mely az eddig, egyéni szabadsága bizonyos részében nem korlátozott polgárt valamitől eltiltja vagy valamire kötelezi: rendőri

¹³ „Son caractère principal est la vigilance”, mondja szabatosan a IV. évbéli, Brumaire 3-i francia büntető kódex.

¹⁴ Meyer Georg. Lehrd. d. Verwalt. Recht. I. Bd. 2. Aufl. 72. 1.

törvény lenne, p. o. a dohánytermesztést eltiltó, vagy a tűzoltó-szolgálatra, a betegsegélyző-pénztárba lépésre kötelező törvény. Kell tehát a rendőri jellegben az egyéni szabadság megszorításán kívül más jegynek is lenni.

A második föltevés ugyan igaz, hogy az egyéni szabadságnak közigazgatási megszorítása csak praeter legem történhetik, de azért annak nem minden megszorítása lesz rendőri természetű, mely nem a törvényhozótól, hanem a közigazgatástól származik.

Amennyiben t. i. közigazgatás alatt a szabályalkotást is értik, vagyis nem tesznek különbséget kormányzó és igazgató hatalom között, nyilvánvaló, hogy a törvényhozás felhatalmazása alapján, avagy a kormánynak saját jogán kiadott törvénytörő rendeletekkel, az önkormányzati testek szabályrendeleteivel az egyéni szabadságot nemcsak rendőri, hanem más célból is meg lehet szorítani.

Az építési szabályrendeleteknek szépészeti megszorításai, a járdák fenntartására vonatkozó köteleességek, a vásárrendtartásnak sok határozománya stb., az egyéni szabadság korlátozásai a nélkül, hogy rendőri természetűek lennének, mert a közrendre magára, nem megóvására, nem feltételeire vonatkoznak. Hogy ezen határozományok kényszerhatalommal fogatosíthatók, ép úgy nem teszi őket rendőrivé, mint az adóvégrehajtás, a kisajátítás nem lesz rendőri jellegűvé a karhatalmi végrehajtás által.

A közhatalomnak az egyéni szabadságot kényszerhatalommal a törvényeken, szabályokon felül megszorító tényei lesznek teljes rendőri jellegűek, amelyek azonkívül, hogy a közrendnek előfeltételül szolgálnak, egyszersmind egyes, konkrét esetekre vonatkoznak.

Tiszta rendőri természetű számos intézkedés, melyet a büntető perrendtartás a bűncselekmények nyomozása és vizsgálata érdekében a hatóságoknak enged.

Különösen az előzetes letartóztatás. A bprds. 141. §-ának 2. pontjában megengedtetik többi között az előzetes letartóztatás akkor is, ha „az alkalmazandó büntetésnek előrelátható nagyságánál fogva alaposan lehet tartani”, hogy az esetleg; legjobb hírű személy megszökik.

Itt az illető hatóságnak az alanyi felfogása dönt teljesen az egyéni szabadságnak egy bizonyos esetben szükséges, legsúlyosabb megszorításáról. Arra nézve ugyanis szabályt felállítani, hogy mikor tartani „a büntetés előrelátható nagyságánál fogva” alaposan a szökéstől, lehetetlen s az az esetnek legkonkrétebb viszonyaitól függ, amelyeknek mérlegelése és eldöntése az intézkedésre hivatott hatóság alanyi belátására, helyes kitalálására bízatik.

A rendőri jelleg tehát abban a mértékben domborodik ki, amint az államhatalomnak új, váratlan, különösen pedig egyes konkrét, személyi körülményekkel kell számolnia, mert ezekre nézve általános szabályok nem alkothatók s a közérzület méltán tekinti rendőriének különösen azokat a közhatósági tényeket, melyek kivételesek, egyes ellen irányulnak, az intéző közeg alanyi belátásától, döntésétől függnék. Mivel pedig a büntetéseket kinyomozása s a bíróság elé állíttatása végett ily hatósági intézkedések elkerülhetetlenek, a rendőri tény tipikus esetének a közfelfogás büntetett miatti előzetes letartóztatást veszi.

Nem az egyéni szabadságnak kényszerhatalommal való korlátozása tehát, hanem ha az egyszersmind diszkrécionárius módon történhetik, adja meg valami ténynek rendőri természetét. Ha a célt nem tekintjük, melyet valamely tény elérni akar és a kényszerhatalmat, mely fölött a rendőrség rendelkezik, a diszkrécionárius hatalom a rendőrivel egyértelmű lesz az önkénynek kisebb nagyobb foka által, amely mindenikben foglaltatik. Valakinek értelmi, erkölcsi minősültsége fölött dönteni, ha nem a képesség vagy képtelenségnek végletei állnak a döntő-előtt, mennyiben fog beválni egy ki nem próbált termelési mód bizonyos vidéken? ép oly diszkrécionárius eldöntést kíván, mint a rendőri intézkedések.

A rendőri jelleg meghatározásához aziránt szükséges tehát tisztába jönni, miben áll a diszkrécionárius hatalom? A diszkrécionárius hatalom természete legjobban kitűnik, ha azt a joggal szembeállítjuk.

A jog az államnak értelmi megfontoláson, hasznossági, erkölcsi érzenen nyugvó állandó akarata, mely a saját és tagjainak életét mint legfőbb szabály mindaddig irányozza, amíg az állam értelmi meggyőződése, erkölcsi, hasznossági érzete annyira meg nem változik, hogy akaratát, általában meg nem változtatja, át nem alakítja.

A diszkrécionárius hatalom ellenben az államnak nem szoros értelmi megfontoláson, világos hasznosságon, kétségtelen erkölcsi követelményen, különösen pedig nem kétségtelen tényeken nyugvó, hanem felmerült különös helyzet kényszere folytán a homályos közérdekből, államcélból következtetett, valószínűségekre alapított hozzávetőleges, esetről-esetre különböző és rögtönzött akarata.

A tények bizonytalansága, a bekövetkező hatások kiszámíthatatlansága teszik különösen szükségessé a diszkrécionárius akaratot. Ténybeli és hatásbeli valószínűségek alapján is kell határozni és cselekedni.

Az állam ilyen rögtönzött, hozzávetőleges akarat nélkül el nem lehet. Az élet nem ugyanazon jelenségeknek és nem egyforma módon ismétlődése. Az életnek váratlan, sajátságos, különös, nemükben egyetlen dolgai, személyei, fordulatai vannak.

Emberi erőt meghaladó feladat az élet összes eshetőségeire előzetesen, biztos erkölcsi, hasznossági szabályokat feállítani. Az állam sem képes erre életének bizonyos köreiben. Így a külügyekben főleg. De belügyeiben is számos téren oly bonyolultak a viszonyok, hogy azokat előre elvont szabállyal rendezni annyit jelentene, mint az élet való szükségleteinek kielégítése helyett egy elvont, képzelt szükségletnek, sablonnak eleget tenni. Mikor legyen helye kegyelmezésnek, minő legyen egy vasút iránya, minő képességei legyenek egy vállalkozónak? Ilyen és hasonló kérdések esnek e körbe.

Leginkább kiszámíthatlanok azonban a mindennapi életnek ezerszeres változatai, az emberi gonosz szándék, könnyelműség, a szabadon hagyott ember ötletei, a természeti erők váratlan kitörései által keletkező helyzetek, amelyekkel szemben az államnak rögtön állást kell foglalnia és pedig azon a helyen, abban az időben s azon különleges körülmények szerint, amelyek között e helyzetek előállottak.

A törvényhozó hatalom a maga körébe vonhatja ugyan az oly szabályozhatlan ügyekben az esetről-esetre való akaratelhatározást, amelyek az államot egészben, egyszerre érintik, alkothat egyes esetekre törvényeket. Helyes-e ez? Más kérdés.

Képtelen azonban területének minden vidékére, minden községére nézve az ott számtalan egyéni változatban mutatkozó ily helyzetekkel megküzdeni.

Ebből a lehetetlenségből származik a közigazgatásnak rendőri hatalma is, úgy a rendeletalkotó, mint az intéző rendőri hatalom. A törvényhozó hatalom részint rendőri büntetőtörvénykönyveiben, részint külön törvényekben arra szorítkozik, hogy az országban meglehetősen egyforma rendőri érdekű ténykörülményeket, helyzeteket kiemelje s azokban a gyakorolható kényszerhatalom eszközeit (pénzbüntetés, elzárás, rendőri direkt kényszer) meghatározza, a rendőri beavatkozás előzményének, a kihágás tényálladékának meghatározását azonban az országos vagy a helyi kormányzatra bízza.

A törvény állandóságával, általánosságával ellenkezik, hogy kivételes, egyéni, változó ténykörülményeket a maga szabályozási körébe vonjon.

Amíg a közrend csak akkor biztos, ha állandó jogszabályokon, állandó értelmi, erkölcsi erőkön, állandó és általános érdekeken alapszik, addig előfeltételei folyton változnak, egyéniék, sokfélék.

Ha a nemzet közrendjének ez előfeltételeit biztosítani kívánja, erre a célra mozgékony, változó, mindenütt ügyelő, folyton jelenlevő akarral kell bírnia, amely a legsajátságosabb, különös ténykörülményeket, váratlan eseményeket, kivételes, időleges követelményeket méltatni, hiányzó rendes erkölcsi erőket p. o. nemzeti érzület (kih. btk. 36. §.), jogérzet (kih. btk. 39. §.), szeméremérzet tekintetében pótolni tud, szóval diszkrécionárius közhatalommal rendelkezik.

A rendőrség legsajátabb eszközei ezek szerint az állandó örökösben és az egyéni szabadságnak diszkrécionárius hatalommal való korlátozásában állanak.

Magas vagy politikai rendőrség.

A diszkrécionárius hatalom különösen a politikai rendőrségben nyilvánul meg. A rendőrségnek az a feladata, amely az államnak vagy a társadalomnak egészszbeni biztonságával foglalkozik és legfőképpen a tömegjelenségek ellen irányul: magas rendőrségnek, politikai rendőrségnek neveztetik.

A politikai rendőrség gyakorlatilag a rendőri működésnek legfontosabb, de egyúttal az az ága is, amelyben a rendőrség természete iránt való eligazodás magára az alkotmány egészére kihatással van.

A rendőrség természetét a fennebbiekben, főleg diszkrécionárius hatalma által láttuk jellemezve.

Ha feladatát, a közrend előfeltételei biztosítását diszkrécionárius hatalommal végezheti, közel fekszik a politikai, a magas rendőrségre a kísértés, hogy magát honmentőnek, állammentőnek tekintse és a diszkrécionárius hatalomnak különös eszközeit igényelje.

Annál is inkább, mert az állam és társadalom rendjének rögtönös, közvetlen fel forgatására csak tömegeknek van ereje, a tömegjelenségekkel szemben pedig csakugyan más eszközökre van szükség, mint a büntető szándékú egyessel foglalkozó köz-rendészetnek.

Változik-e diszkrécionárius hatalma, midőn a közrend egész-beni védelmére van hivatva? Állanak-e a politikai, a magas rendőrségre nézve is a rendőrség működésének határait nézve fennebb mondottak, névszerint, hogy határait a jogrend alkotja.

A rendőrség diszkrécionárius hatalma a politikai rendőrség feladataiban tényleg a legnagyobb, itt áll be az az eset, amidőn időleg a rendőrség lesz magának az állami és társadalmi rendnek s nem csupán feltételeinek fenntartója.

A politikai rendőrség ugyanis elmeget a jogrend egy részének felfüggesztéséig is, midőn magát a társadalmi, az állami rendet nem többé a jog, hanem a diszkrécionárius. fizikai halom s az ettől való félelem tartja fenn.

Innét a látszat, mintha a magas rendőri működésnek, névszerint diszkrécionárius hatalmának a jogrend nem képezné határát.

Ámde a jogrend maga számolhat rendkívüli körülmények beállításával, melyekben a közrend tényezői, ú. m. a közhatalom rendes szervei, az egyesek szabad ténykedése, továbbá a közönséges jog, valamint az egyesekben az érdekek kölcsönössége, az egyesek természetes súlya elégtelenek a közrend fenntartására.

A jogalkotó hatalom ily eshetőségekre megállapíthatja mikor, mily esetekben, mily eszközökkel, az eljárás minő módja szerint használhatja a rendőrség diszkrécionárius hatalmát a közrend egészszbeni fenntartása, biztosítása végett.

A politikai, magas rendőrség diszkrécionárius hatalma sem kell tehát, hogy határtalan, a jog fölött álló legyen s annak alanyi belátásra hagyott része a bekövetkező eshetőségek, valószínűségek szabad mérlegelésénél tovább nem szabad terjednie.

A politikai rendőrség a maga működésében ekként alap és közönséges törvények által megkötve, alkotmányos intézménnyé válik s ha a törvények az állam és társadalom tényleges fennállását, a jogrend szentségét, az egyeseknek a közben is megóvandó feltétlen értékességét és szabad érvényesülését kellőképpen egybefűzni bírják s a magas rendőrség hatalmának fokát, körét, módjait ezeknek megfelelőleg határozzák meg, a magas rendőrség nemcsak formailag, hanem belsőleg az emberi szabadságnak ép oly szükséges intézménye, mint a bíróság, mint a vélemény, az egyesülési, a cselekvési, a személyes szabadság.

A magas rendőrséget ezen alkotmányos, jogos értelméből kiforgatni nemcsak gyakorlatban lehet, ha kezelői a diszkrécionárius hatalmat rosszhiszeműleg használják és az ellenőrzésekre hivatott államfő, parlament e használatára rosszhiszeműleg szemet hunynak, az eshetőségek, a

valószínűségek mérlegelésében a legjózanabb és előrelátóbb embernél is nélkülözhetlen szabadság helyett a vaktában, tetszés szerint dúló önkényt szentesítik s a durva tévedéseket, sőt a nyilvánvaló gonosz szándékot is felmentik. Ily gyakorlattól a nemzeteket semmi nem óvhatja meg, ha hatalmának letéteményeseiben, államfőben és parlamentben az igazérzet hiányzik.

De lehet a magas rendőrség értelmét elvileg is meghamisítani, az által, ha a jog és a diszkrécionárius hatalom működését az államban helytelenül állapítják meg, ami nem ritkán meg is történik.

Magas rendőrség (*haute police*) alatt t. i. oly állami működést értenek és tartanak igazoltnak, amely az állam üdve, java, megmentése érdekében magát a közönséges jog, az alkotmány fölé helyezi s a jog által egyáltalán nem ismert eszközöket alkalmaz főleg egyesek, de az állampolgárok kisebb nagyobb csoportja ellen is. Így ha valamely állam joga egyáltalán nem ismeri sem a törvényhozó hatalom útjáni proskripciót, sem bírói eljárás alapján a számkivetést nem ismeri, a vagyonkobzást bírói eljárás nélkül szabadságvesztésre vagy épen halálra ítéletet, a kínvallatást, ha föl tétlennek ismeri a közigazgatással szemben a levéltitkot, a bírósággal szemben a gyónási titkot, stb. mindazonáltal adott alkalommal akár a törvényhozó, akár a végrehajtó hatalom ily eszközökhöz folyamodik.

A magas rendőrségnek ilyen minden jog fölé helyezett diszkrécionárius hatalma az állam üdvével, az állam az alkotmányforma, a társadalmi rend fenntartásának szükségével hozatik kapcsolatba.

Nyilvánvaló azonban, hogy az állam, ha a diszkrécionárius hatalomnak ily mértékét elismeri, ezzel létalapját a forradalom és államcsíny közös alapjára, az erőszakra fekteti.

Az állam, a nemzet üdve, az államforma, a társadalmi rend igaz néha csak forradalom vagy államcsíny által létesíthető vagy óvható meg, de sem a forradalom, sem az államcsíny az államnak intézményévé nem tehető, mert mindegyik az állami tekintélynek, az állam szellemi, erkölcsi fölényének, jogi alapjának tagadása, a nemzetnek a nyers erőre állítása és biztosságának folytonos fenyegetése.

Már pedig a magas rendőrség abban az értelemben, hogy állammentő, nemzetmentő feladatánál fogva szabad neki a diszkrécionárius hatalmat a jog fölé helyezni, semmi egyéb mint az államcsínyhez való jognak szentesítése, az állam életében örökössé, állandóvá tétele. S ép ebben különbözik az ily hamis értelmű magas rendőrség az ókori diktatúrától vagy az új világ alkotmányos államainak kivételes állapotaitól (polgári vagy katonai ostrom állapotaitól).

A diktatúra lázongás esetében a különböző szervektől gyakorolt összes államhatalomnak egy szerve ruházása volt s a többi szervek működésének felfüggesztése határozott időre. Az újkori alkotmányos állam kivételes állapota pedig épen csak a végrehajtó hatalom jogainak fokozása, de nem az összes államhatalomnak reáruházása s még fokozott hatalmának is a jog általi határolása.

A hamis értelemben vett magas rendőrség ezzel szemben az állam részére állandóan igényli a hatalmat, hogy az államüdve, a társadalom megmentése érdekében, akár törvényhozó akár végrehajtó hatalma útján, magát önalkotta joga fölé helyezhesse, azaz cselekvéseiben fennálló jogával ellenkező szabályt követhessen, visszaható erejű törvényeket hozhasson, s törvényeit, bár maga a törvényhozó hatalom, egyesekre, egyes csoportokra belső jogszerűség nélkül, az állam üdve érdekében tetszés szerint felfüggeszthesse.

Ami az államnak jogos, magas rendőri hatalma megkülönböztetését annak elfajulásától, torzképétől megnehezíti, abban áll, hogy a jognak kritériumai formaiak, külsők s belső elemei ú. m. az értelmi megfontolás az erkölcsi helyesség, a hasznosság a legkülönbözőbb alanyi megítélés alá esnek.

Különösen nehéz lesz e megkülönböztetés, ha a magas rendőri rendszabályt a törvényhozó hatalom létesíti, mert ez esetben a formai jogosság kétségtelen, a belső jogosság eldöntésére

nézve pedig csak az utókor illetékes. Vannak ugyan esetek, amidőn a formai jogosság mellett is első tekintetre világos a visszaélés, ú. m. az állam diszkrécionárius hatalmának a jog fölé helyezése, a törvényhozó ténynek államcsínyszerű jellege.

Így az angol alkotmány ismeri a király és a parlament együttes jogát, mely a mi országgyűléseink által is gyakorolt proskribáláshoz hasonlít, hogy bárkit, ha távol van a bíróság elé nem állítható, a törvényalkotás szabályai szerint élet, szabadság-, becsület- vagy vagyon-büntetésekkel sújthasson és pedig nem már hozott, hanem az illetőre, pro re nata, hozandó szabályok szerint. (Bili of attainder, of pains and penalties.) A parlamentnek ez a formailag elismert joga nyilván az önkény tehetőségének szentesítése, a diszkrécionárius hatalomnak a jog fölé helyezése, mert a jog alapelveivel (nulla poena sine lege), intézményeivel (bírói eljárás) ellenkezik és ha a parlament e jogával él, az rendszerint államcsínnyt burkol.

De a törvényhozó hatalom létesítette magas rendőri szabály vagy intézkedés nem mindig viseli ennyire magán államcsínyszerű jellegét, összeütközése a jog elveivel nem így szembeötlő s mivel arra a törvényhozó hatalom formailag jogosult, a tételes jog szempontjából való megállapításnál az állami diszkrécionárius hatalomnak túlterjesztését nehéz lesz kimutatni.

Mi hozhat hát világosságot a magas rendőrség értelmébe, mi által lehet az államnak magas rendőri hatalmát, az igazságosság, a teljes, nemcsak formai, hanem belső jogosság alapjára fektetni, a jognak, az állami, a társadalmi rendnek folyományává, azzal belső kapcsolatúvá tenni?

Erre különösen a törvényhozó hatalom létesítette magas rendőri szabályok, vagy egyes esetbeni intézkedések irányában van szükség, mert arra, hogy a végrehajtó hatalomnak magas rendőri működése el ne fajuljon, az alkotmány egészében, a törvényhozó hatalom jó szerkezetében, a végrehajtó hatalom felelősségében van biztosíték.

A törvényhozó hatalom irányában az nyújt biztosítékot, 1) ha maga nem tesz magas rendőri intézkedéseket egyes esetek, időkre vonatkozólag, 2) ha szabályokat is csak annyiban alkot, amennyiben a kivételes állapotok létesítésére vagy más magas rendőri intézkedésre okot szolgáltató körülményeket általában meghatározza, a rendőrség eszközeit, eljárási módjait, beavatkozása határait általában körülírja,¹⁵ 3) ha szabályai általánosak, mindenkire kiterjedők, nem egyesek, osztályok ellen irányulnak.

Ilyen módon a legfőbb jogalkotó hatalom is korlátozza önmagát a rendőri diszkrécionárius hatalom gyakorlásában, a-mi lényegesen csökkenti a diszkrécionárius hatalom félelmességét, a jogrendet zavarni bíró erejét.

Erős biztosíték rejlik abban, 4) ha a politikai rendőrség legerősebb, legdiszkrécionáriusabb eszköze, a kivételes állapot létesítése élesen elhatároltatik a rendes jogállapottól, kezdetének és megszűnésének különös megjelölése, kihirdetése által. Ezt a biztosítékot már a római alkotmány ismerte, midőn a diktatúrát a jog uralmától életbeléptetésének módja által úgy megkülönböztette. Erre céloznak egyes újabbkori alkotmányok, midőn a hadi állapotnak, továbbá az angoloknál szokásos Habeas corpus törvény felfüggesztésének, a francia alkotmányfejlés szülte polgári ostromállapotnak, avagy nálunk a statáriumnak életbeléptetését, megszűnését különös módon hirdetik, ez által annak lényeges különbségét a közönséges jogállapottól feltűnővé teszik. Az ily magas rendőri rendszabálynak ilyen

¹⁵ Az okok, melyek az állam kivételes hatalmát szükségessé teszik, ú. m. az állami és társadalmi rend felforgatására való direkt törekvés, a bűntények elszaporodása, a jelenségek, melyekkel! megküzdeni kell (aktív ellenszegülés, izgatás, lázítás) s e jelenségek leküzdésének eszközei elvontan, általán ismeretesek. Százados tapasztalás állapította meg a tömeges bűntettek, zendülések, lázadások, belháborúk lefolyását s így a kivételes államhatalom eszközei és eljárási módjai is általánosságban körülírhatók.

módon való életbeléptetése ugyanis azt jelzi, hogy abban az állam a diszkrécionárius hatalomnak időleg fölényt enged a jog szokott szabályai fölött, hogy tehát a törvényhozó hatalomnak ezen kivételes állapotokon kívül, más rendes állapotok közt diszkrécionárius hatalmat kifejtene nem szabad.

De vajjon a politikai rendőrség működésének ilyen szabályozása nem fosztja-e meg azt a hatékonyságtól, sikerességtől? Bír-e az egyes események kiszámíthatlan esélyeihez alkalmazkodni? Nem szűnik-e meg diszkrécionárius hatalma egészen?

Diszkrécionárius hatalma egészen csak a tekintetben szűnik meg, hogy hatalmát a jogrendnek csak bizonyos részeire terjesztheti ki, ellenben annak más részei p. o. a parlament összetételére, működésére vonatkozó érinthetetlenek, hogy eljárásainak a jog által meghatározott módjait, eszközeit meg nem változtathatja.

Ellenben megmarad diszkrécionárius hatalma annak megítélésében, mikor jött el az ideje, a szüksége a magas rendőri rendszabályok alkalmazásának, különösen a kivételes állapotok életbeléptetésének? Erre nézve a rendőrségtől nem követelhetni, hogy rendszabályainak szükségességét exakt bizonyossággal igazolja, hanem csak hogy valószínűvé tegye. Megmarad diszkrécionárius hatalma annak megítélésében is, minő eszközök arányosak a veszély nagyságával, amelyet leküzdeni kell?

Szóval a politikai rendőrség, csak úgy, mint a közrendészet, a legszabadabb államban *sem* nélkülözhet nagyfokú diszkrécionárius hatalmat. Az alkotmányos, a szabad államnak is megvan a maga politikai rendőrsége, bár egészen más jogkörrel, más eszközökkel van felruházva, mint a nem szabad államoké.

A politikai rendőrségnek diszkrécionárius hatalma különösen az alkotmányi és társadalmi reformok tekintetében határozandó meg. Nevezetesen mit kelljen az állam és társadalom egészbeni rendjének feltételül tekinteni?

A rendnek, mint valami holt, nyugvó állapotnak hamis képzetéből az látszik következni, hogy minden törekvés, mely az állam és társadalom rendjének átalakítására irányul, ha nem a törvényes hatalmaktól indul ki, okvetlen megakadályozandó. Minden változtatás a közrenden a politikai vagy társadalmi elemeknek más elhelyezését jelenti, aminek úgy előkészítése, mint véghezvitele a rendnek megbomlását is okozhatja. Ebből ered az alkotmányok, a társadalmi rend változhatlanságának hamis tana. Mert nyilvánvaló, hogy a változó szükségletek más közrendet kívánnak. Ennélfogva a közrend változhatlansága helyett az a tan emelkedik uralomra, hogy a változtatásra való törekvés csak a jogosultak kis körére szorítandó. Mert, így okoskodnak, ha a döntő tényezőktől (fejedelem, törvényhozó test.), különböző forrásból, a választóktól, vagy választó joggal nem is bíró polgároktól is származhatnék, e döntésre nem jogosult elemek amazok szabad működésére zavaró, megfélemlítő hatást gyakorolhatnának.

Mivel pedig a rendőrség arra hivatott, hogy az állami rend döntő tényezőinek szabad működését tényleg biztosítsa, a rendőrség belátására kell bízni, megtűr-e és mennyiben ily törekvéseket.

A rendőrségnek ily hatalma azonban nyilván már beléütközik az államtagnak szabad államokban elfoglalt jogállásába.

Az állampolgár, még a szavazati jog nélkül levő is, a vélemény, a sajtó, a kérvényezés, a gyülekezés, az egyesülés szabadsága által az állami életben, a közvéleménynek részese és közakarata, a döntő szervek mellett, a közremunkálója, a társadalmi életben pedig a társadalmi érdekközpontoknak, a testületi, kari és osztálytagozatoknak épen mozgatója lett.

Az egyes polgárnak adott e politikai és társadalmi szabadság teljesen elveszteni értelmét, ha vele a polgárnak az alkotmány, a társadalmi rend alakulására, a döntő alkotmányos hatalmak mellett hatnia, befolyania nem lehetne. Már pedig e szabadságok nem az egyén anarchikus hajlamának kinövései, hanem a nemzeti élet öntudatos, erkölcsi szakának követelményei, a nemzetnek mint egésznek is érdekei, mert általok nyeri meg a nemzeti akarat legbiztosabb forrását, az egyének belátását, szeretetét.

Ebből következik, hogy az alkotmány, a társadalmi rend változtatására irányuló s az egyeseknek kezdeményezéséből származó törekvések megengedhetősége nem függhet a rendőrség belátásától, hanem hogy ennek tárgyilagos ismertető jelének kell lenni szabad államban.

Ilyen rejlik a törekvések eszközeinek törvényességében, vagyis abban, ha a változtatásra törekvők ezt a jog-engedte módon akarják eszközölni.

Ennélfogva a közrend reformjára irányuló törekvéseket a rendőrség szabadra kell, hogy eressze, 1) ha annak hívei a változtatást az alkotmánynak erre kijelölt szervei, avagy a társadalomra nézve (egyházi, gazdasági szervezetek körében) az illető jogosult társadalmi tényezők útján akarják létesíteni, 2) ha e szervekre, illetőleg társadalmi tényezőkre sem külső, sem oly fokú lélektani kényszert nem gyakorolnak, mely azoknak szabad elhatározását kizárná.

Az alkotmánynak, a társadalmi rendnek élőszóval, avagy a sajtó, avagy békés fölvonulásból álló tüntetés útjání bírálata a törekvés, az alkotmányos tényezőket tömeges kérvények, népgyűlések vitatkozásai által meggyőzni a közrend változtatásának szükségességéről, föltétlenül szabad kell, hogy legyen s a rendőrség ilyenmő mozgalmakat el nem fojthat.

Pedig minden ily törekvés nyilván a fennálló törvényes állapot sérthetlenségét támadja meg, p. o. a király, vagy a parlament hatalmi körének, a létező választói jognak, az egyéni tulajdon által véghezmenő vagyongegoszlásnak helyességét és igazságosságát s mégis szabadnak kell lenni, amennyiben ez a támadás jogos eszközökkel, vagyis a szellemi meggyőzés fegyvereivel folytatattik a szenvedélyek s azok bűnös kitoréseinek fölkelése nélkül.

A nehézség itt két irányban rejlik, névszerint abban, 1) mikor lehet a közrend elleni támadást a szellemi meggyőzés fegyverével folytatottnak tekinteni, s mikor mondhatni, hogy e szellemi meggyőzés a módja (izgatás, lázítás) által lélektani kényszerré vált, amely valószínűleg a jogrendet megbontó cselekményekre vezet. A másik irányban 2) azt lesz nehéz eldönteni, mikor számíthatni biztosan arra, hogy a jogos eszköz (tömeges kérvények, fölvonulás, népgyűlés) rögtön jogtalanná válik s a tömeg a meggyőzés helyett törvénytelen tettlegesség terére ragadtatik.

Az első szempontból eddigelé nem sikerült a jogos, a tisztán értelmi okokra alapított bírálatot az érzelmekre számító gyűlölet- és megvetés-keltéstől, az izgatástól, avagy a gyűlöletkeltést a legerősebb eszközökkel folytatott támadástól, a lazítástól tárgyilagos szabályok által elkülöníteni. Ami természetes. Hisz izgatás, lázítás, az eredménytelen felbujtás büntethetőségének alapja a veszély, a jogrend megsértésének valószínűsége, a veszély és valószínűség tényálladékát azonban tárgyilagos szabállyal úgy körülírni, hogy az konkrét esetben a cselekvőt vagy ítéltöt megkösse, lehetetlen. Az izgatás veszélyességének ugyanis nincsenek oly tárgyilagos alapjai, mint az egészségre ártalmas élelmiszerek, a tűz veszélyességének.

A diszkrécionárius hatalomnak e szerint igen nagy foka marad a politikai rendőrségnél annak meghatározásában, vajjon p. o. egy fölvonulás, egy népgyűlés alkalmával a közrend fölött kifejtett bírálat, egy egyletnek erre vonatkozó nyilatkozatai mikor vesztik el törvényességöket s mikor csapnak át a terrorizmus terére. Sőt amíg az izgatás és lázítás a büntető törvénykönyvekből ki nem töröltetnek, a bíróságok igazságos ítékezése tekintetében sincs jogszabályul alapult biztosíték, ilyet csak általános jogéretük s az az elfogulatlanság nyújt, mellyel a másnak tényét bírálják, mellyel a cselekvő s a közrend fenntartásáért felelős rendőrség természetesen nem bírhat.

Amidőn a politikai rendőrség a közrend tényleges megbontásának valószínűsége miatt, egy gyűlést, egy szabad ég alatti fölvonulást karhatalommal feloszlat, diszkrécionárius hatalma még nagyobb, mert itt nemcsak az izgatást, hanem az összegyűlteket izgatottságát is meg kell

ítélnie. Ily feloszlatási hatalom pedig okvetlen szükséges, a legszabadabb államokban is megvan, a felizgatott tömegén kívül állók szabadsága, élete, javai biztosítása végett. S itt rejlik a 2. pont alatt kiemelt akadály arra nézve, hogy a polgárok véleménynyilvánítási, bírálati, gyülekezési joga a rendőri diszkréció ellen objektív szabályokkal körülvétsék. Mert ha általában nem lehet az izgatás és izgatottság tényálladékát körülírni s azt meghatározni, mely jelekből ítélni meg, hogy valamely gyűlés, csoport törvénytelen tényekre fog vetemedni, egyes esetekben is nehéz lesz eldönteni, mennyiben volt az ily föltevés a rendőrség részéről jogosult.

A bíróság utólagos ellenőrzése mindenesetre fontos biztosíték az ellen, hogy a rendőrség diszkrécionárius hatalmával nem rejteget-e menthetlen tévedést vagy épen gonosz szándékot, amely a diszkrécionárius hatalom alkalmazását hivatalos hatalommal való visszaéléssé teszi. De a bírói ellenőrzés is nem szoros jogszabályokon, hanem a tényeknek alanyi belátástól függő szabad méltatásán nyugszik.

Végül a rendőri diszkrécionárius hatalom legnagyobb fokát a jogrend egy részének felfüggesztésében éri el. A statárium, a polgári ostromállapot életbeléptetésének szüksége tárgyilag meg nem határozható s a legnagyobb fokú diszkrécionárius megítéléstől függ, mely ellen csak a legmagasabb alkotmányos ellenőrzés, a parlament vádjoga nyújthat orvoslást.

A rendőri működés legmagasabb régiójában, a politikaiban is megtartja tehát alaptermészetét hatalmának diszkrécionárius jellegét s ettől megfosztani, hacsak a közrendet feláldozni nem akarjuk, lehetetlen.

De megtartja feltételszerű természetét is. A politikai rendőrség sem a közrendet, hanem csak annak előfeltételét: az állami hatalmak és a magánosok szabad érvényesülését, erőik kifejtését teszi lehetségessé. Az erő, melyet a közrendnek kölcsönöz, csak pillanatnyi, időleges, külső erő s a közrend nem ezen, hanem az állandó belső erők a jog érvényesülésén, tárgyilag, természetes szükségességén nyugszik. Úgy látszik, mintha a jogrend egyes részeinek felfüggesztése, statárium, polgári ostromállapot esetében a rendőrség mégis nem a rend feltételeit, hanem magát a rendet tartja fenn diszkrécionárius karhatalmával. E látszat azonban hamis, mert igaz, hogy ily esetben a jog helyére igen nagy részben a diszkrécionárius hatalomtól való félelem és a karhatalom lép, mint a közrend fenntartója.

Ámde a rendőrségre nézve ilyenkor is sérthetetlenek maradnak a jogrend legfőbb intézményei, az alkotmány alaptételei, az állami főszervek, az államfő, a parlament joga. Úgy, hogy a jogrend bizonyos részeinek p. o. rendes bíróságok rendes eljárás szerinti működésének, a rendőri hatóságok működése korlátainak felfüggesztése csak feltétel, hogy a jogrend mielőbb helyreállhasson, s a közrend tényezői működésüket mielőbb zavartalanul folytathassák.

Mert ha a politikai rendőrség nem ebből a célból cselekszik, működése már elveszti rendőri jellegét s az államcsíny természetét ölti magára.

A politikai rendőrség legerősebb, eszköze, a kivételes állapot létesítésének, a jogrend részleges fölfüggesztésének hatalma végül időleges; addig tart csak, amíg a közrend tényezőinek erő kifejtése újból lehetségessé válik. A rendőri működésnek ez az időleges jellege is bizonyítja feltételszerű voltát. A kivételes állapot létesítésének hatalmával a rendőrség nem az emberi együttműködésnek állandó egymásutánját állapítja meg, nem alkot legmagasabb, maradandó szabályt, hanem csak átmeneti, időleges megélhetési módot teremt addig, amíg az állami és társadalmi tényezők, vagy újból kifejthetik a jogrend elismerte erőiket, avagy amíg a közrend tényezőinek új erőmegosztása, a javaknak új kimérése, szóval a politikai vagy társadalmi reform az illetékes, törvényes tényezők által végrehajthatik.

A politikai rendőrség feltételszerű természetének félreismeréséből származnak a téves vállalkozások, a helytelen eszközök, amelyekkel gyakran dolgozik. A politikai rendőrség nem képes a közrend alaptényezőjének, a közhangulatnak megváltoztatására, befolyásolására, sőt ott, ahol vélemény, sajtószabadság nincs, kikémlelésére sem. Politikai szerepet vivő

személyeknek, a sajtónak megvesztegetése, a politikai irányok ki-kémlése a levéltitok megsértésével, a titkos feladás rendszerének, a társadalom fertőjéből toborzott kémseregnek alkalmazásával a történelemben mind sikerteleneknek bizonyultak. Mert a rendőrség a maga eszközeivel nem csinálhat közhangulatot, amely mi egyéb, mint az egyesek többségének hajlandósága vagy kedvetlensége, ellenszenv az összeműködésre, a javak megosztásával való elégedettség vagy elégedetlenség, szóval a közrend alaptényezője. Ez alaptényezőt a rendőrség nem pótolhatja.

Hasonlóképpen nem bírja a rendőrség a politikai irányok, hangulatoknak a közrendre veszélyes minden árnyalatát kikémleni s így a politikai összeesküvéseket, merényleteket meggátolni.

Nincs nemzet, amelynek erejét felül ne múltná oly kémrendszer fenntartása, amely ezt véghezvinni bírná, mert ehhez erőinek egyforma elosztása kívántatnék azok között, akik a közrendben életének direkt céljaival és azok között, akik ennek feltételeivel foglalkoznak: a rendőrség között. Minden polgár, vagy legalább is a fennálló közrenddel elégedetlen polgárok mellé külön rendőr lenne szükséges, a közrend automatikus ereje helyett, amely gyűlések, sajtó, személyes érintkezés útján hozza napvilágra a nézeteket, irányokat, mesterséges s az államnak a pozitív céljaira szükséges erőket felemésztő roppant szerkezetet kellene állítani.

A rendőrség sehol, tehát az alkotmány, az államforma, a társadalmi szerkezet terén sem bírja a rendet magát, csak annak feltételeit biztosítani.

A rend az emberi erőknek, javaknak, tevékenységnek belső összefüggése, a rendőrség pedig e belső folyamatnak csak időleges külső támogatója örökös szolgálatával, hozzávetőleges, hamaros eszközeivel. Mint a jó orvos óvhatja, támogathatja, időleg helyettesítheti az organizmus működéseit, de nem teremtheti.

A Társadalomtudományi Társaság ülésén 1901, február 15-én tartott beszéd.¹⁶

Tisztelt Uraim!

A múltkori, „Demokrácia és nemzetiség” című felolvasás mindjárt kezdetén a szociológiából és a szociológiának alaptörvényeiből indult ki. Nekem egyáltalában az a kifogásom a szociológia ellen, hogy a szociológia egyszerűen a természet törvényeivel akarja nekünk megmagyarázni az emberi életet, de sohasem mondja meg, hogy miféle természeti törvénnyel. Már pedig azt nagyon jól tudjuk, hogy a természetben uralkodó törvényeket egy törvényre redukálni nem lehet. Mi a természetben mechanikai törvényekkel dolgozunk, mi a természetben mechanikai, kémiai, biológiai törvényeket ismerünk és még senkinek sem sikerült ezeket a kémiai, biológiai törvényeket egyszerű mechanikai, törvényekre visszavezetni. Ennek a társulatnak t. alelnöke tulajdonképpen nagy haerezisbe esett, midőn azt a biológusok által exkommunikált életerőt tulajdonképpen újra feltámasztotta az ő „Grundproblem ailes neuropsychischen Lebens” című legújabb munkájában. Mikor a szociológia a természeti törvényekre hivatkozik, akkor neki meg kellene mondani, hogy miféle természeti törvényekre, mechanikai, kémiai, vagy biológiai törvényekre hivatkozik-e? Az egész szociológiai kutatásban az exaktságnak nagy hiányát látom én. Innen ered az, hogy a szociológia egy tenger, amelynek partjait sohasem látni, amelyen nincsenek szigetek, amelyen iránytű nélkül járunk. A természettudományok mindenesetre sokkal exaktabbak, tudjuk, a természettudomány a biológiai jelenségek körében is meglehetősen éles válaszfalat von a növény és az állat között. A biológia megállapítja pontosan azokat a különbségeket, amelyek a növény és állat között fennforognak, habár mindannyit élőlénynek és élő jelenségnek minősíti. Már most amint a növény és állat, úgy az ember és állat között is vannak oly különbségek, amelyek fenntartandók, fixírozandók és azt hiszem, az állat és ember között sokkal nagyobbak a különbségek, mint azok, amelyek a növényi az állattól elválasztják. Mert hisz nem is tudjuk megjelölni némely élőlényeknél, hogy növény-e, állat-e? azt azonban, hogy az emberi állat és a közönséges állat miben különböznek egymástól, meg tudjuk jelölni, hacsak éppen a korcsokat nem akarjuk kivenni ezen általános szabály alól. Én tehát ezt, a természeti törvényből való következtetést a szociológiában exaktnak nem ismerhetem el.

A második kifogásom az előadó úrnak fejtegetése ellen, amiből azt hiszem, az egész előadásnak bizonyos homályossága származik, az az, hogy ő a demokráciát megkülönbözteti, mint társadalmi formát, vagy amint ő nevezi, társadalmi áramlatokat és megkülönbözteti, mint kormányformát. Nem tudom azonban, hogy ez a szociológiának alapfelfogásával, mely szerint az állam nem egyéb, mint az uralkodó társadalom, hogyan egyeztethető össze. Mert mikor mondjuk, hogy egy állam demokratikus? Egy társadalom demokratikus akkor, amikor túlsúlyban vannak abban a társadalomban az emberi élet színvonalára, az emberi javaknak megosztására nézve az egyenlőségi elvek. Ez csak akkor lehet, ha a demokratikus elem az uralkodó. Ha tehát a demokratikus elem az uralkodó, akkor az állam is az övé, akkor okvetlenül neki kell az uralkodó hatalmat is a kezében tartani. Éppen ezen megkülönböztetések, fenntartások, amelyeket folyton tesz, hogy ebben az államban igenis erős demokratikus társadalom, erős demokratikus áramlatok voltak, de nem volt demokratikus kormányforma, ez mutatja legjobban előttem az államnak és társadalomnak lényeges különbségét, hogy t. i. nem lehet az államban mint a t. előadó úr mondta, egyedül valamely uralkodó társadalmi osztálynak külső hatalmát látni.

A további nehézségek, amelyek a t. előadó úr fejtegetéseinek elfogadása elé tolnak, onnan erednek, hogy ő a demokráciát legfőképpen mint egyeseknek a közhatalommal

¹⁶ Megjelent a XX. század c. folyóirat II. 4. számában.

szemben való egyenlő jogosultságát emeli ki. De azt az életérdeket, azt a fő törekvési pontot, amelyre a demokrácia irányul, mellékesnek veszi és a demokráciának fő elveként azt a külső jegyet emeli ki, hogy abban az egyenlőség uralkodik, hogy abban akár a társadalmi javak, akár a politikai jogokra nézve az egyenlőségnek elve van keresztül vive. Nem emeli ki azonban a demokráciának azt a belső motívumát, azt az indító okát, amelyet ő maga éppen 16 esztendő előtt, 1885-ben midőn vele 3-4 ívre terjedő polémiát folytattam a „Magyar Igazságügyiben, maga lényegesnek ismert el, azt a jegecedési pontot, amely körül az emberek állama és társadalma csoportosul. Holott világos, hogy akár egy primitív nép demokráciája, mint pl. a honfoglaló magyaroké, amely hódításra törekedett, akár, amint épp a t. felolvasó úr megnevezte, a nagy gazdasági társadalmak állama, aminőnek ő minősíti a mai Északamerikai Egyesült-Államokat, a hódításra irányulhat, ellenben az amerikai gyarmatok demokráciája a 17. században micsoda érdek körül csoportosult? A reformált protestantizmusnak életbeléptetése körül. A florenzi „Arte Minori” demokrácia szintén az egyenlőség elvét vallotta, de a kisiparos mesterek érdekében Franciaország, Svájc az egyenlőség mellett a szabadságra törekszenek, a szociáldemokrácia pedig a legalsóbb néposztály életszínvonalának a felemelésére.

Ha tehát mi a demokráciából ezt a belső magot elhagyjuk, ezt az érdeket, amely mozgatja, akkor azt hiszem, nem lehet a demokráciát megérteni. Mert a munkásosztály emelésére, uralmára törekvő vagy a puritán vallási elvek biztosítására alakult massachusettsi demokrácia életérdekeik által annyira különböznek, hogy őket csak a külső formális, jogegyenlőségre való törekvésben nevezhetjük egyeknek és egyformáknak. Es innen származik a nemzetiség és demokrácia közötti kapcsolatnak megítélésében is az a szerintem a tényekkel meg nem egyező álláspont, amelyet a t. előadó úr kifejtett.

Szerinte ugyanis a nemzetiség szükségképpen demokratikus alakulásának a kezdetén, később ez változhatik ellenható és más tényezők következtében. Ennek először is történelmi tények mondanak ellen. Azt hiszem, hogy Lengyelországot határozottan nemzeti jellegű országnak kell tekintenünk, mégis a legarisztokratikusabb állam volt. Magyarország ha nem is faji értelemben, de igenis a maga egyénisége által mindig nemzeti jellegű állam volt, szinte a legarisztokratikusabb; vajjon Oroszország, amely a nemzeti típust jobban kidomborítja, mint akármelyik állam, mely mindent, ami nem orosz, kizár és mindent, ami orosz emel, úgy a gazdasági életben, mint a jogban, vallásban, művészetben, irodalomban, – mondható-e demokratikusnak? vajjon Poroszország a demokráciához tartozott-e? Pedig mi volt Poroszország? A német nemzeti államnak tulajdonképpeni megalapítója, amint Vilmos császár mondotta: „Mi a német állam, ein verlângertes Preussen”, ez a Poroszország pedig sohasem volt demokratikus sem társadalmára, sem kormányformájára nézve. De nem is érthető, hogy minő összefüggés legyen egy bizonyos életérdek és ennek az életérdeknek monarchikus, arisztokratikus, vagy demokratikus úton való létesítése, elérése között. Ezek között nincs feltétlen, természetes, lényegbeli összefüggés, ha különösen a nemzetit nézzük.

Mi az a nemzeti egyáltalában? Mikor Zrinyi Miklós, a költő azt mondja, hogy egy nemzetnél sem vagyunk alábbvaló, csak azt mondja, amit Eötvös mondott, hogy t. i. a nemzeti a különbségnek, a kiválóságnak, a másnál jelesebbnek az érzete. Az angolnak pl. az újabb időben sokáig, éppúgy, mint a görögnek, mindenki alábbvaló volt, csak ő a különb, ő a mindenké felett kiváló. A nemzeti érzés tehát alapjában véve nem egyéb, mint az arisztokratikus kiválóságnak, kitűnőségnek, a másoknál előkelőbbségnek az érzete. Éppen ezért a demokrácia és nemzetiség között a leghatározottabb ellentét van és pedig két irányban: az egész emberiséget illetőleg és az emberiségen belül az egyes nemzeteket illetőleg.

Az egész emberiségre vonatkozólag a különbséget mi teszi? Éppen a nemzeti különérzet. Az a halványarcú európai annak a sárga arcú kínainak úgy tűnik fel, mint egy alábbvaló ember. Ép így van ez nemcsak a legnagyobb emberiségi különbségeknél: a fajkülönbségeknél, hanem áll ez a fajokon belül a nemzeti különbségekre nézve is. Ép ezért egészen

elhibázottnak tartom azt, hogy mi a nemzetit és az egyenlőséget rokonnak és egyezőnek tekintjük. Amit itt az általános emberiségre nézve kifejtteni, jobban mondva érinteni megkísérlettem, ugyanaz áll az egyes államokon belül is, amelyekben az uralkodó, hegemon nemzet mellett még másféle elemek is vannak.

Ezt a t. előadó úr is teljesen méltányolta, de az egész emberiségre nézve már nem méltányolta a nemzetinek ezt az arisztokratikus, ezt a kiválósági, ezt a különbségi vonását, sőt továbbmenve, a demokráciát a kozmopolitizmussal is azonosította. Igaz, a demokrácia és a kozmopolitizmus természetes, benső összefüggésben vannak egymással, de a demokrácia és a nacionalizmus nem lehetnek egymással ilyen benső összefüggésben; mert mit jelent a kozmopolitizmus? A nemzeti különbségnek tagadását és az egyenlőség elvének nemcsak egy nemzeten belül annak tagjaira, hanem az emberiség minden tagjára kivétel nélküli alkalmazását. Íme, tehát egyrészt a demokrácia a nemzetiséggel mondatott azonosnak, másrészt a demokrácia a kozmopolitizmus természetes kifolyásának állított. A kettő közül csak az egyik állhat. Mivel indokolta azt a t. felolvasó úr, hogy a nemzeti törekvések, a nemzeti állam és a demokrácia között benső kapcsolat van, különösen a keletkezésnek idejében? Azzal indokolta, hogy a nemzeti az összes emberi erőknek mentől teljesebb kifejtésében áll, hogy a nemzeti az összeseknek önsorsukról egy bizonyos nemzeti géniusz szerinti gondoskodásában gyökeredzik.

Hát, t. teljes ülés, a nemzeti egyáltalán a szociológiának az a vidéke, melyet igazán kevésbé érintett még a szociologikus tudományok ásója. A nemzetinek, vagyis a szép különös formájának, az erkölcs és jog sajátos módjainak, a szó, a dal különös ritmusának, a szabadság bizonyos intézményeinek lényegében olyasvalami rejlik, aminek mi semmiféle analógiáját a természeti világban meg nem találjuk. Ezeket a sajátosságokat, amelyek, mondom a dalban, a szépnek formáiban, az erkölcsnek, a jognak, a szabadságnak bizonyos módjaiban jelentkeznek, hiába keressük a természetben, hiába keressük ezeknek analógonjait.

A szociológusok között tulajdonképpen az egyetlen Nowikoff az, aki állandóan foglalkozik a nemzetinek a természetével; de a többiek mindössze bizonyos közérzést, bizonyos erőgyűjtést, bizonyos múlthoz, a tradícióhoz való ragaszkodást látnak csak a nemzetiben, holott az az emberi élet individualizációjának végső forrása; mert éppen csak így, mert ekként, mert csak ily formában szeretem a szabadságot, a szépet, a nyelvet, ebben a legrészletesebb sajátosságában az összes emberinek rejlik a nemzeti. Ezért, mivel ilyen sajátosságokat a természeti életben nem talál a szociológia, ezért nem vesz arról tudomást és innen kerülnek ki a nemzetire nézve azok a felfogások, amelyeket a szociológusoknál egyáltalában találunk, hogy az inkább csak egy olyan mellékes kohéziót teremtő tényező, de hogy az emberiség szerkezetének, összefüggésének, tagosulásának az volna a legfőbb oka, ezt sehol meg nem találjuk. És innen van az is, már most a t. felolvasó úrnál, hogy ő a nemzetinek megszűnésében, a nemzetinek letűnésében hisz és azt állítja, hogy az emberiséget fejlődésében nem ezek a szellemi, ezek az esztétikai, ezek az erkölcsi, ezek a jogi különbségek fogják tagozni, hanem a nagy gazdasági érdekek. Amerikát leszállítja már a nemzeti államnak színvonaláról és a nagy gazdasági érdekek társadalmának az államává teszi.

Hát, t. teljes ülés, hogy vajjon ez a ténybeli megítélés mennyiben helyes, abba nem bocsátkozhatunk; hiszen nagyon rövid az ideje annak, hogy Amerika az imperializmusnak, a hódításnak az útjaira lépett. Egyáltalában jósolni, ez a szociológiának egy olyan kedvtelése, amelyben én azt követni nem tudom. A szociológiának egyik alaphibája az, hogy nem látja az egymásmelletti viszonyokat, hanem mindig az egymásutániakat keresi, nem az emberek egymásmelletti megférhetésének, hanem az emberi viszonyok, alakulatok egymásutánjának a fürkészésére fordítja a főfigyelmet. Ezért helyez súlyt mindig a fejlődésre, de az együttlétre nem.

A jóslás terére nem követem a t. felolvasó urat; tudjuk, hogy ezek a jóslások nagyon sokszor rosszul sikerültek; Gladstone pl. 1863-ban, mikor a déli államok az északiak ellen az

ő harcukat oly nagy erővel folytatták, azt mondta, hogy a déli államok elnöke, Davis, már nem csak egy sereget, de egy nemzetet tudott teremteni: az angol világ megvolt győződve, hogy III. Napóleon dinasztiát alapított: Gladstonet már egy év megcáfolta és az angol világ közvéleményét rövid 18-20 esztendő.

De habár nem akarom a szociológiát abban a jövőt mindenképen vázolni szerető hajlamában követni, maga a t. felolvasó úr mit kénytelen elismerni? A néger és a fehér problémának a felmerülését abban a nagy gazdasági érdekek államában: Amerikában. Én azt hiszem, még sokkal inkább fenyeget ez a probléma a sárga és a fehér ember között, úgy, hogy az a nemzeti, ha még abban a mértékben, amelyben ma a szerbet a horvától, a bulgárt a szerbtől elválasztja, veszíteni is fog a maga jelentőségéből a jövőt illetően, szóval: ha mi nagy államok alakulásának nézhetünk is eléje, de valami alakban, tehát szerinte is a fajoknak, az emberi fajok ellentéteinek az alakjában fogjuk az emberiség individualizációjának a folyamatát a jövőre is látni.

Ami már most a végeredményt illeti, abban a tekintetben, hogy t. i. a demokrácia lesz a jövő emberiségnek, ha nem is kormányformája, de mindenesetre társadalmi formája, abban vele teljesen egyetértek. Azonban ez az eredmény, amelyre a t. felolvasó úr jutott, ellenkezik azokkal a természeti törvényekkel, amelyre a szociológia támaszkodik. A demokrácia, mint a magasabb emberi életszínvonalnak, az egyenlő emberi rendeltetésnek a megvalósulása egyezik a kereszténységgel, egyezik a humanizmussal, de nem egyezik a naturalizmussal, mert a naturalizmusban, vagyis a természeti világban az erősebb uralkodik. Ott a létérti küzdés folytán egyenlőség nem lehet, ott az erősebbek válnak ki s a gyengébbeket megsemmisítik; a természetben van a legnagyobb arisztokrácia, amint ezt a szociológusoknak is igen nagy része elismeri.

Az eredményt tehát én természettudományi alapon megindokolva nem tudom elfogadni, hajlandó erre csakis az emberi, a természetinél magasabb alapokon vagyok; ezt a jóslatot nemcsak elfogadom, de melegen üdvözlöm is. (Élénk éljenzés és taps.)

Tisztelt előttem szóló kollegám aposztrofált és erre igen röviden felelnem kell.

Azt mondotta ő, hogy minden tudomány az egységre törekszik a felfogásban. Törekedni erre és elérni az egységet: az kétféle dolog. A filozófia törekszik az egységre vagy a vallás törekszik az egységre; a tudományokban azonban, nevezetesen a természettudományokban, ma még nem sikerült a természeti törvénynek az egységét kimutatni. Azt nem fogja a t. kollégám eltagadni, hogy ismerünk mechanikai törvényeket, ismerünk kémiaiakat és ismerünk biológiaiakat; a természettudomány nem volt képes ezt a háromféle törvényt egyre redukálni. (*Pikler Gyula: Az energia megmaradásának törvényére!*)

Kérem, ezt úgy hiszem, nem fogja semmiféle fizikus, kémikus vagy biológus elfogadni. (*Pikler Gyula: Ostwald*) Ez pretenzió. Ostwald azt mondta: Nem sikerült mechanikára redukálni ezt a háromféle természeti törvényt, még a kémiaiakat sem, próbáljuk meg az energetikával.

A másik, amit feltett nekem, az a kérdés, hogy mondjam meg, mi a különbség az állat és az ember között. Állat és ember között az a különbség, hogy az állat él, táplálkozik és párosodik, az ember pedig nem csak táplálkozik és párosodik, hanem az ember teremt, az ember alkot, költeményeket, szobrokat, tudományos munkákat és teremt népeket, intézményeket, államokat. Az állat ilyet nem teremt. Ebben van a különbség. Az ember kreatív erő és az állat vegetatív erő. Az állat célokat nem tud elképzelni, nem tud magának kitűzni, nem tud új dolgokat létesíteni, hanem leéli a maga életét a párosodás és a táplálkozás folyamatain keresztül.

A harmadik kérdés, amire különösen szükséges, hogy feleljek, az, hogy ő a nemzetet lényegesnek egyáltalán nem akarja elismerni és ezt azzal törekszik nekem bebizonyítani, hogy a nemzeti az emberek közti bizonyos kooperáció következtében keletkezik. Ebben tökéletesen igaza van. A nemzetek nem pottyannak le az égből, hanem a nemzetek az embereknek egymással való közreműködéséből, az ő közvetlen szükségleteik kielégítésére irányuló

működés alapján keletkeznek; de nem maradnak meg csupán e színvonalon, hanem ezen túlmenve keletkezik bennük a szépnek, a jónak az a sajátossága, az az érdek nélküli gyönyör valamiben, ami az ő különös létükhöz, állapotukhoz tartozik, amelyet nemzetinek nevezünk. A mi életünktől ez elválhatatlan, mert nekünk ez csak így kell, mert minékünk a létnek ebben a különös formájában telik örömünk; pedig ennek sem a táplálkozásunkra, sem a párosodásunkra semmiféle befolyása nincs. Annak az elzászinak a párosodás, a táplálkozás tekintetében ugyanaz a sorsa ma, mint amikor francia uralom alatt volt. És miért folyt Európának a második legnagyobb harca? Nem a párosodásért és nem a táplálkozásért, hanem a szépnek, a szabadságnak, a jognak, az erkölcsnek azokért a különös módjaiért, amelyekbe az életnek a gyönyörét, az életnek a boldogságot a német vagy a francia helyeztet. Miért vérzett az a lengyel? Ezekér a bizonyos módjaiért az életnek! Pedig a párosodás és a táplálkozás tekintetében tulajdonképpen ma jobban ki van elégítve (Derűtség), mint ahogy volt, amikor külön lengyel államot alkotott. Igenis, az a nemzeti nem oly durva kézzel fogható valami, hanem, amint Nowikoff mondta, éppen a szellemi életnek az élite-je az, amelyben ez a nemzeti leginkább kifejeződik: az a Goethe, az a Shakespeare, az a Petőfi, azok nem redukálhatók egyik a másikra; azoknak olyan bája van, amely mindegyikben valami különös, nemzeti.

Végül még csak egyet. Azt mondja a t. előttem szóló, hogy azt ő a létért való harcból is meg tudja magyarázni, hogy az egyenlőség be fog következni. Hát ő nagyon jól tudja, hogy ebben a tekintetben a szociológusok között „subjudice lis est,” úgy-e bár? Gondoljunk csak vissza (Piersonra, National Life und Character) és a többiekre, Weissmann és az ő sejtteóriájára; itt mindenütt ez a kérdés. Ez tehát nem olyan egyszerű kérdés, hogy ezt egy ilyen kis estélyen el lehetne dönteni; hanem egyben igazat adok neki: t. i. abban, amidőn ő az emberi önzésre az egyenlőség kivívásában olyan nagy súlyt helyez. Csak abban téved, amidőn azt hiszi, hogy a kereszténység az önszeretetet teljességgel kizárja. A keresztény tannak, igenis az önzés egyik része; szeresd felebarátodat, mint magadat, nem kíván tőlünk teljes önzetlenséget, legalább nem parancsolja, legfőlebb tanácsolja. Önszeretetünket, azt, amit jogos önzésnek nevezünk, szintén megengedi. Az önzés az egyes egyénnek önfenntartására való törekvése egyik leghathatósabb eszköze lesz az egyenlőség kivívásának; hanem hogy tisztán csak az önzés segítségével legyen az emberi egyenlőség kivívható, tagadom: ez csak akkor következhetné be, ha az emberek valóban erejökre nézve is egyenlőek volnának; de minthogy az egyik rész gyengébb, itt jön a szerepe a kereszténységnek és azt nem fogja eltagadni, nem fogja elvitathatni senki, hogy a történelem folyamán a kereszténység hirdetői a gyengébbek mellett foglaltak állást.

Közjog és obstrukció.¹⁷

Ha visszatekintek az időre, mely 1871 óta lefolyt, midőn a *Jogtudományi Közlönyben* (169. l.) első közleményem megjelent Korbuly közjogáról, s az érveléseket hallom, melyek a nemzet egész valóját fölkaroló képviselőházi házszabályváltoztatásra nézve pro és kontra fölhozhatnak, azt kell mondjam, hogy a közjog tudományát illetőleg a kezdet kezdetén állunk.

Megkísértem a fölmerült ellentéteket azáltal megvilágítani, hogy a közjogi fogalmak bizonytalanságának okára visszamegyek, másrészt pedig azáltal, hogy a házszabálysértést a közjog legfőbb tételei mellé állítva, kutatom, adnak-e azok – őket a nemzetszemélyiség jogrendjének egésze szempontjából tekintve – oly megoldást, aminőt a házszabálysértésnek akár védői, akár elítélői jogilag megnyugtatónak mondanak.

A kedélyek mai izgalmában kétszeres kötelesség a vitakérdést teljes elvontsággal tárgyalni. Ezért is, valamint a jubiláris szám terjedelmére tekintettel, lemondok minden tudományos, történelmi, összehasonlító segédkészülékről, mellőzöm a vitázást s a november 18-i erőszakos házszabály változtatást, valamint az általa előidézett jogállapotot a maga teljes egyszerűségében, meztelenségében akarom a közjog szempontjából vizsgálni s úgy, amint azt elgondolni, magamnak a közjogi logika szerint értelmezni tudom, előadni.

Ami először is a közjogi fogalmak bizonytalanságát illeti, annak oka ott rejlik, hogy az a jogterület, melyei a szokás a közjog neve alá foglal, több különböző jogrendszert foglal magában.

A közjognak az a része ugyanis, mely 1. a nemzet szuverén hatalmát e hatalom jogosult részesei: államfő, felső-, alsóház, miniszterek, önkormányzati testek, választópolgárok közt elosztja, lényegesen különbözik a közjognak attól a részétől, mely 2. a nemzetnek és hatalma imént említett letéteményeseinek viszonyát egy másik államhoz, ha azzal bensőbb szövetségi viszonyban áll, szabályozza.

Mind a két rész pedig újra lényegesen különbözik, 3. a közjognak attól a részétől, amely az állam végrehajtó hatalmának jogát az egyes alattvalóhoz s ennek az államhoz tartalmazza.

Alkotmányjog, szövetségi (nemzetközi) jog, közigazgatási jog egyaránt a közjoghoz tartoznak, mégis mindegyikben a jog alkotó elemeinek másika domborodik ki. Ugyanis az alkotmányjogban egy államnak szuverén funkciók végzésére jogosult közegei, szervei állanak egymással egy állam joga szerint viszonyban, amely szervek legmagasabbjai, a király és a parlament, kiknek a többi szervek az állam saját jogának szabályai szerint mind alárendelvék, magok fölött és egymás irányában semmiféle, se törvényhozó, se bírói hatalmat el nem ismernek. Ellenben a szövetségi jogban, két vagy több államnak egymás irányában és egymás fölött hasonlóképpen felsőbb hatalmat el nem ismerő szervei állanak viszonyban, amely viszonyt nem egy állam joga, hanem a szövetkezett államok között keletkezett megegyezésben vállalt s több állam jogán alapuló kötelek határozzák meg.

Egészen más végül a közigazgatási jog, ahol az állam végrehajtó hatalmának jogai és kötelességei az alattvaló irányában s az alattvaló igényei a közhatalom irányában teszik a jogviszony tartalmát, amely a magánjogihoz elvben rokon jogterület annyiban különösen, hogy a benne előforduló jogviszonyok az állam bírói hatalmának védelme alatt állanak.

A közjog mind a három nagy területének minőségét a tudomány sem különbözteti meg eléggé, részleteiben semmiesetre sem fejtette ki.

A legfőbb nehézség az alkotmányjog minőségére nézve áll fönn.

Először abban az irányban, állanak-e szuverén funkciókat végző legfőbb közegek, pontosan megmondva, király, képviselőház, főrendek egyáltalán jog alatt? másodsor király, képviselőház, főrendiház jogalanyok-e? ha igen, harmadszor jogalanyiségük általános minőségét tekintve és jogaik tartalmától elvonatkozva, olyan-e jogalanyiségük, mint p. o. a

¹⁷ Megjelent a *Jogtudományi Közlöny* 1904. évf. 52. számában.

tulajdonos és bérlő, a kölcsönadó és vevő, a meghatalmazó és meghatalmazott magánjogi jogalanyisága?

Az első kérdést illetően király és országgyűlés arra nézve, mit akarnak joggá emelni, azaz, mint törvényhozók nem állanak a jog alatt, mert ők alkotják, változtatják, hitelesen magyarázzák a jogot. Az államnak, azaz a nemzet személyiség országgló hatalmának e legfőbb alanyai jogalkotó működésükre nézve csak az erkölcs, a nem pozitív igazságosság eszméjének szabályai alatt állanak. A nemzeti életnek legmagasabb csúcsain a legfőbb irányzó szabály nem a jog, hanem a nemzet eszméjéből levont erkölcs. Ellenben e jogalanyok, mint a jogalkotásban működők, vagyis az országgyűlési tagok, mint együtt tanácskozók, indítványozók, szavazók igen, mert erre nézve a tagok működése akár a törvény, akár autonóm házszabály által előre meg van határozva, le van kötve. Arra nézve azonban, megtartja-e mindenik ház eljárásának törvényi vagy autonóm szabályát, épp oly kevésbé ismer el egyik is magán kívül és fölött bírót, mint a király a maga tényeire.

A második kérdést illetően: király, képviselőház, főrendiház jogalanyok ugyan, de jogalanyiságuk a magánjog alanyaiétól abban különbözik, hogy amíg ezek teljesen öncélúak, addig király, képviselőház, főrendiház az öncélú nemzet-személyiségnek (a régi magyar közjogi gondolkodás képleges, de a nemzet lényét a legjobban szemléltető felfogása szerint a szent koronának) csak tagjai, részei, azaz nem öncélúak, hanem az öncélú nemzet országglásának s ez országglás céljának eszközei, szolgálai. A király a láthatatlan nemzet első, látható, legfőbb szolgálja, mert a régi axióma szerint: *singulis major, universis minor*; a képviselőház és főrendiház a nemzet ez első szolgáljának nélkülözhetetlen munkatársai, akiknek hozzájárulása nélkül a király a nemzetnek legfőbb, önjavát célzó akaratát el nem döntheti.

Király, képviselőház, főrendiház tehát jogalanyok, de jogalanyiságuk tagsági, azaz a nemzetszemélyiség szuverén akarata egyik mozzanatának létrehozására irányuló. Ezért jogalanyiságuk egymástól függő, és pedig nem tetszésszerűtlen akaratunknál, hanem a nemzetszemélyiség osztatlan lelki egységénél és a nemzet javának öncélúságánál fogva.

A bérlő és bérbeadó jogalanyisága is függésbe kerül egymástól a tetszésük szerint vállalt kötelek által; király, képviselőház, főrendiház ellenben függenek egymástól, mert a nemzeti akarat kimunkálásának szükséges alkotó elemei.

Mint ilyen tagsági jogalanyisággal bíró testületek, jogi személyek, az országgyűlés mindkét háza újra egyes meghatározott jogokkal bíró természetes személyekből állanak. A képviselők és a főrendek ezen minőségükben egyenként is jogalanyok, de ez újra tagsági jogalanyiság, mely őket csak arra jogosítja, hogy nem saját céljaikat, hanem annak a háznak, melynek tagjai, célját a törvényhozást és kormányellenőrzést szolgálják eszükkel és akaratukkal. Képviselő- és főrendiházi tag a nemzet szolgálja, akinek a nemzet javát a maga értelme, beszéde, akarata által előmozdítani törvényhozói tiszte, de mivel az, mi szolgál a nemzet javára, bizonytalan, s nagyrészt a királynak, valamint a képviselőház és főrendiház tagjainak lelkiismeretére, belátására bízatik a képviselői rendszerben, a parlament két házában tagjai a királyhoz hasonló jogosultságúak lesznek.

A tagsági jogalanyiság tehát, mely az országgyűlés mindkét házában tagjait megilleti, nekik összességükben a királyéhoz hasonló jogokat ad. És ezek a jogok bármily nagy hatalmat adjanak, jogi erejük tekintetében még sem oly erős jogok, mint a tulajdonos vagy bérlő jogai. A király, az országgyűlés jogai, valamint az országgyűlés mindkét házában tagjait megillető jogok, jogi minőségük tekintetében ugyanis először azáltal különböznek a tulajdonos és bérlő jogától, hogy a tulajdonos joga a bérösszegre, a bérlőé a bérlemény használatára nem függ az ily viszonyban álló két fél akaratától, ellenben a király joga törvényszentesítésre függ attól, hogy az országgyűlés a jogát valamely törvénytervezet elfogadására és a király elé terjesztésére nézve gyakorolja, vagy az országgyűlés joga valamely törvényjavaslat előterjesztése és elfogadására függ a király jogától, hogy az

országgyűlést fel ne oszlassa.

Másodszor a király s az országgyűlés jogaikat nem gyakorolhatják azzal a rendelkezési szabadsággal, mellyel a tulajdonos saját egyéni tetszése szerint a bérösszeget el is engedheti, vagy a bérlő a bérleményt a tulajdonos kérésére vissza is adhatja. Nekik kötelességük ugyanazt a cselekményt, amire jogosultak, véghez is vinni, joguk gyakorlásáról le nem mondhatnak, amíg királyi, parlamenti tisztüket viselik. Ha jogukat nem gyakorolják, először kötelességsértést követnek el a nemzet iránt, melynek szolgálatára adattak e jogok, másodszor jogsértést a másik alkotmányos főtényező iránt, melynek jogát gyakorolni nem engedik.

Kötelesek továbbá jogaikat a nemzet célja, java, nem egyéni céljuk, javuk érdekében, nem is szeszély szerint gyakorolni.

E kötelesség természetesen legnagyobbbrészt csak erkölcsi, nem jogi bizonyossággal lesz megállapítható, továbbá nemcsak a király, de az országgyűlés sem lesz arra egyenes jogi eszközökkel kényszeríthető. Ez teszi az alkotmányjog adta jogositványokat és kötelezettségeket a magánjogiaktól annyira különbözővé, nyúlóssá, ruganyossá. A királynak joga van a szentesítést megtagadni, de ha a megtagadást nem lehet a nemzet vava szempontjából megokolni, a szentesítés megtagadása a nemzet iránti kötelességének megszegése, az országgyűlés jogának, hogy a nemzet érdekében határozzon, megsértése. Hasonlóképpen az országgyűlés joga valamiféle költségvetés megállapítására egyszersmind kötelesség, melynek nem teljesítése sérti a fejedelem jogát azon fennálló törvények végrehajtására, amelyek költség nélkül végre nem hajthatók.

Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a király és országgyűlés, mint külön jogalanyok, bár csak tagsági jogalanyok, jogaik felett egyenesen ítélő, azokat egyenesen megvédő bíróság nem létezik, eléggé szembetűnő lesz az alkotmányos tényezők alanyi jogának különbsége a magánjogi viszonyban állók alanyi jogától.

Az országgyűlés egyes házainak tagjait megillető ez alanyi jogoknak a magánosok alanyi jogaitól való különbsége, névszerint az illető ház többi tagjainak jogaitól való föltételezettsége, kötelességszerűsége, az illető házon kívül álló bírótól való mentessége következtében még feltűnőbb.

Azt mondhatni, hogy nem az egyes képviselő vagy főrendi, hanem az illető ház az igazi jogosult, az egyes tag ellenben a ház jogának csak gyakorlója. A háznak van csak akaratelhatározásra hatályos joga, az egyes tagnak ellenben nincs, mert az egyes joga csak arra irányul, hogy ez elhatározzást lehetővé tegye. Ugyanis az igennel szavazónak jogát? megsemmisíti a nemmel szavazó, az egyes jogának hatálya tehát a számszerű aránytól függ, melyben az mások ellenkezőt akaró jogához áll. Az egyesnek nincs szólásszabadsága, hanem csak a háznak, mely meg is vonhatja a szól tagjától, megró-hatja p. o. illetlen, erkölcstelen, rágalmozó, nemzetáruuló szavaiért, csak a ház tárgyalásainak, nem az egyes tag beszédének hű közlését illeti a büntetőjogi mentesség. A ház joga a sérthetetlenség, nem az egyes tagjáé. Szóval, amint a királytól, országgyűléstől lefelé haladunk az egyes országgyűlési tagság, ennek alanyi közjogában a kötelességszerűség, a föltételezettség egyre nagyobb lesz, s e kötelességszerűséget a ház bizonyos fokig egyenesen ki is kényszerítheti, p. o. megsemmisítheti a választást s új választást rendel, ha a választott megbízó levelét be nem mutatja, képviselői tiszte végzésére meg nem jelenik, hosszabb időre kizárhatja, díjait elvonhatja stb.

Mindazáltal az országgyűlési tagságban a kötelességszerűség mellett igen nagyfokú alanyi jog rejlik szólásra, indítványozás és szavazásra. S mivel a tagsággal járó kötelesség tárgyilagos jog, a házszabály útján csak külső kereteire nézve állapítható meg, lényegére nézve ellenben az egyes tag lelkiismeretére bízatik, – nehogy az egyes tag lelkiismeretes közreműködésében formák által gátoltassék s a testület az egyes tag hasznos szolgálatától megfosztassák, – megeshetik, hogy az többekkel egyetértve, a házszabály-adta szólási, indítványozási jogát a többiek, sőt a testület joga használatának megakadályozására,

obstruálására, értéktelenné tételére használhatja. A többieknek is van ugyanis joga nemcsak szólani, de szavazni is, mert szólás, indítványozás, szavazás okozati kapcsolatban állanak és kétségtelen, hogy a többiek a házszabály, a törvény vagy éppen alaptörvény szerint a testület akaratának kifejezésére megkívánt számban vannak, mondhatni, a testületnek legalább is virtuális joga van szavazni. Mégpedig, mivel a jognak időben, nem időn kívül, nem az örökkévalóság világában kell érvényesülni, nem bármikor, nem különösen csak akkor, amikor a szólani, de szavazni nem kívánók jönnek látják, hanem a testület által alkalmasnak, vagy éppen sürgősnek tartott időben. Nyilvánvaló tehát, hogy a tagok szólási, indítványozási jogának időhatárok nem tevő házszabály azon tagok virtuális jogának, akik s általuk esetleg magának a testület jogának, amely határozatot akar hozni, megsértésére, aktuálissá válásának meggátlására vezet.

Mivel pedig az országgyűlés valamely házának virtuális „joga határozásra, nem az illető ház tulajdona, hanem a nemzeté, mely a jog gyakorlását a házra bízta, az egyes tagoknak a házszabályadta joga, mely a testület határozatának megakadályozására alkalmaztatik, a nemzet virtuális határozási jogának aktuálissá válását nem engedi.

Vagyis jogok összeütközése van jelen. A magánjogból vett axióma: „qui jure suo utitur neminem laedit” elveszti igazságát, mert más területen, nem az egyenlő jogalanyok magán-és büntetőjogi területén, hanem az egymástól függő, egymásnak fölé- és alárendelt jogalanyoknak legmagasabb alkotmányjogi területén állunk. A jog, mint az együttműködő emberek viselkedését ezeknek előre föltételezett, s ehhez képest meghatározott értéke, készsége szerint megszabó zsinórmérték, felmondja a szolgálatot. A jog ellenkező célnak is szolgál, mint amelyre keletkezett. S ami fő, kétely merül föl értelme, alkalmazhatósága fölött. Az emberi érzés és gondolkodás a jog biztos, de adott esetben nyilvánvaló céljával ellenkező irányba tévedt újáról a morál magasabb, de sikamlósabb terére so-dortatik. Az obstrukció is a nemzet javára hivatkozik, az ob-strukció ellen küzdő, határozni akaró része a háznak szintén. Vita támad a fölött, van-e jogok összeütközése tényleg? kívánhatja-e a testület, hogy tagjai jogait a testület jogára való tekintettel korlátozzák? A vita e kérdések fölött kétségtelenül jogvita is, pör is. A nemzet képviselőháza szétfelekezik, meghasonlik önmagában, önmagával folytat port, nem magánjogit, de közjogit, nem is a közjognak szövetségi területén, nem egy más állam, nem szövetségese, Ausztria, hanem önmaga ellen, tisztán saját alkotmányjoga területén. S ezen a területen mindenik ház, ha egyes tagjának mentessége vagy sérthetlensége tekintetében is önmagának tartja fenn a döntést, még kevésb-bé fogadhat el egész eljárása jogszerűsége fölött kívül levő bírót.¹⁸

Visszatérek tehát oda, hogy az országgyűlés valamelyik háza virtuális jogát a határozásra aktuálissá akarja tenni. A kérdés az lesz, van-e erre föltétlen szükség? Ha van szükség, de a jogszerű mód hiányzik a határozathozatalra, szabad-e a jogszerű módot mellőzni? S itt merül föl a további kérdés. Csak a jog-e az országgyűlés viselkedésének a legfőbb szabálya? Ha föltétlenül szükséges, hogy az országgyűlés határozzon, és jogszerű módon nem határozhat, a vitás kérdés már kisiklott a jog szabályai szerint való megoldás köréből s átso-dortatik az életnek a jog által körül nem írt, csak erkölcsi mérlegelés alatt álló terére. Azt ugyanis az alkotmányjog előre általában meg nem szabhatja, minő események és különösen mikor fognak a jövőben beállani s ehhez képest azt sem, kell-e és mikor ily előre nem látható eseményekkel szemben az országgyűlésnek határoznia. Törvényeink között csakis az 1715: VIII. t-c.-nek 3. §-a s az ezt határozottan megerősítő 1/41: XXII. t-c. rendelkeznek ily előre nem látható esemény tekintetében, midőn kimondják, hogy az ellenségnek az országba ütése, vagy kitört háború okából az országgyűlés helyett az úgynevezett „Concursus regni”, vagyis

¹⁸ Nem bonyolítom a kérdést azzal, nem lehet-e a házszabály megváltoztatására s az egyes tagok, valamint az egész ház jogainak érvényesítését inkább megengedő új szabály létesítésére az obstruálókat egyezmény.

hamar összegyűjtheti országgyűlési tagok is megajánlhatják a háborúra szükséges adót.

Nyilvánvaló azonban, hogy nemcsak ilyen, de más váratlan eseményekkel is kell a törvényes országgyűlésnek foglalkoznia, és lehet, hogy föltétlenül szükséges azok iránt határozni. Az obstrukció által e öidézett jogok összeütközése szintén váratlan esemény; előfordulhat egyszer, többször; fölléphet mint a ház krónikus baja, pedig bizonyos ügyek, p. o. a nemzet anyagi kára, vagy jogi oknál fogva halasztást nem tűrnek.

Ha ilyenkor a ház határozatképes része a törvényes házpaktum útján megnyerni. A testületi tagok egy része s a többi részek, pars-ok közötti egyezmény a testület, a ház, az országgyűlés halála, mert minden pars külön jogalannyá tétetik, hogy a paktumnak jogi ereje legyen; a paktumok következtében beáll az „itio in partes”, mint a régi birodalmi gyűlésen, s mivel az országgyűlés a nemzet akaratának szerve, a pars-ok pactu-ma által beáll a nemzet vagy legalább alkotmányának halála.

Nem bonyolítom a kérdést azzal sem, hogy a jogok összeütközését a ház feloszlata által nem lehet-e elkerülni? Ha a ház feloszlata tiltja az alkotmányjog, a bonyodalmat újból csak jogsértéssel szüntethetni meg.

A szabály félre tételével, erőszakos módon helyezi magát határozási joga birtokába, kétségtelenül önbíráskodást gyakorolt, aminőt kivételes alkalmakkor még a magánjog is enged. Az ily önbíráskodás nagyon veszélyes ugyan, mert általa éppen a jogalkotó sérti meg a magára kötelezőnek elismert tárgyalási jogot, de az ily tény épp oly kevésbé bírálható el csupán a tárgyilagos jog szempontjából, mint p. o. a költségvetési törvény ellenére tett kiadás, mint p. o. váratlan lázadási, forradalmi mozgalmak esetében a büntető perrendtartás azon szakaszainak kormányrendelettel való felfüggesztése, melyek a rendőri letartóztatásra vonatkoznak.

Aki az ily szükség fenforgása fölött ítéel, legyen a ház tagja, legyen a nemzet választó polgára, a meglevő tárgyilagos jogban nem kap szükséges irányítást, hanem csak lelkiismeretének a jog fölött ítéletet hozó szózatában, mert úgy az, aki a házszabályszerű jognak föltétlen fenntartását a nemzet határozás- és cselekvéskéességénél magasabbra helyezi, mint az, aki a nemzetet cselekvéskéesség nélkül a pusztulástól félti, többé nem a jogból, hanem a jog alkalmazhatósága iránt támadt kétely fölött ítéelő lelkiismeretből, a nemzeti életnek törvényekbe nem foglalt és nem is foglalható etikájából meríti döntése indító okait.

Amint egyszer a nemzet önmagával, nem egy más nemzettel száll alkotmányjogi perbe, a jog nem állíthatja vissza egységét, mert a jog alaptermészete szerint, mely legtisztábban a magánjogban mutatkozik, elkülönít, a külön személyek, tagok akaratának kiszabja sérthetetlen határait, akik e határokból engedni jogilag nem kötelesek. Csak a külön jogokat egybefoglaló, egymásnak alárendelő szent korona gondolata, melyhez a nemzet Kölcsey¹⁹ szerint „a legszentebbnek gondolatát füzte, gondolatát a szabad nemzet egy testbe foglalásának, gondolatát az egyesült néperőnek, mely ne csak idegen bitorló, de egyes honfiak féktelensége és hatalomvágya ellen is bánthatatlan gátat emeljen”, nem a többség és kisebbség pörének formaszzerű eldöntése teheti a tagjaira szétesett nemzetestet újra eggyé, élővé, akarni, cselekedni bíróvá.

¹⁹ Szatmár megye közgyűlésén, Nagy-Károlyban 1832 március 1-én mondott beszéde.

Pulszky Ágost 1. t. emlékezete.

Fáklyát gyújtva, hogy a magyar tudomány ritka erejű munkásának, az alkotmány 67-es szaka után föltűnt új nemzedék legfényesebb elmebeli tehetségének, Pulszky Ágostnak pályáját, annak eredményeit bevilágítsam, emlékét fölújítsam, elfogultan fogok az Akadémiától nyert megtisztelő megbízatásomhoz.

Ifjúkorunkban fűződő barátság kapcsolt hozzá a sírig, soha nem szűnő ellentét a világfelfogásban, választott el tőle kezdettől fogva.

Az első elnézésre, túlbecsülésre vihet, az utóbbi a helyes megértésnek állhat útjában.

A túlbecsülés és a félreértésnek keletkezhető útvesztőjéből talán mégis kivezet az a fonál, amelyből baráti kötelékünk sodródott: az igazság keresésének mind a kettőnkben kiolthatatlan vágya s az ebből folyó kölcsönös tisztelet az ellenkező oldal működése és ennek eredménye iránt.

Megnyugtathatnának e részben saját sorai is, melyekkel főművéről írt terjedelmes tanulmányomat (Magyar Igazságügy 1885. XIV. köt. 3. és 4. füzet) annak idején olyannak minősítette, mely „igen részrehajlatlanul van azon álláspontról írva, mely meggyőződéseidnek megfelel, és teljesen megfelelő ismertetését tartalmazza úgy a bölcsészeti alapoknak, melyekről kiindultam, valamint tanaimnak, kivéven a társadalmak egymáshoz viszonyát illetőleg...”

S mégis érzem más oldalról is támadó elfogultságomat. Pulszky Ágost a magyar tudományban és közéletben oly szokatlan utakon haladt, ismeretlen harcmóddal oly célpontokra irányozta küzdelmeit, melyeket a tudományos és a politikai világban igen különbözőleg ítéltek meg. Kevesen, s teljesen csak azok értették Pulszkyt a tudományt illetőleg, akik nem röstelték a nagyobb készültséget is igénylő fáradságot, őt mélyen járó vizsgálataiban és érveléseiben követni, a közéletre nézve pedig, akik működésének nem színét, látszatát, hanem célját, eszközeit együttvéve, szóval lényegét mérlegelték, általában csak azok, akik Pulszky-t, az egész embert ismerték a személyek iránti jóságos, nemes lelkével, viszont meggyőződésének más meggyőzések irányában alkut nem tűrő kérlelhetetlenségével, de egyszersmind saját, haszonlesést nem ismerő személyének készséges odadobásával, ha azt a meggyőződése szerinti tárgyilagos igazság az emberi közélet bármely körében követelte.

Az én feladatom azonban Pulszky Ágostra nézve, a ki jelentékeny politikai működése mellett! sem viselt politikai vezérszerepet, csak abból állhat itt a magyar tudomány első templomában, hogy Pulszky Ágostnak mint tudósnek hű képét adjam, hatását a magyar tudományra meghatározzam. Vajjon bírom-e ezt elérni és ezáltal egész emberi egyéniségét, a tudósát is, abból a közből, melybe társaséleti, politikai működése burkolta, kiemelni és minden tekintetben érthetővé tenni? ez az, amit ugyan remélek, mert amennyire egész életfolyását megítélni bírom, úgy látom, Pulszky Ágost, a tudós adja a megfejtését Pulszky Ágostnak, a politikusnak is, mert életének kora ifjúságától fogva megfigyelt folyama azt a meggyőződést érlelte meg bennem, hogy nem politikai működése hatott alakítólag tudományos elméletére, ellenkezőleg.

De teljesülni fog-e reményem? Helyes-e módszerem Pulszky Ágost valódi képmásának megfestésére, ez az, ami, mint a festőt, midőn képe közszemlére kerül, elfogulttá teszi.

Pulszky Ágost helyét a magyar társadalmi tudományban csak úgy határozhatni meg, ha annak állapotát a múlt század hatvanas éveiben tekintjük, mert ez adta neki a lökést tudományos bűvárlata irányára.

A legelvontabb, örök érvényű igazságokból kiinduló alanyi idealizmus és a fennálló törvény betűjén túl nem menő jogpozitivizmus irányai az uralkodók akkor. Amannak a tüneményes tanári tehetség, Pauler Tivadar a pesti katedrán, Eötvös az irodalomban a megtestesítői, ennek az összes pozitívjogi írók, akik az 1861-ben beállott s a régi magyar, az

osztrák, » az új magyar rétegekből alakult tarka jogállapottal szemben majdnem kizárólag a leírás álláspontjára helyezkednek.

Hasonlóképp áthidalatlanul állanak a publicistáknál, valamint a gyakorlati államférfiaknál a szubjektív idealizmus sugallta szabadságok, velünk született emberjogok s ezek alapjára helyezett újtási törekvések az egyik oldalon, a legitim, a történeti pozitív jogok hangoztatása a másikon.

A tényleges viszonyoktól eltekintő, az emberi intelligibilis lényegéből levezetett észjog követelményeinek egyenlő szentség tulajdonítatik, mint annak a történelmi, érvényes legitim jognak, mely az előbbinek követelményeit nem egyszer elvetve, ezekkel ellentétes állami és társadalmi rendezést létesített.

Ez uralkodó irányok ellenében a hegeli bölcselet tárgyilagos idealizmusa, melynek egyes protestáns főiskolán akadnak szóbeli hirdetői, nyomtalanul tűnik el az intézetek csekély számú hallgatósága következtében, de a hirdetőikben rejlő okok miatt is. Minden önállóság, a nemzet történelmi alakulásaira való alkalmazás, a kellő jogi és politikai képzettség nélkül e szóbeli előadások szűk körükön túl nem hathattak.

A Wenczel kezdeményezte jogtörténeti irány, melyet Hoffmann a német iskola szellemében és keretei között folytat. Kautz állásfoglalása a gazdasági élet jelenségeinek történelmi, relativisztikus magyarázata mellett útját egyenetlik ugyan annak, hogy a jog, a társadalom lényege és annak időbeli, történelmi jelenségei érthetőbbekké váljanak, de nem elég hatalmasak arra, hogy a jog, az állam jelenségeinek megértéséhez egyetemes magyarázatul szolgáljanak, az örök érvényű bölcseleti jog s a pozitív törvény közötti űrt betöltsék.

A magyar jog- és államtudománynak ebben az állapotában kezdte Pulszky egyetemi tanulmányait.

Az egyetemi ifjúság akkoriban bensőbb, egységesebb, eszményibb életet élt, öntengelye körül forgott s mindenek előtt külön világának ügyeivel foglalkozott. Kevesebben voltunk, egészben egynemű, legalább rokon társadalmi elemekből álltunk s mint a nemzetet, az egyetemi ifjúságot is a nyomasztó jelenből való kiemelkedés vágya, az a remény töltötte el, hogy a szabadtalanság napjai meg vannak számlálva, új korszak közeledik, melyre komolyan kell neki is készülnie. Figyelme önmagára irányult, törekvése komoly és eszményi volt.

Pulszky Ágostot, a nagy emigráns fiát, a londoni és tudni középiskoláknak rendkívül általános műveltségű növendékét, a fesztelen, sajtóságos modorú, nagy szorgalmú és tudványó ifjút ily körülmények között a tanárok és tanulók kíváncsi érdeklődése kísérte. Az előttünk legendaszerű szabadságharcnak élő hagyományaként tűnt föl. Külföldi viszonyokról adott közlései, a különböző ismeretlen szokások, gondolatirányok, melyeket a mieink mellett követett, valami egészen különösnek, a maga nemében egyetlenné mutatták. Tehetségével bámulatott keltett, mindenkinek személyválogatás nélküli megbecsülésével, de egyszersmind különös tekinteteket nem ismerő, fontoskodás nélküli viselkedésével rokonszenvet ébresztett, azoknak pedig, akik a tanulóktól kívánt tudás mértékét meghaladó okulásra törekedtek, vagy épen a tudományos bűvárlat első lépéseit próbálgatták, irányadó ébresztője, készséges útmutatója lett.

Társai ítéletét rendkívüli tehetségeiről megerősítette a tanári kar, Pasquich-jutalommal koszorúzva 1866-ban, mint legjelesebbel, a pályamunkát: A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra (megjelent 1872-ben), melyet a hazai börtönügy körül kiváló érdemeket szerzett Tauffer Emillel együtt írt. Ugyané pályázat alkalmával a Pauler-jutalomban Bozóky Alajosnak, dicséretben Friedmann Bernátnak börtönügyi munkája részesült.

A jövő Pulszky-ját azonban e pályamunka még nem mutatja, nagytehetségű kezdő tanulómunkája, az emberi közület jelenségeinek egyik körével foglalkozó tudomány körülírt határai között. „A jog- és állambölcselet alaptanainak írója, a későbbi jogbölcselet azonban e

részlet-munka után csakhamar föltűnik.

Az Akadémia 1868 október 5-i ülésében olvassa föl Hoffmann Pál Pulszkynak „A római jog és az újabbkori jogfejlődés” című értekezését, mely a jogi bűvárlat legfőbb kérdéseivel, a jogi megismerés alapjaival, módszerével, a jog egyes vidékeinek összefüggésével foglalkozik.

Az értekezés igénytelen címe alatt ugyanis állásfoglalás rejlik a hazánkban akkor egymással küzdő észjogi és történeti jogiskolák felfogásával szemben. A két jogi iskola kiindulása, bűvárlati módszere kerül benne bírálat alá, egy kétezer éves jogfejlés lényének világánál.

Amiről itt szó van, tudja minden szakember, a jogtudománynak legnehezebb problémáihoz tartozik.

Az emberi közülettel, közelebről a jogi szerkezetévei foglalkozó különböző tudományágaknak egységes alapját, módszereit megérteni, összefüggésüket fölismerni a jogtudomány legkiválóbbjainak kiváltsága, mely ezeknek is hosszas bűvárlat jutalmaképpen jut, akkor sem mindig tudatos ismeret, hanem inkább gyakorlati érzék alakjában.

Kezdőnek a jogtudomány ezen részeivel foglalkozni a megismerendő anyag nagyságánál, a benne levő anyag bonyolultságánál, a nehézségeknél fogva, mellyel a bűvárlati módszerek helyességének eldöntése jár, szinte lehetetlennek látszik.

Ha a kezdő az egész vizsgálati anyagot értelmileg fölvenni, bonyodalmaiba belátni képes is, – ami egymagában már a legritkább esetekben fog előfordulni, – ezzel csak a kész anyagot sajtátította el. De honnan merítse az anyagnak bűvárlati módjára, mondhatni, a joganyag alakításának leghelyesebb módszerére nézve tudását? Mint kezdőnek módszerbeli gyakorlati tapasztalata sem lehet. Az induktív és deduktív logika szabályainak elvont, fictív esetek fölvétele melletti használatára van utalva, vagyis az értelmi elvonás legnehezebb műveletére.

A 22 éves Pulszky e nehéz munkát bámulatos készültséggel és formai sikerrel oldotta meg. Formai sikerrel, amennyiben rámutatott azokra a forrásokra és módszerekre, amelyekkel a jogtudomány egyáltalában dolgozhat s azoknak az elégtelenségére, amelyeket a szembenálló két iskola az egyedülieknek gondolt. Mennyiben voltak érdemileg, tartalmilag is a kijelölt források az egyedül helyesek? Nyílt kérdés, de hogy az akkor nálunk szemben álló iskolák alaphibáját tisztán látta, előttem kétségtelen. Értekezésének veleje ugyanis abban foglalható össze, hogy a hadakozó két iskola egyikének sincs igaza, sem az észjoginak, mely tiszta metafizikai alapon akar az élet mindennapi szükségletei részére rendező elveket állítani, a történetinek sem, mert ez ugyan a való élet talajában keresi azokat, de a való életet, annak jogi rendezését egyoldalúan egy nemzethez, ennek jogához, különösen a római joghoz kötöttnek hiszi.

A római és egyházi jognak évezredekre szóló viszontagságait, az újabbkori nemzeti jogok, a legújabbkori kodifikációk, a természetjogi felfogás hatása alatt keletkezett forradalmi jogok sorsát egy gyűjtőlencsébe egyesítve, vonja le Pulszky a fennebbi következtetést.

A jövő jogtudományának, így foglalhatni egybe eredményeit, a római jogénál egyetemesebb alapra kell helyezkedni. Megkívánja ezt a közgazdaságnak az az átalakulása is, amely az emberek gazdasági együttműködésében teljesen új viszonylatokat, új termelési, forgalmi, hiteli berendezéseket hozott létre, sőt a szocialisztikus törekvésekben a jogi megoldás elé teljesen új problémákat állított.

De nem helyezkedhetik a bölcséleti iskolák egyikének álláspontjára sem, mert „minden jogbölcséleti rendszerben Leibnizétől Kantéig és Hegeléig a felállított alapeszmék metafizikai természetűek, ennél fogva ... elmosódottak voltak.”

Az egyetemes haszonra törekvésnek nem metafizikus elve, vagyis Bentham alap gondolata lehet csak az iránytű, mely a jogtudományt jövendő utain vezetheti. E végből fel kell tehát a tudománynak hagyni a jognak elvont, kizárólagos, metafizikai elvével, amint felhagy az egyéni önzés rideg gondolatával is. S a római jog, mely ennek mindvégig megtestesülését képezé, kénytelen a szerepből kiesni, melyet két ezredévig viselt; mint a jogi fejlődés és

rendezés útmutató anyaga meg fog maradni, de más alakító elv hatalma alá kerül.

Az itt jellemzett megoldásnak tartalmi helyességét különbözőleg ítélni meg, így különösen a Bentham egyetemes haszonelvének állítólag nem metafizikai jellegét kifogásolhatni: a római jog egyoldalú uralma alóli fölszabadulás követelményét negatív értéke miatt elégtelennek állíthatni, tény mindazáltal, hogy irodalmunkban sem azelőtt, sem azután ily behatóan, a teendők ily világos tudatával senki sem tárgyalta a jogtudomány művelésének lehető módjait.

Ez az akadémiai értekezés higgadt megfontolásával, tárgyilagos, a történelmi fejlődés alapjára helyezkedő modorával egyszersmind szakítást jelentett. Pulszky ugyanis az 1867-ben megjelenő rövid életű, 1867 március 3-ától július 17-ig megjelenő „1848” című lapnak rendes főmunkatársa volt. Az a demokratikus felfogás és egyházpolitikai álláspont, melyet az „1848” elfoglalt, a kormányzati központosítás, melyet a megyei autonómiával szemben dicsőített, éles ellentétben állott úgy a történelmi hagyományokkal, valamint az akkori tényleges állapotokkal, különösen nem volt időszerű. Hisz a nemzetre akkor módosított alkotmányának életbe léptetése, megvédése az osztrák részről s a honi ellenzékétől jövő támadás ellen, a hétköznapi szükségletekre való berendezkedés, közigazgatásának és jogszolgáltatásának szervezése bírt gyakorlati jelentőséggel; a demokrácia, a radikális egyházpolitika érdekei ellenben a nemzet zömére közömbösek, magyar jellegét zavarók, mindenesetre a távolabbi jövő problémái voltak, a lap pedig különösen ezeket tárgyalta előszeretettel.

Pulszky egy ideig élénk részt vett a lapnak kíméletlen csatározásaiban, habár saját neve alatt csak két cikket írt. Mazzini műveit tanuló-éveiben előszeretettel olvasta, ennek a pozitív vallások dogmái és kultusza nélküli humanitárius theismusa különösen megragadta, köztársasági eszményéből pedig a demokratikus elemeknek minden államformában szükséges érvényesülését megdönthetetlen igazságnak tekintette. Részvételét az „1848” szerkesztésében ebből a gondolatvilágból eredt hajlamai magyarázzák. Szélesebb körű, beható tanulmányai mellett e gondolatvilág ki nem elégíthette. Szakított is a lappal még megszűnte előtt, s teljesen tanulmányainak élt. Ezek gyümölcse volt a fenti akadémiai értekezés, mellyel életpályáját is, a bűvárlót és tanárit kijelölte.

Amíg erre a szükséges elméleti tanulmányok és irodalmi munkálatok alapján eljuthatni remélt, a kormányzati és parlamenti pályán gyűjtötte a jog- és állambölcsülethez a gyakorlati tapasztalukat. Mert a kutató és tanító pálya lebegett előtte egyetemi hallgató korában, ez foglalkoztatta egyéves önkéntesi szolgálata alatt, melyet Bécsben 1869-ben teljesített s hadnagyként végzett be; de elérésére csak évek múltával gondolhatott,

Ezek alatt Nógrád megyében, 1870 óta a pénzügyminisztériumban mint tisztviselőnek, 1871 óta, mint képviselőnek bő alkalma nyílt elméleti tanulmányait a való élet menetében, való észleletekkel kiegészíteni.

Pulszky lelki világára, mióta a Mazzini-féle elvont idealizmus nyűgeitől megszabadult és pozitív történelmi alapra helyezkedett, életszükségletté vált az aktualitásokkal, a gyakorlattal való foglalkozás.

A legnagyobb bölcseséget, a teljes igazságot a lettből, a megtörténtből vélte felismerhetőnek s mivel a bizonyos időben lett valóság azt másnak mutatja, mint az előbb vagy később lett, az egyes történelmi valóságokban az igazságnak csak részét, csak viszonylagos igazságot látott.

A jelen étellel, mint folyó történettel való gyakorlati foglalkozást ennél fogva a megismerés, a bűvárlat legkiválóbb -eszközének kellett tekintenie.

Igaz, a gyakorlati étellel való foglalkozásra lelki alkotása is ösztönözte. Az emberi élet minden jelenségének megértése iránti rendkívüli értelmi érdeklődése, egész értelmi valójának legmagasabb fokú érzékenysége, ez értelmiségnek csodás külterjességével párosulva az embervilág minden részét illetőleg, a mindennapi életbe való avatkozásra csábították. De

Pulszky lelki alkotásának ez értelmi eleméből folyó hajlamát a gyakorlati életre nagyban segítette annak emotionalis, indulati oldalba is.

Értelem és kedély, gondolat és érzés egyaránt tettevágyók, tettekészek voltak jellemében. Fizikai és lelki izgékony-sága, ingerlékenysége, a velők járó bátorság, a lelkiismerete-javalt általános eszmék, célok egyes személyek iránti föltétlen odaadása, egyéniségének teljes semmibe vétele, vagy erős hátratétele, ha e célokról, e személyekről volt szó exisztenciájának függetlensége nem engedték se tudvágyát, se tettvágyát ellenlétbe jutni, a gondolkodót a cselekvőtől elszakadni.

Amint a gondolkodás világában befogadó, bíráló és alkotó tehetségei egyenletesen fejlődtek, és irodalmi alkotások, irodalmi tettekben végződtek, azonképen végződött gondolkodása, ültette át gondolati tényeit a gyakorlati világ ténybirodalmába.

Hivataloskodása, mielőtt a katedrát elnyerte, képviselősködése azután, bűvárlati értékük mellett, mellyel Pulszky szemében; mondhatni, tudatosan bírtak, ebben a lelki természetben, jellemben lelik önkéntelen, szükségképi tényekkénti magyarázatukat.

A személyes tapasztalásra, az állami és társadalmi események átélésére fektetett súly, a személyes tapasztalásnak alá nem vethetőknél, az elmúltaknál, a távollevőknel pedig az induktív, történelmi módszernek, a pozitívizmusnak kegyelése jellemzik ezután Pulszky egész szellemi pályáját.

Pozitivizmus azonban nem a Comte-éra támaszkodik kezdetben, a távolabbi múltba nyúl vissza s abban különösen arra a gondolkodóra, aki „a tudást, a tüneményeknek és okaiknak ismeretét s a bölcsészetet, mint a tudás elméletét egységesnek és egyetemesnek fogja föl”, Hobbesre. Mellette Bacon, az induktív gondolkodás előharcosa és Locke, annak Hobbes-nél Pulszky szerint helyesebb alkalmazója, az újkori angol szabadság bölcselmi megokolója azok, akikre mint a pozitívizmus előfutárai fontosságot helyez.

Magántanár képeztése céljából (1872. febr. 16. 307. sz. a.) beadott értekezése „Adalékok az angol jogbölcsészet történetéhez”, mely később a Budapesti Szemlében (VII. köt. új évf.) megjelent, Hobbes pozitív, empirikus módszerét a jelenben is fölülmúlhatatlannak állítja. „Ha e tekintetben haladást tettünk, így szól, csak annyi az, hogy sejtelmével bírnunk egy általános fejlődési törvénynek, amelyre a szabadságnak terjedtebb mérvű követelményeit alapítjuk, mint aminőnek Hobbes helyt engedni kívánatosnak tartotta.” (Id. m. 139. I.)

Nem ijed meg a Hobbes-féle empirizmusnak, pozitívizmusnak azon szertelen következményeitől, melyeket e pozitívizmus az alapítójának műveiben az ember legfőbbnek nyilvánított életérdeke, a béke, az ember fizikai létének fenntartása, valamint a szuverenitás korlátlanúsága, s az egyénnek nem politikai, de egyszerű emberi szabadsága tekintetében mutat.

Azzal vigasztalja magát, – vajjon kellő alappal-e, most nem vizsgáljuk, – hogy Hobbes a szuverenitás „e föltétlenségét sem állítja korlátlanak s ha ki is terjeszti a vallásra és sajtóra, másrészt még oly téren is határozottan megtagadja, melyet úgy a legújabb államelméletben, valamint a gyakorlatban napjainkban elfoglalt, nevezetesen a katona kötelezettségét, melyet Hobbes igazolhatatlannak tart”. (Id. h. 142. 1.)

Hobbes pozitívizmusából nem következik tehát Pulszky szemében a szabadság teljes megsemmisülése, különösen ha azt helyesebben alkalmazzuk, amint Lockénak, az alkotmányos szabadság első nagy bölcselőjének Hobbes módszerével alkotott elmélete tanúsítja.

Pulszkynek e hajlandóságát a gyakorlati, az induktív, a genetikus módszer iránt véglegesen megerősíti Maine-nek korszakot alkotó munkája: „A jog őskora” 1875., melyet lefordított jegyzetekkel kísért.

Maine-ben az ragadja meg Pulszky-1, hogy a jognak különböző nemzeteknél lefolyt történetéből a jog változásainak általános törvényeit származtatja s ezeknek érvényét konkrét példákön feltünteti. Maine a jog intézményeinek keletkezése és érlelődésében sem pusztán

önkényes, sem egyedül célszerűségi erők, vagy nemzeti különlegességek vagy a jogi logika kényszerének hatását látja. A társadalom szerkezetének, az egymásra ható civilizációknak tulajdonít ezek mellett döntő szerepet. Maine ekként nemcsak sok jogrendszer összehasonlításával dolgozó jogtörténész, hanem jogbölcsesszé is lesz, nevezetesen megmagyarázza nemcsak 6 jogtételeknek, de a jogróli bölcseletnek is az előzményeit és indokait.

A jogbölcselet és a pozitív jog története Maine szemeiben nem ellenfelek, hanem hű, megbízható szövetségesek.

A jogbölcseletnek ez az összekapcsolása a történeti pozitív joggal s a fontos új eredmények, melyeket „A jog őskora” ez által fölmutatni bír, annyira megfelelték a Pulszky addigi két dolgozatában kifejtett irányynak, amelytől a jogtudomány, a jogbölcselet fejlődését várta, hogy nem csodálkozhatni lelkesedésén, mellyel a tekervényes észjárású angol műnek fordítását végezte, helyét az angol és más népek irodalmában egy szellemes bevezetéssel meghatározta.

Sőt Pulszky lelkesedése tovább megy, a munka egyes fejezeteit egy hozzá csatolt függelékben a fennálló és érvényüket veszített jogrendszerekben nagy jártasságról tanúskodó jegyzetekkel látja el, hogy a magyar olvasónak a felhozott angol példákat és hivatkozásokat érthetőbbé, másrészt, hogy Maine elméleteit más elméletekkel összevetve, világosabbá tegye.

E nagybecsű jegyzetek a munkának több mint egynegyed részét teszik s Pulszkyt a pozitív jog széleskörű területén a jogi technikának, a jogbölcseleti kontroverziának kezelésében virtuóznak, a különböző népek különböző korbéli jogának értékelésében történetbölcseleti tehetségnek mutatják,

Az 1875 június havában a jogbölcselet rendes tanárává kinevezett Pulszkynek méltó beköszöntője volt e munka, melyet Maine magyarázatával és magyarázásával véghez vitt.

II.

Az a tettvágy, mely Pulszkynek jellemző tulajdonsága, természetesen érvényesül most már a közhivatásban, melyre mint a jogbölcselet rendes tanára, az államtól elhivatott.

Mint magántanár is nagy kedvvel és buzgalommal tanított és tanult, egy-egy félévben 5-8 órás kollégiumot is tartott. A hallgatóságnak eleinte csekély száma nem zavarja tárgyszeretetét. Az 1873-i téli félévben írja nekem: „Előadásaimat megkezdtém hat darab hallgatónak, de inkább magamnak, aki mostani tárgyamban – a társadalmi céljogokról (jogi személyek) beszélt, – igazán gyönyörködöm.” Ez a buzgalom természetesen fokozódott nála, mint fontos tárgyának közmegebízatusú, hivatalos képviselőjénél.

A széles látkör, mellyel tárgyát kezelte, a jogbölcseletnek nem az eddigi megszokott, elvont, hanem inkább történetbölcseleti tárgyalása, az új megvilágítás, melyet a jogelveknek relativitása által a jogbölcseleti vitakérdéseknek adott, fölkelte a hallgatóság jobb részének érdeklődését, erre eszméletlenül hatott, ellenben a nagy készültség, melyet megértése általános műveltség és jogi szakismeret oldaláról kívánt, a gyengébbekre nagy akadályokat, nehézségeket támasztott s Pulszky-t a vizsgán a félelmes professzorok közé sorozta.

Tanári pályájának irodalmi gyümölcsei az első évtized végén érlelődtek csak. Képviselői elfoglaltságán, bokros családi teendőin, a boszniai háborún kívül, melyben ritka vitézséggel részt vett, az innen hozott, egész életére kiható csúzos bántalom késleltették belterjesebb irodalmi munkásságát. De készsége természetete is, mely mindjárt rávette, más helyett dolgozni, ha magasabb, bár tőle távolabb eső cél vagy a felebaráti érzés úgy kívánta.

A Kisfaludy-Társaság a pozitivisták krédójú nagy angol regényírónak, Eliot Györgynek négykötetes munkáját, Middlemarch-ot tette közzé, a fordítást igen nehezítette a finom árnyalatú eredeti kifejezési móddal színezett irányon kívül „a regényben előforduló számtalan vonatkozás az angol élet különféle sajátosságaira”. E nehézségek eloszlatására Patterson Arthur Londonban és itthon Pulszky vállalkoztak, átnézve a fordítást s a fordítót észrevételeikkel

felvilágosítva. (L. Middlemarch, Greguss Ág. bevezetését.)

Ugyanígy szakadt reája a nagy család hátrahagyásával 1876-ban elhunyt Korbuly Imre Közjogának harmadik, átdolgozott kiadása. A Lechnerrel és Kautz-zal megosztott e munka jelentékeny része neki jutott. Ez időben hiányzott minden közjogi kézikönyv, a hallgatóság szükségletét fedezni kellett, Pulszky nem habozott.

Kétségtelen azonban, hogy a rendes tanárrá neveztetését követő években, 1875-től 1880-ig, főleg az izgalmas bel- és külpolitikai mozgalmak, a korszakos jelentőségű fúzió, az orosz-török háború kihatása közéletünkre, a boszniai hadjárat csökkentették Pulszky irodalmi munkásságát. Képviselői teendői, majd a hadjárat csak annyi időt engedtek neki, hogy a tudomány haladását figyelemmel kísérje, nem annyit, hogy – mint lelke sugallta, – behatóan művelje is.

Pulszky mégis ekkor sem érte be, mint az időbeli nagynevű barátja, tanár- és képviselőtársa, Szilágyi Dezső, azzal, hogy mások rendszerének, fölfogásának hirdetője legyen és saját, már elért tudományos eredményein túlmenni ne iparkodjon. Búvárló ösztöne a kutatásra sarkalta az izzó politikai és kockázatos hadjáratok között is s éber figyelmével észrevette, megállapította már akkor, ami sokak előtt az azóta lefolyt majd harminc év után sem világos.

„A pártkormányzat és korkérdések” című (Budapesti Szemle 1878. XVIII. köt.) rövid értekezésben a parlamentáris kormányzás nehézségeit, jövőjét fejtegeti.

A parlamenti kormányzásnak előfeltétele: két nagy pártnak váltakozása az állam vezetésében, Pulszky szerint, csak arisztokratikus jellegű társadalom mellett nehézség nélküli és üdvös. Itt a pártok összhangzó világfelfogást, egyenlő hagyományokat követnek, bizonyos fokig közös alapon állnak, közös célra, csak más módon törekszenek, nem a fő elvekben, inkább ezek árnyalatában, eltérő irányában különböznek.

Az államhatalomnak kiterjesztése, abban névszerint a társadalom demokratikus elemeinek az osztozása megfosztja a parlamentáris kormányzást a lét feltételeitől, mert a pártok között nincs meg többé a hagyományoknak, az érületnek, s a legfőbb elveknek az a közössége, ami a pártok váltakozását könnyűvé, a hatalom viselőinek változását simává teszi.

Az állam és társadalom demokratizálódása azonban csak egyik oka a parlamenti kormányzás nehézzé válásának.

További okai, ha e demokratizálódás megkezdődik vagy éppen véghez megy: 1. a nemzetiségi, 2. a szocialista, 3. a felekezeti ellentét. Ezek az embereket oly csoportokba sodorják, amelyek között hiányzik minden kapocs, amelyek ennél-fogva egymást az állam vezetésében föl sem válthatják. Az ily alapokon való pártalakulás a parlamentáris kormányzás szempontjából egészségtelen, sőt azt egyenesen kizárja. Egy párt lesz kormányképes. Így az egység ellenségei Olaszországban épp oly kormányképtelenek, mint a 67-es kiegyezéséi: az ó-konzervatívok és a függetlenségiéknélünk. A szocialisták a bourgeois-pártiakat bourgeois-társadalomban épp oly kevésbé válthatják föl, amint a vallási pártok a laikus pártokat nem oly államban, mely felekezet nélküli.

Vagy az ellentétek oly erősek, hogy a pártok teljesen szétforgácsolódnak, s egyik sem lesz magában kormányképes. A vallási ellentétek, a társadalomnak szocialista vagy individualista irányú rendezésére törekvő irányok bontották meg a német birodalom pártkereteit.

A demokratikus fejlődés, ha egyszermind vallási, nemzeti, szocialisztikus ellentétekkel kapcsolatos, a pártalakulásnak egészen más csoportjait hozza létre, mint amelyeken a parlamentáris kormányzás nyugodott.

Bármennyire egészségtelen legyen utóbbinak szempontjából ily csoportosulás az a jelzett fejlemények esetében kimaradhatatlan. E helyzettel a nemzeteknek számolniuk kell s abban találhatunk megnyugvást, hogy a parlamentáris kormányzás nem az egyedüli forma, amelyben akár a képviselői rendszer, akár a népfenség elvei megtestesíthetők.

Pulszky tudós életének ez epizódjára következik annak fő jelensége, jog- és

állambölcselete alaptanainak közététele 1885-ben.

Amit ez alaptanok a magyar szellemvilágban hirdetnek, ha az emberiség gondolkodásának alapiránya szempontjából tekintjük, az abból az újabban lábrakapott felfogásból indul ki, mely a világban állandónak csak a változást, a levest, nem a létet, a viszonylagost, nem a föltétlent veszi, amelynek gondolkodási módja, gondolkodási eszköze nem a dolog, nem az állapot, hanem a viszonyítás, melyet a gondolkodásnak előbb uralkodott lénytani (ontologikus) módjával szemben fejlődéstani (evolúciós) gondolkodási módnak nevezhetni. Az emberiség ugyanis, amint ezt tagtársunk, Stein Lajos (*Der Neo-idealismus unserer Tage*. Archiv f. System. Philosophie IX. Bd. 3. Heft 1903.) egyik bölcészettörténeti szemléjében világosan feltüntette, koronkint az emberi gondolkodásnak kiválóképen egyik eszközéhez, majd a tárgy, majd a tulajdonság, majd az állapot, majd a viszonyítás kategóriáihoz fordul a világ megértése végett. Ha belefáradt az egyik kategóriával való dolgozásba, ha ezzel végzett, munkája nem nyújt többé megnyugvást, a jobb siker reményében egy más gondolkodási eszközzel folytatja.

A fejlődéstani, a viszonylagos gondolkodási mód, amidőn Pulszky annak alapján elméletével föllépett, a bölcselet terén az egész világon nagy túlsúlyra tett szert. Nálunk is nemcsak a Buckle, Taine, Lewes-féle művek fordításai nyitottak neki utat, Pauler Gyula méltatása, mellyel Comte-ot a Századokban (1873-iki folyam) bemutatta, Beöthy Leo társadalmi, Böhm Károly bölcészeti munkái ennek kedveztek.

Pulszky jog- és állambölcseletével korának uralkodó gondolatáramlata alatt áll tehát, de azt a megismerésnek oly vidékére tereli, amelyen, mondhatni, még sehol nem kutatott ily irányban az emberi elme, s amely vidék búvárlása a viszonylagosságnak gondolkodási eszközét teljesen kizárni látszik: a jogtudomány vidékére.

A jog fogalmától ugyanis elválhatatlan a tapasztalat tanúsága szerint az emberi cselekvést, viselkedést föltétlenül megköti s egyszersmind állandó erőnek képzete. Ez az állandóság lehet időleg viszonylagos, több vagy kevesebb emberöltőre terjedő, de e véges állandóság ideje alatt az emberi viselkedést megköti erőt mégis csak akkor tekintjük jognak, ha ez az erő nem viszonylagos, hanem föltétlen.

Hasonlóképpen nem bírjuk a jogot az emberi szabadság, az emberi kötelesség, szóval az ember életcélja nélkül képzelni. Az, ami végett a jog létezik, valami föltétlen, nem viszonylagos, s ez a föltétlen valami az öncélú ember a maga életével, javaival, öncélú akaratának érvényesítésével. A viszonylagosság csak arra vonatkozhatik, vajjon az emberi öncélúság, az emberi lényeknek teljes vagy csak szűkebb körében bír-e föltétlen erővel érvényesülni? Ahol, akikben, bármily keretekben ez öncélúság megvan, ahol az emberiség lelki tüneménye, a szabadság érzete előáll, ott az ily lények, viselkedését meghatározó, megköti erő is föltétlenné válik. A jognak minden változandósága, azok körének viszonylagossága dacára, akiket megköti, van tehát föltétlen lényege, amely az emberi öncélúság, szabadság fenntartásában sarkal.

Végül minden, még oly viszonylagos jognak van oly logikai eleme, amely független az időtől, az emberek körétől, akikre vonatkozik.

Pulszky nem osztja a jognak e föltétlenségéről, állandóságáról, változhatlan lényegéről az addigi közfelfogást, jobban mondva lehetetlennek tartja, hogy a tudomány a jogra, a társadalomra bármi részben örökérvényű, feltétlen igazságokat megállapíthasson. Pulszky életének főmunkája abban állott: a viszonylagosság gondolkodási eszközével, „az összes ismeretes jogszabályok és államszervezetek(nek), a közönségek minden képzelhető feltételé(nek), alkatá(nak) kapcsolata és neméinek) áttekintésével, az emberi cselekvőség valamennyi tényezőjének számbavételével állapítani meg az emberiség mindennemű jogának, mindennemű társadalmának, alakulásának származását, hatását, vázolni a jog, a társadalom mibenlétét vagy mint ő nevezte, „a társiasság teljének feltételeit, a tökéletes közösségi szervezet vonásait”, (*Jog- és állambölcselet*. 43, 1.), anélkül, hogy a jog- és államnak „eszméi

és eszményei egyszer s mindenkorra, mint feltétlen érvényűek lennének megállapítva”.

A jogot, a társadalmat – így okoskodik P. – az emberiség körében folyton változni látjuk, a bölcelet e ténnyel-szemből nem hunyhat szemet, s mivel az emberi ész a dolgok lényegét nem ismerheti meg, hanem csak a jelenségeket, a tüneményeket, ennél fogva a jognak, a társadalmaknak sem kereshetjük a tudomány útján a lényegét, hanem csak jelenségeit.

A jog- és állambölceletnek feladata is ennél fogva a jog, a társadalom változó tüneményeinek, e változó tünemények okainak kutatására irányulhat. E tüneményeket a tapasztalat segélyével megállapíthatjuk, változásaik egymásutánját megérthetjük, ekként a jogról, a társadalomról világosabb képzetek nyerünk az által, ami bennük változó, – mert ezt láthatjuk, tapasztalhatjuk, – mint az által, ha azt keresnők bennük, ami állandó, változhatlan, mert ez meghaladja értelmünket.

Pulszky tehát a jog- és állam bölcelet által éppen annak ellenkezőjét törekszik elérni, amire minden jog- és állambölcelet előtte törekedett. A jognak, az államnak lényege, örökérvényű határozmányai helyett azok örökké változó tartalmának céljára, nyitjára találni, földeríteni azokat a jogrendszerekben és államalakulásokban ható erőknél hatalmasabb természeti, lelki, erkölcsi tényezőket, amelyek amazokat rendes menetükből kimozdítják: ez lehet Pulszky szerint a bölcelet célja.

Pulszky jogbölcelete agnosztikus álláspontjával ekként a jog viszonylagosságának, változásának tudományává lesz a jog föltétlenségének, állandóságának tudománya helyett.

Módszerében hasonlóképp eltér a jogbölcelet addigi kutatási módjaitól. A tapasztalat segélyével, az összes ismert jog-és államrendszerek áttekintésével, nem valamely egyes emberi szükséglet deduktív kísérletével törekszik vizsgálati terére világot vetni.

Bármint gondolkodjék valaki Pulszky céljának helyességéről vagy módszerének kivihetőségéről, ez eredményt, mely munkájában előttünk áll, nem fogja kicsinyelhetni.

Ez az eredmény abban a kísérletben áll előttünk, amellyel Pulszky a jognak, az államnak és változásaiknak végső szülő okait az embervilágra nézve meghatározta.

E kísérletet némelyek tán korainak találják, amennyiben igazságait induktív alapra fekteti, pedig a jog- és államalakulásokra nézve nem rendelkezünk az induktív anyag teljességével. Bizonyos azonban, hogy Pulszkyt a kísérlethez szükséges szakkészültségre nézve a világirodalomban senki sem múlta fölül.

Ami az embervilágban a jog, a társadalom, az állam tekintetében elvileg nevezetes létrejött s amit a jogról, államról, társadalomról gondoltak, egyaránt rendelkezésére állott Pulszkynek jogbölcelete fölépítésénél. A pozitív jog tudósainak tárgyi ismeretét a bölcsészek magyarázó, elmélkedő megfejtéseivel kapcsolatosan alkalmazta, hogy a jogot, a társadalmat, az államot végső elemeire bontsa és történelmi jelenségeiket érthetővé tegye.

Amit Pauler Gyula mondott Pulszky jogbölceletéről (Bud. Szemle. 1885. 42. köt. 481. I.), hogy a világirodalomban alig van munka, mely magának a feladatot oly kiterjedésben, mint P. Á. kítüzte s oly módon megoldotta volna, azt ismételték az angol folyóiratok, midőn Pulszky munkája angol nyelven megjelent.

Az angolokat, akiknél a jogtudomány leginkább kívül áll az általános bölcelet körén, kétszeresen meglepte Pulszky jogbölcelete, mely egyik bírálója szerint, hogy csak némelyeket említsek, mélység és tartalmasság tekintetében ritkítja párját s melynek Oxfordban Bluntschlinak zavaros és homályos munkája helyére kellene lépni (Westminster Rev. 1888 márc. füz. 381. 1.), a másik, az ismert bölcsész, (English hist. Review 761-767. 1.) Sidgwick „a magas célú munkát, mely a tárgy teljes áttanulmányozásának eredményeit tartalmazza, az önálló gondolkodásnak minden részében kitartó erejéért” dicséri, a harmadik pedig (a Pollock szerkesztette Law Quarterly 1888. köt. 454. 1.), kiemelve, hogy a jogbölceletnek általános angol és kontinentális eredményeit minden eddigi kísérletet meghaladó teljességgel és világossággal nyújtja, értékét a nagy tudás mellett látköre szélességében találja.

Az angolok véleményéhez járul a fejlettebb német jogtudomány részéről Stoerk (Archiv f. öff. Recht 1889. IV. köt. 234. I.), midőn azt hasonló német munkák fölé helyezi s óhaját fejezi ki, hogy a tartalmas megoldásokban gazdag, a tudományilag szuggesztív, gondolatkeltő munka ültetessék át a német irodalomba, ahol tiszteletreméltó helyet töltsene be.

De van-e? megáll-e? Pulszky kísérletének pozitív eredménye.

Pulszky eredményeinek a külföldi pozitivistáké fölött a jog- és állambölcselet terén nagy a fölénye. Comte és Spencer, valamint más pozitivisták a tételes jog- és államrendszerek, valamint a különböző jog- és állambölcseleti elméleteket csak hézagosan ismerik, ide vonatkozó magyarázataik ennél fogva éppen nem oldják meg a problémákat, meg se közelítik a megoldást. Pulszky ellenben a jog- és állami jelenségeknek egész nagy világterületén uralkodik s vizsgálataival be bír azoknak épp úgy közelfekvő, mint végső rejtekeibe hatolni, tudja az életnek e különleges jelenségeiben azt, ami a világ más jelenségeiben nem található, ezektől megkülönböztetni s velük egy általánosabb erő útján összekötni, magyarázni.

A pozitivista bölcészek, nem ismerve a pozitív jogot, nem az állami és társadalmi rend különleges erőit, a jogi és állami jelenségeket nem bírják se minősíteni, se értékelni, minélfogva világképükbe se tudják beolvasztani, a szakjogászok és politikusok érdeklődését, tudványát pedig kielégítetlenül hagyják. Pulszky ellenben a jogot, az államot a világegyetem láncolatába helyezve, az általános bölcseletnek épp úgy új világot nyit, mint ahogy megkönnyíti a jog, az állam mindennapi összefüggéseinek kimutatása által a külön szakbúvárnak belátását saját különleges részvilágába.

Pulszky munkájának legbecsesebb eredménye a társaság és társadalomról szóló 6., de különösen a társadalmak egymásközti viszonyát tárgyaló 7., a történelmi társadalmakról szóló 8. fejezet. Maga írja szerényen munkájának angol előszavában, hogy a hatodik, hetedik, nyolcadik fejezetek új anyagot tartalmaznak.

A történelmi társadalmakról szóló fejezetben „tulajdonképp a történelem bölcseletét kapjuk dióhéjba szorítva”, „melyet nemcsak időrendi elsőségéért, de mélységéért is említeni fognak ez eszmekör történetében.” (L. szerző bírálatát a Magyar Igazságügy XXVI. köt. 233.!).

Pauler Gyula, kinek legfőbb becsvágya volt, ha a világ történetét pár száz 16-rét oldalra megírhatná, lelkesedve kiáltott föl e fejezetről szólva: „Hatvan lapon világtörténetet ír, nevek nélkül.” (B. Szemle. 42. köt. 482. 1.)

Bármilyen kifogásunk legyen egy vagy más tekintetben Pulszkyt művének ezen része ellen, amint volt hazai és külföldi bírálóinak (L. B. Szemle 42. köt. – Magyar Igazságügy XIV. köt. – Pollock, Law Quarterly 1888.), azokban oly igazságok kerültek napfényre, melyek megmaradnak. Társadalom, állam, különböző alakulásaik, ezek egymásra következése, amennyire ez egyáltalán lehetséges, ki vannak emelve a szubjektív vélekedés ingoványából s kézzelfogható, tárgyilagos, szükségképi jelenségekként, tényekként bizonyítottak.

Ugyanezt kísérli meg bár kevesebb sikerrel Pulszky a jogra, ennek alapjára, főelvére, a jogosnak és jogtalanak mértékére nézve kimutatni. A közületi létet, társadalmat, államot ugyanis lehet minden erkölcsi, jogossági alap nélkül, mint az emberiség történelmének kikerülhetlen okvetlen bekövetkező tényeit is megfejteni. Ily pusztán, ténybeli alapon vezette le őket Pulszky, midőn arra hivatkozott, hogy „*minden, ami okvetlenül szükséges, ezen okvetlen szükség alapján mint öncélú jelentkezik, azaz alakulásának igazolását saját lételeben és fennállásában bírja. .. úgy az állam is észleges okvetlenséggel, tehát öncélúsággal bír... mint az emberi együttlétnek múlhatatlan alakja ... mint minden különleges célnak általános és így múlhatatlan föltétele.*” (Id. m. 212. 1.)

Ilyen ténybeli szükségességen alapszik, ily pusztán tény, mint a társadalom, a jog is, P. szerint, melynek fenntartására szolgál. Ámde a társadalom egy ösztény, a jogrend megint az, az egyes egyén pedig annyi millió külön tény, ahány egyén van. Az emberi viselkedésnek azok a jogi szabályai» melyeket egy társadalom, egy állam tényleg fenntart, ténylegességük

miatt nem lesznek a számtalan külön egyénre igazságosak. Pulszky maga is különbséget tesz tökéletes és tökéletlen, igazságos és igazságtalan jog között, midőn az elsőt abba helyezi, hogy legkisebb állami cselekvőség, azaz kényszer árán lehessen lehetőségét mentől nagyobb egyéni cselekvőségnek megszerezni.

Ha a jog ebben áll, ha tökéletes és nem tökéletes jog is van, ha utóbbi az egyéni cselekvőség mentől nagyobb lehetőségében áll, akkor a jog már nemcsak tény, épp úgy, mint a sok millió emberi egyén ellentétes céljaival, érdekeivel, akiknek együttlétét lehetségessíti, már több mint tény, már érték is.

A jog, mint a viselkedés igazságos szabálya, csak akkor volna okvetlen szükségességű, természetszerű tény, ha az emberi egyén is csak egyféle értelmezést engedő lény, az emberfajnak olyan példánya lenne, mint az ásvány-alakok, a növény- és állatfajok, ha az ember lényege a léthez való ragaszkodással s a lét kellemes érzetek biztosítására vagy ellenkezők elkerülésére irányzott törekvésekkel kimerítve s ez érzések az egyéneknél biológiai, gazdasági, értelmi, művészi tekintetben egyenlők, vagy legalább összemérhetők lennének. Avagy akkor, ha a jog a különböző emberi egyének és cselekedeteikre nézve egyszerűen az erősebb hatalmát jelentené.

Szóval a jogot, úgy amint azt az emberi gondolkodás és az emberiség évezredek gyakorlata értelmezte, vagyis mint az emberi viselkedésnek igazságos szabályát az embervilág tényleges tömegmozgásaiból levezetni lehetetlen. E részben az életnek viszonylagos jelenségei, akár a tárgyilagos világ, akár az alanyi világ pusztán fenomenológiája nem nyújtanak az ily igazságos szabályok iránytűjére fölvilágosítást. Nálunk Eszterházy Sándornak (A bölcséleti tudomány kézikönyve. 1897. avatott küzdelme jól megjelölte a pozitivista jogbölcsületnek ez alapgyöngéjét.

Ha Pulszky jogi felfogása pozitivistikus elméleti alapjának e gyöngesége dacára végeredményben olyan, amely a metafizikus jogbölcsület eredményeivel sokban találkozik, sőt Pauler Gyula szerint Pulszkynál „a jog és állam, mint az emberi természet szükségképi fejlődése” olyan, amelynek „tartalma körülbelül megfelel a keresztény morál postulatumainak”, ez csak onnét magyarázható, mert Pulszky pozitivizmusa, a tudománynak a jelenségek megismerésére való korlátolása, más szóval fenomenalizmusa nem egyoldalú, nem korlátolt, nem szorítkozik a biológiai jelenségekre, a lelki jelenségeket, az érzelmeket, a szellemi vágyakat, várankozásokat és reményeket, hitbeli és észbeli spekulációt, mint a biológiaiaktól különbözőket s tapasztalati úton csak részben megfejthetőket épp oly pozitív jelenségeknek tekinti, mint a kézzel fogható, fizikailag mérhető idegtüneményeket.

S habár ezeket, amennyiben tapasztalati úton meg nem fejthetők, nem elemezhetők, a tudomány köréből kizárja is, hatásukat az emberi cselekvésre nyomatékosan kiemeli.

Az, amit Kant „intelligible Welf-nek nevez, mondja Pulszky, az isteni tulajdonoknak, a lélek halhatatlanságának, az erkölcsi szabadságnak, a föltétlen és közvetlen észparancsnak ... birodalma, habár elemezve át sem érthető, mégis eszményi, vagyis megfelel... az emberi ösztön, az öntudat és hagyomány táplálta várankozásoknak. (Id. m. 5. 1.)

Sőt egyenesen ezzel a mondattal kezdi munkáját: „A jog- és állambölcsület, az emberi társas együttlét alakzatainak és szabályainak elmélete, vagyis azon tudomány, mely az emberi közönségek intézményeinek természetét, jelentőségét és rendszerét, eredetük, összefüggésük és eszményeik törvényeit tünteti elő.”

Az eszmények, Pulszky szerint, különösen fontosak a társadalmi jelenségek megfejtésére. Míg ugyanis a természettudományok tárgya mindig egy és ugyanaz, mert az ember fokozódó tudása nem teremt a dolgokban új tulajdonokat „addig a társadalmi tudományok foglalatába illeszkedő jelenségek, mint az emberi gondolkodás és cselekvés mozzanatai, maguk is módosulnak minden oly tényező befolyása alatt, mely az emberi felfogásra és vágyakra hatást gyakorol. Az emberi tudat minden fejlődése nemcsak a tapasztalat kibővítésére szolgál, hanem egyszersmind ösztönül a cselekvés kiterjesztésére s forrásul új kívánságokra és

törekvésekre.” (Id. m. 24. I.)

Az emberiség történelme tehát, ez Pulszky gondolata, bár törvényszerű, az emberi értelem, a vágyak, az érzelmek, a törekvések, a célok változása következtében oly új meg új alakulatokat mutat történelmi időkben, aminőket a természeti világ csak geológiai korszakokban. Az emberi törekvések, a célok története a legfontosabb a jog és társadalom megértésére, a történelmi érzék a változások iránt, amelyek e célok tekintetében bekövetkeztek, hasonlíthatlanul fontosabbak, mint bármiféle akár fizikai, akár lélektani monizmus, vagy bármily deduktív elv, melyekkel az emberi történet gazdagságát kimagyarázni lehetetlen.

„Az egyes közvetlen céloknál, így folytatja Pulszky, feljebb emelkedhetünk. Összefoglalhatjuk, általánosíthatjuk őket az egyéni életcélok, az államcélok, az emberi célok, sőt a hit álláspontján, a mindent átölelő világ cél és világterv egyetemes fogalmába.” (Az angol kiadás 53. 1.)

A tudás és a tárgyul szolgáló társadalmi viszonyok e kölcsönhatása, annak öntudatba jutása, hogy az ember a felismert erők és viszonyok segélyével cselekvésének irányt adhat, célt tűzhet ki, eredményezi, hogy az ember képzelő tehetsége által felidézheti magában azon állapotot, mely lehetséges céljainak teljes megvalósulásával fog beállni.

Az emberi vágyakat, képzeletet, akaratot, az embernek értelmi oldala mellett affektív oldalát s a rajtok sarkaló eszményeket az emberiség evolúciójának a naturalisztikusokkal egyenlő fontosságú tényezőiként felismerve, juthatott el Pulszky tudományilag megnyugtató eredményekhez, menekült meg átlói, hogy pozitívizmusa ne egyoldalú naturalizmus, vagy Spenceri változatú schellingianizmus legyen, hanem az alapító Comte értelmében, igazi pozitívizmus.

Feladatának megoldási módjára, vagyis azon tényezők számbavételére nézve, amelyeknek az emberiség társadalmi evolúciójában döntő szerepe van, Pulszky határozottan Comte Ágost híve; maga is említi ezt előszavában.

Az eszményekről alkotott elmélete, melyre méltán oly nagy súlyt helyez, eredetisége mellett is Comtéval azonos nyomokon halad s tartalmilag is találkozik a Comte-i gondolatokkal, „a szívnek, az affektív, a felebaráti hajlamoknak a szellem fölötti túlsúlyáról.”

„A cselekvő életből fakadt s az elmélkedő világ minden részére egymásután kiterjesztett pozitívista irány teljes érettségére jutva, kikerülhetlenül meg kell, hogy ragadja az affektív életet s egyedül ebbe helyezi a végső rendezés központját.” (Polit, positive I. köt. 17. 1.)

Comte-nak e szavai, az a tétele, hogy az ész csak világosságot ad a cselekvéshez, de hogy ennek a lökést máshonnan kell kapnia, többi közt a szívtől, a felebaráti érzelmektől, a képzelettől is, egyenes elismerésre jutnak Pulszkyknál, midőn vizsgálja a társadalomtudományi megismerés forrásait, névszerint az eszményekről alkotott elméletében.

De magában elméletének érdemleges kifejtésében nevezetes részt tulajdonított az érzelmi elemeknek a társadalom, az állam, a jog jelenségeiben, amint tisztában volt azzal is, hogy e jelenségek miképeni meghatározásánál az egyes elméletekben mily nagy szerep jut az elméletkészítők alanyi érzésvilágának, metafizikai szükségletének. Ugyanis a tapasztalatra épített tudomány, bár csak jelenségekkel foglalkozik, még sem kerülheti ki teljesen a metafizikai képzeteket, mert a jelenségek, a fizikaiak, a biológiaiak, a lelkiek, a társadalmiak külön csoportokra bomolva jelentkeznek, s e csoportok között a kapcsolatok, az átmenetek csak hypothezisekkel deríthetők fel s ezeknél csúsznak be a tudós alanyi érzései, metafizikai fogalmai.

Erre való tekintettel jut Pulszky ahhoz az eredményhez, hogy „az emberi tudat véges volta következtében, teljes egész tudomány, mely a világegyetem végtelen jelenségeit felölelné és így valóban egységes volna, nem létezhet” (Id. m. 9. 1.) s minden társadalmi tudományos elmélet bizonyos fokig szubjektív érzelmi alapon áll, viszonylagos.

Ha Pulszky helyét a tudomány, a bölcsélet világbirodalmában megjelölni akarjuk,

Comteistának kell őt neveznünk, aki azonban a jog- és állambölcseletben tovább viszi a pozitivisták álláspontjáról a megismerést s megmutatta a határt, a meddig ez álláspontról eljutni lehet.

Bölcészeti bevégzett alakban csak az alaptanokra nézve hagyta reánk, a jog- és állambölcészeti részleteit illető elméletei csak azokból a könyvomatú jegyzetekből ismeretesek, melyek előadásai után készültek.

A múlt és jelen jogát, a társadalom, az emberiség jövő alakulását bámulatos szakismerettel és bölcészeti ítélő erővel tárgyalta az előadásokon. A gyakorlati életben érvényesülni, a jelenen túl menni nem akaró jogásznak épp oly hasznára vált a bölcseleti kezelés, amelyben a magán- és büntető-, valamint a nemzetközi jog leggyakoribb, legnehezebb részletkérdéseit részesítette, mint ahogy világot vetett a jövő problémáira azoknál, akiknek bölcselkedő, tudványó ösztöne ezek után sóvárgott. Szabadság vagy szociálmusé-e, – szocializmust „A munkás kérdés”. 1890. 86. 1. irodalmilag külön is tárgyalta, – nemzeti vagy gazdasági államé-e például a jövő? épp oly gondos elbánásban részesülnek, mint a nemzetközi magánjog kemény problémái, a zálog-, a szerződési, a testületi jog finomságai. Ez előadásoknak nem volna szabad kiadatlanul, csak a gyarló könyvomas följegyzésekre bízva, maradni.

III.

Pulszky lendületteljes irodalmi és tanári munkássága erősen megmozgatta szellemi világunkat, fölkelte a társadalmi bölcselet iránti érdeket, tudományos életet, valóságos irodalmat teremtett.

Több volt azonban támadója, mint követője, sőt akik követték, vagy inkább csak követni látszóttak, a természettudományi szociológia hívei, nagy fenntartásokkal, értelmezésekkel, szinte csak negatív, azaz annyiban követték, hogy a Pulszky által támadott metafizikus észjog ellen foglaltak állást.

Tanával, hogy a jogot csak mint viszonylagost bírjuk megismerni, hogy végső elvét tudományosan nem magyarázhatni, maga ellen zúdította a vallási alapon bölcselkedőket,²⁰ akik munkájában csak elítélni valót találtak, akik nem vették észre, mily erős lépcsőket épít a jog fejlődésének törvényszerűségét kutató pozitív bölcselet a vallásos hitnek azon általános és inkább erkölcsi tételéhez, mely az igazságosnak és igazságtalannak örök ellentétét hirdeti, anélkül, hogy egy bizonyos történelmi korszakban arra nézve, mi akkor igazságos? feleletet adna.

Amily igaz a vallási alapú jogbölcselet követelése (Hertling: Über Ziel und Méthode d. Rechtsphil. Jahrb. d. Görres-Ges. 1895.), hogy a jogtan az erkölcsi eszmékkel összefüggésben maradjon, ami nélkül, a jognak igazságosságát vagy igazságtalanságát nem is tekintve, a jog általános tanait sem lehet helyesen meghatározni, épp oly jogosulatlan a tényleges, pozitív viszonyok lélektani elemzését s a belőlük következtethető okulást a létesíthető jogra kicsinyelni, elvetni.

A természet joga, mint vallási igazság, sem kerülheti ki a hely és időköriülmények tekintetbevételét, ezek szerinti részletezését, amint ezt dr. Notter Antal „A természetjog” (Szent István-Társ. tud. és irod. oszt. kiadv.) című avatott értekezésében szintén elismeri.

Meglepő tehát ez ellenszenv Pulszky pozitívizmusa iránt, mely csak a megismerés viszonylagosságát állítja, a lét, a valóság kérdését ellenben nyitva hagyja. Nem tagadja az az emberi tapasztalat körén túl eső titokzatos homály birodalmát; egyik értekezésében (A felekezetek szerepe az állami életben. 1891. 4. I.) egyenesen kijelenti, hogy az, ami a hitben

²⁰ L. Surányi: A pozitív bölcselet hatása hazánk jog- és állambölcseleire. 1900. – Frey: A természetjog vagy észjog létele. 1903. – Kozáry: Korunk bölcselete. 1892. – Comte: A pozitívizmus és az evolúció. 1905. 2 köt.

tulajdonképp becses, nem látszólagosan közetlen tárgya, hanem éppen amaz indulat és indokok, melyek az ismertről és kézzelfoghatóról a végtelen és ismeretlen sejtelmére juttatnak el.” Sőt bevallja, hogy „az emberi sors rejtélyei nagyobb érdeket keltenek, mint a pusztaság igazság problémái”, hogy a megismerhetetlennek birodalma, habár elemezve át nem érhető, a maga képzeleteivel, minők Isten, szabadság, örök igazság, megfelel „az emberi ösztön, öntudat és hagyománytáplálta várakozásoknak.” (Id. m. 5. 1.)

Ez érdeklődés a tapasztalatilag megismerhetetlen iránt, az emberi ösztön e várakozásai, Pulszky szerint, tények, melyeknek ilyekül elismerése, ha nem is egyezik azon szereppel, tehetséggel, melyet a vallási ismeretelmélet a föltétlen, a végtelen tekintetében a természetes emberi észnek tulajdonít, nevezetesen, hogy Istent az ember természetes eszével felfoghatja» valójában hidat ver a valláshoz, a metafizikához. A történelmi pozitív vallások mindig tovább nem elemezhető tényeken nyugsznak, nem az abszolút eszméből való levezetések, okoskodások. Tények szülik a hitet, a tényeket a megértés legfőbb forrásául tekintő pozitívizmussal nem kell hát szükségképen elvi ellentétbe helyezkednie a vallási alapú bölcseseknek, sőt felhasználhatja a tények értelmezésére, amint ezt újabban Brunetiere teszi. (Sur les chemins de la Croyance.)

A spiritualista alapon bölcselő Eszterházy Sándor (A bölcs, jogtudomány kézikönyve. 1897.) elismerve a jogi és állami élet fejlődési törvényszerűségének kutatását hasznos tudománynak, a pozitivisták módszert támadja, mint olyat, mely lehetetlenre vállalkozik, mert a jog lényegéről, annak pusztaság külső jelenségeiből fölvilágosítást nem adhat, mert mértéket nem ad a történelmileg lett jognak megítélésére. Amiben igaza van, de egyben feledi, hogy e mérték meghatározásában a lett, a történelmileg fejlett jog is útmutató. Magam is mindjárt megjelenésekor (Magyar Igazságügy XXIV. köt. 3. és 4. füzet, különösen 234. 1.) kiemeltem, hogy fennkölt, de egyszersmind a való élettel összhangzó eredményeit egyedül a természeti kauzalitás és fenomenalizmus módszerével következetesen el nem érhetette volna, ezt csak az eszmények segélyével tehette, amelyekben az ember nemcsak mint a környező világtól meghatározott okozat, hanem esze, vágyai, képzelete, céljai által okká válik s áttöri a fizikai és biológiai okláncolatokat.

Pulszky abban hibázott, hogy a természeti kauzalitás, a determinizmus, a fenomenalizmus, a tudomány egységének értelmét erősebben nem szabatosította, másrészt meg őket jobban előtérbe állította, mint ahogy tényleg célozta, és hogy aki a lelki, értelmi, affektív, akarati tényezőknek oly nagy és önálló helyet jelölt meg a jog, a társadalom alakulása és változásában, ezen jelszavak által tápot nyújtott annak a felfogásnak, mintha bölcsesete természettudományi monizmus, simplista determinizmus volna. Holott éppen az ellenkezőre, a pozitivisták jelszó szerint az emberi tapasztalat totalizálására („totalisation de l'expérience humaine”) törekedett, a tapasztalat körébe eső összes, úgy anyagi, mint szellemi tények egymásra hatását kereste, hogy általuk a jognak mibenlétét megtalálja.

Ezért támadták legjobban hajdani tanítványai. Azt hitték, pozitívizmusa, melyért egykor mint tanítványai lelkesedtek, nem az emberiség tapasztalatának totalizálásában, hanem csak a természeti törvényszerűséggel rokon okozati magyarázataiban, metafizikaellenes kitételeiben, azon végcél hangoztatásában és tényleges elérésében rejlik, melynélfogva a pozitív tudomány a mindenség törvényeit egy egyszerű világtörvényre vezeti vissza.

Csak így érthetjük, hogy egyik tanítványa, akivel bölcsesletét sokszor összeköttetésbe hozzák, Pikler Gyula, a Társadalomtudományi Társaság 1902. ápr. 13. ünnepélyes ülésen mondott emlékbeszédében (Pulszky Á. emlékezete. Kiadja a Társ. tud. Társ. 1902.) kiemelve Pulszky nagy érdemeit a társadalmi tudományok körül, nevezetesen, hogy 1. a jogot valóban tudományosan fogta föl, amennyiben a mindenség egyéb jelenségeitől függőnek tekintette; 2. hogy a mindenkor jogot a mindenkor technikából magyarázta; 3. végül a jognak folytonos és óriási, időben és mértékre határnélküli fejlődését hirdette, s meghajolva Pulszky Ágostnak, mint embernek, ritka nemesszívű jelleme előtt, munkásságát eklektikusnak, a monisztikus

természettudományi felfogáshoz hűtelennek, a tudományban kétkedőnek, inkább leírónak, mint bölcselőnek, polihisztorinak minősítette. (L. id. m. 28-38, 1.)

Ha Pulszky eklektikus, úgy az volt Kant is, mert a *Kritik der reinen Vernunft* mellett a *Kritik der praktischen Vernunft*ot írta, az volt Comte Ágost is, akinek *Philosophie positive-je* mellett van *Politique positive-je*. A nagy gondolkodók közül csak Hobbes, Spinoza, Hegel kerülnek ki az eklekticizmus vádját.

Pulszky nem lett hűtlen a természettudományi monizmushoz, mert annak soha hívei közé nem tartozott, pozitivista volt, nem szimplista, aminők a természettudományi igényű szociológusok.

Mint pozitivista, mint tárgyának lehető teljességű ismerője, látta az embervilág, a történelem gazdagságát társadalmi tényekben, látta e világnak parallel fizikai, biológiai, lelki, társadalmi jelenségsorozatait, melyeket egységes, általános törvényre, különösen természeti törvényre, eddigelé a tudomány vissza nem vezetett s melyeket csakis a spinozai és hegeli metafizikának sikerült egyetlen eszme gúzsába kötni. Ezért tiltakozott már tudományos pályája kezdetén a monisztikus jelszavak ellen, ezért tett különbséget tudós kutatása delén a kész és a fejlődő tudomány között, ezért vette számba az emberi élet közületi jelenségeinek megfejtésénél mint igazi pozitivista a fiziológiai tények mellett az emberiség gondolati tényeit, az összes elméleteket és eszményeket.

Tudós pályája kezdetén, 1875-ben, tudta már, hogy „a tökélynek emberileg elérhető mértékét megütő, tehát kész tudományos elvek a szám, a tér és mozgás tanait illetők”. „A képződő, a fejlődő tudomány ellenben még elvein is a körülmények elkölcsonzött színét viseli.” (Az angol jogbölcs, történetéhez. B. Szemle VII. 126, 127. 1.). Ezen tudat erősödött benne az idővel s főmunkájában ismételte, hogy „az emberi tudat véges volta következtében teljes, egész tudomány, mely a világegyetem végtelen jelenségeit felölelné és így valóban egységes volna, nem létezhet.” (Jog- és államb. alapt. 9. 1.)

Pulszkyt tiszta, tárgyilagos látása és tárgyismerete óvta meg a szenvedélyes kezdők merész általánosításaitól, a tudomány egyszerűségének ködképébeni bizakodástól.

Tudta, hogy minden kornak szüksége van külön közhelyekre, jelszavakra, melyekkel a kutatásnak akkori iránya hosszabb körülírások nélkül jeleztetik. „A jelen szükségeinek, – így írt 1876-ban Beöthy Leó könyvét bírálva – (B. Szemle XI. köt. 182. 1.) a fokozatos fejlődés, a körülményekhez simuló átalakulás, a létküzdelem egymással összefüggő eszméinek divata felel meg leginkább... A Darwin-féle tanok bizonyára századunk gondolkodása és bűvárlata javának gyümölcsei s termékenyítő hatásuk... az erkölcsi elméletek mezején is kétségbe vonhatlan. De csakis úgy, ha mint tudományos hipotézisek ... vétetnek tekintetbe. Ha ellenben mint korlátlan érvényű dogmák szerepelnek, *mintegy az igazság* birodalmának *kulcsai, melyekkel kezében bárki előkészület nélkül bárminő feladat megoldásához foghat*, éppen oly vakhít eszközeivé aljasodnak, mint akármelyik metafizikai spekuláció és pedig annál veszélyesebbekké, minél inkább bízik a népszerű közvéleményt tudományos kérdésekben is követni igyekvő dilettáns, hogy gondolatmenete értékét egyes tanainak föltétlen belbecse, nem pedig összetartozásuktól s alkalmazásuktól függő viszonylagos igazságuk szabja meg.”

Pulszky nagyon is bízott a tudományban, de tudta, hogy csak évezredek munkájával bír az új igazságokhoz jutni, tudta, hogy „az elméleti gyönyör a mindenséget egy öleléssel átkarolni” (Pikler, Pulszky Á. eml. 24. 1.) a tapasztalatlan kezdő illúziója, tudta, hogy az igazság birodalmának nincs generális kulcsa, hogy abba, még ha ilyen volna is, csak az bírna bemenni, akinek előkészülete, induktíve szerzett tárgyismerete van.

De nem hitte, hogy a tudomány, bár célja szerint egyszerűnek kell lennie, az is, nem hitte, hogy a tények sokaságával, különféleségével, változatosságával, szóval anyagával nem kell számolnia, nem hitte, mint Pikler (Pulszky Á. emlékezete. 32. 1.), hogy ez „anyagnak azon edénybe, melyet az ész ad és cselekvőségünk követel, belegyúrhatónak kell lennie.”

Pulszky igazi tudós volt, önhitt gőg nélkül, a Newtonok, a Pasteurök, a Hermite-k szerénységével, nem utópiák költője, nem fanatikus.

Pulszky tudományos egyéniségének legnemesebb vonása a szerénység, mellyel a tudományos elméletek viszonylagosságát, fokozatos fejlődését a társadalmi elméletek körében, bevallja. „A szerepet, melyet a tudós szerénysége, az értelmi fő-erényeknek ez alaptétele a tudomány körében betölt, így szól Pulszky, méltán párhuzamba helyezhetjük azzal, melyet a teológiai erkölcsstan a maga terén joggal a hívő alázatosságának ítél oda.” (Jog- és államb. alapt. 27. I.)

Ugynevezett tanítványai, akik a biológiai alapon nyugvó jogtudományt vélnek művelni anélkül, hogy a biológiában szakértők s a létező jogban otthon lennének, rossznéven vették Pulszkytól, hogy nemcsak a történelem folyamán létezett, valamint a manap érvényes jogot, hanem mindazt, amit tárgyáról írtak, munkájában tekintetbe vette, feldolgozta.

Erészen elismerik, „hogy Pulszky kivételesen, csodálatraméltóan nagy alak”, de az elismerés értékének becslésére hozzáteszik, „valódi polihisztor volt.”

Aki tárgyát minden részében ismeri, aki ismeri annak jelen és elmúlt tényeit, egykori és mostani elméleteit, eszerint polihisztor, vagyis egy letűnt tudományos korszaknak jelenleg értéktelen alakja.

A természettudomány, melyet e természettudományi szociológusok a jog, a társadalom alapjává kívánnak tenni, különösen az a természettudomány, mely az evolúció föltevésével kutat, csodálkoznék a tudománynak ily felfogásán. A természettudomány ma el nem ismeri zoológusnak, botanikusnak azt a bűvárt, aki az állatnak, a növénynek az embernél sokkal régibb történelmét, paleontológikus korszakait nem ismeri, aki a világtestek, a földön lévő élő lények evolúcióját számba nem veszi s egy deduktív elvvel, evolúció nélkül, akarná a természeti világot, mint egy örökké egyformán, változás nélkül járó gépezetet felfogni.

Pulszkynek állítólagos polihisztorsága nem egyéb, mint teljes tudományos készültsége tudománykörének elmúlt és létező tényei ismeretében. Mások elméleteinek számbavétele – és nem átvétele – pedig Pulszkyknál mi más, mint az evolúció elvének alkalmazása a gondolatok világára. Mert hogy különböző elméletek voltak, természettudományilag is kétségtelen tény, s ha az evolúció világtörvény, annak az elméletekben előttünk fekvő tények létrejötténél is valamiképp hatnia kell. Az elméleteknek is megvan az evolúciója, s ennek ismerete, ha mástól nem, rég lejárt elméletek feltalálásától óvná meg úgy a feltalálót, mint az emberiséget.

A tények, úgy a fizikai, mint az elméleti és akarati tények teljességének ismerete nélküli bűvárkodást a társadalmi tudomány körében azonban, bár polihisztorságnak nem, de tudománynak sem fogja senki sem tekinteni, aki a tudomány természetével tisztában van.

Pulszkynek lehet módszerét támadni, lehet a vele elért következtetések helyességét kétségbe vonni, csak azt nem, hogy igazi tudós és valódi bölcselő volt, még pedig a javából.

Tudományos világunkban korszakot alkot, akinek a jog-és állambölcséletben hasztalan keresem párját azok között a most már elköltözöttek között, akik a tudománynak hasonló vidékét, a jog- és állambölcséletet művelték.

Pauler Tivadar tárgyismeret nagyságában hasonló volt hozzá, amennyiben a jognak, különösen a hazai jognak minden részét alaposan ismerte, a jogbölcséletnek óriási irodalmát éles szemmel áttekintette, sőt felülmúlta Pulszkyt abban, hogy nagy tudását nemcsak mint bűvös erejű s egyszersmind a legérthetőbb előadású tanár, hanem irodalmilag is bámulatos mértékben közvetítette, s a tétéles jog büntető részének korszakalkotó művelője volt.

Mint jogbölcsész azonban Pulszky Pauler fölött áll, aki merőben Kant tanának hirdetésére szorítkozott.

Kerkapoly-t éppen messze maga mögött hagyja Pulszky.

Kerkapolynál a magyar tudomány világában alig volt nagyobb gondolkozási erővel felruházott fej. A való világ, a pozitívum legapróbb, legalantasabb részletei iránt ugyanolyan érzékenységgel felruházva, mint aminő könnyűséggel járt a gondolat szédítő magaslatain, a

részletkutató aprólékosságig «menő pontossága egyesült benne a rendszeralkotók, az egységességre törekvők lendületével. A mindenséget, mint a szellem evolúcióját magyarázni, az életnek bármely parányi részletét annak egészével tüstént egybekötni tudni, a jelenségek végtelen sokaságát egy egyszerű végerőből, a szellemből levezetni, szóval az egységre törekvés Kerkapoly tudományos jellemvonása.

De Kerkapoly a mindenségnek e magyarázatában sohasem ment túl a Hegelen és ennek főtanítványán, Rosenkranzon, még annyira sem, mint Pauler Kanton, aki Kant elméletét összemérte más elméletekkel s amannak védelmezésében, igazolásában nagy bölcselmi erőt tanúsított.

Kerkapoly ellenben Hegel rendszerét az igazság végmegnyilatkozásának tartva, annak igazolását, védelmét, fejlesztését mintegy fölöslegesnek tekintette s a bölcsélet hivatását abban látta, hogy e rendszert a jelen világ új tényeinek magyarázatánál alkalmazza. Kerkapoly nagy elme, de alkotó elme nem volt.

Azok között, akiknek működése az állambölcsélet vidékét érintette, s akit Pulszkyval kapcsolatban szokás említeni. Szilágyi Dezső, egyáltalán nem volt se tudós bűvár, még kevésbé bölcselő. Az ő nagy tehetségét a közéletnek csak időleges, aktuális tényei, feladatai ingerelték, végső alapjainak tudományos bűvárlata hidegen hagyta. Megelégedett e tekintetben a korábban uralkodó elméleteknek előadásával s a meglévő állam-intézményeknek összehasonlító bírálatával. Szilágyi az államban nem bűvárlati problémát, nem a tudvány, hanem a tettvágy tárgyát látta s rendkívüli elméje az állambani alkotásnak, nem az állam teljesebb megértésének világában érvényesült.

Pulszky és Szilágyi párhuzamba-állítása a tudomány, a bölcsélet terén lehetetlen, mert itt Szilágyi egyáltalán nem jöhet számba.

A tudomány történelmének egyik különös találkozása az; mely Pulszkyt Eötvös Józseffel összehozza.

Midőn Pulszkynek állambölcséleti irodalmunkban helyei keresem, nem bocsátkozhatom e találkozás okának elemzésébe.

A vizsgálatra igen érdemes tárgy lenne ez, melynek elébb-utóbb meg kell ejtetni, itt az összehasonlításra kell szorítkoznom.

Eötvös is a tapasztalattól várja ugyan az állam, a társad-dalom rendezésében irányadó szabályok fölismerésének eszközét, mint Pulszky, azonban az eszméknek, melyek az embereket kell hogy vezessék, abszolút, plátói értelemben való öröklétet tulajdonít, míg Pulszky a megismerhetetlenek, a feltétlennek birodalmába utalja őket, mint tudományosan meg-ismerhetőket, csak az ember jövő szükségleteit, jövő céljait kifejező, múltó létű, változó terveknek, objektív léttel nem bíró képzeteknek, nem eszméknek, hanem eszményeknek tekinti.

Eötvös szellemének járása azonban az eszmék föltétlenségének föltevése következtében, mely minden gondolatát vezet, tapasztalati módszere dacára metafizikai színezetet nyer s az egyéni szabadság föltétlenségének apoteózisában s az állam feladatának ez egyéni szabadság biztosítására szorításában végződik.

Pulszky viszont tapasztalatilag fölismerhető igazságnak-csak a viszonylagost ismerve el, tapasztalati módszerével lépésről-lépésre jut el hasonló apoteózishoz, midőn a legtökéletesebb államnak azt nyilvánítja, „amely az egyéni erők legnagyobb tömegének enged szabadságot”, a legtökéletesebb jognak pedig azt, „amely mellett a legnagyobb egyéni cselekvőség a legkisebb állami cselekvőség árán érvényesíthető. (Jog- és áll. 297. 1.)

A magyar bölcselkedésnek legbecesebb kincsei közé tartozik Eötvös „Uralkodó eszméinek” utolsó könyve, melyben a haladás általános törvényeinek befolyását vizsgálja az állam szerkezetére s a fejlődés világtörvényével foglalkozik. Ehhez a mélyenjáró történetbölcséleti remekhez, melynek, sajnos, oly kevés hatását éreztük irodalmunkban, méltó párként csak Pulszkynek a társadalmak egymáshoz viszonyát és a történelmi társadalmakat

tárgyaló fejezeteit állíthatjuk. Utóbbinak keretei még nagyobbak s ha előbbi általános tételeinek világosságával s a melegséggel emel föl, melyek okfejtésében alkalmaz, Pulszky a pozitív tények láncolatának feltüntetésében bilincseli le nemcsak értelmünket, de kedélyünket is.

Azt hiszem, Pulszky Jog- és állambölcseletének leginkább Eötvös Uralkodó eszméi mellett van helye, ha az értelmi energiának azt a fokát, méretét keressük, mely megalkotásukhoz kívántatott, egyébként külső és belső tulajdonokban nagyon is különböznek.

Eötvös munkája „nem oly szorosán tudományos, mint Pulszkyé, hisz célja egészen gyakorlati: az európai emberiség körében 1848 után beállott nyomasztó állapot orvoslásának eszközeit a tudomány segítségével megmagyarázni. Pulszky ellenben a társadalom, a jog, az állam természetével, egészen elvonatkozva korának különös bajaitól, általában, az emberiség egész életfolyására kiterjedő jelenségekkel foglalkozik, ezenkívül pedig a tudományos megismerés lehetőségének, a tudományos bűvárlat logikájának magával tárgyával egyenlő jelentőséget tulajdonít.

Viszont Eötvös számos részletkérdést felölel, melyek Pulszkynek maga elé tűzött tudományos célja keretén kívül esnek, s azokat nagy részletességgel tárgyalja, míg Pulszky a tények, az elméleteknek mentül tömörebb előadására fekteti a súlyt.

Csak egyben találkoztak: a legnemesebb érzelmekből fakadó liberalizmusban.

A tudomány történelmének másik különös jelentősége, hogy Pulszky Eötvöshöz való viszonyáról nem számolt be könyvében. A bűvárlkodó előtt megmagyarázhatatlan e jelenség, hacsak nem a gyöngédségből, mellyel az oly nagyra tartott Eötvössel, az atyai baráttal szemben a saját módszerét, felfogását bírálólólag védelmezni ildomtalanak találta.

IV.

Pulszkynek „Jog- és állambölcseleté”-vel lezáródik jelentősebb alkotó tevékenysége a tudományban.

Dolgozatai, melyek ezután megjelennek (többi közt Pázmány Péter 1887. – Egyetemi kérdések Magyarországon. 1889. – A munkáskérdés. 1890. – Hungary. A „National life and thought of the various nations of the world. London 1891. Fisher Unwin.” című gyűjteményében. – Demokrácia és nemzetiség. Huszadik Század II. évf. – s különböző bírálatai a B. Szemlében), szellemi éberségének, átfogó elméjének főmunkájához méltó, de szorosán körülírt határokra szorítókozó megnyilatkozásai. Céljuk nem általános igazságok, hanem tények megállapítása, és amazoknak e tényekre alkalmazása.

Maga akadémiai székfoglalója (A jog- és állambölcselet feladatai. 1887.), mely főmunkájára csakhamar következik, sem tesz e részben kivételt, ez is egy áttekintés mellett, amelyben a jogbölcselet kétezere éves sorsa vagy tíz oldalon bámulatos egyszerűséggel s világossággal tárul a hallgató elé, csakis annak az útnak igazolásával foglalkozik, melyet bölcseletében követett.

Mindenesetre szükség volt bölcselete továbbfejtéséhez a pihenésre s természetesnek látszik, hogy a rendszeralkotás nagy munkájának folytatását későbbre kívánta hagyni. Alaptanainak angol fordítását (The theory of law and civil society. 1888. 443. 1.), melyet maga végzett, szintén lekötötte idejét és munkaerejét.

Azonban mindenképp a politikai élet harcai vonták el a tudománytól s benitották abban alkotó erejének további termékenységét. Pulszky oly hévvel, oly teljes odaadással szentelte magát, különösen 1885 után, a parlamenti életnek, mint parlamenti férfiak közül alig valaki. A legveszélyesebb helyzeteket választotta, a legmerészebb küzdelmeket kereste.

Sokáig pártonkívüli állást foglalva, egymaga kérlelhetlen kritikát gyakorolt a különböző pártok fölött; majd 1889 óta a szabadelvű párthoz csatlakozva, mint ennek fáradhatlan és rettenthetlen hajnoka, valósággal lázas tevékenységet fejt ki.

Nem tartozik az emlékbeszéd keretébe, mely Pulszkynek, a tudósnek van szentelve, az ő

politikai működését méltatni; ennek kifáraszthatlan élénksége, csodálatos hevedése, tárgyi tartalmassága s meglepő szellemessége annyira belevészte magát a politikai köztudatba, hogy elég reá hivatkozni, mint tudományos, alkotó működését bénító okra, mint egyik hatalmas bizonyítékra az összeférhetlenség mellett, amely a tudós és a parlamenti hivatás között fennáll.

Az erős akaratot, tettvágyat megkívánó politikai élet szenvedélyessége, a benne elért vagy elérni vélt siker állandó kábultsága, mánora nem engednek helyet annak a látszólag izgalom nélkül lefolyó, a politikaitól mindenesetre különböző, de a maga nemében nem kevésbé erős szenvedélynek, a tud-váagnak, mellyel az ész a maga elzárt világában nem akarati, hanem elméleti tényeket végez s az igazság világának új területeket hódít.

Miért kereste Pulszky a politikai élet izgalmait, mánorát? egyéni becsvágya vitte-e oda, avagy felebarátait ott hathatósabban vélte szolgálni?

Kezdetben a politikai tér reá nézve a tudományos indukció tere is volt. „Míg a természeti tüneményeket illetőleg az elmélet, így szól 1878-ban (B. Szemle XVIII. köt. 169. I.), megelőzi a gyakorlatot s utat tör számára, addig mindenben, ami az emberi szellemet illeti, tapasztalataink s azokon közvetlenül, ösztönszerűen alapuló eljárás rendszerint sokkal tökéletesebbek az elméletnél. Innen van, hogy amíg az elmélet kicsinylése régen megszűnt ott, ahol a természeti erőkkel és tényezőkkel állunk szemben, annak még mindig igen elterjedt fennmaradását észleljük azok között, akik államférfiúi szerepet játszanak.” Sőt akadémiai székfoglalója 1887-ben is hirdeti, hogy az emberi közületekre vonatkozó igazságok tekintetében az elmélet nem előzte meg a tapasztalatot; «ellenkezőleg e téren gyakran megtörténik még, hogy az élet alakulataiban, öntudatlan vagy sejtelemszerű tevékenységben korábban következik be valamely tan érvényesülése, mint ahogy elvont kifejezése vagy tüzetes bizonyítása sikerül.” (id. h. 3. 1.)

Tisztában volt Pulszky azzal is, hogy az elmélet emberei a parlamentáris kormányzatban nem játszhatnak vezérszerepet. Említi (B. Szemle XVIII. köt. 171. 1.) erre példaképen Bürke, Brougham, Macaulay esetét.

Vajjon e belátása ellenére, nagy tehetségeinek igazolt érzete vitte-e hát a parlamenti pályára s szakította el a további tudományos alkotástól, melyhez talán hosszabb gyakorlati tapasztalatok után visszatérni készült s vissza is tért volna, ha a halál élte fonalát idő előtt meg nem szakítja? Hisz könyvokban fennmaradt előadásai, illetőleg a róluk készült jegyzetek a jog- és állambölcsészet összes vidékeiről magas szempontból gyűjtött kincsek, melyek teljes fölhasználása és rendezése nem kívánt volna túlnagyon munkát.

Ki tudná biztosan eldönteni? Akik ismerték, megegyeznek élte fogytáig nem szűnő tudvágyának. tudmányszomjának elismerésében. Honnét magyarázható hát, hogy Pulszky, akinek a parlamenti élet nem hozott kivételes nagy tehetségéhez mért sikert, aki abban messze elmaradt olyanok mögött, akik őt tehetségben nemcsak meg nem közelítették, de tehetségének méreteit felfogni sem bírták, mégis szakított tudományos pályájával s teljesen a parlamenti életre adta magát?

Bármint forgassam a rejtélyt, annak nyitját másban, mint a tudománynak hazai helyzetében találni nem tudom.

E helyzet alatt nemcsak azt a szomorú állapotot értem, hogy a tudománynak nem egy hazai jelese a külföldön volt kénytelen tehetségeinek megfelelő alkalmazást keresni.

A baj másutt, mélyebben gyökerezik. Az a kor, amidőn a tudomány az egyháznak, majd később az egyháznak ancillája, az államnak hivatalnokokat képző intézete, nagy uraknak oktatója és pártfogoltja, nálunk még ma sem tűnt le teljesen. A tudomány, mint művelőinek önálló, külön kara, erős szervezete nálunk nem bírt megalakulni. Az emberi munka megosztásának társadalomképző nagy elve a tudvágy kielégítése tekintetében nálunk még nem elég hatékony.

A közvélemény nálunk nem tud a tudománnyal s művelőjével, a tudóssal szemben állást

foglalni, nem tudja, hová tegye, mit várhat, mit kívánhat tőle. Teljességgel nem ismeri mibenlétét, létfeltételeit, eszközeit. Majd úgy nézi, mint a középkor: bűbajos asztrológusnak, majd értelmi szertelenségnek, csodának, mely azonban épp oly értéktelen, mint a természet szörnyszülőttei, a kétfejű varjú vagy hatlábú emlős, majd legtöbbször gondolati fellegvárak alkotójának. A közvélemény tudatában önálló tudományos bűvárlat és egyszerű tanultság, bölcsészet, szaktudomány és ezek népszerűsítése, tudomány és műveltség összefolynak, teljesen azonosak.

Így állhat be azután az az általános jelenség, hogy a parlament, a bírói és ügyvédi világ, az egyház, a napisajtó, a szépirodalom átlagembere, ha a tudományos munkálkodás természetét nem is ismeri, annak megítéléséhez szükséges mérték teljes híjával van is, jogcímet formál a tudomány különleges munkájához hozzászólni, fölötte ítélni.

Művelőit föl sem venni, kicsinyelni, gúnyolni, irigyelni mindenesetre általánosabb divat, mint elismerni, megbecsülni, vagy épen kegyelni.

Mentül távolabb esik a tudomány munkálkodásának területe azon körtől, amely iránt az általános műveltség érdeklődik, annál tévesebb követeléseket támasztanak irányában, annál tájékozatlanabb ítéletet hoznak fölötte. Ha viszont a gyakorlati étellel érintkezik egyes ágaiban, vagy gyakorlati pályákra képesítő vizsgákon is részt vesz s a művelt emberiség színvonalának megfelelő igényekkel lép föl, a közvélemény az elmélet embereinek kizárását hangoztatja, mint akik a gyakorlati élet követelményeit nem méltányolják.

De legfőképp azt nem tudta a közvélemény, hogy a tudomány gyöngéd alkatú plánta, melyet nem lehet, mint egy vasúti hálózatot teremteni, mint egy állatfajt néhány évtized alatt megnevelni, hanem amely kíméletes gondozást igényel s csakis évszázadok nemzedékeinek verejtékéből nőhet nagyra.

Közvéleményünknek helytelen álláspontja, melyet a tudomány iránt elfoglal, nem egyszer türelmetlensége, lenézése, vagy hideg közönye, izgékonyabb természetekben kedvetlenséget, keserűséget kelthet s mindazokból bőven kijutott Pulszkyknak.

Nagy alkotása, melynek irodalmunkban méltó párját csak Eötvös XIX. század uralkodó eszméiben tudom találni, csak gúnyt, nevetséget hozott reá a szoros tudományos világon kívül.

Ez az avatatlan, illetéktelen elbánás Pulszkyval tetőpontlát a képviselőháznak 1889. máj. 24-i ülésében érte el (1. 1887-92-i orsz. gyűl. irom. képvis. napló XII. köt. 178-182.1.), amikor az egyik tudományos és oktatási ügyekben parlamenti és sajtóbeli javaslatokkal fontoskodó képviselő a magyar ifjúság agyveje és józan eszének kifejlődhetése érdekében mutatta be Pulszky munkáját, s annak, ha nem is bevallotta, de a munka jellemzéséből következtethetőleg eltiltását sugalmazta.

A ház pedig mulatott a napló négy oldalát eltöltő tudatlan, a parlament hatáskörébe nem is tartozó bírálaton s utcai élceken, melyek egyike szerint Pulszky definícióját a jogról „a jogászok nemcsak azért tanulják meg, hogy meg ne bukjanak, hanem azért is, hogy mint bolondgombát a kioszkban mutogassák a tudós világnak.”

Pulszky röviden, 14 sorban helyreigazítja a felszólaló elferdítette tényállást, az avatatlan bírálatra érdemileg megfelelni azonban tiltja tudományos önérzete, céltalannak tünteti föl meggyőződése, melyet közönségünknek képességéről, minő állást tud és szabad elfoglalnia tudományos szakkérdésekben, magának régen alkotott.

Midőn 1885-ben hosszú bírálati tanulmányomat Jogbölcséletéről a „Magyar Igazságügyiben” közzétettem, s magánlevélben óhajomat kifejeztem előtte, hogy arra ellenbírálattal feleljen, elismerve, hogy álláspontját híven adtam vissza s részrehajlatlanul ítélt meg, ily nyilvános, irodalmi vitatkozást a jog- és történetbölcsélet végproblémái fölött még egy magas színvonalú jogi szakfolyóiratban is, aminő a Magyar Igazságügy volt, lehetetlennek mondott, annyit tenne ez, – ezek szavai: „mintha a színházban görög nyelven adnának elő egy darabot.”

A parlamentet természetesen még kevésbé tartotta illetékesnek jogbölcseleti kérdések megítélésére, mint egy jogi szakfolyóirat közönségét. Sehol a világon parlamentek erre nem illetékesek, a különbség köztük és a mi parlamentünk képviselőháza között azonban igen nagy. Másutt diszkrét tartózkodással viseltetnek ily kérdések iránt, nálunk a parlament, egyházi körök, a napisajtó, valamint egyéb, nem tudományos intézetek nemcsak foglalkoznak velük, de ítélnek is bennük.

Az emberi lélek végső indító okai kikutathatlanok, nem is akarom eldönteni, tettvágya került-e tudvágya fölé, a tudós ambícióját a politikusé ölte-e meg, ha azonban azt az erős bűvárló ösztönt, azt a hatalmas tettvágyat tekintem, mely Pulszky egész lényét átjárta s élte fogytáig kísérte, szakítását az alkotó tudományos munkával s teljesen a parlamenti élethez térését, tudományos ambíciójának időleges elcsendesedését másból magyarázni nem tudom, mint a keserűségből, a félreismerésből, a gúnyból, melyet neki tudományos működése hozott.

S a gyakorlati politika izzó arénája előbb megőrölte, mintsem ott szerzett tapasztalatait jog- és állambölcseletében tovább értékesíthette volna. A magyar politika molochja áldozatot kívánt a tudománytól, elvitte annak azt a munkását, akihez eredeti, maradandó alkotásban kevés hasonlót mutat a magyar jog- és állambölcselet története.

Elmondhatjuk róla is, akit a gyengéd lelkű, férjéhez-méltó hitves, a gondos atya szerető keze alatt felnőtt, szellemében részes gyermekek siratnak, akit érzélgéstől ment, szinte rideg külső alatt rejtőző jó szívéért annyian áldanak, akit a magyar tudomány hálatelten magasztal elvégzett munkájáért s őszintén gyászol a félbenmaradtért, elmondhatjuk róla is, aki nemzetének legfőbb életszféráiban: a harcmezőn, a tudományos bűvárlásban, a nemzet tanácsában kifejtett önzetlen, lázas munkálkodásával emésztette föl életerőit, amit az ifjabb Pitttről mondott a herold, midőn Westminsterben sírba tették: *Non sibi, sed patriae vixit.*²¹

²¹ Az emlékbeszéd megjelent ez Akadémia kiadásában: Emlékbeszédek XI11. k. 2. sz.

Az állam mint öncél²²

A Religio május 26-i számában egy „Doctor Juris” szerint „legelterjedtebb egyetemi tankönyvünk is olyan elméletet hirdet az államról, mely sehogysem egyezik a keresztény felfogással. *Az állam*, mondja könyvünk – öncél.

Minthogy itt, bár megnevezve nem vagyok, res mea agitur, lehetetlen hallgatnom.

„Doctor Juris” ahelyett, hogy előadná, mi van Politikámban a célfogalomról általában, mi az államcélról különösen, mi az értelme, mi a következménye az állam öncélúságának, pedig ezeket bőven tárgyalom a 201-225. lapon, kikapja az egyik szakaszom fölírását, a 61. §-ét: Az állam öncél s ebbe belemagyarázza a saját felfogását, az enyimet előadni feleslegesnek tartja.

Olyanformán jár el, mint a tanulatlan ember, aki hallva iskolába járt társától, hogy a nap nem kel és nem nyugszik, hanem a föld, hahotára fakad.

A cél ugyanis kétféle. „A cél mint távoli, még nem valósított gondolat, amelynek valaki létesítésére törekszik, merő alanyi cél.”²³

„A cél tárgyilag, belsőleg véve egészen más: több egyes dolognak, erőnek, ténykedésnek egyévválását jelenti, hogy általuk valami új gondolat, eszme valósuljon. E gondolat az egymással ellenkező részeket egymásért levökké teszi, őket erőként összetartja.”

A természeti világban a szem különösen alkalmas a célfogalom feltüntetésére. A dolgok színe, alakja s a szem alkotása oly különböző és ellentett dolgok, amelyeket a cél kapcsol egybe. Nem a világosság alkotta úgy a szemet, hogy az felvehesse, se a szem anyaga nem alkalmazta, kényszerítette a világosságot, hogy benne visszatükröződjék; hisz a világosság nem hatolhatott be az anyaméhbe, ahol a szem képződött, a test anyaga a világosságról mit sem tudott, tehát nem alakulhatott úgy, hogy a látásra alkalmas legyen” (Politika I. köt. 201. 1. II. kiad.).

„Doctor Juris”-nak az alanyi és tárgyi célról, a dologban és az ember vágyaiban rejlő célnak a különbségéről sejtelve sincs. Ha Prunner vagy Wetzler és Welte Lexikonát, tehát csak ily popularizáló munkát jól elolvas, megtalálta volna a finis operis és a finis operantis nagy különbségét, sejtelve lett volna arról, hogy a célnak, az intencionálnak alanyi értelmén, morális jelentőségén túl úgy az erkölcsi, mint a természeti világrendben tárgyi értelme is van, hogy a gombában, a polypban, az állati, az emberi testben csakúgy, mint az egész emberben is van cél, amelynél fogva a gombacsirából valóságos gomba lesz, melynél fogva a polyp levágott tagja, a testnek széttört csontjai összeforradnak, az egyes emberekből nép lesz.

A fizikai, sőt az erkölcsi világnak ezen tárgyilagosságról nem mondhatjuk, hogy azok azt jelentik, amiért cselekszünk, mert a gomba, a polyp, az eltört lábsontok egyáltalán nem cselekszenek, az emberek pedig nem tudatosan, nem szándékosan lesznek néppé.

Szóval van fizikai és etikai teológia a természeti és emberi világban, objektív célszerűség, amelyből épen egy bölcs Teremtőre következtetünk, ki ez objektív célokat, a finis operis-t, a finis operantium, az emberek oktalansága, gonoszsága ellen is fenntartja.

„Doctor Juris” nem tudja, hogy az objektív célt leginkább a kereszténység ellenségei vetik el. Lucretius, Bacon, Spinoza, a materialisták egyedül az alanyi célt, „das, um was gehandelt wird” ismerik el. „Doctor Juris” előtt csak az a cél létezik, amelyet Madách „Az ember tragédiájában” (XIII. szín) oly találóan bemutat: „A cél voltaképp mi is? A cél megszűnt a dicső csatának, a cél; halál, az élet: küzdelem s az ember célja: a küzdelem maga.”

„A cél tehát nem valami távoli jövő, csak lenni kellő, a cél valóságban levő, aminek megvan az eszméje, amihez megvannak, készülnek a szükséges elemek, még pedig az eszme

²² Megjelent a Dudek János egyetemi tanár által szerkesztett „Religio” című folyóirat 1907 évf. 368-370. 383-385 lapjain.

²³ Erről mondja Madách, Ember Tr. XIII. szín. „A cél voltaképp mi is? A cél megszűnt a dicső csatának, A cél halál az élet közdelem, S az ember célja a küzdelem maga.”

erejénél fogva. A cél oly gondolat, melynek lenni, megvalósulni kell, mert megvalósulásának előfeltételei léteznek vagy megteremthetők.”

„Mentül messzebb hat egy eszme ereje, mentül több dolgot bír megvalósulása feltételévé tenni, annál inkább cél, annál inkább öncél lesz.

„Ami az egyetemes, a feltétlen jó megvalósulásának előfeltétele, az, habár eszköz is errenézve, viszonylag öncél is, amint másrészt az öncélú magasabb is lehet eszköze az alacsonyabbnak, mint önlénye részének, megvalósulása előfeltételének” (Politika I. köt. 202. 1. II. kiadás).

A célfogalom ily meghatározása után térek át az állam céljára. Így kezdem munkámat. „A politika a nemzetekkel, mint életüket irányzó személyekkel foglalkozik” (Politika I. köt. I. 1. II. kiad.). „Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása, öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országoló tevékenysége által” (Politika I. kötet 196 1.).

„Az állam célja ezek szerint az embernek végtelen lényegét a véges világon belül az egyének és közületek irányzása által különös nemzeti alakban megvalósítani, a jót általánossá tenni” (Politika 205. 1.).

„Az ember eszméje abban áll, hogy végtelen lényegét,¹ azaz szellemiségét a végeesség határai között öntevékenységgel s egyetemes tekintetek szerint valósággá tegye” (Politika 331.).

„Az ember egész eszméje az a legfőbb gondolat, mely az emberi világ számtalan jelenségét egybefoglalja, a véges világot magának aláveti s az emberi élet részszerű nyilvánulásainak, a meghódított természet erőinek segélyével külső, tárgyilagos létre jut. Mint ilyen gondolat, az emberi eszme öncél, mert semmi másnak önmagán, azaz a végtelenen kívül, melynek földi megvalósulása, nem szolgál, s minthogy az állam az a közület, minthogy az állam a nemzetnek az a tevékenysége²⁴ amelyben és amely által az emberi eszmének minden oldala leginkább megvalósul, az állam is öncél.”

„Az állam, vagy más szóval a nemzet összetételét irányzó, országoló tevékenységében nem az egyén eszköze, hanem önmagának célja.”

„Jog, erkölcs, gazdasági, értelmi, vallási műveltség, felebaráti szeretet az emberi eszmének alkatelemei, melyek összeségükben képezik a teljes embert, a legfőbb célt, amely az emberi világban megvalósul” (Politika 208. 1.).

Mit mondok tehát e rövid vázlat szerint, hogy a nemzet léte öncél, amennyiben a nemzet az ember eszméjét vagyis végtelenségét itt a földön önmagát irányzó, országoló, vagyis állami tevékenysége által sajátos alakban valósítja, hogy tehát a nemzetnek önirányzó tevékenysége, állami léte is öncél.

Miért éppen a nemzet, illetőleg a nemzetek, miért nem az emberiség? Mert az ember eszméje különös nemzeti egyéniségekben az emberi rendeltetésnek (a végesbőli kiemelkedésnek) az emberre jónak, hasznosnak, szépnek azokban a sajátos összképzeiben létezik csak konkrété, melyek az emberiség szervesen összefüggő részeit, a nemzeteket cselekvésükben vezérlik (V. ö. Politika I. köt. 228. 1.).

De mi lesz a vallásból az állam öncélúsága mellett? Erre is határozottan megfelelek.

„Vallást, tudományt az állam önnönlényének részeül is tekint, mivel az állam legegységesebb céljában ezek részleges célja is bennfoglaltatik, tehát őket meg nem semmisítheti hanem mint az egyént irányzó működése körébe vonja, a nemzet életrendjébe, mely a véges világ követelményeit nem mellőzheti, berendezzi, e berendezés természetszerűleg alárendelés is.”

„Az alárendelés határát az ember eszméje vonja meg; ebből folyólag köteles a vallás az állam irányzását elfogadni, viszont azon túl teljes önállósága van, sőt az állam lényegileg a keblében élő vallási meggyőződések szerint formulázza a maga célját.”

²⁴ Véges lénynél végtelen lényegről bajos beszélni. Szerk.

„A vallásnak az állam alá rendelése első látszatra a végtelennek, a szelleminek a külerő előtti meghajlását jelenti.”

„A vallás, amely legmagasabbra bírja az emberi lelket emelni, mely legjobban acélozza az emberi erőket, hogyan legyen alárendelve az államnak, melyet a mindennapi élet békői vonnak le?”

„A végtelennel való egyesülésnek az a biztos közvetlen tudata,²⁵ melyből a vallás áll, magasabbra emeli, szabadabbá teszi ugyan az embert, mint az állam, ahol végtelenségét, szabadságát nem érheti el ily egyenesen, hanem csak a külső élet alkotta lépcsők megjárása után, de minthogy a vallásos ember sem menekülhet a véges lét követelményeitől, s azokhoz a pusztába vonuló remetének is alkalmazkodnia kell, vagyis mivel az ember a végességben keresi a végtelent, ezért a külvilágban magasabban áll az állam mint a vallás.”

„Ugyanis államával, országoló tevékenységével győzi le az ember a végest, ennek részletes meghódítása az állam és a társadalom munkája. A vallás e munkában az erősítő; a hajlamot, a tehetséget tartja fenn az emberben, hogy eszméjéért, a végesnek legyőzéséért küzdeni bírjon.”

„Habár azonban ekként a vallás, mivel benne az emberi természetnek csak egyik oldala nyilvánul, az egyetemesebb célú államnál alább áll a véges világban, e viszony köztük nem állandó.”

„Az állam öncélúsága az egyén, a társadalom, a vallás irányában ... az állam egyetemesebb eszméjében rejlik; mihelyt ez az eszméje működni megszűnik, megszűnik az állam felsőbbbsége is. Egy bizonyos: ilyen állam helyére más állam lép, vagy ha az államok egyáltalán nem bírják eszméjüket valósítani, az emberi életet társadalmi, vallási közületek irányozandják állami szervezet helyett.”

„A vallásnak az állam irányában való alárendeltsége, elemeire bontva, miből áll?”

„Azt jelenti, hogy a véges világban a vallás nem lehet egyedüli irányzója az emberi életnek, hanem hozzá kell alkalmazkodnia a véges világ oly követelményeihez, amelyek az emberi eszme valósulására nélkülözhetetlenek. Azt fejezi ki a vallásnak az államba való beillesztése, hogy az államot a vallás céljain kívül még más célok is vezérlik.”

„Az ember élete hosszabb szakain át nem nélkülözheti a vallási és állami célok összhangját, egy végső célból kell kiindulniuk, melyet a vallás jelöl meg, az állam pedig az élet külső viszonyaihoz alkalmaztat.”

„Amíg az állam a vallás-megjelölte cél érdekében működik, magasabb, fensőbb lesz a vallásnál,²⁶ mert annak a célnak teljes megvalósulása csak az államban van.” (Csak gondoljunk vissza XIV. Lajosnak erősen katolikus célzatú országlására s államában a gallikán egyháznak szertelen alárendelésére, melybe az állam irányában jutott.)²⁷

„Amint ellenben a vallás és állam között a végcélra nézve ellentét áll be, amidőn a nemzet vallásos érzete s állami, országoló öntudata egymást kizárják, viszonyuk megváltozik s köztük az alá- és fölérendeltség fölött az fog határozni, melyikben él tisztábban az ember eszméje.” (Politika I. köt. 209- 213. lap.) Gondoljunk újból Franciaországra, ennek a francia nemzetet dechristianizálni akaró mai országoló tevékenységére; ez lelel-e meg inkább az ember eszméjének vagy a katolikus vallás?

Az állam, illetőleg az állam alanyának, a nemzetnek öncélúsága rendszeremben tehát egészen viszonylagos, attól függ, vajjon ami külsőleg államnak, nemzetnek tűnik föl: a legfőbb külső hatalom, magában foglalja-e az emberit s ennek sajátos értékes nemzeti kialakulását vagy sem? Csak olyan legfőbb külső hatalomra, melynek összetartója az emberi eszme, vélem a „Non est potestas, nisi a Deo” tételt alkalmazhatni.

Nem írtam apológiát tanom mellett, csak leírtam munkámból tételeket, melyek az állam

²⁵ Pantheista ízű. Szerk.

²⁶ Ez a fokozási összehasonlítás mintha nem egyeneműek közt volna párhuzamot. Szerk.

²⁷ Természetellenes állapot volt. Szerk.

öncélúságának kérdését megvilágítják – természetesen a legrövidebbre fogva válaszat – hogy az olvasó már ezekből is láthassa, mit jelent rendszeremben az öncél a nemzetek országoló életét az államot illetően s már e rövid töredékemből sejttesse, ellenkezik-e rendszerem a keresztény felfogással?

Nem theo- csak anthropologikus politikát írtam. Hisz ha a vatikáni zsinat II. kánona szerint hitcikkely, hogy az egy igaz Istent, Teremtőnk, Urunkat az emberi ész természetes világosságánál, a teremtett dolgokból biztosan megismerhetjük, mennyivel inkább lehet a nemzetek országoló életét az ész világánál keresni.

S azt hiszem Politikám, nem-teologikus alapja dacára, inkább megfelel a keresztény felfogásnak, mint a gallikán Bossuet teologikus alapú politikája: Politique tirée de l'Écriture.²⁸

I.

(Válasz Concha Győző úr cikkére.)

Concha Győző dr., egyetemi tanár, a „Religio” május 26-iki számában megjelent „Gondolatok az államról” c. cikkemre a lap június 2-iki számában válaszolt. Legyen szabad elmondanom rövid válaszat.

Szükségesnek tartom, hogy előljáróul kijelentsem a következőket: Sokkal jobban tiszteltem Öméltósága működését, semhogy távolról is szándékom lehetett volna, hogy őt vagy munkásságát általánosságban megtámadjam, ezért nem is neveztem meg sem őt, sem könyvét. Ennek a tiszteletnek most azzal a-karom ismét jelét adni, hogy cikkének személyeskedő hangjára nem reflektálok.

Attérek a kérdés meritumára. A tanár úr sokat idéz könyvéből, de ezek az idézetek nem ellenem, hanem mellettem bizonyítanak. Május 26-iki cikkemben nem ismertettem per longum et latum azokat az előzményeket, amelyekből Öméltósága – amint cikkében mondja, – arra a következtetésre jut, hogy az állam öncél. Nem fejtegettem továbbá hosszadalmasan a cél fogalmára vonatkozó tanokat sem. Mert egyik sem szükséges, t. i. ha megtettem volna is, kontroverziánk lényege akkor sem változott volna.

Kifogásoltam, hogy az államot öncélnak tartja. Ez így van. Ezen mit sem változtat, hogy „Doctor Juris”-nak az alanyi és tárgyi célról, a dologban és az ember vágyaiban rejlő célnak a különbségéről sejtelve sincs. (Hátha talán mégis!)

Bátorkodom ismét „kiragadni” a június 2-i cikk egy mondását: „Mit mondok tehát e rövid vázlat szerint, hogy a nemzet léte öncél, amennyiben a nemzet az ember eszméjét, vagyis végtelenségét itt a földön önmagát irányzó, országoló, vagyis állami tevékenysége által sajátos alakban valósítja, hogy tehát a nemzetnek önirányzó tevékenysége, állami léte is öncél.”

Kérem tisztelt olvasóimat, nem azt ismétli-e itt a tanár úr, amit május 26-iki cikkemben könyvéből „kiragadtam”? Kérem továbbá, változtat-e a dolgon, ha akármilyen éles különbséget teszünk is a finis operis és operantis, vagy ha úgy tetszik, tárgyi és alanyi, belső és külső cél között? Döntsék el a kérdést azok, akiknek a cél fogalmáról „van sejtelmük.”

Nem tettem különbséget ebben a tekintetben cikkemben, mert akármilyen értelemben és tudományos értelmezésben vesszük is a célt: az öncél nem lehet más, mint az Isten. Sem a nemzet, sem annak „országoló tevékenysége”, az állam, sem az ember eszméje, „hogy végtelen lényegét, azaz szellemiségét a végesség határai között öntevékenységevel s egyetemes tekintetek szerint valósággá tegye” – *nem* öncél. Állítom most is, azok után is, hogy Öméltósága szigorlati cenzori határozottsággal kijelentette: hogy ezekről sejtelmem sincs.

Végül csak ennyit. A Kirchenlexikont citáltam, mint mindig ezt a művet használok, valahányszor bizonyos pillanatban rövid, szabatos és korrekt kifejezésre, definícióra van

²⁸ Csakhogy Bossuet e műve a gallikanizmus s nem a tiszta keresztény felfogás terméke. Szerk.

szükségem. Azért, elhiheti Öméltósága, mást is citálhattam volna. A vagy a tudósok is csak azokat a könyveket olvassák, amelyekből idéznek?

Különben kár a Kirchenlexikonról mint „csak ilyen popularizáló munkáról” beszélni. Adja Isten, hogy a magyar tudományos világ is mielőbb képes legyen ilyen illet önállóan megírni.

A magam részéről ezt a vitát befejeztem.

Dodor Juris.

II.

(Concha Győző dr. válaszai)

Válaszomat, mellyel „az állam mint öncél”-féle tételelemnek állítólagos keresztény ellenességét cáfolni törekedtem, egy és más pontjában a t. szerkesztő úr észrevételekkel kísérte csillag alatt.

A fölvetett kérdések sokkal mélyebbek, hogysen azokat érdemleges tárgyalás nélkül megoldani lehessen s az ily csillagozások a megoldást előbbre vinnék. Mivel t. szerkesztő úr mégis ezt az utat látta jónak, engedje meg, hogy csillagos észrevételeire hasonló rövidséggel feleljek.

„Az ember eszménye abban áll, hogy végtelen lényegét, azaz szellemiségét a végeesség határai között öntevékenységgel s egyetemes tekintetek szerint valósággá tegye.”

E tétel ellen csillag alatt felhozatik: véges lénynél végtelen lényegről bajos beszélni.

Ámde mi egy templom? Véges kőrakás, melynek végtelen lényegét a benne véghezvitt örök áldozat, Krisztus urunk? eucharisztikus jelenléte teszi. E rendeltetés által válik a kőrakásból szentegyház.

A templom magában, mint küljelenség, véges dolog, ellenben lényege, a gondolat, mely emelte, e gondolatnak állandó ismétlődése az isteni tiszteletben, végtelen.

Az ember maga is a végesnek és végtelennek ily összekapcsolása. Végtelensége véges, állati alzathoz kötött, ezen az alzaton, ezzel az alzattal szemben kell végtelen lényegét kiküzdenie, mert a szent Terézek, kiket az Eucharistia testileg is táplál, csodák.

A keresztény askézis mi más? mint a nagyon is véges lénynek, az embernek fáradozása, maga-gyakorlása, hogy végtelen lényegét mentül teljesebben kiképezze, ennek uralmát testének, lelkének véges ösztönei fölött fenntartsa.²⁹

„A végtelennel való egyesülésnek az a biztos, közvetlen; tudata, melyből a vallás áll”, ez a tétel szerkesztő urat már egyenesen ily csillagozásra ragadtatja: Pantheista-ízű.

Érteném, ha azt veti ellene, hogy a vallást misztikussá teszi, amennyiben a súlypont a vallás lényegét illetőleg a „végtelennel való egyesülésnek közvetlen tudatára” van fektetve,³⁰ vagyis arra, hogy a vallásos embernek nem kell a teológiai kontroverziák útvesztőjén átgázolni, hogy a végtelennek, ezek. közvetítése nélkül is, közvetlenül biztos, rendíthetetlen tudatához jusson.

A tételben semmi egyéb nincs, minthogy a hívő annak; sejtelve nélkül, vajjon a

²⁹ Bocsánat, az egész pontról nem mondhatok mást, mint hogy az egy-pantheista gondolatnak a variálása. Az ember nem a végesnek és végtelennek összekapcsolása, hanem egyszerűen testből és lélekből áll. Semmi végtelen nincs benne, amint a véges kőrakásnak *végtelen lényegét* se teszi az örök áldozat, s amint az askézis sem áll az ember végtelen lényegének, hanem lelkének mentül teljesebb kiképzésében. Az ember egész *lényege* véges s nem végtelen. *Szerk.*

³⁰ Azért kifogásoltam a definíciót, mert a „vallást” így a pantheisták és ontologisták szokták meghatározni; a keresztény filozófia szerint: a vallás Isten ismerete és tisztelete. Ettől a természetes vallástól megkülönböztetendő a pozitív, a kinyilatkoztatott, a keresztény vallás, mely mint többlet járult hozzá a természetes valláshoz. Ennél lehetnek teol. kontroverziák, melyekről az egyszerű hívőnek nem kell tudomással bírnia, elég neki a „Credo”, hogy keresztény vallását gyakorolhassa. *Szerk.*

szenntmise-áldozatnak Vasquez, Lessins, Suarez, avagy Lugo-féle értelmezése-e a helyes, vajjon a szenntmise mennyiben commemorativum, mennyiben repraesentativum sacrificium, mennyiben aktíva, mennyiben passzíva az immolatio, Krisztus jelenlétének, illetőleg érettünk való föláldoztatásának, lelki táplálásunknak teljes tudatával borulhat térdre az Úrfelmutatáskor s a Communiokor.³¹

Érteném, ha tételtem ellen a kifogás augusztinus-jellege miatt tételtem.

„Crede ut intelligas.” „Fides profieit ad credenda quaeintelligat.” Ágostonnak ezeket a hitmagyarázatait, aquinoi Tamásnak „cogitare cum assensu”-ját; azt a mondását: „intellectus credentis determinatur ad unum, non per rationem, sed per voluntatem”, szóval a vallásnak nem racionalisztikus, hanem a-karati elemét emeli ki meghatározásom;³² ennyiben bizonyos fokig egyoldalú, de miért lenne pantheistikus,⁶ megérteni nem bírom.

Ha a nagy teológus, Newman bíbornok pantheismus íze nélkül mondhatta: „Mit tesz hinni egyebet, mint elfogadni láthatatlan dolgokat, nem az okoskodások vagy tapasztalatok miatt, melyek bennünket létezésünkről biztosítanak, hanem mert szeretjük őket. A hit túl megy a syllogismusokon ... nem kérdezi, mennyire valószínű egy dolog. Föltéve, hogy megfelelő valószínűség (probabilité convenable) utalja Isten akaratára, aláveti magát.” (L. Brémond, Newman, Psychologie de la Foi. 313. 1.)³³ Ha Newman mondhatott ilyet a pantheismus vádjá nélkül, akkor az én, teológus előtt talán male sonans tételtem sem érdemel ily elnevezést.³⁴

„Amíg az állam a vallás-megjelölte cél érdekében működik, magasabb, íensőbb lesz a vallásnál, mert annak a célnak megvalósulása csak az államban van.

Erre t. szerkesztő úr megjegyzi, hogy ez az összehasonlítás, mintha nem egyneműek közt vonna párhuzamot. Tökéletesen igaz; de nem is a teljesen különeműek között. Vallás és állam a lelki világban, bár különeműek, a botanikusok nyelvén szólva, egy családhoz is tartoznak; ellentét van közöttük, de nem kizáró, mert akármelyik szempontjából nézzük őket, egymást kiegészítik.³⁵

„Az állam nem a tiszta szellemvilág nyilvánulása, mint a vallás, a művészet, a tudomány, hanem egy vegyes elemekből alakult világé, melyben az ember legszentebb céljait a végesség határai közt valósítja. Az állam célja az embernek végtelen lényegét a véges világon belül nemzeti alakban létrehozni;³⁶ ezt azonban másként nem teheti, mintha maga el van telve a végtelennel érzetétől, maga határozza meg annak a végetlen lehetséges mértékét és módját.” (Politika I. köt. 205. 1.)

Íme itt van a különeműség és az egy családhoz tartozás feltüntetve.

Utolsó szavamra, hogy politikám, nem teologikus alapja dacára, inkább megfelel a keresztény felfogásnak, mint Bossuet-é, t. szerkesztő úr azt jegyzi meg csillag alatt, hogy Bossuet politikája nem a tiszta keresztény fölfogás terméke. Ez a nyilatkozat megnyugtató. Ha Bossuetnek az „Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique”, a „Hist. des variations des églises protestantes” egyházatyái (már amiben! Szerk.) tekintélyű szerzőjének „Politique tirée de l'Écriture” című munkája ily értékelésre talál, én a katolikus laikus sem akarhatok

³¹ A hívőnek nem kell erről a kontroverziáról tudnia, de azért vallása mégsem a „végtelennel való egyesülésnek biztos, közvetlen tudata”. Szerk.

³² „Biztos, közvetlen tudat” épen nem akarati elem. Szerk.

³³ „A végtelennel való egyesülés” a pantheistáknak köznapi szólama. Szerk.

³⁴ A vallás és a hit két külön, össze nem zavarandó fogalom. Newman a hitről beszél. Abban igaza van Dudeknak, hogy helyesebb lett volna a vallás szó helyeit a hit szót használni. Szerk.

³⁵ Nem a kiegészítésről, hanem a fensőbbbségről van szó. A társulatok rangját (állam, egyház) pedig a céljuk határozza meg. Szerk.

³⁶ Miért beszél folyton az ember végtelen lényegéről, mikor ilyen nincs, s az állam se hozhat létre ilyet? Szerk.

hibátlanabb lenni.³⁷

³⁷ Miért tetszik éppen Bossuet politikája után indulni? Egyébként ez az eszmecsere, mely tisztán az eszmék tisztázására irányult, nem von le semmit a tudós tiszteletéből, mellyel iránta viseltetünk. *Szerk.*

Jelentés a Bródy pályázatról³⁸ (1901)

Tekintetes Akadémia! Az idei nagygyűlésen odaítélendő Bródy-jutalom iránt javaslattételre kiküldött bizottság, mely az alapítványi szabályzat szerint a II. osztály ezidei elnökéből, Thaly Kálmán tiszteletbeli tagból és az I. és II. osztály két-két választottjából, név szerint Bérezik Árpád és Rákosi Jenő, továbbá Asbóth János és Concha Győző rendes, illetőleg levelező tagokból állott, a következőkben teszi meg tiszteletteljes jelentését.

Az alapító rendelkezésének megfelelően, mind enekelőtt szemlét tartottunk a publicisztikai munkák fölött, melyek az utolsó három év alatt, 1906-tól 1908-ig megjelentek, amivel már jeleztük, hogy figyelmünk nemcsak arra a 8 munkára terjedt ki, mely a pályázatra jelentkezett, hanem a lefolyt három év összes irodalmi termésére.

E termést elég gazdagnak és változatosnak mondhatni. Nem csoda! Legbensejében és minden részében felzaklatott állami és társadalmi létünk bőven osztotta a problémákat mindazoknak, akik irodalmi úton kívántak ténybeli adatok föl kutatása, kibontakozási tervek előterjesztése által e problémák megoldásához járulni.

A nemzeti életnek minden oldalán megvilágítást nyert ez irodalomban, s annak nem egy terméke, – mit csak helyeslőleg említhetünk, a publicisztikai érdeklődést belügyeinken, Ausztriához való viszonyainkon túl a nagy nemzetközi vonatkozások felé is fordította, amelyeknek számbavétele nélkül csakugyan egy nemzet sem irányozhatja életét.

Márffy-Mantuano „Ködképek és valóság a Balkánon”, s az ennél értékesebb „Külgügyeink közössége Ausztriával” kiemeli a magyar olvasót abból a tartományias gondolkodásból, melybe Ausztriával való kapcsolatunk bonyodalmai beleszorítanak. Még inkább teszi ezt Ajtay József munkája „Harc a hegemoniá”-ért, mely a magyarnemzet függetlenségének világállási vonatkozásait úgy történelmi evolúciójában, mint jelenlegi állapotában és tényleges föltételeiben kísérti megvilágítani.

Jelentékeny helyet foglalnak el a három év körében a szociálpolitikai iratok.

Bernát István „Socialista Programmok”, Gaal Jenő „Tanulmányok és beszédek”, szerzőik kipróbált tehetségét mutatják.

Szeberényi Lajos munkái; „A parasztok helyzete Magyarországon”, „A parasztkérdés külföldön és hazánkban”, sok tanulságos és helyes megfigyelés mellett nemzeti, alkotmányi, felekezeti és szociális tekintetben elfogult irányzatot mutatnak és határozott elvi álláspont nélkül szűkölködnek, habár utóbbi munkája minden tekintetben javulást jelent.

Inkább szenvedélyes támadás Magyarország szociális múltja és jelene ellen, továbbá tudományos színezetű jövendőmondás a leendő Magyarországról, mint tudományos alapra épített publicisztikai mű Jászi Oszkár könyve: „Új Magyarország felé”. Annak az iránynak terméke, mely e haza földjén, ettől külön kerített várba vonulva, nem kisszámú híveivel más nemzetek társadalmi helyzetére alapított elméletekkel lövöldöz a váron kívül állókra.

Pásztor Mihály „Eladósodott Budapest”, ifj. Wessprémy Kálmán „A Magyarországi zsidóságról” című munkái tulajdonkép a szociális statisztika körébe esnek, habár mindegyiknek erősen publicisztikai, vagyis a közélet átalakítására célzó irányzata van; ez irányzat ugyan Pásztor Mihálnál leplezett, Wessprémynél ellenben gúnyos szenvedélyességgel nyíltan kifejezett. Mivel azonban az első irányzatának megvalósulását egyedül azzal jelzi, hogy az új generáció „olyan socialis forradalmat támaszt, mely elsöpri a múlt bűneit és a régi társadalom romjain talán egészségesebb társadalmat épít”, a második pedig I-es jel alatt a könyvnek „A magyarországi zsidók statisztikája”, alcímet ad és előszavában egyenesen mondja, hogy annak „célja a maga meztelenségében bemutatni a valót”, névszerint a magyarságnak nemzeti jellemvonásából főleg a beözönlő külföldi zsidóság általi kivetkeztetését, statisztikájából azonban gyakorlati következtetéseket szintén

³⁸ Megjelent az Akadémiai Értesítő 1909-ik évi májusi (233.) füzetének 248-254. lapjain.

nem von: e két munkát a jutalom odaítélésénél tekintetbe venni nem lehetett. Az alapítványi szabályzat 2. pontja ugyanis a statisztikai irodalom termékeit egyenesen kizárja a pályázatból, és mivel e két munkát a fennebbiekhöz képest publicisztikai irányzatuk mellett is statisztikai jellegűnek kell minősíteni, e jellegüknel fogva esnek el a pályázás lehetőségétől.

Ellenben idetartoznak: Rác Lajosnak szorgalmas dolgozata „Az ipari béke megvalósítása kollektív munka-egyezmények által”, valamint Forster Géának „Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására” című irata, melyben nemcsak rámutat a magyar alföld gazdasági és szociális bajainak forrására, hanem azok orvosságát is megjelöli a tanya-rendszernek törvényhozási úton leendő átalakításában.

Nevezetes munka Giesswein Sándornak „Társadalmi problémák és keresztény világnézetbe, mely tartalmánál fogva bírálatunk körébe esnek, de célzata egészen ment az aktualitástól, és utóbbi szerint a társadalmi és vallási bölcsélet körébe esik.

Ferenczi Imre nagyszabású munkája: „Sztrájk és Szociálpolitika.” I. köt. 529 nagy nyolcadrét lap, a tiszta tudományt szolgálja s már terjedelménél, vizsgálati módszerénél, de főleg annál fogva esik ki a publicisztika köréből, mert csak propyleum a II. kötethez, amelyben, mint szerző mondja (5. 1.) „a magyar viszonyokra alkalmazzuk, illetőleg a magyar törvényhozás és a magyar társadalom feladatai szempontjából fejtjük ki mindazon eredményeket, amelyeket tanulmányunkban az egész társadalmi rendnek a sztrájkok ellen való biztosítása szempontjából nyertünk”.

Amily elismerésre méltók Porzsolt Kálmánnak „Reform Politika”-jának egyes megállapításai melyekkel politikánk ellenmondásaira éles világot vet, valamint amiket p. o. a családra, a közérkölcsök s a kultúrpolitika némely részére nézve mond, oly kiforrottanok politikai tervei, oly jogi lehetetlenségeket hirdetőik jogászai javaslatai és kritikái, oly bizonytalanok szociálpolitikai gondolatai. Emellett föltűnő, hogy amíg a tűzzel-vassal, magyarosítást hirdeti, folyton „műveletlenségünk”, „parasztságunk”, „kultúrátlanságunk”, „erkölcstelenségünk”, „panamistaságunk”, „sok gazemberünk”, szóval minden lehető fogyatékoságunkról panaszkodik és bírálatában, megjegyzéseiben néha oly köznapias hangot használ, amelyeket a magasabb színvonalú publicisztika gondosan kerül. A munka hazafias, nemes intenciói, az erős erkölcsi érzés, mely áthatja, néni ellensúlyozhatják a kiemelt nagy hiányokat.

Nem kevesebb a politikai és közjogi irányú munka a lefolyt három évben, mint amennyit a szociálpolitika fősínpire hozott.

Szivák Imre tartalmas munkájában „Az alkotmánybiztosítékokról „ törvényjavaslattal járult az égető kérdés megoldásához. Tillmann Béla pedig alkotmánytörténelmünk gondos kutatójának mutatja magát arra a kérdésre nézve, vajjon csak parlamentáris kormány lehet-e törvényes? amit ily cím alatt tárgyal: „Elrendelte-e az 1848. 3. t.-c. a parlamentáris kormányt?”

Csetényi Józsefet, ki a „Vámszövetség és bankközösség problémájáéről nem szellem nélkül ír, bár gondolatait kellőképp szabatosítani nem mindig tudja, szintén a jogi írók közt kell említenünk, amennyiben a jogi függetlenségben látja a gazdasági függetlenséget.

„A választói jogi problémái” -val foglalkozik Nagy Olivér; nemzetünk való érdekeit aggódva mérlegelő, terjedelmes munkája azonban nem mutatja sem a teljes tudományos kiforrottságot, sem a gyakorlati alkalmazhatóságot, melyet ily nagy cél megkíván.

A magyarság uralmának, hegemoniájának gondolata vezet a többi számottevő író is, akik a választójog problémájával foglalkoznak.

Ez uralom biztosítását más oldalról veszi tekintetbe Baloghy Ernő „A magyar cultura és a nemzetiségek” című, kellőleg meg nem alapozott adatú és kihívó hangú munkájában, melyet az a csalódás vezet, hogy „a sovínista szó minden nemzet politikai szótárában a legelső helyen áll”, továbbá, hogy a magyarnak legfőbb kötelessége megindítani a kultúrharcot a nemmagyar nemzetiségek ellen, kultúráját állami hatalom szóval rajok erőltetni s „mindenkit arra

kényszeríteni, hogy egyformán őszinte szívvel szeresse a hazát.”

Baloghy Ernő harcias irányával szemben Argus-nak „Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei” című munkájában, mely nyilván nemzetiségi táborból származik, a sok jóakarát, nyugodtságot és tárgyismeret kellemesen érint, még ha céljai és eszközei több irányban nem is nyerhetik meg a tudományos kritika helyeslését.

A választójog problémájának van szentelve Ajtay Józsefnek „A választási reform” című munkája. Behatóan, adatokkal kezében, a külföldi állapotok összehasonlító tekintetbe vételével tárgyalja témáját, elvi alapját erős logikával védi és a választójogban részesítendőket meghatározása mellett a választókerületek, sőt a megyék új területi beosztásának meghatározásába, az önkormányzati és nemzetiségi ügyek tárgyalásába is belebocsátkozik. S ebben, valamint sokhelyt kitörő, szenvedélyes hangjában van a dolgozat gyengéje. Mert a választói kerületek, vagy éppen a megyék területi beosztása, a nemzetiségek viszonyainak rendezése sokkal bonyolultabb tárgyak, hogysém róluk mást mint megokolás nélküli ítéleteket azon a 30 oldalon mondani lehetne, ahol szerző őket tárgyalja habár ez ítéletek, népességstatisztikai adataiknál fogva, mint ilyenek sem értéktelenek.

Ugyancsak a választójog rendezésével foglalkozik Réz Mihály „Magyarság és demokrácia”, valamint „Nemzeti politika” című dolgozataiban. Csak ezekről kívánunk megemlékezni, mert az ugyancsak tőle való „Széchenyi problémák” a publicisztika körén túl, az országolás művészetének általános elméletébe vágnak.

A két dolgozatot rokon gondolatok töltik meg, azonban attól a bizonyos középúttól, melyet az elsőben az államkormány erősítése és a megyei autonómia hatalma közt járnak megkísértett, határozottan eltér és elsőben még tapogatózó keresése már határozott tervre talál a másodikban.

Réz Mihály gondolata a demokrácia s a magyar nemzeturalma állami léte körül jár. Mérlegeli minő demokráciának vannak meg a létfeltételei közöttünk, mint viszonylik az általános szavazati jog s a magyar hegemoniának e szavazati jog útján megdőlése, a nemzetiségek felülkerekedése oly demokrácia kiformalódásához, amely általános emberi szempontból úgy megállja helyét, az emberiség kultúráját biztosítani abban a mértékben képes legyen, amint azt a magyar nemzet képes volt.

A szavazati jog válható kiterjedésével kapcsolatban azután a magyar hegemonia biztosításának eszközeire, mindenkifölött a közigazgatás államosításának elodázhatatlan szükségességére tér, mert a nemzet hatalmának, fölényének erősítése befelé a széthúzó faj, felekezeti, szociális törekvések ellenében az az út, mely kifelé, Ausztriával szemben is legbiztosabban vezet győzelemre.

E gondolatot teljes tudományos vértetéttel, a tények alapos ismeretével, mondandóinak világosságával, nyelvezetének előkelőségével terjeszti az olvasó elé, akit vezérgondolatának tartalmáról a részletek tömegében sem enged megfélekedezni, mert gondolatát a tények természetes láncolatában tudja bemutatni.

Amint ez, csakis a figyelemre legméltóbb munkákat felölelő szemlénkből látszik, az elmúlt hármas évkor több érdemes publicisztikai terméket hozott. Mindazáltal nem véltük azok egyikét sem a jutalomra ajánlani. Az alapító ugyanis azért, hogy a jutalmat vagylagosan egy műnek – legyen az bár esetleg csak röpirat, cikksorozat – vagy a hírlapíró általános működésének, tehát legtöbbször egy egész élet munkájának kívánta juttatni, ezáltal megadta a publicisztikai mű értékéhez a mértéket. Az ily műnek rendkívüli értékűnek kell lenni. Mert hogy nem is egy könyv, hanem egy röpirat, egy cikksorozat, egy tanulmány föléljen a magyar hírlapirodalom legkiválóbb munkásainak egész pályája értékével, ehhez abban kivételes érték, honmentő gondolat, a tollnak előbb el nem ért mesteri kezelése, szóval valami rendkívüli kívántatnék.

S mivel ilyesmit az elmúlt hármas évkor műveiben nem találtunk, fordultunk a napi sajtó munkásai felé s azok karán végigtekintve, báró Kaas Ivort egyértelműleg ajánljuk a Bródy-

jutalommal való kitüntetésre.

Br. Kaas Ivor negyven évnél régebben szolgálja a sajtóban nemzete ügyét.

Kevés oldala van a nemzet életének, melyet működése nem érintett volna s habár erejét főleg a nemzeti élet általános irányzása, az általános politika körül érvényesítette, szellemi, művészi, erkölcsi szükségletei hírlapírói gondosságának állandó tárgyát alkották.

Közéletünk előzményeinek alapos ismeretével, nagy nemzetközi tájékozottsággal teljes közjogi és államtudományi fegyverzettel folytatta publicisztikai működését. Dolgozatai megleptek szakszerűségekkel, ténybeli alapjaik felőli pontos tájékozottságukkal, írójuk előkelőségével, szerkezetük könnyűségével.

Báró Kaas Ivor a vezércikk mai formájának egyik megteremtője. Ami cikkeinek a legfőbb értéket adja, az az ellenfél iránti lovagiasság a leghevesebb csatározások közben, a meggyőződés bátorsága, az érzés heve, mellyel ügyéért síkra száll.

Cikkei a nemzeti élet fontos pillanataiban az igazságért halni kész harcos lelkének kitörései.

A teljes odaadás az ügy iránt, melyet igazságosnak tart, az alkut nem ismerő állhatatosság, az egyéni meggyőződés bátorsága teszik föl Kaas Ivor publicisztikai működésére a koronát.

S az utóbbi, kisebb nemzeteknél, minő a magyar, különös érdem. A baráti, a felekezeti, a testületi tekintetek, az osztály-és pártkapcsok kis nemzeteknél sokkal jobban békóba verik az egyest, mint nagyoknál s könnyebben elnyomják az egyéni meggyőződés bátorságát.

Báró Kaas Ivort nagy értelmi tulajdonain, dolgozatainak művészi értékén, tiszta jellemén fülül különösen meggyőződésének bátorságáért, külbefolyásoktól való függetlenségéért ajánljuk a Bródy-jutalomra.

Az Akadémia elismerése, ha javaslatunk elfogadtatik, nem jelenti természetesen, hogy azzal magát báró Kaas Ivor irányzatával, melyet működése folyamán követett, érdemileg is azonosítja.

Az Akadémia a Bródy-jutalom odaítélésekor a publicisztikai irányok tartalmi helyessége fölött nem dönt, azoktól, amennyiben ezt az erkölcsnek, a nemzeti életnek legáltalánosabb törvényei megengedik, elvonatkozik és magát egyedül a publicista etikai és intellektuális értéke által vezetteteti.

Így jelen esetben is a pálma, melyet a bizottság egyértelműleg báró Kaas Ivornak nyújtani javasol, tekintet nélkül politikai pártállására, publicisztikai pályáján kifejtett értelmi erejének, művészi tehetségének magas fokát, publicisztikai működésének szubjektív etikai értékét illeti. De egyben arról is meg van győződve a bizottság, hogy az Akadémia a maga pálmáját ezúttal báró Kaas Ivornál érdemesebbnek nem adhatja.

E javaslat alapján a Bródy-jutalom *báró Kaas Ivornak* ítéltetett oda.

Jelentés a Bródy-pályázatról?³⁹ (1915.)

A fenti jutalom odaítélésére kiküldött bizottság (elnök Concha Győző osztályelnök, tagjai Beöthy Zsolt, Ferenczi Zoltán, Gaal Jenő, Angyal Dávid) 1915. jan. 25-én megalakulván, előadójává a bizottság elnökét választotta meg és az 1912-14. évi ciklusban megjelent művek, valamint a tekintetbe jövő hírlapíró-publicisták fölött szemlét tartva, megbízta az előadót a jelentés megszerkesztésével.

Előadó a jelentés javaslatát április 12-én előterjesztvén, ahhoz a bizottság egyhangúlag hozzájárult.

Az előadó jelentése a következő:

Az 1912-14. évi ciklusbeli Bródy jutalomra szabályos időben beérkeztek a következő pályázatok: 1. sz. a. *Kövér György*. „Kié legyen a magyar föld?” Az előszó szerint megjelent 1914. április hó után. 72 lap. – 2. sz. a. *Steier Lajos*. „A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története.” Az előszó szerint megjelent 1912. november hó után. 354 l. – 4. sz. dr. *Képes Ernő*. „A magyar politika jövője útjai. A diadalmas Balkán és a magyarság jövője.” 1913. 26 lap. Csatolmánya egy bizalmas írásbeli előterjesztés, mint a pályamunka lényeges kiegészítő része, továbbá a munka Syllabusa, végül az *Esti Újság* egy száma, mely Hajdú megyének a pályamunka gondolatmenetét magáévá tevő felirati javaslatát ismerteti.

A határidő lejártá után március 5-én érkezett 4. sz. a. *Boross László* beadványa, melyben a Huszadik század, a Nyugat, az Új nemzedék, a Világ, Magyarország és a Frankfurter Zeitung lapjain megjelent cikkeit könnyebb áttekinthetőség céljából bocsájtja a bizottság rendelkezésére.

A jelentkező pályázatok között Kövér György irata sok kiforratlan gondolat mellett nem egy helyen igen jó megfigyeléseket tartalmaz. Dr. Képes Ernő kis füzeté merész külpolitikai konjektúrákat kockáztat s Magyarország jövőjét a holtkézi birtoknak, továbbá Dunántúl és az Alföldön minden latifundumnak a parasztság kezére jutásában látja. Boross László cikkeit sokoldalúságuk mellett tartalmi gazdagságra törekvés jellemzi. A négy pályázó közül figyelemre legméltóbb Steier Lajos munkája, mely a tót nemzetiségi törekvéseknek 1718-ig visszamenő, eredeti tót, cseh forrásokra támaszkodó rajzával a hazai publicisztikának igazi szolgálatot tett s a tót nemzetiségi mozgalom megértéséhez szükséges adatok ismeretének hiányát a magyar közvéleményre nézve pótolta. A pozitív javaslatokat ígérő második kötet megjelenése igen kívánatos.

A jelentkező pályázók iratai után a bizottság az alapítvány 3. feltételének a) pontja értelmében az 1912-14. évek során megjelent publicisztikai munkák fölött tartott szemlét.

A három év termését különösen gazdagnak mondhatni szám és értékre nézve egyaránt. Publicisztikai irodalmunk növekvését legjobban szemlélteti a tény, hogy míg 1897-ben a három évi ciklus alatt 33 publicisztikai termékkel számolt el a bizottság, 1915-ben 130-al állt szemben.

Államférfiaink legkiválóbbjaival találkozunk e ciklus publicisztikai irodalmában. *Gr. Apponyi Albert* (Magyar közjog osztrák megvilágításban. 1912.), *Gr. Andrássy Gyula* (A közigazgatás reformja. 1913. – Bosznia okkupációjáról 1914.), *Wlassics Gyula* (Önkormányzat és felügyeleti jog) kisebb írásaikkal, *Hieronymi Károly* halála után közzétett, széleskörű előtanulmányával (A választói jogról. 1912. 254. l.) kötik le érdeklődésünket.

Az egész irodalmat az alapító szándéka szerint legkönnyebben két nagy csoportban lehet áttekinteni. Termékei ugyanis vagy a közélet aktuális feladataira való egyenes hatás célzata nélkül, a tudomány elvont, tárgyi érdeke szerint kezelik közéleti anyagukat azon tudományágak köréből, melynek az alapító a díjat juttatni kívánta, vagy ellenkezőleg bár e tudományágak eszközeivel és eredményeivel, a közélet feladatainak aktuális megoldására fektetik a súlyt.

³⁹ Megjelent az Akadémiai Értesítő 1915-ik évi májusi (305.) füzetének 318-325. lapjain.

Az elsők csupán anyaguknál fogva publicisztikaiak, de nem azok célzatuknál fogva, mely a tudomány elvont, megismerési érdekében áll. Az utóbbiakat éppen célzatuk teszi publicisztikaiakká, mert ez a közélet alakítására, küszöbön levő feladatainak megoldására való hatásgyakorlásban összpontosul, az elvont, megismerési érdek ellenben háttérbe szorul, egyik vagy másik irányban már eldöntöttek tekintetik.

Ez elvi határvonalat az egyes művek jellegénél megvonni nem lévén könnyű, a tárgyilagos bírálat lehetővé tétele végett legmegfelelőbb a két csoport összes termékeit szemügyre venni.

Az első csoport nagyszámú termékeiből kiemeljük *Boér Elek* „Magyar közig, és pénzügyi jogát”, mely e szak tudományos mélyítésére törekszik; *Búza László*, „Bosznia és Hercegovina államjogi helyzetét”; *Tihanyi Lajos*-nak, hasonlótárgyú „Boszniát és Hercegovinát érintő viszonyaink jogi természete”, valamint „A magyar Országgyűlés költségvetési joga” című gondos iratait.

Wittmann Ernő-nek, „A nemzetközi viszályok békés elintézésének eszközeiről” írt dolgozata a nemzetközi magánjogról írt munkájának s angol magánjogi tanulmányainak értékes kiegészítése. *Viczián István*, „A magyar közigazg. eljárás alapvonalával” tett jó szolgálatot. *Tomcsányi Móricz* „A közigazgatási jogviszony” gondos vizsgálata által a jogterületnek ez elhanyagolt részére derített világot.

Jelentékeny szociálpszichológiai vizsgálódás értékes gyümölcse *Leopold Lajos* terjedelmes munkája „A presztízs.” Vetélkedik vele *Ecseri Lajos*-nak a földműves munkás nép lelkébe mélyen betekintő, nyelvét, életmódját, lelkületét szeretettel figyelő, nehéz sorsát megértő részletes rajza. Mellettük is figyelmet kelt *Farkas Géza*, „Az úri rend”-ről adott finom rajzával.

A szociálpolitika körében *Giesswein Sándor*-nak „Keresztény szociális törekvések”, „A szociális kérdés és a keresztényszocializmus,” *Szeberényi Lajos*-nak, „Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban” című iratait, *Rácz Lajos*-nak, a M.T. Akadémia által kitüntetett munkáját „Kereskedelmi szociálpolitika” 278 l. kell említeni.

A közjog mezején úttörő munkát végzett Pál Alfréd „Bosznia-Hercegovina politikai szervezetét” tárgyaló könyvével, mely súlypontját a bonyolult állapotnak a magyar érdeklődő általi megismerésébe helyezte, emellett azonban a távolabbi elvi vonatkozásokra is kiterjeszkedett, melyek ez országok s a magyar állam, illetőleg a magyar és az osztrák monarchiák közt fennállanak.

Irodalmunkra haladást jelent *Márffy-Mantuano* munkája: „Horvát-Szlavon és Dalmátországok autonómiája s a magyar államiság”, úgy gondos elemzései, mint különösen a horvát-nyelvű közjogi irodalommal való elszámolás által. Tudományos életünk egyik nagy hiánya ugyanis, hogy nemzetiségeink irodalmáról nem veszünk eléggé tudomást s másod, harmadkézből nyerünk róla rendszerint értesülést.

Mellettük ki kell emelni a boszniai illetőség, a nemzetközi szerződések körül tett tanulmányai által a szakvilág előtt előnyösen ismert *Királyfi Árpád*-ot, aki „A magyar állampolgárság kizárólagossága” című nagyobb dolgozatában, úgy lelkiismeretes gondosságával, mint éles analitikus erejével tisztázza a fontos kérdést.

Meglepte a szakvilágot *Molnár Kálmán* „Kormányrendeletek” (185 l.) című közjogi tanulmányával. A magyar közjognak a rendeletek tekintetében legbizonytalanabb területén nagy határozottsággal, tisztalátással, imponáló következetességgel mutatja az utat. Munkája nyereség az irodalomra.

Ugyanezt mondhatni *Tetétleni Ármin*-nak eredeti koncepciójú könyvéről, „Az országgyűlési képviselőválasztás jogrendje”. Az éleselméjű szerző a kommentárnak egy új, magasabb-rendű módját mutatja be e munkájával.

Erekly István „Jogtörténeti és közigazgatásjogi tanulmányainak” egyik, nagyobb részében a közigazgatás jogforrásainak az alkotmány szempontjából oly fontos ügyét a töle megszokott kritikai erővel tárgyalja. Sokatígérő munkájának befejezéséhez nagy érdek fűződik.

A publicisztika terén tartalmas cikkeivel s államtudományi komoly munkáival előkelő állást kivívott *Réz Mihály* a magyar közjog mezején jelenik meg avval az öt értekezéssel, melyet „Közjogi tanulmányok” cím alatt egybegyűjtött. Fölvetett kérdései: A magyar parlamentarizmus, A jogfolytonosság, A királyi házi törvények stb. bő alkalmat adnak neki jogászai erejét hasonló fölényrel kifejteni, mint aminőt tőle a másik téren megszoktunk.

Figyelemreméltó jelenség *Szandtner Pál* munkája, melyet „Az alattvalói engedelmesség problémája” cím alatt közrebocsátott, mert az állami lét e részletjelenségének kapcsán az állami lét összes fölvelei és főtényezőire nézve állást foglal s nem kis virtuozitással iparkodik az egésznek és a résznek viszonyát magyarázni.

E nagyrészt elvont tudományos jellegű irodalmi csoport mellett a kifejezetten aktuális publicisztikai csoportban *Bernát István* „Az általános választójog eredményei”, „A demokrácia védelme”, *Burján Károly* „A kereszténység és a magyarság védelme”, *Miklós István* „Keresztény magyar népünk gazdasági romlása”, *Ráhel László* „A vármegyei igazgatás újjászervezése”, *Ajtay József* „Nemzetiségi kérdés” című irataikkal keltenek figyelmet.

Kérészy Zoltán megfontolt „Néhány szava a katolikus autonómia jogköréről”, báró *Forster Gyula* alapos áttekintése „A katolikus autonómia törvényhozási rendezéséről” értékes adalékok a még vajúdó ügy természetének földerítéséhez.

Nadányi Emil „Parlamenti küzdelmeink” című könyvében 267 lapra terjedő, erősen pártszínezetű krónikáját adja 1904-től 1913-ig terjedő viszonyainknak.

Jászi Oszkár a materialista történetbölcselet alapján a nagy gazdasági területekre való törekvésekből magyarázza „A nemzeti államok kialakulása”-t. Vaskos kötete *Krisztics Sándornak* előkelő oldalról kitüntetően méltatott, szintén terjedelmes (342 l.) munkájában találta meg indirekt cáfolatát.

Fontos szolgálatot tett gróf *Bethlen István* „A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben” című fáradtságos adatgyűjtésével birtokpolitikánk helyes irányításának.

Nagy készültséggel, komoly állambölcseleti alapon, pártjaink részletes történelmi rajzával, az angol viszonyok szembeállításával tárgyalja *Deák Ádám*-nek „A parlamenti kormányrendszer Magyarországon” című 383 lapra terjedő munkája alkotmányunk aggasztó bajait.

Dániel Arnold „Több termelés”, *Fellner Frigyes* „Ausztia-Magyarország nemzeti vagyona”, *Földes Béla* „Közgazdasági Értekezések”, *Hantos Elemér* „A monarchia pénzügyi harckészültsége, mozgósítása és hadviselése”, *Hegedűs Lóránt* „Pénz-ügyeink és az adóreform reformja”, *Matlekovits Sándor* „Vám- és kereskedelmi politika” című, a ciklus alatt megjelent értékes munkáit a bizottság közéleti vonatkozásuk ellenére sem vette figyelembe, egyrészt nem lévén kifejezett publicisztikai jellegük, másrészt mivel az Akadémiának más módja is van a közgazdasági irodalom termékeit jutalmazni.

Végig tekintve ciklusunknak igen értékes műveket felmutató irodalmán, fel kellett vetnünk a kérdést, mely elé az alapító vagylagos rendelkezése, – hogy a jutalom vagy a ciklus legjobb munkájának, vagy egy publicista egész élete munkájának jusson, – a mindenkori ítélőbizottságot állítja, van-e közöttük olyan, mely egy publicista egész hírlapírói működésével fölé, vagy azzal vetekedhetik?

A bizottság a kérdésre egyhangúlag tagadó feleletet adott s ugyancsak egyhangúlag *Rákosi Jenő*t ítélte pályatársai közt az Akadémia Bródy-koszorújára a legméltóbbnak.

Rákosi Jenő az alkotmányát visszaszerzett Magyarországnak legnagyobb publicistája, akár eszközeit nézzük, melyekkel hivatását betölti, akár a nemzeti élet területeit tekintjük, melyeken munkálkodását folytatja, akár a hatást mérlegeljük melyet elért.

Klasszikus képzettséggel, költői érrel, de az emberi élet összes reális helyzetei iránt való nagy fogékonysággal is lép pályájára, melyen csakhamar megszerzi annak szakszerű, publicisztikai és technikai fegyverzetét.

Publicistái egyéniségének eredetiségét sajátosságát, szinte kivételességét az teszi, hogy

lelkét a nemzet közéleté a maga egészében ragadta meg s nagy tehetségével ennek mondhatni minden oldalát bírta és bírja lankadatlanul, egyenletesen, senkitől sem kölcsönzött egyéni eredetiséggel szolgálni.

A publicisztika rá nézve nem az állami hatalom irányzásának eszköze csak. E hatalom forrásaira: a faji, a gazdasági, az értelmi, a művészi, a vallási, az erkölcsi erőkre hatni, a fájnak egyik alaptényezőjét, nyelvét védni, tökéletesíteni, előtte az elsővel egyenrangú cél volt és maradt.

Rákosi nagy hatásának titka abban áll, hogy van hozzá ereje a nemzeti élet mindezen részeiben egyéni erejével ébresztőleg, példaadással, ha kell fékezőleg, ha kell korholólag nemcsak föllépni, az ígét hirdetni, hanem a mindenkori helyzetben azt ami a közönség lelkében szunnyad, ami a közérzésben, a közgondolkodásban alaktalanul forrong, egyéni dívinációjával életre ébreszteni is.

A Budapesti Hírlap a magyar kultúrának így vált valóságos iskolájává, templomává, melyben a nemzetnek önkormányzó politikai szükségletei mellett annak gazdasági, értelmi, erkölcsi, alkotó, produktív[^] szükségletei is minden irányban kielégítésre találtak.

Ily templommá, a nemzet összes szükségleteinek kultuszhelyévé a költő Rákosi avatta, segítve írásainak formája, temperamentumának heve, eleven szellemének ötletes frissége által. Hasznos iskolává pedig hirdetett tanainak a józan okosság-sugallta tartalmával tette.

Rákosi ily univerzális hatásának titkát egyéni geniején kívül azoknak az időknek körülményeiben is kell keresni, melyekben ifjává nőtt, midőn nemzetének egész életét, a nyelvit, a gazdaságát, a szellemit, a politikait részben lerontva, részben erősen megtámadva látta maga körül. A nemzeti élet újraébredésének első szakában, a 60-as évek elején, minden magyar így egészében látta a jövőt, de Rákosinak volt meg a kivételes ereje, hogy egy félszázadon keresztül e nagy összefüggéseket ne csak soha szem elől ne tévessze, magát a nemzeti élet egyik oldalának kultuszába belé ne temesse, de mint költő, mint színházalapító, mint esztétikus, mint nyelvész, mint új tehetségeket felfedező, mint szociális együttműködések létrehozó, támogató, mint politikus a nemzeti élet összes irányait aktív, egyéni erejével szolgálja.

A nemzeti élet egészének az akció lehetőségét, a teljes kibontakozás útját Deák műve nyitotta meg.

Rákosi teljes lélekkel állott be e mű harcosai közé s elkeseredetten küzdött azok ellen, akik létrejöttét, s amikor világra jött is, megszilárdulását a mai nemzedékre érthetetlen kicsinyes akadémikussággal meggátolni akarták, mert az általa elért eredményt szegényesnek, a nemzet jövőjét feladónak tekintették.

Rákosit a pályája első (tizedében folytatott e harca egész életére erősen hozzáfűzte Deák gondolatához s magyarázza annak későbbi szakában néha kíméletlen élességét Deák művének egykori támadói ellen.

Deák műve a magyar népet visszahelyezve a nemzeti lét fokára, melyről Világosnál lehanyatlott, mi volt természetesebb, mint a magyarság szellemének az emberi élet minden szférájában való fölfegyverzésére törekedni. A magyar sajátosságnak erősítése, teljes kifejtése, kiterjesztése nyelvben, gazdálkodásban, irodalomban művészetben, a jogi és politikai intézményekben, egyszóval a magyar faj mint öncél lebegett Rákosi lelke előtt, mert érezte, hogy nemzete nem bármilyen kultúráért, nem bármilyen szabadságért, hanem a magyar szellem, a magyar szabadságért vívta százados harcait. S ő a magyarság ez öncélúságának lelkes eszközévé vált egész életén át. De azt is akarta, hogy a nemzet nem-magyar fajú tagjai is hozzá hasonló eszközei legyenek. Dunántúlról való származása, ahol e készség a nem magyar fajúak részéről is megvolt, elhomályosították tiszta látását s forró nemzeti érzése lángjából egyaránt lelkes és okos pályáján néha-néha chauvinista füst is csapott ki.

Rákosi publicistái tehetségének – értelmi nagy fényoldalai, hazafiúi motívumai mellett –

utoljára hagytuk legimponálóbb megnyilatkozását.

A maga emberségéből, tőke nélkül tudott a Budapesti Hírlapban nemzeti ideáljainak a nemzet hatalmas rétegeit irányító, pártoktól, gazdasági konzorciumoktól független, mondhatni tribuni orgánumot teremteni s egy emberöltőn keresztül állandó erőben fenntartani.

A tetterő hasonló példáját nemcsak a mi kis világunk nem mutatja, de a nagyvilágban is ily siker csak többszörös milliomosnak, nem is üzleti érdektől menten, jut osztályrészül.

Innen-onnan 50 esztendeje, hogy Rákosi publicista hivatásának él s pályáján folyton emelkedik. Őt a kor nem tudta megelőzni, még mindig előtte jár. Az Aesopus mesemondó naív-sága és ötletessége, Endre és Johanna tüze, szenvedelme a mai világrendítő harc méreteihez illő arányban törnek elő mai megnyilatkozásaiban is, melyekkel nemzete jövőjébe vetett tántoríthatatlan bizalmát árasztja maga körül.

Az Akadémia koszorúja magától hull Rákosi Jenő fejére.

Jelentés a Bródy-díjról.⁴⁰ (1918.

Ügyrendünk értelmében az 1915-17. évkörben megjelent művekről tesszük meg előterjesztésünket, mivel ennek 94. §-a 3. a) pontja szerint elsősorban ily publicisztikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) jutalmazandó.

Ezek közül mindenekelőtt azokról számolunk be, melyeket szerzőik a pályázati hirdetés alapján maguk küldöttek be az Akadémia főtítkári hivatalához.

Ügyrendünk 94. §-ának 1. pontja szerint egyáltalán nem foglalkozhattunk *Podhradszky Györgynek* 5-9. sz. alatti etnografikus és történelmi tárgyú cikkeivel és tanulmányaival, az etnográfia körébe tartozó művek ki lévén zárva a pályázatból.

Részben hasonló tekintet alá esik *Bartók Györgynek* „Háború, közművelődés, nemzetnevelés” című 90 lapra terjedő 10. sz. alatt beérkezett munkája, melynek központját a pedagógia alkotja. Ami pedig a munka publicisztikai részét, vagyis a nemzet állami létének a közművelődéssel és a közneveléssel kapcsolatos viszonyait, a nemzet mint összvény önakaratának és jellemének formálását illeti, e tekintetben a munka az államtan terén teljes tájékoztatlanságot mutat. Csak ebből magyarázhatni azt a tételét, hogy „az egész államtudománynak és politikának át kell alakulnia, mely eddig az államnak csak jogi jellegével foglalkozott és nem vette észre, vagy ha észrevette, nem hangsúlyozta, hogy az államnak a gyökereit a nép lelkében kell keresnünk és elsősorban pszichológiai alkatát kell vizsgálat tárgyává tennünk.” (49.1.) Csak ebből magyarázhatni, hogy nívumot lát Menzelnek 1915-iki bécsi rektori beszédében Kolozsvárt, ahol a hazai tudományban rég dívó pszichológiai elméletnek Kuncz Ignác 1893-tól 1903-ig a kolozsvári katedráról, 1888 óta pedig már „A nemzetállam tankönyvé”-ben a lelkek mélyéig ható erővel, országosan ismert hirdetője lett és utóbbi jelentős munkája 1900-ban éppen Kolozsvárt, második kiadásában editio principis-ének kétszeresére bővült.

Betetézik Bartók dolgozatának állam tani fogyatékoságát publicisztikai javaslatai. A publicisztika az állam egy konkrét időben adott viszonyainak alakításán, a toll fegyverével, az államtan igazságainak nevében s ezek alkalmazásának követelésével dolgozik. Bartók a nemzet létezését, jövőjét helyesen az eredeti, sajátos magyar kultúrától teszi függővé. Ámde úgy találja, hogy a magyar szellem „eredeti jellemvonásait” csak Schneller igyekezett először (Athenaeum, 1902-iki évfolyam) megállapítani, azóta azonban irodalmunk ezirányban semmit sem tett. „Amíg tehát a magyar népszellem előttünk olyan ismeretlen, amilyen ismeretlen most, addig kénytelenek leszünk nevelésünkben és közművelődésünkben ... idegen klisék szerint magyarázni és kölcsönvett portékákkal tengetni életünket.”

Napjaink szellemi állapotainak ily méltatása minden realitástól megfosztja pályázó adott publicisztikai indításait és tanácsait.

A pályázók harmadikának, dr. Pályi Edének munkáit sem találtuk a Bródy-alapítványból jutalmazhatónak.

Pályázó munkáihoz csatolta több német birodalmi lap illető számát, mely munkáival foglalkozik. Naumann Fr. levelét, melyben ez köszönetet mond Pályinak gr. Andrássy Gyulához és gr. Apponyi Alberthez való beajánlásáért s átadott érdekes emlékiratáért. Ezenkívül mellékelve vannak a német császári nagykövetségnek s a bajor királyi kabinetnek levelei, Pályinak fejedelmeikhez küldött iratai elfogadásáról s az érték nyilvánított köszönetről. Végül Budapest főpolgármester-helyettesének levele, melyben közli, hogy Pályi Ede „Magyarország a háború után” című, gróf Berchtold L. főkamarsznak ajánlott munkája „tartalmának legkegyelmesebb tudomásulvétele iránt legfelsőbb helyen benyújtott felségfolyamodványára a főkamarsági hivatal a legmagasabb köszönetet azzal a hozzáadással hozza folyamodó tudomására, hogy a főkamars úr a munkáról Ő Felségének behatóbban is fog szólni.”

⁴⁰ Megjelent az Akadémiai Értesítő 1918 évi májusi (341. számának 229-236. lapjain.

A munkák közül az első számú „Az új ember erkölcstana. Időszerű államregény” 1916.2071., mint címe is jelzi, nem tartozik a publicisztika körébe s ennél fogva kiesik az alapítvány értelmében a jutalmazható munkák sorából. Ami a munka érdemes tartalmát illeti, ennek bírálatra, illetőleg kiadásra beküldött kéziratával az Akadémia II. osztálya egyébként már az 1916. év folyamán foglalkozott s a Bródy-bizottság még ha az alapítvány szabályait másként értelmezhetné is, abban a fellebbezésben, melyet dr. Pályi Ede ezután; az akadémiai bírálat után kiadott a munkája függelékében (202-207.1.), az Akadémia ítélete ellen előterjesztett, nem talál semmi olyan bizonyítékot, ami az ügy újrafelvételét megokolná.

Második számú munkája „Magyarország a háború után.” Budapest, 1917. 1791. átveszi az előbbi munka több részletét s mivel az oláhkérdést a magáénál hozzáértőbb kézzel óhajtja megfesteni, az „Orsz. Közművelődési Tanács”-hoz fordul s titkáranak, Szilágyi Sándornak a tanács megbízásából írt munkáját iktatja be (101-122. 1.) könyvébe.

Ami ezen részeken kívül e munkában a közgazdaság, az államháztartás, a népesedés tekintetében tárgyalatik, vagy a közismert bajokat és ezeknek szintén közismert orvosszereit illeti, vagy ha eredeti, új, meglepő eszközöket, megoldási módokat hoz javaslatba, s igen sok ilyennel találkozunk a munkában, megelégszik azok fölvetésével anélkül, hogy kivihetőségük bizonyításával törődnek, amint erről a Wahrmann-díjbizottság, mely díjért dr. Pályi Ede egyidejűleg pályázott, bővebben nyilatkozik.

A harmadik számú „Deutschland und Ungarn” 1915, Leipzig, 70 1., a negyedik számú „Das mitteleurop. Weltreichbünd-niss” 1916, München u. Leipzig, 1916. 251., című munkák érveit a bizottság nem találja alkalmasnak az aggályok eloszlatására, melyek a középeurópai vámunió ellenében az elmélet és gyakorlat oldaláról fölmerültek.

A bizottságnak ennél fogva az 1915-17. évkörben megjelent, pályázatra nem jelentkezett irodalmi termékek felett kellett az alapítványi szabályzat szerint szemlét tartani.

Feladata nem volt könnyű. A nemzetnek élet-halálharca^ belügyi bonyodalmai igen gazdag publicistái termést adtak. Másfélszázat meghaladja az évkörbeli ilyenmű munkák, röpiratok, cikksorozatok, nagyobb cikkek száma. S a termés minőségre nézve is elsőrendű.

Tartalmilag értékes, bevégzett, tökéletes formájú iratok jelentékeny számával találkozunk.

Gróf Andrássy Gyulának, Fraknoi Vilmosnak világpolitikai cikkei és nagyobb iratai, báró Wlassics Gyulának a nemzetközi jog, az osztrák közjogi irodalom kritikájának területén mozgó írásai hazai publicisztikánk és tudományunk biztos nyereségei.

Réz Mihály az államférfiúi lélektannak Széchenyivel megkezdett s évek óta végzett búvárlatát Bismarck jellemzésében új adalékokkal gazdagította s a politikai művészet elveit iparkodott Macchiavelli tanulmányával tisztázni,

A választójog égető kérdésében Ulain Ferencnek (A választójogról) a közvádló támadó élességével, rohamozó szoros logikájával, ifj. Mikszáth Kálmánnak a tudomány alaposágával, a történetbölcselet mérlegével készített munkája (Az ált. szavazatjog) keltenek figyelmet. Révai Mór a nemzeti lét föltétlen igényeit helyezve előtérbe, ennek szempontjából az adatok nagy bőségével, egyszerű, tiszta logikával, könnyed, finom irányával emelkedik ki a választó jogirodalomban (Választójog és magyar demokrácia). De ezenkívül is „A magyarság ügye külföldön” című gondos utánjárás szülte munkájával tett a nemzet ügyének szolgálatot.

A választójog vidékét érinti Szegedy Miklós a „Magyar Holnapunk”-ban. Röpirata mégis a maga egészében a magyarság jövőjének szélesebb mezején tekint szét, ahol Hegedűs Lórántnak és Altenburger Gyulának egy évvel előbb megjelent munkáival találkozik. Hegedűs Lóránt briliáns fegyverzetű, meg” kapó eredetiségű, nagy távlatú, erőktől duzzadó iratában (A magyarság jövője a háború után) jövőnk archimedesi pontját életünk gazdasági rétegzetében látja. Szegedy Miklós lejjebb száll s szépen írt könyvében nyugodt, bár a hamu alatt izzó parázs tüzetől áthevített, a múltat jövőnktől elszakítani irtózó, Árpád népét a mai magyarsággal egynek tudó elméjével e pontot a magyar lélek centrális erejében, a nemzettest minden porcikáját átjáró magyar vérkeringés biztosításában látja. Altenburger Gyula, a

matematikai statisztikus, belső élményéből született iratában ennek a magyar léleknek mondhatni lelelkét keresi (Magyar politika a háború után) s rajongva hivatásáért, bízva erejében, értékes sajátosságát az egyetemes emberi kötelességgel és vallási érzettel kívánja a nemzeti élet összes vidékein fokozni. Részletes javaslatával gondolatébresztő munkájában (Birtokpolitika) e csoportba sorakozik Polónyi Géza.

Végül Hanvay Zoltánnak hazafiasságtól buzogó, józansággal teljes „Falusi levelei”-t sem hagyhatjuk említetlenül.

A bizottságnak nehéz lett volna a sok kiváló jeles író között választani.

Ily helyzetben az időszaki sajtó munkásai között tekintett szét s köztük oly publicistát talált, akinek egy félszázadon át kifejtett hírlapírói munkásságát az Akadémia már előbb is méltatta, nevezetesen 1906-ban a Bródy-jutalom alkalmával Andrássy Gyula, Balogh Pál, Falk Miksa, Gajáry Ödön, Hegedűs Sándor, Kenedi Géza, Kaas Ivor, Rákosi Jenő, Tóth Bélával együtt említette, akik között nehéz eldönteni, ki érdemli meg a Bródy-alapítvány koszorúját.

Moldován azóta nem szerzett újabb, másnemű döntő érdemeket a Bródy-jutalomra, bármily értékesek legyenek későbbi publicisztikai fáradozásai, különösen a háború alatt megjelent „Ságuna András”-a, „Az orosz kéz Romániában”, 1915, Kolozsvár, „I. Károly király s a román nemzeti ideál” (Bp. Szemle okt.-nov.-dec. számok).

De a háború előtti és háború alatti érdemeinek értékét erősen növelte a fényes igazolás, melyet a háború igazságszolgáltató mérlege Moldován élte munkájának adott.

Intelmei, tanácsai, jóslatai, melyeket egy emberöltőn keresztül Romániához s hazai román véreihez annyi bátorsággal, kitartással, önmegtagadással, a fejére hányt szitkoknak, az árulás vádjának férfias türésével, egyben nagy publicisztikai készséggel intézett, fényesen beváltak. A Moldován-hirdette s a magyar külpolitika vezéreszméjét is alkotó magyar-román barátságnak ellenkezője csakugyan a román állam megalázására, letörésére s a hazai románság meg nem tévedett része iránt is mélységes bizalmatlanságra, helyzetének alapos megromlására vezetett.

Moldován Gergely magyar nemzete s román népe iránt egyenlően érzett szeretettel kezdte meg írói pályáját. Az elsőt a kolozsvári lelkes és tudós piaristáktól, a matuzsálemi kort ért Motusik Jánostól, továbbá Vass Józseftől és Bolgár Mihály-tól, a másikat anyatejjel szívta magába s 1867-ben, mint 21 éves, csak imént érettségizett fiatalember, a Vadnai K. szerkesztette „Fővárosi Lapok” 244. számában román népdalokat mutatva be fordításban, a hozzájuk csatolt levélben fejezte ki élete célját, melyhez napjainkig tántorítatlanul hű maradt.

„Igen sajnós, így írt, hogy e kedves hazában lakó két nemzet között annyira feszes a viszony, hogy egymásnak irodalmi kincseit sem akarják megismerni, de annak dacára, hogy a román nemzet néhány corypheusának tapasztalható egyoldalúsága eme viszonyt még feszesebbé tette, eljön az idő, melyben a román át fogja látni, hogy a „holló dögre vezet”, s megvetve az „északi besúgó” ábrándos szavait, barátságos kezet fog nyújtani ama nemzetnek, mellyel ezredév óta együtt szenvedett és örült s melytől megválni a természet maga sem akarja. Akkor boldog lesz e nemzet, addig soha.”

Levelének jutalma kiközösítése volt a román nyelv művelő társaság s a Vulcanu József szerkesztette „*Familia*” által, az első megvonta tőle egyetemi ösztöndíját, utóbbi *renegát*-nak bélyegezte, s lapja munkatársai közül kirekesztette.

A saját népének vezető köreitől ellökött fiatal Moldován annak ellenére megmaradt románának s hűséges magyar hazafinak s a fáját jellemző szívóssággal küzdött tovább „*Fővárosi Lapok*”-béli ideáljáért.

Magyar-román környezetétől támogatott ösztöne megsúgta neki – a gimnáziumot alig elhagyott ifjúnak a nemzeti elv államképző határaitól értelmi tisztalátása nem lehetett akkor, midőn az a tudományban is hiányzott még -, hogy meglevő, államot alkotott nemzetek nagy emberiségi értékek, melyeket a közjük ékelt más, náluk hátrább maradt népek miatt

felbontani, a geográfiai helyzet alkotta várak, melynek falait ezek kedvéért a faji különbség egyszerű természeti ténye miatt lerombolni se nem lehet, se nem szabad. Ez ösztön megértette vele, hogy egy adott világlátásban, a nemzetek akkori elhelyezkedésében egy-egy népre, ennek saját léte és fejlődése érdekében is jobb, ha egy nagyobb nemzetbe olvadva, abban csak népi életet folytat. Jobb főleg akkor, ha e népnek többi részei a világban másutt állami létre jutottak, de melyet a nemzetközi viszonylatok miatt csak úgy tarthatnak fenn s ez által külön géniuszok erőteljes kibontakozását csak úgy biztosíthatják, ha jó szomszédságban, szövetségben maradnak oly nemzeti állammal, melyben fajuk többi része csak népi egyéniségként fejtheti ki külön valóját.

Moldován hű maradt a nemzeteknek és államaiknak objektív összeméréségi érdekek parancsolta ily viszonyából levonható álláspontjához s nem követte a román intelligenciát, mely a turini olasz próféta, Mancini nyers nemzeti elmélete értelmében döngette a magyar nemzeti államot. Ellenkezőleg az erdélyi részek vezérlapjában, a „*Magyar Polgár*”-ban és a „*Honban*”, majd 1892-ben alapított román, később magyar-román folyóiratában az „*Ungaria*”-ban fölényes értelmi fegyverzettel, rettenthetetlen bátorsággal, magyar hazafias hűséggel védi a magyar nemzeti egységet s abban saját fájának javát azok ellen, akik az elsőt elismerni nem akarják s Moldován meggyőződése szerint az utóbbit is kockáztatják úgy itt, mint a Kárpátokon túl.

A bukaresti liga, a hazai román memorandisták ellen az *Ungária*-ban folytatott emlékeztető harcának ez időben megjelent termékei: *Válaszirat* a bukaresti román ifjak memorandumára. 1892. *Politikai szédeltés*. 1893. *Magyarok, románok*. 1894. *Nyílt levelek Urechia Lászlóhoz*.

Moldován publicisztikai tevékenységének jellegét legjobban visszatükrözik zárószavai az *Ungaria* 1895. szeptemberi számában, melyekkel az elítélt román memorandisták megkegyelmezését s fogságukból való kiszabadulását kíséri. „A nagy-lelkű magyarok megbocsáthattak, a király kegyelmet adhatott nekik s megnyithatta tömlőceik ajtajait, – jól tette. Mi azonban, akik a vérükből valók vagyunk, most, mikor szabadok, nem adunk nekik kegyelmet, mert sokat vétettek a román nép jóhíre, a haza, a törvények s a közrend ellen. Sokat kell ten-niök, hogy felejtünk, sok jót, hogy nekik megbocsássunk.” (*Ungaria*. Anul IV. Nro 10. 310. 1.)

A magyar-román megértést szolgáló jelentékeny nyelvtani, irodalmi, néprajzi szakadatlan munkálkodása mellett nem szünetelt soha Moldován hasoncélú publicisztikai fáradozása a legeslegújabb időkig.

A háború előtt nem sokkal írta (Budapesti Hírlap 1912. 87., 90. sz.) lendületes hangon, az élemedett ember bölcsességével: „Mi román ajkú polgárai a magyar nemzetnek egész faji kultúránkat, minden egyházi intézményünket, minden vagyoni boldogulásunkat és szabadságunkat a magyar nemzetnek köszönhetjük. Minden nemzeti államban csak nemzeti ideál bír jogosultsággal, az ami a nemzet történelmi múltján, nemzeti intézményein épült föl, ami a haza talajából él és táplálkozik, abból a talajból, amit száguldó harci paripák patái az ősök vérével és csontjaival összegyúrtak.” Es a magasból széttekintő gondolkozó széles perspektívájával ilykép zárta hazafias, meleg, okos szavait: „Román ajkú polgár vagyok ... Meg vagyok győződve, hogy ez állam csak mint a magyar nemzeti állam képes az emberiség javára szolgálni... Nekünk itt nem lehetnek nemzeti jogaink, csak nemzetiségi, faji érdekeink oly mértékben, hogy azok a magyar nemzeti államot, annak kereteit és érdekeit ne háborgassák. Minden más nemzeti ideált össze kell törni.”

Ifjúkori ideáljának, fő irányának a magyar-román barátságnak folyton érzett támasztó pontjait tudatos világossággal emelte ki „*Az orosz kéz Romániában*.” 1915. 126. 1. című röpiratában, midőn a Nagy Románia lehetetlen koncepcióját (53. 1.) a magyarországi románoknak a magyar szent korona alatti boldogulását (84., 106. I.), a román állam fennmaradására, üdvére, szabadságára a magyar állam nemzetközi támogatásának

elkerülhetetlen voltát (124. 1.) állította oda azokkal a törekvésekkel szemben, melyek Romániát Oroszország karjaiba kergették, szerződészegésre, megrohanásunkra, testünk erős megcsonkítására uszították.

Ritkán juttatja a sors publicistának a szerencsét, hogy élete törekvéseinek teljes bevalását, jövődöléseinek szinte betűszerinti teljesülését megérhesse.

Moldován Gergely elmondhatja ezt magáról.

A bizottság annál nyugodtabban ajánlja Moldován Gergelynek a Bródy-pályadíjjal való jutalmazását, mert az ő személyének kitüntetésével és publicista-működésének elismerésével nem kell tartania, hogy bármi tekintetben is valamely úgynevezett politikai szempont befolyásolta.

Mert a politikai szempont, a politikai tekintet, szóval, a mit a mindennapi élet politikának tart, a közhatalom tényezőinek, a királynak, az országgyűlésnek, a kormánynak erőviszonyaiban való változtatására, a pártoknak egymás irányában támadt külön léteérdekeire vonatkozik.

A nemzeti lét, az állam fenntartása kívül esik, felül áll az ily értelemben vett politikán s Moldován Gergely ennek a pártok, az államhatalmi tényezők erőviszonyaiból kiemelkedő, azoknál magasabb értékű magyar nemzeti létnek föltétlen szükségét hirdette a nagyvási hóbot által a Kárpáton innen és túl elvakított románoknak.

Hirdette a románoknak, a magyaroknak, hirdette az egész emberiségnek érdekében, melynek földünk legtávolabb fekvő területeit lakó népei is megérik civilizatorius munkájukban, kik, milyen nemzetek öröködnék, dolgoznak itt a kelet és nyugat határain, a Kárpátok körül, a Duna mentén és a tengerbe torkolásánál annak az általános célnak megvalósításán, Széchenyivel szólva az emberiség földicsőítésén, melynek, saját szellemi egyéniségüket mint ereklyét megőrizve, szeplőtlen minőségében kifejtve, nemesítve, ők itten az emberiség többi része iránt felelősséggel tartozó, velők szolidáris munkásai.

Hirdette ritka férfias bátorsággal s a mit román írónál különösen nem feledhetünk, hirdette magyartól is irigyelhető tiszta, zamatos, erőteljes, erdélyies akcentusú magyar nyelven.

Ajánljuk Moldován Gergelyt a Bródy-jutalomra.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról.⁴¹

Az 1910 szeptember 30-án lejárt Sztrokay-pályázatra, mely báró Eötvös József „*A XIX. század uralkodó eszméi*” című művében foglalt állambölcseleti rendszernek feltüntetését és méltatását tűzte ki célul, két pályamunka érkezett.

Az 1. számú ily cím alatt: *Báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című művének államtani gondolatai*. 281 nagy negyedrért oldalra terjed. Jeligeje: *A tudás hatalom*.

Pályázó helyesen fogta fel a pályatétel célját. Az Akadémia azt remélte annak kitűzésével elérhetni, hogy Eötvös művének pozitív jellege tisztábban kidomborodjék, hogy kritikai, polemikus oldalai helyett azok az alaptételek foglaltassanak össze, még pedig rendszeresen, melyeken a kritikai és polemikus érvelés nyugszik.

Eötvös munkájának megértését ugyanis főleg az nehezíti, hogy az a saját felfogásának összefüggő előadása helyett az ellenkező álláspont tarthatatlanságának kimutatására fekteti a súlyt, abból a legsebezhetőbb részeket kiragadja. Ez az oka, hogy az olvasó a mű alapgondolatát, logikai következtetéseit, a fejtegetéshez megkívánt sok általános tétel és történelmi tény között könnyen elveszti.

Az Akadémia célja a pályakérdés kitűzésével az volt, hogy Eötvös műve oly átdolgozásban részesüljön, mely állam-és történetbölcseletét átlátszó, összefüggő, rendszeres egészben nyújtja. „Könnyen használható államtudományi bibliának” helyesen jelöli meg az 1. sz. pályamunka szerzője a kitűzött célt és helyes a 2. sz. pályamunka szerzőjének is a kívánsága (387. l.), hogy Eötvös műve a nagyközönség számára tájékoztató átdolgozásban részesüljön.

Az 1. számú pályamunka szerzője e kívánsalom egyik részének eleget tett, egy elfogadható rendszernek 125 szakaszában 281 lapon állítja az olvasó elé Eötvös gondolatait; de csak gondolatait, nem azoknak láncolatait is. Ennélfogva munkája politikai aforizmák gyűjteménye, az Eötvös-féle „Gondolatok” hasonmása, mely gyűjtemény azonban az állam életének jelenségeire szorítkozik; ám itt az aforizmáknak nincs oly értéke és használhatósága, mint az emberi léleknek azokra az érzelmi, erkölcsi megnyilatkozásaira nézve, amelyekkel az Eötvösi „Gondolatok” foglalkoznak.

Ezek ugyanis bizonyos fokig elkülöníthetők egymástól; az emberi léleknek az államban jelentkező érzelmi, erkölcsi megnyilatkozásai ellenben igen bonyolult, messze elágazó egészet alkotnak; ezekről részletenkint, töredékes gondolatokat bemutatni, alig ér többet egy könyv jó tárgymutatójánál, mely eligazít, hol keressünk, hol olvassunk valamit.

A gondolatok összefüggésének keresése azonban teljesen hiányzik a pályamunkában; a rendszerezés tisztán külső, névleges. Az a külső méltatás pedig, melyet a 41. lapig előrebocsát, némi bibliográfiai, irodalomtörténeti egybeállításnál nem egyéb.

Ami Eötvösnek, a pályázó által a saját rendszerébe beiktatott tételeit illeti, azok néhol igen logikátlanul vannak egymás mellé sorozva (44. lap), néhol egymást teljesen lerontó két állítást találunk (55. lap), majd Eötvös tételeként olyat, ami éppen nem az övé (57. l.), mert pályázó nem olvas elég figyelemmel; így Eötvös összes műveinek kiadásából a III. kötetnek csak 40. lapját nézi, nem a 41-et, ahol láthatta volna, hogy az idézet nem Eötvös tétele.

Néha egészen eltorzul az idézés által Eötvös gondolata, így a 225. lapon, ahol Eötvös összes műveinek 178. lapjáról mást közöl, mint ami ott van. Hasonló hiba fordul elő a 61. lapon; ami ellen Eötvös beszél, vagy amiről legfeljebb hipotetice szól, azt Eötvös állításaként veszi fel.

Majd ismét félbenhagyja Eötvös okfejtését s annak csak egy részét adja (69., 88., 92., 115., 116. lap), vagy meg az elejét mellőzi (112., 113. lap) és általános tételként illeszti be, ami a munkában csak egy népre állított (77. lap).

⁴¹ Megjelent az Akadémiai Értesítő 1911 évi 257. f. 233-37 lapjain.

Bajos megérteni, miért van széthányva a központosításra vonatkozó anyag, melyet a 102. lapon elvégez, hogy a 142. és 203-on újra fölvegye. Ugyanez áll az önkormányzatra is: először a 103-111. lapon, majd a 204-en tárgyalja. S amit itt nyújt is, merő széttört tükördarab, melyből sokkal nehezebb a tárgyat megérteni, mint az eredetiből. Avagy minő elvi jelentősége van Eötvös állambölcseleti rendszerére annak megállapítása, hogy Eötvös műve megírásakor az államok pénzügyei nem a legfényesebb állapotban voltak (159. lap).

A szocialista törekvésekkel Eötvös behatóan foglalkozik; pályázó igen mostohán bánik el e tárggyal, sovány kivonatokkal megelégszik, (219., 220.1.) s csak nagy időköz után (260. lap) veszi fel újra.

Mégis nem a részletekben található hibák, hanem főleg a feldolgozás hiánya nem engedi, hogy szerző helyes tervét és elismerésreméltó fáradozását az Akadémia jutalmára ajánljuk.

A jól választott terv szerint megindult munkának a kivitele nem megfelelő. A terv szerint összehordott anyag nyers maradt, egybe nem illesztett; a tételeket egybekapcsoló szellem feltüntetése hiányzik s Eötvös tana sem korának politikai és tudományos állapotával, sem a jelen időszak hasonló törekvéseivel nincs viszonyba hozva.

A 2. számú pályamunka ily cím alatt „*Br. Eötvös József állambölcseleti rendszere*”. 388 rendes negyedrétt lapra terjed. Jeligeje: *Il y a beaucoup de gens qui discutent très bien, et agissent très mal.*

Pályázó előszavában magyarázza, mint fogja fel célját s ezzel ki is mutatja, hogy ahhoz hiányzott a szükséges készülete.

A pályakérdés felteszi a pályázóban azokat az állam- és társadalomtani, azokat a történelmi ismereteket, melyek Eötvös munkájának „A XIX. század uralkodó eszméinek” „szociális, politikai és történetbölcseleti szempontból” való kritikai méltatásához és e munka egész anyagának felhasználásával, annak „a rendszernek feltüntetéséhez” kívántatik, „amely Eötvös tanában bennrejlük.”

Pályázó ellenben megijedve kérdi, hol fogja Guizot, Tocqueville, Montesquieu, Bentham, Smith Á. munkáit megszerezni, hogyan fog bennük eligazodni? Ez lehetetlen vállalkozás lenne, mondja, e munkák egyrésze meg sem szerezhető, némelyike elavult.

Alaposan kell azonban ismernie, így szól, az 1789-től 1850-ig terjedő idő történelmét s tanulmányozni az alapvető „politikai”, társadalomtudományi és államtudományi munkákat.

Erre bemutatja „forrástanulmányait”. Az „Eötvös-irodalom” cím alatt említetik: Vojnovich életrajza, Concha Gy. munkái, Várady Zsigmond „Martinovich Ignác”-a, Bernát István Észak-Amerika című műve, mint amely Tocqueville-t méltatja, Ferenczi Zoltán életrajza Eötvösről.

Források a politikai történehez: Mangold Lajos és Marczali Henrik Világtörténete. Wilhelm Bios: A francia forradalom. Kari Marx: A februári forradalom. Schwarz Gyula: Görög történelem.

Források a társadalomtudományhoz: Kuncz Ignác, Réz Mihály, Beksics Gusztáv, Wolfner Pál, akinek „Vázlatok a szabadelvűség történetéből”, „Osztályharcok” és a „A szocializmus története” című dolgozatai a 109-196. lapokon tárgyaltnak.

Források az államtudományhoz. Itt az 1. alatt említi a történetbölcseletre nézve: Pulszky: Eszmék Magyarország történetfilozófiájához. Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése. Gr. Andrassy Gyula: A magyar nemzet fennmaradásának ... Grünwald Béla: Régi Magyarország. Acsády I.: A jobbagyság története. Benedek: A magyar köznép oknyomozó története.

Mint az állambölcselet forrásai 2. alatt foglaltatnak: Dr. Illés József: Az újkori alkotmányfejlődés elemei.

A jogbölcselet forrásaként 3. alatt Werner Rudolfnak „A bölcseleti jogtudomány történelme” fejezi be pályázó forrásait. A pályamunkának 388 lapjából 235 lapot, annak majd $\frac{2}{3}$ részét foglalja el a „forrásokkal” való foglalkozás. E forrásokat helyesebben kivonatoknak

nevezhette volna el pályázó, mert hisz azokban jórészt nincs egyéb, mint az idézett történelmi, állam- vagy társadalomtani művek tartalmának rövid visszaadása.

Bemutatva ekként hiányos tudományos készletét, szerző a 236. lapon áttér Eötvös rendszerének méltatására; de itt is a forrásokkal kezdi, csak hogy nem a saját, hanem Eötvös forrásaival s hosszasan tárgyalja a francia doctraire-eket, jobban mondva bírálhatja Beksicsnek rólok s Eötvösre való befolyásukról adott jellemzését. Majd Marczali Henriknek Pallas Lexikon-beli 8 Werner Rudolfnak jogbölcseiet-történelmi cikkeit, Tainenek a francia klasszikus filozófusokról írt kritikáját véve alapul, tagadásba veszi a doctraire-k hatását Eötvösre.

A francia romantikusoknak, Veszlerle pesti egyetemi történelmi előadásainak hatása, a Montalembert-el való összeköttetés alkotják tárgyát a vázlatos leírásnak, mellyel Eötvös forrásainak méltatása zárul.

Sajátságos itt, hogy amidőn a források általános fejezetcíme után *c)* pont szerint a történetírók és politikusok következnenek, akik Eötvösben gondolatokat ébresztettek, ezeknek igen egyenetlen s vázlatos említése után, nagyobb részben Eötvös bel- és külföldi kritikusi kerülnek tárgyalásra.

Pályázó tudományos készletének bemutatása nem hagy kétséget jószándéka, komolysága iránt, mellyel feladatát felfogta, de az e készlet elégtelenségének is nyilvánvaló bizonyosága.

Végül a 275. lapon fog a pályázó a munka méltatásába, először is azt iparkodva bizonyítani, hogy nem publicisztikai, hanem valóságos bölcseleti mű.

Csak a 282. lapon kezdődik annak érdemleges méltatása: a nemzetiségi eszmére nézve, de inkább filologizáló irodalom-és élettörténelmi, mint bölcseleti alapon, elkalandozva, mint maga is (288. 1.) beismeri ehhez, az utóbbi tárgyhoz nem tartozó vidékekre. Ugyanilyen természetű a szabadság és egyenlőségre vonatkozó rész.

Az érdemleges bölcseleti tárgyalást a nemzetiségi egyenjogúságnak a gazdasági liberalizmussal való szembeállítását nyitja meg, melyet pályázó alapgondolatának kifejtése követ. Csak hogy itt is, nem ragaszkodva a pályatételhez, mely egyedül „A XIX. század uralkodó eszméinek” és pedig egész, mindennemű anyagának tekintetbevételével véghezvitt méltatását s az ebben rejlő rendszernek, mint Eötvös személyes életviszonyaitól mentesített tárgyi tannak feltüntetését kívánta, nagyban filologizál, biografizál, historizál.

Pályázó alapgondolata szerint Eötvös nagyban tévedt, midőn azt hitte, hogy az egyéni szabadsággal a keresztény eszmét szolgálja, mert az egyéni szabadság pogány, egoista eszméje a gazdasági liberalizmusnak, az osztályuralomnak, az osztályállamnak az alapja. Nem a keresztény civilizáció és a pogány állam hagyományai küzdenek egymással a XIX. században, hanem a burzsoázia s a dolgozó nép.

Pályázótól nem vitathatni el az ügyességet alapgondolata védelmében. Ha annak bizonyítására nem 60-70, hanem 275 lapot fordít, amennyin forráskészletét bemutatta, Eötvös kritikai méltatása új szempontból, a történelemnek materialisztikus, szocialista felfogása szempontjából gyarapodott volna; így azonban, ahogy azt keresztülvitte, munkája nagyon félelges.

Még inkább ilyen Eötvös történetbölcseletének méltatása és rendszere egészének feltüntetése. Az előbbivel igen keveset, az utóbbival vajmi szakadozottan, ötletesen foglalkozik. Amit a másik pályázónál helyeslőleg kiemeltünk, hogy az uralkodó eszmék anyagát 281 lapon szoros rendszerbe foglalja, az e csekély anyagra nézve is teljesen hiányzik.

Ily helyzetben a 2. számú pályamunkával sem láthatjuk: a pályakérdést megoldottnak, tekintve azonban az érdeklődést melyet keltett s a pályázók fáradozását, a kérdés újból való kitűzését javasoljuk.

Jelentés a Sztrokay-jutalomról⁴²

Tekintetes Akadémia! Méltóztatott 1911-ben a báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása” című művében foglalt állam- és történetbölcseleti rendszer feltüntetését és méltatását célzó pályakérdést másodszer kitűzni.

A kérdés élénk mozgalmat keltett, a pályázati szabályoknak megfelelő időben négy pályamunka érkezett, közöttük kettő tekintélyes külső terjedelemmel.

Az 1. számú „Il y a beaucoup de gens qui discutent très bien...” jeligével három nagy negyedrért kötetből áll, I. köt. 220. 1., II. köt. 362 1., III. 196 1.

A 2. számú „Sursum corda” jeligével 157 negyedrért lapot foglal el.

A 3. számú „Eszméim győzedelme legyen emlékjelem” jeligével 438 nagy negyedrért lapon, a 4. számú „A szabadság legfőbb jó” jeligével 188 negyedrért lapon foglalkozik a kérdéssel.

Az első számú, három vaskos kötetre terjedő munkával alulírt bírálók az első pályázatnál már találkoztak. Pályázó először benyújtott munkájára vonatkozó bírálatunknak (L. Akad. Értesítő 257. füz., 1911 május, 233-237. 1.) tőle telhetőleg eleget tenni iparkodott, amennyiben Eötvös munkájának érdemleges méltatása a legvaskosabb, a 362 lapra terjedő kötetet betölti, a rendszer egészének feltüntetésére pedig az egész 3. kötet 196 lapját fordítja, s csakis a 220 lapos I. kötetben számol be tudásának forrásairól, amelyekből történelmi, szociális, jogi, politikai, bölcseleti tudását Eötvös megítéléséhez merítette. A kötetnek nagy részét, (147 lapot) foglalja el e bemutatás; a többi Eötvös saját forrásaira és kritikáira vonatkozik. Ezáltal a munkaelosztással elkerülte első kísérletének hibázott aránytalanságát és fáradozásának mondhatni teljességét Eötvös méltatására, rendszerének feltüntetésére összpontosította, amint ezt a pályakérdés kívánta. Most is maradt ugyan a munkában felesleges rész, a saját forrásairól való számadás. Nem követte e részben eléggé Kazinczynak magaidézte mondását: „Tűzbe felét! Vetem.” Mit maga is érez, midőn mondja: „A forrástanulmány, előkészület, talán így is terjengőnek fog tetszeni.” Nem értette meg eléggé első bírálatunknak kíméletes szavait, midőn jeleztük, hogy az Akadémia „felteszi a pályázóban azokat az állam- és társadalomtani, azokat a történelmi ismereteket, melyek Eötvös munkájának méltatásához kívántatnak s hogy maga elé tűzött céljához hiányzottba szükséges készlete.” A bírálók nem kívánták a buzgó, fáradozó pályázót kemény kritikájukkal elriasztani, de minden szakértő megértette, hogy aki oly forráskészlettel akarja Eötvöst méltatni, mint aminőről a pályázó tiszteletreméltó őszinteséggel beszámolt, s amelyet részletesen felsoroltunk, az e céltól igen távol áll.

Erről pályázó újabb bizonyosságot szolgáltatott mostani munkájával, melynek érdemleges része 558 oldalt foglal el. Nem áll sem a történettudomány-, sem a jog-, sem az állam- és társadalom-, sem a közgazdaságtudomány, sem a bölcselet azon magaslatán, mely Eötvös méltatásához szükséges.

Maga mondja „közgazdasági, megvallom, fogyatékos ismereteimet kellett első sorban kiegészítenem”, (I. köt., VII. 1.) s mégis egész kritikáját arra fekteti, hogy Eötvös munkája sem egyéb, mint gazdasági liberalizmus, a polgáruralom panegyrisé. E részbeni tájékozottságát jellemzi, hogy Eötvös szellemi előzőit ily filiációban mutatja be: (I. I. k., 172. 1.) „Bentham Smith Ádám tanítványa: Benthamé pedig Mill Stuart, aki Eötvös barátja volt. (L. hozzá intézett levelét Eötvösnek 1869-ből az Uraik. Eszm. megküldése alkalmából.)”

Jogtudományi színvonalát megítélhetjük, ha olvassuk, hogy a jogbölcseleti méltatáshoz Werner Rudolfnak csupán rövid előadási vezérfonalul készített Jogbölcselettörténetét elégségesnek véli, (I. kötet, 153. 1.) vagy abból az érveléséből, mellyel Eötvös

⁴² Megjelent az Akadémiai Értesítő 1913 évi 281. f. 314-322. lapjain.

szabadságfogalmát Vécseynek ugyancsak a római jog elemeit közlő tanításával (institúcióval) kívánja magyarázni (II. k., 33.1.).

Történelmi színvonala nem igen emelkedik feljebb a népszerűsítő, a középiskolai kézikönyveken; mértéke, mellyel az eseményeket méri, kicsinyes, mint pl. Nagy Károly, Hunyadi Jánosra nézve, (I. köt., 151. 1.) vagy midőn mondja, „mégis csak jobb az uralkodás bár sokvallású, mint az egyvallású népen (II. k., 269. 1.). A francia forradalomnak, a XIX. század első felének eredeti forrásokon nyugvó nagy történeti irodalmát semmiesetre sem ismeri, s például bizonyos fölényes, de őszinte nyugalommal konstatálja: „Gervinus cáfolására kár volt annyi sok adatot felhozni... Elvégre ő csak azt mondja, – Eötvös idézete szerint, mert nem olvastam Gervinust” (II. köt., 291. 1.). Még kevésbé ismeri a XVI. és XVII. századi abszolút királyságok viszonyait. Csak így érthetni meg ilyes megjegyzéseit a „Lapsus lehet (t. i. Eötvösnél) nem elfogultság, az a kijelentés, hogy Angliában protestáns hittudósok támogatták a fejedelem korlátlanságát; Hobbes, a Leviathán szerzője, a katolikus Stuartok pártján állott” (II. köt., 311. 1.). Pályázó nyilván nem ismeri Ranke-t, Macaulay-t, Hallam-ot, különben tudná, hogy az angol király törvényfelfüggesztő hatalmát az anglikán püspökök elismerték s irányában a feltétlen engedelmességet hirdették és törvényfelfüggesztő proklamációit a templomokban felolvasták. Wandal, Masius dán teológusokról, nem csodálhatni ezután, ha még kevésbé tud. Állami és társadalomtani, történetbölcseleti tekintetben csak Marx társadalomtanát és materialista történetbölcseletét veszi tekintetbe. Legalább másféle irányok ismeretének nincs nyoma fejtegetéseiben.

Ebből a tájékozatlanságból érthetni meg, hogy Rousseau-t, az általa ostromlott polgárurolom evangéliumának szerzőjét St. Simonnal, Fourier-vel, Proudhonnal, Marx-szal egy elméletűnek állítja oda (I. köt., 157. I., II. köt., 197. L, 221. 1.), sőt Calvin is egybekerül velők. Ez magyarázza ilyenféle állításait: „Eötvös állama az eszményített militarizmus” (II. köt., 140. 1.). „Genfből, Calvinusból merített mind a kettő” (t. i. Voltaire és Rousseau) „Milyen az a prezidenciális alkotmány, melyet a franciák 1789-ben átvettek” (I. köt., 14. 1.).

Különösen nehéz pályázónak Eötvös haladási elméletét, a keresztény civilizációnak Eötvös-féle felfogását átérteni.

„De hát olyan tökéletesen bizonyos, hogy az emberi nem rendeltetése örök haladás?... Hiszen aki mindig halad, mindig szalad, soha vesztég nem marad, annak magaviseletét józanul meg se tudjuk érteni” (II. köt., 70. I.).

Eötvös haladási elmélete, melyszerint az ember fokon-kint a természet ura lesz, ilyféle cáfolatra talál: „Balgák vagyunk mi is, ha azt hisszük, hogy az ember a természet ura; ... olyan mintha egy pár jól trainírozott atléta megmérkőzik s a győztest megteszik világbajnoknak. Kerüljön ilyen világbajnok valami ismeretlen faluba, úgy odateremti a földhöz egy izmos kocsis vagy béres legény, hogy megemlegeti a falu becsületét!” (L. Munkácsi Mihály képét: „Falu hőse.”) (II. köt., 296. 1.)

De főleg Eötvös vallásbölcseleti álláspontjáig nem bír felemelkedni s amíg egyrészt általában nem ismeri a vallási fejlődést, másrészt Eötvösnek a keresztény művelődésre vonatkozó tételei ellen kezd kicsinyes felekezeti polémiát.

A genfi egyházból kiközösített Rousseunak, a „Lettres écrites de la montagne” szerzőjének polgári vallását (profession de foi purement civile) az evangélium szellemében szövegezettnak mondja, (II. köt., 25. 1.) mikor ez a vallás egyházat el sem ismer s a vallást épp oly állami teendőnek tekinti, mint a rendőri vagy bírói teendőt. Mikor meg Rousseau fanatikus híve, Robespierre ezt a polgári vallást törvénybe iktatja, Isten létét törvénycikkben dekretálja, hogy a párisi község által gyakorolt s a Notre Dame-ban ismert módon személyesített Észvallást lehetetlenné tegye, pályázó úgy találja: – mert a tényeket s az Észvallás és Rousseau polgári vallása között a különbséget nem ismeri, – „Az az oktalanság, amit Robespierre elkövetett az Észvallásnak kultuszával, köznevetségbe fulladt.” (II. kötet, 228. 1.)

A keresztény művelődés értékelésére jellemzők a következő helyek: „Mivel pedig a római művelődést a barbárok megsemmisítették, leszámítva azt a kis mázat, amit belőle magukra kentek, a műveltség általában le is szállott, nem emelkedett a kereszténység feltételével.” (II. köt., 150. 1.)

„A kereszténység államvallássá lett Rómában, elfogadták Európa népei,... de azért azok az uralkodók, próféták, nemzetek, mint Mohamed, az arabok, perzsák, törökök itt Európában se voltak barbárok, pogányok, a civilizáció konok ellenségei, hátráltatói, hanem igen sokszor megmentői, zászlóartói. Azt akarom mondani, hogy az emberiség műveltsége nem csak keresztény”. (II. köt., 268. I.)

„Elfogultságában a római egyház kebelébe tartozott népek, szerinte keresztény, szerintünk tisztára római, tehát pogány társadalma iránt, nem vesz Eötvös tudomást az arabok hatásáról az európai, tehát eminenter keresztény népek művelődésére”. (II. k., 30.1.)

„Imádandó naívsággal beszél (Eötvös) a közös eredet, bűnbeesés, megváltás, népek testvérisége, keresztény közösség stb. hitbeli dogmájáról, mint politikai sarkigazságról... Nagyszerű egy eszme,... hogy a kereszténység az egész emberiség vallása”, állapítja meg Eötvös kevély önérettel. (2. k., 266., 267. 1.)

Eötvös felfogásának meg nem értéséről a vallás állami helyzete tekintetében a legcsattanóbb bizonyosságot pályázónak következő tétele szolgáltatja: „Látnivaló, mennyire bajos dolog mindenképpen a vallást állítani be állami intézménynek” (2. k., 72. 1.), mikor ez ellen a legerősebb Eötvös művében a tiltakozás.

Ily szellemi légkörben fog pályázó munkájához, melynek feladatát abban látja, hogy Eötvöst a tudomány újabb vívmányai alapján megcáfolja és állam- és társadalomrendszerének elmaradottságát, az egyéni tulajdonra alapított bourgeois szabadságának a militarizmussal való összefüggését, keresztényellenes, pogány voltát, az emberi haladásnak biztosítását az egyéni szabadság kizárása, az államnak hatalmi szervezet helyett gazdasági munkaszervezetté alakulása, egy szóval a történelmi materializmus útján bebizonyítsa.

A Marx gazdasági, és társadalmi, állami tanait dogmákként elfogadva, kezdi velők Eötvöst alapelveiben s részletes érveléseiben, számtalan kitéréssel idegen mezőkre, jelentéktelen napi események tárgyalásával ostromolni. Eötvös érvelésével minden távoli kapcsolatban levő részletet, de sőt Eötvös korának és vezető személyeinek ilyen kapcsolat nélküli viszonyait is behatóan tárgyalja s Eötvösnek általa úgy vélt emberi jelleméből von következtetéseket munkájának tudományos értékére.

Eötvösnek a nemzet közérzetében élő lelki képét a munkában érő sértő megítélések, a munkában nem egy helyt illetlen, triviális, szinte póriás, máshelyt mocskoló hangja (I. k. VI. 1., 167.!, 192.1., II. k., 50. 1., 57.58.1., 83. 1., 85. 1., 178. 1., 219.1. 266. 1., 276. 1., 283. 1., 323. 1.) s amely hangot visszhangozni, amely megítéléseket Eötvösnek éppen a folyó évben ünnepelt centenáriumára tekintettel szószerint idézni különösen tilt a kegyelet, bizonyára visszatetszők oly dolgozatban, mely Eötvös élete munkájának főalkotását volt hivatva, ha nem is dicsőíteni, de kritikailag méltatni.

Ezek az illetlen, mocskoló kitételek azonban könnyen kihagyhatók lennének a munkából, ha annak más alaphibája nem lenne.

Ez a hiba abban áll, hogy pályázó Eötvöst nem kritikailag méltatni, hanem cáfolni kívánja. A tudomány korlátlan szabadsága világában erre mindenkinek joga van, de nem annak, aki egy pályakérdést akar megoldani, melyet az Akadémia nem Eötvös cáfolására, hanem nagy műve rendszerének bemutatására és kritikai méltatására tűzött ki. A kritikai méltatás nyilván azt akarta jelenteni, mennyiben állanak meg Eötvösnek a munkájában elfogadott tények, alaptételekhez fűzött következtetései, eredményei, mennyiben mutatkoznak hiányok a tények és a következtetésekben, nem pedig azt, hogy azokkal teljesen ellenkező tények, tételek vonassanak le s állíttassanak fel ellenkező eredmények. A pályázat célja volt Eötvösnek saját alapjára reá állva, arról elindulva, abból következtetve, azt kiegészítve, helyesbítve,

korlátozva, de mindig gondolatvilágában megmaradva, művét új világitásban a gondolkodó elé állítani. Az irodalom-, a tantörténet célja nem a különböző alapú, vagy kivitelű költői és bölcselmi alkotások kivégzése egy más alapon, más módszerű irány Ítélszéke által, hanem azok megértése s az emberi eszmélés fejlődésének láncolatában megfelelő helyhez juttatása.

Ugyanoly nagy fáradságot fordított pályázó pályamunkájának 196 lapos III. kötetében Eötvös rendszerének a pályázat kívánta feltüntetésére, aminőt a II. kötetben kifejtett annak cáfolására. Azonban itt is félreértette feladatát, mely a pályatétel kívánalma szerint Eötvös munkájának kritikai méltatása s annak a rendszernek feltüntetése volt, mely abban bennrejlük. Ezt a kívánalmat még világosabban megmagyarázta a bíráló, mely a tételnek első kitézése következtében érkezett pályamunkákkal foglalkozott, mint ezt pályázó előszavában (I. köt., 3. I.) maga is beismeri.

Rendszer alatt pályázó ugyanis Eötvös munkájának lehetőleg megrövidített, az erdélyi könyvek, fejezetek szerinti beosztását szigorúan követő kivonatát értette, amiről a III. kötetnek már tartalomjegyzéke is tanúskodik, természetesen még inkább annak olvasása és pályázó előszava. Födolognak vélte a terjedelmes munkát rövidre szabni, mert annak 1000 lapja elriasztja a nagy közönséget s rövidítő eljárását a libri Sibyllini analógiájával hosszabban védelmezi, bár többet áldozott fel, mint a Sibylla Eötvös művéből; annak $\frac{4}{5}$ -ét, hogy a megmaradó $\frac{1}{5}$ -öt megmentse, illetőleg mindenki számára hozzáférhetővé tegye.

Így jött létre a III. kötet, mely még kevésbé tájékoztat Eötvös rendszeréről, mint az eredeti. Az eredetinek a főhiánya az áttekintés szempontjából gazdag adattárában, polemikus természetében s ezzel összefüggő rendszertelenségében rejlik, a pályázó rövidlete ragaszkodik az eredetinek egymásutánjához, de kivonatosága által még érthetlenebbé teszi, egyenesen eltorzítja, így senki sem fogja megérteni, mint érvel Eötvös a természet és az ember világában egyaránt észlelhető fejlődésről a VI. könyv II. fejezetében, ha pályázónak idevonatkozó kivonatát olvassa. „Geológiai petrográfia tökéletesedést mutat, (kétszikűek, emlősök, ember), állatok domestikáció által, a domestikáló ember is tökéletesedik. Az ember a természet ura, fizikuma is erősödött; nem lehet két akkora a világ.” (III. köt., 174. 1.)

Mikor pedig Eötvös vitatja, hogy az emberiség a középkor óta nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy dacára mindannak, amit egyes kormányok demoralizációja, a birtokosok szívtelensége, a nép nyersesége ellen feltárnak, korunkban a legócsároltabb miniszter, bankár vagy pénzember, de maga a nép is kiállja az egybehasonlítást a XV. és XIX. század államférfiaival, rablólovagjaival, a középkor és reformáció idejebeli néppel. Eötvösnek ez érvelését pályázó imígy adja vissza: „A XIV-XV. század rablólovagjai a mai gyárosok, miniszterek; tökély (boldogság) nem a múltban, de a jövőben” (III. k., 174. 1.).

A második számú, „Sursum corda” jellegű munka szerzője a szakképzettség jeleivel fog munkájához. Eötvös rendszerének feltüntetése, kritikai méltatása helyesen indul, biztos alapokra van fektetve, megjegyzéseiben önállóság is nyilatkozik s a mű jelentőségének érzetétől áthatva van az egész tanulmány megírva. A dolgozat mégis vázlatnak marad, mely se Eötvös munkájának jelentőségét visszatükrözni, se a rendszerét teljességében felépíteni nem bírja.

A harmadik szám, „Eszméim győzedelme legyen emlékjellem” jellegű, a pályakérdés egyik részére egészen megfelelt, amennyiben Eötvös művének pozitív jellegét kidomborította, azokat az alaptételeket összefoglalta, melyeken Eötvös kritikai és polemikus érvelése nyugszik s felépítette belőlök állam- és történetbölcséletének logikai és tartalmi rendszerét.

A munkának legtávolabbi helyeiről, apró jegyzeteiből állapította meg azt a tant, melytől áthatva az 1789-i forradalmat, az annak alapul szolgált elméleteket ostromolta s a pályamunkának az a majd 400 oldala, melyen Eötvös állam- és társadalomtana, történetbölcslete összefoglaltatik, egészen átlátszó képét adja Eötvös gondolatépületének. A polemista, a támadó, a bíráló Eötvös helyett, az intuíción-lévő, a megalapító, az alkotó, az építő Eötvös áll előttünk.

A pályázó által rendszerbe hozott tételek szövege majdnem szószerint egyezik magának Eötvösnek szövegével s ahol eltérés van is bizonyos kötőszók kihagyása, az igealakok módosítása következtében, ez csupán az Eötvös illető tételének az eredeti szövegben elfoglalt helyzete miatt válik szükségessé, a pályázó által neki a rendszerben adott új helyzete által. Eötvös gondolatát ez a csekély irályi módosítás nem homályosítja el, nem változtatja meg.

A pályamunkának ezt a részét jól sikerültnek mondhatjuk, pályázó teljesen megértette, amit munkájában első ízbeni pályázásakor kifogásoltunk. (Akad. Ért. 257. f. 1911 május 234. 235. 1.) Ha van munkájának ebben a részében kívánni való, az abban áll, illessze be a rendszerbe Eötvösnek a történelmi jogról táplált álláspontját. Az a nem vörös, nem ríktó, csak szürke fonál, melyre Eötvös gondolatait fűzi, a történelmi jog, ezzel függ össze nála a fejlődés útjáni változás gondolata, s a forradalomnak mint ezzel ellenkező, vulkánikus változási módnak Bürke hevére emlékeztető éles támadása; tulajdonképp csak ebből érthetjük meg, hogy Eötvös annyira erősködik az államtudománynak induktív jellege, módszere mellett.

Kevésbé sikerült pályázó felelete a pályakérdés másik részére, Eötvös kritikai méltatására. Nem mintha tévesek, értéktelenek volnának kritikai megállapításai, hanem mert mozaikszerűek, eklektikusok, egységes átfogó szempont nélkül szűkölködők. Árnyoldala az is, hogy csaknem teljesen hiányzik kritikai méltatásában az összehasonlító módszer alkalmazása, melyre pedig bő alkalom volna. Kár, hogy Rousseau, Montesquieu, Stuart Mill és mások tanaival nem hozza mélyebb kapcsolatba bírálati méltatását, de még így is az imént bírált és sikerült rendszerezésnek bevezetéseként jó szolgálatot tehetnek az Eötvös iránti érdeklődés felkeltéséhez és megértéséhez.

A negyedik számú, „A szabadság a legfőbb jó” jellegű munka, éppen ellenkezőleg, kritikai méltatásával kelt figyelmet. Kiemelve Eötvösnek kiindulópontját, a keresztény civilizációt s az államnak a mindenkori civilizációval való kapcsolatát, különös súlyt helyez Eötvösnek az ókori pogány s a reá következő keresztény állam közt felállított ellentétére, mely az „Uralkodó eszmék” fordulópontjain mindig felbukkan s Eötvösnél a keresztény civilizáció alapelvei melletti állásfoglalással, az államnak ez alapelvek szerinti berendezését kívánó következtetésekkel végződik. Ezen főszempont mellett Eötvös részletes fejtegetéseit átfogó, egységes kritikai méltatás foglalkozik Eötvösnek alapvető tanaival. E méltatás mutat ugyan itt-ott hiányokat, így pl. midőn a köztársasági formáról beszél (79. 1.), vagy midőn az egyenlőség eszméjének eötvösi magyarázatát ugyan joggal hibáztatja, mint aki azt keresztényellenesnek, pusztán a népfelsgre való törekvés eredményének minősíti, de viszont túlságba esik (177. 1.), midőn egyes egyházatyák mondására támaszkodva magát ily kijelentésekre ragadtatja: „a kereszténység még a vagyonsközösséget is világosan hirdeti” (177. 1.).

Egészében azonban a méltatás a mű sarkelveit kellő, tiszta világításba helyezi s kritikájának érveit magából Eötvösből, korának körülményeiből meríti.

Választékos nyelv, a tárgynak lendületes, meleg kezelése, a magyar tudományos törekvések iránti élénk érzék jellemzi az egész pályamunkát, mely kerek egészként áll az olvasó előtt.

Nagy hiánya, hogy a rendszer feltüntetése, mely a harmadik számnál 400 oldalt foglalt el, azon a negyven lapon, mely neki szentelve van, igen vázlatos maradt és belőle annak értékes részei, gyöngyei hiányoznak s ami közölve van is, nem eredeti formájában, hanem pályázó átírásában kerül olvasó elé.

Előterjesztésünkhöz képest a következőket javasoljuk a tekintetes Akadémiának.

Először adja ki a jutalmat a harmadik számú, „Eszméim győzedelme legyen emlékjelem” jellegű pályamunkának, másodsor dicsérje meg a negyedik számút, melynek jellegje: „A szabadság legfőbb jó.”

Sajnálattunkra a háromkötetes nagy munkát „Il y a beaucoup de gens...” jeligével nemcsak

jutalomban, de – habár több helyütt észjárásának eredetisége és komoly tudásra törekvése szembetűnő – dicséretben sem részesíthetjük. Nehezünkre esik ez ítéletünket kimondanunk, mert pályázó nagy fáradozásától, buzgalmától elismerésünket meg nem tagadhatjuk. Vegye elismerésünk jelének a részletes bírálatot, melyben munkáját részesítettük, de az előterjesztésünkben határozottan megjelölt okokból nem ajánlhattuk, hogy az Akadémia megdicsérje.

A gentry.⁴³

I.

Nemesség és főnemesség egy törzsnek kétféle hajtása.

Az elsőnek igen számos, de egészben apró az ágazata; valóságos bozóttá lett, melyből csak itt-ott emelkedik ki egy-egy szép szál fa. A másik zömében csupa hatalmas, terebélyes, impozáns fapéldányból áll, melyek egymástól is messze, külön állnak, a bozóttá lett nemességtől pedig annyira eltávolodtak, hogy közös törzsük, gyökerük tudata is elhomályosult, sőt valami közös néven sem említettnek.

A főnemességből főrend, a nagyok rendje, latinosan a mágnásság lett, mely nemcsak mai közjogi helyzeténél, de vagyoni körülményei, címeinél fogva is, jellemére nézve régóta egészen másnak tekintetik, mint a jogállásában nagyon megfogyatkozott, vagyoni erejében meggyengült, nemesi nevét részben elhagyó, részben megváltoztató nemesség.

Ez ugyanis a negyvennyolcas nagy átalakulás után középosztálynak kezdi magát nevezni, az utolsó 30 év óta pedig előkelőbb része egészen idegen, angol nevet vesz föl s gentry-nek szereti magát hívni.

A „fonetikus” írás magyar fanatikusai gondoskodnak azután róla, hogy az angol társadalomnak egyik legkülönlegesebb jelenségét megjelölő gentry szónak idegen eredetét ne is sejtse a jámbor magyar. Sőt újabb szépirodalmunk gyakran előforduló alakjainak nevei: dzsentrí fiú, dzsentrí asszony, pusztuló dzsentrí, zsidó dzsentrí, Dsingiskánra emlékeztető hangzásukkal, a magyarnak „sovíniszta” tudósaink által is kegyelt ázsiai bölcsőjével látszanak összekapcsolni a gentry-séget s benne a köztudomásúlag germán eredetű hercegi, grófi, bárói címeket viselő mágnásságnak ősmagyar ellentétét sejtetik.

A mágnásság és nemesség összetartozásának érzete már a negyvennyolcas átalakulás előtt is erősen meggyengült. A magyar jog (Werbőczy I. r. 2. cím) hasztalan állította föl alaptételét, melynél fogva a „főpap urak és országzászlósok és Magyarország egyéb mágnásai, nemesi és előkelői, nemességük és világi javaik tekintetében, a szabadságnak, kiváltságnak és sértetlenségnek azon egy előjogát élvezik,” és vonta le belőle következtetését, „hogy az Urak közül (értsd mágnásokat) senkit sem illet több, a nemesek közül senkit kevesebb a szabadságból.”

A birtokmegosztás, a vagyonnak különböző nagysága, tényleges osztályokkal teremtett az egyenlőjogú nemesség között s e vagyonkülönbség okozta, hogy a nemesség vagyonosabb része a királyhoz közelebb juthatott, őt s általa az országot békében és háborúban inkább szolgálhatta, amiben még Werbőczy is az egyenlő nemesi jog mellett a főpapok és országzászlósok, mondhatni, tiszteleti elsőbbségének igazolását látta, azzal vigasztalva magát, hogy ez elsőbbség nem rendi jogkülönbségnél, hanem különös személyi érdemességénél és ehhez kötött hivatalnál fogva illethet csak valakit.

Werbőczy után azonban már száz év múlva megkezdődik az egységes nemesi renden belül a nemesi osztályoknak jogi kialakulása azáltal, hogy az örökös főrendű nemesek külön testületben és személyesen részesülnek az ország törvényhozó hatalmában, míg a köznemesek csak követeik útján. Ehhez járul az országzászlósokon kívül a főispáni hivatal viselőinek hasonló joga és egyúttal a főispánságoknak az örökös főrendiek s a leggazdagabb köznemesség köréből való betöltése. Vagyis létrejön a nemesség felső osztálya.

A nemességnek jogilag is némileg körülírt középosztályát az alispáni, országgyűlési követi, szolgabírói tisztségre vagyonuknál fogva alkalmas nemesek, a nobiles bene possessionati alkotják, közelebről az olyanok, akik törvényes birsaggal kényszeríthetők a megyei tisztségek elvállalására.

⁴³ E közlemény megjelent a Budapesti Szemle CXLII. k. 1910. évf. 1-34. lapjain.

A címeres, a kurta, a bocskoros nemeseknek igen tarka, különböző vagyoni erejű, részben a középosztályba benyúló csoportja teszi a nemesség alsó osztályát.

Ez osztálykülönbség a nemesi renden belül élessé csak az örökös főrendű s a közrendű nemesség közt válik. Mivel azonban a főrendű nemesség jogának lényege a törvényhozói személyes kötelezettségben áll s vagyoni előnnyel nem jár, egyébként pedig a főrendű nemes személyes és vagyoni szabadság tekintetében a köznemessel egyenlő, a köz- és főnemesi birtok egyenlő jog alatt áll, a nemesség különböző osztályai között a házasodásnak semmi akadálya nincs, szóval kommercium és konnubium korlátlan a nemesség összes osztályai között, a főnemesség törvényhozói kiváltságát a nemesség ép úgy tűri, mint a megyei főtisztségeknek lefoglalását a jómódú nemesség által.

Tárgyilag tekintve azonban mégis élesnek kell venni a mágnásságnak és a nemességnek ez elválását annak következtében, mivel a főnemesi kiváltságot az illető személyes érdem, az összeség hozzájárulása nélkül szerzi, míg az oszlopos megyei tisztségekhez akár öröklött vagyon megtartása, akár újnak szerzése, tehát erkölcsi erő kimutatása s a nemesi közönség bizalma kívántatik.

A főnemesség külön törvényhozói joga tekintetében mint elzárt kaszt áll csakugyan szemben a nemesség egészével, mely a nemzet egészéhez viszonyítva kasztszerű, az új nemesítések az egész rendben kevés változást okozván s a nemesi rend legtöbbször csak úgy születés által jutva közhatalmi és magán jogokhoz, mint a főnemesség a maga különös törvényhozói jogához.

S épen ez az ok hidalja át és egyenlíti ki érzületileg az ellentétet a fő- és a köznemesség közt. Sőt az egész nemességnek egyéb tekintetben, ú. m. az összeházasodás lehetőségére, a birtokjogra, a személyes szabadságra vonatkozó egyenlősége, a törvényhozási «s kormányzati jogokban ugyan nem ily egyenlő, de a köznemesség adott helyzetének megfelelő részesedése büszkévé tette a köznemességet rendiének e felső osztályára s annak hatalmában a maga emelkedésének lehetőségét is bámulta. Mindez a főnemesség és köznemesség között érdekszolidaritást szül, csak úgy, mint a mai bourgeois-társadalom kis- és nagybirtokosai kezdetfogva küzdenek a kollektivista munkásság ellen.

Bizonyára még nagyobb lett volna a szolidaritás a fő-és köznemesség között, ha az elsőnek jelentékeny része nem szakad el a XVIII. század folyamán műveltségileg a nemzet testétől s királyhűségében nem feledkezik meg arról, hogy azzal Magyarország fejének, nem pedig annak tartozik, aki a magyar szent korona mellett egy mást is viselt.

Fő- és köznemességnek minden szolidaritása végetér azonban a nemesség birtok- és adójogi-, hivatali- és törvényhozási közös kiváltságainak megszüntetésével.

A nemesség megszűnik politikailag és magán jogilag külön rend lenni és csekély kivételes jogokon kívül, – minők p. o. a nemesi testőrségbe, alapítványi helyekhez juthatás, a hitbizomány-állíthatás kiváltsága, némely örökjogi különbség, a volt nemesi birtokkal kapcsolatos egyes vagyoni jogok, s időleg a cenzus-nélküli választójog, – tiszta érdemrenddé válik, mely egyéb érdemrendektől csakis azáltal különbözik, hogy a hozzátartozás a tagok túlnyomó részére születés, s azoknak csak eltűnő csekély számára, az új nemesekére szereztetik személyes érdem által.

Ellenben a főnemességnek sértetlenül fennmarad törvényhozói kiváltsága, de az most már nem többé a nemesség felső osztálya, hanem attól politikai jogai által teljesen elkülönítve, az új Magyarországnak egészen új politikai és társadalmi rendjévé, a főrenddé válik, hogy az alkotmány egyik főintézményének, az országgyűlésnek anyagául szolgáljon, s amelyből az országgyűlésnek a választó-polgárok alakította háza mellett, annak nem választott háza képződjék.

Az új Magyarország ez új főrendjének a régi főnemességtől még inkább elütő típust adott az 1885-i törvényhozás, midőn egyfelől az örökös jogú főrendeket két osztályba sorozta, másrészt midőn a valóságos főrendűek mellett címzetes főrendűeket teremtett, akiknek nincs

a törvényhozásban személyes része, végül midőn azokon kívül, akik hivataluknál fogva tartoznak a főrendhez, „érdemek alapján s a főrendek tekintélye öregbítésére” csak életfogytig tartó joggal felruházott személyeket sorozott a főrendűek közé.

Ha ugyanis a címzetes főrendűektől elvonatkozunk, akiknek nincsen a főrendházban szavazati joguk s akik, mint a nemesség, pusztán születési, bár a nemességnél magasabb érdemrendet alkotnak, s akik abban egyenlők, hogy lényeges politikai és magánjogok nélkül szűkölködnek, a mostani valóságos magyar főrend az állampolgároknak oly csoportjából alakul, akiknél a törvényhozó nem elégedett meg, mint a nemességnél, az első szerző jelességével, kiváltságos jogainak gyakorlására való alkalmasságával, hanem azt a főrend mindenkor tagjától megköveteli, ha a főrendűt megillető nagy hatalomban valósággal részesedni kíván.

Így osztja a valóságos, nem címzetes főrendűeket három csoportba, melynek mindegyikénél biztosítékot, bár különbözőt, követel azok alkalmasságára nézve.

Az örökös főrendűeknél a törvényhozó ezt az illetők nagyobb vagyoni erejében, akik hivataluknál fogva s ennek tartama alatt azok, a hivatalukhoz nélkülözhetetlen magas képességben, az 50 életfogytiglani főrendűnél pedig különös kiszemelésükben s a közvélemény ellenőrzésében vélte megtalálni.

Az új főrendbe-tartozás lényegesen más föltételektől függ tehát, mint amely által hajdan a nemesi és főnemesi rendbe jutni lehetett, mely az elsőben bejutottakon kívül az összesekre nézve a születés volt.

E különbség legfeltűnőbb az örökös főrendűeknél, akik a főrendűséggel járó jogaikkal nem élhetnek, ha földadójuk a törvényes minimum alá száll s ez idő alatt majdnem a címzetes főrendekkel lesznek egyenlők, jogilag mindenesetre azzal a lényeges különbséggel, hogy az előbbieknél csak szünetel, utóbbiaknak pedig főrendű címükön kívül főrendi joguk nincs.

Az új főrend már 1848 még inkább 1885 után teljesen állami célra és állami tekintetek szerint elkülönített része a nemzetnek, míg a nemesi rend jogilag már csak a családi hagyomány és becsület fenntartásának, a társadalmi megkülönböztetés maradandó értékelésének vágyától áthatottak tömörülésére nyújt lehetőséget.

Az új főrend a nagy köz-funkció által, melyre törvény szerint hivatott, nagyfontosságú külön joga által erősen egybekapcsolja mindazokat, akik hozzátartoznak. Ellenben a nemesi rend mint egész, jog szerint megszűnván minden különös közéleti működése, nem lévén a társadalom egyéb csoportjaitól különböző feladata, joga és érdeke, csak lazán függ össze. - tengődik, helyi életet él megyénként, ott is nem-nemes elemekkel kapcsolatosan, külön pedig legfőleg a társas érintkezésben, mert a családi hagyományok megőrzésének, a társadalmi megkülönböztetés biztosításának a nemességhez tartozáson-kívül vannak más eszközei is. A nemesség cél- és tanácstalanul áll társadalmunkban.

II.

Ha az ember életének csak környezete tárgyilagos alkotó elemei volnának mozgatói és azt egyedül a jog kifejeződésének tételei szabályoznák, a nemesség és főnemesség – mai nevén a főrend – működése, súlya, helye a nemzet politikai és társadalmi szerkezetében tisztán állana előttünk.

Bizonyos azonban, hogy az embert remény és emlékezet, a tárgyilag létező világon túlfekvő, új célok keltette vágyak, érzelmek épüngen cselekvésre készítetik, másrészt pedig a jog: tételei mellett a létfenntartás érdekei s a becsület, a tisztesség; a morál parancsai is szabályozzák.

A nemességet történelmi alapjaiban megingató új gazdálkodási, társadalmi és politikai környezetbe helyező 48-as reform e tényezők egyikét sem tépte ki a nemzet életéből, de nem is semlegesítette annyira, hogy hatásuknak előbb-utóbb mutatkozniuk ne kellett volna.

De sem az abszolút osztrák uralom 17 éve, sem az alkotmány visszaállításának s vele a 48-

ban kezdett új nemzeti élet folytatásának, elrendezésének első tizede, összesen egy negyed század, nem voltak kedvezők arra, hogy a politikai-és társadalmi kapitális diminúciót szenvedett nemességben az önhelyzetére való eszmélést, a nemzet átalakult társadalmában? hozzáillő új hely, új tevékenység fölötti gondolkozást élesszék.

Negyvennyolc utáni új helyzetének szokatlanságát, bajait az osztrák uralom rovására írta, 1867-ben annak javulását, illővé válását a beköszöntött alkotmányos szabadságtól várta.

A 70-es évek vége hozza meg ez utóbbi tekintetben a kiábrándulást.

A nemzet alkotmányos életének új szaka a nemesség egyes tagjainak nevezetes politikai emelkedést enged, államban és közgazdaságban jövedelmező állásokat szerez, sokakat a választási, képviselői költekezés által, igaz, vagyonilag tönkre is tesz, de egészben véve a nemesség – annak természetesen felső, jómódú rétegét értem, mely országban, megyében századokon át tényező volt – nem tud az új életben elhelyezkedni.

Megélhetése a földbirtokon s a hivatali pályán nyugszik. Az elsőre nem kedvezők a 70-es évek rossz termései s a 80-asok hanyatló gabonaárjai, sem az alkotmányos, új Magyarországnak szabad kereskedelmi, szabad ipari, vasútépítő, vízszabályozó, pénzgazdaság teremtésére egyoldalúan, szinte fanatikusan törekvő, a földet is más árú módjára kezelő, annak különös természetét nem méltató iránya.

A hivatali pálya nem nyújt a nagyszámú nemességnek megélhetést, a megyein kívül pedig a többit, a katonait, a bíróit, a pénzügyit nem tudja kihasználni.

A jobbmódú birtokosnemességen kívül a paraszt-birtok is érzi az új idők kedvezőtlen járását, A megélhetés nehézsége, az uzsora akkora lesz a felső vidéken, hogy az élelmes ügynökök megmozdítják annak türelmes népét.

Pisztóry 1884-ben (*Az osztr.-magyar monarchia statisztikája* 153-156. I.) álmétkodva állapítja meg, hogy 1873 óta évenként átlag 1000 ember érkezik tőlünk New-Yorkba s hogy e szám 1880-ban már a 4000-et meghaladja, amely számítás mai adataink szerint pedig a valóságon messze alul maradt, mert a kivándorlók száma már akkor a 7000 felé járt s 1882 óta állandóan túlmúlt a 10,000-en. A 70-es évek vége, melyekben pénzes emberek millióit fújta el a 73-iki krach, egész társadalmunkra határkő. Ekkor lép föl máig tartó betegségének első kézzelfogható szimptomája, a népünk számával, földterületünk terjedelmével semmi arányban nem levő kivándorlás.

Kevésbé szembeűnő volt a nemesség baja társadalmi? elrendezkedésünkben. Inkább csak maga érezte és e kényelmetlen helyzetben kezdődik föleszmélése. Elvesztett társadalmi állásának emlékei támadnak föl lelkében, hajdani földesúri tekintélyének romjai fölött kesereg, nem tud egészen belenyugodni, hogy csak földbirtokos gazda, s nem egyszermind földesúr. A szomszéd új birtokosnál magát különbnek érzi, mert hisz ennek a föld csak pénzszerzési eszköz, neki alkotmánya, szabadsága, egyháza, nemzeti kultúrája fenntartásának biztosítója, megőrzője, a legszentebb javak létrehozásának forrása.

A múlt hagyományainak nyomása alatt érzi, hogy a földbirtoknak, ha nem a nagyobbakhoz tartozik is, vannak természetes előjogai, melyektől elválhatatlanok bizonyos úri kötelességei. A javaknak újabb korlátlan forgalmi joga, nevezetesen a gyermekek egyenlő örökösödése, a váltó- és hiteltörvények mellett azonban nemcsak e kötelességeknek nem tud megfelelni, hanem megélhetését is fenyegetettnek látja.

Az alkotmányért, szabadságért való lelkesedést a birtokos nemességben a csalódás érzete váltja föl. Hisz gazdasági bajai, így okoskodik, azoknak a szabadelvű törvényeknek logikai következményei, melyekért romantikus lelkesedéssel, – nem tudva a 48-as mozgalomnak magyar nemzeti és szociális, a nemesség vagyoni érdekeit megrendítő oldalai közt különbséget tenni – 25 évvel azelőtt vérét ontotta. Arra nem gondol, hogy e törvényekből az adott ténykörülmények között lehetett volna a tények s nemcsak az elvont fogalmak logikája szerint is következtetést vonni. A szabadelvűség s a vele egybekapcsolt jogegyenlőség elveszti előtte varázsát, annak általános áramlatával szembehelyezkedik s régi nemesi

különállásának, vagy legalább is mezőgazdasági külön érdekének valamelyes elismerését, maga sem tudja milyet, óhajtja.

Egyébként a nemesség nem áll egyedül a csalódásban a szabad kereseti társadalomnak általában remélt, de be nem teljesedett áldásaira nézve.

A hetvenes évek végén kezdődik Közép-Európában Bismarck vezetése alatt a szabad kereseti társadalom két nagy irányelvének, a nemzetközi szabad kereskedelemnek és a belföldi szabad iparnak korlátozása, s alapjának, az egyéni érvényesülésnek szűkebb térre szorítása, kezdődik egy új szociálpolitikai irány, melyet a vagyonos osztály helyeslése kísér, s a kormányok hatalma támogat.

A katedra, az állam szocializmusa, melyek ezidőben támadtak Németországban, ugyanabból a forrásból fakadnak, melyből nálunk a nemesség, a földbirtokosság is óhajtásait, igényeit merítette: a társadalomban az egyén mellett a külön csoportok, a szövetségek, a testületek létjogosultságának, sőt szükségességének hitéből.

Midőn ez óhajok, ez igények a váltóképeség megszorítását, az uzsora büntetésének visszaállítását, otthont mentesítő, a földbirtok külön örökösödési jogát létesítő törvények hozása iránt nálunk nyilatkozni kezdenek, a dogmatikus szabadelvűek azonnal a reakció vádját emelik.

S e vádhoz a nemességnek egy igen tekintélyes része is csatlakozik. Elsőben is az a rész, mely a takarékpénztárakban s a közgazdaság más vállalataiban, vagy a politikai élet homokján keres kárpótlást földbirtoka rossz jövedelmezőségéért s nemesi nimbusza elhomályosodásáért. Másodszor és főleg a magyar politikai életnek azok a nem kisszámú rajongói, akik a tények és írott törvények előtt egyformán szemet hunyva, a negyvennyolcas nagy reformba mindazt beleolvassák, amit arról alkalmi célokból egyes vezető politikusok, publicisták, befolyásosabb hírlapok könnyen kezelhető, jólhangzó jelszó a lakjában kiadtak.

Utóbbiak előtt a 48-as reform a nemzetnek állami függetlensége és állami alkotmánya, valamint társadalmának szerkezete tekintetében a politikai múlttal, az előbbi társadalom minden intézményével, legfőképp pedig a nemességgel való szakítást jelentett.

Holott a 48-i törvények a jogegyenlőséget elvi általánosságban – az erdélyi uniót rendező törvényen kívül ugyanitt is csak (6. §.) közbevetőleg – sehol sem proklamálják; a nemesség intézményét – igaz, meg nem jelölve jövő célját – fenntartják, a nemesek választói jogát, minden egyéb, a nemnemesektől megkívánt kellék nélkül is, meghagyják.

A múlt század első felének reformerei mindig csak annak szükségét hangoztatták, hogy a nem-nemeseket be kell venni az alkotmány sáncai, tehát a nemesek közé, ami ugyan szószerint véve képtelenség, csakúgy, mint a 48-as fölbuzdulás áradozása az egész magyar népnek megnemesítéséről a népképviselői, a közteherviselési, az egyéni és szabad tulajdont mindenkire nézve megengedő törvények által.

A gondolatoknak e zavaros homályába pedig teles világot vet, annak, aki látni akar, maga a 48-as törvényhozó, midőn e szavakkal: „Politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyűlés hivatásának nem érezhetvén,” indokolja a nemesek választójogának minden más kellék-nélküli fönntartását.

A földesuraságból egyszerű földbirtokossá lett nemesség az ilyen különböző ellenhatások következtében teljesen zavarba jő társadalmi állására nézve.

Érzi külön valóját, gazdasági helyzetének, jogos érdekeinek polgártársaitól elütő természetét, a nemzetre sajátos értékét, látja a megyei törvényhatósági bizottságban birtoka által jogilag kijelölt szerepét, birtoka által továbbra is fönntartott, ha többé nem is nemesi, legalább földbirtokosi, ugyancsak közjogi természetű, virilis kiváltságát.

Ez ellenhatások okozta zavarnak, a nemesi kiváltság megszűnte által támadt új társadalomban való elhelyezkedési törekvéseknek folyamánya volt az a homályos mozgalom, mely a hetvenes években egy idegen angol szót, a gentry-t honosítja meg nyelvünkben, hogy vele a régi nemesség s az új középosztály, a műveltebb és vagyonosabb földbirtokosok s a

jómódú szellemi foglalkozásúak egybetartozását jelezze.

Mert a gentry szóval három egészen különböző embercsoport vélte a maga külön csoportérdekét jelölni s nem habozott, amennyiben e külön csoportok érdekei között kapcsolatot látott, a közös elnevezést elfogadni.

E három csoport: a régi nemesség, a földbirtokosság, a nem földbirtokból élő szellemi foglalkozásoknak oly sokféle pályájú embert egyesítő tarka világa, akiket egy névvel megjelölni bajos, s akiket, ha nemesek nem voltak, a régi idő honorácioroknak, az újabb, a maga alkotó tehetetlenségével, lateinereknek, a legújabb, igen tökéletlenül, művelt osztálynak nevez, mert hisz nem egyedül foglalja magában a társadalom magasabb műveltségű elemeit.

A gentry szó csakugyan három különböző törekvést takar: a nemesit, a földbirtokosít, tetszetősb néven az agráriust és végül a szellemi munkáét.

Egy név alá foglalásukat érthetővé teszi a 48 előtti ma~ gyár társadalom uralkodó rendjének egységes nemesi jellege, e rend megélhetésének, gazdasági létezésének a földbirtokon nyugvása a nemesek nagy részénél, viszont a nem földbirtokból, hanem a magasabbrendű műveltséget igénylő munkájuk után élők jelentékeny részénél, ú. m. a katonatiszteknel, a központi kormányzások, felsőbb bíróságok, a kincstári hivatalok tisztségeinél a nemesi származás szüksége, mint előfeltétel.

A birtokszerezés, a hivatalviselés lehetőségének kiterjesztése a nem-nemesekre nem fosztotta meg a régi nemességet birtokától s nem zárta ki a közhivatalokból: így társulhatott a nemesi érdek a földbirtok érdekével, így érezhette magát a nemesi családi múlttal dicsekvő magasabb műveltségű közhivatalnok rokonnak a földbirtokos nemessel s csatlakozhatott hozzájuk gazdasági érdekénél fogva a nem-nemes új földbirtokos, magasabb műveltségénél fogva pedig a szellemi munkájából élő, szintén nem-nemes ügyvéd, orvos, technikus, író, tudós, hivatalnok.

Ellenben idegen maradt újabb társadalmunknak a gentry név alá sorakozó csoportosulásától az az elem, mely más társadalmak középosztályának színét-javát teszi, ú. m. a középosztálynak az ipari, kereskedelmi és pénzáruk nagyobb mennyiségével s egyben magas szellemi kultúrával megáldottak felső rétege.

Ez a réteg 1848 előtti társadalmunkban igen vékony volt, az uralkodó nemesirenden egészen kívül terült el, mint a polgári rendnek patriciátusa és német jellegénél fogva a magyar társadalom egészével laza kapcsolatban állott.

Új társadalmunkban sem emelkedett az ipari, kereskedelmi és pénzvagyon s vele a polgári középosztály kultúrája-eléggé, hogy annak színe a gentry mozgalomhoz rokonszenvvel csatlakozzék, illetőleg, amennyiben mindkettő mégis emelkedett, felekezeti ellentét gátolta a csatlakozást. Iparunk, kereskedelmünk, pénzünk a zsidóság kezében összpontosult, de szellemi kultúránkban is jelentékeny tényezővé vált a zsidóság, anélkül, hogy a vallási ellentét, a gazdasági érdekközösség, az észjárás, az ízlés, az erkölcsi értékelés egyenlősége által kiegyenlítettett volna.

És ez az ellentét a zsidósággal a földbirtok körében sem egyenlítődt ki.

Hasonló okokból álltak távolabb e mozgalomtól azok a magasabb értelmiséget, felsőbb műveltséget, kívánó gyár-, bank-, technikai hivatalokban foglalkozók, aminőket vállalatunk fokonzéki emelkedése szükségelt és létrehozott.

Ha ekként a gentry-mozgalomban, a régi nemesi s az új földbirtok s a magasabb szellemi munka tömörülésében, valamint a régi közép-nemesség vezetőállásának megőrzésére való törekvésben régi társadalmunk utóhatásának fő fontosságát tulajdonítunk, érthetővé teszi azt másrészt a magyar társadalom nemesi múltján kívül minden társadalom elemeinek, így hát mai jogegyenlőségi szabad kereseti társadalmunknak is, természetes elhelyezkedési együttműködési törvénye.

E törvény szerint azok kerülnek az egyesek közös céljai megvalósításának, közös szükségletei kielégítésének munkájában, vagyis a társadalomban a vezető helyre, vezető

munkához, akik a többiekénél erre alkalmasabbak. A nemesség erre örökölt képességeinél, a tekintélyes földbirtok a birtoka jövedelmeztetéséhez nélkülözhetlen mezőgazdasági tehetségeinél, a magasabb szellemi foglalkozás annál a szélesebb látkörnél fogva tarthat igényt, melyet neki szakműveltségén túl általános műveltsége nyújt.

Hogy e mozgalomból a régi német patriciátus utódai s a zsidóság magasabb gazdasági és szellemi kultúrelemei kimaradtak, e jelenséget az előbbinek teljesen át nem alakult német jellege, az utóbbinak, a régi polgárságnál gyorsabb külső megmagyarosodása ellenére is, társadalmunkban nagyon is újdonság-foglalása, világnézetének, modorának idegenszerűsége magyarázza.

Az egész mozgalom megértéséhez azonban az a futólagos vázlat, melyet fennebb nyújtottam, nyilván nem elégséges. De magyarázatra szorul a mozgalom elnevezésének megfelelősége, valamint az új név alá sorakozó társadalmi csoport hasonlósága ahhoz az angol csoporthoz, a gentryhez, melynek nevét fölvette.

III.

Mi teszi eredeti hazájában, Angliában a gentryt? A legfogósabb kérdések egyike, melyre az angolok is különbözőképpen felelnek.

Eredeti értelme szerint nemesi rendet jelent. A szónak gyöke, a „gént”, nemzetséget, nemességet fejez ki, ragja a „ry” pedig rendet. A ry ragot az angol máskor is használja a társadalom valamely rendjének megjelölésére, így mondja prelatry, midőn a praelatusok, a főpapok, yeomanry, midőn a szabad kisebb birtokosok, peasanry, midőn a jobbágyok, a chivalry, midőn a lovagok rendjét akarja érteni.

Ámde a nemességet a nobility szóval is jelzi az angol, sőt a nobility szót használja a tulajdonképi nemesség jelzésére, hogy azt a gentrytől megkülönböztesse. Nobleman (nemesember) és gentleman (úri ember) sokszor szembe állított alakjai az angol közéletnek.

Ez az angol nemesség, mely a XI. században keletkezik, teljesen elüt az európai nemességtől s ez elütő természete teszi érthetővé az angol gentryt is, mely etymologiai értelme szerint szintén nemességet jelentene.

Angliában ugyanis a nemességet, nobilityt, csak az a néhány száz főrendű család, vagy még szabatosabban szólva, ennek a néhány száz családnak elsőszülöttje alkotja, akikből a parlament főrendiháza áll, mert a másod-harmad-szülöttek s leszármazóik nem tartoznak a főrendhez, nem részesei családjuk hercegi, marquesi, earli, viscounti, bárói méltóságának, még a főrendi nevét is csak kivételképpen viselik. A főrendű családok nem elsőszülött tagjainak leszármazói nem számíttatnak a nemességhez, hanem a gentryhez.

A nemesség királyi adományon, mint első szerzési címen kívül első-szülöttségi örökösödés útján szerezhetik. Hivatása az országot a királynak a parlamentben adandó tanáccsal szolgálni, mely hivatási kötelesség alól a királyi engedelem sem mentheti föl. A nemesség minden tagja, bár méltóságuknak fokára nézve különböznek s a főrendi méltóság magasabb fokán állókat szertartásos elsőbbség illeti az alantabb fokon állók fölött, törvényhozói hivatásuk s a vele járó kiváltságok tekintetében egyenrangúak, latinosan inter se pares, angolosan peer-ek.

Az angol nemesség ezek szerint a nemzet igen kis töredékének, vagy 600 személynek törvényhozói kiváltságát, az ily kiváltságoltaknak egymásközti jogi egyenlőségét jelenti. A nemesi, főrendi jog, mint aktuális jog, egy családnak csak elsőszülöttét illeti, az illető hercegi, marques-i, stb. család többi tagjai nem tartoznak a nemességhez, hanem a közrendhez s nem viselik a főrendi nevet. Az angol nemesség eszerint a nemzet törvényhozó hatalma gyakorlására alakított állami hivatali testület, melynek tagjai nem választás, hanem születés által azok és csak időnként szemeltetnek ki királyi kinevezés által. Ennélfogva sokan helytelennek is tartják az angol nemességet e csekély számú testületben látni, miután az ősiség, a régiség nem tartoznak a mai angol nemesség jellemző vonásai közé. Csak négy nemesi család nyúlik vissza a XIII., öt a XIV. és hét a XV. századba, ellenben a nemesi

családoknak majd kétharmada a XIX. században nemesített. (Dodd, Pee-rage: *Statesmann Yearbook*.)

És mint fennebb említtem, a gentry szó gyöke is nemességre utal. Csakugyan, a közfelfogás a gentryben alsóbbrendű nemességet, lesser notibily-t is lát.

Lát pedig annál fogva, mert a főrendű családok másod-, harmad-szülött stb. fiai, nem lévén főrendű neveik, címeik és jogaik s családjuknak eredeti nemzetség-nevét, nem főrendi nevét viselvén, különböző társadalmi pályákon forogván, mint a gentry tagjai, ehhez számíttatnak.

Ezeken kívül és legfőképpen a gentryhez számítja a köz-rendűeknek azt a felső osztályát, mely a középkori lovagrend utódaiból, továbbá a társadalomnak azon elemeiből áll, akik a lovagokhoz hasonló módon különös szellemi képesség kimutatása által jutottak társadalmi állásukhoz, mint a papok, az egyetemi fokokkal bírók.

Ez utóbbi csoport zömét a lovagok utódai, a földbirtokosok alkotják, nem oly értelemben, mintha a lovagi jelleg, cím örökletessé vált volna. Angliában se a lovagi minőség, se a lovagi birtok nem vált örökletes, elidegeníthetlen, ősi joggá.

Angliában a fegyverforgatási, vitézi képesség kimutatása, nem születés által lehetett csak a lovagi rendbe jutni s ennek mintegy diplomájaként lovagi jelvényeket, aransarkantyút, címert szerezni. A lovagi rend mint testület, de egyes lovag is, még inkább a király vizsgálhatta meg s avathatta föl azt, aki a lovagságra igényt tartott, épúgy, amint az egyház, az egyetemek avattak pappá, doktorrá s adták a papi jelvényeket, a doktori kalapot.

Aki a vitézi mesterség ismeretéről a vizsgán tanúságot tett, lovaggá, seniorrá, angolul Sir-ré avattatott, akik ellenben arra készültek, a seniorok mellett paizshordozók, scutarii, angolul squirek voltak s a lovagi méltóságra még csak jelöltettek, esquireknek hívtak.

Miután azonban a hűbértörvény után teljesítendő honvédelmi szolgálatot már a középkorban meg lehet váltani, II. Károly alatt 1661-ben pedig az ily birtokokra nehezedeő honvédelmi kötelességet jogilag megszüntették, a lovagi intézmény teljesen elveszti létjogát, megszűnik mint [különös jogú intézmény, megszűnik a neve is, mint egyszerű lovagi név és személyes érdemrenddé válik, minő a térdszalag-, a fürdő- stb. rend.

Ámde az angol törvényhozó az intézmény megszüntetésével nem akarta annak a családokban élő emlékét s ez emlékek jelét, a lovagi címet és annak viseléséhez való jogot is megszüntetni. Valamely családnak címeréhez való joga meghagyatott. Az udvarnagyi hivatalhoz tartozik a címelnői hivatal (heralds office), mely a címerekről hivatalos bizonylatokat állít ki, továbbá vagyonos és érdemes embereknek címeiket engedélyez. A címerek tartása egyúttal adó alá esik, melyet 30.000-nél több személy fizetett a múlt század második felében.

Így állott elő a XVII. század vége óta a társadalomnak egy rétege, melyet lovagi rendnek tekinteni többé nem lehetett, minthogy a lovagi honvédelmi intézmény s a hűbéri lovagbirtok megszűntek, de mely a közrendűek közül azáltal vált ki, hogy a lovagi múltú családok címereiket megtartották, viselték. Az ilyeneket lovagoknak többé nevezni tehát nem lehetett s azon lovagrendekhez sem tartoztak, melyek minden társadalmi vagy állami külön hivatás nélkül, az illetők szerzett érdemeik kitüntetéseként álltak fenn, mint a térdszalag-, a fürdő-rend, akik a Sir címet viselhették. Alkalmazták hát rájuk a régi lovagi .rend második fokozatának, a jelölteknek, a junioroknak esquire nevét s egyben az illetők nemzetségének múltjára való tekintettel a gentleman nevet, amire az illetőknek kiváló nemzetségből származását, mintegy nemességét a gens generosa-t jelezték. Amint a középkorban is a miles, a lovag”(angolul knight), az armiger, a lovagi jelölt (paizshordó, angolul esquire), az egyszerű lovagi tanonc (generosus) alkották a főrend után jövő közrendnek felső rétegét, együtt a gentryt.

Ez időben határozzák meg a gentryt akként, hogy a gentry olyanokból áll, vagy más fordulattal gentleman az, akinek címere van, qui arma gerit, akinek címerhez joga van, aki esquire.

E címereket Angliában nem kis becsben tartják. Köztudomású ugyanis, hogy „az angol családok legrégebbjeit, amelyek eredetüket a normann hódítás és a keresztes háborúk idejére bírják visszavinni, ezek közt az egyszerű címeres családok, a gentry körében inkább találni, mint a főrendek, a peerek között, akiknek sorait méltán árasztják el az államnak a polgári és katonai téren az újabb időkben kiváló szolgálatokat tett férfiak.” (Montalembert: *De l'avenir politique de l'Angleterre*. 88.1.)

Mint már fönnebb kiemeltük, a főrendek között tizenhatnak eredete nyúlik csak a XV. századon túli időbe, míg Sir Bemard Bürke vaskos kötete, az angol gentry gothai almanachja (*A genealogical and heraldic history of the landed gentry*, 1906.) számos ilyen családot mutat.

Másrészt azonban az esquirek, a lovagi rend második fokozatához már régóta nemcsak azokat számították, akiknek címere van, hanem a szellemi mesterségeket a vitéziekkel egyformán értékelve, azokat is, akik a papi rendbe, az egyetemeken a tudósok közé, az ügyvédi karban jogvédőkké felvették, szellemi képzettségük alapján szakjukban mestereknek elismertettek, diplomát nyertek, mintegy lovaggá üttettek.

Ez a folyamat már Erzsébet királynő idejében kezdődik, amidőn egy akkori író, Sir Thomas Smith szerint „minden törvénytudó, minden egyetemet végzett, szabad művészetet gyakorló, szóval aki testi munka nélkül élhet, szabad idővel rendelkezik, a gentleman állásával, tekintélyével és kötelességével bír, master-nek (magister) hívandó és gentlemannak tekintendő”.

A magasabb képzettségnél fogva kerültek természetesen a gentry körébe a fontosabb hivatalok viselői, a hadsereg tisztjei.

A nagyobb vagyon szabad időt, magasabb műveltség lehetőségét engedvén, a társas érintkezés finomságát megkönnyítvén, birtokosát a közvélemény szerint kényesebb erkölcsi kötelezettségek terhelve, mint azokat, akik foglalkozásukhoz hozzá vannak láncolva, a gentry még inkább kiszélesült mindazon gazdasági foglalkozásúak által, akik nagy vagyon, vagy jövedelem mellett magas szellemi színvonaluk, jónevelésük, erkölcsi kifogástalanságuk által egyenlővé lettek a gentry többi elemeivel s mindazon politikai és társadalmi kötelezettségeket elvállalják, melyekre a társadalomnak e rétege a maga fölényes állását alapítja.

Így egyesül tehát a gentryben bizonyos nemesi elem, a régóta címert viselők családjai útján, a szellemi tudományokban tudós testületek által ismert tanultságú, továbbá a gazdasági élet vezető polcain álló magas műveltségű elemekkel.

Mindannyinál a vagyonnak, a jólétnek magasabb foka van jelen, mely túlnyomólag földbirtokon nyugszik, de az egész társadalmi csoportnak jellegét megadó földbirtokos-gentry (landed gentry) mellett van más gazdasági alapon álló város-(town) gentry is.

E különböző elemek egyesülését lehetővé tette földbirtokos, lovagi és tudós elemek sok százados egyenjogú együttműködése az iparos és kereskedő elemmel a parlamentben, ahol tulajdonkép utóbbinak volt számszerű túlsúlya, továbbá a megyékben, melyek az iparos elemektől nem voltak zárt városi szervezet által úgy elkülönítve, mint nálunk a múltban, sőt még a jelenben is. Városok, mezővárosok, ahol az iparosok, kereskedők éltek, ha nem is kivétel nélkül, a megyék kiegészítő részei voltak.

Mi teszi mindezen elemeket eggyé, mi által határolódnak el a társadalom más tagozataitól? meg lehet-e a gentryt határozni? Gneist azt hiszi, nem.

A gentryt alkotó esquirek és gentlemanek oly önálló emberek, így szól Gneist (*Adél u. Ritterschaft in England*, 1853. 7. 1.), akik a járadékokból vagy tekintélyes (respectable), foglalkozásból élnek, többet róluk mondani nem lehet, nincs történész, nincs jogász, aki a gentryt meghatározni tudná.

Amiben Gneistnak teljesen igaza van; a történést illetőleg azért, mivel ez az örökké változóan megállapításával foglalkozik. Érdeklődésünk pedig éppen arra vonatkozik, mi a

gentry állandóan, mi ma? és a gentryről már Erzsébet idejében az volt a nézet, hogy az a társadalomnak vajmi bizonytalan, szorosan körül nem határolt tagozata.

De igaz van a jogászt illetően is; mert a jogász Blackstone mást nem tud a gentryről mondani, minthogy gentleman az, akinek címere van, ami családjának előkelőséget (gentility) kölcsönöz. Olyan csakugyan a gentrység, mint aminő Rómában az ősi patriciátus mellett a vagyonosság folytán kifejtett, Blackstone szerint „polgári nemesség” volt. Ez ugyanis a jus imaginum által különböztette meg magát, melynélfogva az, akinek legalább egy őse magas, curulisi hivatalt viselt, házában ennek képmását, szobrát fölállíthatta.

De ki hinné, hogy az angol gentryt a címere, ami minden tagjának nincs is, a római optimatest, nobilest az ősök képtárának joga által megértette, meghatározta?

Csakhogya történést és jogászon kívül más is hozzászólhat ahhoz, mi teszi a társadalmi szerkezet valamely tagozatának lényegét.

Ehhez nem szükséges egyéb, mint annak a tevékenységnek, munkának, melyet egy ilyen tagozathoz tartozók a társadalom többi tagjai mellett végeznek s annak a megbecsülésnek meghatározása, mérlegelése, melyben ezek amannak tevékenységét részesítik.

Hiszen van a csak normatív elveket kereső jogász, a csak okozati kapcsolatokat kutató történész mellett az emberek alkotó, produktív munkájával foglalkozó pszichológia, van társadalombúvárlat, van célokkal, értékekkel foglalkozó erkölcsstan is, melyektől feleletet várhatni.

A jog egyenesen nem vonja szabályozása körébe azt a munkát, azt a tevékenységet, melyet a gentryhez tartozók kifejtének, hisz ez mindegyiknél különböző is, és a gentry különböző elemei éppen azáltal egyesülhettek külön munkájuk mellett közös munkára is, mert a jogkülönbségek szétválasztó korlátai közöttük leomlottak.

A gentry ép az által lehetséges, hogy a jog nem szabályozza társadalmi és állami hivatását, munkáját, s létezése fölött a jognál is erősebb hatalom, a gazdasági és szellemi vagyon képződésének és megőrzésének törvénye dönt, ez a törvény a nagyobb gazdasági s a nagyobb szellemi vagyontól, a vagyoniilag, értelmileg magasabban állótól, az erkölcsileg embertársaik fölött nagyobb hatalommal rendelkezőktől jogilag meghatározhatatlan, közérdekű tevékenységet kíván s ennek teljesítésétől függ a gentry létele, a gentlemanségre való igény.

A gentry tehát a nagyobb vagyoni módon nyugszik, ez kapcsolja egybe, adja meg a lehetőséget, hogy mezőgazdák, gyárosok, kereskedők, bankárok, a magasabb szellemi foglalkozások emberei így közérdekű, nagylelkű, önzetlen tevékenységre egyesüljenek s közöttük a családi ősiségnek, a különleges szellemi hivatásokhoz kapcsolódó intellektuális felsőbbségnek, a messzelátó üzleti erőnek érzete e közös, nagy erkölcsi értékű munkában kiegyenlítődjék.

A társadalom nem a leszármazás, nem a különös rendi hivatás, nem a szabad versenynek rostáló munkája által alakítja ki a gentryt, hanem a magasabb vagyonnal járó kötelességnek az illetők öntudatára jutása által.

A gentry kiemelkedés az ősi vér bálványimádásából, a külön hivatások rendi, céhszerű elzárkózásából, a szabad kereseti, szabad versenyre alapított társadalom rideg önzéséből. A gentry a társadalom nagyobb vagyoni, nagyobb jövedelmű -elemeinek egyesítése önzetlen, közérdekű munkára.

A gentry nem születési rend, minő a nemesség volt, nem hivatási, minő a papi, az ügyvédi, az orvosi rend, a gentry vagyoni rend, melyben a legkülönbözőbb foglalkozású, nagyobb módú elemek egyesülnek, közérdekű munkára, felebarátaink céljainak önzetlen szolgálatára az állami és társadalmi életben. A noblesse oblige elvét a fortune oblige elve váltja föl. Nemcsak a nemesi származás, a vagyoni is kötelez felebarátaink iránt.

De honnan származik ez erkölcsi elveknek gyakorlati, a létben ható, látható ereje? Melyek azok a közérdekű munkák, melyek a gentry lét-alapját alkotják? Ez erkölcsi elveknek akkora ható ereje nincs, hogy az embereket így munkára egyenesen hangolják s egy külön társadalmi

csoporthoz egyesítsék. Korszakos vallási, eszményi felbuzdulások, nagy közszerencsétlenségek kellenek ehhez. Rendes körülmények közt közvetett okok idézik elő a nemes fejleményt. Így keletkezett az angol gentry is.

A XVII. századnak második fele óta a képviselők nem húznak díjakat parlamenti szolgálataikért. Előbb napidíjak illették, melyeket a küldő megyék és városok tagjai fizettek. Ezért vonakodott sok város a királyi meghívókat elfogadni, amelyek őket képviselő küldésre szólították.

Aki ingyen, a közért ilyen szolgálatot teljesít, az előkelő ember gentleman. De természetesen ily áldozatot csak attól követelhetni, akinek hozzá módja van s a XVIII. század elején törvény határozza meg a vagyont, mellyel a választandónak bírnia kell. A megyékben 600, a városokban 300 font évi jövedelem kívántatott s ebből eredt az esquire-ség közönségesen elfogadott értelme, hogy minden gentleman esquire, akinek 300 font évi jövedelme van.

Hasonlóképpen kötelezik a törvények a vagyonosokat a megyei, városi tisztségeknek ingyenes viselésére és a nagy terhet elviselhetővé teszik azáltal, hogy a közhatalom kezelését számos ember közt osztják meg, s ekként egyikre se jut akkora teher, melyet magánügyei mellett el ne végezhetne. Némelyikökre ugyan valóságos, rendes, nagy hivatali teher nehezedik. (L. Fr. v. Holtzendorf: *Ein englischer Landsquire* 37. 1.) A megyék, a városok vagyonosabbjai ekként szolgálják önzetlenül az illető vidék közönségét s lesznek ezáltal gentlemanek, valamint nálunk is hajdan a rendes tisztviselőkön kívül a megyék fontos ügyeit intéző táblabírák, megyei urak. Széchenyi *Blick*-jében egyenesen mondja, hogy a táblabírói cím „mit dem englischen Esquire vielleicht am nächsten zu aquipariren ware.” (*Blick*, 47. 1.)

A gentleman-ség ekként közvetve az érvényben levő törvény és szokásjog eredménye, mely a megyei és városi elemeket ingyenes parlamenti, megyei, városi szolgálatra kötelezte s mindenkit a gentlemanséghez, gentryhez tartozónak tekintett, aki ily nobile officiumokban forgolódott, csakúgy, amint Rómában nobilesnek az olyan nem-patricius családbelieket, aki; vagy akinek elei curulisi hivatalt viseltek.

A köz érdekében való ingyenes szolgálat az egyházi életben, a közjótékonyság, a közművelődés, a közgazdaságnak nemzeti, közérdekű ügyeiben szolgáltatta a további alapot s nyújtott a címtelen elemeknek is bő alkalmat a gentryhez tartozás megszerzésére.

A jogilag határozatlan gentry ily módon állott s áll fenn s működése döntő Anglia politikai és társadalmi életére.

Finom megfigyeléssel mondja Freeman a nemességről írt összefoglaló áttekintésében (*Encyclop. Britannica*), hogy „Rómában egy új, részben patricius, részben plebeius nemesi rend nőtt föl, melyre a nemesség, nobilitas név tulajdonképp illik. A régi patriciatustól abban különbözött, hogy az új nemesség kiváltsága merőben érzelmen nyugodott, vagy szabatosabban azt lehetne mondani, nem is volt kiváltsága. Tagjainak hiányzott a jogi kiváltsága polgártársai fölött. Társadalmi kapcsolatban voltak a főhivatalok s a politikai hatalom megtartására. Még őket a jognál fogva megillető teljesen tiszteleti jellegű kiváltságuk is szenátori hivataluk járulékát alkotta.

Az angol gentry előkelősége, hatalma is nem egyenes jogon, hanem érzelmen nyugszik, melynek távoli alapját azonban a jognak imént érintett rendelkezései adják.

Ugyanilyen jellegűnek tekintik a gentry fennállására az angol örökösödési jogot, mely az elsőszülöttség és a végrendelkezési szabadság által a családok vagyoni erejének szétforgácsolását megakadályozza és a társadalomnak ezt a főrend után következő fontos rétegét azon a gazdasági színvonalon bírja tartani, amely politikai és társadalmi hivatása betöltéséhez, munkássága végzéséhez nélkülözhetetlen.

De ez örökjog, névszerint az elsőszülöttség, ingatlanokban, a végrendelkezési szabadság mindennemű javak tekintetében szintén nem kiváltsága a gentrynek. Minden angolra egyformán érvényes jog ez, s csak kivételképp, nemzeti, felekezeti fanatizmusból vonatott meg

a végrendekezés szabadsága s az elsőszülöttségi jog alkalmazása 1701-ben az ír katolikusoktól, hogy azok földbirtokosait az egyenlő osztály által vagyoniilag ártalmatlanná tegyék.

A gentry ezek szerint az angol társadalomnak a főrendhez, a nemességhez közelálló, a középosztályból kiemelkedő rendje, mely a főrendnek másod-, harmadszülött gyermekeit, egy régi családi és közéleti múltú földbirtokosságot, magas szellemi és gazdasági foglalkozásúakat egyesít. Az arisztokráciához is számítják, zömének ősi elemeinél fogva a nemességhez is, de mivel a gentryhez-tartozás se királyi adományon, se örökjogon nem nyugszik, előnévvel, címmel nem jár, kiváltságokat nem ad, nemességnek a szokott értelemben nem tekinthető, hanem merőben a társadalom mindenkori közérzete által fenntartott, nagy szellemi és erkölcsi értékű köztevékenysége miatt megbecsült külön rendnek.

Az előnév, a cím hiánya különbözteti meg a király-kinevezte lovagoktól is, akik e méltóságot élethossziglan viselik és Sir címmel szólíttatnak meg, továbbá a baronetektől (bárócskák), akik hasonlóképp Sir címmel élnek s méltóságukat utódaikra átszállítják. A genealogikus könyvek a baroneteket és lovagokat a peer-ekkel együtt mutatják ki, mint címet viselő osztályokat (titled classes) s elkülönítik a gentrytől.

A gentryhez tartozók nevének előtt semmiféle címet nem kapnak, a nevének után tett függelék, esquire, nem cím, mint p. o. a lovagok, baronetek neve elé tett Sir, – mert cím Angliában csak méltóságot viselőknél jár, – hanem egyszerű megtisztelő név (name of worship). A gentryhez tartozó úrnak levélcíme egyszerűen: John Paget, esquire, a nejeé, ha az nem főrendi születésű esetleg, egyszerűen Mrs. John Paget, világért sem lady.

Az angol gentry valóságban a szellemi arisztokrácia egy neme, az, amit az intelligencia gyűjtőnévvel jelzünk, a nemzet erkölcsi, értelmi, gazdasági életföltételeit megértő, azokért önzetlenül működő intelligencia, mely uralmát, vezető állását csakis hagyományos vagyoni függetlensége és hagyományos közerkölcse által tartja fenn.

A gentrynek ugyanis hagyományos régi magva van, a középbirtokosság legfelsőbb, legvagyonosabb rétege és hagyományos közerkölcse, melyet a régi vitézi és tanult hivatásúak alakítottak. Ezáltal a hagyományosság által hasonlít a nemességhez, melyet már Aristoteles öröklött vagyona és öröklött erényre, jelességre vezetett vissza.

Különbözik azonban és pedig lényegileg a nemességtől azért, hogy nem zárt születési rend, hogy hagyományos vagyonságát, jelességét önerejével, nem jogi kiváltsággal, a közönséges jog adta eszközökkel biztosítja.

IV.

Miben hasonlít ezek szerint az újabban gentry név alatt sorakozó magyar társadalmi réteg az angolhoz? Mi volt keletkezésének részletes oka? Van-e jogosultsága és jövője a nemzet közéletében? Avagy egy letűnt kor föltámasztásának, kísérlete?

Az angol gentry mai formájában az 1661-i 24. parlamenti végzetésnek köszöni létét, mely a lovagbirtokokat, a mai gentry fészkeit, minden hűbéri kötelesség alól fölmenti és azokat más szabad birtokkal egyenlővé teszi, a közönséges jog alá helyezi. A lovagbirtok ugyan előbb sem jelentett ősi, nemesi, adómentes birtokot, a magyar nemesi birtok értelmében, mert el volt idegeníthető, föl volt osztható, a hűbéri terheken fölül még adó alá is esett. 1661-ben azonban teljesen egyenlő lett más birtokkal.

A hadsereg, miután a hűbéri lovagi insurrekció 1640-ben a skótok elleni háborúban a mi nemesi fölkelésünk győri kudarcához hasonló balszerencsével végződött, Cromwell óta mindinkább toborzott sereggé vélük s az egykori lovagi birtok tulajdonosai más szabad birtokokkal együtt csak a megyei militiális szolgálatot teljesítik, melynek inkább belbiztonsági, mint honvédelmi feladat jut.

A gentry, a lovagi külön hadi terhek alól 1661-ben mentesítettven, hivatása a parlamentre s

a megyei életre szorul, hol azonban többé nem mint jogilag megkülönböztetett rend, hanem mint a legjobb, legműveltebb megyei és városi elemek csoportja teljesít közkötelességeket.

A lovagi rend s a tudós, továbbá a városi rend közt fönnálló jogi különbség is megszűnt ezáltal. Akiket az esquirek és gentlemanekkel, a lovagi rend e tagjaival már VIII. Henrik óta egyenlőknek tekintettek, a városi honorációrokat, úgymint a bankárokat vagy kereskedőket, a városi főtisztviselőket, szellemi foglalkozásúakat, azok most annyiban válnak velők egygé, esquirekké, szintén a gentryhez tartozókká, amennyiben a megyei önkormányzatban részesülni kívánnak s oda bejutnak. (Gneist: *Engl. Verfass. Gesch.* 621., 622. I.)

A magyar gentry alakulási kísérlete hasonlóképen egy törvényhozási eseménnyel áll kapcsolatban, mely nálunk azonban 1848-ban, tehát majdnem 200 évvel utóbb következett be, mint az, mely Anglia mai gentryjének alapját szolgáltatta. És mily elütök a mi 48-as törvényhozásunk előzményei az angoltól!

Az angol gentry azáltal nyerte mai jogi kiváltság nélküli jellegét, hogy a magvát-tevő, fényét-kölcsönző lovagi birtokosok, a birtokos gentry fölszabadult személyes és pénzbeli terhek alól s a közteherviselés áldásában más polgárokkal egyenlően részesült, birtoka teljes szabad birtok (free and common socage) lett.

Ellenben a 48-i törvényhozás előnyöktől, nagy kiváltságoktól fosztotta meg a magyar nemességet. Közterhet addig nem viselő birtokát adó alá vetette, tulajdona egy részét, kárpótlás ígérete mellett ugyan, de ennek megfizetése előtt, kisajátította, midőn jobbágyainak az úrbérföldtelkeket tulajdonába adta s az úrbéri szolgálatot, a robotot a törvény kihirdetése napjától fogva egyszerre megszüntette s egyben a földbirtokos nemestől a bírói és közigazgatási, úgynevezett úri hatóságot elvette.

A nemesi honvédelmi kötelesség majdnem századok óta papíron maradván, mind e kiváltságok anomáliákká lettek ugyan, ámde a nemesség polgári és politikai élete ez anomáliákhoz volt alkalmaztatva, ezek közt kellett lefolynia, egyenesen rajtuk nyugodott. Elvesztésük, vagyis a nemességnek a jogegyenlőség alapjára helyezése, gazdasági létének megingatását, mert új, bizonytalan, átmenet nélküli, elő nem készített alapra helyezését jelentette.

Az angol gentry a lovagi és egyéb birtok jogegyenlősége által 1660-ban fölszabadult, ellenben a magyar nemességet az 1848-iki törvényhozás a közteherviselés igájába s az őt addig jog szerint megillető munkaerő hiányában való gazdálkodás kényszerhelyzetbe juttatta, mely utóbbiból a robot késői kárpótlása miatt csak évek múlva tudott kiemelkedni.

A magyar nemesség gazdasági léte rendült meg, mihez tíz éven át, 1861-ig, Erdélyben mindeztől, az osztrák örökösödési rend is hozzájárult, mely nemcsak a magyar nemesi rend létalapját, az elidegeníthetetlen ősi birtok elvét törölte el, de a vagyonnak a családban-maradását is megnehezítette.

Az angol gentry ellenben 1660-ban fölszabadulva a hűbéri birtok korlátozásai alól, az angol közönséges jog intézményeiben, mint a primogeniturában, s a szabad végrendelkezési, helyettesítési jogban a maga erősítésére új eszközöket nyert.

Nem kevésbé különböztek a két társadalmi jelenség előzményei.

Az angol lovagi és polgári rend közt nem voltak azok a mélyreható különbségek, mint amelyek nálunk nemest és polgárt ellenségek tettek. A lovagi rend először is részes volt a közterhekben, sőt azokat kétszeresen viselte, továbbá a polgári renddel századok óta együtt működött a parlamentben, a közigazgatási és bírói székeken nem volt úri hatósága, nem volt robotja, szóval nem voltak a nemesihez hasonló kiváltságai.

E helyett nálunk a polgári rend az országgyűlésnek csak mint hamupipőke, egy szavazattal volt a tagja, a nemes vármegyén pedig teljesen kívül állott: kívül állott nemcsak a nagy jogkülönbségnél, hanem érületi, nemzeti különbségnél fogva is. Ám a 48-i reform egybefoglalja a megyei és városi elemeket a képviselőházban, vagy ahogyan a törvény mondja, a képviselőtáblán, de a mindennapi életben a vármegyén s a városokban továbbra is

külön hagyja őket s e rendi szétválasztás hiányairól 60 év után sem gondolkodik a közvélemény.

Ki tagadhatná mindazáltal, hogy a magyar nemzet életét az utolsó századokban, bármennyire lehangyolalt is az nagysága előbbi fokáról, a nemesség vezette keresztül a világtörténelem örvényein, tartotta meg úgy ahogy a német és török ellenség támadásai ellen.

A szegény jobbágy verejtéke, a polgár sürgölődése, a papság, a tanítóság, az írók, a többi szellemi foglalkozásúak sugalló ereje a nemesség vezető idegmunkája nélkül szét hagyták volna esni a nemzetet.

Bármily szűkkeblű volt a nemesség, bármily korlátolt, csak az idegen dinasztia elleni védekezés és a rendi érdek szempontjáig terjedő a látköre, nagy irányító képességre tett szert s ebben hasonlított az angol gentryhez. Míg azonban az angol gentry kebelében megyei urak, országos, parlamenti férfiak, két-három világrészben megfordult, szolgálaton kívüli hivatalnokok, katonatisztek és utazók, egyetemet végzett papok, előkelő ügyvédek, visszavonult bankárok, világkereskedést folytatott, vagy vállalatokat vezetett üzletemberek változatos intelligenciájából és egynemű illedelmi, egynemű esztétikai, egynemű erkölcsi mértékével épült föl a gentry-típus, addig a mi nemességünk típusa, noha vezető értéke viszonyaink közt kétségtelen, változatoság-nélküli, egyszerű, sőt az alsóbb nemesség nagy számánál fogva illedelmi, esztétikai, erkölcsi színvonal tekintetében részben kezdetleges, nyers marad.

Pulszky jellemzése, midőn 1833-ban külföldről visszatér s Pozsonyban az alsó-táblát, a magyar köznemességnek közszereplési helyét a francia Conslituante-al egybehasonlítja, igen találó az angol gentry és a magyar középnemesség külön-külön szerepének értékelésére nézve is. „Amannak színjatszójait az egész világ megbámulta, a mi országgyűlésünk a világ egy kis zugában van, színészei jól játszanak, a nézők azonban csak egy kis nép ifjai: a nép maga csekély részt vesz a játékban. Pedig itt is nagy talentumok mutatkoznak, de mintha a végzet a forradalmat csak házi színpadon akarta volna előadatni.”

A nemzetnek e vezető rendje, körülbelül egy negyedszázaddal a nagy átalakulás után, a Deák-párt és baloldal fúziójával kapcsolatban, kezdi új helyzetét igazán fontolóra venni.

Nem gondol, nem is gondolhat azoknak a kiváltságoknak feltámasztására, melyeket önmaga temetett el. De látja, hogy a jogegyenlőségnek akkor már minden irányban, intézményesen kialakult világa nemcsak vezető állását, hanem csupán társadalmi életszínvonalának megőrzését is lehetetlenné tenni látszik.

Keresi, nincsenek-e a jogegyenlőség elvére alapított állami és társadalmi rendnek olyan intézményei, melyeket állása megerősítésére fölhasználhat, illetőleg vajon ez új társadalom jogegyenlőségi elve, azt is erőszakkal egyenlővé teszi-e, amit a társadalom változhatatlan természete különbözőnek kíván?

Első tekintetben az egyesülés, a szövetkezésre gondol; a váltójogi, a magánjogi igazság különbsége, a kereskedelem külön joga, az ingatlanok szerzésének az ingókétól a jogegyenlőségi társadalmakban is elismert eltérő módja a másik tekintetben nyújt neki támpontokat.

Így jut az angol gentry gondolatára, mely Európának legrégebbi szabadkereseti, jogegyenlőségi társadalmában kiváltságok nélkül századok óta visz vezérszerepet.

Nem elemezi részletesebben a gentryt; annak homályom képzetével indult útjára, s mivel az angol gentry gazdasági alapja is a földbirtokban nyugszik, elsőben a földbirtok érdekeinek jobb fölkarolását sürgeti.

Asbóth János értékes essay-jében: *Három nemzedék* (Megjelent 1873-ban, újra: *Irodalmi és politikai arcképek* 1876. 31. 1.) azonosítja tudtommal elsőben a magyar középnemességet az angol gentryvel, azt azonban itt még csak a főnemesség és köznemesség ellentétes érdekének szempontjából tekinti, míg, egy későbbi, sok igazságot meglátó munkájában (*Magyar konzervatív politika*, 1875. 179. lap) a köznemesség és főnemesség

érdekeinek szolidaritása lebeg előtte, – az ellenkező irány a múltnak hagyománya csak, – mely érdekek ma már nem lehetnek egyebek, mint a magyarság érdekei.

Az 1875-i fúzióhoz kapcsolódik egy konzervatív párt alakulásának kísérlete, melynek egyik jelensége a mezőgazdasági érdekek körül való csoportosulás és a középbirtokosságnak gentry néven emlegetése.

E jelenségek 1878 után mutatkoznak erősebben, addig a gazdasági kiegyezés Ausztriával, az orosz-török háború, Bosznia foglalják le a nemzet érdeklődését.

Az új középbirtokosok megnemesítése alkalmából megkezdte a *Pesti Napló* (1879 január 28.) a nemesség bajait, (márc. 29.) a váltó, az uzsora pusztításait vázolni, Nagy Ferenc a Thimesben állást foglal a vállalképeség megszorítása mellett, a Nemzeti Kaszinóban gr. Károlyi István az arisztokrácia szerepéről toasztozik, gr. Károlyi Sándor az Országos Gazdasági Egyesületben ankétet indítványoz a mezőgazdasági bajok megállapítása végett, melynek tárgyalásai közzé is tétettek öt nagy füzetben. Az 1879-i székesfehérvári országos kiállításon értekezletet tartanak a mezőgazdák s gr. Desseffy Aurél elnökle alatt végrehajtó bizottságot küldenek ki.

Ez agrár és arisztokratikus törekvések sokaknak fölöslegesenek látszanak. Hisz, úgy vélik, az országgyűlés mindkét házában csaknem kizárólag a földbirtokos-elem uralkodik, elfeledve, hogy parlamentünket csak a közjogi, magas politika érdekli, ami ellenben ehhez az alapot szolgáltatja, a gazdasági és szellemi kultúra, az egész társadalom természetes, belső rendje, csak igen melleleg.

Erélyes hangok védik az agrár érdekek gondozásának szükségét. Midőn Porzó eleven tollával a „Van úr” portáját a „Volt úr” portájával oly szemléltetően szembeállítja (*Pesti Napló*, 1879 aug. 10., 11.), csodálkozhatni-e, ha Melczer Gyula a mezőgazdák nevében fölkiált: „Fölbredtünk, kiábrándultunk, jelezni akarjuk, hogy létezőnk... tömörülni fogunk ... anyagi érdekeink védelme körül.” (*Pesti Napló*, 1879 jún. 11.)

A gazdák első tanácskozásainak eredménye az emlékirat a mezőgazdaság bajairól, nem lép azonban még a szociálpolitika mezejére, a gazdasági technika körében marad s mellett, adminisztratív és kormányzati reformokat, így külön földművelési minisztériumot sürget; inkább teszi ezt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület ankétje, amennyiben a gazdasági munkásügyre is kiterjed, csakhogy minden méltányos szociálpolitikai érzék nélkül. (L. Pólya Jakab: *Az újabb agrármozgalom*. 1884. 13. 1.)

Már 1880-ban föltűnik a szociálpolitikai irány is, az örökösödési rendszer, a váltó mindinkább vizsgálat tárgyává lesznek (*Pesti Napló*, 1880 január 10., 13., 14.) s felmerül a földbirtok különjogának gondolata. (*Pesti Napló*, 1882 július 6.)

A pártok, bár földbirtokosokból állnak, írja a Sopronmegyei Gazdasági Egyesületnek gr. Széchenyi Kálmán, (*Pesti Napló*, január 6.) nem törődnek a nemzet gyakorlati szükségleteivel, hanem uralkodni vágnak. A köznemesség mentéséről nem gondoskodnak, pedig már fuldoklik. Angliára hivatkozik, ahol, mint ugyan nem elég szabatosan mondja, a földbirtokosok birtokukat mintegy haszonbérben bírják a koronától és bérenként az államnak magasabb politikai és társadalmi munkáit végzik.

Simonyi Iván nem látja oly új társadalmi osztály megerősödését, amely a gentryt – alatta nyilván a birtokos nemességet érti – és a városok volt polgári osztályát a politikai működésben felváltani bírná. Részletesen, sokhelyt éles látással, sokhelyt elfogult szenvedélyességgel is elemezve társadalmi szerkezetünket, főcélján tekinti „a középosztály süllyedését megakadályozni és örködni, nehogy a romlás a többiekre kiterjedjen, mindent elkövetni, hogy a politikai jogok gyakorlatára képes új rétegek képződjenek.” (*Havi szemle*, 1880. VII. köt, 262. 1. külön lenyomatban is *Nemzeti tragikomédia*. 1880.)

Az antiszemita politikusnak a gentry-t illető e fejtegetéseit természetesen gyanakvással vették s fölülte napirendre térhetni véltek az aktuális politikusok, akik a lappangó zsidóellenes érzület szításától az ország békéjét, a kormányzó párt szilárdságát féltették. De társadalmunk

bajai fölött ezért nem. szűnik meg az általános panaszkodás.

„Szegényedünk, pusztulunk!... Finis Hungariae! – ezt a nótát halljuk ma hajtogatni ezer alakban...” így kezdi meg ez irány ellen cikksorozatát Láng Lajos 1801 januárban az *Ellenőr* hasábjain, melyet A *társadalmi deficit* cím alatt külön is közzé tesz. A cikksorozat élénk polémiát kelt.

A Smith Ádám iskolájának szempontjából és merőben vagyoni oldaláról nézi társadalmunkat, s annak is csak egészszeni vagyonosodását keresi, a vagyongosztlást nem részesíti elég figyelemben. A vagyon alapján álló, de különböző szellemi és erkölcsi értékek, javaik által képződő osztályokat a társadalmi, politikai célok szempontjából pedig éppen nem mérlegeli.

A vagyonosság szempontjából azután a gentry bajait – mely szó alá ő is a nemesi középosztályt foglalja – nem az új közgazdasági és politikai élet következményének tartja, hanem abban látja, hogy ez az osztály kevesebbet keres, mint amennyit kereshetne, hogy nem bír elég gyorsan alkalmazkodni a szabad munka, a szabad verseny, a jogegyenlőség elveire alapított társadalom követelményeihez, melyektől pedig eltérni, a múlthoz visszatérni lehetetlen. „A gentry nem értette meg korát. A termelő, a szerző munka a XIX. századnak nemcsak hatalma, de morálja és poézise is.”

A gentryben egyszóval a polgári munkát lenéző, kiváltságaira gögös nemes alakja lebeg előtte, aki iránt méltán nem érez rokonszenvet. Azt azonban már nem keresi, hogy Smith Ádám hazájában hogyan uralkodhatik századok óta s lehet vagyonos az a gentry, mely mint középnemességünk, minden nagy különbségük ellenére, szintén ősi hagyományok forrásából meríti erejét s inkább örökölt, mint szerzett vagy éppen szerzésben levő vagyon árnyékában tölti el nemes otiumát a nemzet közérdekű ügyeivel.

Láng csak akkor lép közelebb a gentry nép alatt kezdődő homályos mozgalomhoz, midőn Szontagh Pál, a képviselőház alelnöke, egy szép levélben a „generosa gens-t” Láng ellen védelmébe veszi. A *távozó és az érkező Magyarország* című válaszában (*Társad, deficit* 90. l.) kifejezi abbéli nézetét, hogy a gentry, mint osztály, mint örökös ugyanazon érzelmeknek, melyek őseiket jellemezték, el fog enyészni, de ezzel nincs az mondva, hogy ugyanazon családok utódai, melyek ma az uralkodó osztályhoz tartoznak, ne tartozzanak jövőben is az uralkodó családokhoz. Igaz ugyan, hogy a jövő uralkodó családja nem lesz többé kizárólagosan a mai gentry, kénytelen lesz magába fogadni és áthasonítani mindazt, mi a polgári vagy a még alantabb társadalmi osztályokból munkája és értelmisége által magának érvényt tud szerezni” (u. o. 91. l.).

A csalódott nemesség fájdalmas érzéséből s a kiváltságnélküli, mindenkitől munkát kívánó, s minden munkát megbecsülő új társadalom parancsoló kényszeréből kialakuló új uralkodó osztálynak igen homályos sejtése az mindenestre, mely itt Lángnál megvillan. Csak Angliához kellett volna fordulnia, hogy minden magasabbrendű munkát egy hagyományos múltú társadalmi csoportban, a gentryben kialakulva, a kasztszerűség jellegétől menten, mint az angol nemzet, uralkodó osztályát megtalálja.

Mert „ez uralkodó osztály is elzárkózó és szorosan körülhatárolja magát”, mint Taine oly világosan leírja és okát adja. (*Notes sur l'Angleterre* 191. l.) „Thackeray, minden iratában megrajzolta és keserűen gúnyolta a társadalmi gypüknek e rendszerét, az alsóbbak kapaszkodását, hogy rajtuk átmásszanak, s a felsőbbek buzgalmát az eltorlaszolásban ... Azt hiszik, hogy az iparos, a kereskedő, a pénzember, aki naphosszat a nyereségre s a nyereség részleteire kénytelen gondolni, nem gentleman, nem való az illető vidék társaságába. Nincs meg hozzá a nevelése, nem érti a nyelvét, az eszméit ... nincs benne önzetlenség, nincs magas, nemes gondolkodása, melyek a vidék főembereiben szükségesek; nem tud magáról megfeledkezni s a közre gondolni. Vezetni pedig egyedül ezen a jogcímen lehet; ennél fogva az ellen bizonyítékig félretolatik és családját az uralkodó családokba be nem veszik.” „Ezek vannak otthon, ezek teszik az első lépést, hogy az újonnan érkezettet elfogadják. Ha egy

gazdag ember földet vásárol, nem szükséges, hogy erőlködjék és bemutatkozzék; ha értelmiség, modor, jellem tekintetében gentleman, két hét alatt híre megy ennek s a szomszéd családok maguktól fogják fölkeresni.”

Csakhogy az angol gyepük, mint a fentebbiekből is látszik, másfajta mint amelyekre Láng gondol, melyeknek áttörését várja. Nem a kiváltság, nem a származás gyepüi azok, annyira nem, hogy Angliának egy más alapos ismerője, Montalembert szerint (*De l'avenir politique de l'Angleterre* 67. I.) „az angol nyelvben a mésalliance-nak nincs hasonló, szava, ép-oly kevéssé, mint a parvenu-nek s az eszmét, melynek kifejezője, az angol erkölcs, szokás nem ismeri.” Lángnak azonban igaza volt annyiban, hogy a gentry név alatt be nem vallott törekvések is lappangtak, hogy nemességünk maga legkevésbé értette át, minő helye legyen az új társadalomban s azoknál, akik a gentry nevet hangoztatták, nem egyszer a származási kasztszerűség érzete dolgozott s a gentry név mögé inkább bátortalanságból húzódtak. Az ország túlnyomó része szóval, elvben, ha tettel nem is, szabadelvű, demokrata volt a nagy nyilvánosság előtt, konzervatívnak, arisztokratának lenni bevallottan majd senki sem mert közvéleményünknek nyájszerű természeténél, pártpolitikai dogmatikusságánál fogva. A nemesség érdekeit hangoztatni, részére uralkodó állást követelni egy lett volna konzervatív, arisztokratikus irány követésével, mely az illető bátrak kiközösítését vonta volna maga után a nemzet közéletéből.

Így jutott be a kiközösítés váma nélkül magyar földre az angol dugarú, a gentry, mely hazájában az arisztokrácia hatalmasabb részének jelzője. A nobility, a lordok ugyanis ott pár száz embert jelentenek, akiknek ifjabb fiai és testvérei is már a gentryhez tartoznak s akik hatalmukat csak azzal és azáltal az elem által tudják gyakorolni, mely a gentry név alatt a főrend és a polgári középrend között foglal helyet.

Anglia arisztokráciája a főrendükből (a nobilityből) és a gentryből áll. A gentryskedés nálunk is tudva, vagy öntudatlanul arisztokratikus vellétés volt, amit legkevésbé sem kívánok neki hibául felróni. Minden társadalomnak van arisztokráciája, mely mindaddig jogosult, amíg belső fölényen nyugszik. Nemzetünk fölénye a nemzetiségek fölött is ilyen.

A gentry Angliában sem ellentéte az arisztokráciának, csak a látszat mai. Mert „gyakran beleesnek a nagy hibába, mondja Montalembert (id. m. 82. I.), hogy azt a négy-ötszáz családot veszik arisztokráciának, akiknek lord címe van s kiknek a feje a peerek házában ül. Ez csak az eleje, a virága az arisztokráciának, melynek teste és gyökerei másutt vannak. Angliában az arisztokrácia mindenütt van, mert mindenütt él Angliában a függetlenség, az energia, a személyes érték tudata, mely tulajdonképi sajátja az arisztokratikus természetnek, ami nem más, mint azoknak adott hatalom, akik legtöbbet érnek s legjobban is tesznek, (id. m. 84. I.) ... Az angol arisztokrácia és az angol nemzet igazi ereje a családoknak azokban az ezreiben lakik, akiké a föld és akik az országot e földbirtok alapján nem annyira kormányozzák, mint igazgatják” (id. m. 86. I.).

A gentry.⁴⁴

(Második közlemény.)

V.

Újabb, 1867-el megnyíló alkotmányos létünknek az a bizonytalansága, amely az 1875-i fúzióval ugyan véget ért, nem tűnt el anélkül, hogy pártéletünkben bizonyos ideges ingerlékenységet, mélyreható társadalmi reformok fölvetésétől való félelmet ne hagyott volna hátra.

Ennek tulajdoníthatni az idegenkedést, mellyel a szociális mozgalmak irányában az uralkodó szabadelvűpárt viseltetett s az elhamarkodott ítéletet, mellyel azokat mindjárt reakcionáriusnak minősítette.

A gentry név alatt támadt agrármozgalomnak is könnyű volt ily jelleget tulajdonítani s azt a 75 óta nálunk, 1880 óta Németországban megindult antiszemita mozgalommal kapcsolatba hozni. Az 1860-i febr. 18-i osztrák pátens óta ugyanis, melyet az országbírói értekezlet érintetlenül hagyott, az 1867-i törvény a zsidók polgári és politikai egyenjogúsításáról pedig megerősített, rohamosan szaporodott a zsidó földbirtokosok száma a nemesség rovására. Egyben a zsidóság magyarosodási törekvésében magyar neveket vett föl, melyek között, a más országokban a névváltoztatások ellenében a már bizonyos nevet viselőknél adott fölszólamlási jog hiányában, ősi nemesi nevekké egyezők is sűrűn találkoztak.

Amily kelletlenül vette a nemesség az első gazdasági folyamatot s kezdte meg ellene egyleti, hírlapi működését, éppoly kevésbé volt közömbös utóbbi iránt s föltámasztotta rég nem használt nemesi előneveit, címereit névjegyein.

Ekként az antiszemitaság színében is kezdik nem egy oldalról a nemesség, a középbirtokosság, a gentry különböző nevei alá foglalt érdekcsoport mozgalmait föltüntetni.

A *N. Pester Journal* 1883 elején igen élesen támad a – szerinte gentry, az agrár név alatt lappangó – reakció ellen.

A *Pesti Napló* (1883 január 16.) veszi föl a kesztyűt s egyenesen a nemesség, nem a gentry, nem az agrárok nevében kiáltja: A nemesség nem kapitulál. Az agrárpolitika nem mágnáspolitiká. Értelme semmi egyéb, mint hogy a nemesség segíthet magán, ha a kormány cserben nem hagyja. A 28 ezer nemesi birtokból még 25.000 a nemesség kezén van. Nem kiváltságot akar, hanem jogvédelmet. Ha a kereskedelem részére lehet külön kereskedelmi jog, miért ne lehetne a földbirtok részére is.

E sajtóbéli csatározások azonban csak visszhangok, melyek a Gazda-körben, a Gazdasági Egyletek kongresszusán lefolyó szervezkedési törekvésekből törnek elő. A földbirtok bajainak javításán tanakodó e csoportok megmozdulnak a parasztság mellett, a kisbirtok megmentését homestead, birtokminimum útján követelik, az egyre erősödő kivándorlás ellenszeréül, valamint a középbirtok érdekében agrárpolitikát kívánnak, s ennek több fontos problémáját, így a nemesi birtok italmérési jogának megváltását, az örökjog reformját, a középbirtok hitbizományát, a reálhitelt, az uzsorát veszik megvitatás alá.

A mozgalom mind tárgyilagosabbá válik s az általános panaszok helyett statisztikai adatokkal, reformtervezetekkel állanak elő a földbirtok bajainak bizonyítására. Ez iránynak egyik jelensége a tekintélyes összegű pályadíj, melyet az Országos M. Gazdasági Egyesület 1884 nov. 1-i lejárati idővel kitűz a középbirtokosok, haszonbérlok, kisbirtokosok jelzálogi és személyes hitelének szükségletei tekintetében. Idetartoznak az agrárpolitikai irodalomnak nálunk első, önálló termékei, gr. Andrassy Gézának *Othont mentesítő törvények*, gr. Széchenyi Imrének *Amerikai Levelek*, Láng Lajosnak *Minimum és majorátus* című iratai.

Ez iratok ugyan főleg a parasztbirtokkal, annak tehermentesítésével elidegeníthetlenségével, a paraszt-hitbizománnyal foglalkoznak, ámde a középbirtokos

⁴⁴ Megjelent a Budapesti Szemle CXLI. k. 1910. évf. 173-199. 11.

osztályt sem hagyják ki megfontolásaik, védelmezésük köréből. És mivel az agrár-érdekek szószólói azidőtájt főleg nem-liberális oldalon találkoznak a külföldön is, így Vogelsang (*Die Nothwendigkeit einer neueren Grundentlassung d. Grundbesitzes.* 1880), Rudolf Meyer (*Heimstätten ... Gesetze.* 1883), kik közül az utóbbi két mágnásunkra különös befolyással volt, a gentry köréből ííikerülő agrárpolitikusok iránya is gyanús színben tűnik föl. A publicisztika, a pártok napi érdeke szempontjából nézve főleg e mozgalmat, egészben véve elítélő állást foglal el vele szemben, s nem méltatja sem Stein Lőrincnek (*Drei Fragen des Grundbesitzes.*), sem Schäffle Albertnek (*Die Inkorp. d. Hypothekarkredits.*) beható, tudományos munkáit a földbirtok «válságáról».

Mágnásmozgalomnak tüntetik föl, mely a nemesi középosztály érdekeinek álarca alatt minden téren a középkort akarja visszaállítani, a pénzforgalmat békjőba verni, a céhrendszert visszaállítani. Az uzsora büntetése ezidőtájt kerül törvényhozási tárgyalás alá s a kész törvény 1883 május 2-án kihirdethetik. A következő évnek az iparszabadságot szűkebb határok közé szorító törvénye (1884: XVII. t.-c.) is már előreveti árnyékát.

Nem nyilvánvaló-e, úgy hiszi sajtónk, hogy itt klerikális-feudális mozgalomról van szó, melyet hozzánk Meyer Rudolf és Vogelsang Károly importáltak, kiknek keresztényszociális, ez egyéni szabadsággal ellenkező, a korporációkat, céheket, a földbirtok kiváltságait visszaállítani kívánó világfölfogása akar magának a magyar középnemesség álarca alatt utat törni?

E különböző mozgalmak mellett a gentry-törekvés a társas érintkezésben is mindinkább napirendre kerül és szervezett társas formát az Országos Kaszinó megalakulásában ölt. A ma Gentry-Kaszinó névvel is megjelölt Országos Kaszinó 1883 januárban keletkezik. A sajtó (*Pesti Napló*) január 29-én ad róla tudósítást. „A Gentry-Klub, vagy mint a társas kör címét megállapította, az Országos Kaszinó ma megalakult. Célja a magyar társadalom művelt osztályainak érintkezési központot nyújtani, bennük a közös érdekek érvényesítésére az összetartás érzetét kifejtteni.”

A kaszinó neve, tagjai minőségének meghatározása azonban nehézséget okozott; úri klubnak, úri körnek, magyar körnek is akarták keresztelni, tagjait a középosztálybeliekből venni. A sajtó azonban mindjárt mint gentry-klubról szól felőle, – habár a társulat hivatalosan, a gentry mozgalom kiforrottságának megfelelően, az Országos Kaszinó nem jellemző neve alatt lép a világba s egyedül a tagoknak a társadalom összes művelt osztályaiból való vételével jelzi mintegy ösztönszerűen nemcsak a társadalmi réteget, melynek központja, szervezete akar lenni, hanem a gentry igazi létalapját, a nemzet legműveltebb elemeinek vezető hivatását is a közéletben.

Az Országos Kaszinó szürke neve alatt keletkezett társaskör agrár-gentry jellegét az Országos Gazda-kör számos tagjának belépése 1884-ben erősíti, úgy hogy valamint a Széchenyi István-alapította Nemzeti Kaszinó tagjainak zöme révén mágnás kaszinó, az Országos Kaszinó első alkotó elemeinek társadalmi állása következtében az ekkor már fölkapott gentry név alatt került a hétköznapi forgalomba.

A gentrynek az Országos Kaszinóban elvetett csirája, mint semmiféle csira, maga sem bír valójának igazi képzetével, alakatlan, határozatlan, embrionális állapotban van. Nem csoda hát, ha mások sem tudják, mi rejlik a gentrység mögött.

Az Országos Kaszinó első alapítói az előkelő régi középnemesség neveit viselik. Anélkül, hogy a zászlót a sereggel összetévesztenék, nem hagyhatjuk e társas tömörülés kezdőinek minőségét figyelmen kívül. Mint a francia mondja: csupa „homme de qualité”, kikhez utóbb a Beksics által (Timoleon, *Legújabb polit, divat.* 1884. 4. l.) reakcionárius filialnak nevezett gazda-kör tagjai csatlakoztak.

Az Országos Kaszinó ily módon sokak szemében exponense lesz az országos gentry-mozgalomnak, mely által a láthatatlan egyházból látható fő alatt egyesült egyházzá válik, de csak a hitnek s nem a cselekedeteknek, a szórakozásnak, eszmecserének s nem az akciónak

egyháza.

Beksics egyszerre két nagy röpiratban támad a mindinkább testet öltő gentry ellen, az imént említettben s a Cenzor név alatt közzétett *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* címűben.

Mindakettőben egynek veszi a gentryt és nemességet; hogy a nemesi renden túl, a művelt osztályok egyesülési törekvése is benne van, nem bírja vagy nem akarja észrevenni.

„A gentryt a megyei restaurációk, a tyukodi és csengeri ólmos botok gőzköréből világosabb, tisztább, nemesebb atmoszférába kell emelni.”(rdrs. és nemz. 22. 1.) Midőn így szól, nyilván nemességünkre, nem is középnemességünkre gondol, ami még világosabb, midőn (id. m. 82-120. 1.) statisztikai főlvételekkel kívánja a nemességet megnyugtatni, hogy 60%-a megtartotta vagyonát, vagy más megyében szerzett birtokot vagy éppen terjeszkedett, a 40%-nak pedig a polgárság és értelmi kereset adja alkotó elemeit, melyek között a zsidóság legfőlebb 10%-ál szerepel. Ez a polgári elem szorítja hátrább a gentryt, értsd a nemességet.

Mily érzelmeket, mily küzdelmeket rejt magában a mozgalom, mi sem bizonyítja jobban, mint Beksics számításai (id. m. 120-124. 1.) a zsidóság térfoglalása felől. Az akkori uralkodó szabadelvűpárt vezérírójának belebocsátkozása a birtokosok vallási állapotának vizsgálatába, legjobban mutatja az antiszemitizmusnak a hamu alatt izzó parazsát; két évvel vagyunk Tisza-Eszlár után.

Beksics a gentryben tisztán nemesi törekvéseket látva, a polgársággal való egyesülését, egy nagy középosztályba olvadásukat kívánja.

Csak a társadalom belső szerkezetének teljes nemismerése publicistáinknál, akik nagyrészt egyedül a közjogi, alkotmányi, személyes, pártpolitikai problémákkal foglalkoznak, adhatja Beksics tollára e szavakat: „Nem kell tehát egy társadalmi osztály sem, kizárólagosan. Egy nagy új középosztályba olvadva, vagy legalább abban érintkezve s azáltal összekötve *í* kell valamennyi.”

Beksics nem beszélne oly nyugodtan, ha meggondolja, hogy gondolatának ellentmond a közép mellett a felső és alsó osztály létezése, hogy az általa annyira kívánt nagy középosztály, a bourgeoisie, a társadalomnak leginkább ostromlott osztálya, hogy olyan nagy középosztályt sehol nem ismer a világ, mert az mindenütt magában tagolt, hogy a szocialista irányzat minden osztálykülönbséget ostromol.

Beksics másik röpirata (Timoleon: *Legújabb polit, divat.*) a gentryt az arisztokrácia, azaz a mágnásság és főpapság szövetségeseiként ostromolja. A rókavadász mágnás vörös kabátja s a főpap lilaszegélyű reverendája tetszik a gentrynek, egy részét megmételtyezte a feudális és klerikális áradat.

Az epébe mártott, szenvedélyes irat megfejtése az 1884. január 14-i szavazásban rejlik, midőn a főrendek másodszer vetik vissza a keresztyének és zsidók közötti házasságokat megengedő javaslatot.

Berzeviczy az első irodalmunkban, aki a gentry természetének tisztázásához fog. Négy vezércikkben foglalkozik vele. (*Nemzet*, 1884 szept. 28., 29. és okt. 1., 2-iki számai. Újra kiadva, Berzeviczy: *Beszédek és tanulmányok*, II. köt. 233-261. I. 1905.)

Helyesen mutat rá, mily eltérő értelemben használjuk mi a gentry szót, mint azok, akiktől kölcsönöztük, az angolok. Szerinte „míg ugyanis nálunk rendszerint szigorúan megkülönböztetve csak a köznemességet értjük alatta, angol értelemben ez a szó annyit jelent, mint az egész művelt középosztály, melyben benne foglaltatnak a nagyobb földbirtokosok, a tudomány emberei, a jogászok, a nagykereskedők, papok, katonatisztek, stb. születésre való tekintet nélkül.

Ez eltérés köztünk s az angolok közt kétségtelen, de nem állapítja meg a teljes valóságot, midőn egyrészt az angol gentry-ben a születési elvet teljesen hiányzóan állítja, másrészt midőn mindazokra alkalmazza a születési gög motívumát, akik a művelt felső osztályúakat, közös érdekeik és közös kötelezettségeik alapján, melyekkel a nemzetnek tartoznak, akár

nemesek, akár nemtelenek, a gentry zászló alatt tömöríteni kívánták.

Mert voltak ilyenek is, voltak, akik belátták a tárgyilagos okokat, birtok- és megélhetési viszonyokat, melyek a nemesség s a honoratiorok összetartását szükségessé tették. Berzeviczy ezekkel nem, csak a gentrynek „nagyobb részével” foglalkozik, mely szerinte – s azt hiszem nem alaptalanul mondja – „a nem-nemes osztályokat ma, midőn politikában és társadalomban tért foglalni kezdenek, kevésbé jó szemmel nézi, mint akkor, midőn még csak az alkotmány sáncaiba való fölvetelükről volt szó”.

Bántja az antiszemitizmusnak tagadhatatlan elterjedése a köznemességben, méltatlannak találja arra, hogy fertálmágnás hajlamokat mutat, hogy a mágnásság satellitája kíván lenni, hogy nemcsak a 48 előtti, de még a hatvanas évekhez viszonyítva is mennyire retrográd irányt vett minden tekintetben.

„A gentry ugyanis ... divatos és tág körökben népszerű shiboletth-té lett... mint szignatúra szokott szerepelni, avégből, hogy általa népszerűvé és jóhangzásúvá tétessenek oly politikai eszmék és tervek, amelyeket a maguk valóságában fölismerve, a magyar közvélemény ma is visszautasítana.”

Midőn Berzeviczy ekként a régi nemes hevével száll síkra a nemesség téves velleitásai ellen, téved, ha egyben az alakulandó új középosztálytól azt kívánja, hogy az demokratikus, mindenkifölött liberális legyen. A csekélyszámú középosztály, de főleg annak az a felsőbb rétege, mely p. o. Angliában a gentryt alkotja, nem lehet mindenáron demokratikus, de liberális sem. Hisz Angliában szorosán összetartozik a főnemességgel, melynek nem elsőszülött fiai a gentryvel együtt élnek, hasonló foglalkozást űznek s egybeházasodnak. Mindig lesz annak arisztokratikus nisusa, amíg az alsó osztály számerejével le nem szavazza, a közéletből ki nem üldözi. Vezetni fog akarni, abban részes lenni szellemi erejénél fogva. Liberális pedig ahhoz képest lesz, amint az egyéni szabadságnak a nemzetre s önmagára kisebb, vagy nagyobb szükségét, üdvös vagy kárhozatos voltát látja.

Nagylelkűen mondja Berzeviczy, hogy a nemes ember mai nap más valami által nem emelkedhet embertársa fölé, mint személyes tulajdonai, munkái, tettei által.

A társadalmi etikának e helyes elve nem kívánja azonban, hogy a nemesség s a társadalmi magasabb hivatásban vele osztozkodó honoratiorok testületi szervezkedés, birtokpolitikai, örökjogi törvényhozás útján ne keressék öröklött vagy újonnan szerzett erkölcsi tőkéjüknek külső biztosítékait.

Csak a pártpolitikai érzékenység magyarázhatja a gyanakvást, mely a földbirtokos-nemesség, a parasztság érdekeinek védelmére célzó törekvéseket ezidőtájt kíséri.

A tárgyilagos helyzet középirtokosságunk, parasztságunk súlyos gazdasági bajait mutatja. Ezeknél csak az a tátongó ür, mely a volt földesúr s a parasztság közt a robot megszűnése után támadt, az a közöny, az a megfélemezés, melyet birtokosságunk a parasztság irányában tanúsított, a nagyobb baj, a nagyobb szociális veszedelem.

Beksics, Berzeviczy, Láng egyaránt elismerik a közép-nemességnek nagy politikai értékét, de hibájuk, mint liberális éránké általában, abban állott, hogy e nagy bajok orvosságául mást, mint az önsegély, az önmérséklet, a takarékoság, a szorgalom erkölcsi elveit nem tudta ajánlani s azokkal a társadalmi szervezkedési törekvésekkel, azokkal a törvényhozási rendszabályokkal, melyek az elvek gyakorlativá válását támogatnák, nemcsak nem törődött, hanem azokat mindjárt meg is gyanúsította.

VI.

Nem lehetne gentry-mozgalmunk határozatlanságára jobb jellemzést találni, mint amelyet a róla a Jókainak tulajdonított röpke mondás adott: Akinek birtoka van, az nemes ember, akinek nincs, az gentry, – valamint az, amelyet róla Rákosi Jenőtől kaptam.

Mitsem említve Jókainak e mondásáról, Rákosi Jenőt kérdeztem, mint emlékszik ő e mozgalom keletkezésére, céljaira.

„A gentry első föllépése emlékezetem szerint – így ír Rákosi, – az Istóczy-féle antisemitismus idejére esik. Többet a dologról nem tudok. A dolog úgy áll, hogy mikor pénz nélkül elmaradtunk, kezdtük előszedni egyéb értékeinket. Előkerült a 48-ban eldobott y, majd címer a névjegyre és a régi nemes ember helyébe – minthogy földbirtokost is már igen sok esetben nem mondhattunk – dzsenti. (Ezt is y-nal kellene írni.)⁴⁴

E két jelesünknek lényegben egyező megítélése azonban csak a mozgalomnak szomorú oldalát, téves irányát, mondhatnám komikumát veszi észre, a benne rejlő szociális, még pedig új társadalmunk szerkezetébe is illő szociális kísérletezést vagy nem méltatja, vagy komolynak nem tartja.

A gentry név alá rejtőző fertály- és bugamánásság, a nemesség helyett a gentry névvel takarózás – vagy az okból, mert nemességet antiliberális zamata miatt mondani nem mernek, vagy mert azt a sok kis nemes, szegény nemes miatt keveslik, – a nem-nemes elemnek az a szenvedélyes kiutasítása a gentry köréből, aminőben azt Margitay Dezső, Revisor álnév alatt írt *A gentry marad!* című röpirata (Budapest, 1885) részesíti, valóban a komikumnak pompás esetei.

Ily komikuma a gentrynek egyébként eredeti hazájában is van, annak következtében, hogy a gentry jogilag nem olyan zárt rend, mint teszem az ügyvédi rend, de nem is olyan osztály, melynek vagyoni alapja, birtoka más társadalmi osztályokétól oly világosan elkülönülne, mint a kis parasztbirtoké, vagy melynek szellemi, erkölcsi birtokállományát, műveltségét oly módon lehetne körülírni, mint ahogy az angol az Oxfordman-t, az egyetemi ember szellemi szintjét a művelt olvasóéval, a „generál readerével” szembeállítja.

A szabad verseny elvének uralmán nyugvó angol társadalom, ez elv egyoldalú hatásának ellensúlyozására, ma is erősen rendi keretek közt éli életét. A rendi szerkezetű társadalmak szertartásos hierarchiáját, fokozatosságát, a méltósági és tiszteleti megkülönböztetéseket, melyeket e fokozatokhoz az etikett kapcsol, a kínai mandarin szerkezetre emlékeztető pedánsággal tartja nyilván minden valamelyes műveltségű angol a Levelező útján, vagy Burkenak és Doddnak *Peeroge, Baronetage, Knightage, Landed Gentry* című almanachjai útján, melyek íróasztalának nélkülözhetetlen eszközei, hogy mindenkit az illető levélcímbe vagy megszólításban részesíthessen, mert alig van angol, aki ezeket könyv nélkül teljes biztossággal, egyszerre tudná.

Egy ilyen Levelező (*Companion to the writing-desk.*, London Robert Hardwicke. 192. Piccadilly) például, midőn a Uentryhez tartozók neveinek függelékéről, az esquire-ről szól, egy jólismert humoristát említ, aki az esquire mai forgalmát egyenértékűnek mondta egy igen régi, de hajdan egészen világos, törvényes kitétel, mely szerint esquire olyasvalaki, akinek megélhetési eszközei nem láthatók (one who has no visible means of livelihood).

Ha az angol gentrység körének ily határozatlansága, annál fogva, mert Freeman szerint egészen a közérzésen alapszik, ily élceknek szolgálhat alkalmul, nem csodálkozhatunk, ha ami alakulni akaró gentrynek is bizonytalanok a határai és vannak komikus oldalai. Amily határozatlan gondolkozásunkban « gentry köre, époly bizonytalan a középosztályé, mint erről Münstermann Győző irata (*A középosztály önvédelme*, Kolozsvár, 1904.) tanúskodik, mely a hivatalnok-világban látja a középosztályt. Gondolkodásunk e bizonytalansága onnét van, mert bár mai törvényeink, irodalmunk névről sem ismerik többé a rendeket, tulajdonkép még ma is erősen a rendi világ eszmekörében élünk.

S mégis mind e komikum, mind e határozatlanság, mind e tökéletlenkedés alatt a nemzetnek valódi szükséglete kiáltott kielégítés után.

A megyei birtokosság, a középosztály, a jómódú vidéki urak, amely nevek alá foglalták főképp a birtokos nemességet komolyan érdekli a nemzet jövőjén gondolkozó elméket.

„Közérzés a lefolyt századokra nézve, hogy államiságunk hajóját a megyei intézmény és a birtok s az örökösödési rendszer tartották fenn. Emez volt mintegy a humus, amelyben az előbbi gyökereivel szélterjedt,” – írja Zsögöd 1887-ben (*Magánjogi tanulmányok*, II. köt. 311.

I.) s az akkori örökösödési törvényjavaslat kénytelen e közérzéssel számolni, előbbi kozmopolita irányával szakítani, s a középnemes családok fenntartására a kedvező iránynak, az utóörökösödési rendszer tervezett meghonosítása által engedményt tenni, sőt ahhoz bármily félelesen közeledni.

Zsögöd jogi dialektikája egész erejével s történetbölcseleti áttekintéssel kél a családfenntartó magyar örökjognak a megyei birtokosság szempontjából is védelmére. Ez örökjogot annál érdekesebbnek tartja, mert az közönséges, minden osztályra érvényes jog, míg a javaslat-tervezte utóörökös rendelkezés csak a vagyonos osztályok által használható kiváltság.

Az a „visszahatás, melyet konzervatívnak vagy reakcionáriusnak és általában sokféleképen nevezünk, mondja Zsögöd 1887-ben, mely ... kamatmegszorításokban, de azután különösen az úgynevezett agrárius és egyéb mozgalmakban is nyilvánult”, hozta ki a bizonytalan, félénk, gentry-mozgalmat a törvényelőkészítés világos mezejére, épen Zsögöd éles kritikája útján, melyeket az a kormányjavaslat fölött gyakorolt. Nem nevezte gentrynek a mozgalmat, hisz nemcsak az idegen jogintézmények, hanem az idegen nevek átvétele ellen is állandóan harcolt, de amit véd, az a gentry.

Ezt védi Tisza István is a *Budapesti Szemlében* (1887. 50. köt. 209. 1.) a liberális hitében megzavart szerkesztő, Gyulai Pál óvása melleit (223. 1.), bár gentrynek szintén nem, sőt –világosan nemességnek nevezi.

„A nemesség, – mondja Tisza Pólya Jakabnak *Agrárpolitikai tanulmányok* című művéhez kapcsolódó terjedelmes (177-224. 1.) és tartalmas essay-jében, – nem egyedüli tényezője már közéletünknek De azon nemesség, melynek helyes politikai érzéke, szívós erélye s hazafiúi áldozatkészsége tartá meg e nemzetet, annyi veszélyek között, ... a nemesség volna ma is arra hivatva, hogy a közéletünkbe bevont új elemeknek természetes vezéreit szolgáltassa.”

„E nemességet – ha vagyoni állapota biztosítva leend, – családi hagyományai, a közügyekben való jártassága valamint vagyoni állásának függetlensége s azon körülmény, hogy rendelkezik a közügyeknek szentelhető szabad idővel, a politikai szereplésre kiválóan alkalmassá teszi s a nép között máig is megőrzött befolyása segítségével a közügynek kiszámíthatatlan hasznára lehet.”

Midőn Tisza itt a nemességről szól, nyilván a gentryt is érti, hisz a nemességet csak mint a társadalom más osztályainak helyi vezetőit, nem ezektől elkülönítetten gondolja. E nemességet a nemzet életére oly fontosnak tekinti, hogy a liberális jelszavak terrorizmusával bátran szembeszállva, nem fél, ha a szabadelvűtlenség népszerűtlen nevével illetik is és középbirtokosságunk részére egyenesen az elsőszülöttségi hit-bizomány létesítését követeli.

Mivel a végrendelezési szabadságnak, az utóörökösödésnek Angliában dívó rendszerét, melyet Pólya Jakabnak bíráló alá vett munkája, oly részletesen tárgyal, hagyományainknál fogva, melyek az egyenlő osztályokhoz szoktattak, meg-honosíthatónak nem véli, inkább az elsőszülöttségi örökösödési rendnek, a hitbizományi intézménynek királyi kegyelem helyett mindenki részére nyitvatartását kívánná, aki a törvényes kellékeknek eleget bír tenni, nevezetesen legalább 6-800 frtnyi földadót fizet.

Vajon alkalmas eszköz volt-e a Tisza István-javasolta hitbizomány, a Zsögöd-bírálta kormányjavaslat, avagy arra elégséges-e a Zsögöd-védte magyar ági öröklés? – az külön tárgyalást igényel. De hogy mindannyi a gentry léte, szüksége körül forog, nyilvánvaló.

Kétségtelen ugyan, hogy a gentry létezése Angliában a végrendelezési szabadságon vagy végrendelet hiányában, ingatlanokra vonatkozólag, az elsőszülöttségi öröklésen nyugszik. Az elsőnél fogva az atya egész vagyont egy gyermekének hagyhatja a többiek kizárásával, örökösének utóörökösöt rendelhet, igaz nem végtelenbe, mert utóörökösül csak a végrendelezéskor már élő személyek, tehát a legkedvezőbb esetben dedunokák s ezeknek oly leszármazói nevezhetők, akik a már élők után 21 éven belül születnek. A végrendelezési

szabadság, mely minden angolt egyformán megillet, s melyhez semmiféle királyi vagy más állami hatósági engedély nem kívántatik, lényegében nem egyéb, mint korlátolt hitbizománylétesítési jog, mellyel üzletemberek, vállalattulajdonosok is élnek, hogy nagyberendezésű üzletük fennállását hosszabb időre biztosítsák.

Hasonló módon hat a végrendelet hiányában beálló törvényes örökösödés, mely ingatlanokban az elsőszülöttség elve, tehát a mi hitbizományaink szokásos módja szerint történik.

A korlátolt angol hitbizományi rendszer (entail) uralma alatt áll az angol földbirtok háromnegyedrésze; szokásban van ez nemcsak a nagy- és közép-, hanem a kisbirtokon is. Ezen alapszik az angol felsőbb osztályok parlamenti fölénye, ezáltal lehetséges a gentrynek az önkormányzat teljesítése s a vele járó hatalom.

Ámde az is bizonyos, hogy e rendszer az angol nép sokszázados életének gyümölcse, éppúgy, mint a mi ági örökösödésünk a miénknek. Egy nemzet jogi rendjének megvan a maga pszichológiája és logikája, mely rend a társadalomnak új szükségleteivel, az állami élet új követelményeivel szemben és külön érték, külön erő, melyet azokhoz tetszés szerint idomítani, átformálni büntetlenül, a nemzet kára nélkül nem lehet.

Ennélfogva azt a kérdést: jogunk sok százados hagyományai mellett, a nemzet új középosztályának, a gentrynek fenntartása mily birtok és örökösödési rendszer a megfelelő, az illetékes jogászok hatáskörébe utalva, annak a nevezetes szociálpolitikai jelenségnek megállapítására szorítkozunk, hogy a 80-as évek első felében még reakcionáriusnak kikiáltott gentry-mozgalom a szabadelvű tábornak egy akkor, igaz, még fiatal katonájában, Tisza Istvánban is határozott védőre talál.

Amit 1883-ban (*Pesti Napló* május 19.) gr. Széchenyi Imre gyanúsítások közepett védelmez: a középbirtokos osztályt, melyen a nemzet századokon át nyugodott, s ennek fenntartására a végrendelezési szabadság tágítását, a hitbizomány-alapítás lehetővé tételét annak még határozottabban áll a pártjára Tisza István. El akarja oszlatni a tévhitet, hogy a hitbizomány célja a családi fény érdekében állana. A nemzet érdekében éli az, hogy erős középosztálya legyen, mely az önkormányzat terheinek viselését megbírná s erre való a hitbizomány.

Amint gr. Széchenyi Imre az angol kereskedelem felsőbbbőségét a francia fölött abból is magyarázza, hogy egy angol cég a végrendelezési szabadság által nemzedékeken át fennállhat, a francia ellenben minden emberöltőn át feloszlik az egyenlő osztály következtében, azonképen idézi elő az angol elsőszülöttségi jog Tisza István szerint az angol társadalom különböző rétegei között az egészséges vérkeringést azáltal, hogy a másodszülött fiúkat más pályákra kényszeríti.

A szabadelvűpárt vezérének, Tisza Kálmánnak fiát, Tisza Istvánt csodálkozva látják a nemesség érdekében a hitbizomány mellett síkraszállni, de nem dobálják meg többé Meyer Rudolf és Vogelsang Károlytól tanult junker-eszmék vádjával, nem tulajdonítanak neki, mint gr. Széchenyi Imre, gr. Andrássy Gézának, titkos mágnási célokat, melyeknek burkolására, csak cégérnek használják a közép- és kis-birtok védelmeit.

A közép-birtok, a középosztály, a gentry jövője így terelődik a törekvések, az óhajok, az irányok megfoghatatlan világából, a statisztikai becslések bizonytalan kódéből a jogi rendezésnek világos mezejére és itt igen helyesen az osztályképződésnek egyik főtényezője, az örökjog az, mely a jövő szempontjából vizsgálat alá kerül.

Igaz, e vizsgálat gyakorlati eredmény nélkül végződik, a nemzet azt hiszi, közjogi, egyházpolitikai szükségletei előbbre valók, mint 48 utáni társadalmának, mágnási és középrendjének, iparosságának, parasztságának, ipari és földműves munkásságának életét rendezni. A szabadelvű, demokratikus haladás a *laissez faire* üres jelszavaival elintézhetheti véli az újkor nagy problémáját, a szociális viszonyok rendezését, mely pedig épp ott a legégetőbb, épp ott kíván legsürgősebben állami szabályozást, szociális politikát, ahol a korlátok, az

intézmények ledőltek, melyek az előbbi időkben a szociális csoportok közti viszonyt rendezték s ahol az egyéneket magukra hagyó szabad verseny folytán a vagyonszülte osztályoknak harca egymás ellen természetesen kitör.

Közös ügyek vagy personal unió Ausztriával, hivatalnokok kormányi kinevezése vagy választása, egyházi vagy polgári házasság: ezek töltik ki a nemzet életét 25 év óta. Annak, amiből a nemzet erejét meríti: társadalmának produktív munkája gazdasági és szellemi téren s e munka szervezetei, ú. m. a társadalmi foglalkozások, rendek s ezek különböző vagyoni erejű osztályai, röviden a szociálpolitika, a nemzet törvényhozását, kormányát, országgló hatalmát hidegen hagyja.

A való élet bajai azonban előtörnek a társadalomból, az páros és földműves munkásság, a földbirtokosság köréből, s a gentry mozgalom, mely nem bír a törvényhozás csarnokáig eljutni, agrártörökvések alakjában érezteti mégis hatását, melyek a gentry körén túlmenve, először a kisbirtokosság megmentését tűzik ki célul a szövetkezetek útján.

Gr. Károlyi Sándor 1886-ban alapítja meg a pestmegyei kisemberek szövetkezetét, mely azóta hatalmas, országos hálózattal vette körül a hazai parasztságot.

E szövetkezeti szervezkedés mellett a földbirtok érdekeinek védelmére, az Orsz. M. Gazdasági Egyesületből kiindulva, külön agrár sajtóban, agrár egyesületek-, társulatokban, a törvényhozásban a 80-as évekenél sokkal erősebb élet mutatkozik, mely azonban a nagy-, a közép- és kis-birtok érdekeit egyaránt felölelve, a gentryt még mindig a maga kiforratlanságában mutatja.

Amily alaktalan a gentry, mint politikai és társadalmi cselekvésre képes csoport, mint intézményesen megszilárdult társadalmi osztály, éppoly határozott jelenséggé válik a társas érintkezésben, a szórakozás- és mulatságban.

Mivel azonban a társadalom az emberi munkának, a szellemi és anyagi javak külön csoportjai szerint, rendek, osztályok szerinti végzése e különböző rendű és osztályú munkálódók- és birtokosoknak merő szórakozás és mulatás céljából való érintkezése, a kaszinózás, a bálozás, a sport, egymagukban, a munka- és birtokcsoportoknak világos kialakulása és tudatos együttműködése nélkül, minden szociálpolitikai jelentőségnek híjával van.

A társas szórakozás és mulatás az egyenlő birtokúak vagy foglalkozásúak közt erősíti a kapcsolatokat, melyek az egyhivatásúakat, egyforma módúakat más társadalmi csoportok iránti kötelezettségeik és érdekeik tekintetében egybekötik, de a kapcsolat megteremteni nem bírják.

A mindennapi társaséletben vagy a költészet világának színpadán oly sűrűn szereplő gentry nem szociálpolitikai tényező, mert immár hosszú élete ellenére is merő vágyakozás, ösztön, egy társadalmi csoport szeretetének s a más csoportok iránti ellenszenvének ösztöne, ezen túl még a csoportok létérdekeinek és más társadalmi hivatásának értelmi fontolgatása; de e vágyakodás, ösztön és fontolgatás akarattá sűrűdni nem bírnak. A gentry érzelm fogalom is, de nem akció.

VII.

Nevezetes nap a magyar gentry történetében 1907 november 14-e, amelyről az 1908 júniusában elhalt gróf Pálffy János végrendelete kelt.

Kiváló jogásznunk, dr. Králik Lajos, akinek hitbizományi ügyekben nagy gyakorlata volt, *Hitbizományi jogunkról, Pálffy János gróf végrendelete* című, 1909-ben Budapesten megjelent, 70 negyedrért oldalú munkálatban ismertette e halhatatlan alkotást és mélyreható reflexiókkal kíséerte.

Halhatatlan, mert oly közcélokat állandósít nagy alapítványaiival, melyek a nemzet legmagasabb szellemi szükségleteinek kielégítését biztosítják.

Már a Szépművészeti Múzeumnak hagyott nagyszerű képgyűjtemény, a királyfai, bajmóci

várkastélyokban műtárgyak és festményekből alkotott múzeumok ily nemzeti jelentőségű alkotások.

Ami által e nagy alapítványokat tetézte s egyben a magyar gentry létföltételeit erősítette, az három más alapítványa a magyar középosztály érdekében.

Az egyik a vöröskői várban középiskolai tanárok részére alapított üdülőhely 3V₂ millió koronára becsült birtokkal.

A másik 1.743.000 korona érlékű, a magyar középosztály gyermekei részére alakítandó ösztöndíjalapítvány, melyből ezek közép- és felsőiskolai tanulmányaik folytatására 700 és 1000 koronás ösztöndíjakban részesüljenek.

A harmadik, 5.600.000 koronás alapítvány, melynek jövedelmeiből kiváló tehetségű ifjak a hazai főiskolák elvégzése után évi 4-6000 korona segílyt kapnak, hogy külföldi híres iskolát, mestert, műhelyeket, gyárat tanulmányozhassanak.

Szándékát, célját ez alapítványokkal következőleg fejezte ki a végrendelező. „Úgy voltam és vagyok mindenkoron meggyőződve, hogy a magyar államnak, mint ilyennek, föltétlenül szüksége van arra, miszerint a törzsét képező magyar középosztály fenntartassék és mindinkább gyarapítva erősíttessék.” Ez osztály megbecsülésének bizonyítéka az a mellékes rendelkezés is, hogy a hitbizományi gondnokot a régi magyar középosztályból kell venni.

Gr. Pálffy Jánosnak ez alapítványai által lép ki először határozottan a magyar gentry az érzés, az értelmi tervezés ködéből az akció világába, élő valamivé válik, mert az alapítványi cél: a középosztály fenntartása és erősítése, megnyeri az alapítvány jövedelmeiben eszközeit, az alapítvány gondozóiban cselekvő személyeit.

Mindenesetre csekély még az élet, melyet ez alapítványok a gentrybe öntenek, de mégis mennyivel több, mint az irodalmi tervezgetés, a társaséleti, kaszinói szervezkedés.

Gr. Pálffy János megtette, amit egy ember tehet egy egész osztályért. S amit tett, emberileg véve annál szebb, mert nem is a maga osztályáért tette. Gr. Pálffy János rendelkezései, alapítványai világosan mutatják szociálpolitikai éleslátását általában, de azon irányban is helyes fölfogását, mennyire mehet egyes embernek, ha még oly dinasztia is, szociálpolitikai hatása.

A társadalom valamely osztályának, rendjének létezése, közületi érvényesülése éppoly mértékben függ az anyagi, mint a szellemi javaktól, melyeknek birtokában van. Utóbbiakhoz a nevelés által jut s velők az anyagiakat is meg- vagy visszaszerezheti.

Az angol gentrynek nagy politikai és társadalmi súlya a közéletben attól a neveléstől is függ, melyet régi, híres közép-és főiskoláin nyer és pedig, majd azt mondhatni, kizárólag nyer. Mert az angol társadalomnak a gentryn alul álló rétegei csak gyéren jutnak el a magasabb neveléshez.

Az Anglia sorsát intéző elemek erkölcsi és szellemi nevelése főiskoláin nyugszik, melyeket Wellington élte alkonyán újra meglátogatva, tette híres kijelentését: „Itt nyertük meg a Waterlooi ütközetet.”

Ugyanez a gondolat vezette az angol világalom legmodernebb képviselőjét, Dél-Afrika gyémántkirályát, Rhodes Cecilt, kitől Rhodesia, a részvénytársasági alapon szervezkedett gyarmat a nevét nyerte s akit Afrika Napóleonjának is hittak, midőn az angol egyetemeken nagyszámú ösztöndíjat alapított a célból, hogy a világbirodalom legtávolabbi részeiből jöhessenek tanulók angol egyetemekre s ott az anyaország szellemével elteljenek.

Gróf Pálffy János a magyar gentrynek ily Rhodes Cecil-je.

Ugyanő azzal a végrendeletével, mely a gentry hálájára érdemesíti, a magyar mágnásságnak is nevezetes útmutatója lett, midőn a mágnásság létjoga és létföltételei tekintetében hitbizományi rendelkezéseket tesz, melyek sokat ostromolt hitbizományi intézményünk tekintetében gyökeres újításokat létesítenek.

Králik figyelmét gr. Pálffy János végrendeletének hitbizományi jogunkra vonatkozó ez újításai kötik le különösen. Nem híve a mai hitbizományi intézménynek, kijelenti azonban,

hogy a szabad forgalomért ma már nem lelkesedik annyira, mint 30 évvel ezelőtt. „Mert sajnos, nem csinálunk a szabadság alapján elegendő törvényt; nem üldözzük a léhaságot; nem pártoljuk a szorgalmas embert úgy, amint kellene.”

Gróf Pálffy János azonban hitbizományi jogunkat át akarja alakítani s errenézve oly új, a külföldön sem található tervei vannak, melyekkel Králik nézete szerint annak is foglalkoznia kell, aki az intézménynek nem barátja, s melynek elfogadásával az intézmény tán fenntartható.

A nemes gróf azon föltevéséből indul ki, hogy csak az alapíthasson hitbizományt, aki a hazának nagy, állandó, áldásos szolgálatokat tesz. Szakít továbbá a mai gyakorlattal, mely a vagyont csak egy családtagnak hagyja és a többit a jósorsra bizza. Gróf Pálffy János a Pálffy-család minden tagjának nyújt, bár különböző jövedelmet, apanázs, hozomány, nevelési járadék alakjában.

Azt gondolhatta, mi haszna van annak, ha egy Pálffy grófnak milliányi, évi jövedelme van. Jobb, ha ebben negyvenen osztoznak, nevelődnek. Ebből idők folyamán előállhat újra egy hatalmas nagy Pálffy. A hitbizomány ne legyen egy ember szertelen kiváltsága, hanem pepinéria, melyből nagy emberek kerülhetnek ki.

Králikot, mint a magyar középosztály tagját, ezen förendelkezések mellett, gróf Pálffy Jánosnak egyéb rendelkezései is, mint a tartaléktőke alakításának megkövetelése, a birtokállomány nagyobb felének erdőbe helyezése, a legnagyobb elismerésre hangolják, mely végül abba a hálatelt nyilatkozatba tömörül: gróf Pálffy János „volt az, aki a haza oltárára ezer éves fennállása alatt a legnagyobb áldozatot tette le.”

Králik megragadó jellemzése, melyet gróf Pálffy János végrendeletéről, az abban tett alapítványok, jogi felfogások fontosságáról adott, serkentett jelen szociálpolitikai visszatekintés- és elmélkedésre. Teljesen osztozva Králiknak gr. Pálffy János iránti elismerésében, végrendeletének fontosságát más irányban is szeretnők erősebben kiemelni s tárgyunkkal kapcsolatba hozni.

E végrendelet ugyanis nemcsak a birtokos középosztálynak vagy, más alakulási törekvései szerint, a szélesebbkörű gentrynek szociálpolitikai létjogosultságát, hivatását és létföltételeit veti föl. Hallgatag, lappangva, e végrendeleti intézkedések a mágnásságéit is érintik, aminthogy Králik is ennek közéleti szereplését teszi a végrendelet megbeszélése alkalmával megjegyzéseinek tárgyává.

Mintha érezte volna a mágnás-dinaszta, hogy saját rendjének léte mint kapcsolódik a gentryéhez; hogy közhivatásának betöltéséhez miképen szorul mindegyik bizonyos fokig egyforma eszközökre; hogy amint a társadalmi osztályok, karok közt általában nem szabad áthághatatlan válaszfalnak lenni, a mágnásság is csak addig maradhat fenn, ameddig a hozzá legközelebb álló társadalmi réteggel össze van kapcsolva; főként pedig, ha a nemzet állami és társadalmi rendjében valami nélkülözhetetlen, csak általa teljesíthető munkát végez, ha valami külön hivatást tölt be.

Már-már feledésbe megy ugyanis a szocialista törekvések, a legalsóbb rendnek tervezett politikai egyenjogúsítása idejében, hogy a mágnásság a nemzet érdekében fenntartott rend, csakúgy mint az orvosi, az ügyvédi rend.

A mágnásságot mai nap egynek veszik latifundium-bíráásával s az emberek részéről a rendesnél nagyobb megkülönböztetéssel, megbecsüléssel.

A mágnásság külön hivatása elhomályosul a közönségnél, de magánál a mágnási rendnél is. Egyszerű vagyoni és tiszteleti kiváltságnak, társaséleti előkelőségnek, véletlen szerencsének tekintik, mely érdemtelenekeket ruház föl hatalommal, jóléttel, tisztelettel.

Ami könnyen megtéveszt, az a mágnásság megszerzésének módjában rejlik. A mágnási rendbe, hivatásba az illető beleszületik, az ügyvédibe, az orvosiba kimutatott képességek alapján bevétetik.

Szinte komikusnak látszik mágnási hivatásról beszélni. A mágnási intézmények ratiója

szerint azonban, melyen léte nyugszik, nagyon is van az. A fölszínes ítélő nem veszi észre, hogy a születés véletlene által való elnyerését a törvényhozói hivatásnak, a született főrendnek előnyösbítését a közhivataloknál, nem kevésbé számításból fogadják el a nemzetek, mint az orvosokét a karbelieik képesítése alapján. A főrendiek védelmezett, mert másként meg nem határozható képességek alapján bocsáttatnak hivatásuk gyakorlatára. E védelem egy hagyományosan közügyekkel foglalkozó rendhez tartozásra egy ily rendütői való származásra vagy vagyonra támaszkodik. Ha e védelem beválik, oly képességeket, oly szolgálatokat biztosít a nemzetnek, aminőket ez sem testületi, sem általános választástól, sem királyi kinevezéstől nem várhat.

Igen, de ha be nem válik s a mágnásság se buzgóságot, se fáradságot, se hozzáértést, se éleslátást, se függetlenséget, se áldozatkészséget nem hoz a haza oltárára?

Biz ez megtörténhetik, csakúgy, mint ahogyan az orvosi, az ügyvédi, hivatalnoki rendben nem-képesek is bejutnak, a képesek pedig kizáratnak s az egész rend hivatásának szükséges színvonala alatt marad.

Králik hitbizományos urainkról mondja (27. 1.), hogy kétségen kívül van valami ideális céljuk, *raison d'être*-jok a törvényhozásban, a kormányban, a hadseregben. Ecél biztosítására őket törvénnyel egy testületbe kellene egyesíteni, hogy a hozzátartozók fölött a fegyelmi hatalom egy nemét gyakorolják, mert ma nem látjuk életüket közcéljuknak megfelelően berendezve.

Nem kell egyéb, mint a hitbizományosok körét kiszélesíteni a valóságos főrendekig s azok ideális *raison d'être*-jét, célját ezeknél is megtaláljuk. Velők szemben is azt a követelést támaszthatni, hogy tagjaik mágnási hivatása betöltéséről, ha nem is Králik javaslata szerint, de valamiképp gondoskodjanak.

Nemzetünk rászorul mágnássága szolgálatára s ez csak e szolgálata által tarthatja fenn továbbra is főuraságát, főrendiségét, elsőségét a nemzetnek állami és társadalmi életében, veheti továbbra is igénybe a közrendűektől azt a nagyobb megtiszteltetést, melyet tőlük megkövetel.

A mágnásság hivatása betöltéséhez ifjú nemzedékének képzése, nevelése, még pedig közintézeti nevelése, azután a közszolgalat alsó fokain való kiképzése, együtt szolgálása a nem-főrendűekkel elkerülhetetlen. Enélkül társadalmunk mai átalakulási folyamában, ideig-óráig az állami és társadalmi élet asztaldíszé lehet csak, de nemzete éhe, szomja csillapításához nem járulhat, vezető állását fenn nem tarthatja.

Disce regi prius, quam regere, ez a régi bölcs mondás, tanulj előbb vezetetni, hogy aztán vezethess, sugallta gróf Pálffy végrendeletét, midőn nemzetsége valamennyi tagjának neveléséről gondoskodott és amidőn a magyar középosztály részére is 12 millió körül járó nevelési alapítványt tett.

De ez egynemű rendelkezései által azt a szoros kapcsolatot is kifejezni látszik, melynek a mágnásságot és a középosztály legfelsőbb rétegét, a gentryt egybe kell fűznie kötelességeinek rokonsága, műveltségének hasonlósága, érdekeinek sokbani közössége által. A gentry léte, közéleti működése a mágnásságon is múlik, amint viszont a mágnásság csak úgy működhetik a nemzet javára, ha a gentryvel karöltve működik. Az arisztokrácia gyűlöletessé válik, ha néhány száz családra van korlátozva, ha ellenben a nemzetnek összes magasbb értékű elemeivel, a gentryvel együtt működik, hatalmát, befolyását természetesnek találják.

A mágnásságnak nem szabad elszakadni a gentrytől, nem szabad lenézni, kicsinyelni a rendjén kívül állókat s a gentrynek nem szabad kapaszkodni a mágnásság után, ahogyan mindez a jelenben előfordul. Ez elszigeteli az elsőt, nevetségessé teszi az utóbbit.

Lehet-e ezt várni főrendünknek mai biztosított közjogi állása, egészben fényes vagyoni viszonyai s a gentrynek vagyoni pusztulása, a társadalmi, politikai szerepének bizonytalansága mellett? Természetesen kérdés, melyre ki merne feleletet adni?

Az a régi úr, mely egy Széchenyi István s a köznemesség között tátongott, még ma sincs

áthidalva. A gentry egy -részének kapaszkodása a mágnássággal való együttélés után sem szűnt meg s nem egyszer furcsán nyilatkozik meg. Nem tudom, van-e még nyoma Erdélyben a 25 évvel ezelőtt teljes erőben levő szokásnak, hogy a gentrynek oly leányait, kiknek nagyanyja báróné volt, comtesse-nek hívta a világ. Mily ellenkező az angol szokás, ott a vicomte-ok és bárók leányait sem illeti meg a lady cím, csak miss-ek azok, egyedüli megkülönböztetésük nem-főrendűek leányaitól, hogy nevük elé a honourabile cím tétetik, p. o. Honourable miss Sophia Bercy, ha az illető bárónak vagy vicomtenak a leánya, ha nem ez, egyszerűen miss Sophia Bercy.

A gentry egy része ekként erőltetvén a mágnássággal való összeköttetést, oly elemeket tart vissza a gentryhez csatlakozástól, melyek annak erejét nevelnék. Hasonló nehézséget szül a gentrynek a nemességre szorítása, atyafiságos viszonyként tekintése, aminek egyik szimptomája a társaséleti tegezés. Ez ugyan a mi társas érintkezésünk nehézségeinek radikális megoldására kitalált segítő eszköz is, mely a címgazdagságunkból származó társaséleti abszurditásokkal akar rövidesen végezni, de alapjában a gentrynek a nemesi atyafiságos viszonyal való azonosításából származik.

A gentry kialakulásának nehézsége tehát egyrészt a mágnássághoz való viszonyában rejlik. De ugyanily nehézség van a polgársággal szemben.

A gentry vagyoni viszonyai nem jók. A földbirtok tehermentesítése, az örökjog rendezése, a vagyonos polgárság legjobb elemeinek fölvétele által a maga körébe, javulhatnak.

A birtokpolitikai, örökösödési törvények még soká fognak magukra várni, a polgári elemből való nagyobb erősödésnek pedig útját állja az, hogy annak épen az a része, mely vagyonánál, műveltségénél fogva erre legalkalmasabb volna: a gazdag zsidóság faji különbsége, vallása, modora, életfelfogása, társadalmi állásának, érdemeinek újkeletű volta miatt záratik ki a gentryből, melynek keretét, alapját az Aristoteles-kívánta régi vagyon, a régi jelesség alkotja.

A magyar gentry akkor lenne teljes, ha az Országos és a Lipótvárosi Kaszinók megszűnnének társadalmi csoportok lenni s geográfiai fogalmakká válnának. A két fővárosi kaszinó szimbólummá lett s mint ilyenekkel jelezzük a mögöttük levő irányokat. E szimbólumok egyben ezért is jellemzők, hogy a gentry, mely Angliában a vidéken él és hat, nálunk a főváros útján keresi kialakulása eszközeit. A sok támadás, gyanúsítás, mely a gentryt éri, benne a feudális uralom föltámadását látja, jórésztben elmaradt volna, ha társadalmunknak imént említett két csoportja nem állana ily ellenlábasként egymással szemben.

Lesz-e köztük kiegyenlítés? Nemzetünkre époly fontos, mint a szász és a normann elem egybeolvadása az angolba. Mik a kiegyenlítés eszközei? Az idő, mely néhány nemzedéken át a magyar és keresztyén eszmének egyre nagyobb terjedését fogja magával hozni s a zsidóságot hozzánk áthasonlíani. Ha erre nem számíthatunk, ha a zsidóság színe-java a nemzetközi s keresztyénellenes iránynak állandóan oda adja magát s így akar vezetni, mint ahogy egyrésze utóbb tényleg ily útra lépett, ez esetben, nem lehelvén egy nemzetnek két vezető osztálya, a legvésezebb visszavonásnak és harcnak nézünk eléje, mely a magyar szellem, a keresztyén szellem uralmáért fog folyni.

A zsidóságot, hisszük, józansága fogja a harctól, a vezérszerep igénylésétől visszatartani s befogja érni azzal a hivatással, mely igen nagy: a magyar nemzetnek azokat a tulajdonságokat, erényeket megadni, melyeknek híjával van.

A Králik munkája által ébresztett gondolataink végére érve, abban foglalhatjuk össze azok eredményét, hogy a gentry-mozgalom helyes, természetes, bármily távol álljunk is célja megvalósulásától, ennek vagyoni és törvényhozási eszközeitől, azoknak a kötelességeknek tudata- és elvállalásától, melyek lényegét teszik és bármily tévelygések jelöljék is eddigi útját.

A gentry a lovagi intézménynek modern alakja, mely a keresztyén világ legszebb alkotásai közé tartozik. A magyar gentry is a lovagias eszmekörből, a nemesség ideális

hagyományaiból nőtt ki s ez eszmekört, az ideális hagyományokat, a régi kiváltságok nélkül, a magyarság életcélja szolgálatába akarja állítani, a magyar szellem fenntartására, erősítésére akarja hasznosítani, amely szellemnek leglelke, megalakulásánál, történelmi viszontagságainál fogva, keresztyén.

A magyar nemzet európai jelzője a lovagias magyar nemzet; ennek a jelzőnek akar fenntartója lenni az újkor változott körülményei között a gentry-mozgalom. Magvában, lényegében, ha a látszat néha más is, nem hidalgóság ez, hanem gentleman-ség. Akik e név alatt indultak útra a magyar társadalom azon rétegének akcióképessé tételére, mely a főnemességgel együtt századokon ál e haza sorsát intézte, sejtelmével vagy tudatával bírtak törekvéseiknek.

Tudták, érezték, hogy a gentlemanség, mint Kunz Jenő oly szépen kifejti, (*A munka*, 1901. Budapest. 352. I.) a munkán alapszik, azon a munkán, melyet kiki önmagán s önmagáért s azon, melyet másokkal együtt közcélokra végez. „Aki mindkét irányban szorgalmatos munkát végez, az előbb-utóbb megszerzi magának a „művelt”, a szó igazi értelmében „az úri embernek”, a gentlemannak” legnagyobb predikátumát, melyre a kultúrnépnél még a királyok is aspirálnak. A *Times* elősorolva a walesi herceg összes jótulajdonságait, ilyképen összezezi azokat: „Egyszóval ő tetőtől-talpig angol gentleman.” A „művelt”, az „igazi úri ember”, a gentleman abban különbözik attól, aki csak éleseszű vagy tanult, – és lenne bár a legprofundusabb tudós, – hogy kedélye is ki van művelve, hogy fogékony az erkölcsi szép és nemes iránt; ismeretei, szellemi kultúrája folytán pedig különbözik a tudatlan, jóindulatú embertől, a merően „jó embertől”: mindkét tekintetben pedig különbözik az „úrtól” a köznép értelmében: a merően gazdagtól és hatalmastól.”

Amit itt Kunz Jenő a bölcselmi absztrakció rövidségével a gentlemanség értelmére nézve világossá tesz, azt a nagy francia pozitívista, Taine Hypolit körülményes, részletes jellemzéssel akarja elérni.

Angol útjáról adott jegyzeteiben (*Notes sur l'Angleterre*, 1. kiad. 1871-ben, VIII. kiad. 1883-ban, 194 lap) a gentleman szó, amint mondja, oly fontos szó, erősen foglalkoztatja; mindenkép igyekszik jól megérteni.

Gentleman-e valaki? ez az első, a döntő kérdés, melyet az emberre nézve fölvetnek s azt akarják vele mondani, a felsőbb osztályhoz tartozik-e a kérdéses egyén vagy nem? – De min ismerszik meg, hogy valaki a felsőbb osztályhoz tartozik? – Franciában nincs a gentleman-ra szó, mert hiányzik a tárgy, melyet vele jelölni akarnak, hisz e három szótag, ahogy az angolok értik, az angol társadalom történelmét foglalja össze. A nemesek, a lovagok Angliában együtt maradtak a néppel, soraik nyitva maradtak a tehetségek előtt, magukhoz kapcsolták a nem-nemesek, a rotüre színe-javát s az állam, a község uralkodó, vezető, vagy legalább is befolyásos személyei maradtak. Evégből alkalmazkodtak korukhoz és szerepükhöz; adminisztrátorok, pártfogók, reformerek, a közügyek jó intézői, szorgalmas, képes, tanult emberek; a nemzet legtisztábban látó, legfüggetlenebb, leghasznosabb polgárai.

E modell után, e mintára formálódott a gentleman fogalma, mely magában egyesíti az angol felsőbb osztály jellemző vonásait, először is a legjobban szembeötlőket, minők: független vagyoni helyzet, a háztartásnak, ahogy a francia mondja, train-je, fénye, bizonyos külső magaviselet, fényűző, jómódot mutató szokások. Gyakran így a köznép, főleg a cselédség szemében, e külsőségek elegendők. Tegyük hozzá a műveltebb lelkűekre, a fensőbb nevelést, világlátottságot, tanultságot, jó modort, társaséleti rutint. De az igazi ismerőre a gentleman lényege a szív.

Végül így fejezi be Taine a gentleman képét. „Az angol előtt az igazi gentleman valóban nemes ember, aki parancsolásra jogosult, feddhetlen, önzetlen, aki képes magát az általa vezetettekért kitenni, sőt feláldozni; nemcsak a becsület, de a lelkiismeret embere, akiben a nemes ösztönök helyes megfontolás erősíti, aki ugyan természete ösztönzése szerint, de még inkább elve szerint cselekszik. Ez eszményi arcképben a csapat elején álló jeles vezetőre

ismerni; tegyük hozzá az angol sajátságokat, az önuralmat, a zavarhatlan hidegvért, a kitartást a balszerencsében, a komoly természetet, a méltóságteljes modort, az affektálás és kérkedés kerülését s készen lesz az a fensőbb modell, mely után törekednek vagy mely előtt meghajolnak. Egy regényíró színpadra vitte *John Halifax gentleman* név alatt; szegény elhagyott gyermek története ez, aki végre vidékének tisztelt vezére lesz. Egyetlen szó megadja a könyv jellegét. Midőn John, sok viszontagság után, jómódba jut, házat vesz, kocsit tart, fia fölkiált: Elvégre gentleman-ek vagyunk! Gyermekem! mindig azok voltunk.”

Ki ne kívánná társadalmunk egy ilyen csoportjának, rendjének létrejöttét, megizmosodását, melyben a legmagasabb erkölcsi követelmények kultusza él közhasznú szolgálatok alakjában s melynek tagjai a magán- és társasélet részére is a legjobb emberi mintát szolgáltatják? E vágy teljesülése azonban nemcsak időt, nemcsak törvényhozási rendszabályokat kíván, hanem mindazoknak személyenkint nagy értelmi és erkölcsi erőfeszítését, akik hazánkban gentryt akarnak.

Machiavelli föltámadása.⁴⁵

Midőn a világtörténetnek eddig soha, senkitől nem hallott szárnycsattogásai között az elmélkedés, az ismeretszerzés, a lelki tájékozódás és magábaszállás szükséglete bennünk ébred, bármit ragadjon is meg a gondolat, lelkünk akaratlanul a gigászi esemény, a folyó háború felé fordul s mindenekelőtt a háború nagy kérdőjével áll szemben, melyre a közelmúlt elsatnyult, élvvagyó érzékenysége, megtévedett gondolkodása, gyermekes hiszékenysége oly apodiktikus, szerinte föllebbezhetetlen feleletet adott.

A háború, azt mondta a pacifizmus, gyalázat az emberiségre, bestialitás, az állatiasság győzelme az emberiség fölött, melyet csak barbárok viselhetnek, de nem az emberiség éliteje, Európa nemzetei.

Harmadik hónapja viselnek az emberiség első nemzeti háborút s kérdelem: érzi-e lelkiismeretük a gyalázatot, érzik-e az állatiasság győzelmét emberiségük fölött? Nem tűnik-e föl lelki szemeik előtt a háború, minden borzalma, szenvedése, testi, lelki, gazdasági pusztításai mellett is, valami másnak, mint aminek kiadta az önszeretet magát dédelgető lágysága, a felhőkben kalandozó képzelődés hamis lidércfénye?

Ha a háború nem gyalázat, ha mezején elvérezni dicső halál, amint mi legalább hisszük; ha a háború nem bestialitás, mert az állat, a bestia önfeláldozásra nem képes; ami pedig már éppen pozitív tény és ha nem kevésbé tény, hogy ily önfeláldozásra nagy nemzetek szabad polgárait sem orosz kancsuka, sem busás angol napizsold, hanem honszerelmük szabad folyása hajtja, – kérdelem ekkor, mi is a háború?

A háború a maga lényegében az emberi életnek igen egyszerű ténye, de végtelenül bonyolult a maga jelenségeiben, melyek közt a világba lép.

A háború egy nemzet akaratának legmagasabb, legintenzívebb, a nemzet testi, értelmi, gazdasági, erkölcsi erőit egyesítő megnyilatkozása. S mivel minden akarat, mely több a szándéknál, épúgy cél és eszme, mint fizikai erő is, az állam akarat, a háború, hasonlóképpen a nemzet testének és lelkének, a nemzet pszichéjének és fizikumának együttes megmozdulása.

A nemzetek életéhez válhatatlanul hozzátartozik, mert a nemzetek a földön is, nemcsak a szellem éteri világában élnek.

Háború nélkül, vagyis akaratuknak fizikai erővel való érvényre juttatása nélkül a nemzetek kísértetekké, a világban testetlenül hazajáró lelkeké lennének.

Az ábrándozok azt hiszik, hogy a háborút csak az emberiségnek nemzetekre, államokra válása okozza s megszűnnék, ha az emberiség egy államba vagy egy szövetségbe egyesülne. Mily nagy tévedés! Minden nemzetnek a saját hazájában is kell akaratának lenni s ha ennek ott saját tagjai ellentállnak, nincs más eszköze, hogy a lázadókat akaratuk előtti meghajlásra bírja, mint a fegyverek ereje.

A XIX. századnak legvéresebb négy évig tartó háborúja Észak-Amerikában 1861-től 1865-ig belháború volt. A mondhatni állandó seregnélküli észak-amerikai nemzet – mert. rendes katonái eltűnő csekély számmal voltak s vannak polgárai számához viszonyítva, – folytatta déli részei ellen, melyek a néger rabszolgaságot nemcsak megszüntetni nem akarták, de annak fenntartásához a többi részek, az egész, unió támogatását is követelték. Ugyancsak a XIX. századnak leggyalázatosabb háborúja, a párisi kommün a francia köztársaság ellen 1871-ben, ismét belháború volt. A leggyalázatosabbnak mondom, mert a németek által legyőzött, megalázott Franciaország ellen saját fiai, Párizs honáruló községe viselte akkor, midőn Franciaországot az ellenség még elfoglalva, hatalmában tartotta, s a magyar költő rég megírta:

Istennél a bocsánat!

S bűnért irgalmazás;

⁴⁵ Megjelent a Budapesti Szemle 1914 évi CLX. köt, 178-193 lapjain.

Csak egy, mit nem bocsát meg ...
A hazaárulás!

Garay János: A zarándok.

A háború, bármint forgassuk, akarát hát. a nemzetek akarata, mely nélkül végkép soha el nem lehetnek, sőt nem is létezhetnek.

Más vonatkozásban azt is mondhatni, hogy a háború az állam akarata, de ez új szóval is csak az előbbi mondottuk, mert mi más az állam a művelt emberiségnek nagykorúvá lett, szabad egyedeire nézve a XX. században, mint a nemzeteknek önmagukat irányzó tevékenysége. Még a cár, a szultán sem akarhat az orosz, a török nemzetnek akár készséges, örvendező, akár kelletlen, duzzogó akarata nélkül.

Minden akarát a világon, legyen az nemzeté vagy egyesé, alá van vetve a lelkiismeret, az igazság, az okosság, az alkalmasság törvényének. Lehet őszinte, becsületes vagy álnok, jogos vagy jogtalan, okos vagy oktalan, alkalmas, megfelelő, időszerű vagy alkalmatlan, helytelen, idéltlen. Lehet az értékelés szempontjából egyszerre igen különböző, sőt ellentétes elemekből összeálló értékű.

Nézzünk hát szembe a nemzetek akarátának azzal a szédületes magasságú és mélységű megfeszítésével, melyben mi magyarok olyannyira létünk gyökeréig érintve vagyunk s amely nagyobb, mint az összes háborúk, miket az emberiség-máig megért.

Mert bizonyos, hogy ennek a nagy küzdelemnek nemcsak méretei, melyek között vívatik, nagyobbak azoknál, melyeket az emberiség eddig folytatott, de az értékek is, melyek a kockán állanak, ilyenek.

Xerxes és Görögország, Róma és Carthago, Nagy Sándor és a kelet, Attila, Törökország s a keresztyénség. Napóleon és Európa harcai térbelileg is szűkebbek, mint a mai küzdelem, mert ez a mai emberiség minden részére vagy egyenesen vagy közvetve kihat, annál a szoros kapcsolatnál fogva» mely az öt világrész között úgy gazdasági, mint szellemi és erkölcsi tekintetben létrejött. Az emberfajok: a fehérek, a sárgák, a feketék is inkább belesodródta a küzdelembe, mint bármikor. Az értékek pedig, melyekért a harc folyik, az emberiség sokezer éves kultúrájának a XIX. század mesés fejleményei által annyira megnagyobbodott, a népek összes, legalsóbb rétegeit is fölemelt, jobb sorsra juttatott értékei.

A jobb, a szebb, a nemesebb emberi lét, melyre a XIX. századnak fáradozásai révén fölemelkedtünk az emberi és polgári szabadság által, a humánus szociálpolitikának a szenvedő osztályok sebeit gyógyító, erejét emelő munkája, az emberi szellem gazdagítása által nemcsak a tudomány általános vívmányaiban, hanem az egyes népek lelki különbségeinek eredeti, dús gyümölcseiben. Ezért a magasabbfokú emberi létért, ennek értékeiért folyik a harc.

E nagy értéket mind elpusztítani akarná az angol önhittség, orosz zsarnokság, szerb martalóc kapzsiság.

Mert a mi és német szövetségünk leveretése nemcsak minket, de másokat is kiszolgáltatna a többi nemzeteket csak alsóbbrendű emberekül tekintő angol insularis elfogultságnak, és az orosz szolgálalkúség, a szerb vadság prédájává tenne.

Szent kegyelettel, jogos büszkeséggel tekintünk, gondolunk vissza 48 és 49-iki élet-halálharcunkra s mégis mai küzdelmünk kihatásaiban sokkal messzebbmenő, mert nemcsak mi veszünk el benne, ha erőinket végsőkéig megfeszíteni nem tudjuk, de magát az emberiséget érné végtelen nagy csapás, a mi föltámadásunknak ellentálló kőlapot pedig örökre lezárna.

Az emberiségnek e szívfacsaró, velőkéig ható, szenvedésteljes nagy küzdelméből egyben a lelki erők legnemesebb virágai fakadnak. A halálmegvetés, az áldozatkészség, ez önzetlenség legnagyobb foka azoknál, akik tűzben vannak, az egymásért élés, a tűrés, a szenvedés, a lemondás a honnmamaradottaknál. De csodálatosképen utóbbiaknál éppen a nemeslelkűek között egy magában véve nemtelen érzés is: az irigység.

Igen, akiket koruk, testalkatuk visszatart a harcmezőről, a szégyenkezés és irigység egy nemével nézik azokat, kiknek megadatott a harcban életük, testi épségük kockáztatásával tanúságot tenni amellest, ami az embernek szent: szabad nemzeti létébe foglalt sajátos érzelmi, költői, erkölcsi világa, családi, társadalmi berendezése mellett.

Mert az embert nem egyszerűen a föld hordozza, hanem az a föld, melyet lelke választott, mert meg van szentelve azok vére, verejtéke, azok porai által, akik neki szentek, kedvesek, akik az ő világából valók voltak. Mert ez embert nem egyszerűen testi-lelki táplálék élteti, hanem az a testi-lelki táplálék, melyet a saját módja szerint szerzett, mely az ő és előzői lelki munkájának, sajátos küzdelmeinek, különös vérmérsékletének, eszejárásának a gyümölcse.

Amily kincse, amily szent az egyesnek saját külön lelki világa, amelyen kívül élni nem bír, ugyanilyen neki az a nagyobb lelki világ, melyet a nemzeti lét körülötte az erkölcs, a jog, az emberiség meghatározott kívánalmái, a szépnek mindennemű megjelenési formái, a hétköznapi élet szokásai által fölépített.

Ez a nagyobb lelki világ egész emberi valójának, erkölcsi létezésének támaszpontja, melyet elvesztve emberségében rendül meg. De e külön lelki világ valami egyetlen a maga nemében, melyet kipótolni, melyet másféle lelki világgal felcserélni lehetetlen. A száműzöttek, a sors más csapása által hazátlanokká váltak kínja, vágyódása e külön lelki világ után, annak színtere, a haza földje után, magyarázza legjobban a külön nemzeti világnak ezt az egyellenségét.

A nemzeti létért halni kész ragaszkodásnak csak a teljes, tökéletes, holtig tartó szerelemben van párja, mely ezt a férfit csak ahhoz a nőhöz, ezt a nőt csak ahhoz a férfihoz örökre» elválaszthatatlanul kapcsolja.

A nemzeti létnek ez az egyetlensége, mondhatni megmagyarázhatlansága adta a hozzá való ragaszkodásnak ugyanazt a nevet, mely a férfit a nővel az életre összekötő kapcsot szerelemnek hívja.

Amily magasztos erkölcsileg az odaadó, megingathatván szerelmi hűség, erkölcsileg még magasabb a honszeretet, mert az az egyetlen nemzet, mely lelki világunk alapja, hordozója, egyetlenségében is az egész emberiségre sokkal döntőbb tényező, mint bármily kimagasló, egyetlen emberi lény.

A mi irigységünk, az itthon maradottaké, hogy nemzetünket úgy, mint a harcba vonulók, nem szolgálhatjuk, hogy honszerelmünket életünk föláldozásával nem bizonyíthatjuk: végelemzésben, külső látszata ellenére is, egyike a lélek nemes, erkölcsi megnyilatkozásainak, melyet harcunk, háborúnk» -vagyis legmagasabbra fokozott nemzeti akaratunk fakaszt.

Oh a háború, kimondhatlan bajai, csapásai mellett, egy nagy reveláció!

Annak a nagy titoknak kinyilatkozása, melyről Shakespeare beszél *Troilus és Cressidában* (III. felv. 3. szín): „Van az állam lelkében megközelíthetetlen titok, melynek hatása istenibb, hogysen szó vagy toll kifejezhetné.”

Csak a háborúban, csak benne és általa lesz igazán világos, érthető: mi az állam, mik a nemzetek, melyek általa irányozzák a maguk összletét s egyes tagjaikét is.

A kicsinyes, rövidlátó felfogások az államról kártyavárként omlanak össze, midőn a nemzetek közt megszólal a háború kürtje. Ekkor látszik legvilágosabban, hogy az államok nem mesterséges csinálmányok, hanem az emberi életnek természetes folytatásai, kiegészülései, az egyén életének betetőzései s ehhez épp úgy hozzátartoznak, mint az egyénnek akár önfenntartó, akár családfenntartó, akár vallási, akár felebaráti, akár művészi, akár tudványó munkája.

A háborúban megszűnnek a korlátok, melyeket az emberi rendeltetés szükséges követelménye az egyén és az állam közé helyez s az egyes polgár beolvad nemzetének életébe, a hadbamenők egészen, a honnmaradottak érzelmileg, de tevékenységük nagyobb részével is inkább, mint rendes, békés időben.

Ma is „pro aris et focis” megy a küzdelem s az erkölcsi világregndnek oly törvényei nyernek alkalmazást, melyekre békés idők nem szolgáltatnak eseteket. Mivel pedig az erkölcsi világregnd egy, nyilvánvaló, hogy az egyes emberek, valamint az államok akarata és tettei is, melyek a háború rettentő mechanikáját szülik, erkölcsi törvények alatt állanak. A háború nem egyszerű mechnika, ágyúk, fegyverek ügyes csatája, nem is egyszerű jogi vita eldöntése, a háború az erkölcs megnyilatkozása s mint ilyen lehet jó vagy rossz az egyik vagy a másik félen, vagy akár mind a kettőn.

Szóval a háborúban látszik leginkább, mennyire erkölcsi alakulat az állam, ha legfőbb életnyilvánulása: a háború, az erkölcs törvényei alatt áll.

Egy emberéleten át tanítom, – mondhatnám, szinte a közfelfogással szemben, mely az államot valami mechanikus és jogi gépezetnek nézi, – hogy az állam életében nagyobb tényező az erkölcs, mint a jog. Az államnak a jog csak eszköze, hogy azt, amit az erkölcs parancsol, lehetővé tegye. Az államnak ez az erkölcsi mivolta életének hétköznapi nyilvánulásaiban első tekintetre nem ötlük szembe. Mert a katonatartás- és adóztatásnak, a rendőri kényszernek, a fegyintézeteknek, az árveréseknek, az egészség, a gazdasági jólét előmozdításán fáradó közintézményeknek mélyen a földbe lenyúlnak a gyökerei.

Midőn azonban a nemzet a maga állami, országló voltában életének legmagasabb célpontjához, midőn létezésének végokához, összes energiáit egyesítő akarátának érvényesítéséhez eljut, annak következtében, mert célja elérését kívülről megakadályozni akarják, mert létét egészben vagy kiterjedésében megtámadják, akkor világossá válik, hogy az állam s az a nép, mely által éli a maga külön életét az emberiség nagy társaságában, természete legmélyén, bensejében erkölcsi valóság, melynek tettei, viselkedése, amint a konvencionális szóval mondjuk, politikája végső fokon csakúgy az erkölcs legfőbb, benső törvényei alatt állanak, mint a legutolsó, egyszerű halandói.

A puszta jog a maga formális, külső szabályaival nem képes e viselkedésnek legmagasabb, döntő problémáit megoldani s e viselkedésnek csakis egyes meghatározott területeit, béke idején p. o. a területi határkérdéseket, az államok és polgáraik érintkezésének módjait, az egymásnak okozott károk megtérítését, háborúban a szárazföldi és tengeri hadviselés korlátait tudja szabályaival körülírni.

Ellenben igazolható-e egy állam háborúja, igazolható-e célja, léte, megtarthatja-e helyét az emberiség nagy társaságában vagy helyet kell engednie egy új, még nem létező, csak állami létre törő népnek, megvan-e sértve létérdekében, becsületében, mindezen legfőbb kérdésekre már csak az erkölcs adhat feleletet, mely a küzdő felek belső értékét, az összeemberiség céljainak szolgálatára való alkalmasságát dönti el.

Nézzünk már most szembe az emberiség élete fölött uralkodó erkölcsi és jogi világregnd törvényeivel s azok alkalmazásával napjaink eseményeire.

Ez események elejét nincs miért hosszasan ismételnem, köztudomású az. Szerbia, szomszédunk, akit védtünk, oltalmaztunk, a török hódoltságból kiszabadulni segítettünk, a bolgárok elleni harcában Slivnicánál az eltiprástól megmentettünk, ünnepélyes ígérete ellenére, melyet két évvel ezelőtt tett, túrtte, engedte, sőt támogatta a szervezett összeesküvést, mely Boszniát és Hercegovinát, sőt délszláv részeinket tőlünk el akarták ragadni s e végből trónörökösünket hitvesével együtt Szerajevóban meggyilkolta.

Követelésünkre, hogy az összeesküvő szervezet, a merénylet bűnrészesei ellen indítandó vizsgálat a mi közbejöttünkkel történjék s hasonló ellenséges tervezések ellenében a jövőre közös megállapodással együttes eljárás létesíttessék: Szerbia nemmel felelt s minket a jogos önvédelem helyzetébe hozott, mely a nemzetek között a háborút Isten és ember előtt igazolttá teszi. Oroszország követelésünket Szerbia eltiprásának tüntette föl és rögtön mozgósított, holott kijelentettük, hogy szomszédunk területi integritását érinteni nem kívánjuk, csak biztonságunk állandó veszélyeztetése ellen keresünk garanciákat.

Németország igazunkat elismerve, mellénk állott s Anglia fölhívására elvállalta a

közvetítést köztünk s Oroszország között. Mialatt e közvetítés folyt s az orosz államférfiak becsületükre fogadták, hogy a hadsereg nem mozgósított, a mozgósítás – tudtukkal-e vagy hátuk mögött – a cár által már elrendeltetett. A német császár és a cár bizalmas sürgönyváltásának nyilvánosságra hozása volt az egyetlen mód e kétszínű játék leleplezésére, a következmény a hadüzenetek, melyek részünkről s a németek részéről újra az önvédelem eszközei voltak az orosz hatalom terjeszkedési törekvései ellen. Megjött ezzel az alkalom a francia köztársaságnak is, hogy a cárral rég elhatározott s negyven éven át előkészített reváns-háborúját Németország ellen megkezdhesse, amelyhez Oroszország felkészülésére 15 év óta öntötte a francia milliárdokat.

Magát Németország felé eső határán óriási erődítések, által 40 éven át körülsáncolva, Franciaország rákényszerítette Németországot, hogy támadását ellene a semleges Belgiumon keresztül kezdje, ennek beleegyezése nélkül is.

Németország kísérelte Belgiumot mindennemű garanciával megnyugtatni, hogy a német seregek átvonulása se területi integritását, se szuverenitását egyéb tekintetben érinteni vagy épen csorbítani nem fogja, hogy Belgium minden kárát megtéríti, sikertelen lévén, önfenntartása érdekében s bevallva, hogy jogsértést kénytelen elkövetni, Belgiumra vetette magát.

Ebben keresett jogcímet Anglia, miután Németország békés ajánlatait meghallgatta és saját békéltető lépéseit egy ideig látszólag folytatta, hogy semlegességét feladva, az ellene nem irányult háborúba beavatkozzék.

Másik jogcíme volt a barátság Franciaország iránt, melyhez ha nem is szerződés, de jóakaró megegyezés csatolta, hogy nemzetközi közös érdekeikben vele fog tartani, holott Anglia kormánya a parlamentben mindig tagadta, hogy szabad keze bárminő módon meg lenne kötve.

Erre következett japán szövetségesének igénybevétele s ez ázsiai pogány fajnak bevonása a keresztényen Európa háborújába.

Volt-e oka Németországnak Belgium ellen gyanakodni, hogy ez semlegességét Franciaországgal szemben védeni nem fogja, sőt hogy vele az átvonulás iránt meg is egyezett? ma még végleg el nem döntött vita-pont. Eldöntése azonban nem s szükséges, hogy a mai világháború okai, kezdése és folytatása fölött az erkölcsi világrend szózatát megszólaltassuk.

S ez a szózat különösen lesújtó Európának magát az erkölcsi világrend törvényei alapján állónak hirdető két vezérnemzetére, a franciára, de főleg az angolra, mert büntársai lettek a nyugati civilizáció leghatalmasabb ellenlábásának, Oroszországnak, s ami még súlyosabb, pártfogásukba vették a nagyzási hóbortban szenvedő, embertelen vadsággal harcoló, a politikai gyilkosságot állami életének rendes eszközévé tett Szerbiát.

Mind csak az erkölcsi világrendről beszélek, miért nem a nemzetközi jogrendről?

Azért nem. mivel attól hasztalan várunk feleletet az itt harcban álló igényekre. Ezek az igények ugyanis nem jogi, hanem a szellemi felsőbbség, az erkölcs igényei, melyeket a jog nem rendezhet, körül nem írhat, mert ez igények a jognak külső világán túl a szellemi értékkülönbségre, a jellembeli belső érdemességre vannak alapítva, melyeknek mértékeit és normáit a jog is máshonnan, nem önmagából, hanem a szellemvilágnak abból a rendjéből meríthetné, amelyben a nemzetek belső, lelki, szellemi erejük szerint sorakoznak, továbbá az elismert közkerölcsnek azokból a szabályaiból, melyek iránt a világon az emberek között nincs véleménykülönbség.

Miről van ugyanis szó ebben az élet-halálharcban? Arról, vajjon az emberiség célját inkább fogja-e szolgálni a Bosznia, Hercegovina, Dalmácia, Horvátország, Istriával megnagyobbodott Szerbia; vagy mi. Arról, – hogy a Dardanellákét ne is említsem, – vajjon a Szerbián keresztül az Adriában tengerhez jutó Oroszország és a német nemzetet a világ piacáról leszorító Anglia uralma kedvez-e az összemberiség törekvéseinek, vagy az-e, hogy e

törekvésekben nekünk és szövetségünknek döntő szavunk megmaradjon. Arról, az emberi civilizációnak érdekében áll-e, hogy a világ uralmán orosz és angol megosztozzanak, mert hiszen a valóban nagy, de fizikai életerejét elvesztett francia nemzet száz év múlva 25- 30 milliónyi néppé fog összetöpörödni, vagy hogy a világ összes érdemes nemzetének legyen illő része az emberiség sorsának irányzásában.

Csupa jogilag meghatározhatlan, jogilag meg nem mérhető, valóságos imponderabiliák ezek, ezért nem szóltam a nemzetközi jogrendről mostani világháborúnk megítélésében.

Nem azért tartom a felmerült óriási harc alakjában folyó nemzetközi pert jogilag eldönthetlenné, amiért gróf Apponyi Albert is, aki különben a nemzetközi viszályok bírói eldöntésének híve, ez esetben elfogadta a háború szükségességét, mert, nyilvános fölszólalása szerint, az előzményekből ítélve, nem lehetett arra számítani, hogy az alperes s beavatkozó pertársainál meglesz a bona fides a hozott ítélet előtt meghajolni.

Az ok, azt hiszem, másutt van. A magánjogi bíró sem dönti el, mi az erkölcs parancsa, midőn a *turpis causáról* ítél, hanem egyszerűen átveszi a közerkölcsnek normáját. E nagy világperben azonban honnan vehetne a hágai vagy bármely más választott bíró mértéket a szellemi felsőbbség, a jellembeli érdemesültség eldöntésére máshonnan, mint a szellemi és erkölcsi világrendnek mérték- és normarendszeréből?

Ezért ítélünk e világtörténeti nagy összecsapás fölött csak az erkölcsi világrend szempontjából, amint azt legjobb lelkiismeretünk szerint a keresztyén emberiségnek kétezer éves fáradozása által megállapítottak tudtuk.

Csak hogy erkölcsi világrendünknek eddig elismert kódexével szemben az Úrnak 1914. esztendejében egyszerre fölnyílt egy épen 400 év előtt, 1514-ben írt, de már csak az irodalomtörténészek kíváncsiságát ingerlő, megfejtetlen rejtélyeket tartalmazni látszó kódex, Machiavelli Miklósnak A *fejedelem* című kódexe az államférfi kötelességeiről.

S Szerbia, Oroszország, Franciaország, Anglia facta concludentia útján kijelentik, hogy nincsenek abban rejtélyek, hogy az egyház nem jól tett, midőn elítélte, Nagy Frigyes hibázott, midőn támadta, Macaulay együgyű volt, midőn benne rejtélyt látott, midőn értelmét kereste.

Nincsenek abban rejtélyek, hanem világos, egyszerű igazságok, melyeket ők is követendőkné tartanak alkalomadtán.

Machiavellinek íme néhány ilyen egyszerű, félreérthetetlen igazsága. „Hogy Romulus testvérét megölte, azután Titus Tatius megölésébe beleegyezett, akit kormányzótársává tett”, ezt – mondja Machiavelli-, nem lehet helyteleníteni, „ha az ember a szándékot tekint, mely a gyilkosságra vitte.” „Általános szabályként kell tartani, hogy ... rendkívüli eszközökért senkit kárhóztatni nem lehet, ha azok egy királyság rendjére vagy egy köztársaság alapítására szükségesek.” „Ha a cselekedet bűnös is, csak sikere legyen, nem vádolható.”

„Ahol az ország megmentéséről van szó, nem szabad arra nézni, vajjon az jogos-e vagy jogtalan, enyhe vagy kegyetlen, gyalázatos vagy dicséretes, hanem minden tekintet félretéve, meg kell azt az eszközt ragadni, mely életét, függetlenségét megmentheti.”

Machiavelli már a köztársaságról írt munkájában, a Livius történelme fölött írt Discorsijaiban nyíltan vallotta azt az elvet, hogy a cél szentesíti az eszközöket, hogy az államférfi róka és farkas legyen egy személyben, mit másik művében, a Fejedelemben, a róka- és az oroszlánra módosít.

Ebben állítja oda Borgia Caesart az új államot alapítani kívánóknak mintaképül s halmozza el kétszínűséget, csalásait, gyilkolásait magasztalással. Így az Orsiniek kivégzését Sinigagliában ekként magasztalja: „Hogy azok valamiképp tönkre ne tegyék, a színleléshez folyamodott s annyira értett érzelmei eltitkolásához, hogy az Orsiniek újra bízni kezdtek benne, mely bizalmat a herceg mindenképp ápolni igyekezett, ruhákat, ékszereket, lovakat ajándékozva nekik, úgy hogy együgyűségük valamennyinek fejét kezébe adta Sinigagliában.”

„És minthogy észrevette, hogy a múltban folytatott szigorúsága némi neheztelést támasztott, hogy az alattvalók aggodalma megszűnjék s befolyása ne gyengüljön, úgy

nyilatkozott, hogy a múlt kegyetlenségeit nem ő, hanem minisztere követte el. Hogy ez kétségtelenné váljék, a kormányzót, – kit mint a kegyetlenségben nagyon gyakorlott embert teljhatalommal ruházott föl, – ketté vágatva véres kardok között kiszegte Cetena piacán.”

S miután Borgia Caesar összes aljasságait, rémtetteit hatalma megalapítására elmesélte a *Fejedelem*, hírhedt VII. fejezetében, így végzi előadását: „A herceg pályafutását tárgyalva, nem rosszalhatom, sőt ahogy tettem, most is csak helyeselhettem, hogy mindenki például tekintse azt, aki szerencsével vagy mások segítségével jutott az uralomhoz.”

De olyanokról is, akik büntettek útján jutnak hatalomhoz, anélkül, mondja, hogy méltatná őket, példákat mutat azok számára, akik abba a kényszerhelyzetbe kerülnek, hogy ilyeneket utánozzanak. Így állítja oda Agathoclest, a páratlan szerencsés szicíliai polgárt, aki Szicília királya lesz. „Egy fazekas fia volt, mondja, s egész pályafutásában becstelen életet élt, de gázságait oly szellemi és testi ügyességgel vitte véghez, hogy az egyeduralomig bírt emelkedni. Ha kérdezzük, mint volt képes Agathocles ennyi aljas büntett után a hatalomban biztosan megmaradni? Ez a kegyetlenségnek helyes vagy helytelen alkalmazásától függ. A helyesen alkalmazott kegyetlenség az, amelyet egyszer gyakorol az illető a saját biztonsága érdekében, a helytelen, amelyet azután is folytat.”

„Korunk tapasztalata azt mutatja, hogy azok a fejedelmek vittek nagy dolgokat véghez, akik szótartásra tett ígéretükre keveset adtak és az emberek fejét ravaszsággal elcsavarni tudták s végül a becsületeseken diadalmaskodtak ... A fejedelemnek az oroszlánt és a rókát kell szemé előtt tartani, mert az oroszlán nem bírja a hurkot elkerülni, a róka pedig nem képes a farkassal megküzdeni. Rókának kell hát lennie, hogy a hurkot fölismerje, s oroszlánnak, hogy a farkasokat elűzze. Akik csak az oroszlánt akarják játszani, elpusztulnak.”

„Merem állítani, nagyon hátrányos mindig becsületesnek lenni, de jámbornak, hűségesnek, emberségesnek, istenfélőnek látszani nagyon hasznos ... Mert az emberek egészben véve inkább ítélnék szemükkel, mint érzelmeikkel. A szemé mindenkinek nyitva van, keveseknek helyes az érzése. Mindenki látja, aminek látszol, de kevesen, milyen vagy ... A fejedelem azon legyen, hogy életét és hatalmát biztosítsa, ennek eszközeit mindig tiszteletreméltóknak fogják találni és dicsérni, mert a tömeg mindég a látszat és a siker után indul. Napjainkban egy fejedelem, akit jobb meg nem nevezni, örökké a békéről és szótartásról beszél, s mind a kettőnek ellensége s hatalmát, hírét el is veszítette volna, ha mindkettőhöz hú marad.”

De zárom már idézeteimet a Machiavelli Fejedelmének e legjellemzőbb fejezetével s e fejezetnek utolsó mondatával, mely négyszáz év után épp oly igaz, mint volt négyszáz év előtt. Nekem sem szükséges nevet említenem, mindenki tudja, ki volt szájjal a béke hirdetője, s nem kell a többi analógiákat sem a képmutatás, a szószegés, a gyilkolás tekintetében névszerint felsorolnom, melyeket Európa három vezérállama részint saját személyében, részint mint Szerbiának, Obrenovics Mihály, Obrenovics Sándor és Ferenc Ferdinánd gyilkosának bűntársa elkövetett.

Az eredmény, melyre az erkölcsi világrend szempontjából napjaink eseményei tekintetében jutunk, az, hogy Európa három vezérnemzete Machiavellinek négyszáz év előtt hirdetett, fölháborító politikai morálja alapján áll s a magát az emberiségi haladás zászlóvivőjének kiadó francia, az álszenteskedő orosz, a képmutató angol e Machiavelli-féle morált valósítja meg tetteiben.

Az emberiség pedig, mely e tettek súlyos következményei alatt görnyed ma, a legszomorúbb jövő előtt áll, ha nem sikerül Machiavellit az irodalomtörténet könyvespolcaira visszahelyezni. Ami nemzeti lelkiismeretünk szerint – s más iránytűnk nincs, nem is lehet, – ily jövőt megengednünk nem szabad.

Az egyéni lelkiismeret-szabadság a művelt emberiség közkinccse. A mai harcban a nemzetek politikai lelkiismeret-szabadságáról van szó, melyre Machiavelli politikai vallását, politikai morálját akarnánk rákényszeríteni. Harcunk, háborunk ezért valóságos szent háború a tiszta politikai morálért:

Az erkölcsi esés ugyanis, melyet a szerajevói merényletnek pártolása, miatta Európának a gigászi küzdelembé sodrása jelent, sokkal nagyobb, mint első tekintetre látszik. Valóságos -visszaesés ez még Machiavelli mögé is.

Mert Machiavellinek volt mentsége, midőn hajmeresztő erkölcsi tanácsait kieszelte. Bűnös volt, de büntetését enyhítő körülmények csökkentik.

Olaszország, Európának tanítómestere, civilizációjának bölcsője, most 400 éve, midőn Machiavelli könyvét befejezte, a legszánandóbb állapotban volt. Durva erőszak, erkölcstelenség, apró zsarnokok, külállamok beütéseinek prédája, a teljes anarchia hazája.

Machiavellit, a régi kor történeteit lapozó, a saját korának politikai eseményeiben részes gondolkozót erős olasz nemzeti érzése téveszti meg s hazafias kétségbeesésében állítja föl erkölcstelen politikáját, úgy vélekedve, hogy bármi módon is, bármily erkölcstelen eszközökkel is, legyen vége Olaszországban az anarchiának. S ha népe egy erős államban egyesülni tud, ez fogja a neki, Machiavellinek is oly kedves szabadságot, a rendet, a jogot, az erkölcsöt lehetővé tenni.

De nincs mentsége követőinek, Szerbiának és Oroszországnak, melyek szintén a nemzeti átalakulás szent cégére alatt követték Machiavelli tanácsait. Az olaszok állammá tömörülési vágyának a legnagyobb kulturális erő az akkori Európában adta az alapot. Szerbia kultúrája az orgyilkosok jegyében áll, Oroszország pedig, mely a szláv nemzeti állam elvével üzente meg a háborút, a nemzetiségi elv bármily alacsony fokú érvényesülésének kérlelhetlen eltiprója a saját államában a finnek, a lengyelek, a kisoroszkok, a románok s annyi más nemzetiséggel szemben.

A szerajevói merénylet s mindaz, ami megelőzte, igaz,, csak alkalom volt egy nagy küzdelem kitérésére, melynek igazi: mozgóatója végelemezésben a nemzeti állam-alakulásra a létező nemzetek érvényesülésére, hatalmuk fenntartására vagy terjesztésére való törekvés.

Azért mégis hiba ez alkalom és előzményei fölött elsiklani, mert a szerajevói merénylet, a vele kapcsolatos, előző és ráncskövetkező cselekmények bírálata nélkül a mai nemzet-közi morál fölött ítélni nem lehet.

A német nép is egy államban tömörült, az olasz is kivívta egységes politikai létét 1870-ben, de gyilkolás, szószegés, csalás, hazudozás nélkül.

A politikai morál, mondjuk röviden: a politika, lelkiismereti esetei sokkal bonyolultabbak, mint a magánmoráléi. Olaszország Mózesé, Cavour is nemzetének politikai fölépítésében, mondják, nem egyszer fölkiáltott: becsületes ember vagyok-e még, vagy gazember leszek?

De Szerbia tényeinél s azok jóváhagyásánál pártfogói részéről ily „casus conscientiae-”kről nincs szó. Nem szükség a rigorista morál magas álláspontjára helyezkedni, prima facie evidens bűncselekményekről van itt szó.

S ezzel egyben az emberiség jövőjéről: vajjon vissza akar-e esni Machiavelli politikai erkölcsének színvonalára, sőt még az alá?

A mi seregeink Oroszország és Galícia homokján, Szerbia hegyei között nemcsak a mi nemzeti létünkért küzdenek, hanem az emberiség erkölcsi színvonaláért, a Machiavelli kódexe ellen.

S mivel Magyarország és Ausztria polgárait egy érzés, egy akarat hatja át, a miénk s a tiszta politikai erkölcsé lesz a diadal, mert ma inkább áll, mint 49-ben Petőfi marosvásárhelyi éneke: Most egy a lélek, egy a szív, a kar, mikor győznél, ha most nem, oh magyar. Egy ember a haza s ez halni kész, s ezért, óh népem, épp ezért megélsz.

A választójog reformja.⁴⁶

I.

Az általános választójog.

Politikai tanulmány. Irta ifj. Mikszáth Kálmán. 1917. 244 l.

Nem adnám igazi képét e munka jellegének, ha azt mondanám róla: tudós mélység, szakszerű felkészültség, vitatkozó él, támadó merészség, fölényes humor, adat- és adomabőség, a száraz kritika marólúgjának bugyogása s az enyelgő élcelődésnek gyöngyözése takarják benne a honfiaggodalom mélységes pátosát, mely az egésznek szülője, éltetője. Pedig mind ez is.

De több! Egy csendes, nyugodtan gondolkodó eszmélődő, de egyszerre türelmét-vesztett embernek rögtönös fölkerekedése, nekiiramodása a hamis, az idegen Isten, a bálvány ledöntésére, mely elé nemzete leborulni készül.

Mikszáth Kálmán fia, már ezen minősége által, föl fogja kelteni a közérdeklődést, könyve azonban egymagában is igazolja ezt. Nincs szüksége ajánlólevélre, magáért beszél. Eredetien, sajtóságon beszél.

A munka egyes részeiben túlnyomó a tudományos, tárgyilagos elvi megállapítás.

Majd pragmatikus, részletes rajzok következnek a szavazati jognak északamerikai, angol, francia, német, osztrák, belga kialakulásáról és kapcsolatáról e nemzetek gazdasági és művelődési viszonyaival, valamint a hatásról, melyet a különböző szavazati jogok az egyes nemzetek képviseleti rendszerére, ennek parlamentáris kormányzatú válfajára s azok politikai hatalmára, gazdasági és erkölcsi színvonalára gyakoroltak.

E rajzok némelyikében, mint az angolban, a szavazati jog alakulása az egész alkotmány és társadalom alakulásának képét is nyújtja, annál a nyilvánvaló oknál fogva, hogy az alkotmány oly lényeges részének, aminő a parlament, az összetétele a szavazati jogon fordul meg, ez pedig a társadalom mindenkori szerkezetének, elemei súlyának különbsége szerint változik.

Bezárja e rajzokat a szavazati jog ezeréves, autochton, magyar alakulásának jellemzése s az idegen eredetű, alkotmányunk szellemével ellenkező általános szavazati jog köztünk való föltűnésének magyarázata s ha elfogadtatnék, a hatás mérlegelése, melyet a magyar parlamentre s a magyar hegemoniára gyakorolna.

Mind e pragmatikus rajzok, statisztikai megállapítások át vannak szöve az állami, a társadalmi élet belső törvényszerűségéből merített megfigyelésekkel, helyeslő vagy kárhóztató ítéletekkel.

Az utóbbiak adnak a munka második részének erősen polemikus jelleget. Azonban mind ezekre, mind a külföldi szavazatsziszterek rajzára azok a távolabbi, általános lélektani és közéleti igazságok, találó képek, hasonlatok, melyeket direkt érvei mellett szellemesen odavet, jótékony, megnyugtató, földérítő világosságot árasztanak, melynek a polémiák rendesen híjával vannak.

Mily megvilágító hatású (53. 1.), midőn az angol jogi szuverenitásról szólva, mely a királyt és a parlamentet illeti s vele a politikai szuverenitást állítva szembe, mely a választóknál van, hozzá teszi: az angol felfogás óvakodott a jogi szuverenitást a politikainak alárendelni, mert ezáltal olyan szuverén amphibiumot teremtett volna, mint a francia suffrage universel. Utóbbiban a választók föltétlen urai a jogi szuverenitás kezelőinek, az elnöknek és parlamentnek. Vagy midőn tovább folytatja: Amint a képviselők összesége nem a nemzet, épűgy a választók sem tekinthetők a népnek, hanem csak a nép képviselőinek.

Az osztrák általános választói jogot mi szűlte? Nyilván a nemzetiségnek, mint testületeknek, összemélyiségnek elismerése az osztrák alkotmányban. E testületi

⁴⁶ Megjelent a Budapesti Szemle 1917 évi CLXXU. k. 445-456. lapjain.

elismerésüket pedig követelte a másik osztrák alapelv, az osztrák államnak – az alkotmánycharta szerkesztőinek eszejárása szerint – nem a császárból, még kevésbé természetesen a nemzetből, hanem az egyének egyenlő szabadságából származtatása, utóbbi pedig szükségkép postulálja az általános, egyenlő választójogot.

Mikszáth ez okfejtést mellőzve, annak eredményét veti oda a gondolkodva olvasni szeretőnek (137. 1.): Ausztriában az általános választójogot a nemzetiségek egyenjogúsága szülte, nálunk megfordítva, az általános választójog szülné a területi és politikai nemzetiségi egyenjogúsítást.

A kínai orvosokról szóló hasonlatot, akik az orvosságot maguk veszik be s nem a beteggel szedetik, azokra az államférfiakra vonatkozólag, akik a legradikálisabb választói jogot követelik, másfelől meg panaszkodnak, hogy a magyar társadalom fejlődése mily kevésbé radikális (18. 1.), meg a Himalaya tövében uralkodó fejedelmek fehér elefántjainak alkotmányos hivatását, amint nehéz politikai helyzeteket ormányaik intésével tisztáznak s e módszerek rokonságát a suffrage universel szavazataival kell még említenem annak példájául, mikép oxydálja, – hogy előszava egy kitételével éljek, fájdalmaiból, érzéseiből előtörő gúnnyal, másutt elvileg, – tárgyilagosan megállapított tétéleit.

Amit különösen a suffrage universel keletkezéséről, őshazájában, Franciaországban viselt dolgairól így megállapít, följosítja annál erősebb mondásokra is, minő az, hogy az általános választójog mint hű kis kutya poroszkált . . . húsz év alatt az autokrácia (Napóleon) nyomában egész az 1870-i plebiscitumig, módot nyújtva Napóleonnak a tömegek kijátszására a középosztály ellen (93. 1.).

Ennek – amint Amerikában nevezik – a masinának behozatala a magyar alkotmány szerűjére ezért nem csoda, ha ily kifakadásra indítja. „Képzeljük magunk elé a magyar suffrage universel-t, mint a politikai élet legfőbb areopágját. Arca, mint Janusé, kettős, az egyik: magyar chauvinista, a másik a nemzetiségi gyűlölettől tajtékzó, fülei hosszúak, mint Mídáséi, bezárva az igazság nyers szava, nyitva a hízélgés csúszós szólamai előtt.” (181.1).

Ami azonban e polemikus részeknek, de az egész munkának alapszínét megadja, az a keserű humornak, a találó gúnynak és sokhelyt a hazafias megbotránkozásnak szenvedélyes kitörése a tájékozatlanság, a könnyelműség, a habozás, az ingadozás, a következetlenség fölött, melyei az általános szavazatjog pártjai nálunk azzal szemben a lefolyt tíz év alatt elfoglaltak.

Igen, az elvi, tudományos megalapozás, az induktív nagy anyag a legműveltebb nemzetek tapasztalataiból, saját történelmünk tanulságai, a világháború-nyújtotta okolás, melyek könyvének vagy kétszáz oldalát megtöltik, csak láncszemei annak a logikai következtetésnek, melynek egész célja, hogy zár-tételében az általános szavazatjog magyar rajongói fölött ily lesújtó, kárhóztató, megbélyegző ítéletet mondhasson:

„Felszabadítani néposztályokat, amelyeket a nyomorból, a sötét tudatlanságból, az állati létből kiemelni elmulasztottunk, egyértelmű azokat a Bűn tarpéji sziklájára vinni. Le nem taszítani onnan, – mert ahhoz az erkölcsi bátorság egy neme szükséges – de otthagyni, ékes szavakkal lelkükre beszélni, de szemüket föl nem nyitni – és várni, hogy onnan maguktól essenek le a Bűn feneketlen mélységeibe. Akik erre törekszenek, se nem hazafiak, se nem a nép barátai.” (238. 1.)

A magyar haza sorsa fölött ily mélységes aggodalom, a szavazati jog reformját a francia bálványimádás szellemében megvalósítani akarók tervei miatt érzett ily fölháborodás, megbotránkozás Carlyle-re emlékeztető levegője ül az egész munkán. Szabatosan körvonalazott célját, világos érvelését, felhozott tényeinek erejét azonban a munka ez alaphangja, vezérmotívuma nem burkolja ködbe.

E cél „azokhoz ... fordulni, akik ... az alkotmányos monarchia demokratikus kifejlesztésében látják a jövő haladás, útjait, akik... az államgondolkodás sarkkövét az alkotmányos szabadságban, a vezetés erkölcsi alapját a vezetők arra hivatottságában keresik.”

(30. 1.)

Az alkotmányos monarchia demokratikus kifejlesztése azonban nem jelent demokratikus kormányzást, kormányzó demokráciát, mondja Mikszáth. (228. 1.) A demokratikus kormányzás, vagy a közönséges terminológia szerint, a demokratikus államforma, azt hiszi, hogy a nép érdekeit mégis csak a nép tudja legjobban, joga van tehát, hogy önmagát kormányozza.

Amily igaz ez a nemzetre, ép oly hazugsággá válik a tömegekre alkalmazva. Mi az a nép? Azokból áll-e, akik egy bizonyos időben egy területen anyakönyvezettek, vagy éppen csak azokból, akik a választólajstromokba fölvetettek? Lehet-e a népet leltározni? Fizikailag a magyar nép az a húsz millió ember, aki itt él a hazában. De szellemileg nem.

A demokratikus kormányforma azt hiszi, hogy az emberi tudatlanság összegyűjtéséből egy választói urna segítségével bölcseséget lehet kisajtolni, mint ahogy a régi alchimisták fűzfából aranyat véltek alakítani. (232. 1.)

Neki nem kell a demokratikus kormányforma, mert ez nem a cselekvésben, hanem a cselekvők más elhelyezésében áll csupán. Azokat teszi cselekvőkké, akik cselekedni nem tudnak. Neki nem kell a demokratikus kormányforma s annak főszköze, az általános szavazatjog, mert ellenkezik a világrend két nagy törvényével: a renddel és a haladással. A rend fölé- és alárendelést kíván, parancsolást és engedelmeskedést. A rend az arisztokrácia elve. A haladás az egyenlő emelkedést, a jólét, a kultúra és fölvilágosodás egyenlő terjedését jelenti. Ez meg a demokrácia elve. A demokrácia ne legyen kormány szervezet, hanem a kormányzás irányának útmutatója. A legjobbak, a kormányzásra leghivatottabbak arisztokráciáját megteremteni lehet csak a célja. A XX. század legnagyobb ténye az államkormányzat e demokratikus irányának köztudatba jutása. Ez irányzat megvalósulásához az általános szavazatra épített demokratikus kormányforma nem vezethet, mert a természet törvényeivel ellenkezik. Ezekben a monarchia és arisztokrácia nyugszik. Ha a természet törvényei sokszor hamis formákban mutatkoznak is, az emberiség kénytelen volt hozzájuk visszatérni. (234-237. 1.)

Ezek Mikszáth legáltalánosabb kiindulópontjai.

Mint lehet a demokratikus irányt nekünk szolgálni? Csak saját múltunkat s jelen gazdasági és szellemi színvonalunkat alapul véve s a fokozatosság elvének elfogadása mellett, melyet az angol és magyar közélet uralkodó irányának tekint. Az állami szervezet csak a társadalmi szervezet fölépítményeként bír megállani. Föltűnő, hogy Mikszáth e részben oly nagy jelentőséget tulajdonít Marx tételének, mely egészében nem illik belé a munka gondolkörébe s már Marx előtt, ennek egyoldalúságától menten, ismeretes volt.

Nagyon helyesen nyúl vissza e részben nemzetünk fejlődésére, ha analógiái, mint a köznemességünkre s az angol gentryre vonatkozó, néha erőltettek is, s az alkotmányunk demokratikus csirájáról, annak további alakulásáról mondtak kevésbé apodiktikus formulázást kívánnának. De az alkotmányunk demokratikus vonásairól rajzolt kép nemcsak vázlatos, hanem midőn Bottka Tivadar, s nem mint tévesen mondja: Korbuly Imre, tanát az ősi megye demokratikus voltáról követi, hűség tekintetében is hiányos és a demokráciáról később mondtakkal, melyeket az imént megállapítottam, ellenkezésben áll.

Ezt a szép munka ismertetésénél el nem hallgathatom. „Az aggodalmas tépelődések, sötét látományok láncolatába”, amint munkáját Mikszáth előszavában nevezi, megfélemlések is kerültek belé; így az, hogy az arisztokratikus kormányzás monarchikus alap és tetőzet nélkül, más szóval az arisztokratikus republika az uralkodó rend körében ugyanolyan általános egyenlő szavazatjogot követel, mint aminőt a kormányzó demokrácia az összes polgárokra.

A mi megyéink és országgyűléseink „pars major pars sa-nioi”, a „vota non numerantur sed ponderantur” elve sem az arisztokratikus kormányforma természetének volt a kifolyása. A nádor, a personalis az országgyűlésen, a főispán a megyegyűlésen mint a királynak helyettese gyakorolhatott ily hatalmat. Akár a monarchia fölényének tekintsük a szavazatok ily

mérlegelésének lehetőségét, akár az egyházjog befolyásának, mely az egyházmegyei gyűléseken a püspököknek a papsággal szemben hasonló jogot enged annak megállapítására: a szavazók melyik része okosabb, annyi bizonyos, hogy az arisztokratikus nemesi jogegyenlőséggel, az una aedemque libertas-szal szöges ellentétben áll az. A lengyel arisztokratikus respublica ezt a jogegyenlőséget egyetlen nemesnek az összes többiekét megobstruálni képes szavazatában szomorú karrikatúráként, de döntő dokumentumul őrizte meg.

E kis aberrációk ellenére kétségtelen Mikszáth tétele, hogy nemzeti életünknek küszöbön álló rekonstrukcióját, kormányzatának demokratikus irányzatát a szavazatjog útján csak úgy fogjuk jól végrehajtani, ha magyar múltunk és jellemünk adott állapotából, a magunk eszejárásából, szívünk, lelkünk legnemesebb sugallataiból, de mindenekelőtt önfenntartásunk parancsoló érdekét szem előtt tartva indulunk ki.

Csak oly levegőben járok, mint a mi „intellektuell”-jeink, jöhetnek arra az abszurd s bennünket lealázó gondolatra, hogy az egész világ szociológusai és szociálpolitikusaihoz körkérdést intézzenek, 1908-ban választójogunk reformja tárgyában. (*Huszádik Század*. 1908. decemberi szám.)

Mintha csak Haiti vagy Libéria köztársaságok tanácsraszoruló polgáraihoz volnánk hasonlók.

Hisz a választójog által a nemzet egyes emberekbe szorítja belé eszméjét, teszi le sorsát, millió egyesek közt osztja szét hatalmát, mert a választók eszétől, akaratától függ igen nagy részben a királyok, elnökök, parlamentek, miniszterek törekvéseinek magasztos vagy alacsony volta, terveik sikere, ki-vihetősége is.

Az egyesek nemzetek szerint igen különbözők, minden nemzetnek szükségképen más lesz hát a természete.

Ezért Mikszáth igen helyesen fordul az általános, egyenlő, titkos, direkt szavazatjog ellen, melyet minden szabad nemzetre egyedül helyes, legfőbb alkotmányos elvnek hirdet vagy egy vak elmélet, vagy kisebb-nagyobb tömegek zsarnoki uralomvágya és kimutatja a szavazatjogi rendszerek tekintetében a nagy különbségeket még ott is, hol azt elfogadták vagy megközelítették. Egyáltalán pedig a szavazatjognak az egyénből s nem a nemzetből való származtatása ellen.

Az általános szavazatjog nem lehet elv, hanem csak egy elvnek folyománya. Az elv az, hogy a nemzet azoknak adja tagjai közül a szavazati jogot, akiket a maga érdekében a szavazó fontos tisztére legalkalmasabbnak talál. Ennek az elvnek következménye, hogy ahol erre minden felnőtt fia egyenlően alkalmas, mindenkit egyenlő szavazatban részesít. A honfoglaló magyaroknál ebből az elvből következett mindenkinek egyenlő szavazata. A legmagasabb fejlődési fokokon ugyanez az eredmény állhat be a legkülönbözőbb foglalkozású és vagyoni állapotú emberekre nézve, ha a szavazói államhatalom gyakorlására szükséges értelem és erkölcs egyenletesen árad szét mindazokra.

Az emberiség történelme a szavazat jognak legkülönbözőbb végleteit ismeri ennek következtében. De a szavazati jogrendszerek nagy gazdagságában csodálatosképen a leghaladottabb, a legszabadabb népeknél is, annyi ezer év után a nemzetnek csak fiait s nem leányait láttuk eddig az urnákhoz bocsátva, – a férfiak gonoszsága, uralomvágya következtében, mondják az általános szavazatjognak az emberi minőségéből, az egyéni érdekekből, egyéni szabadságból kiinduló hívei.

Ám az általános szavazati jog elvének, mondjuk: dogmájának ellenzője kételkedve fogadja a férfigonoszság évezredes hatalmaskodását a nők kizárásának indokául s nemzeti összérdeket talál indokul a suffrage universel rajongói előtt valóban talányszerű tényre.

Az általános egyenlő szavazatjog magyar pártjain álló ez évezredes igazságtalanságot a nők egyenlő szavazatjogának törvénybe iktatásával orvosolni, mert az általános egyenlő szavazatjogban nyilván benne van a nők egyenlő szavazatjoga. Hisz ők is emberek, vannak érdekeik, s kell lenni szabadságuknak is. Meglássuk, meg merik-e tenni. Az egyén joga lesz-e

előttük is, mint az általános, egyenlő szavazatjog harcosai előtt, a kérlelhetetlenül keresztülviendő elv? Vagy a nemzet érdeke? Vagy a fokozatosság szempontja fogja őket mérsékelni? Vagy a félelem, hogy radikális, a nemzetet és a társadalmi rendet fenyegető terveiket a női gyakorlatiasság, helyes ösztön, női józanság, vallásos hit tönkretenné, ha a nőknek a férfiakkal egyenlő szavazatot adnának.

Mikszáth részletesen vázolja, nem is tudom, hogyan mondjam, a játékot-e vagy a tudatlanságot, a tévedést vagy a megtévesztést, amelyet a Kristóffy-féle, a választói liga által üdvözölt választójogi tervezet óta „az általános választójog” szóval kormányaink üztek. A Fejérváry-kormány jött először az általános, titkos választójoggal; ennek megdöntője a koalíciós kormány, a nemzet egészét akarja bevinni a politikai élet sáncaiba s törvényjavaslatot ígér az általános választójog szabad gyakorlására, a magyar állam nemzeti jellegének megóvása mellett. Utóbb gr. Khuen-Héderváry áll az általános választójog alapjára, a koalíció vezérei ellenben tiltakoznak az 1910-ik választójogi nagygyűlésen ellene, hogy hét év múlva újra hozzá pártoljanak, sőt a folyó évben egyenesen az általános, egyenlő, titkos választójog létesítése végett kormányt vállaljanak s gr. Apponyi Albert közmeglepetésre Kolozsvárott kijelenti: eddig mások után menve hitte, hogy az általános, egyenlő választójog veszélyezteti a magyar hegemoniát, most azonban a statisztikából már meggyőződött, hogy ez tévedés.

Az egész világ tudja, minden tankönyv tanította, politikusainknak is igen érthetően megmagyarázta Hieronymi Károly hátrahagyott munkájában, mi az általános választójog.⁴⁷

„Mind az elméleti szempontok, mind a gyakorlati élet tanúsága szerint az általános választójog alatt az értendő, hogy a törvényben megállapított korhatárt elért férfi értelmi képességére vagy vagyoni helyzetére való tekintet nélkül a képviselők megválasztásánál *egyenlő szavazattal bír.*”

A nemzetnek azonban ma sincs tudomása róla, így vagy másként értik-e az általános, egyenlő, titkos választójogot azok, akik hajójának kormányrúdját kezükben tartják.

„Az általános, egyenlő, titkos választójog bevonult a magyar politikába, de álarcát nem vetette le”, – mondja Mikszáth. (195. 1.) „És mi sem elszomorítóbb jele annak a lelkiismeretlenségnek, mellyel ez a kérdés fölvetetett és felszínen tartatott, mint az a körülmény, hogy dacára, hogy a jelszó több mintegy évtizede uralja a magyar politikai életet, nagy és hatalmas harcok vívattak meg zászlai alatt. . irányára és alapelveire nézve teljes zűrzavar és tájékozatlanság uralkodott és uralkodik.” (196. 1.)

Igaz! de a nagy ingadozás, elvcsere azzal biztat, hogy a Hieronymi jól meghatározta általános választójog sorsa ugyanaz lesz, amit Mikszáth a maga könyve előszavának első sorában az írók szokott szerénységével tévesen jósol. Amphora coepit institui... de nem végzi be, hogy „currente rota urce-us exit.” Reméljük, hogy az általános választójog „díszedénye”, a fazekas kerekének forgása közben „alkalmas korsóvá” vélik.

Mikszáth könyvének legértékesebb részei azok, ahol az általános szavazatjognak a képviseleti rendszerrel ellenkező, a parlamentáris kormányzatot lehetetlenítő hatásaival foglalkozik. (54., 83., 94-104., 125., 159-162. 1.)

„A parlamenti tagok képviseleti jellege ... a legtöbb országban elismertetett, de maguknak a választóknak képviseleti jellege már nem nyert ily általános körben elismerést. Nem nyert azokban az államokban, melyek a suffrage universel-t magukévá tették. Nyilvánvaló már az elmondottak alapján is és Franciaországban ... concrél tényekből is rá fogunk mutatni, hogy ahol a képviselet gondolata a nemzeti akarat keletkezésének első fázisában (a választásnál) nem érvényesül, nem érvényesül az a parlament magasabb, s az államélet legmagasabb régióiban sem. Innen van, hogy a suffrage universel ellentétben állván a képviselettel, gyökerében támadja meg a parlamentarizmust.” (54. 1.)

⁴⁷ *A választói jogról* 1912. 173. 1.

Hozzátehetette volna: az általános választójog a plebiscitumot követeli mindenütt, ahol a társadalom ellentétei nagyok s rétegeinek gondolatvilága nem egyöntetű. Élénken újul meg emlékemben, amit Kossuth Lajos 1888 júl. 4-én, midőn néhány egyetemi hallgatómmal, többi közt a főrendiház mostani alelnökével, b. Kemény Árpáddal, Sacra San Michele-i nyaralásakor meglátogattam, mondott: A törvényhozások ma egész Európában igen furcsán működnek. A parlamentarizmus – Angliát kivéve – megbukott, mert csak erőszakos, erkölcstelen eszközökkel bírják mozgásban tartani. – A parlamentarizmus, viszonzám, a néhány szavazatnyi többség megszervezésének a művészete. – S ez a néhány megvásárolt szavazat lenne a nemzet? – tette hozzá Kossuth.

Vajon a francia parlamentáris kormányzásnak, néha egy évben is több minisztériummal, tehetetlensége a külpolitikában, mely a Földközi-tengert, a franciák-teremtette Suez-csatornát, Egyiptomot angol versenytársaik kezére játszotta? Hisz elég volt, hogy Clemenceau, a minisztériumok hóhéra (ezzel a díszjelzővel tisztelik meg honfitársai) a parlamentben felálljon s a Franciaországra, az egész világra végzetes egyiptomi expedícióban való részvételtől a franciákat visszatartotta, mert ezalatt a német hátba támadja. Vagy Boulangernek a parlamentet ekkor már fenyegető presztízse csalta-e ajkaira az elítélő szavakat?

Annyi bizonyos, hogy azokból a parlamentáris kormányzatnak az általános választójoggal ellentétes természetére is s helyette a népszavazásos, referendumos kormányzásra is lehetett következtetni.

Midőn Mikszáth reánk, magyarokra nézve parlamentünk magyar jellegét, magas értelmi és erkölcsi színvonalát és a parlamentáris kormányzásra való törekvést életkérdésnek állítja, helyes úton jár. Bizonyos az is, hogy azt mi az általános, egyenlő választójoggal még kevésbé tudnók fenntartani, mint a franciák.

De túllő a célon, midőn minden, szerinte veszedelmes jelenséget ennek rovására ír, így a francia, a német „klerikalizmus”-t.

A francia katolikusok harca megvolt a francia, úgynevezett gallikán egyház-rendszer ellen 1830 óta, amikor 200.000 volt a választó Franciaországban. A köztársaság alatt pedig az egyházat megsemmisíteni törekvő, az egyházat törvényes javadalmától megfosztó, még társulati létét is megtagadó laikus államirányzat ellen tovább folyt anélkül, hogy az általános szavazatjog segélyével a parlamentben bármi jelentékenyebb számú emberüket bevinni tudták volna. A harmadik köztársaság suffrage universeljének sikerült a katolikusokat a parlamentből, mondhatni, kirekeszteni.

A német nemzet egyharmadát tevő katolikusok döntő tényezővé válását a birodalmi gyűlésben pedig nem az általános választójog-adta agitátorius lehetőség, hanem Bismarck elhibázott, erőszakos egyházpolitikája idézte elő.

Angliának az ő mérsékelt szavazatjog-rendszerében 1884 előtt is megvolt a klerikalizmusa az elnyomott ír katolikusok törekvéseiben csak úgy, mint a walesi kálvinista nonkonformistáknak az anglikán államegyház megszüntetésére irányuló mozgalmában. S mi a konzervatívok egyik alapelve? Angliában az alkotmányos anglikán püspöki egyház (established by law) fenntartása, iskoláink állami segélyezése, a liberálisoké ennek megszüntetése (a disestablishment), Skóciában amazoké az anglikán vallású király főkegyúri joga alá helyezett presbiteri alkotmányos (established Church) államegyház, emezeké a szabad skót egyház (Free presbyterian Church), mely 1843-ban amabból kivált s hogy önálló lehessen, lemondott az alkotmányos egyház kezében maradt javokról és intézetekről.

Érdemes lenne Mikszáthnak, a különben vezető államférfiainktól átvett, tévedésével foglalkozni, hogy a parlamenti pártoknak nem szabad érdekek, hanem elvek szerint alakulni. (168. 1.)

A tévedés onnan van, hogy az érdek alatt csak résszerű, önző vagy éppen személyes érdeket értenek. Ámde miért küzdenek a nemzetek parlamentjeikben csakúgy, mint a harcmezőn? Centrumnak, célnak tekintik magukat más nemzetekkel, valamint saját polgáraik

személyes érdekeivel szemben s nem engedik, hogy akár ezek, akár amazok eszközeivé tétessenek, és saját központjuk helyeit más nemzetek központja körül forogjanak, egyes polgáraik, vagy ezek csoportjai részszerű céljának eszközeivé váljanak.

A nemzet vonatkozásainak, viszonyainak összesége azáltal a szubjektív köztudat által egybefoglalva, hogy a nemzet a lényeges, a kívülről levő, reál vonatkozó mellékes, tőle függő – adja a nemzeti érdeket, az általános érdeket. Ez az érdek, mint a végső, az első, a kezdő ok, mely a nemzetet mozgatja, egyben elv is (elvi, ahogy Brassai nevezni szokta), mert összes mozgásainak, törekvéseinek kezdője, eleje, princípiuma.

De ez általános, a szubjektív köztudatban élő nemzeti érdek a valóságban, objektív egyesek, csoportok érdekeként létezik csak s mint dinasztikus érdek, mint egyházi, művészi, tudományos érdek, mint agrár, ipari, tőkés, munkás érdek darabokra törve azoknak a személyeknek csoportjainak külön érdekeként jelenik meg a világban, akiknek élete ez érdekek valamelyikének körébe esik.

Amennyiben a külön érdekek a nemzeti érdekek objektív alkotó részei, védelmük, biztosításuk viszonylag éppoly első, kezdő, elvi jellegű, mint a nemzeti érdek.

A pártoknak, a nemzeti érdek e pars-ainak, részeinek elvei, érdekei természetesen azon föltétel alatt jogosultak és egyesíthetők nagy, mondjuk: két nagy csoportba a parlamenti kormányzás fenntartására, ha a mögöttük lévő érdekek valóban, tárgyilag is az általános nemzeti érdek részei, nem személyes érdekek s e részérdekeket is az általános nemzeti érdek mérsékli, amit a pártok hazafiasságának nevezünk.

A pártoknak az ily érdekektől független, úgynevezett elvei vagy a parlamenti tagok együttműködésének taktikai szabályaira vonatkozó fő elvi különbségek, vagy a parlamenti munkának időrendje, vagy a nemzetközi, tehát nálunk az osztrák-magyar viszony tekintetében elfoglalt álláspontok. Mint ilyenek pedig a szubjektív vélekedésnek tág teret nyitva, sokkal ingatagabbak s a pártok folytonos bomlásának, a pártvezérek gyakori állásváltoztatásainak okai. 1861 óta 25féle pártunk volt emiatt s legjelesebb államférfiaink: Tisza Kálmán, gr. Apponyi Albert, ifj. gr. Andrássy Gyula, Szilágyi Dezső, Beöthy Ákos úgynevezett elvváltoztatását értük meg.

Mikszáth könyvének ismertetésénél nem hagyhatom említetlenül az axiomata médiáknak szerencsés alkalmazásait, melyek két ellentétes axióma összekötésének lehetőségét mutatják. Ilyen a 30 éves korhatár ellen való érvelése. Elvileg helyesli, mégsem tartja szerencsésnek.

„A jelszavaknak, mondja Mikszáth (218. 1.)... ha százszor megállapítjuk is, hogy az igazságok nagy mázsáján nincsen súlyuk, mint a szélnek, megvan az a tulajdonságuk, hogy sok mindent magukkal ragadnak... Az államférfi elvei fölállításánál nem lehet tekintettel a jelszavakra. De ha felállítandó elvei körülépítésénél nincs tekintettel azok áramlatára ... merevségével belsőleg szilárd konstrukciója külső ellentálló erejét apaszthatja. Azt hisszük, ebből a szempontból kell tekintenünk a 30 éves korhatár felállítását. Szokatlan intézkedés, – mellyel szemben a közvélemény külföldi példákban sem talál szélfogót, – s melyet ha belsőleg indokolnak is azok az igazságok, melyeken a törvény fölépült, külsőleg, gyakorlati jelentőségét tekintve, nem áll arányban azon dacfelülettel, melyet a radikális áramlattal szemben nyújt.”

Ismertetésem nem lenne teljes, ha ki nem emelném azt a történetbölcseleti alapot, melyen Mikszáth jelentékeny könyve nyugszik.

„Az emberi küzdelmekben – mondja a háború tanulságairól szólva (222. 1.) – az igazságok nehézkedési törvényének szükségszerű folyamatát kell látnunk: azt mindenekelőtt, hogy a világ a maga igazságai szerint igyekszik elhelyezkedni. A háborúban sok egyéb mellett az igazságok szelekcióját is kell látnunk... A szentírás szimbolizmusa szerint Isten akaratát az égő csipkebokorban nyilatkoztatta ki. A világtörténelem igazságai csaknem kivétel nélkül a nagy összeütközések lángjaiban nyilatkoztak meg.”

„Ennek a (mai) kornak szülöttei oly mély bepillantást nyertek az emberiség összes

igazságaiba és hazugságaiba mint egy kor szülöttei sem.” (224. 1.)

A népek szabadsága, a demokrácia, általános szavazat-jog, nem oly igazságok, melyeket ebből a háborúból tanultunk. Hazugságnak bizonyult az is, hogy a demokrácia a béke. Korszellemnek nevezni ezt, ebben látni a háború tanulságát, tévedés és ezzel az üres jelszóval s annak ezekkel a régi ismert függelékeivel, meg a hősök jutalmazásával menni az új korszak elé, siralmas, szegényes fölkészülés az új Magyarország megteremtésére, főleg, ha utunkon magunkkal visszük pártoskodásunkat, gyűlölködésünket.

Mert „ebben a háborúban a népek és nemzetek megmázsáltattak és új súlyértékükben fognak az eljövendő béke korszakába beállítatni.” (238. 1.) Másutt és másban kell ez igazságokat keresni. Mikszáth rámutatott erre a demokráciának abban a koncepciójában, melyet a közkeletűvel szembeállított.

Ez a háború is azt a régi igazságot bizonyította, hogy a világrend a maga törvényére hallgat és nem azokra, melyeket a tömegek diktálnak neki.

„Az alkalmazkodás azon törvényekhez, melyek a népeket és egyeseket mozgatják, melyek láthatatlanul vannak megírva és melyet csak a hivatottak tudnak elolvasni, az igazságok és valóságok szerinti elhelyezkedés, a küzdelem a hazugsággal, látszattal, képmutatással s a bűnnel teszi ki életünket. Az emberiség azokat nevezte nagy embereknek: prófétáknak, költőknek, királyoknak, államférfiaknak, ihletett embereknek, akik ezt a kapcsolatot lelkünk és a világ lelke között kifejezésre hozták, nem azokat, akik a választóurnákból kerültek .ki.” (232 1.)

Új elmélet a parlamenti intézmény bajainak⁴⁸ orvoslására⁴⁹

– Binding javaslatai. –

I.

A német tudomány egyik kitűnősége, Binding ez évi február 14-én a drezdai Gehe-Stiftungban fölemelte nyomatékos szavát a parlamentek kényszerű védekezése dolgában tagjaikkal szemben (obstructio) s a visszaélések ellen gyógyszert is ajánlott.

A nagytekintélyű férfiú fejtegetéseit és javasolt orvosszerét a közbejött világrendítő események ellenére sem hagyhatjuk behatóbb megbeszélés nélkül elhangzani.

Előadása⁸ méltán kelti föl érdeklődésünket az általános államjogi alapnál fogva, amelyre érvelése alapítva van, nem is szólva a magyar obstrukció felől mondott lesújtó ítéletéről, mely csak általános elveinek alkalmazása egy konkrét esetre, de mint ilyen is rendkívüli fontosságú az aktuális politika szempontjából, amennyiben a harcolók küzdelmén kívül álló tekintélyes személytől származik. A főérdeket azonban az általános elvi megállapítás kelti, amellyel az obstrukció jogellenes voltát bizonyítani s az obstrukció-okozta jogsérelem orvoslásának jogos eszközét, fölfogása szerint a parlament fölött ítélő bíróságot iparkodik megállapítani, de mindenképp az, hogyan illeszti be a parlamentek küzdelmét az obstrukció ellen az állam közjogi rendjének egészébe.

Binding ugyanis kezdetben az olvasóban azt a várakozást támasztja, hogy az obstrukció jogellenességét és letörésének jogos eszközét az állam közjogi rendjéből fogja igazolni.

Mert értekezésének címe ellenére, mely a magán- és büntetőjog világából vett jogos önvédelem, tehát nem közjogi alapra látszik helyezni a vita eldöntését, továbbá a hasonló következtetést engedő analógia mellett is, melyet a párbajozók meg a parlament és az obstrukció küzdelme között értekezése első lapján föllállít, csakhamar, már a második oldalon, úgy beszél a parlamentről, mint az állam megbecsülhetetlen tényezőjéről.

„Aki tudja, – így szól ugyanis ez analógia említése után, – mi a parlament és az állami életben milyen megbecsülhetetlen az értéke, habár a parlament árfolyama, önhibája következtében, napjainkban némely parlamenti kultúrnezetnél mélyen alant áll is, és aki megfontolja, hogy semmi mással pótolni nem lehet, hogy ennél fogva a parlament végromlásából – akár az abszolút monarchia, akár a demagóg rémuralom formájában – a zsarnokságnak kell következni, annak lehetetlen az eszközökön nem tűnődni, melyek e nagy veszedelmet elhárítani s a parlamenteket, valamint az érteket becsük iránt erősíteni alkalmasak, hogy így e nehéz válság legyőzhető legyen.”

Még jobban hangsúlyozni látszik azonban az obstrukciónak államjogi jellegét, midőn előadásának sarkalatos kérdéseit megállapítja, melyeknek megfejtésétől a végleges megoldás függ.

E sarkalatos kérdések: Mi a parlament? Minő jogi viszonyban állanak tagjai az egészhez?

Ezek után mindenki az államjogból várja a megoldást a fölvetett kérdésekre.

Aki a német közjogi tudományban nem járatos, csodálkozva fogja olvasni a következőket, mindenekelőtt Binding beismerését, melyet feleletének megoldása előtt tesz.

A német alkotmányos monarchia – úgymond – még igen fiatal, mégis innen-onnan százéves jubileumát ünnepli. Elég ideje volt tehát a tudománynak, hogy lényegét megértse, a parlamentnek pedig, hogy a parlament jogát e lényegnek megfelelően kialakítsa.

Úgy találja azonban, hogy egyik sem következett be.

⁴⁸ Ez volt az én címem, de Berzeviczy, mint a Szemle főszerk. megváltoztatta

⁴⁹ Megjelent a Budapesti Szemle 1915. évi CLXL kötetének 34- lapjain. Vorträge der Gehe-Stiftung zu Dresden. 6. Bd. Heft 3. – Bindim: Die Nolwehr der Parlamente gegen ihre Mitglieder. 36. lap.

Az alkotmányos monarchia lényegének megértéséhez ugyanis elkerülhetetlen a parlament mivolta felől tisztában lenni. A parlamentet azonban, Binding úgy találja, helytelenül fogják föl. A törvények a nép képviselőinek mondják. Hisz ez arra vezetne, hogy ahol a két kamara-rendszer áll fenn, ott a népnek két, egymással nem egyszer ellenkezésben levő képviselője volna. Még hibásabb az a tétel, hogy az egyes képviselő az egész népnek képviselője. Egyenesen végzetes azonban az a nem kevésbé szokásos felfogás, hogy a parlamenti tag választóinak a képviselője.

Mi akkor a parlament? – kérdi a magyar olvasó, ha nem a nép, vagy a magyar terminológia szerint, ha nem a nemzet képviselője?

A parlament – Binding szerint – maga a nép, arra a célra alakítva, melyet megvalósítani hivatva van. Nagy nemzeteknél lehetetlen, hogy az egész nép testületileg, gyűlésileg cselekvővé váljék. Ha cselekednie kell, célszerű elrendezésre van szükség, melynek útján kicsinyítve megjelenik. Egyik ilyen elrendezés a parlament, másik a hadsereg. Amíg utóbbi az államnak főfontosságú szervévé, fizikai hatalmának szervévé lesz, addig a nép mint parlament nem állami orgánus. A parlament csupán a nemzeti akarat formálódásának színtere, melyből talán válik állami akarat, ha fejedelmi szentesítést nyer; de a parlamentben kifomálódott nemzeti akarat éppúgy fordulhat az állami akarat ellen s az állami cselekvést egyenesen megakaszthatja. Ezért nem államorgánus a parlament.

Mielőtt Binding gondolatmenetének visszaadását folytathatnám, meg kell állanom, hogy közbevetőleg Binding vonakodásának okát keressem, amely reá nézve lehetetlenné teszi, hogy a parlamenteket a nép képviselője gyanánt tekintse.

Binding a képviselő gondolatát elvileg behatóan nem fejtegeti, úgy látszik azonban, felfogásának súlypontja abban a tételben van jelezve,⁵⁰ amely szerint: Mivel jogilag véve, nagyobbfokú önkarat (Eigenwille) nem létezhetik mint a parlamenteké, ezért kell tőlük a képviselő gondolatát teljesen távol tartani.

Vagyis úgy látszik, képviselőt csak ott lát, ahol a képviselőt a képviselőnek egyenes akarat, vagy legalább is óhajta köti. Következtetni lehet e felfogását abból az érvelésből, mely a német birodalmi tanácsnak (Bundesrath) tagjait, vagyis a 22 fejedelemet s a 3 szabad város, Hamburg, Lübeck és Bréma küldötteit azért mondja valóságos képviselőnek (Der Bundesrath, er besteht ganz und vollstandig aus „Vertretern“ und gerade deshalb sind seine Mitglieder an die Instruktionen ihrer Vollmachtgeber streng gebunden), mert meghatalmazóik utasításához vannak kötve.

Ez értelmezés nyilván azonosítja a képviselőt a követtel s azért küzd a parlament képviselői jellege ellen, mert annak tagjai nem követek, nincsenek utasításokkal megkötve, mert a választók hatalma képviselőik irányában, – mint gúnyolódva mondja -, csak annyi, mint a hajdani római német szent birodalom 7 választófejedelmé, akiknek hatalma a császár megválasztásával eltűnt.

Binding sehogy sem tartja lehetőnek eszerint utasítás nélkül a képviselőt, s a parlamenteknek a nép képviselője gyanánt való odaállítását csak képleges értelműnek, jogi téren értéknélkülinek tekinti.

Ez a felfogás az általános európai felfogással helyezkedik ellentétbe, mely az angol parlament életében éles határvonalat von az angol alsóház tagjainak a középkor végéig fennállott s azutáni jogállása körül. Képviselői jellegüket a közfelfogás ugyanis mondhatni kivétel nélkül az utóbbi időtől számítja, amidőn „nem voltak többé követek, bár kétséges hogy egyáltalán valaha ilyenek voltak, hanem az egész nemzet nevében működő szenátorok.”⁵¹ De az európai közfelfogás egy közelebbi nagy világtörténelmi eseményre is támaszkodik. XVI.

⁵⁰ 6. lap.

⁵¹ Stubbs. *Constitutional History*, III. köt. 524., 525. 1. Az igazoló okmányok: Prynne. *Brevia parliamenti, rediviva*. 1662. kiad. 168., 274., 284. 1.

Lajos 1789. január 24-i rendeletével hívta föl az egyházi, nemesi és polgári rendet, hogy válassza meg meghatalmazott köveieit s adja meg nekik utasításait. (Chaque ordre rédiger ses cahiers et nommera ses députés. 43. §.) A rendi utasítások által megkötött követek gyűlése azonban a június 17-i és jún. 20-i forradalmi határozatok által nemzetgyűléssé alakul s július 8-án kimondja az utasítások érvénytelenségét (la force de ses décrets ne peut être affaiblie par des protestations ou par l'absence de quelques représentants) s tagjait képviselőknek nevezi.

De Bindingnek e felfogása a képviseletnek és meghatalmazásnak egyenes fölcserélése, mely utóbbi csak megbízás, az előbbi anélkül is keletkezhetik. Az örökös jogú a hivatalánál fogva törvényhozó is képviselő, nem pedig utasítással ellátott megbízott, éppúgy mint a törvényes gyám, az atya a kiskorú gyermek képviselője minden megbízás, meghatalmazás nélkül.

Bindingnek mellesleg odavetett, a közkeletű fölfogással, a meghatalmazott és képviselő bevett fogalmával annyira ellenkező, meglepő állítását nem bírom másként magyarázni, mint az olvasó előkészítését pozitív feleletére, melyet arra a kérdésre ad: mi is hát a parlament? E felelet pedig, amint láttuk, a következő: „A parlament maga a nép, arra a célra alakítva» amelynek megoldására hivatva van. Kérem azonban, lehet-e erős pszichológiai és erkölcsi konstruálás, magyarázat nélkül elfogadni, hogy az a milliókból álló nép néhány száz emberben jelen van? Nem felel-e meg inkább a nép ez átszellemülésének, mely egy parlamentben tényleg előttünk áll, ha a parlamentet a nemzeti akarat kifejezőjének, képviselőjének nevezzük, mint ha azt akarjuk elfogadtatni, hogy az a parlamentben együtt tanácskozó és határozó néhány száz ember s az a sok millió, melyből azok bizonyos célra egybealkotva vannak, jogilag azonos lény?

Sir Edward Coke meghatározása, melyet most háromszáz éve adott *Institutes of the Law England*-jában a parlamentről: „Ha a politikai testben a király, lordok, megyék, városok, községek mind egybegyűlnek a király parancsára és egyesülnek a fej alatt az egész ország közjaváról való tanácskozásban: ultimum sapientiae van jelen”, ez a régi meghatározás jelzi legjobban a parlament jogi különbségét a nemzettől, de vele való erkölcsi összefüggését és képviseleti jellegét is könnyebben végiggondolható, mint a parlament és a nép azonossága, ahogy Binding odaállítja. Ebből a Coke-féle gondolatból támadt a XIX. századnak a pozitív törvényekbe átment alkotmányos doktrínája, mely a parlament tagjait választóiktól, rendjüktől függetlenítette, nem azért, hogy nekik bármilyen önakaratúságot (mint Binding mondja: Eigenwilligkeiten) adjon, hanem. hogy őket az ország javának előmozdítására, minden külön érdekekkel szemben, annál inkább lekösse.

A kulcsot Binding polémiájához a parlamentnek képviseleti minősége ellen s azonosításukhoz a néppel, vagy mint mi mondjuk a nemzettel, azt hiszem tételének másik része adja; hogy bár a parlament maga a nép sajátos módon elrendezve, mégsem orgánuma az államnak.

Azt véli, úgy látszik, ezzel elérni, hogy noha a parlament nem részes az államhatalom fenségében, mégis különös nagy hatalma legyen, ilyet pedig csak akkor tulajdoníthatni neki, ha benne a nép maga van jelen, nem ennek egyedüli visszfénye, pótléka, aminőnek a nép utasításaitól független, önakaratú testületet Binding látja. Eléri-e e magyarázatával célját? Hogy az így összeállított testület magának a népnek nézzük, a fentiekben próbáltam kétségbevonni.

Nem folytatom a kontroverziát Bindingnek a képviselet tekintetében elfoglalt álláspontjával, visszatérek fejtegetéseinek előadásához, mely szerint a parlament az állami akarat ellen fordulhat, megakaszthatja az állami cselekvést, ezért nem lehet állami orgánumnak tekinteni.

Elképzelhetetlen – mondja – a parlamentnek állami orgánumul való elismerése, hisz megtagadhatja az állam budget-jét, megakadályozhatja a legsürgősebben szükséges törvény létrejöttét, vád alá helyezheti a legfőbb állami orgánumokat.

Ily állami orgánomot csak az öngyilkosságra hajlamos, a kétségbeesett állam teremthet magának. Könnyű lenne az ellenvetés: nem akadályozhatja-e meg a király a legszükségesebb törvény létrejöttét? De folytassuk.

Állami orgánumok csak azok a testületek és személyek amelyek az államhatalom birtokosának meghatalmazása alapján államhatalmi ténykedésre föl jogosítanak.

Nem államhatalmi orgánum tehát a király, mint meghatalmazó, de nem azok a parlamentek sem, mert tőle az államhatalom gyakorlására nem hatalmaztattak föl.

A parlament akarata sohasem állami, hanem népakarat.

De a parlament – így folytatja, – mégis jogalany, csak nem állami jogalany. Államhatalma nincs, de az államhatalom nélküle leglényegesebb teendőit nem végezheti; közreműködik az állam tevékenységében, jöllehet maga és működése nem állami jellegű.

Az alkotmányos monarchia jellemző vonását ugyanis szerinte az teszi, hogy benne a nép az államhatalom birtokosával szembehelyeztetik és az állammal, mint másik jogalanyal szemben jogalanyként elismertetik, avégből, hogy e másik jogalany, az államnak életébe beavatkozzék, abban meghatározott módon részt vegyen s az állami akciót ellenőrizhesse.

Hol van akkor a szuverenitás? Erre Binding nem felel.

Mint történelmi tény azonban kétségtelen, hogy a német államokban a népnek ily jogalannyá emelése a múlt században az abszolút monarchiák jogi ténye által történt.

A német parlamentek létüket az abszolút monarchiáknak köszönik. Avégből alkották, hogy meghatározott államhatalmi tények létrejötténél, mint Binding mondja, nélkülözhetetlen, tehát lényeges segédekként közreműködjenek. Súlyos, nehéz föladatuk bármily jogi reformnál, továbbá az állami költségvetés megállapításánál közreműködni, melynek megoldása nélkül egyrészt az állam életének rendes folyása, másrészt rendezett gazdálkodása elgondolhatatlan. A parlament munkájának ennél fogva államjogi köteleességteljesítés jellege van.

Bindingnek ez államfölfogása nagyon kézzelfoghatóan mutatja, hogy a német tudomány a német alkotmányos monarchia száz éves fennállása alatt csakugyan nem bírta ennek lényegét megnyugtatóan magyarázni. Államelmélete azokkal az ellentétekkel, melyek e monarchia keletkezésekor az államhatalom birtoka s a parlamentek hatásköre között tényleg fennállottak, ma is tanácstalanul áll szemben.

Ez ellentétek a német elméletben áthidalatlanul állnak ma is fenn. Nem sikerült őket az állam lényegéből kiindulva, látszólagos ellentétességük ellenére, az államnak egymást föltételező, ha nem is mindig békességben, pontosan egybevágó életműködései gyanánt megérteni.

Pedig mennél nagyobb, mennél különbözőbb részekből áll valamely egész, annál önállóbbak, annál ellentétesebbek részműködései. Így van ez az államban is.

Valamely adott történelmi időben az állam lényegében mutatkozó ily ellentéteket látva, azoknál a gondolkozás meg nem állapodhatik, hanem az államnak más történelmi időbeli, más nemzeteknél található állapotait tekintetbe véve, az állam természetét, lényegét, lehető működési módjait dialektikus eszközökkel követve, emelkedhetik ki ez ellenlétek zavaró világágából s juthat el megértésükhöz és bennük az egésznek többé nem ellentéteit, hanem létföltételeit találhatja meg.

Állam és nép most száz éve a németeknél csakugyan szöges ellentétben állanak. Az államot senki másban nem látta, mint a fejedelemben és meghatalmazottaiban. A jog teljes merevséggel rögzíti meg ez ellentéteket a fejedelem, vagy mint mondták, a kormány és a nép között.

A francia forradalom s ennek végrehajtóján, Napóleonon diadalmaskodó Európa a bécsi kongresszuson a legitimitás elvét jelentette ki, mely szerint monarchiákban az államhatalom a fejedelemben van egyesítve és a német államok népeinek alkotmányos szabadságért való küzdelmeikben e legfőbb jogelvhez kell ragaszkodniuk.

A népnek az államhatalomban való részesedése ez elv szempontjából a törvényes

szabályozás betűje szerint csakugyan lehetetlen s az alkotmányos monarchia abban az értelemben, hogy benne az állampolgárok a fejedelemmel osztoznak az állam szuverén hatalmában, a legitimitás szempontjából megengedhetetlen. A köztársaságra való átmenet lenne ez, így gondolták, s mivel akárhogy magyarázzák is a népek adó- és költségmegszavazási jogát, a törvények hozásánál való közreműködését, mindezekről a jogoktól az államhatalomban való valamelyes részesedés minőségét elvitatni nem lehet; az alkotmányosságért küzdő közjogászok igen nehéz helyzetbe jutnak, valóságos sziszifuszi munkát végeznek, hogy az alkotmányos monarchiát a köztársaság gyanújától megmentésük.

A legitimitás védői ugyanis Bodinnak a XVI. században keletkezett s az elméletben érvénybenmaradt hatalmas elméletéhez ragaszkodnak, mely szerint az államhatalom vagy egy természetes személyt illethet, vagy többet, vagy az összeseket, amiből azután következették, hogy ahol egy személyt illet a szuverén hatalom, ez az alattvalóival nem oszthatja meg, ahol tehát többen részesek az államhatalomban, ott már vagy arisztokrácia vagy demokrácia van. Ha magát Bodint gondosabban tanulmányozták volna, észreveszik, hogy már Bodinnál megvan a különböztetés az államhatalom birtoka (forma imperii, status rei publicae) s e hatalom gyakorlásának módja (ratio imperandi, forma regiminis) között.

De nem vették ezt észre az alkotmányos szabadság után vágyódók sem, e különböztetés pedig lehetővé tette volna, hogy egy természetes személy, a király mellett a szuverén hatalomban, tehát a törvényhozásban, a végrehajtásban az állam polgárainak is valóságos, pozitív részük legyen, ha a királyt e szuverén hatalomban a döntő rész, a végső szó illeti és tényeiért jogi felelősséggel nem tartozik.

A múlt század elején nemcsak a Maurenbrecherek, hanem az Aretinek, sőt még a mélyebben járó Schmitthennek is az államhatalmat kizárólag, oszthatatlanul a fejedelemnek tulajdonítják, akivel szemben külön néphatalmat állít s erősen gyakorlati irányban nagy nyomattal hangsúlyoz a Rotteck-Welcker iskola. Az alkotmányos monarchia abban az értelemben, hogy az állampolgároknak is részük legyen az általános akarat megállapításában, kifejezésében az alkotmányosság hívei előtt is már nem monarchia, hanem köztársaság, – mondja egyenesen az alkotmányossággal rokonszenvező, nagy tekintélyű Heeren.

Kant erős állásfoglalása az államhatalom megosztásának szükségessége mellett, megállapítása, hogy a despotia nem egyéb, mint a törvényhozó és végrehajtó hatalomnak egy személyben való egyesítése, akár természetes, akár kollektív személyt illessen mind a kettő, nyomtalanul vész el a pozitív jogban; Hegel elmélete nem kevésbé, mely az egységes államhatalomban külön személyeket részesít. De a német közjogban fordulópontot alkotó Albrecht-féle felfogás sem változtat e helyzeten. Eszerint a monarchiában is, a köztársaságban is az államhatalom, ennek szuverenitása nem annak vagy azoknak személyéből ered s nem ahhoz tapad, aki vagy akik e hatalmat kifejteni jogosultak, hanem az államnak, mint eszmei személynek hatalma az, mely azt az arra hivatott személyek útján gyakorolja.

Hasonló volt a sorsa Gerber, Waitz törekvéseinek, továbbá Gierke, Bahr felfogásának, akik a szövetségi jog gondolatával világítanak be az államjog rendjébe.

A legitimitás értelmében vett, abszolutisztikus fejedelmi szuverenitás hívei, de a népjogok védői, az alkotmányosság után törekvők sem bírnak a szuverenitásnak bizonyos magánjogi patrimoniális felfogásától szabadulni s megrögzötten maradnak meg az állam és a nép gondolatának elszakításában.

Csak így érthetjük meg mi magyarok a német közjognak oly nagy tekintélynek örvendő elméleteit, minő a Seydelé, mely szerint a szuverén államhatalom nem az állam joga, hanem jog az állam fölött, vagyis bizonyos terület és a rajta élő ember-összeség fölött. Az uralkodó nem az államban van, hanem fölötte, amit Seydel után Lingg is nagy vívmányként dicsér. Vagy Labandét, aki szerint az egyes államokban a fejedelmet oszthatatlanul illeti az egész államhatalom, a parlamenteknek abban részük nincs, mert ők csak a törvény tartalmának, anyagának megállapítására jogosultak, de a törvényt nem tartalma teszi, hanem a parancs,

mely e tartalomban jelentkező szabályok megtartására kötelez, ily erejű parancsot azonban a parlamentek nem adhatnak ki, ilyet csak a szentesítésre jogosult alany, vagyis az egyes monarchiákban a fejedelem, a birodalomban a fejedelmek gyülekezete, a Bundesrath, adhat ki.

De ha viszont a fejedelem ily parancsot, Laband szerint Gesetzbefehl-t, nem adhat ki, hacsak a parlamentek annak anyagát a szentesítéshez nem nyújtják, nem lehet-e ténykedésüket az államhatalomban részesedésnek minősíteni? Laband ily magyarázatot azért tart lehetetlennek, mert ily önálló részesedés a törvényhozásban az osztatlan és oszthatatlan államhatalmat megbontaná, az egységes államszemélyiség akaratát két egyezkedő fél, személy szerződésévé változtatná.

Nyilvánvaló azonban, hogy – teljesen mellőzve a külügyekben határozó szuverén akaratot – az államhatalom nemcsak a törvényhozásban, a mindenkit kötelező, szentesítő parancsnak kiadásában, hanem e parancs megtartását kikényszerítő hatalomban, a végrehajtó hatalomban is rejlik. S mégis azt látjuk a német alkotmányos monarchiákban, hogy a fejedelmek e hatalmukat sem gyakorolhatják osztatlanul, mert végrehajtó hatalmi tényeik csak a miniszteri ellenjegyzés által válnak jogérvényessé. Magában a birodalomban pedig, habár a szentesítés hatalma a birodalmat alkotó 25 állam fejedelmeinek meghatalmazottait illeti, kik a Bundesrath ülésein határoznak a birodalmi parlament által eléjük terjesztett javaslatok fölött, a végrehajtó hatalmat ez a fejedelmi tanács már nem osztatlanul gyakorolja, hanem csak annak egy részét, a másikat a tanács egyik tagja, a császár külön.

Az államhatalom egységének az a materialisztikus, patrimoniális felfogása, mely ezekben az elméletekben előttünk áll, megoldatlanul hagyja reánk magyarokra a parlamentek és felelős miniszterek működésének természetét. Ha az államhatalomban nem részesek, kicsodák tehát? Egyszerű segédek talán, mint az abszolút monarchiák kodifikáló testületei vagy egyedül a fejedelemnek felelős miniszterek? Ám e sajtószerű segédek nélkül törvényt nem hozhatnak, kormányzati tényeik nem érvényesek s eszerint az alkotmányos monarchia oly állam, melynek államhatalma nem önálló, nem független, mert egy kívüllevő, nem állami hatalomnak, t. i. a parlamentnek akaratától függ, e nem-állami hatalom ellenőrzi, korlátolja, saját akaratából nem parancsolhat, államhatalommal nem bír, pusztán segéde, a parlament és a minisztérium nélkül nem kormányozhat.

Ha az államhatalom a német alkotmányos monarchiákban csakugyan osztatlanul, kizárólag a fejedelemben egyesül, de – a német közjogi elmélet szerint – nem államhatalmi tényezők: a parlamentek, a miniszterek által jogilag mégis ellenőriztetik, korlátoztatik, ebből az következne, hogy a parlamentek joga, a miniszterek joga, az ókori *tribunitia potestas*-nak modern megjelenései, azzal a különbséggel, hogy az államhatalmon ugyan szintén kívül állanak, mégis azzal szemben nemcsak gátló, hanem pozitív támogató működésre is hivatvák.

Az a benyomás, melyet reánk idegenekre a német alkotmányos monarchiának Bindingnél is megtalálható mai német elmélete tesz, visszaidéz emlékünkből egy, az alkotmányosság hívei által a múlt század 50-es, 60-as éveiben metafizikai alapja, szociális álláspontja, a fejedelmi hatalomnak túlsúlyát erősen hangsúlyozó iránya miatt annyit gúnyolt és támadott, igen jelentékeny elméletet, Stahl elméletét.

A népnek, parlamentjének az államhatalomból való kizárása, működésének egyoldalúan a rajta kívül álló állam irányában való kötelezőteljesítésre szorítása, anélkül, hogy e működésnek jogosultsági eleme is elismeréshez jutna, az államnak kizárólag a fejedelembe és meghatalmazottaiba való helyezése mivé teszi ugyanis az alkotmányos államot is? Azzá, amivé Stahl: oly erkölcsi birodalommá, melyben értelmi indokok által vezetett, önmagával összhangban levő egy egyén uralkodik öntudatos, szabadon engedelmeskedő emberek fölött, kiknek ez uralomban semmi részük nem lenne.

Binding is körülbelül így látja az államot s azzal szemben a parlamentek állását. A parlament szerinte a népnek meghatározott módon való föllépése, hogy az állami működésben, mint segéd résztvegyen és azt ellenőrizhesse (8, 12. 1.). Az állam nála is – mintha csak Schlötzert hallanók az államról, a tűzkárbiztosító társulatok egyik analógiájáról – bizonyos célok (jog, jólét, nemzeti függetlenség) végett fennálló, a fejedelem és az ő meghatalmazottaiból álló intézet. Ez az intézet ugyan a nép érdekében áll fenn, de ez annak hatalmában nem osztozik, nép és állam külön jogalanyok s ha a nép az állam működésében részes is, csak segédként, vagy ellenőrzőképen az, olyanformán – megvalljuk, e viszonyt másként elképzelni nem bírjuk – mint a gyógyintézetekben a beteg az ő érdekében fáradó orvos működésében szintén részes, magatartásával előmozdítván annak rendelkezéseit, ellenállásával, mely az ellenőrzés egy neme, megakadályozván azok megvalósulását. A beteg is bármennyire alá legyen vetve orvosa hatalmának, jogalany marad.

Hasonlóképp a nép parlamentjében, bár állami hatalma, azaz szuverenitása vagy abban bárminő része nincs is, jogalany az állammal és jogalany, mint lelki egész, a parlamentet alkotó egyesekkel szemben. És pedig kimondhatlan fontosságú, mérhetetlen értékű jogalany, mert a parlamentekben egybefoglalt nép biztosítja Binding szerint is az emberi kultúrát a demagógia vagy a személyes uralom zsarnoksága ellen.

Ily gondolatmenetben jut Binding a parlamentek jogának megállapításához tagjai fölött. A parlament, mint az emberiség legértékesebb javainak oltalmazója, hogy feladatát betölthesse, habár szuverén hatalma nincs is, jogokkal bír tagjaival szemben, hogy működését elvégezhesse, amit, úgy hiszem, mindenki természetesnek fog találni, ha nincs is Binding alaptételével egyezésben. Hisz kisebb egészeknek is van részeikkel szemben hatalmuk, sőt a ház, a lakás tulajdonosának is a betolakodók ellen, de mindenkinek is van más egyessel szemben hatalma arra, hogy ha jogai ellen egyenes támadás intéztetik, azokat megvédelmezhesse. Ilyformán alapítja meg Binding érvelését, midőn arra az eredményre jut, hogy a jogos önvédelem esete forog fenn a parlament részéről, ha munkájában zavartatván, ezt a megzavarást megakadályozza, annak elejét veszi, annál is inkább, mert e munkához nemcsak joga van, de e munka közjogi köteleességteljesítés is, amivel a parlament, azaz a nép az államnak tartozik. így a parlament megzavarása, minden támadás ellene, hogy munkájában megakadályoztassék, jogellenes megzavarása, megtámadása egy köteleességét teljesítő jogalanynak, de az egyes parlamenti tagoknak is, akik a parlament munkájában részt akarnak venni. Ily megzavarás, akadályozás ellen a parlamentet, tehát Binding szerint magát a nemzetet, az önvédelem joga kétszeresen illeti.

De a parlamentnek, mint az emberiség legértékesebb javai oltalmazójának, nevezetesen mint a zsarnokság elleni legfőbb biztosítéknak, nemcsak zavartalan működése lehetővé tételére kell jogokkal bírnia zavargó tagjai ellen.

Kell hogy híren, nevéen méltóságán folt ne legyen, amit csak azáltal érhet el, ha egyes tagjainak híre, neve, becsülete makulanélküli. Méltatlan, becsstelen tagokból nem állhat, ha tagállományában ilyenek mégis akadnának, azokat ki kell hogy zárhassa, eltávolíthassa, mandátumuktól megfoszthassa.

A honárulás, kerítés, választók megvesztegetése miatt elítélt, ha idővel polgári jogainak élvezetébe lép is, mégsem maradhat a parlament tagja, a parlament tekintélyének súlyos csorbulása nélkül. Mert ily tag, vagy tagok szavazata adhatja meg a többséget valamely határozathoz. De egyenes bűncselekmény nélkül is lehet a képviselő erkölcsi méltóságában oly hiány, mely őt okvetlen kizárja a parlamenti tagságból. Binding felhossa Bismarck 1894 jul. 7-i cikkét a *Hamburger Nachrichtenben*, mely a német birodalmi gyűlés Elzászból választott egyik tagjának kizárását követelte azért, mert e képviselő a fiát a francia St. Cyr-i katonai nevelő-intézetbe küldte s így ez atyjától a német haderőre vonatkozó titkokat tudhatna meg, amelyekhez atyja csak mint a parlament tagja juthatott.

Binding szerint a parlamenteknek az a joga, hogy ily tagokat kizárhasson, szintén az

önvédelem jogából folyik, nem a parlamentnek, mint a szuverén államhatalom egyik szervének jogállásából, mert ha ebből folyna, nem lenne szükség azt a jogos önvédelemből levezetni.

Binding előadásának súlypontja az obstrukció jogellenességének s a jogi eszközöknek kimutatásában állván, melyekkel le lehet küzdeni, mellőzhetjük a tagok mandátumának megsemmisítésére vonatkozó utóbbi pontot, – melyet a jogos önvédelemmel kapcsolatba hozni, azt hisszük, csak a legerőltetettebb következtetéssel lehet, – bármennyire fontos lenne is elemzése célunkra, mely abból áll, hogy a Binding-fölvetette jogos önvédelem és az ajánlott állambíróság elvi elégtelenségét és gyakorlati alkalmatlanságát kimutatni megkísértsük. A példák sorozatát, sajnos, szaporíthatnók saját parlamentünk történetéből is, midőn a magánvád visszavonása következtében a bebizonyított megvesztegetés büntetésétől menekült vagy a házban a nemzetet becsmérő, a honarulás mesgyéjén álló beszédet tartó képviselő, a rendes bíróság elé nem állíthatván s mandátumától a Ház által meg nem fosztathatván, a Háznak tovább is tagja maradt.

De elég, ha megbeszélésünk az első pontra szorítkozik, mert annak megvilágítása túlon-túl igazolni fogja, mennyire elégtelen az önvédelem joga a parlament és tagjai közötti jogviszony megértésére s mennyire meg nem felelő a parlament és tagjai között felmerült összeütközések elbírálására az az eszköz, melyet javaslatba hoz.

Áthatva az obstrukció jogellenességétől és veszélyességétől, Binding nyomatékosan érvel kiirtásának szükségessége mellett. Nem bír azonban megnyugodni a mai jogállapotban, mely az obstrukció által megtámadott, működésében gátolt parlamentet, a valóságban többségét, teszi annak bírójává, vajjon az egyes tagnak, illetőleg a tagok egy csoportjának magatartása az elnökkel, a többséggel szemben jogos-e vagy jogtalan, obstrukció-e vagy az illetők jogos, házszabályszerű viselkedése-e?

Az önbíráskodás, a brutális többségi elv jut ezáltal szerinte uralomra, melynek segélyével a kisebbséget teljesen meg lehet fosztani jogaitól.

Ha az elnök, a többség, úgy vélik, hogy az obstrukció jogellenes, hogy általa jogaiktól elűttenek, jogos önvédelemhez folyamodhatnak, de jogos volt-e önvédelmük, e fölött nem határozhatnak, ezt a parlamenttől független, kívül álló bíróságnak kell eldöntenie.

Íme, ebben foglalható össze Binding felfogásának lényege. Minket ez érvelés sehogy sem bír meggyőzni s vele szemben a következőkre kell hivatkoznunk.

A parlament, még ha nem tekintjük is a szuverén hatalom részesének, amint a pozitív német közjog alapján álló német tudósok tekintélyes része nem is tekinti, hanem egyszerű közjogi testületnek, mindig zárt, egységes egész, melyben a részek, a tagok megtartják ugyan külön létüket, személyes tagsági állásukat, de alá vannak vetve a pozitív jog szerint is az egész nagyobb hatalmának, fegyelmező erejének, melyet ez fölöttük saját belátása és erkölcsi kötelessége szerint gyakorol s ami végett nem kénytelen kívül levő hatalomhoz fordulni, minthogy azt, minő közreműködést követelhetni egy adott esetben az egyes tagtól, elvont szabállyal előre meghatározni lehetetlen.

A parlamenti tag ez alárendelés által az egésznek irányában nem válik jogtalanná, csak nem lesz ezzel egyenjogú. A parlament az egyes tagjának a felsőbbsege, az egyes tag neki alá van vetve, viszonyukban egy felsőbb és egy alsóbb jogalany állanak szemben, mert az egyes tagnak nincs a parlamentétől teljesen elválasztott hatásköre; a tag hatásköre annyira belekapcsolódik a parlamentébe, hogy azt ettől jogilag úgy elkülöníteni, mint két magánjogi jogalany akaratszféráját, lehetetlen. Bizonyára van elkülönítés a parlament és az egyes tag hatásköre között is s ennek következtében megvan mindkettőnek a maga jogállása, mert hisz mindegyiknek van akarata. De ez elkülönítést a jog csak halványan, igen általános határvonalak által bírja véghez vinni s az lényegileg mégis csak a parlament céljából levont erkölcsnek kevésbé megkötött, kevésbé külső szabálya által történhetik. Ennek az igen általános jogi, lényegében tulajdonkép erkölcsi szabálynak magyarázója, alkalmazója azonban

csak a parlament mint egész lehet, nem egy kívül álló, egyedül jogi tekintetek szerint ítélő bíróság.

Nem egyedül a parlament egy ilyen több természetes személyből, tagból álló egész, amelyben a tagok ugyan nem jogtalanok, de valami főnek hatalma alatt állanak, akinek a jog igen tág határvonalai között mozgó erkölcsi, diszkrécionárius hatalmát a bíróság mindaddig nem korlátozhatja, amíg az ily fő a maga diszkrécionárius hatalmát céljával ellenkező arbitráriusi hatalommá nem változtatja. Ilyen egész például a család, ilyen a családfői hatalom.

De nem lehet egy kívülálló erkölcsi tekintetek szerint ítélő areopag sem.

Binding szerint a parlament nem a nép képviselete, hanem maga a nép. Ennek a népnek, mi magyarok úgy hisszük, még ha nem is részes a szuverén állami hatalomban, mint az állammal szemben külön jogalannak, – mint Binding szerint is az államhatalom nélkülözhetetlen segédének, sőt ellenőrzőjének, – jogai gyakorlására saját akarattal, akarata képzéséhez önállósággal kell bírnia. Ez akaratképzés a parlamenti tagok közreműködése által történik. E közreműködés mikéntjét, terjedelmét, ha azt akarjuk, hogy a parlament akarata az övé, hogy független, hogy szabad legyen, idegen befolyástól, vagy épen idegen hatalomtól menten csak önmaga állapíthatja meg. A parlamenti akaratképződésbe kívülálló tényezőnek, egy ilyen bíróságnak vagy valamely areopagnak beavatkozása megfosztaná a parlamentet akarati szabadságától, mert az ily beavatkozás következtében létrejött akarat, amely az egészes a rész, a parlament és az egyes tag közti ellentétet esetleg a parlament ellen az egyes tag vagy tagok javára eldöntené, nem lenne a parlamentnek, hanem a fölötte álló gyámkodó areopagnak akarata.

Már pedig a parlament eredeti, saját akarata létrehozására, teremtő működésre, s nem, mint a bíróság vagy közigazgatás, más, felsőbb akarat, a törvény alkalmazására hivatott. Ha a parlamentben, vagy gyakorlatilag véve a dolgot, többségében megbízunk arra nézve, hogy egy hozandó törvény vagy egy költségvetési tétel tartalma tekintetében az állam javát fogja szem előtt tartani, meg kell bízunk arra nézve is, hogy akaratának kiformalásánál a vitatkozáskor, a szavazáskor, szóval eljárásának formájára nézve is a parlamenti jogot és etikát fogja szem előtt tartani.

Végül akár jogi szabályok szerint ítélő bíróság, akár erkölcsi diszkréciót gyakorló areopag állíttassék a parlament fölé, a parlament akció-szabadsága már azáltal is szenvedne, ha akciója közben meg kellene állania, elodázhatatlan, sürgős teendőjét fölfüggesztenie mindaddig, amíg a kívülálló bíróság pörét el nem döntötte.

Oly vitának a parlamenten kívül álló bíróság elé vihetése s határozatainak felfüggesztése a per eldöntéséig, melyet a parlament egyes tagjával vagy tagjaival respektív jogaik tekintetében folytat, egyező lenne a parlament időbeli elnapolásával esetleg épen akkor, midőn a nép leggyorsabb elhatározására lenne szükség, egyező lenne a parlamentnek és egyes tagjainak egy színvonalra állításával, ha az egyes tag provokálhatná a bíró elé vitelt. A parlament a maga határozata ellen nyilván nem föllebbezne; tehát csak a tagnak a parlament elleni akcióját szükséges mérlegelni.

A lengyel országgyűlési követ jogának, a *sir ere activitatem*-nek följújtása lenne ez, mindössze azzal a különbséggel, hogy a parlamenttől a bíróságra való föllebbezésnek csak interlocutorius s nem érdembeli, meritorius hatálya lenne.

Működésének ily megakasztását tagjai által még egy egyesület vagy társulat sem bírja ki. Ezek is föl vannak ruházva azzal a hatalommal, hogy akaratukat megállapíthassák: s ebben akaratképződésük folyama alatt tagjaik föllebbezése által ne zavartassanak s csak határozataik utólagos bírói elbírálása lehetséges, amidőn már akaratuk határozataik által' tetté vált. Minden kollegiális szervezet csak a *stante concluso* elve mellett működhetik.

A nép egészét Binding szerint magában foglaló parlament, ez a szerinte az államot segíteni, ellenőrizni hivatott közjogi intézmény még kevésbé tűrheti el, hogy működése

megakasztassék s határozata addig függőben maradjon, amíg a fölött egy kivüle álló bíróság nem határozott.

A parlamentnek zavartalanul magának kell eldöntenie, mit akar. Hisz egész működése pszichológiai oldalról semmi egyéb, mint a nép, vagy mint mi mondjuk, a nemzet képviselőinek tanakodása és elhatározása az iránt, mit akarjon.

Ezt az akaratképző és elhatározó folyamatot az egyes tagok közreműködése által megfelelőleg biztosítani csak az képes, aki e folyamatban aktíve részes. Esetről esetre változó, a helyzethez alkalmazkodó intézkedésekre van e végből szükség, melyeknek helyességét, alkalmasságát nem egyszer a pillanat körülményei, a múltó hangulat igazolhatják, melyekről más kívül állót informálni később majdnem lehetetlen.

Az elnök, a tanácskozó, illetőleg a határozó *Quorum* végezhetik csak e teendőket.

Aki a parlamentet csupán bizonyos számú, egyéni joggal szemben álló személyek tömegének tekinti, nem pedig egy egésznek, eszmei személyegységnek vagy bárcsak intézetnek: főlháborítónak, brutálisnak mondhatja, hogy az egyetlen személyt jelentő elnök vagy a határozó *Quorum* többsége, mely az összes tagoknak a legtöbb parlamentben igen jelentéktelen kisebbsége, ily teendőt végezhesen, amint ugyanezt tarthatja az ellenkező lehetőségről is, mely szerint az összes tagok többsége a kisebbség akarata ellen határozzon. Hasonló gondolatmenetben beszél Binding is a többségi elv brutalitásáról. A parlamenti tagok egyenlő jogi értékén azonban már rég túltették magukat a világ összes parlamentjei a lengyel országgyűlést kivéve, mely a határozatok egyhangúságát követelte s a lengyel népet akcióképtelenné tette, s megnyugodtak az elnök vagy a kisebbség (midőn t. i. épen csak a *Quorum* van meg) vagy az összes tagok többségének hatalmában, mert lehetetlennek találták másként az egésznek együttműködését s jogi garanciák helyett bizalmukat végelemzésben ez irányzó erők erkölcsi kötelességérzetébe helyezték, Tacitusnak régi tapasztalatára emlékezve: *Quis custodiet custodes?*

De talán lehetséges lenné a bíróságnak a parlament akcióképességét bénító beavatkozását azáltal ellensúlyozni, hogy a bíróság a parlamenteknek csakis már hozott határozatai, foganatosított intézkedései után bírálhatná azokat?

Ez esetben azonban a bírói Ítélezés nem egyszer oly időben következne be, midőn értelmét már elvesztette. Akitől a szó megvonatott, az szavával, ha a bíróság visszaadja is neki, többé azt a hatást ki nem fejtheti, melyet annak idején elért volna; az, aki kizáratott az ülésből, elvesztette a lehetőségét annak, hogy esetleg a döntő beszédével és szavazatával egy-egy indítványt támogasson vagy ellenezzen.

A szabálytalanul keletkezelt határozatok megsemmisítése pedig a fölöttük ítélő bíróság által még akkor is csorbítaná a parlament méltóságát, tekintélyét, ha azt csak olyan tribunitia potestas-szal felruházott közjogi testületnek vesszük is, mint Binding.

De a parlament tekintélyének súlyos csorbításánál nagyobb bajt is okozhatna.

Az ily bíróság valamely kétségtelen, de nem lényeges törvénysértés, jogsérelem esetében, mely a parlament eljárásában előfordult, kénytelen lenne annak az államra tartalmilag döntő fontosságú és szükségességű határozatát lerontani.

A parlament és tagjai közötti vitákat, ellentéteket, a tagok ellenállását, az elnök, vagy a plénum által fölöttük gyakorolt hatalomnak jogszerűségét csak úgy lehetne nyugodtan a parlamenten kívül álló bíróság döntésére bízni, ha a parlament nem lenne egyéb, mint bizonyos számú, egyenjogú személyekből összeverődő csődület vagy meghatározott cél végett szándékosan egybejött ad hoc gyülekezet, melyben az egyesek, ha gyűlési jogaik megtámadtatnak, önvédelemmel élnek.

A jogos önvédelem csak egyenjogúak közt fordulhat elő s azt a vitát, hogy jogos volt-e az önvédelem, más mint egy harmadik, a bíróság, csakugyan el nem döntheti. Csak akkor ha Bindingnek rosszaló hasonlata szerint a nép, illetőleg megjelenése, a parlament, nem egyéb egyesekből álló óriás csordánál (*eine Riesenherde von singuli*), van szükség az önvédelmi

alaphoz s a kívülálló bíróság orvosszeréhez folyamodni.

Ez-e azonban az eset a parlamentben? Üres szavak-e az elnök, a ház, mely utóbbin a jog majd a tagok kisebbségét, majd azok többségét érti aszerint, amint csak a határozathoz szükséges személyek minimuma működik vagy annál tetemesen több? E szavakat nem játékpénzek gyanánt használták a törvényhozók, értékes valutának pénzjegyei azok, amely valutát a népegésznek gazdasági, erkölcsi, értelmi, akaratú egysége alkotja, mely előtt az egyes nemzeteknek, a parlamentben a parlamenti tagnak mint felsőbb hatalom előtt meg kell hajolnia s mellyel a nemzetnek csak egy másik képviselői orgánuma, a fejedelem helyezkedhetik szembe vagy a monarchikus szentesítés vagy a köztársasági veto jogának alapján.

Még akkor is, ha a nép nem tekintetik részesnek az államhatalomban, bizonyára valami élő s nem merő számszerű egész, nem egyszerű összeg az s Binding szerint is külön jogalany az állammal szemben. Hogyan Ítéljen hát ennek, az egyik jogalanynak bírósága a másik jogalany: a parlament és tagjai közti jogvitákban? Valami választott bírói szervezethez kellene fordulni, aminő a múlt század elei német konstitucionalizmusnak kedves gondolata volt, de az állammal szemben álló jogalany, a nép hogyan vethetné magát alá az állam egyoldalú ténye által létrejött bíróságnak?

Két külön jogalany csak úgy vetheti magát alá nem kompromisszum útján létrejött bíróságnak, ha mind a kettő egy nagyobb egésznek, egy fensőbb jogalany részese. A parlament s a kormány közötti jogvitákat p. o. csak azért döntheti el akár egy felsőházi tagokból alakult, akár más, az államfő által alakított ügybíróság, akár az állam rendes legfőbb bírósága, mert parlament és kormány egy nagyobb egésznek tagsági jogokkal bíró részei. A parlamentnek oly bíróság alá rendelése, amilyent Binding óhajtani látszik (21. 1.) s aminőnek nélkülözhetetlenségét annyira nyomatékozza, az egész népet (formulája szerint ugyanis a parlament maga a nép, sajátságosan egybeállítva) az egyes alattvaló jogalanyiságának színvonalára fokozná le.

Bindingtól bizonyára legtávolabb áll minden gondolat, minden szándék, mely a parlament tekintélyének csökkentésére vezetne. Hisz előadását a parlamentek jövője iránti mélységes aggodalom sugallta. Azáltal azonban, hogy az obstrukció leküzdésének jogát az önvédelem jogából származtatja s a parlamentek akaratképző akciójának folyamatát a parlamenten kívül álló bíróság ellenőrzése alá helyezi, akaratlanul is a parlamentek méltóságát támadja meg.

Mert gondoljuk el ily jogi rendezés következményeit. Ha a parlament hírére, nevére, méltóságára a sok száz közül már néhány tagjának becstelensége által is folt marad, melyet Binding szerint nem lehet túrni, mennyire fogná a parlament súlyát, méltóságát csökkenteni, ha szavazásainak érvényét, ha tagjaival szemben tett megtorló intézkedéseit, ha valamely ügyben eljárásának hosszas viták és szavazások alapján létrejött egészét egy ily kívülálló bíróság jogellenesnek mondhatná ki vagy megsemmisíthetné vagy épen megváltoztathatná.

Még Binding szempontjából is a parlament lealacsonyítására vezetne, ha tényeinek erejét kívülről álló bíróság megtámadhatná.

Binding téved, midőn az angol és a magyar parlament tagjainak igazolási módját hozza fel érvül az általa javasolt állambíróság mellett.

Sem az angol, sem a magyar bíróság nem ítélik a parlament tényei fölött, midőn a választott képviselők tagsági joga fölött határoz. Mindakettőnek hivatása abból áll, hogy a választókerületek választási hatóságának határozatát, mely valakit a parlament tagjának kijelentett vagy valakitől e jogot megtagadta, a jogában sértettnek vagy sértetteknek keresete folytán jogerősen eldöntse.

A pör nem a parlament és egyes tagja közt folyik itt, hanem vagy egyes állampolgárok között, akik a tagsági jogot igénylik, vagy egyes állampolgár és a választást vezető hatóság között, aki utóbbinak határozatát magára sérelmesnek állítja, vagy a választók s a hatóság között, mely jogaikat csorbította, nem a valósággal megválasztottat látva el a mandátummal.

Nem a parlament kerül itt a bíróság hatalma alá, hanem a választási hatóság és csak kihatásában érinti a bíróság ítélete a parlamentet. De még így is csak kevés parlament fogadta el a képviselőválasztásokra nézve egy kívül álló bíróság jurisdikcióját.

Az önvédelmi alap a parlament nagy értékének megoltalmazására mindezek után, úgy véljük, teljesen alkalmatlan.

Ha nem helyezkedünk is az egyedül helyes alapra, mely a parlamentet monarchiákban is az államhatalom egyik, ha nem is legfőbb részének tekinti, hanem csak a nemzet tribunitia potestas-át gyakorlóknak, akkor sem gyógyíthatja meg a parlamentek betegségét az önvédelmi jog s egy kívülálló bíróság beavatkozása.

Binding eszköze a német alkotmányos élet gyermekévének eszmekörébe megy vissza, amidőn az állam- és néphatalom ellentéte a legmerevebb volt, amidőn e két külön hatalom közti ellentétek megszüntetésére mindenféle állambíróságokat eszeltek ki, amidőn az első délnémet alkotmányok a parlamentek elnapolása vagy feloszlatása idejére bizottságot küldtek ki a kormány ellenőrzésére.

Ahol a parlament az államhatalom részese, ott nincs szüksége az önvédelem jogára, hogy működése megakadályozását megszüntesse. Ép oly kevéssé van erre szükség, amint a király, vagy a kormány és a hatóságok sem az önvédelem, hanem a felsőbbség jogán akadályozzák meg a működésük ellen irányzott támadásokat.

De mi azt hisszük, a német közjog szempontjából sem szükséges, a fent kifejtettek szerint, sőt igen veszélyes lenne az ajánlott orvosszer.

Mindazonáltal Binding gondolata igen becses, mint az obstrukció jogellenességének teljes világításba-helyezése, mint az obstrukció diagnózisa. Midőn a nagy jogász az obstrukcióval szemben a parlamentek részére a jogos önvédelem fegyverét igényli, a legjobban feltűnteti e betegségnek végzetes, válságos jellegét, melyet erőhatalommal is ki kell irtani, ha a parlament, azaz a nemzet a maga szabadságát veszendőbe engedni nem akarja.

III.

Mi magyarok a saját közjogunk alapján azonban sem az organikus szövődék magyarázatában nem követhetjük, melyet a parlament és az állam viszonyára nézve nyújt, sem az orvosszerre nézve nem, melyet a betegség gyógyítására ajánl.

A magyar közjogi felfogás a XIV. század óta az államot egy nagy testnek, corpusnak tekinti, melynek feje a király, tagjai a nemzetnek az állami hatalomban vele osztozó részei és e testnek a szent korona nevét adja, nyilván annál fogva, mert a magyar népnek nemzetközi jogi elhelyezkedését az európai államrendszerben, állami létre való érdemességét ennek az államrendszernek lelki feje, II. Szilveszter pápa az 1000. évben I. Istvánnak küldött koronával ismerte el és szentesítette.

Ez államjogi helyzet külső szimbólumának, a koronának nevéhez fűződött azután magának a helyzetnek testületkénti értelmezése a XIV. század eleje óta, midőn az Árpádoknak kihaltával az ő, még a pogány időkbe visszanyúló törzsi-jellegű, örökös fejedelemségek helyére egy új alkotmányi formához» a tiszta választott királysághoz fordult a nemzet.

A választott királyság jogi jellegének kifejezésére a legmegfelelőbb jogi kategória pedig a testület, a korporáció volt. Amint az egyház *corpus mysticum*-nak tekintetett, *cuius caput est Christus*, így tekintetett a Szilveszter koronájával külsőleg királyságnak jelzett Magyarország testületnek, testnek, melynek alzatát a királyság területe, a rajta országló nép, tagjait e népnek az államhatalomban osztozó részei, fejét az általuk választott király alkotja.

A közjogi testületnek „Szent korona,” „magyar szent korona,” „Magyarország szent koronája” szóval jelölése az ország, a birodalom szó, vagy éppen a modern állam szó helyett mindenestre ugyanazon nyomon fejlődött ki, bár sokkal logikusabban, mint ahogy a szerzetesek gyűlését, vagy a szabályzóit, kánonok szerint élni tartozó világi papok testületét capitulumnak, káptalannak nevezték el azon kötelességből folyólag, hogy együtt bizonyos

fejezeteket, capitulumokat kellett olvasniok a testület szabályaiból, a zsoltárakból.

A XIV. és XV. század közjogi stílusában felkapott kifejezésmódnak s a mögötte rejlő gondolatnak kétségtelen érvényes jogként való formulázását nyújtotta a most négyszáz éve elkészült s azóta a magyar jognak főforrásává vált Werbőczy-féle *Tripartitum opus juris consuetudinarii in clyti regni Hungariae*, melynek II. rész 3. cím 2. §-a megállapítja, hogy a magyar nemzet a katolikus hitre térvén, „úgy a törvényhozásnak, mint a birtokadományozásnak és a bírói hatalomnak is a joga az uralkodás és kormányzás hatalmával egyetemben az ország szent koronájára s ennek következtében Magyarország törvényes királyaira, kiket a koronával megkoronázni szokás, ruháztatott.” A3., 4. és 5. §-ban azonban hozzá teszi: „Mindazonáltal a fejedelem nem alkothat saját elhatározásából és korlátlanul törvényeket, ... hanem csak úgy, ha összehívja és megkérdezi a nemzetet, hogy ilyen törvények tetszenek-e neki. És ha igen, az ilyen fejedelmi határozatok ... törvényekül tartatnak.” „Rendesen azonban maga a nemzet határoz egyértelmű akarattal bizonyos dolgokat, melyeket a közjó előmozdítására hasznosaknak ítél és írásban foglalva a fejedelem elé terjeszti, kérvén, hogy azokat törvényekül állapítsa meg számára és ha a fejedelem az ilyen határozatokat elfogadja és jóváhagyja, akkor azok hasonlóképp törvényerőre emelkednek és legottan törvényeknek tekintetnek.” „Mindezeket azonban a fejedelem, nem pedig a nemzet végzeményeinek hívjuk, mivel ha a fejedelem jóváhagyása és megerősítése valamelyik módon hozzájuk nem járulna, az ilyen határozatnak semmi ereje nem lenne. Általános megjelöléssel azonban gyakran nevezzük a törvényeket az ország végzeményeinek.”

„A magyar szent korona” fogalma ily tartalommal kialakulva, négyszáz éves megszakítatlan jogfolytonosságában az államot a királynak és a nemzetnek Werbőczy szerint értelmezett válhatlan egységében bírja csak elgondolni.

A magyar szent korona nem egyedül a királyi hatalmat jelenti a maga folytonosságában és időleges viselőjétől független impersonalitásában, mint a mai, újkeletű alkotmányos monarchiákban, hanem a nemzetnek és királynak szuverén hatalomban való együttműködését.

A törvényhozásban részes magyar országgyűlés, mint az államhatalmat magába foglaló koronának egyik része nem szorul az önvédelem jogára, hogy az obstrukciót legyőzze, fensőséges minőségéből származik az s utóbbi minősége nem engedi, hogy hatalmának mikénti gyakorlása tekintetében maga fölött bírót elismerjen.

Mint ítél a német pozitív közjogi elmélet a magyar álláspontról, a parlamentnek az államban elfoglalt s imént vázolt állása tekintetében, nem tudhatom. A két álláspont nagyon is ellentétes s a megértés köztük talán ma is nehézségekbe ütközik, mint a XVIII. század végén, midőn a magyar közjog s ennek alapja, a szent korona, mint az államhatalom jogalánya nemcsak a gyakorlatilag érdekelt osztrák, hanem a birodalombeli német írók részéről is ellenmondással, gúnnyal találkozott.

A német birodalomnak jogszerint csak tartományi fenséggel bíró államaiban ezidőtájt túlsúlyra emelkedett az abszolút monarchikus, sőt több helyt egyenesen a patrimonális államfelfogás uralkodott. Ekkor írta Aranka György munkáját (*Az anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése*, 1790.), mely Szrógh Sámuel fordításában ily cím alatt: *Vergleichung zwischen Engellands und Ungarns Regierungsform* 1791-ben jelent meg.

E munka szerzője a szent korona hagyományos jogi konstrukciója alapján a magyar államhatalomnak tiszta közjogi jellegét, a főhatalomnak a király és a nemzet közötti megoszlását helyezte előtérbe és állította az abszolút és patrimonális hatalommal szembe, mely az osztrák főherceget szerinte német birodalombeli országaiban megilleti és analógiaként felsorolta az angol királynak közjogi s egyben alkotmányos állását Angliában s patrimonális hatalmát mint hannoveri választófejedelemét németbirodalombeli országában.

A munka Schlötzernek göttingai *Staatsanzeigen*-jeiben X63. füz. 16. köt.) került erős bírálat alá. A terjedelmes bírálat (358-372. 1.) ugyan – ma már nem tudhatni miért – névleg

nem Arankának Szrógh által fordított munkácskájára vonatkozik, hanem egy, a bírálókat szerint állítólag „Ich bin nicht un-fuhig” című és csak kéziratban forgalomban levő dolgozatra; tartalmilag azonban az említett Aranka-féle munkáról van benne szó.

A bírálókat tudománytalan, tendenciózus jellege ellenére is fölkelte az érdeklődést a német tudományos világban. Azt hisszük, nem az abszolút monarchiát dicsőítő, a magyarságot, annak elmaradt kultúráját, arisztokratikus társadalmi szerkezetének káros hatását gyalázó irányba által, mint inkább a bírálókat műnek azon részletei által, melyet a magyar alkotmányoknak közjogi, a német államoknak patrimonialis jellegét meglehetősen nyers módon kiemelték.

Posse, rostocki egyetemi tanár *Über das Staatseigenthum in den deutschen Reichslanden und das Staatsrepräsentations-recht der deutschen Landstände*. 1794. 248. 1. című munkájában (Előszó 5. 1.) arról panaszkodik, hogy a német államok alkotmányát igazságtalan szemrehányásokkal illetik s azok tartományurait egyszerű földesurakká fokozzák le, így egy magyar nemes is a Schlötzer Staatsanzeigen-jeiben ismertett munkájában. Talán, mondja Posse, nem is lenne érdemes ez okoskodását közelebbről vizsgálni, mert egy részrehajló idegentől származik.

Mivel azonban hasonló elveket vallanak hazai, érdemes jogászok, mint Scheid *De juris publici et privati convenientia et differentiis*, Biener *De natura et indole dominii in Germania*, Fischer *Lehrbegriff sämmtlicher Cameral und Polizeyrechte* című munkáikban, szükséges a tárgyat alaposan vizsgálni.

Hisz Biener idézett munkájában (Lib. 1. §. 10.) is azt vallja, hogy „possessio territorii immediati proprietatem territorii juri-umque anexorum continet, a qua quidem superioritas distingui debet, quae ipsa tamen cum territorio, in quo tanquam in fundo residet, patrimonium constituit principum familiarumque illustrium in Germania. Germania tota, si ab imperio ipso ejusque regimine, quod per totius regni fines patet, recesseris, regitur jure patrimoniali et herili.”

Az ódivatú magyarnak, amint Schlötzer Staatsanzeigen-jeiben híják, volt hát tudományos alapja, midőn saját hazája közjogát más jellegűnek tartotta, mint a római német szent birodalomnak tartományi fenséggel bíró államaiét, melyről az idézett írók is oly határozottan állítják, hogy az patrimonialis jellegű, hogy „omnia haec territoria, sine quibus superioritas non intelligitur, patrimonium et proprietatem cesserunt cum omnibus juribus, regalibus atque ipsis adeo subditis et vasallis.” Az ódivatú magyarnak szörnyűködést keltett állítása, hogy a hannoveri választófejedelem s az osztrák főherceg nemcsak tartományaik földterületének, de lakosaiknak is tulajdonosai, nem volt hát oly annyira alaptalan, ha német tekintélyes jogászok, köztük Biener utóbbi meghatározásában szószerint mondja, hogy e tartományok az alattvalókkal együtt a tartományurak tulajdonává váltak.

A német elmélet Albrechtel elhagyta a népszuverenitás és a patrimonialis fejedelmi szuverenitásnak addig uralkodott doktrínáját s az állam jogi személyi minőségének alapulvétele által tényleg az ódivatú magyar felfogáshoz közeledett, akinek állama, szent koronája is egy jogi személyt, korporációt jelent, melynek szerveit, tagjait a király s a nemzetnek a fő-hatalomban osztozó részei alkotják.

A szent korona sem eredetében, sem sokszázados fennállásában nem jelentette sem az arisztokráciának, sem a demokráciának egyoldalú szuverenitását. A királynak Werbőczy-formulázta jogállása a fejedelem kizárólagos szuverenitásával hasonlóképpen ellenkezik.

De élesen elkülönül a maga tartalma által a magyar szent korona az alkotmányos monarchiának attól a jogállásától is, amely a német államokban érvényben van s mely az államot egyedül a királyban és meghatalmazottáiban látja, abból, illetőleg hatalmából azonban a népet, a parlamentet kirekeszti.

Az államszuverenitás doktrínájával, amint az Albrechtel kialakult, különösen az alkotmányos monarchia jogi állapotával, a benne előforduló jogi tényezők viszonyával mindenesetre sokkal inkább egyezik a szent korona jogi természete s megnyugtatóbb

megoldást, összhangzóbb jogi értelmezést nyújt, mint a parlamentek által korlátolt, de az egész államhatalmat magában egyesítő német fejedelemség.

Az Albrecht-féle magyarázat csak arra volt alkalmas, hogy a fejedelmi hatalom földesúri, patrimonialis jellegének tarthatatlanságát kimutassa, de nem arra, hogy az alkotmányos monarchia iránt eligazítson s ezt jogilag érthetővé tegye, mint maga Binding is állítja.

S Maurenbrechernek igaza volt, midőn még 1839-ben is azt állította *Die deutschen regierenden Fürsten und die Souverenität* című munkájában (4. 1.), hogy az államszuverenitás metafizikai elméletének első praktikus nyomát Schlötzernek *Staatsanzeigen*-jeiben (63. füz. 358. 1.) a magyar alkotmányról szóló közleményben található.

A magyar szent koronán csakugyan soha sem fejedelmi, sem köztársasági népszuverenitást nem értettek, hanem az Albrecht-féle magyarázatnak is megfelelőleg a Sismondi által (*Etudes sur les constitutions des peuples libres*) említett nemzetszuverenitást, mely azt fejezi ki, hogyan, mily orgánumok által lesz egy nemzet akar- és cselekvésképes s hogy ez orgánumokat különböző mértékben, de együtt illeti a szuverenitás.

Nekünk úgy látszik, hogy a parlamenteknek a német jog által is elismert hatáskörét tekintve, a tényeknek megfelelőbb azoknak az államhatalomban való részesedését elismerve, az államot a parlamenteket is magába foglaló, a magyar szent koronához hasonló korporációnak tekinteni s ekkor az obstrukció legyőzésének jogalapját nem szükséges a jogos önvédelemben keresni, mely logikai következményével, a parlamenteken kívül és fölül álló bíróságával a parlamentek erejének s vele tekintélyének lerontására vezet.

Concha Győző bizottsági előadó jelentése a főrendiház közjogi és törvénykezési bizottsága nevében az az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyában.

Az 1910. évi június hó 21. napján összehívott országgyűlés tartama folyó évi június 21-én a törvény szerint lejárván, ez időpont után alkotmányunknak százados szelleme s az 1848:IV. t.-c. 4. §-ának egyenes rendelkezése értelmében beáll a szüksége új országgyűlés egybehívásának és e végből új képviselőválasztások kiírásának.

Az 1848: IV. t.-c. rendelkezésének hatályosulását jóformán morális lehetetlenséggé, mindenesetre pedig úgy az igazságosságnak, mint a nemzet lelki összhangjának s a politikai célszerűségnek szempontjából szerfölött aggályossá és veszélyessé teszi azonban a mostani óriási méretű háború, melyet a nemzet kilenc hónap óta, anélkül hogy végét előre látni lehetne, minden ereje megfeszítésével legfőbb életérdekeiért folytat.

A háború miatt szükségessé vált kivételes törvények hatályát nyilván nem lehetne a legfontosabb állami érdekek veszélyeztetése nélkül a választások idejére felfüggeszteni, ezek érvényessége alatt pedig egyfelől a választások «szabadsága vonhatnék kétségbe, másfelől a hatóságok, hogy magukat a választók befolyásolásának látszatától megóvják, törvényes hatáskörüket gyakorlásában is akadályozva lehetnének.

Igazságtalanság is volna, hogy a nemzet létérdekeiért a a harctéren életük kockáztatásával küzdő véreink az új országgyűlés képviselőházának megalakításában a törvény szerint őket megillető jogaiktól megfosztassanak.

Végül a legnagyobb mértékben aggályosnak mutatkozik a harctéren ugyan kívül álló, de az ott folyó események miatt a harcolókkal együttérző nemzetnek, lelki feszültségét a választási izgalomokkal fokozni s a háború győzelmes befejezésének gondolatában s az erre irányuló áldozatkész tettekben egyesült honnmaradottak lelki összhangját megzavarni.

A nemzet ugyan századokon keresztül féltő gonddal örködött országgyűlési jogának sértetlen fenntartásán, nem kevésbé tudta azonban méltányolni a háborús állapotnak szükségszerű kihatását az országgyűlés jogaira.

Nagy, elvi jelentőségű e részben az 1715: VIII. t.-c, melynek 3. §-a kimondja, hogy „váratlan ellenséges támadás vagy már kitört háború miatt nem lehet a szükséges

adómegajánlás végett a rendes országgyűlést, a *diaetalis congregatio*-t megtartani,” nehogy azonban a háborút csak az alkotmány egyik főelvének, a nemzet adómegajánlási jogának megsértésével kelljen viselni, hozzáteszi: „nemcsak helyes, de szükséges a nádort, a primást, a főpapokat, az ország báróit, a kir. táblát, a megyéket, a városokat, amennyiben és amily számban lehetséges, egybehívni, akik a rendkívüli szükség fennforgásáról meggyőződve, ily nem rendes országgyűlésen, egyszerű *Concursus Regni*-n is tanácskozhatnak és az adóra nézve határozhatnak.” Az 1741: XXII. t.-c. még egyszer kijelenti, hogy ily rendkívüli országgyűlésnek csak háború esetében lehet helye.

Ezeknek a törvényeknek az a vezérgondolata, hogy a háború az országgyűlésnek az alkotmány értelmében való rendes tartását, különösen az adónak rendes alkotmányos módon és formában való megajánlását nem engedvén, csakis az adómegajánlásról kell kivételes országgyűlés útján gondoskodni, azt ajánlaná, hogy a békekötésig országgyűlés ne tartassék, az állami költségekről pedig esetleg a mostani országgyűlés gondoskodjék.

Az országgyűlés évenkénti tartásának, a költségek évenkénti megszavazásának mai alkotmányos kötelessége, a képviselőház kiegészítésének mai alkotmányos rendje, a törvényhozó hatalom oly hosszú szünetelésének lehetetlensége a mai időkben, aminőt a két század előtti egyszerűbb életviszonyok megtűrhettek, e törvények vezérgondolatának megfelelő alkalmazása elé elsőbbben is alkotmányrendszerünkben folyó, lényeges akadályokat gördítenek; másrészt a nemzet országgyűlésének a háború bizonytalan befejezéséig az ország kormányzásából való kizárása a polgárok lelkében nyugtalanságra, alkotmányos aggodalmakra adhatna okot.

Ily helyzetben csakis a mostani országgyűlésnek alkotmányos tartamán túl való együttartása teheti a nemzetnek valamelyes részesedését országgyűlési jogaiban lehetővé.

A törvényjavaslat 1. §a világosan kifejezvé, hogy az új országgyűlésnek törvényes időben való összehívása a mai háború alatt erkölcsi lehetetlenség, másrészt az 1715: VIII. t.-cikkellentétben kimondván, hogy ez alatt az idő alatt is, amíg az új *országgyűlés* összehívható lesz, az ország *ügyeinek* vitelét ellenőrzés nélkül a kormányhatalomra nem bízhatni, egyben azonban azt is megállapítván, hogy a mai kivételes állapotra vonatkozó rendezésnek megalkotásánál a lehető legkisebb mértékben szabad csak az alkotmány rendjétől eltérni, ezen kijelentések által elejét veszi minden kételynek, hogy ez eltérés jövőben más körülményekre is előzményül szolgálhasson.

Midőn az 1. §. e végkövetkeztetést a jövőre tilalmazólag kimondja, midőn a 2. §. közbevetőleg kijelenti, hogy a meghosszabbítás a háború kényszere miatt történik, a javaslat elleni alkotmányos aggályok teljesen elesnek.

A 2. §. rendelkezése, hogy a mai országgyűlésnek 1915. évi június hó 21-én lejáró tartama a békekötést követő hatodik hónap végéig meghosszabbíttatik, a 3. §. rendelkezése, hogy a békekötést követő hatodik hónap végétől számítandó a határidő, melyet az 1848: IV. t.-cikk az országgyűlés összehívása tekintetében megállapít, naptári időpontnál alkalmasabb határt jelöl meg az országgyűlés meghosszabbított tartamának végére s az új országgyűlés összehívásának határidejére nézve és ezáltal az alkotmányilag oly nagyfontosságú javaslatnak a végrehajtás tekintetében kellő világosságot ad.

Mindezeknél fogva tisztelettel ajánljuk a méltóságos Főrendeknek, méltóztassék a Képviselőház által átküldött törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben változatlanul elfogadni.

A javaslat címe szerint a törvényhatósági választói jogra vonatkozik, tartalma azonban a törvényhatósági bizottsági tagok működési tartamának meghosszabbítására is kiterjed.

Ami az elsőt illeti, az országgyűlési képviselőválasztási jognak az 1913: XIV. t.-c. által végbement reformja természet tes következményként kívánta a törvényhatósági választói jog új szabályozását is s az 1913. évi XIV. t.-c. 164. § a el is rendelte azt azzal a kikötéssel, hogy az idevágó törvénynek az 1913. XIV. t.-c.-el egyidejűleg kell életbe lépni.

A belügyminiszter úrnak a vármegyei közigazgatásról a múlt évben beterjesztett törvényjavaslata e rendelkezésnek eleget tett, azonban a háború a képviselőház közigazgatási és pénzügyi bizottságain átment javaslatnak letárgyalását megakasztotta.

Ugyancsak a háború akasztotta meg. a városi törvényhatósági választói jognak az 1912: LVIII. t.-c. 30. §-a által megszabott rendezését.

Minthogy pedig az 1913: XIV. t.-c. f. évi március hó Sírén életbelépett, annak 164. §-a következtében a törvényhatósági választói jogra vonatkozó eddigi szabályok hatályukat? veszítették, anélkül hogy – a háború miatt – újjal helyettesítettek volna.

Ily helyzetben szükségessé vált a törvényhatósági választói jogról legalább átmeneti szabályozással gondoskodni.

A javaslat e részben a legegyszerűbb, a mai viszonyok közt legalkalmasabb, különösen a fővárosban nagy nehézségek nélkül megvalósítható módozathoz, névszerint az 1886 c XXI. és az 1872: XXXVI. t.-c. rendelkezéseinek további hatályban tartásához folyamodik olyképen, hogy a bekövetkező megyei és városi, valamint a Budapest székesfővárosi választásoknál választó az, aki az illető törvényhatóság országgyűlési képviselőválasztóinak 1914. évre érvényes névjegyzékébe felvétetett.

Az 1914. évi névjegyzék alkalmazása azokon a nehézségeken kívül, melyekbe a budapesti törvényhatósági 'választók .. névjegyzékének az 1915-iki országgyűlési választói névjegyzék alapján való egybeállításuk ütköznék, abban találja igazolását hogy az 1913: XIV. t.-c. alapján készült 1915-i névjegyzékek az időközi országgyűlési választásoknál sem alkalmaztatnak, hanem azok az 1914. évi névjegyzék szerint történnek; nem volna tehát megokolható, hogy az 1915. évi névjegyzékek, mielőtt eredeti rendeltetésükre, az országos választásokra használtattak volna, a törvényhatóságokban használtassanak.

De igazolja e módozatot a törvényjavaslat 2. §-a, mely az időközi választások kivételével, mindazon törvényhatósági bizottsági tagválasztásokat, melyeknek a háború folyamán kellene megtörténni, elhalasztja s kimondja, hogy azok a békekötés napját követő három hónap letele előtt nem tarthatók meg s a bizottsági tagoknak lejáró megbízatása ezen új választásokig meghosszabbíttatik.

A javaslatban, ennek az eddig érvényes törvényhatósági választói jogot további hatályban tartó rendelkezésén kívül a bizottsági tagok megbízatásának meghosszabbítása a békekötés utáni három hónap tartamára emelkedik ki különösen s adja annak második elvi jelentőségű részét.

Azok a tekintetek, melyek az országgyűlési képviselőválasztások elhalasztását, az országgyűlés tartamának meghosszabbítását szükségessé tették, javasolják a törvényhatósági, különösen a székesfővárosi törvényhatósági tagválasztásoknak a béke megkötése utáni időre való elhalasztását.

A meghosszabbított megbízatású bizottsági tagok helyébe majdan választandó tagok működési tartamára nézve a javaslat azt a helyes rendelkezést tartalmazza, hogy az csak addig tart, ameddig tartott volna, ha ezen meghosszabbítás nélkül, az eddigi törvény-szerinti időben választattak volna.

Az első és a második szakaszok rendelkezéseinek a rendezett tanácsú városokra és a negyedik szakasz rendelkezésének Fiume városa és kerületére való alkalmazása a dolog természetében fekszik.

Mindezek alapján tisztelettel ajánljuk a Képviselőház álltai átküldött törvényjavaslatnak általánosságban és részleteiben változatlanul való elfogadását.

Budapest, 1915. május 1-én.

Concha Győző s. k.

Concha Győző beszéde a főrendiháznak 1915 május 6-án tartott ülésén.

Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Méltóztassék megengedni, hogy pár percre becses türelmüket igénybe vehessem. Késztet engem erre ennek a törvényjavaslatnak rendkívül nagy alkotmányjogi jelentősége.

Egy alaptörvényünkéről van szó, amely alaptörvény a királyi hatalom gyakorlásáról szóló alaptörvénnyel egyenlő jogi jelentőségűnek tartható, arról az alaptörvényről, amely százados jogszokás szerint azt kívánja, hogy a király országgyűlés nélkül ne kormányozzon és amelyet a százados jogszokás mint pozitív törvényt úgy formulázott az 1848: IV. és az 1883:1.1.-cikkben, hogy a király öfelsége minden öt év leforgása után új országgyűlést tartozik összehívni és a nemzetnek választópolgárait a képviselőház megalakítása végett választásra egybegyűjteni.

Alkotmány a mai értelemben ennek a tételnek valósága, végrehajtása nélkül nincsen. Minden alkotmány az állampolgároknak a törvényhozó hatalomban való részesedését kívánja meg. A magyar állampolgároknak ezt a jogát garantálták a fentemlített törvények és a magyar állampolgároknak ez a joga, mondhatnám, be van telekkönyvezve a jogosult választópolgárok névjegyzékében, amely a felsőbb bíróságnak, a Kúriának ítéletével is meg van egyesekre nézve, akiknél ez kétségbevonatott, erősítve. Így állván a dolog, világos, hogy a választópolgároknak minden öt évi ciklus után feléled a joga a maguk szavazatával a képviselőház megalakítása és így az ország kormányzásának irányzására befolyjni.

A polgároknak ez a joga az előttünk fekvő törvényjavaslat szerint most időleg felfüggesztetik. A lényeges alkotmányjogi nehézség tehát abban áll: lehetséges-e polgárokat megfosztani attól a jogtól, vagy legalább is időlegesen elhalasztani a polgárok azon jogának érvényesülését, amelynélfogva ők minden öt év letelte utáni időben újra összehívandók a képviselők megválasztása céljából?

A felelet erre az volna, hogy nem lehet és ennek következtében öfelségének új választásokat kell kiíratnia.

Azt hiszem azonban, hogy a méltóságos főrendek, miként ezt az előttünk fekvő jelentés is kifejezi, nem vállalnák magukra a felelősséget a mai nagy háború körülményei között a választások megejtéséért. Az alkotmányos utat tehát nem tudjuk betartani. Lenne a régi törvény, az 1715. évi VIII. t.-cikk, amely szerint háború idejében nem lehet országgyűlést tartani. Ámde ennek ellene szólnak az újabb közjogi rendelkezéseink, amelyek az évi országgyűlés tartását, a költségvetés évenként való megszavazását kívánják.

Ily körülmények között tehát valamely kiegészítő eszközről, *expediens*ről kell gondoskodnunk. Ez az *expediens* azonban kétségkívül beleütközik a választópolgárok jogába, mert nem arról van szó, mint az 1883. évi törvényben, hogy a leendő, szóval újraválasztandó képviselőknek a mandátuma hosszabbíttassék meg öt évről hat évre, hanem arról van szó, hogy az öt évre törvény szerint megválasztott képviselőknek mandátuma megtoldassék egy újabb esztendővel. Ez az *expediens* tehát lényegileg azt foglalja magában, hogy július 21-e után többé nem a választópolgárok által választott képviselők fogják alkotni a képviselőházat, hanem a király és az országgyűlés által választott képviselők. Világos, hogy ez az alaptörvénnyel, melynélfogva a választóknak kell a képviselőket megválasztani, ellenkezik.

Ha így nézzük a helyzetet, kétségtelen, hogy itt mi az alaptörvényen változtatást teszünk ad hoc, illetőleg, amint a törvényjavaslat hosszú első paragrafusa mondja (*olvassa*): az országgyűlési jogkör betöltéséről gondoskodni kell, szem előtt tartván azt, hogy ennek a kivételes intézkedésnek nem szabad túlmennie a múlhatatlan szükség határain, hogy ennek megalkotásánál a lehető legkisebb mértékben szabad csak eltérnie az alkotmányos rendtől". Maga a képviselőházi javaslat beismeri tehát, hogy eltérünk az alkotmányos rendtől, eltérünk pedig annyiban, hogy nem a választók választják 1915 június hó 21-e után a képviselőket, hanem választja maga az országgyűlés Öfelségének szankciójával. E paragrafus aztán

hozzáteszi, hogy ez nagyon súlyos dolog, amelyből jövőre praecedens ne alkottassék. Ezzel tehát világosan kifejezi azt, hogy eltérünk az alkotmányos rendtől, a választók jogait érintjük ezzel és az ő jogukat bizonytalan időre kitoljuk, t. i. a háborúnak előre nem látható bevezése után egy fél esztendeig.

Távol áll tőlem, hogy a törvényjavaslatnak végkövetkeztetését el ne fogadjam. Amiért felszólalok, amiért becses türelmüket erre a pár percre kérni bátor voltam, az az, hogy óhajtottam volna, ha a jelentésben nemcsak ennek az alkotmánytól való eltérésnek szükségessége hangsúlyoztatnék, hanem egyszersmind az, hogy miben áll az alkotmány rendjétől való eltérés? Ez az eltérés pedig abban áll, hogy nem a választók választják a képviselőket, hanem az országgyűlés választja őket. Ez a mostani háború miatt mindenestre helyes dolog, kényszerít bennünket rá, – amint a törvényjavaslat 1. §-a kifejti, – a helyzet. Továbbá, amint a javaslatnak eredeti 1. §-a hangoztatta és amint ma a 2. §. szól, csak a háború kényszere miatt tesszük ezt, de világos tudatában vagyunk annak, hogy mi itt eltérünk az alkotmány rendjétől és egy kivételes törvényt alkottunk, amelyre bennünket a szükség kényszerít.

Azt hiszem, ha valaki, a méltóságos főrendek különösen hivatva vannak arra, hogy hangsúlyozzák ennek a javaslatnak ezt a kivételes jellegét, hangsúlyozzák különösen azért, mert nem érdekeltek és így tanúságot tehetnek arról, hogy az alkotmánytól való ez az eltérés a képviselőház részéről nem valami mellékcélból, hanem az ország java érdekében történik. Az ország mai helyzete nem engedi meg a választásokat, ezért kell eltérnünk az alkotmánynak rendjétől és ezt óhajtottam volna jobban kidomborítva látni a főrendiház jelentésében.

Mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy noha a magyar országgyűlés őfelségével a királlyal együtt kétségtelen szuverén hatalmat gyakorol, csak hogy e szuverén hatalmat a magyar felfogás sohasem tekintette korlátlanak.

A magyar országgyűlés a maga szuverén hatalmát mindig korlátoltnak tekintette a meglévő, a szerzett, a fennálló, a gyakorlott jogok által. Ez volt mindig a szelleme, nem az az angol szuverenitás, amely magát omnipotensnek, köz- és magánjogok felett állónak tekinti. Nem a jogoknak jövőre való változtatását vonom kétségbe, de a meglévő, a fennálló jogoknak egyszerű mellőzését nem tudom semmikép a magyar felfogással összeegyeztetni. A magyar törvényhozás szuverén, de önmaga tett magának korlátokat a meglévő, a szerzett, a fennálló jogokban.

Ezt óhajtottam volna a jelentésben jobban hangsúlyozni, de mivel ott nem történhetett, méltóztassék megengedni, hogy itt tettem.

Különben elfogadom a törvényjavaslatot.

A Szent István-Akadémia 1916. évi január hó 18-án tartott elnök- és főtitkárválasztó együttes ülésén elhangzott beszéd.

Nekem jutott a kedves kötelesség, hogy Méltóságodat,¹ mint a Szent István-Akadémia egyhangúlag megválasztott elnökét üdvözöljem.

Midőn egyhangú szavazatunk ekként Méltóságod mellett megnyilatkozott, hódolatunkat akartuk kifejezni a vallás-, a nyelv-, a társadalmi tudomány terén elért nagy eredményei iránt, egyben pedig erősen hozzáfűzni a Szent István-Akadémia céljához, sorsához. Tudatában vagyunk ugyanis annak, hogy Akadémiánk hajója éber, erőskezű kormányzót kíván, amikor új útjára elindul. Ballasztja még nem elég nagy, célpontja is megvilágításra szorul.

E célpont hazai tudományunk tengerén nem ott van, ahol a Magyar Tudományos Akadémiáé. Kiegészíteni akarja a szellemi világ azon területén, ahol a felekezeti állásánál fogva nem működhetik a szellemi világ vallási régióiban. A katolikus igazság érdekében akarja a tudomány eszközeit keresni és használni, de általuk a hazai tudományt e célzat nélkül is gyorsítani, vallási vonatkozásaival pedig egész szellemi életünk mélyítésén munkálni.

Méltóságodat bizakodva látjuk e munka vezérletében s ahhoz Isten áldását reméljük.

Második hasonló kedves kötelességem Méltóságodat,⁵² mint

Giesswein Sándor kanonok pápai prelátust választották meg a Szent István-Akadémia első elnökévé a Szent István-Akadémia túlnyomó nagy többséggel megválasztott főtitkárát köszönteni.

Jól ismertük Méltóságodnak az egyházi és világi jog széles mezejére kiterjedő tudományát, emellett az irodalmi és tudományos élet más vidékeit megértő érdeklődéssel átkaroló lelki egyéniségét és, ha szükség van rá, az igazgatás nehéz részletmunkájába belé nem fáradó erejét és buzgalmát.

Annak a testületi tudományos munkának sikeréhez, melyre a Szent-István Akadémia elindul, azt hittük, nem találhattunk volna alkalmasabb férfiút, mint Méltóságodat, akiben a szaktudás egyetemes látkörrel s adminisztratív készséggel párosul, s akit, mint Akadémiánknak az elnök mellett főtisztviselője! a legmelegebben üdvözlünk.

⁵² Reiner János egyetemi tanárt választották főtitkárrá.

Révai Mór: Magyar Demokrácia. Magyar Választójog c. munkájának bírálata.⁵³

Ha valamikor, úgy napjaink kül- és belpolitikai küzdelmeiben igaz *Talleyrand* mondása: A nyelv az ember gondolatainak elrejtésére való.

Soha annyit tudatosan vagy öntudatlanul nem vétettek a szavak értelme ellen. A nemzetek egymást, a nemzeteken belül a pártok, az osztályok ellentáborait felülmúlni igyekeztek a tévedések és a megtévesztésekben.

A tudatos megtévesztést mellőzve, az öntudatlan tévedések okát az állami és társadalmi lét bonyodalmaiban kell keresnünk.

Csodálatos! Az állam, a társadalom élete a mi életünk is, össze van nőve legbensőbb egyéni világunkkal, de mégis mindegyiknek hajtó ereje, végső elve másban van. Ezért kíván megértésük erős értelmi elvonást, melyre az ember akár értelmi erejének gyengesége, akár érzelmeinek elhomályosító köde miatt nem mindig képes.

Így lesznek az államra, a társadalomra vonatkozó fogalmaink s ezeket kifejező szavaink játékpénzek helyett, igazpénzek. Hogy Hobbes-sel szóljak: *Vocabula enim sapientim calculi sunt, quibus comptant, stultorum autem nummi.* (Le-viathan, Cap. 4. de termone).

Demokrácia, általános választójog, népek önrendelkezési joga, konzervatív és haladó elv értelme körül nyüzsgö ma az igazi és a játékpénzek forgalma.

Révai Mórnak nagy készültséggel, az emberiség jövője iránt melegen érző szívvel, finom, könnyed, világos módon megírt könyve legfőképp a demokrácia és az általános választójoggal foglalkozik.

Gondosan megfigyeli korának két világrészben folyó, nevezetes politikai és szociális tényeit, mint mondani szokás, eseményeit, az őket létrehozott vagy azokat támadó szellemi áramlatok markáns irodalmi jelenségeit. Többet foglalkoztak mostanság nálunk a világ fődemokráciáinak jelen helyzetével. *Mikszáth* (Az általános választójog 243.), *Ulain* (A választójogról 84. 1.) is ezek jeles rajzát nyújtják, de az aktuális, az életteljesség visszaadásában Révai színes képei megkapóbbak. A „Világháború végcélja,” „A magyarság ügye külföldön” adatokban gazdag munkák szerzőjétől, a napjaink szívverését, eseményeit percről-percre figyelemmel kísérő, tisztalátású írótól telhetett csak ily eleven rajz. Itt-ott színei túlerősek, a karikatúra mesgyéjén állanak, nem hogy hamis képet nyújtsanak, ellenkezőleg, hogy a valóságot teljes, igazi világításba helyezték.

Munkájának alapgondolata, hogy a világháború a nemzeti eszme követelményeinek eddig sohasem ismert előretörése az emberiség körében. Magyarország világpolitikai szükségességének fényes bizonyodása. Ezzel szemben a demokrácia, az általános egyenlő választójog megtévesztő jelszavait küllellenségeink s megtévedt honfitársaink oly világáramlatnak, tüntetik föl, melyet el kell fogadnunk, ha nemzeti leülnket biztosítani akarjuk. „Ha bevesszük, ha ez áramlat előtt meghajtunk, – mondja Révai, – megszűnik a magyar állam, a magyar haza, s akkor nem lesz se magyar demokrácia, se magyar szabadság.” Pedig Révai velős megállapítása szerint „saját magának fenntartása, saját államiságának fennmaradása a legfontosabb célja a nemzeti fejlődésnek s annak a célnak minden egyéb szempontot alá kell rendelni” (215. 1.).

A nagy nyugati demokráciák s azokban az általános választójog működésének találó jellemzése után különösen becses Révai könyvében az ellenmondások, a képtelenségek gazdag tárlatának bemutatása, mely nálunk az általános választójog létesítése végett államférfiak, gyülekezetek, sajtó közre-munkálásával megnyílt.

Jól mondja Révai: ki kell hámozni a hipokrita fráziskéregből a létesítendő

⁵³ Megjelent a Jogállam XVII. évf. 5-6 füzetében. – Ugyanerről Mikszáth könyvével kapcsolatban B. Szemle 1914.dec. szám.

választójogot. Hisz a kormány nem akar sem általános, se egyenlő, se titkos választójogot. Legyünk őszinték, ne ámítsuk magunkat! E becsületes törekvés mellett annyi józanság, a tények gyakorlatias, konkrét szemlélete, az összes emberi szükségletek gondos értékelése, egyenlő hevülés azok hétköznapi és legmagasabb emberi csoportjáért ömlik el a munkán, hogy csodálkozva látjuk, mint kívánja végül „az általános választójognak igazi megvalósulását a legteljesebb egyenlőség alapján” (144. 1.), mint gondolja, hogy „az igazi demokráciát megközelíthetjük, ha jogaihoz juttatjuk az értelmiséget” (275. 1.).

Révai ugyanis a hatosztályú népiskolai cenzussal, a 25 éves korhatárral s a nyílt szavazással véli az általános választójogot, a demokráciát elérni.

Céljai, eszközei lehetnek igen kívánatosak, helyesek, a nemzeti és társadalmi létben gyökerezők. Nem is lehet jelentékeny részük ellen kifogást tenni, de azok se az általános választói jogot, se a demokráciát nem fedik.

Kritikája ezek ellen kitűnő, s mégis – úgy önkényesen nekik adott értelemben, – ajánlja nekünk is.

Az az általános választójog, melyet a francia demokrácia kitalált s a „világáramlat” propagál, minden felnőtt férfinak vagyoni és értelmi cenzus nélkül, egyenesen, titkosan gyakorlandó szavazatát jelenti. Szerző ezt igen jól tudja (110. 1.) s mégis az általános egyenlő választójog nevével operál erősen arisztokratikus értelmi cenzusának ajánlásánál. Ezzel akaratlanul a kormány hibájába esik, mely az általános választójogtól erősen távol álló portékáját szintén az általános választójog neve alatt árulja.

Nem kevésbé meglepő a komoly készültségű, éles ítélő-tehetségű szerző kijelentése, hogy az általános választójog teóriáiban az összes rendszerek közt a legideálisabb. Ami csak azt jelentheti, hogy a valóságban sohasem lehet ideális. A teóriának 3 az államregénynek fölcserélése ily gondolkodás. A helyes elmélet, elv a gyakorlatban is helyes, vagy nem is elmélet, nem is elv, csak rögeszme. Az általános szavazatjog – p. o. gyakorlatban egyaránt ideális és reális volt a honfoglaló magyaroknál, az lehet a legfejlettebb, de vagyoni és szellemi tekintetben nagyon előkelő tagokból álló, főleg kisebb közületekben.

Mint elmélet, helyesebben szólva, mint az államtagoknak az államhatalomban való részét meghatározó elv, nemcsak nem ideális, ellenkezőleg hamis, rossz, a gyakorlatban pedig a törvények rendelkezései által ezerféleképen korrigált, kijátszott elv, merő cégér, hatásaiban olyan romboló erejű, aminőnek szerző könyve feltűnteti.

Szerző jól megállapítja a szavazatjog elvét, ha úgy tetszik elméletét, midőn a választójogot közfunkciónak minősíti (139. 1.). Ennek az elvnek alapján bekövetkezhetik az összes felnőtt polgároknak e közfunkcióra bocsátása, ha azok arra valóban alkalmasak s a kizárás csak bűntény, elmebaj miatt, vagy két közfunkció inkompatibilitása (rendőrközeg, zászló alatt szolgáló katona – és választó) miatt történhetik. De ezt a következményt abból az elvből levonni, hogy minden polgár eo ipso születésénél fogva egyenlően jogosult nemcsak emberi rendeltetésének egyéni magánélete körében megvalósítására, hanem arra is, hogy másoknak törvényt hozzon, csak a józan ész gúnyjára lehet.

Fő ellenségeink, az angolok tudják ezt s minden világáramlat dacára legújabb, még tárgyalás alatt levő javaslatuk sem fogadta el az általános választójog elvét, melyet pedig éppen 100 éve, 1817-ben kezdett követelni egy új Magna Chartáról rajongóknak, számtalanszor véres zendüléseket is támasztó, de a „szabad Anglia” minden pártja által levert csapata. Megmaradt az önálló, igaz, elég szerény saját lakás és üzlethelyiség cenzusa.

Franciaország, az általános választójog elvének igazi hazája, a háború előtt több évvel készült már nemzeti életének e bojtortánjától a lajstromos és arányos szavazási mód útján szabadulni. Eötvösnek a szavazatjogra vonatkozó kritikája a XIX. Század Ur. eszméiben már hallgatag postulálta e korrektívumot. Groussier előadványa alapján a javaslat 1912-ben keresztül is ment a képviselőházon, törvénné emelkedését a háború akasztotta meg. Mi pedig egy félszázadnál hosszabb tapasztalat után akarjuk e teljesen hibás és annyira javításra szoruló

elvet alkotmányunkba – bár egy arisztokratikus értelmi cenzus fügefalevelével fődve – beilleszteni.

Holott miről van szó? A választópolgárok, mondjuk a törvényhozói közfunkcionáriusok körének a nemzet emelkedettebb társadalmi nivója következtében szükségessé vált jelentékeny kiterjesztéséről. E kiterjesztés a négy millió felül levő felnőtt férfiakra legalább többségét kell hogy szavazathoz juttassa, ez azonban még távol sem demokrácia, különösen nem az általános választójog elvének valósulása.

Hasonlóan meglepő Révai nagyérdemű könyvének magyarázata az igazi demokráciáról. Révai a mágnásság helyére a közélet irányításában a középosztályt, ennek is kiválóképpen az intelligencia neve alá foglalt részét akarja tenni. Igen helyes törekvés, de ez csak igen relatív demokráciát adna. A csekélyszámú mágnássággal szemben a nagyobbszámú középosztálynak, benne az intelligenciának uralmát létesítené. Semmiesetre sem jelentené a nemzet zömének, túlnyomó többségének, vagy éppen összeségének uralomrajutását a törvényhozásban, azaz a demokráciát. Ezzel szemben teljes, abszolút arisztokrácia az, amit R. kíván. A „demokrácia” szóval üzött visszaélés nem egyedül ellenségeink vétke, ebbe magunk is beléjük itthon. A „demokrácia” szó ugyanis két jelenség jelölésére használtatik. A egyik jelenti minden emberi lénynek egyenlő boldogulását a maga egyéniségében. A másik minden felnőtt polgárnak egyenlő részesedését a szuverén hatalomban. Az első céljával tűzheti ki a szuverén hatalom nemcsak akkor, ha abban- mindenki egyenlő részes, vagyis a demokratikus köztársaságban, hanem akkor is, ha azt egy király a felső- és középosztálybeli polgárokkal együtt tartja kezében, sőt akkor is, ha az egy emberé, II. Józsefé, I. és III. Napóleoné. Kalapos királyunk a demokrácia célját, minden ember egyenlő boldogulását tette kormányzata elvévé. A két francia cézár egyaránt mint az összes polgárok vágyainak valósztója kezelte a kormány rúdját.

Szóval a demokrácia vagy csupán kormányzati elv „mindent az összes polgárok egyenlő javára”, vagy a szuverén hatalom egyenlő megosztása minden felnőtt polgár között, a demokratikus köztársaság.

Utóbbi tekintetben a demokrácia következetes rajongói igazi, tiszta demokráciát csak ott látnak, ahol minden polgár maga, egyenesen, egyenlő szavazattal részesedik a népgyűlésen a törvényalkotásban. A képviselők útján való törvényhozást ellenben a demokrácia nem tiszta alakjának minősítik, mert az egyenlőség elve be van szennyezve a képviselőknek a választókénál erősebb joga által. Észak-Amerikában Jefferson hagyományai kísértének a polgárok direkt törvényhozását követelő pártban, mely magát demokratának nevezi, szemben a képviselők szükségességét tartókkal, akik republikánusoknak hívatnak.

A demokrácia mint pusztán kormányzati elv, mint a társadalom munkamegosztásának és jutalmazásának elve, megfér hát a szuverén hatalom, az állam arisztokratikus vagy monarchikus formájával, – amint ezt irodalmunkban is oly szépen megírták Kuncz Ignác (A demokrácia eszméje és szervezete. 1885. Nemzetállam. 1900.). Schwarz Gyula (Politika Elemei. 1881., németül Elem. der Politik. 1895.), Tuka Béla (Szabadság. 1910.) – a nélkül, hogy az államforma megváltoznék. De hát „hungarica sunt, non leguntur”!

A politikai viták végéremehetetlenségét a szavaknak e többszörös jelentése okozza, amelyet nemcsak némely jelenségek bizonyos fokig közös vonásai szülnek, hanem elhírtelenkedett, hamis alapon véghez vált általánosítások is.

A társadalmi tudományok új *augurai*, a szociológusok az emberi közületek bölcséletét a biológiába, a vadnépek etnográfijába olvasztva s az emberiség történelmének tényeit fölényesen mellőzve, még fokozták a szociális és politikai eszmecsere értékjegyeinek bizonytalanságát.

Így következett be, hogy a választójog, a demokrácia ügyében oly sokat használt fegyvernek, az államot, a társadalmat összetartó, konzervatív, az őket megújító, gyarapító liberális elvnek mibenlétét, mondhatnók szerkezetét, funkcióját még jobban félreismerik, mint

a nem biológikus igényű tudomány.

Ráfogták a konzervatív elvre, hogy az a hódítás, a társadalom nagy részének kizsákmányolásán nyugvó igazságtalan állam- és társadalmi szerkezetek sajátja, melyek a történelem folyamán előállt, s habár igazságtalanul fennálló állapotokat konzerválni akarják. A haladó, az újító, a liberális elvet ellenben azok részére foglalják le, akik a munka minden nemének egyenlő megbecsülésére, okos megosztására, az anyagi és szellemi javakban való egyenlő, igazságos részesedésre, a társadalmi kötelek lazítására törekcsenek.

Holott a konzervatív elv veleje az emberek összetartásának, együttműködésének biztosítása, a haladó, a liberális pedig az együttműködésben az egyén értékének megfelelő szabad érvényesülése.

Mennyire nem a meglévőnek fenntartásában, hanem az egyének összetartásának, kooperációjának konzerválásában, mennyire nem a hódításban és kizsákmányolásban, hanem az emberi munka hatályosabbá tételén s a javak igazságos elosztásában sarkallik a konzervatív elv, csattanósan bizonyítják a szociálisták-propagálta társadalomberendezési elvek.

Mit akarnak ezek? Az egyének együttműködését mentül szorosabbá tenni, az egyéneket a kollektív tulajdon s az egyéni munkaszabadság kizárása útján a köznek kényszerítő erejével összetartani vagyis, az alkotandó új módját a kooperációnak, a társadalmat konzerválni s azt az egyéni tulajdon különbségéből, az egyéni termelés, vállalkozás, az egyéni szellemi kezdeményezésből álló liberális elvnek szerintők átkos veszélyei ellen biztosítani.

A mai társadalmi szerkezettel szemben a létesíteni kívánt szocialista szerkezet újító, változtató. Ha azonban uralomra vergődnék, az egyén lenyűgözése által minden újítást, változtatást kizárna, minélfogva nemcsak összetartó, konzervatív, de a meglévőt minden áron fenntartó, azaz reakcionárius lenne.

Nem is említem, hogy ez a szocialista társadalmi szerkezet, az emberi termelő munka hatályosbítása végett alkottatván, s pacifista, antimilitarista elveket követvén, azt a konzervatív irányzatnak tulajdonított hódító jelleggel fölruházni még kevésbé lehetne, mint benne, csak csak azért, mert újító, liberális irányt fölfödözni.

A politikai eszmecsere értékjegyeinek e bizonytalanságát Révai derék munkája sem kerülhette ki az általános szavazatjog, a demokrácia elveinek tekintetében. Midőn tanulságos, szellemes, mély hazafi-érzéstől áthatott munkáját ismertettem, rá kellett mutassak a nagy fogalmi káoszra, mely a szociális és politikai megértést úgy megnehezíti.

Akik szerint van zsidókérdés.

– Concha Győző Felelete egy hozzáintézett felszólításra. –

I.

Azt kívánja tudni, van-e Magyarországon zsidókérdés?

Amióta eszemet tudom, van. Ma éppúgy van, sőt sokkal inkább van, mint a 60-as évek legelején, amikor a zsidók jogot nyertek ingatlan birtok szerzésére, s amikor keresztény tanuló társaim a győri főgimnáziumban, mivel szívesen érintkeztem négy izraelita tanuló társammal is, sőt közvetítésükkel a Fischer Náthán-szerkesztette *Iffúsági Iratok*-ban első irodalmi zsenyémet, Desbordes Valmore egy költeményének fordítását elhelyeztem, tréfásan megtették „zsidók királyának”.

Miben áll lényege? – kérdi tovább.

Abban, vajjon a zsidók munkássága üdvös-e a magyar állam és társadalomra? vajjon az anyagi és szellemi javak zsidók és keresztények között helyesen oszlanak-e meg?

Akár vallásnak, akár nemzetiségnek tekintessék a zsidóság, annyi bizonyos, hogy nagy többségének erősen elütő a jellege akár a keresztény magyaroktól, akár a keresztény németektől, tótoktól, románoktól, ellentétet foglal tehát magában úgy az államban, mint a társadalomban.

Más nemzetiségek is ellentétesek a magyarra és egymásra, azonban etnológiai fiziognómiájuk még sem üt el úgy egymástól, mint a zsidóké és nem-zsidó nemzetiségeké. Továbbá utóbbiak között az etnikus ellentétet mérséklék a százados együttélésből származó megszokás s a keresztény kultúrának (közös érintkezései, viselkedési szabályai).

A kérdés lényege tehát azon fordul meg, mint helyezkedik el a társadalom többi elemeitől erősen elütő zsidó elem a társadalom munkamegosztásában s minő rész jut neki az anyagi és szellemi javakból? Minden társadalom ugyanis az emberi munkának és javaknak egyesek és ezek csoportjai között való megosztása.

Az állam meg e megosztásnak egybefoglalása egy végcélra, mely a mai államban valamely nemzet sajátos lényének az összemberiség javára szolgáló uralmában határozódik.

A zsidókérdésre a feleletet tehát annak megállapítása adja meg, miképpen helyezkedik el a magyar állam és társadalomban a zsidóság, melynek nagy többségében az etnikai és vallási jelleg annyira elütő a magyarságtól is, a kereszténységtől is.

Csakhogy e megállapítás elsőbbségen is abba a nagy nehézségbe ütközik: csak vallás-e? vagy nemzetiség is a zsidóság neve alatt közöttünk élő felebarátaink csoportja?

A zsidóság tragikus sorsának kulcsa, XIX. századi pol gári és politikai emancipációja után is, az egész világon vallási és nemzeti tekintetben határozottan labilis helyzetében rejlik. Mert bármennyire olvadjon is össze a nemzettel, melynek körében él, nevezetesen bármennyire vegyen is részt annak a nemzetnek gazdasági, szellemi, politikai munkájában» mellyel együtt létezik és együtt működik s az együttműködés-szerzte javak mennyiségén osztozik, vallásában maradtak elemek, melyek hajdani nemzeti létének, évezredek át fennmaradt etnikus különbségének megőrzésére való törekvést látszanak mutatni.

Mendelssohn Mózesnek, a Bölcs Náthán prototyp-jének a Talmudtól elfordult vallása, a mozaizmus is megtartotta vallási szabályokként a nemzeti szertartásokat.

Midőn a 80-as évek elején erős hullámokat vert antiszemita mozgalom Német-, Franciaországban, Ausztriában, hazánkban oly sok megoldási tervet hozott felszínre, Singer *Sollen die Juden Christen werden?* 1884. című munkájában mindezen rituális szertartásokat elvetve s egy theista, bölcseimi, lelkiismereti vallás alapjára helyezkedve (34.1.), a kereszténnyé válás ellen nyilatkozott, egyben abbéli reményét fejezte ki, hogy a zsidóság, mint nemzetiség (*nationale Gemeinschaft*) fenn fog maradni.

A körkérdésre adott feleletekben *Briefe berühmter christlicher Zeitgenossen über die*

Judenfrage. Wien, 1885. 198. Európa sok celebritása megnyilatkozott s nem egy közülök a zsidó jellegnek e határozatlanságára rámutatott, ebben találva még azoknál is, akik a Talmuddal szakítottak, a zsidókkal való békés együttélés nehézségét.

Közülük leghatározottabban a *Philosophie der Unbewussten*-nek szerzője, Eduárd von Hartmann. Egy évre rá, a körkérdés után *Das Judentum in Gegenwart und Zukunft* (1885. 194. 1.) című munkájában megállapítja: Nicht als religiöse Glaubens- und Sittenlehre, sondern durch die Verquickung religiöser und nationaler Gefühle, Wünsche und Hoffnungen wird die jüdische Religion (abgesehen von den religiösen Gebräuchen) zu trennenden Schranke zwischen Juden und Nicht-juden. Nur wenn der Mosaismus imstande ist, auBer seinen veralteten Gebräuchen auch seine nationale Beschränklheit abzustreifen, nur dann kann er aufhören ein FriedensstÖrer zwischen seinen Bekennern und der übrigen Welt zu sein, womit er freilich etwas ganz anderes werden würde, als was sein Name bisher bezeichnet hat. (46. l.)

Hartmann e megállapítását annyiban legalább keresztény elfogultságtól mentnek mindenki elfogadhatja, amennyiben ő volt a *Selbstersetzung des Christentums*-nak 70-es évekbeli szerzője.

Akár legyenek a zsidó vallásnak ily nemzetiségi alkotóelemei, akár legyen a zsidóság egyrésze, az úgynevezett szabadelvűek, bölcseleti vallású nemzetiséggé, akár nyerjen zsidó vallási szertartásai, külön nyelve, öltözete, antropológiai varietásának félreismerhetetlen jegyei által zsidó vallású nemzeti jelleget, nehéz lesz a zsidóság helyét társadalmunkban, mint egységes tényezőt értékelni. Mentül tovább haladunk előre az időben, annál nehezebb lesz az. A huszadik század ugyanis a cionistákban, határozott zsidó vallási és nemzetiségi alapon, zsidó nemzeti államra törekvő zsidókat is mutat a régi zsidó állam területén, reánk keresztényekre nézve a Megváltó születésének, tanításának, kínszenvedésének, feltámadásának színhelyén.

Mindazonáltal van ami a zsidóság e különböző árnyalatait egybekapcsolja s ha igaz volna, amit Renan mond arranézve, mi teszi a nemzetet (*Qu'est-ce qu'une nation?* 1882: 26. l.), „Egy nemzet annyi, mint egy lélek ... Két dolog alkotja e lelket... Az egyik az emlékek gazdag hagyatékának közös birtoka, a másik... a meg nem szűnő törekvés az osztatlan örökséget gyarapítani, tekintélyét emelni”, azt is mondhatnók, hogy a zsidóság e különböző árnyalatai egy nemzetet tesznek.

De Renan mondása tévedés. A nemzet alkotóerőt, pozitívumot jelent, a zsidóság ellenben szétszórva a nemzetek között, de megtartva vallásában, antropológiai habitusában, a cionisták egyenes államalkotó törekvésekben a nemzeti erőnek csiráját, tendenciáját, anélkül, hogy e csirából a zsidó nemzet életfája kétezer év óta újból kinőtt volna, mint negatívum, mint elütő, mint nyugtalan, mint örökké mozgó, mint tagadó erő hat az illető nemzet körében, amellyel együtt él, bármily hasznos legyen is igen sok irányban arra, bármily tiszteletreméltó példáit mutassa az emberi erényeknek, bármily meglepő termékeit produkálja az értelemnek, a művészetnek.

Ez a negatív, ez a tagadó, kritikai természet a zsidóságban élő külön nemzeti tendenciából magyarázható csak, melyet ébren tart etnikus egyéniségének majd üldözése, majd kicsinylése más népek részéről, viszont saját vallásának, egész géniuszának túlbecsülése, az emberiség kétezeréves keresztény haladásának lenézése Isten választott népének szempontjából.

A zsidó jelleg negativitása abban áll tehát, hogy a *genus homo*-nak zsidó *species*-e Jeruzsálem pusztulása óta Titus alatt nem bírta többé külön államban az emberi nem egyéb specieseinek teljes autarkiaját, a nemzeti létet elérni, de létezik más, őt befogadó nemzetek között majd mint elnyomott, majd mint vendég, majd mint vendéglátóit ki is használó, rajtuk bosszút álló, föléljük kerekedni törekvő, majd velük társadalmilag, politikailag hasznosan, érdemesen, áldozatkészen, hazafiasán együttműködő, de bizonyos fokig, még utóbbi esetben is, az érzelem világában legalább mégis idegen ember, *species*, ha másért nem, etnológikus

habitusa miatt.

A zsidóság nemcsak egy vallás által, hanem etnikai, vérségi kötelékek, történelmi hagyományok, részben öntudatlan, részben öntudatos nemzeti törekvések által egybekapcsolt emberek külön közülete a modern nemzetek között, melynek elhelyezkedése az államban és társadalomban a negativitásnak t. attól a fokától függ melyet a zsidó nemzeti erő csirája valamely nemzet állami és társadalmi szerkezetével szemben kifejt.

Nem kell mondani, hogy e fok Magyarország különböző részeiben igen különböző. Dunántúl, az Alföldön, Erdélyben egészen másként mutatkozik, mint északi és északkeleti Magyarországon, Budapesten másként, mint Debrecenben.

A zsidó negativitás állhat csupán az észjárásnak, a mentalitásnak, állhat az erkölcsnek, az illemnek, a szépnak öntudatlan sajátosságában. De megnyilatkozhatik a vallási szertartásoknak igen határozott, az egész társadalomra kiható különösségében, minők a circumcisio, az állatok különös módú levágása, a társadalmi és állami hatalomnak a különleges zsidó mentalitás, erkölcs szerint a zsidóság érdekeit mindenekelőtt szem előtt tartó kezelésében.

A hazai zsidókérdés lényege tehát abban áll, mekkora és mennyire érvényesül a zsidó negativitás nemzetünk életében.

II.

Állam és társadalomról való beszéd aktuális kérdések felmerülésekor azonban hiábavaló, ha azokat nem adott, konkrét állapotokban szemléljük.

A zsidókérdés az 1848 óta a jogegyenlőség elvén tovább épült magyar államban s az emberi munkát, a gazdasági és szellemi javakat a szabadkereset, a szabadverseny útján megosztó mai magyar társadalmi szerkezetben azáltal keletkezett, hogy az 1875-i népszámláláskor 75.000 főnyi, az 1850-i számlálás előtt 10 évvel, 1840-ben Fényes Elek szerint 244.000-re emelkedett a zsidóság, 1900-ban a 800.000 lelket is meghaladta s száma azóta is jelentékenyen emelkedett.

A privilégiumos, jogkülönbségen nyugvó rendi társadalmunkban is 1785-től 1840-ig erősen szaporodott, mert amíg Magyarország népessége 1785-ben Erdély nélkül 7 milliót tett s 1850-ben Erdéllyel együtt 13 millióra emelkedett, eddig a zsidóság már 1840-ben 244.000-t tett, vagyis amíg az össznépesség teljesen meg sem duplázódott, a zsidó elem háromszoros gyarapodást ért el.

A kiváltságok, a jogkülönbségek ledőltevel 1850 óta lett a zsidóelem szaporodása még rohamosabb, még aránytalanabb, mert amíg az össznépesség 1850-től 1900-ig 13 millióról 20-ra, vagyis csak felével emelkedett, addig a zsidóság több mint háromszoros gyarapodást mutat, 240.000-ről 826.000-re.

Akármely valláshoz vagy nemzetiséghez tartozók száma mutatna ily rohamos és aránytalan emelkedést, az okvetlenül resensust, féltékenységet keltene más társadalmi rétegekben.

A zsidóság ily emelkedése már számszerűségénél fogva, de még inkább keltett ellenszenvet a reávonatkozó közvélemény állapotánál fogva akár II. József szabadelvű reformjai, akár politikai és társadalmi szerkezetünknek 48-i nagy átalakulása idejében.

Hallunk ugyan az 1790-i nagy felbuzdulásban emberséges hangokat is a zsidók mellett. „A XIX. században élt Igaz Magyar hazafi örömórái.” „Az igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszéde foglalta egy hazája javát óhajtó szív” című iratokban hangzanak fel ezek.

De az akkori szabadelvűek fényes elméjű, tüzes írója, gr. Batthyány Alajos híres iratában *Ad amicam aurem* mosdatlan, a gyalázat szennyével teljes népként szól róla; a komoly tudós, a statisztikának, mint b. Láng L. mondja, európai tekintélyű képviselője hazánkban, Schwartner Márton, ki protestáns létére József toleráns szellemű kormányzatának köszönhetette a katolikus egyetemre való kinevezését, a zsidóságról, mint népfajról beszél csakúgy, mint a görögökről, cincárokról, örményekről, de jellemzőleg a cigányokkal egybefogva, mert az is

ide-oda bolyong az országban s majdnem egyetlen keresete a kalmárkodás, főleg a falukon való házalás.

S az új magyar szabadság hajnalán 1848-ban a kormány egyik kényes feladata, mint oltsa el a szabadságitas embereknek nem egy helyen kitört zsidóüldözéseit.

A múlt ily prespektívájával megterhelve kezdenek hatni az országos közvéleményre a Bach-korszaknak a jogegyenlőségi és szabad kereseti társadalom elvéből levont rendszabályai. Megnyílik a zsidók előtt az ügyvédség 1852-ben, a volt földesurak kárpótlási igényei, az ezekről kiállított végleges kötvények a kereskedelmi forgalomba, illetőleg a tőzsdére kerülnek, az 1859 december 20-i pátens a szabadipar elvét, az 1860 február 18-i az ingatlan birtokszerzésének valláskülönbségnélküli szabadságát proklamálván, a zsidók úgy az ipar. mint a földbirtok terén a keresztények egyenjogú versenytársai tesznek s oly javak megszerzéséhez, oly munka folytatásához bocsátatnak, melyekből az előbbi társadalmi szerkezetben majdnem végkép ki voltak zárva.

Társadalmunk osztályaiba, foglalkozási, rendi csoportjaiba azonban, főleg eleinte, mint teljesen új elemek kerülnek be a zsidók egyrészt annál fogva, mert 48-ig honfiaknak, inkoláknak nem, csak honlakosoknak akkoláknak tekintettek, másrészt mert nem kis részök 48 után vándorolt be. Számszerű nagy szaporodásuk mellett továbbá a társadalomnak egyes osztályait, egyes foglalkozási rendéit egyoldalúan özönlik el, s az 1867-politikai egyenjogúsítás folytán értelmiségük, vagyonosságuk által az államhatalomban is mint választók, mint megyei, városi községi képviselők eléje kerülnek az ország szegény keresztény elemeinek, a kormányzati, igazgatási, bírói tanítói hivatalokban pedig térfoglalásra törekszenek.

A 67-i egyenjogúsítás óta beáll a keresztények és zsidók társadalmi kommerciuma, melyhez az 1894:33. te. a konnubiumot is csatolja.

A konnubium törvényes megengedésének jelentékeny eredménye nem volt, a kommercium ellenben igen erős eltolódásokat idézett elő a zsidóság javára úgy a foglalkozások, mint a gazdasági javak terén.

A keresztény társadalom a kommercium következtében már a múlt század 70 es éveiben oly konkurrensket látott támadni maga körül, kiket a kereskedésen kívül minden egyéb munkából, az ingó javakon kívül a többi javakból örökre kizártnak tartott századokon át.

E fejleményt nagyban előmozdította a zsidóságnak számához mért aránytalan térfoglalása a közép- és felsőiskolákban, aminek következtében a szoroson vett közgazdasági munkán kívül a szellemi munka körében, a tudomány, a szépirodalom, a művészet, a napisajtó terein ugrásszerűen haladt előre,

A szabadkereseti társadalom versenyében s a nemzeti vagyonosodásnak kapcsolatos emelkedésében a zsidóság hasznos szolgálatot tett, pótolván főleg a keresztény magyarságnak vállalkozási, kereskedelmi tekintetben nagy hiányait.

Azok miatt a károsodások miatt, melyeket az ország főleg északi és keleti vidékeinek okozott, igazságtalanság volt a zsidóság közgazdasági értékességéről megfelelkezni s a zsidóság eme részének bünei mellett az államkormányzat, a közigazgatás, a törvényhozás büneit, mulasztásait e bűnökkel szemben számba nem venni.

A zsidóság számszerű nagy szaporodása, közgazdasági erős érvényesülése a szabadkereseti új társadalmi szerkezetben tehát közgazdasági haladásunkra kedvező volt a most említett sötét foltok dacára.

Ám nem mondhatni ugyanezt a javak megoszlása szempontjából. A megyei, a városi régi birtok nagy mértékben tulajdonost cserélt a zsidóság javára, a keletkezett új ipari pénzbeli vagyonban a zsidóságnak oroszánrész jutott, egyben a keresztyén alsó osztály elvesztve birtokát, vagyonát, vagy ilyenhez jutni nem tudva, nagymértékben kivándorolt.

Másrészt a keserűséget, mely e vagyonmegoszlásból keletkezett, nem egyedül a zsidóság vallása idézte elő, hanem az a fontos körülmény, hogy az új megoszlásban előnyösen

részesülő nagy tömege rövid idő előtt bevándorolt idegenekből került ki.

Az újabban bevándorolt zsidóság is, nagy alkalmazkodási képessége következtében, nyelvileg sokkal gyorsabban hozzásimult ugyan a magyarsághoz, mint a nem magyarnyelvű keresztény iparos, kereskedő és földmívelő világ sőt erősen nem magyar nemzetiségű vidékeken egyenesen a zsidóság lett a magyarságnak kulturális és politikai exponense.

Az egész zsidóság pedig a 48-i szabadságharcban, azután az abszolút német kormányzat elleni küzdelemben a magyarsággal teljes szolidaritásban állott; majd az alkotmány visszaállítása után tudományban, irodalomban, művészetben, a jogi, a technikai élet terén a magyarsággal válllvetve dolgozott a nemzet emelésén; végül mai élet-halálharcunkban a háborús jótékonyság bőséges gyakorlása által s tagjai közül azok által, akik a harctérre kerültek, becsülettel megállta a helyét.

Honnan van hát a zsidókérdés?

A hadiszállítások, az újoncozások körüli zsidóvisszaélésekből nem.

Okát másutt kell keresni. Régi, nem Marx által feltalált, már a görög bölcsélet-ismerte igazság, mely ösztönszerűleg a legegyszerűbb embernek is homályos tudatára jut, hogy a szellemi világ a gazdasággal kapcsolatos.

A zsidóság azonban a gazdasági javakban való erős részesedése által köztudomásúlag szellemi javakra, általuk társadalmi és politikai hatalomra tett szert. Mivel pedig a zsidóság jelentékeny része a társadalom gazdasági versenyében a törvény által ugyan nem tiltott, de keresztény versenytársai által követhetőnek még sem tartott eljárásokat alkalmazott, már gazdasági hatalma kihívta az ellenszenvet, a nyugtalanságot, a homályos, ösztönszerű aggodalmat, hogy e gazdasági hatalom a lelkek, a szellem feletti hatalommá válik szükségképen.

Ez aggodalmat különösen fokozta a zsidóságnak társadalmunk szellemi munkájában, a szellemi javak termelésében az utolsó 20 év óta elfoglalt álláspontja és magatartása.

Azok az idők, midőn a zsidóság legjobbainak törekvése abban állott: a társadalmi, politikai együttműködés erkölcsi elveiben, a tudomány, a szépirodalom, a művészet, a felebarátság, a jog alkotásaiban a keresztény magyarság ideáljaihoz felemelkedni, ezekkel azonosulni, a XX. század elején elmúltak s a zsidóság fiatalabb része teljesen ellenkező irányt vett.

Mindannak, amit a magyar akár politikai, akár jogi, akár társadalmi, akár szépirodalmi, akár tudományos téren ezeréves nemzeti léte alatt alkotott, kicsinylése, gúnyolása lett az Ifjú Magyarország, a Nyugatosok alaphangja s azok, kik e zászlók alatt sorakoztak, túlnyomó részben a zsidóságból kerültek ki.

Amit pedig ez irányok hívei felmutathatnak, egyes kivételektől eltekintve, a zsidóság negativitását tanúsítja a nemzet életében, melynek szellemi tökéjét ez alkotások pozitíve nem gyarapítják.

A nemzetivel a nemzetközit, a vallással a szabadgondolkodást, a morállal az amoralitást állították szembe s a vevő vásárlási vágyát ingerlő kereskedők módjára legfőbb ambíciójukat valami meglepő újnak, nem pedig szolid, jó portékának előállításába helyezték a szellemi világ összes fenti területein.

Ez az újdonságon kapó viszketeg minden történelmi ellen gyermekes és sértő gyűlöletben nyilatkozott. Gyermekes, mert a történetfilozófia elemi megállapításával ellenkezik, melyeket oly szépen formuláltak a franciák azzal a mondásukkal: Ami a lelegevőbb a jelenben az a múlt. (*Ce qu'il y a de plus vivant dans le présent, c'est le passé*) vagy a másikkal: Az emberiség több elháltból, mint élőből áll. (*L'humanité se compose de plus de morts que de vivants.*) Sértő, mert miáltal magyar a magyar?

A magyar az ő ezeréves küzdelmeinek emléke által csakúgy magyar, mint e küzdelmekkel megszerzett mindennemű testi, lelki javainak birtokából kialakult temperamentuma által, .a nemesnek, a szépnek, a dicsőnek, az igaznak, a jónak az ő különös magyar modorában,

lelkületében, egész cselekvőségében ösztönszerűleg ható és tudatosan is nyilatkozó képzetei által.

Egy idegen lenézheti a magyarnak e küzdelmeit, s a belőlők a történelem folyamán lett magyar típus lehet neki közömbös, a magyarság erkölcsi, értelmi jait mérő serpenyőjében nagyon könnyűnek találhatja. A magyarnak azonban ezekben a történeteiben, ezekben a tulajdonságaiban, javaiban, ezekben az ideáljaiban van az élete, csakúgy, mint az apának, a hitvesnek, a gyermeknek a maguk családi körében, bármily szűknek tessék e kör a kívülállóra, bármily értéktelennek találja «z a családi szentély vágyait, örömeit, féltékenyen őrzött értékeit.

A magyar zsidóság azonban reánk nem idegen, polgártársainkból, társadalmunk tagjaiból áll. Ha tehát ennek köréből nagy számban támadnak írók, tudósok, mecénások, szociál- és állampolitikusok, akik a magyar irodalom, tudomány, magyar erkölcs és jog s a magyar állami és társadalmi rend eddigi eredményeit és alkotásait kicsinylik, becsmérlik, gúnyolják s e szerintük történelmi ócskaságokat nyugatról hozott újdonságokkal kiszorítani törekszenek, a nemzet magát egész lelki valójában megtámadva látja s az ily irányú zsidókat, ha magyarul beszélnek is, írnak is, idegeneknek, saját kebelében élő ellenségeinek tekinti.

A magyar semmiben sem oly érzékeny, mint nemzeti önérzetében. A zsidóság gazdasági hibáit elnézi, a túlnyomó részükben zsidó szabadgondolkodó vallásellenes erőlködéseit bevett egyházainak sáncai mögött ignorálja, de nemzeti voltának veszélyeztetését, megtámadását nem tűrheti.

Itt van mai zsidókérdésünknek oka, ez adja meg különös jellegét.

Nem az alsóbb osztályokban vetődött fel, az irodalom, a tudomány művelőit a nemzet lelki életével szorosabb kapcsolatú, egyesületi és hatósági közpályák embereit foglalkoztatja.

Nem Tiszaeszlár, nem Egan Ede, nem Bartha Miklós zsidókérdésének folytatása ez. Egészen új, a nemzet művészi, értelmi, erkölcsi valójának, e való mibenlétének felvetése.

A nemzet lelkéről van e kérdésben szó. Nem elég, hogy annak külső burka, a nyelv magyar legyen, a magjának is annak kell lenni. Ez ellen irányul a zsidóság íróinak, tudósainak, politikusainak előtérbe lépett reformer, szabadgondolkodó, nemzetközi része. A visszatetszést, melyet fellépésükkel keltettek, okozta a külön zsidó ethnos, külön zsidó vallás alapján kifejtett évezredek idegenkedés, gyanakvás, féltékenység a zsidóság iránt. S mi volt könnyebb, mint a zsidó intellektüellek ellen támadt ellenszenvet az ő bűnükben teljesen ártatlan többi zsidóságra is kiterjeszteni, úgy hogy a szabadgondolkodó zsidókért a vallásos zsidóknak, a nemzetközi nyugatosokért a lelkükben magyar zsidóknak is szenvedniük kellett.

Szenvedniük a zsidóság egészbeni helyzetének határozatlan, labilis voltánál, a zsidóság alapjellegének negatív természeténél fogva.

III.

Azt kérde végül, tisztelt szerkesztő úr, miben látom a zsidókérdés megoldását? minő társadalmi vagy törvényhozási reformokat látok szükségesnek?

A megoldást természetesen a magyar nemzet szempontjából, ennek érdekében tekintem s mivel a magyar nemzet keresztény nemzet, azt is mondhatnám, a magyar kereszténység szempontjából, ennek érdekében.

Mert lehetne a zsidóság, lehetne az általános emberiség szempontjából is tekinteni, amint utóbbi szempontból szeretik azt a vallásukat vagy egészen elhagyó, vagy iránta közömbös szabadkőművesek kezelni.

A zsidókérdés fent kifejtett felfogásom szerint világnézleti kérdés. Akár a magyarság és a világpolgárság, akár a magyar nemzetiség és a zsidó nemzetiség, akár a keresztény vallás és a zsidó vallás ellentétét, vagy ezek különböző vegyületeinek ellentétét foglalja is magában.

Ellentétes világnézletek megszüntetésének két útja van: a meggyőzés és a legyőzés. Mindegyik út igen hosszadalmas, századokra, évezredekre elnyúlik.

A keresztény tan is, közjogunk tétele is az abszolút lelkiismeretszabadságról csak a meggyőzést engedi, a legyőzést nem. Nem engedi ezt a vallási és nemzetiségi egyenjogúságnak közjogi elve, nem szabadkereseti társadalmi szerkezetünknek az egyesek egyenlő érvényesülésére fektetett munka és vagyon megosztása. A rendi társadalomnak jogkülönbségekre fektetett munka- és vagyonmegosztására vissza nem mehetünk, a kollektív tőkével termelni, a munka, a verseny szabadságát megszüntetni kívánó szocialista állami és társadalmi szerkezetre átmenni pedig teljességgel nem akarunk.

Mai társadalmi szerkezetünkben, lényegileg más, új törvényhozási rendszabályokat, mint amelyek fennállnak, elgondolni nem tudok a zsidókérdés megoldására. A meglévő törvények, a kormányzatnak és közigazgatásnak legitim diszkréciója elég a keresztény magyarság céljainak biztosítására.

Annál kevésbé vélek új törvényeket szükségesnek, mert a zsidókérdés jelenlegi különös alakjában nem más, mint a zsidó írók, tudósok, politikusok egyrészének a nemzetköziség, a szabadgondolkodás, az amoralitás fegyvereivel való támadása, vagy mint ők hiszik, gyógyítási kísérlete a magyar nemzet világtól elmaradt lelkének magva ellen.

E támadások, e kísérletek, a szellemvilág szabadságának nagy elvénél fogva államilag nem poenalizálhatók. Amennyiben pedig a tiszta szellem világából a gyalázkodás, a gyűlölködés a felbujtás külső világába lépnek s hazaárulássá, hűtlenséggé, istenkáromlássá, szemérem elleni vétségé fajulnak, mai törvényhozásunk által amúgy is poenalizálva vannak.

Szóval törvényhozási megoldást nem látok.

Maradna hát a társadalmi megoldás: vagyis a törvények kényszerítő eszközei helyett a pszichológiai rábeszéléshez, vagy a vallási térítéshez fordulni.

Elképzelni mindkét módot igen könnyű. Sokszor ajánlták is. De csak kevesen követték. A szabadgondolkodók, a szabadkőművesek kis csapata példa az elsőre, a kikeresztelkedések a másokra. Egyik sem változtatott az ügy országos állásán. Megnyugtathatta az illetőket egyéni világukban, többet országgraszolóan még akkor sem eredményezett, ha a keresztény magyarsághoz csatlakozottak abba nagy erőket vittek belé.

Tiszta *pium desiderium*-oknak szolgálatában áll mindkét módozat. A kikeresztelkedés, ha nem társadalmi célból, de lelki szükségletből történik, kétségtelenül az egyetlen végleges megoldás lenne. Csakhogy e lelki szükséglet a zsidóságnak minimális része érzi, maranos-okra pedig a magyarság nem vágyik, nem vagyunk spanyolok. A szabadgondolkodókhoz való csatlakozás éppen nem lendítene az ellentéteken, ha erre a zsidóság inkább hajlandó lenne is, mint a kikeresztelkedésre, ami, azt hiszem, a legmerészebb feltevés.

Nem lendítene, mert a vallástalan szabadgondolkodók az emberiségnek mindig törpe kisebbségét, egy esoterikus szűk kört fognak alkotni. B. Eötvös mondta: Vallástalan fejedelmekről tud a történelem, vallástalan népekről nem. Mai tapasztalataink, a mai tudomány is ezt erősíti.

Megoldani tehát a zsidókérdést nem tudom, de azt hiszem, más sem. Az emberi belátáson, eszeskedésen felül áll ez ellentét megoldása, semmiféle *deus es machinával*, máról-holnapra változást okozó eszközzel nem lehetséges az.

De ha a magyarság és zsidóság ellentétét megoldani nem lehet, emberséges, keresztény *modus vivendi*-t találni igen.

Az emberi és nemzeti létért való harcunkban utánozzuk egymást jótulajdonságainkban, egészítse ki egymást a pozitívum és negatívum. Emberi véges sorsunkat számításba véve, jól megférhetünk teljes egybeolvadás nélkül is.

A zsidóságnak nemzetközi, szabadgondolkodó, amorális töredéke ellen küzdeni fogunk az erkölcs-, a jog-engedte fegyverekkel, a másik, a túlnyomó részével együtt fogunk dolgozni nemzeti, közgazdasági céljaink érdekében, ha nem is olvadunk vele úgy össze, mint polgártársaink más részével, amit csak a lelki szükségletből való kikeresztelkedés vihetne teljesen végbe.

A kétezer év óta függő, mert hisz a római birodalomban Krisztus előtt felvetődött zsidókérdésnek napjainkban való megoldását egészen utópisztikusnak s csakis méregfogának kivételét, a fenti *modus vivendi* útján tartom lehetségesnek.

Szabó Béla elfeledett közjogászunk.⁵⁴

I.

A magyar közjog bibliográfiáiban, melyet a közjogi írók rendszeres műveikben közölnek, megtaláljuk Szabó Béla nevét és egyetlen ismert művének (*A magyar korona országainak statusjogi és monarchiái állása a pragmatica sanctio szerint*) címét. A 166 lapra terjedő, Pozsonyban nyomott, Oroszvárról 1848. április 30-án keltezett, az író sajátjaként, hely nélkül megjelent mű azonban közjogászaink részéről, nem is szólva az aktív politikusokról, méltánylásra nem talált sa tudomány szempontjából értékes tartalma a köztudatra elveszett.⁸

Nem sikerült nekem *Politikám*-ban (I. kiadás, 602.1.), immár több mint húsz éve Szabó Bélát s művét a feledéstől megmenteni. Pedig rámutattam arra, hogy az ő munkája „az összekuszált fogalmak kibonyolításának helyes útját látja.” Felállítja ugyanis a tételt: „Két vagy több állam összeköttetése nem alapulhat máson, mint paktumokon vagy fegyveres foglaláson, más összeköttetési, egyesítési politikai jogcím nem létezik.” így fog hozzá „az ausztriai birodalom nevezet alatt előforduló publico-politikai misztérium megfejtéséhez” s kiindulópontjára nézve ott áll, ahova még ma sem mondhatjuk, hogy egyértelműleg eljutottunk volna.

A munka keletkezésének oka, a Széchenyi és Eötvös, a konzervatív és liberális pártok ellen benne foglalt polémia, megjelenésének ideje, 1848. április 30-án, legfőképp azonban tartalma teszük mintegy kötelességemmé, nemcsak hogy egyik tipikus magyar gondolkodónk emlékét megóvjam, hanem közjogi gondolkodásunknak egy eredet', becses láncszemét megmentsem s a nemzet akkori vezető részének gondolkodására, valamint bizonyos közhangulatokra is világot vessék.

Szabó Béla erős szellemi egyéniség. Látszik ez az akkori napi áramlatok tekintetében megőrzött önállóságából csakúgy, mint tárgya tudományos kezelésében.

Előbbi tekintetben szembeszáll a népszerű beszéddel, hogy törvényes statusjogi állásunk rehabilitációját valami pesti dicsőséges forradalomnak köszönjük. Nyugat-európai események csak nem magyar forradalom, mondja. Azon tény pedig, hogy Pesten egy vers kinyomatására kényszerített, nem tudom, melyik nyomdatulajdonos, vagy hogy egyik másik utca másképp neveztetett el a halóság engedelmé nélkül, csak nem forradalom? Ez legföllebb zavargás, kravall. (130. 1.)

De ugyanilyen önálló munkája tudományos részében. Szigorú, szabatos megállapításokra törekszik azon jelenségeket és fogalmakat illetőleg, melyek hazánk fiait 48 táján foglalkoztatták. Nem retten vissza a skolasztikus szörszálhasogatás szemrehányásától, mikor a politikai harcok valamely homályos, sokfélekép értett céljának tisztázásáról van szó. A pedánságig kérlelhetetlen ily érveléseiben. Emellett nyelve, irálya nehézkes. A Corpus Juris hosszú mondatai ismétlődnek nála. Gondolata kifejezésére szóalkotásoktól sem retten vissza. Ezek között a „főállítandása,” „nyilvánulandása”-félék bizony mai nap visszatetszenek, de „a nemzetesülés,” „az országglás” jellegzetesen ad vissza jelenségeket.

Ami azonban egyéniségének legkiemelkedőbb vonását teszi, hogy amíg legjobbaink közéletünk reformját nagyban véve nyugat-európai elvek recepciója által vélik kérésziül vihetni, addig Szabó Béla ugyanezt csak a magyar jog, a magyar állam ősi elveivel tartja megengedhetőnek. Az európai állambölcséletben, köz- és nemzetközi-jogban teljesen otthon van, de államunk s társadalmunk reformját illetőleg a tacitusi elvet tartja: Omne impérium iis artibus retinetur, quo initio partum. A konzervatív párt „közbirodalmi egységével”, az

⁵⁴ Különlényomat a Budapesti Szemle 1918. évi 493. számából. Megjelenéséről 1848-ban Szinnyei szerint csak a *Pesti Divatlap* számol be. Ennek 793. lapja említi az igen érdekes politikai munkát, melynek tudós szerzője Szabó Béla.

ellenzék „összmonarchiai érdekeivel” szembeállítja a magyar korona álladalmát és a konzervatívok átalakítási törekvéseit olyanoknak tekinti, melyek bekövetkezhetnek, de nem indulván ki a magyar korona sajátos közjogi gondolatából, a bekövetkező átalakulás minden lesz, csak nem magyar. Egy adminisztrátor élcelődésére, mintha „Corpus Jurisunk azért hízott volna meg annyira, hogy se magával ne bírjon, se más hasznát ne vegye”, kérdezi, miből lehet hát a magyar államszervezetet megismerni? Két könyvet ismer, melynek igazságaiban nem kételkedik, ezek a Biblia és a Corpus Juris. Azt mint vallásos keresztyén ember, ezt mint a magyar állam honpolgára, kizárólagos é9 egyedüli kalauzául választotta.

Munkájára az indító okot Magyarországnak Ausztriához való viszonya adta. Mert erre nézve, legalább is jogi szempontból, tarthatatlan, homályos, bizonytalan álláspontot foglaltak el legjelesebb vezérembereink is. Nem volt jobb akkori doktrínánk sem.

Széchenyi a *Politikai program-töredékben* (24., 25. 1.) Magyarországot az ausztriai közállomány legnagyobb részének nevezi, azzal egvbeházasílottnak mondja. Széchenyinek ezt a helyét veszi Szabó Béla mottóul. Eötvös a *Reform-ban* (1846. 231., 291, 1.) a birodalom integritásáról, a konzervatív párt 1846-i nyilatkozatában a közbirodalmi egységről beszél. Sőt az 1847-i *Ellenzéki Nyilatkozat* is (Bajza, *Ellenőr* 585. I.) „az összes monarchia egységének s biztos fennállhatásának érdekeivel” nem akarja a magyar érdekeket ellentétbe hozni.

Ezek ellen a logikailag zavaros, jogilag veszélyes fogalmak s a rajok épített politika ellen kél harcra Szabó Béla. E fogalmak, mondja, ausztriai birodalom, ausztriai monarchia és még sokféle más nevezet alatt jelennek meg s valóságos politico-publicisztikai misztériumnak, fából készült vaskereknek tekinthetők. Lerontásukra az állam fogalmával, szuverenitásának természetével, s különösen a magyar jog pozitív határozásaiával törekszik Szabó, hogy Magyarországnak, mint mondja, statusjogi – értve ezen nemzetközi – állását Ausztriához a tényleges status quo-val ellenlétben megállapítsa.

Munkáját 1848. telén, az *Ellenzéki Nyilatkozat* megjelentje után írta, de a cenzúra miatt ki nem adhatta. Az 1848-i törvény a sajtó szabadságát biztosítván, munkáját 1848-ban közzétette, de elhagyta második részét, mely az 1848-i törvények által már létesített s Szabót kielégítő reformokra vonatkozott s csakis a Magyarország statusjogi állására vonatkozó részi adja sajtó alá, mert ezt publicisztáink egészen elmellőzték, akár azért, mivel annak ismeretét mindenkinél föltételezték, akár, mivel ennek vitatásába bocsátkozni nem tartották jó politikának. Ő azonban úgy van meggyőződve, hogy vajmi sokan vannak, akik hónuk statusjogi állását nem ismerik, s mivel ezt tárgyaló publicisztikai iratról tudomása nincs, ezért teszi közzé még 1847-ben írt munkáját, megtoldva azt „Monarchiái állás” cím alatt (127-166. lapokon) az 1848-i nagy reformot s az akkori közéleti jelenségeket is méltó sorokkal.

Munkája kapcsolatos mindenesetre az aktuális politikával. Előszava Jellachich kinevezéséről, az osztrákok közti szláv törekvésekről, a bécsi császári Akadémia első kiadványáról – egy *Vergleichende Slavische Grammatik* – mutatják e téren való tájékozottságát is. De az aktuális politikához való vonatkozása mellett a munka derekát, gerincét Magyarország és Ausztria viszonyának eredeti, komoly, tudományos vizsgálata teszi, melyre nézve nemcsak nálunk, hanem a külföldön is bújnak nevezhető megfajtást törekszik adni, midőn az államkapcsolatok okát vagy az államnak szabad akarátában, vagy «egyik államnak a másik által való meghódításában jelöli meg. Belső közjogunk rendszerét pedig a szent korona testületi jogi személyisége alapján oly részletességgel állítja föl, amint azt előtte senki sem tette. Úgy, hogy ebben az államkapcsolatokra nézve jelentékeny munkában, egyúttal a magyar szent korona elméletének is első részletes kifejtését találni, mely már 1848-ban bizonyos fokig föleleli mindazokat a kérdéseket, amelyekre Balogh Artúr *Az államélet főjelenségei, tekintettel a magyar szent-korona elméletére* és Ferdinandy Géza *Magyar közjogában, vagy A rendi elemek a magyar alkotmányban* című munkájában egy félé század után feleletet adni iparkodtak.

De más tekintetben is nevezetes Szabó Bélának magyar közjogi elmélete. Míg ugyanis a

szent-korona elvének magyarázói az abban foglalt közjogi és magánbirtokjogi elemeket elválasztják, ő ezek válhatlan kapcsolatát, köz- és magánjogunknak azonos forrását akarja kimutatni.

Úgy, hogy Szabó Béla a magyar szent-korona dogmatikájának megállapítását is igényelhetné. Mert bár az érdekes eperjesi Iyceumi tanár, Pancratz Mihály, a későbbi szász püspök, az első terjedelmesebb, 1668-ban megjelent közjogi kompendiumnak szerzője, a szent korona elvének értelmében munkája I. r. 38. §-ában Magyarországot eszmei testnek (*corpus quoddam mysticum*) nevezi, melynek a feje a király szent felsége, a tagjai pedig az ország négy rendje, III. r. 2. §-ában pedig ennek a misztikus, eszmei testnek tökéletességét a fej és tagok egyenlő szükségességű együttműködéséből származtatja, sőt a II. r. 34. §-ában a főhatalmat, a plenaria potestast Verbőczy szellemében egyenesen az ország szent koronájából vezeti le, mégis ennek értelmét a német birodalmi jogászok Lex Regiájára való hivatkozással (I. r. 32., 33., 34. §-ok), a királyi hatalom kiemelkedő voltának hangsúlyozásával (II. r. 22., 33., 34. §-ok) elhomályosítja és közjogunk részleteinek összefoglalásánál eléggé nem hasznosítja.

Még határozottabban fejezi ki az Örményi-Rósenmann-féle közjog (1792-ben) a szent-korona szuverenitását (II. Theil, I. §. 45. 1.) és a nemességnek, mint a szent-korona tagjainak ebben való részesedését. Az is nevezetes e közjogásunkban, hogy igen egyszerű, világos értelmét adja annak, mit jelent a szuverenitásnak a szent-koronába helyezése, amint azt Verbőczy előadja. Azt jelenti, hogy a magyar királyság testület, melynek feje a király s tagjai a nemesség, s amely testület kölcsönös megegyezéssel vezeti a köznek ügyeit (II. Th. 2. §. 46., 47. 1.), Ezen megállapításokon túl azonban nem vizsgálja a magyar államnak mint testületnek természetéből folyó következményeket.

Szabó Béla ellenben egész állami életünk rendjét a szentkoronából, mint a magyar állam jogi személyiségét, a magyar nemzetnek egy válhatlan testben egyesülését jelentő fogalomból akarja kimagyarázni.

Ez elméleti, elvi fejtegetésre szükség van, hogy műve főcélját, Magyarországnak Ausztriához való nemzetközi állását, helyesen megállapíthassa. A műve címében használt statusjogi álláson ugyanis a nemzetközi, vagy, mint az akkori terminológia használta, népjogi (*völkerrechtlich*) állás értendő.

Művének tulajdonképeni célja e szerint, hogy Magyarország viszonyát Ausztriához tisztázza. A magyar szent-korona, a magyar állam fogalmának meghatározása az ehhez vezető út.

Hol van Magyarországnak Ausztriához való nemzetközi állása meghatározva?

Téves azok vélekedése, akik ezt az 1723: I. és II. t. c. által tartják meghatározottnak. Mert e törvények csakis az országglási örökösödést állapították meg. Egyedül összekuszált, határozatlan szövegezésük kelti annak látszatát, mintha Magyarország Ausztriával akár egyesítve, akár összekötve volna és Magyarország megszűnt volna független állam lenni s egy közbirodalomnak részévé vált volna.

Szabó e törvények magyarázatában mind fölveti azokat a nehézségeket, melyek értelmezőikre napjainkig abban a részben fölmerültek, hogy rendelkezéseikből akár az elválaszthatatlan birtoklást, akár a közös védelmet kiolvassák. Szabó e mellett támadásaiban s megállapításaiban különös tekintettel van a német birodalom közjogára, az ausztriai örökös tartományoknak a német birodalomhoz való hűbéri viszonyára.

A *sanctio pragmatica* s az egyidejűleg hozott VIII. és XVI. 1. c.-ek, – így érvel, – a nem-egységet, a nem-összeköttetést, a nem közbirodalmiságot biztosították s Magyarország álladalmi önállóságát és függetlenségét az akkor szokásos kifejezésekkel obvallálták. A *pragmatica sanctio* nem oly szerződés, mely ország és ország közt létesült, hogy ezek összeköttesen, egy közbirodalommá váljanak, vagy közöttük népi (értsd nemzetközi) viszony állíttassák föl, hanem szerződés a magyar nemzet és királya között az országglásbani

örökösödés iránt. Mint nemzet és személy közötti paktum pedig csak személyes jogot állapított meg, melynélfogva a fenséges Habsburg-Lotharingi háznak elsőszülöttje örököse a magyar országlási jognak.

De nem csatolhatta-e 1723 után Mária Terézia vagy bármelyik utódja „tulajdonszerű” ausztriai tartományait Magyarországhoz? vagy nem tekinthette-e ezeket úgy, mint részét oly politikai territóriumnak, melynek ugyanazon fejedelme van s így a közbirodalmiság mégis létesült?

Az osztrák tartományok a német birodalom hűbérei voltak, melyeket a feudális és imperiális jog szerint csak férfiak bírhattak. Ezért támadtak Mária Terézia ellen, ki azonban fegyverrel biztosította az ausztriai tartományokban háza jogait, s ezek nemzetközi szerződések által megerősítettek. Ámde ezzel nem szűnt meg e tartományok hűbérisége s a német birodalomba tartozása s az osztrák tartományok urai abszolút urasági hatalmukkal, (landesherrliche Macht) sem oldozhatták föl e birodalmi tartományokat a német-római birodalomhoz való hűbéri kapcsolatuk alól és se Magyarországhoz, se bármely más államtesthez nem köthették.

Nem létesítette a közbirodalmiságot sem az osztrák császári cím fölvétele, sem a német birodalom feloszlása, s a német fejedelmeknek a német birodalom iránti hűbéri kötelességeik alól való föloldozása 1806-ban. Nem a bécsi kongresszus 1815-i záraktája, mely az osztrák örökös tartományokat mint külön államot a német államok szövetségéhez sorozza, miáltal status-jogilag Magyarországtól, még ha 1806-ban egyesítettet volna is, épen elválasztotta.

A német birodalom s az osztrák tartományúri jog tekintetében egyaránt nagy tudományos készüllettel folytatja polémiáját. Ha a *pragmatica sanctio* értelmezésében a betűszerinti magyarázaton felül emelkedni nem bír is, s a törvény kifejezett indokait mellőzve, annak rendelkező részeihez ragaszkodik, ha az 1741: XI. t. c-nek azon szavaiba: „Et ad ipsum Status Ministerium nationem hungaram adhibere dignabitur”, meglepőleg azt a lehetetlen értelmet kívánja belemagyarázni, hogy ez állam-minisztérium csak a magyar, nem az osztrák államminisztérium lehet, még ebbeli okoskodása is az általános elvek iránti érzékének bizonyosága. Mert ha ez az állam-minisztérium, mondja, nem magyar minisztérium, „akkor meg kellene engednünk, hogy e törvény az ausztriai status kormányát, magyar egyének ahhoz alkalmazásával, Magyarország kormányául is tette, amit megengedni tilt maga a *pragmatica sanctio*, tiltanak annyi törvények.”

A *pragmatica sanctio* keletkezésének története, nevezetesen az országgyűlés óhajta, hogy az osztrák rendek is erősítsék meg a közös birtoklást. Szabó Béla korában nem volt ismeretes, s a törvény kuszált, homályos fogalmazásánál fogva több tekintetben még ma is kontroverziák tárgya, ennél fogva Szabó Béla téves végkövetkeztetése és emellett kitartó makacssága menthető, de menthető legfőképpen azért, hogy helytelen következtetése ellenére a helyes alapot az államkapcsolatok létrejötte tekintetében megjelölni bírta.

Ennek az alapnak előtérbehelyezése adja meg munkájának doktrinális becsét. „Mert két vagy több álladalom összeköttetése – mondja egy helyütt (29. 1.) – nem alapulhat másan, mint vagy paktumokon, vagy foglaláson, más össze-kötési, egyesítési politikai jogcím nem létezik. Mondják meg az összekötést, az egyenlítést állítókat, ezek közül melyiket akarják alkalmazni.” Később (33.1.) így aposztrofálja az ellenkező nézetűeket: „Ugyan mondják meg a monarchiái egyesültség tanárai, vajjon a magyar koronái országok úgy vannak-e csatolva vagy kötve az osztrák tartományokhoz, hogy ezek együtt és egymásnak alá- és mellé rendelten (*sous et coordonné*) anyagi és szellemi irányközösséget vallanak s egy nemzeti érdekközösséget követelnek, mert ekkor ... egy szövetségi álladalmát alkotnak, vagy úgy vannak csatolva s politikailag egyesítve, hogy mindegyiknek a statusjogi önállása s függetlensége egymás közt tiszteletben tartatván, ezen állásukat örök időkre biztosítják? mert ekkor a lényegben egymástól különböző alkotmányos és abszolút szuverenitás, országlás és uralkodás miatt más nem lehetnek, mint álladalmak szövetsége (*Staatenbund*); vagy úgy

vannak egyesítve, hogy nemzeti frigyszerű viszonyaik csak bizonyos s meghatározott föltételek létezéséig igényelhetnek közös biztosítást, mert ekkor a föltételeesség, pl. az országgló család kihalása, vagy más föltétel miatt frigyesült álladalmak (allierte Staaten) lesznek.”

Magyarország és Ausztria viszonyának meghatározásában az elvi alapnak helyes megjelölése lesz Szabó Béla elévülhetetlen érdeme, melyet el nem homályosíthat gyakorlati megfajtásának elhamarkodása a számvetési hibák, melyeket a jól föllállított probléma megoldása közben pl. azáltal elkövet, hogy az 1723. évi I. és II. t.-c. indokait mellőzi, hogy elzárkózik az 1832/36-i országgyűlés alsó táblájának V. Ferdinánd király címzése ügyében tett nyilatkozata elől, mely szerint „azon Magyarország, mely az ausztriai birodalombeli tartományokkal a kölcsönös védelemre egyesülve vagyon, azon birodalomnak mindazonáltal nem kiegészítő része.” Vagy ami legfeltűnőbb, megjegyzésre se tartja érdemesnek az 1847/48-i alsó tábla feliratát, mely Magyarország és a szomszéd örökös tartományok közt levő szövetségről emlékezik, nem magukat a munka megjelenésekor, április 30-án már szentesített 48-i törvényeket, melyek első beszédében a *pragmatica sanctio* által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományokat, a III., a XVIII. t.-cikkeket, melyekben a birodalmi kapcsolatot említve találjuk.

Az volt-e az oka a 48-i törvények idevonatkozó helyei mellőzésének, hogy a mű még 1847-ben íródott és Szabó Béla azt 1848-ban hirtelen közzé akarván tenni, e törvénybeli kijelentések figyelmét elkerülték? Vagy jogos ellenszenve a határozottan ma sem körvonalazott értelmű „birodalom”, „impérium” kitétel ellen, sarkallta merev álláspontja fenntartására?

Bármint legyen, Szabó Béla a jogi megoldás elvi útját jól látta, ha a tények vagy a status quo egyes törvényes intézményének értékelésében tévedett is. Vezérpolitikuskaink ellenben jogi iránytű nélkül a birodalom, monarchia, a közös érdekek labilis jelszavaival s a nemzet függetlenségével egyszerre dolgoztak. E részben Szabó Béla állott a helyes jogi elv alapján, midőn kimondotta, hogy Magyarország Ausztriával vagy szerződésnél fogva lehet összekötve, vagy foglalás, azaz hódításánál fogva. Az elsőt nem látta, így a jogi összeköttetést tagadta, a sokat emlegetett közbirodalmat, ausztriai közállományt, a közbirodalom, az összes monarchia egységét, melynek Magyarország csak kiegészítő része, e lealázó törvénytelen status quo-t nagyon is látta s másnak, mint foglalásnak, hódításnak nem minősíthette, mely által a magyar állam önállása, függetlensége paralizálva, nullifikálva van.

Szabó Béla annak a régi magyar, a XVIII. századi jogbölcselet hatása alatt kifejtett, teljesen még mindig ki nem vezett gondolkodásnak inkarnációja, mely Magyarország és Ausztria között jogi kapcsolatot egyáltalán el nem ismert s Magyarországot nem Ausztriával, hanem, mint magát vigasztalta, csak annak fejedelmével látta viszonyban. Ebből azonban Szabó szerint más nem következik, mint természetes frigy (*alliance naturelle*), mely jó szomszédságot jelent, semmi egyebet. E felfogás több államnak állandó érintkezését, összeköttetését, mihelyt az rövid tartamú, feltételes véd- és dacsövetségeken túl megy, egynek vette azok szuverenitása egybeolvadásával.

Az Ausztriával való jogi kapcsolat tagadása alapján vitatták még 1867 január 28-án, a 67-es bizottság ülésén Tisza K. és Ghyczy K., hogy Magyarországot nem terheli védelmi kötelesség Ausztria irányában, hogy ez csak a király személyére, nem államára vállaltatott.

Ha elgondoljuk, hogy Magyarország és Ausztria kapcsolata, amint az az 1867: XII. t.-c.-ben meg van határozva, nevezetesen e törvény szerződési vagy nem szerződési jellege, vezérállamférfiaink közt ma is mily kontroverzia tárgya, nem lehet csodálkozni Szabó Béla makacsságán, mellyel a *pragmatica sanction*nak merőben örökösödési törvény jellege mellett sikraszáll. De igen azon, hogy az államok egybeköttetésének vagy egyesülésének okát, a szerződést vagy a hódítást elvileg oly világosan oda tudja állítani s konkrété Magyarország és Ausztria viszonyában csakis a jogtalan foglalást, hódítást találja meg.

Annál meglepőbb ez, mert Szabó igen jól látja a szövetséges állam, az államok szövetsége s azok egyszerű frige között a különbséget. Sőt felismeri az államok közti egyesülésnek és kapcsolásnak igen részletes lehetőségeit. Erdély egyesítését vizsgálva állapítja meg, hogy több állam uniója az országzás, kormányzás és igazgatás egységét foglalja magában, míg a kapcsolás mellett meglesz az igazgatás különbsége.

Ambár mereven elutasít bármely jogi kötelezettséget Ausztria irányában, ebből nem következik szerinte, hogy a magyar nemzet királyának segedelmet ne adjon trónja biztosítására, de ez csak jól felfogott politikából történhetik. Magyarország jogtalan nemzetközi állásának föltüntetésével nem akar ő izgatni s nem kívánja annak az európai körülmények ignorálásával azonnal és mindjárt való helyreállítását. így kikel az ellen a lárma ellen is, melyet a magyar ezredeknek Lombardiából való visszavonása miatt támasztanak, amikor az olasz háborút a magyar kormány megalakulásakor mint folyó ténynt (fait courant) találta.

Ily gondolatmenetben jut Szabó Béla a kérdéshez, vajjon, ha se egyesítés, se kapcsolat az osztrák tartományokkal jogilag nem is áll fenn, nem kell-e azt a jövőben fölállítani.

E végből az állami lét végső alapjának, a nemzetnek, természetét veszi bölcseimi vizsgálat alá, majd a német Bund-nak, s ebben az osztrák császárságnak pozitív jogi állapotát rajzolja.

Erős, logikus fő szól ezen – mint maga mentegetőzve „mondja – szkolasztikus fejtegetésekből.

Nemzet Szabó Béla szerint: hasonló jogú és köteleességük egymástól független egyéneknek oly politikai társulata, mely a közös államcél elérése végett sajátos törvényes eszközök alkalmazásával, minden külhatalom közvetlen befolyása nélkül és föltétlen (értsd: abszolút) beluralkodás-alattiság nélkül intézkedik. *Nemzetiség*: egy politikai társulatnak oly sajátos jelleme, mely minden politikai intézkedésében, más politikai társulat mellett, önállólag, függetlenül s változatlanul nyilvánul. *Nép*: egy különféle jogú és kötelezettségű egyének oly összege, mely a státus-cél elérésére föltétlen vagy föltételezett uralkodás által csupán eszközül alkalmaztatik. És eszerint *Népiség*: a státus-cél elérésére alkalmazott egyének összegének oly nyilvánulása, mely akkép változik, amint a cél változik.

Szabó e meghatározásaival elsőbben is véget akart vetni a nemzet és nemzetiség szavak 48 előtti zavaros használatának, illetőleg fölcserelésének, s a nemzettel nem a nemzetiséget, hanem a népet állította szembe, a nemzetiség valakinek, valamely alanynak tulajdonságát jelentvén, míg nemzet és nép egyaránt alanyt fejeznek ki. Az első az aktív, szuverén államalanyt, másik a szuverén államalany működésének alávetett összalanyt jelenti, illetőleg ahol egy nemzetben belül több nép találtatik, sokféle ily összalanyt.

Méltán kifogásolja (119., 148. 1.) a 48-i V. t.-c.-nek „népképviselőt” elnevezését. A nemzet képviselője van itt rendezve. „Az eddigi magyar nemzet – a nemesség – a múlt országgyűlésen nem alakította át magát néppé, mert eddigi jogait s a magyar státus-szerkezetet megtartotta: hanem az eddigi népek legnagyobb részét magához fölemelte, azaz nemzetesítette.”

Gondolata azonban nem egyedül logikai, skolasztikus helyességű. Az állami és nemzeti lét mivoltára nézve tudatosabb megvilágítást nyújt, mint azon időbeli, de még későbbi tudományunk s alkotmányos praxisunk is. így a „nemzetiség” kétértelműsége a 70-es évekig tart, köbevésvé az egykori budai Népszínház homlokzatán, a „Hazafiság a Nemzetiségnek” jelszó alatt.

Nevezetesen az állam nemzeti alapja van e megkülönböztetésekkel világosan megjelölve, s az egyéni szabadság utáni törekvések elé a nemzet jellege által vont korlát van fölállítva.

Szabó Béla gondolatát legjobban visszaadják következő szavai: „Egy politikai, független álladalom létezhet egy nemzettel s több néppel együtt, de több nemzetből. . egy politikai álladalom teljes lehetetlenség.”

„A nemzetet nem alkotó nép foglalkozása szerint lesz mezőgazdasági, iparos, bányász, faj

szerint magyar, német, tót nép, szabadalom tekintetében városi, falusi, privilegizált nép.

Állambölcseleti érvelésére pozitív jogunkban is támaszt keres, így találja az 1741. évi LXI. t.-c. 7. §-át, hogy a horvátok „sub denominatione Hungarorum intelligantur,” vagy hogy jogunk csak magyar nemességet ismer, mely eddigelé a nemzetet alkotta.

Ily elvekből kiindulva vizsgálja a német Bund viszonyait, melyhez Ausztria is tartozik.

A német nemzet romjain alakult ezen Bund 38 német szuverén államból áll, mely államok lakói nem nemzetek, csak népek, politikai *nem-lények*, minthogy föltétlen uralkodás (domination absolut) alatt állnak. Ezért nevetséges lenne osztrák, bajor, szász sbt., nemzetekről beszélni, mikor a szövetséget nem ők, hanem abszolút fejedelmek kötötték. Viszont a 38 államnak a népiség színvonalára süllyesztett lakói nem szüntek meg németek lenni s a német territóriumok tulajdonos-féle urai nem fogják a német népek „nemzetesülését” megakadályozni.

Az osztrák tartományok föltétlen uralkodói, országúri hatalom alatt állván, közöttük az olasz és lengyel népek az ausztriai császár tulajdonszerű tartományai lévén, a német Bundhoz tartozó „nemzetesülésre” törvén, a magyar korona álladalmát célszerű sem lenne velők egyesíteni.

Ennek sajátságos, nemzeti jellege egyenesen ellene mond ennek, ami végett a magyar államot alkotó elemeiben szükséges megismerni.

II.

Mik a magyar állam végső alkotó elemei? A föltétlen rendelkezési jog, aminőt az embernek a dolgok tulajdona ad. Ezt a jogot a vándorló magyarok társulata a mai magyar föld megszállása által szerezte. E föltétlen rendelkezési jog a magyar állam egyik alapja, alkotó eleme.

Mivel pedig mind egyenlő jogokkal és kötelességekkel bírtak, ennél fogva maguk fölött, maguk közül uralkodót el nem ismertek, egyesült erejükénél fogva pedig magukon kívül álló külhatalom akarata előtt sem hajoltak meg. A magyar állam másik alkotó eleme ebben a kifelé független, befelé egységes rendelkező hatalomban rejlett, mellyel a megszálló magyarok közviszonyaikat rendezték.

Amint a földet, azonképen a közviszonyok rendjét maguk adták, maguk alkották maguknak. A magyar állam s annak alkotmánya „sem nem kifolyása valamely kedveskedő kegyelemnek, sem valamely rendező hatalom eredménye, sem nem ajándék felülről, sem nem foglalás alulról, hanem a honfoglaló nemzetségek önjogú társulatának önnön alkotása.”

A magyar állam alkotó elemeit betetézte Szt. István azáltal, hogy a nemzetségek szövetségi viszonyát a vezéréknél nagyobb tekintélye, hatalma, fölkenetése, birtok-adományozásai segélyével monarchikus, állami egységgé változtatta.

Az adományosok mellett azonban megmaradtak az ősi szállás (prima occupationis) birtokúak. Ezeknek is bele kellett a monarchiái egységbe foglaltatniuk. Mivel pedig ezeket mint önállókat és függetleneket személyétől függésbe nem hozhatta, valamely tárgyhoz kellett őket kapcsolni. Ilyen volt eleinte a keresztény vallás, s ennek megerősödésével a korona, mint a keresztény királyság szimbóluma.

A vegyesházi királyok alatt a szállás- és adománybirtokok közti különbség enyészni kezdett, mert a szállásbirtokúak is nagyobb biztonság végett adományt kértek, vagyis az ország egész földjét lassan-lassan a korona szálta meg, ennek vált az tulajdonává.

Ekként lett „a magyar államnak életműtlen monarchája o korona.” Valamint egy templomnak vagy iskolának lehet tulajdona a föld, azonképen lett a magyar föld 800 éve a koronáé.

Ez életműtlen monarchának, paktum konventumnál fogva, személyesítője a Habsburg-Lotharingiai család elsőszülöttje, kinek országlási (fölségi) joga annyi és olyan, amilyen és mennyi az önjogú magyar nemzet 5 az országló között megállapított.

Mert a fölségiség, a legfőbb hatalom-gyakorlás, a tulajdonnak kifolyása, e tulajdon pedig a koronáé lévén, a királynak nem önjogán. hanem mint a korona képviselőjének van fölségisége.

„Az álladalom tulajdonosa, mely nálunk a korona, az álladalom határain kívül nem tartathatik.”

Ellenben „a magyar álladalom országgló monarchája nem köteleztetik az állam határain belül lakni, minthogy ennek törvényszerű helytartója a nádor.”

Ez a magyar államban 800 év óta létező monarchiái elv, mely szerint a magyar föld az életműtlen koronának tulajdona; igen gyakorlati elv, melynek segítségével legsikeresebben megőrizhetjük a magyar álladalmi egységet. A magyar korona fölségisége a nemzet oszthatatlanságának gondolatát rejti magában.

Szabó Bélát itt Köleseivel rokongondolat vezeti, aki szerint a szent korona az egyesült, idegen bitorló, valamint egyes honfiak féktelensége ellen is biztosító, egy testben foglalt néperőt jelenti.

Mindezekből a magyar államnak az a nevezetes alkotó eleme, jellemvonása következik, hogy a magyar állam a királynak dinasztikus, úri tulajdonává nem válhatott s nem válhatik. Az ausztriai ház elsőszülöttjének nem a magyar állam, hanem az országglási jog (jus regiminis) az öröksége, a magyar korona álladalmában nem országúr, Landesherr, mint Ausztriában.

A magyar föld a kifejtettek szerint a koronáé lévén, vagyis a magyar állam térbelileg a korona tulajdonát tévén, a szuverenitás a korona tulajdonának folyományául tekintendő. De ugyanilyen eredményre jutunk, ha a magyar államot dinamikai oldaláról, mint a benne társullak akarati hatalmának megnyilatkozását vesszük, mely által a szuverén hatalom úgy tulajdont-adó adományozási oldaláról, valamint törvényhozó, kormányzó minőségében a koronára ruháztatott. Mert a szuverenitás minden álladalomban vagy a földtulajdon kifolyása, így okoskodik Szabó, vagy pedig az állami társulatba állók paktumon nyugvó engedélye a legfőbb hatalom kifejtésére.

Verbőczy már egyenlő színvonalra helyezte a birtokadományozásnak és az uralkodásnak hatalmát s közöttük a kölcsönös átruházást és a viszonyos kapcsolatot hangsúlyozta. A nemesítésnek módja ugyanis Verbőczy szerint ingatlan jószággal való megajándékozás. Az armálisok útján való nemesítés akkor még teljesen ismeretlen. Az adományozás joga épúgy, mint az uralkodás és kormányzás joga, a szent koronát, következőleg a királyt illeti, kire a szent korona hatalma a nemesek választása által száll át, de akit viszont egyedül illet a nemesítésnek s következőképen a birtokadományozásnak hatalma.

Szabó a Verbőczy-féle felfogáson annyiban túlmegy, hogy a földtulajdonból magyarázza ki a fölségiséget, az államhatalmat is. Verbőczy a közösség hatalmából vezeti le a tulajdonnal, birtokkal való fölruházást és az uralkodás, kormányzás hatalmát. Ellenben Szabó a priust a tulajdonban látja s csak ezzel bírja a szuverenitást magyarázni a honfoglalt magyaroknál, mint tulajdonosoknál tudja csak az uralkodást és kormányzást, illetőleg ennek átruházását a koronára elképzelni.

Az állam ausztriai patrimonialis, tulajdonszerű rendszerének erős ostromlója Szabó Béla, a tulajdonnak s a szuverén hatalomnak azon a szoros kapcsolatán, mely Verbőczynél is megvan, s melyet ő még fokoz, midőn a dolgok fölötti tulajdont jelöli meg a szuverenitás forrásának, nem ütközik meg.

A szuverén hatalom, a korona fiktív tulajdonától elvonatkozva, nála a földesurak hatalma tulajdonkép. Ezt az arisztokratikus, nemesi patrimonialitást, minthogy általa a földesurak egyező akarata érvényesülhet s egy embernek uralmát az összeség fölött kizárja, elfogadhatónak találja, noha kifejezetten a nemesek szent korona társaságában nem lát semmi fölségiséget (80. l.), hanem őket a korona tulajdonának birtokos tagjaiként tekinti.

Megnyugtatja az, hogy a magyar szuverenitás, akár a szent korona tulajdonjogának, akár a korona tagjaitól származó átruházásnak folyománya, nem valakinek személyi tulajdonságából

következik, nem az állam fölött gyakoroltatik, ellenkezőleg, az államtól nyert minőség, a főhatalomnak meghatározott föltételek mellett történő gyakorolhatására.

A magyar király nem tulajdonosa tehát a szuverenitásnak, hanem csak birtokosa, annál kevésbé tulajdonosa a magyar álladalomnak, ezen nem uralkodik, ennek nem ura (dominateur, Herrscher) mert az uraság a tulajdonnak kifolyása; hanem igenis országol (régnt, il régne, er régiert), amint az 1723. évi II. t. c. szavai is mondják: coronam regendam et gubernandam transferunt. A királyi hatalom patrimoniálitása elleni hadakozás hevében nem veszi észre, hogy az *országolás*, a *régnt*, a francia *régne*, az uralkodásnak szinonimái.

Végül arra a merész, az állami lét alapföltételeit, de az alattvalóság természetét is ignoráló, a magyar jog világos rendelkezésével ellenkező állításra ragadtatja magát, hogy valamint a magyar nemzet (értsd nemesség), épúgy ennek egyes személyei a magyar királynak nem alattvalói (subditi, sujets, Untertan): mert mint mondja, nincsenek neki személyes szolgálattal alávetve, személyes céljai végett, ami az alattvalóságra csakugyan nem tartozik.

A királyra és a nemességre, mint testületre nézve még volna bizonyos fokig értelme az itt vitatott egyenrangúságnak, ámbár ezzel szemben is a király fensőbbiségét Verbóczy előtt és óta a jognak annyi rendelkezése minden kétségen felül emelte.

Az egyes nemes alattvalóságnak kétségbevonása azonban nyilván ennek a jobbagysággal való összetévesztéséből ered és elfeledkezés a Hármaskönyv tételéről, hogy a nemes a koronás király hatalmának van alávetve.

Abból azonban, hogy nem uralkodik, hanem országol, nem következik Szabó Béla szerint, hogy a király e honnak első tisztviselője, hivatalnok a csak első hasonlók között; hanem az következik, hogy mivel országol, oly állása van, milyen senkinek széles e hazában s országoló minőségénél fogva, sze-^ mélyére nézve, állása miatt „illetterlen s azért szent.” Szabónak eredeti magyarázata szerint, melyben a „Roi régne, mais ne gouverne pas” francia alkotmányos jelszót a magyar szent korona rendszerében is – a francia forrás említése nélkül – bennrejlőnek tekinti, továbbá az következne, hogy az országolás nem lévén egyéb, mint az országos törvények szerinti intézkedésnek megparancsolása, a király mint országoló nem hibázhat, senkit sem sérthet, mivel a nem törvényszerinti intézkedés nem az ő tette. És így a magyar királynak megvan az a fölségi tekintélye és joga, melyet a magyar monarchikus alkotmány igényel, s megvan azon állása, melyben a többi monarchiák körében egyenlőséget követelhet.

A magyar állam alkotó elemeit ekként megismerve, világossá válik, hogy a német, olasz, lengyel tartományokban jog szerint fennálló uralkodói és alattvalói viszony egyenes ellentéte a magyar országolói és szabad nemzeti viszonyoknak. Ezáltal a kétféle szuverenitás, s így a két álladalom közt oly válaszfal keletkezik, hogy ezek egyikük vagy másikuk alapjogának feldúlása nélkül nem egyesíthetők s az ennek ellenére jogtalanul fennálló status quo megszüntetendő.

Ennek módját fejtegetve, szükségesnek tartja a királytól határozott választ kívánni arra a kérdésre, vajjon Magyarország Ausztriával egységet alkot-e. Gondoskodni kell Magyarország nevének s királya címének megfelelő elhelyezéséről is. Meg kell kérdezni, van-e Magyarországnak Ausztriától független kormánya? melyben „alterius nationis homines non se ingerunt.” Nem lévén királyunk s a nemzet között atyai és fiúi viszony, az atyai kormányféle kitétel törvényeinkbe Ausztriából csúszott be, innét jött az abszolút felelőtlen kormányzás is. Ott az jog szerint fönnáll, nálunk ellenben az 1507: V. és VII., 1608: X., 1613: XXV. t.-cikknek ily kormányzást egyenesen tilalmazznak.

Az osztrák patriarchális és „tulajdonszerű” kormányzásból alakult ki Ausztriában a rendek panaszkodásának (gravamen) és kérelmezésének (postulatum) rendszere, nem lévén az atya, az országúr ellen a törvénysértéseknek más orvoslási módja. Onnét szivárgott át e kormányzási rendszer hozzánk is s ásta alá kormányzatunk függetlenségét, alkotmányosságát nyomta le országgyűléseinket is alkotmányos hatalmuk magaslatáról a gravamenek, a

panaszkodás alacsony fokáig s lehetővé tette egyes sérelmeknek nemzedékek életére kinyúló fennmaradását. Holott alkotmányos, korlátolt monarchiában, minő a miénk, sérelmek tovább nem tarthatnak, mint amennyi idő eltelik a törvény sértése- vagy mellőzésétől a következő hongyúlésig.

Az ekként vázolt osztrák-magyar status quo megszüntetése tekintetében haszталannak jelezve mind Széchenyi, mind a konzervatívok s az ellenzékiek taktikázását, áttér a magyar monarchikus állam belső alkotmányának tárgyalására.

A magyar nemzetet, mondja, 1848-ig a nemesség alkotta. Vagyis az ország lakosainak tizenkilenc huszadrésze nem tartozott a nemzethez s csak nép volt. Ez arányt véve, mely az ország nemzete és népei között fennáll, önként támad a követelmény, hogy az ország minden lakója a nemzet tagjává teendő.

De miként? A magyar nemesség s így a nemzet eredeti alapja a földbirtoka volt. A magyar államban levő népek „nemzetesülésé”-nek is a magyar földbirtok útján kell véghez mennie.

Ugyanis a magyar monarchikus állam azon elvitázhatatlan igazságon nyugszik, hogy az „egész magyar földnek tulajdonosa a korona s ennek földtulajdonosi minőségéből folyik az a hatalom, melyet fölségiségnek mondunk.”

Ám a XIX. század általános iránya mindenki részére követeli a tulajdont, ha azonban a magyar földet magánosok tulajdonává tesszük, ezzel el kell ismernünk teljes szabadságukat, hogy a magyar föld lényegéről kizárólagos joggal rendelkezessenek. Mivel pedig a magyar föld lényege magyarságában és a magyar államot egy oldalról alkotó álladalmi; állomány mivoltában áll (constitutivum status), ez annyit jelentene, hogy a tulajdonos azt nem magyarrá és nem állománnyá tehetné, az államból kivonhatná.

Ilyen lévén a földtulajdon, az e honban magánosoknak nem adható, mert ezzel elvonnók a magyar koronától a föld tulajdonát, s mivel a korona tulajdonán nyugszik a magyar szuverenitás, ha egyeseknek, magánosoknak adunk tulajdont el kell ismernünk az úgynevezett népszuverenitást, mely bármily magasztos státus-jogalap legyen is máshol, nálunk magyaroknál – miért, ezt nem fejtegeti – nem alkalmazható és ha alkalmazható lenne is, nincs észszerű ok ezt miért óhajtani vagy akarni. Ellenkezőleg, ha megmaradunk a koronánál, mint az egész magyar föld osztatlan tulajdonosánál, ezzel kompakt álladalmi egységünk biztosítva van, jogelv lévén, hogy a korona azért szuverén, mert tulajdonos, és mivel tulajdonos, e minőségénél fogva van nála a *jus summi dominii*, a fölségiség. E fölségiség gyakorlása királyi családunknak meghatározott föltételek alatt adatott által, azért a királynál a fölségiség csak birtok és nem tulajdon, fölségi hatalma korlátolt s e korlátoltság által definiáltatik a magyar alkotmány.

Ha állami életünk ezen alapelveit fenntartjuk, bármily nyelvű és eredetű földbirtokos – úgy véli Szabó – józanul azon gondolatra nem vetemedhetik, hogy földbirtokával a magyar status-szerkezetből kiléphessen vagy abban megmaradva, evvel ellenkező irányt követhessen. Ha pedig mégis ily gondolatra vetemednék, szent és világos marad a jog, őt a magyar államszerkezetben és magyar nemzetiségben maradásra kényszeríteni. Minő módon, minő eredménnyel? erről nem szól. Ellenben mindenkit tulajdonosnak ismerve el a magyar korona territóriumában, a magyar monarchia-elv fényképpé válik, a magyar politikai nemzetiséget pedig a sokféle népiségek indulatos és gyúlékony személyére bizzuk.

Mit kell tehát tenni? Föl nem adva a korona tulajdonjogát az egész magyar föld tekintetében, úgy kell változtatnunk birtokrendszerünket, hogy amint eddigi adományrendszerünk szerint földbirtoka csak családnak lehetett, úgy ezentúl az csak személyé lehessen. Ezzel elég lesz téve korunk irányának, hogy az egyén ön- s övéi fenntartása mellett tehetségeinek kifejlésztésében a legkevésbé korlátoztassék, s összhangban maradjunk államszerkezetünk alapelveivel.

A magyar nemzetből 48-ig kizártak „nemzetesüléséhez” nem kívántatik hát egyéb, mint a magyar korona területén levő minden birtoknak egyazon jogi jellegűvé tétele, vagyis az addig

fennálló jogkülönbségnek (nemesi, városi, úrbéri stb.) a birtok tekintetében megszüntetése. A nem szabad birtokúak is szabad birtokosokká tétetvén, ezzel megszerzik a nemzettag kvalifikacionális kellékét és a magyar nemzet tagjaivá válnak a nemesekkel egyenlően s velők egyenlő magán- és politikai jogokban részesülnek.

Minden földbirtokos nemzettaggá lévén, szükséges azok „nemzetesüléséről” is gondoskodni, kiknek vagyona nem földből áll, hanem észbeli és ipari képességből valami hasznost végezni.

Ekként a nemzet tagjaivá tevén mindazokat, akiknek akár földbirtokukban, akár észbeli, akár ipari képességükben gyökerező vagyonuk tekintetéből érdekükben áll napjaikat a magyar korona territóriumán leélni, meg lesz alapozva minden időre az önálló, független s szabad magyar koronái birodalomnak szilárd nemzeti alkotmánya.

Szabó Bélának e megingathatatlan bizakodását a korona tulajdon- és államrendszerének nemzetfenntartó erejében lehet indokolatlannak tekinteni. Mert hisz a korona, mint a tulajdon végső forrása, mint a szuverén hatalom osztatlan eszmei egésze az élet konkrét erői fölött, az effektív hatalomnak a nemzet különböző elemei közt való elosztása tekintetében, nem gyakorolhat egyenes, külső, döntő szerepet. Egységének csak egy nemzethez, a magyar nemzethez tartozókra lehet összekapcsoló ereje. Ennek vége, amint a magyaron kívül más nemzet is akar territóriumán föltámadni. A családi, ősi birtok, az ősiség intézményének helyettesítése az általa úgy nevezett személyi birtok intézményével, bármily fontos legyen közgazdasági, társadalmi tekintetben, az állami, a nemzeti egységre nem nyújthat biztosítékot azáltal sem, ha a koronából származtatják le.

El lehet ítélni tévedését, midőn a XIX. század közepén a nemzeti létet a társadalmi léttől elválasztani nem tudja s az egyéni tulajdon-adta hatalmat a közhatalommal még mindig összekeveri. Meg kell azonban ennek ellenére is hajolni törekvése előtt, hogy a magyar társadalmi rendnek a nemzet egységét, szabadságának közhatalmi jellegét sok századon át biztosító szent korona jogi koncepciójával és nem a külföldi újkori alkotmány-mintáival akarta a nemzetének 1848-ban kezdődő új életét is irányozni. S abban a részben teljesen igaza is volt, hogy a szent korona államrendszerében, – patrimoniális elemei nélkül is – megvoltak a nemzet új alkotmányához a vezérelvek s így a jogfolytonosság megbecsülhetetlen fonalán, s a recepció foldozása nélkül jöhet létre.

Szabó Béla e patrimoniális elemek nélkül a szent korona alkotmányának szellemében vizsgálja tovább a magyar nemzeti alkotmányt, melynek lényeges kiegészítő részét állította helyre az 1848: III. t. c. a független felelős minisztérium létesítésével. Mert e minisztérium – mondja – nem valami új a magyar alkotmányban, hanem csak följújtása az Ulászló-féle tanácstörvénynek, az 1608. k. e. X. és XVIII. t.-cikkeknél, melyek szerint idegeneknek Magyarország kormányába avatkozni nem szabad s ha a király az országból távol lenni kénytelen, hatalmát a nádor gyakorolhassa.

A kormánynak, Szabó helyes gondolatmenete szerint, az alkotmányban döntő szerepét épen Magyarországnak Ausztriához jogtalan kapcsolása bizonyítja. A kapcsolat, sőt egyesítés csak azáltal vált lehetségessé, hogy az alkotmánynak, a törvénynek egyenes megváltoztatása nélkül a magyar kormány nem funkcionált ezek szerint, hanem helyét az osztrák bürokratikus kormány foglalta el, melyet Kaunitz kezdeményezett, József császár tovább fejlesztett, Metternich a tökély túrhetetlen fokára emelt. E bürokratikus kormányt maga az osztrák nép rombolta le, hiszen reá nehezedett legjobban, így a jogtalan kapocs is, az osztrák kormány, megszűnt, mely Magyarországot Ausztriához kötötte s a magyar alkotmány minden irányban helyreállt a független, felelős magyar kormány létesülése által.

A minisztérium, a kormány ugyanis szabad nemzeteknél a nemzet önkormányzatának eszköze. Mert midőn valamit rendel, „voltaképp nem tesz mást, mint az időt jegyzi ki annak teljesülésére, amit önalkotta törvény következtében önként teendők valánk.” Ezért az országgló király a minisztérium kinevezésében az ország óhaját nem mellőzheti, mint a patrimoniális

országok fejedelme. Ezért szabad nemzeteknél a minisztérium szoros egység, míg a patrimonialis, abszolutista monarchiákban a miniszterek egymástól függetlenek s csakis a fejedelemtől függenek. Ezért nem lehet – így érvel hosszasan a48-i III. t. c-nek a státus-tanácsra vonatkozó rendelkezésével kapcsolatban – szabad országokban a státus-tanácsnak más hatásköre, mint tanácsadás akkor és oly ügyekben, amikor a kormány azt használni jónak látja, mert ha halalomgyakorlása, a kormányzásba avatkozásra is feljogosíthatnák, ezzel a minisztérium hatalma s felelőssége, ezzel egész alkotmányunk rendülne meg.

Szabó a magyar állam egységéből, a nemzet önkormányzatából vezeti le kormánya egységének, központosításának, szükségét. Hatásköréhez tartozik, ami elkerülhetetlenül szükséges arra, hogy a magyar monarchia egysége, önjogúsága sértetlenül fennálljon. A minisztériumnak más főadata nem; lehet, mint a magyar önjogú álladalom szerkezetének megőrzése.

Minő eszközökkel kell e végből rendelkeznie? Szabó itt nem állít fel oly általános, elvont elvet az eszközök tekintetében, aminőt a kormány céljára nézve, hanem empirice ekként szabatosítja a kormány eszközeit: Mindazon tárgyak, melyeket eddig a municipiumok kezeltek, de bennük eredményt elérni nem tudtak, a kormánynak adandók át.

A municipiumoknál, vagyis a megyéknél maradjon meg az igazgatás, melyet önválasztotta tisztviselőik útján végeznek, de hogy ezt el is végezzék s azt, amit a kormány a világos törvénytől fogva akar, ne hátráltassák, kebelökbe helyezve van egy tőlük független moderátor. Constant Benjamin igen szépen értekezik a municipiális hatalomról. Nekünk magyaroknak azonban nem tőle, hanem agyonócsárolt Corpus Juris-unkból s magából municipiális életünkéből lehet azt csak megtanulnunk.

A községek feladata a rendészet. Minden nagyszerűben a munka-elosztás a főkellék. Ezt nem fogta föl a francia nemzet, s kormánya fölszívta magába az igazgatást is, nem lévén nála megyék, sőt a rendészetet is, megszorítván a községek hatáskörét. Ezért nála a kormány minden polgári és politikai jogot elnyelt s mindenről felelni tartozván, lehetetlent vállalt, az élet kiállhatatlanná vált s forradalomban tört ki.

Példálózva ekként rajzolja meg felfogását. Ott, ahol a kormány kormánykodik is, igazgat is s tán rendőröködik is, ott ahol a hadvezér vezérkedik is, kapitánykodik is, káplárkodik is, ahol a jószágigazgató igazgat is, tisztartóskodik is, ispánkodik is, ott az illető dolgok nem mehetnek jól. Kormányunk helyzetét az alkotmány egészében ily módon szintén a magyar államélet meglévő hagyományaiból, a Corpus Jurisban lefektetett elvekből s a megyei élet gyakorlatából igyekszik magyarázni.

Büszkeséggel vallja is magát corpus jurisos és municipiumos embernek s tévedésnek mondja azok fölfogását, akik alkotmányunk különböző századokban keletkezett Corpus Jurisunknak egymástól távol eső, szétszórt dekrétumaiban föltalálható alapelvei helyett egy kodexjellegű alkotmány-chartára és municipiális önkormányzat nélkül francia jellegű centralizációra kívánják alapítani nemzetünknek reformálandó, új államéletét.

Szabó Béla erős ragaszkodása mellett a szent-korona államrendszeréhez feltűnik, hogy a kormánynak hagyományos, diplomatikus „szent” jelzőjét egyáltalán sohasem használja. A saját nyilatkozata szerint is erősen vallásos szerzőnek a pozitív jogtól eltérő ez álláspontját másként alig lehet magyarázni, mint azzal, hogy egyszerűsítse a magyar állam alapjellegének az osztrák tartományok jellegétől való különbözősége meghatározását. Tisztán a világi jog szempontjából akarta érthetővé tenni a magyar államrendszert azáltal, hogy a szuverenitás tulajdonát a korona eszmei személyiségébe helyezte s a szuverenitás összes szerveit, királyt, országgyűlést, kormányt csak e főtulajdonosból, e végső forrásból eredeztette. A magyar állam hieratikus elemének mellőzése nyilván ez okból történt. Annak is fölvétele csak bonyolította volna bebizonyítani kívánt főtételét, a magyar államnak az osztrákétól annyira elütő jellegét.

A jelentékeny munka szerzőjének érdekes egyéniségét meglehetősen homály fedi. Midőn

aziránt még 1895-ben tájékozódni akartam, akik közel állottak hozzá és élete körülményeit ismerték, többnyire elhaltak, mint egyik unokatestvére, Czuczor Gergely, kivel éveken át együtt lakott a Mehmed szultán-körüti 25. sz. házban, vagy mint a másik, az akkor már 95 éves nagy tudós, Jedlik Ányos élt ugyan, de teljesen meggyengült' elmével. Szabó Alajossal, az állatgyógyintézet igazgatójával való rokonságát később tudtam meg, mikor nála sem lehetett' már tudakozódnom. Legtöbbet életkörülményeiről unokaöccse, Szabó Gyula negyedi földbirtokos közlésének köszönök, kire negyedi birtokát is hagyta. Nagybátyja halálakor azonban fiatalember volt, kevésbé érdeklődött annak múltja iránt, így közlései is hézagosak s nem egészítik ki eléggé Szinnyei és Wurzbach gyér adatait.

Szabó Béla 1808-ban Negyeden, Nyitra megyében született, mint unokaöccse jelzi, egyszerű közbirtokos szülőktől, kiket kiskorában elvesztett. Iskoláit Érsek új várott, Nagyszombatban, Nyitrán végezte, jogra Győrbe ment. Innét került Be-zerédy alispán gyermekei mellé nevelőnek. Majd ügyvédi oklevelet nyert s gróf Zichy Manó titkára, jószágigazgatója lett.. Az 1832-36-i országgyűlésen absentium legátus volt. Koronaőr őse által 1628-ban nyert nemességét 1836-ban Győr megyében, 1842-ben Mosony megyében kihirdettetvén, e két megye táblabírájává választatott.

Úgy látszik, gróf Zichy Manó útján nyert közelebbi, személyes betekintést az osztrák s a német birodalmi viszonyokba. Gróf Zichy nővére, Melanie volt Metternich hercegnek harmadik, fölényes szellemű felesége. Uraságának érintkezése nővérel és sógorával Bécsben, neki, a titkárnak is alkalmat adhatott Bécsben, Metternichnek legalább környezetében személyes tapasztalatokra, irodalmi, tudományos tanulmányokra.

A kapocs gr. Zichy Manóval Szinnyei s az unokaöcs tudomása szerint is 1847-ben megszűnt. Am Szabó Béla munkája 1848 ápr. 30-án Oroszvárról, gróf. Zichy Manó uradalmának székhelyéről van keltezve, így a kapocs megszűnését 1847-nél későbbi időre lehet tenni.

Mi idézte elő gr. Zichy Manóval a szakítást? valamely személyes ok-e, vagy Szabó Bélának csatlakozása a magyar kormányhoz, név szerint Kossuthoz? nem tudjuk.

Unokaöccsének közlése szerint 1849-ben, közvetlenül világos előtt, mint Kossuth megbízottja Ihász Dániellel levelet csempészett be Komáromba Klapkának, hogy a várat tartani kell.

Szabó Béla rokonsága körében e megválásról az a hagyomány maradt fenn, hogy annak mélyebb érzelmi oka volt. Az elegáns nagyvilági megjelenésű férfi Metternich herceg leánya iránti reménytelen szerelme miatt távozott volna gróf Zichy Manó szolgálatából. E miatt meghasonlott a világgal s teljesen visszavonulva élt negyven éven át.

Bármint legyen, a tudományra csak veszteség, hogy első munkájának nem volt folytatása.

Jelen megemlékezésemmel nemcsak egy érdemes tudósunk derék munkája értékét, viszonyát volt céloom megállapítani kora gondolkozóihoz.

Abból a meggyőződésből is származott az, hogy magyar tudományosságunk megizmosodását csak akkor várhatjuk, ha saját szellemi glóbuszunk minden pontját gondosan nyilvántartjuk, az elődöknek s egymásnak munkáját továbbhaladásunkban fölhasználjuk, vagy ha az tévedések forrása lenne, illő kritikával eltávolítjuk.

Mindenesetre jobban várhatjuk tudományosságunk éltetőerejét saját világunkra ily irány által, mintha mindenekfölött európai notorietásra törekszünk, a külföld kérészéletű tudományos eredményein is kapva kapunk, érdeklődésünkben nem a saját, hanem a külföldi tudomány adott helyzetéből indulunk ki.

A konzervatív és a liberális elv.⁵⁵

I.

Az újkor, még szabatosabban a XIX. század történetírásának, állam- és társadalomtudományának, a történelem szereplőinek oly gyakran használt e két szava még mindig határozatlan, bizonytalan tartalmat foglal össze. Nem igazi fogalom, nem konceptus. Elmosódó határú, kétes színű, ismeretlen anyagú folt inkább az emberi lélek képzettábláján.

Miért? Talán az emberi jelenségek, erők nagy tömegénél, bonyodalmainál fogva, melyeknek két irányát jelezni akarják.

Az emberi elme azonban hasonló összetett jelenségek okát is meg tudta fogni és szóval ki tudta fejezni.

Az ok, a külszínhez, az egyszer adott elnevezésnek, szónak betűjéhez, a fenntartáshoz, a haladás-, a szabadsághoz való gyermekes tapadás.

Azután a képtelen gondolat, hogy a két elvet lehet egymásra való viszonyítás nélkül, külön-külön megállapítani.

Aki a jobb- és a baloldalt a test nélkül akarná megmagyarázni, melyhez kapcsolva vannak, nevetségessé válna.

Pedig ezt teszi a közkeletű felfogás, mely a konzervatív elvet egyszerűen a meglévő fenntartásában, a liberálist a változtatásban s ennek útján az egyén és köz haladásában látja.

A konzervatív elv e szerint a mozdulatlan, a liberális a szünetlen változtatás, az anarchia. Csupa képtelenség, mely képtelenségre az emberi társadalmak itt-ott ideig-óráig vetemedhetnek, de melyek tartósan nem elégitik ki az emberi szükségleteket.

A fölszínes, a képtelen gondolat egyik oka, hogy a két elvet elszakítják attól a jelenségcsoporttól, melyre mindegyik vonatkozik, attól a testtől, melynek különböző, de nélkülözhetetlen oldalai. A másik ok, hogy nem keresik, minek a fenntartásáról, minek a haladásáról, minek a szabadságáról van szó.

E jelenségcsoport, e test az emberi társadalom, ennek legélesebb profilú, egyik alakulata: a nemzet, a maga állami és társadalmi valóságában.

A nemzet azonban mindkét valóságában micsoda? Egyének kapcsolata, együttműködése, sőt igazi nemzet bizonyos fokig az egyének lelki egybeolvadása.

Nemzetet nem képzelhetünk el egyének nélkül, de ezek összekapcsolása, együttműködése, sőt bizonyos fokú egybeolvadása nélkül sem.

A nemzetek azonban nem méhrajok, sem hangyabolyok, hanem érző, tudatos, cselekvő egészek, de ilyenek alkotó elemeik, részeik, az egyének is, akik e kapcsolatot megértik, ez együttműködést végzik, s a nemzetegészhez, ennek sajátos szelleméhez ragaszkodnak, vele áldozatkészségük által egybefolynak, mint öneyéniségüknek alapjához, betetőzőjéhez, biztosítójához, sőt az egyéni nyomor, inség végső fokán annak fenntartójához.

A konzervatív és liberális szavakkal ennek az egésznek és részeinek viszonyát akarja kifejezni az emberi gondolat. Amit elmulaszt, elsőbben annak vizsgálata, mi tesz több külön lényt, dolgot egy egész részévé, mi a résznek viszonya az egészhez.

Résszé azáltal lesz egy lény, egy dolog, ha máshoz kapcsolódik, vele együttműködik, neki magát alárendeli s ezzel egy új dolog, új lény, az egész létrejöttének okozójává lesz.

Résszé-levése azonban nem jelenti egyéniségének megsemmisülését. Ahol a dolog, a lény külön egyénisége a kapcsolat, az együttműködés által minőségében teljesen megsemmisül, ott a dolog, a lény részéről már csak mennyiségileg lehet szó, mint a liszt, a kovász- és vízből alakult kenyér egy karajáról. A rész ellenben mindig valami minőségileg különöst, egyénit

⁵⁵ Szekfü Gyula: *Három nemzedék*. Egy hanyatló kor története. Budapest. 1920. 332. 1. (E cikk megjelent a Budapesti Szemle CLXXXVI. kötetben, 1921.)

jelent egy egészben.

A nemzetegészben a rész az öntudatos egyén, akinek más egyénnel egyazon állami és társadalmi célja mellett megmarad a maga, ezzel az összcéllal megférő egyéni lelki és külső világa, így a nemzet életéhez, növekvéséhez, hatalmához, haladásához szükséges az egyének alárendelése úgy állami, mint társadalmi tekintetben. Az egyén életéhez, lelki, külső világának önállóságához pedig függetlensége, felszabadítása a nemzet állami és társadalmi nyomása alól, amennyiben ez az egésznek létét, erejét, haladását, szabadságát nem akadályozza.

A közkeletű gondolkodás másik mulasztása, hogy nem ad magának eléggé számot, mi is az, aminek vagy akinek fenntartásáról, mi is az, aminek vagy akinek változásáról, haladásáról, szabadságáról beszél.

Tudósok, államférfiak elütik e súlyos problémát a rend és szabadság összeegyeztetésének üres frázisával. Mert hisz éppen az a nagy ismeretlen, mi a rend, mi a szabadság?

A könyvek, a fűszeres bolt rendje-e a könyves polcokon, a fűszerüzletben? a quadrille, a csata élő, de előre tervezett rendje, avagy az államnak, a társadalomnak szintén élő, de előre csak részben, a külső felületen kitervezett, alapjában, belsőleg az emberi javak és munkák megoszlásán megforduló rendje-e? szóval a milliók spontán kooperációjából előálló, egységes élet-e? Aztán ha már élő, mozgó rend, miből tevődik össze, mik azok a dolgok, lények, cselekvések, mi azok kapcsolata, mely által belőlők, egymásra hatásuk által közös, sőt egységes élet fakad.

S másként vagyunk-e a szabadsággal? Hatalom-e a szabadság, vagy üres mentesség a hatalomtól? S ha hatalom, bármi, vagy csak mi lehet a tartalma, a célja? S aztán kinek szabadságáról beszélünk? A nemzetéről-e, mint osztatlan egészről, egységről? avagy az egyénéről-e, mint az egész részéről, a politikai jogokkal felruházott polgárról, vagy a tulajdon dolgai, lelki ismerete, existenciájának megalapítása, fenntartása fölött önrendelkező hatalommal felruházott emberről?

A francia nemzet, mint egész, XIV. Lajos, I. III. Napóleon alatt volt-e szabadabb a nemzetek társaságában, vagy köztársasági formája alatt?

A magyar, mint ember II. József alatt lett-e szabadabb, vagy előtte és utána 40 évig?

A köztársasági francia polgár megtartotta-e emberi szabadságát?

Aristotelestől Eötvös-ig mily különbözők a feleletek arra a kérdésre: mi a szabadság? mert a szabadságnak sem hatalmú sem célbeli oldalát, sem a személyt, akinek szabadságáról szó van, sem mindez oldalainak kapcsolatát számba nem veszik.

Ily bonyolult jelenségnek ellentétes főirányait a közkeletű felfogás a fenntartás s a változás, a maradás s a haladás, a zsarnokság s a szabadság elemezetlen, határozatlan, annyira vitás képzetivel akarja meghatározni, az emberiség életének hullámozását végső gyökereiben világosságba helyezni.

Továbbá a felsorolt jelenségeket, ú. m. fenntartás, változás, haladás, szabadság, társadalom, egyén, egész, rész, a részek viszonya, rendje, hatalom, hatalomtól való mentesség a közkeletű felfogás oly tárgyilagos, szorosán kimért értelemben veszi, mint akár a természeti világnak kéréllhetetlen törvények szerint lefolyó tárgyilagos tüneményeit.

Ezzel az észjárással szemben ismét, midőn konzervatív és liberális szólamait alkalmazza, e jelenségeknek az emberi érzelemben, értelemben véghez menő szubjektív tükröződéseit, ezeknek vágy és akaratban rajok való visszahatását helyezi egyidejűleg előtérbe, sőt a leggyakrabban amazok tárgyilagos erejéről egészen megfélemedkezve, az egyéni lélek érzelmei, értelmi számításai, vágyai, szenvedélyei, akarásai által akarja azok mozgását, életét az emberi világban megérteni.

Esz és szív, hit és tudás, tekintély, hagyomány és előítéletmentes szabad gondolkodás, csökönység és elhamarkodás, hidegvér és fellobbanás, elfogultság és pártatlanság, szenvedélyes gyűlölet és józan számítás, buta, vak, vagy jól megfontolt önzés, mindenkit keblére ölelő altruizmus és kéréllhetetlen egoizmus: az egyéni psyché e sokféle tüneteinek válnak

egyszerre az, emberi élet közületi jelenségeinek magyarázóivá, amit kifogásolni nem is lehet, hisz azok a tárgyilagos tényezők csak az egyéni psychén keresztül elevenednek meg és hozzák létre a nemzetek állami és társadalmi, az emberiség nemzetközi életét.

A lesiklás a gondolat útjáról a fantázia ösvényeire ott kezdődik, midőn az egyéni psyché tüneteiből akarja a gondolat a konzervatív és liberális elv tartalmát, foglalatját, célját megállapítani, holott a psyché tüneményeit tartalma határozza meg, nem azok emezt. Folytatódik azután, midőn a magyarázni kívánt két irány egyikére aggatja az emberi psyché jó, a másikra a rossz tulajdonságait, ami egészen önkényesen történik...

A lesiklás még erősebb lesz, midőn az emberi közületek fennállásában, haladásában, szabadságában az egyiket elégségesnek gondolja, a másikat fölöslegesnek nyilvánítja, megfélemlítve, hogy közület egyének nélkül, ezek közület nélkül még nem léteztek s az egyik elv a két tényezőt egyaránt nem szolgálhatja. Legjobban lesiklik végül a gondolat, midőn az egyiket merő önzésnek, a másikat merő önzetlenségnek hiszi.

A két elv egyikének fölényére bizonyos korban a nemzetnek nagyobb szüksége lehet, mint a másikra Széchenyi idejében az egyének millióinak kellett szabad utat nyitni, a néhány százezer kiváltságos egyén mellett, a 70-es és 80-as években, a mindennemű egyéni szabad verseny korában ellenkezőleg szövetkezeti, testületi, sőt állami kapcsolatokkal lehetett és kellett volna az egyéneket egybetartani, összekapcsolni, hogy az erősebb egyének az állam-proklamálta „szabad a vásár” oltalma alatt a gyöngéket le ne igázzák, tönkre ne juttassák, az országból ki ne túrják.

Szóval a két elv egyikének fölénye a nemzet szempontjából adott korban lehet jó is, kevésbé jó is, sőt rossz is. Nem szabad azonban a nemzet e két irányát az egyes egyén önzése vagy önzetlensége szempontjából meghatározni, mert ez az egyesnek a moral, a vallás legfőbb elvével való összhangzásán, amaz a nemzetre, mint egészre jónak vagy rossznak különbségén fordul meg.

És így beállhat gyakran, hogy az egyes a nemzetre a jót egyéni önzésből vagy ismét önzetlenségéből kívánja, de lehet megfordítva is. Az egyéneket összetartó konzervatív elv folya-mánya: az állami felsőbbtség, a nemzeti kohézió minden egyént korlátoz, ámde e korlátozás kielégíti sokak önzését, összeesik vele, az államban, a nemzeti közületben elfoglalt állásuk következtében, másokét erősen megtámadja.

Mihelyt azonban az állami, a nemzeti létet alapjában megrendíti külellenség vagy belső anarchia, a vezetők nagyobb önzetlensége kétségtelen, ha bátran síkra szállnak, mert nemcsak egyéni állásaik, hanem az állami, a nemzeti létben objektivált ideális javakért áldozzák föl mindenüket.

E javak értékének tudata nem hat át minden rendbelit egyenlően, az állami, a nemzeti értékek tudatos védelmére a szorultabb helyzetűeknél ennél fogva nehezebb számítani, csak egyéni létük veszélyeztetése, tehát önzés vezetni őket elsősorban s csak amennyiben a rendezett állami létnek, a nemzet fennállásának megsejtése ösztönzi őket áldozatra, válik önzetlenné a konzervatív zászló alatti küzdelmük.

A társadalomban, az anyagi és szellemi javaknak e nagy munkaműhelyében és raktárában a társadalmi hatalom, befolyás, tekintély egybefoglaló erejét, a személynek, kik ezek birtokában vannak s a tőlük függőknek viselkedését a moral mérlegére helyezve a két irány az önzésnek és önzetlenségnek analóg lengéseit mutatja.

Az egyéni élet megszorításait, korlátait, saját egyéni érdeke ellenében, önzetlenül ostromolhatja a liberális elvhez képest az egyes, s ezeknek egész osztálya, mint Széchenyi s vele a nemesség vezetői, amíg a birtoktalanok törekvése a korlátok megszüntetésére nyilván nem önzetlenségéből, hanem egyéni érdekből, egy egész osztály közös egyéni érdekből fakad.

Amint azonban az egyéni szabadság teljes jogi uralomrajutásával az egyéni értelem, akarat, élelmesség és szívósság tényleges különbségei a nagybirtok, a nagytőke, a politikai pártvezetés alakjában, hatásukat erősen éreztetik, az egyéni érdek – megint nem személyes

érdeket, hanem egész csoport érdekét értem – a verseny megszorítását, a gyengébbek védelmét konzervatív ellenhatásokat, korlátokat követel a liberális irány fékezésére. Sőt végkövetelményként fölállítja az egyéni érdekek teljes uralma nevében az egyéni tulajdonságnak, a szabad munkának megszüntetését, a javak és a munka szocializálását, az egyéneknek oly egységes, szigorú kényszer melletti vezetését, hogy a regulatív állami s a produktív társadalmi funkciók egybeolvadjanak, vagy mint e törekvés hiszi, a társadalmi egyenlőség az államot fölöslegessé tege, mert az államban nem lát mást, mint az egyéni tulajdonon, szabad munkán, versenyen alapuló tőkének, vagyonnak védőkarját, a nagy többség elnyomóját a kevés vagyonos érdekében.

A szocialista gondolkodás a nemzetek életének ily berendezésében az egyének, az egyéni érdeknek, az önzésnek egyenlő, senkitől áldozatot nem kívánó legteljesebb, hisz minden egyént felölelő közös, kommunista győzelmét látja. Mert a kommunista vaskényszer lehetlenné fogja tenni egyes emberek kiemelkedését a többiek rovására e kiváltságok szerzését s a szocialista gúzsok széttépését. Könyörületre, szeretetre, áldozatra nem lesz többé szükség, az egyenlő önzés fölöslegessé teszi őket az egyenlőség igazságosságával.

Nemcsak az anyagi és szellemi javaikból kisajátítottak, de azok sem, akiknek helyzete az egyéni szabadság, tulajdon megsemmisítésével tárgyilag javul, azok sem fogják mindannyian a szocialista kaszányaélet boldogságában az emberi élet végső magaslatát fölismerni.

Lesznek önzetlen, szellemi anarchisták, akik minden összetartó fék elleni előítélettel, kezdik meg a szocialista szervezet konzervatív elvét támadni, Lesznek, akik, az egyéniség teremtő erejének szeretetétől hevítve, az önálló egyéniségnek kockázatos sorsától vissza nem ijedve, biztosított existenciájuk érdekével ellentétben, liberális zászló alatt az egyéni szabadság nevében harcra fognak kelni a szocialista berendezésű társadalmi szerkezetnek vaskapcsai ellen, az emberi méltóság, az önrendelkezést az emberi élet fontos vidékein megkövetelő egyéni szabadság, az erkölcs nevében, mely egyéni szabadság hiányában, a szocialista jellegű konzervatív berendezés alatt kiforgattnék jellegéből és lelkierejéből, lelki parancs helyett mechanikus nyomással, gépi szerkezeti erővé, merő drill-lé válna.

Mi lehet az oka annak, hogy az egyén a nemzetre rosszat egyéni önzetlenségéből kívánja?

Nyilván a tévedés, az értelem hiánya, melynélfogva az egyén saját javát sem bírja fölismerni. Mennyivel nehezebb annak eldöntése, mi lesz az egész nemzetnek javára? Nem elég itt az egyén áldozatkészsége, önzetlensége, morális jó intenciója, a pártolt, kívánt rendezés a legvésebb lehet az egészre.

Nem szükséges magyarázni, mi az oka annak, hogy az egyéni önzés a nemzetre rosszat kívánja. Ugyan itt is közrejátszik a tévedés, midőn az adó, a jövedék megcsönkítését sok, a társadalomban igazságos, önzetlen ember erkölcsileg kifogás alá nem esőnek tekintti, de mégis legtöbbször nem a tévedés, hanem a tudatos önzés az igazi ok, mely élvezni akarja az államnyújtotta javakat, a nélkül, hogy az államot viszont szolgálna.

Teljes meddőségét annak a vitának, mely a konzervatív és liberális irányok értékét az önzés és önzetlenség erkölcsi kánonával akarja lemérni, legjobban a nagy emberi érdekcsoportoknak tiszta szemlélete mutatja.

Államban és társadalomban nagy érdekcsoportok küzdelme folyik, melyet mindenekelőtt e csoportok érdeke éleszt s hoz diadalra vagy vereségre.

Egyházi, világi, agrár, merkantil, értelmiségi érdek, gazdagok, módosok, szegény emberek, nyomorgók, nagy-, közép-, kisbirtokosok, cselédek, napszámosok, gyárosok, iparosok, mesteremberek, munkások érdeke az önzés, nem az önzetlenség fegyvereivel harcol egymással. Ez érdekharcba különbséget csak az hozhat, vajjon a harc az érdekek kölcsönösségének elismerésével vagy egyoldalúságával folytatódik-e? Vajjon a nemzetre, mint sajátos szellemű javak birtokosára, forrására, mint sajátos jellemű, értelmi, művészi, gazdasági tényezőre ^i többi nemzetek társaságában egy bizonyos időben melyik érdekcsoportnak lehet időbeli nagyobb értéke. E részben független, főleg állami intézmények,

mint pl. az érdekek fölött álló, se konzervatív, se liberális elvhez nem kötött királyság, mérséklőleg hatnak az önző irányokra.

Az önzetlenség ugyanis e nagy csoportok küzdelmeiben csak kivételes.

A nemzeti lét nagy perceiben beállhat köztük a fegyverszünet, sőt egyiknek vagy másíknak önzetlen áldozatkészége, rendszeren azonban az önzetlenség nem egy egész csoportot vezet, hanem ennek egyes tagjait a moral egyéni sugallatára, a vallási intézmények szelidítő erejével.

II.

A konzervatív és liberális elv vetekedése a pálmáért, vajjon melyik szolgálja jobban a nemzetet, egyenesen meddő lesz, midőn azok értelmét elcsavarja a közkeletű felfogás azáltal, hogy a betűhöz ragaszkodva, a konzervatív elvetja fennálló fenntartásába, a liberálist a változásba, a haladásba, a fejlődésbe helyezi.

Eljárásának nevetséges voltát egyszerű példa mutatja. A liberális irány ugyanis, ha az egyéni szabadság elvét állam és társadalom berendezésében, minden téren, család, gazdaság, házasság, sajtó, vallás terén keresztül vitte, mereven konzervatívva válik, mert a liberális berendezést természetesen mindenáron fenntartani, konzerválni kívánja. Az egyéni szabadság elvét a vallás, a házasságügy, kisbirtok, kisipar terén megszüntetni kívánó keresztyén néppártunk ellenben mivel változtatást, a régi állapotra való visszatérést akart, betű szerint tehát liberális lett volna. Ugyancsak liberális lenne az egyéni tulajdonra, szabad egyéni versenyre alapított polgári, társadalmi szerkezetet gyökerestül megváltoztató szocialista társadalom elve, mely a kollektív tulajdonnal, minden vagyonnak mind a gazdasági, mind a szellemi munka szocializálásával az egyéni szabadságot csirájában megfojtaná és a szervezeti berendezéseivel, az embert élete minden pontján kényszerítő szabályaival, hivatalaival még jobban gúzsba kötné, mint a kasztszerkezet a maga leszármazási elvével, de mivel változtatna, reformálna, liberálisnak kellene betű szerint minősíteni.

A konzervatív és liberális irányokkal a nemzetek életének végső okait, erőit akarta mindig megfogni az emberi gondolkodás. Nyilvánvaló azonban, hogy az állandóság, fenntartás vagy változás, haladás külső és határozatlan, mert azok célját, viszonyát meg nem jelölő képzetekkel, az ész és szív pszichikus jelenségeivel se mélyre hatolni, se világosan beszélni nem lehet.

A szenvedély, a fantázia, a boncoló ész egyaránt dolgozik mindkét irányban.

Innen van, hogy a konzervatív elvet a maradisággal, a múltnak, a történeti hagyományok oktalan tiszteletével, a fejlődés, az újítás elnyomásával a liberálist a rombolással, a múltban kipróbált igazság helyett egy fantasztikus jövő imádatával, merő racionalizmussal azonosították.

Anglia XIX. századi története ékesszólóan beszél a konzervatív elvnek azonossága ellen a mozdulatlansággal s bizonyítja, hogy az nem egyszerűen a múlthoztapadás, maradiság, bizonyítja azonban azt is, hogy nemcsak egybetartani bírja az egyéneket, de nekik, ha az egésznek java kívánja, szabad utat is bír nyitni s vele a haladásnak szolgálni.

Peel és Disraeli nevéhez fűződnek az angol konzervatív elvnek nevezetes, haladó etapjai. Az elsőéhez, hogy a legkiemelkedőbb csúcsait említsem, a katolikus emancipációja, a gabonavámok megszüntetése, a másodikéhoz a szavazatjog 1867-i reformja, a saját háztartáshoz kötött szavazatjog, a munkás elem megnyerése a konzervatív iránynak.

A két elvet illető előítéletek fölött nincs mit csodálkozni, ha a két elvnek csupán szétszedett alkotó elemeit vesszük, s ezeket az immanens cél nélkül tekintjük, melynek valóságán mindegyik, bár különböző módon, az elv aktuális exponenseinek gyakran világos öntudata nélkül, dolgozik.

Mi is ez a mindkét elvre álló egyetlen cél? az emberek megférést koexisztenciáját és együttműködését biztosítani, hogy a mindenkorai vallás és erkölcs által meghatározott

egyetemes emberi és nemzeti külön voltuk ne csak biztosítsuk, de magasabb fokra emelkedjék, vagy egyenesen a nagy magyar *vettessél* szólva: „Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait ... kifejtetni s így végcéljához, az emberiség földicsóitására vezetni ...”

A konzervatív elv összetartja az egyéneket, hogy megférjenek, hogy együttműködjenek osztatlan különös nemzeti szellemben. A liberális az igaz, szép és jó egyetemes emberi gondolatának sajátosan árnyalt nemzeti körén belül megadja az egyéneknek az önérzetükhöz, erkölcsi szabadságukhoz és felelősségükhöz nélkülözhetetlen szabad teret s vele az egész, a nemzetgazdasági, értelmi, művészi, vallási, erkölcsi erőinek fokozását megóvja, konzerválja az egyéneket, mint mikrokozmosznak az egészen belől az öncélúságát.

Az egyik elv azonban fölteszi a másiknak viszonylagos érvényesülését. E föltétel nélkül lesz a konzervatívból maradiság, mozdulatlanság, reakció, a liberálisból radikális rombolás, az egyén szuverenitása mind a belső moral, mind a külső társadalmi viselkedés körében. Ott amoralizmus, itt anarchia.

Mik a konzervatív elv összetartó kapcsolatai? Állami intézmények, vagyis a személyek, akik által ez intézmények életet nyernek, monarchikus és köztársasági fejedelmek, parlamentek, kormányok, hatóságok, ezek segédszervei, a honvédelmi és belvédelmi karhatalmi közegek. Nem kevésbé ily kapcsolatok a társadalmi hatalmak ú. m. a vallás, az egyházak, a tudomány, irodalom, a különböző vagyionok koncentrált tömegeinek, a gazdasági vállalkozóknak új szükségleteket egyedül, vagy a régieket jobban kielégíteni bíró fölénye a kisebb vagyionok, a szükségleteikre nézve a vállalkozókra utaltak föltött, az egyes életpályájuk, az agrárok, iparosok, merkantilok, bankosok, az intelligencia sokféle formájú testületei, az egyes életpályák nagy tömegeinek ereje a kisebb számot magukban foglaló másfoglalkozásúak föltött s természetesen azok a személyek, akiknek vezetése által az állami intézményekhez hasonlító társadalmi csoportok hatalmak akcióképessé válnak.

A konzervatív elv kapcsolja egybe az egyéneket az államnak az általános jó végett létező, legfőbb irányzó közületébe, épen úgy, amint a konzervatív elv nyit utat a társadalom sokféle alakulatai, csoportjai által az egyéneknek, hogy anyagi és szellemi produktív munkájukat, általa existenciájukat biztosítsák s egymást különböző javaik, különböző munkájuk által mentül teljesebben kiszolgálják.

Amint azonban az egyéneknek ezek az állami és társadalmi kapcsolatokból származó korlátozásai, szóval a közrend sem a nemzet általános, sem az egyének közös társadalmi javára nem szolgálnak, hanem csak azoknak a személyeknek külön javára, akik az állami intézményekben és a társadalmi hatalmakban vezetnek, a konzervatív elv elveszti létjogát, a maradiság elvévé lesz, a kapcsolatok, az általuk alakult közrend maga a cél ellen dolgoznak, mely miatt létesültek, vagyis a nemzet általános, az egyének közös társadalmi java ellen, egyszóval a konzervatív irány reakcióvá válik a nemzeti és társadalmi lét célja ellen. A konzervatív elv ugyanis ily helyzetben a másik elvnek, a liberálisnak viszonylagos értékét is megtagadta, mert egyáltalán nem dolgozik a nemzet és társadalom egyéneiért, hanem csak az állami intézményekben, a társadalmi hatalmakban vezetéshez jutottakért. Ezzel azonban megszűnt konzervatív vagyis az általános és közös jó érdekében összetartó lenni, nem bírja többé az egyéneket hazafias érzésüknek, érdekeik józan mérlegelésének lelki kapcsolataival, csakis nyers erővel összetartani, reakció lett a közélet célja ellen.

Előidézhethető a konzervatív elvnek mássá, reakcióvá változását az emberi közületek végső alapjai, vagyis az egyetemes emberinek vallási és erkölcsi, a nemzetinek sajátos külső, esztétikai, jogi mibenléte fölől fennálló érzés és gondolategység megbomlása az egy közülethez tartozók egyénei között.

Így keletkezik a nemzeti, a vallási, a laikus reakció folyamata a konzervatív elvből, melyről alkalmasabb a liberális elvnek radikálissá válásánál szólni.

Mi szüli a liberális elv metamorfózisát, az egyéni szabadság, egyéni érvényesülés épen

olyan nélkülözhetetlen elvének elfajulását, aminőnek a közrendjéből folyó konzervatív elv bizonyult? Szüli az egyének közéletének kapcsait jelentő konzervatív elv viszonylagos jogosultságának is a megtagadása.

Az egyént kiszakítva a válthatatlan kötelékekből, melyek sajátos emberi voltánál fogva nemzetéhez, egyetemes emberi voltánál, emberi megélhetésénél fogva ennek társadalmához kapcsolják, az egyének arratermettség nélkül követeli az állami intézményekben, a társadalmi hatalmakban elhelyezkedését. Holott ez intézmények épen azért alkottatnak, e társadalmi csoportok azért jönnek önként létre, bennök az illetők azért nyernek mások fölött hatalmat, mert az egyének természetes egyenlőtlenségüknél fogva okvetlenül egymás által való kiegészülésre szorulnak, s értelmi, erkölcsi különbségeik következtében az emberi koexistenciának, kooperációnak, a közrendnek követelményeit nem minden egyén bírja egyformán jól teljesíteni.

A liberális elv elfajulása abban áll tehát, hogy az egyéneket összekötő állami intézményeket, társadalmi hatalmakat, a közrendet, sem a nemzeti általános, sem a társadalmi közös jó, hanem erre való tekintet nélkül tisztán az egyének egyenlő java eszközének tekinti.

Az intézményeknek, a társadalmi hatalmaknak az egyéni egyenlőség szerint, minden szelekció nélküli ilyen ellátása vezetőikkel az állami és társadalmi kapcsolat fölfordulására vezet, mert akik az egyéneket egybekapcsolni, összetartani, nekik szükségleteik fedezésében szolgálni lennének hivatva, arra képtelenek. Vagyis a liberális iránynak a konzervatív elvre való tekintet nélküli megvalósítása reakció a nemzeti és társadalmi kapcsolat célja ellen. Csak azért nem ennek hívják, mert a reakció neve le van foglalva, hasonló eredményű, de oda más úton érő irányra, a konzervatív elv elfajulására s radikálisnak hivatik. Onnét ez elnevezése, mert az egyenlőség elvének alkalmazása az állami és társadalmi kapcsolatokban működni hivatott személyek meghatározásánál kilépi, széttépi az állami és társadalmi fennsíkok gyökereit.

Mi ugyanis a közrend gyökere 7 A számtalan egyén munkájának összekapcsolása általános és közös céljaikra. E kapcsolást az állami intézmények, a társadalmi hatalmak vezetői teljesítik, amiből az ő fölé rendelésük, a többiek alárendelése, a közrend következik. Ahol e vezetők nem arra valók, ott hiányzik az összefűző, életet fenntartó gyökér s a nemzet országoló és társadalmi kapcsolata, mint a gyökerében megtámadott, gutaütött fa, életét veszti, atomjaira bomlik, anarchiába esik.

Van a radikalizmusnak más oka is. Ez az embereket egy nemzetbe, egy társadalomba összefoglalni alkalmas közös nemzeti, vallási, erkölcsi világnézet hiánya. A nemzeti és világpolgári, a vallási és laikus irányok, egy nemzet hegemoniája más nép vagy népek fölött, egyik valláshoz tartozóknak uralma a más vallásúak fölött is szülnék radikalizmust, de amint fennebb jeleztük, lehelnek a konzervatív elv elfajulásának okai is. A megfeleledkezés két harci ellentáborra bontja az előbb egy egészet alkotó egyéneket, akik az egyéni önzésnek csoporttá fokozott erejével az egyik felekezett egyénei részére foglalnak le mindent, ami az egésznek szolgálatára van rendelve.

Eredményeiben egyezik az ily megfeleledkezés a radikalizmus előbbi fájával, összeomlásra vezet, de vezethet az egyik fél, az egyik nemzet, az egyik vallás, az egyik osztály vagy rend uralmára, a másik szolgátságára, melyből mindenikre szomorú eredmények következnek.

A két elv egymás nélkül, a mindegyiknek alapul szolgáló, csak más eszközökkel megvalósuló cél tekintetbevétele nélkül a fejtegetett abszurdumokra vezet.

Hasonló az eredmény, ha a két irányt tápláló pszichikus forrásokat, a nyugalom s a mozgás utáni vágyat, a hagyomány s az újítás kedvelését, a történelem alakulataihoz való ragaszkodást s a történelmi kényszer nyüge aló az időtlen örökké^ valóságba való menekvést, az észet és szívet, a számító értelmet és a csapongó fantáziát, a hitet s a bíráló értelmet tesszük a két irány ismertető jegyév s nem mindenkifölött, elsősorban a tárgyilagos helyzeteket állam és társadalomban, melyek e pszichikus jelenségeket kiváltják. Nem is szólva arról, a történelem mily alakulatai, a legutóbbi, a legrégebbi- vagy a

közbülsőkért van-e a hevülés? minő hagyományok, minő fantázia, minő hit, minő szív, minő értelem van kérdésben?

Vita nélkül elfogadhatni ugyan, hogy a két elvnek tárgyi elemeihez természet szerint csatlakoznak határozott lelkiállapotok, s megfordítva az egyéni lélek egész szubjektív habitusa kedvez az állam és társadalom egyik irányzó elvének s hajlamos a megfelelő állapotokra.

De csak a szabad államok mozgató erőire nézve kezdetleges német tudomány Rohmertől kezdve Bluntschlin át Stillich-ig – megfedekezve Stein L.-ről – gondolhatta, hogy e szubjektív tényezőkkel világossá teheti ez elveket.

Ugyanebben a hibában leledzik a mi történetírásunk és publicisztikánk.

Csattanóan bizonyítja a hit és értelemre, a hagyomány és újításra, a mozdulatlanság és fejlődésre nézve a kereszténység kétezeréves története, mennyire nem lehet az egyházszerkezeti változásokat sem e tényezőkkel, s a belőlők származtatott konzervatív vagy liberális elvekkel magyarázni.

Az egyén fölött álló tekintélyen nyugszik minden hitközség, vallási társulat.

Az egyéniség ereje szüli a hitújításokat, szakadásokat, hogy egy új, más tekintély alá helyezze az egyest, nem a bíráló értelem egyeduraságának, hanem ez új hit tekintélyének érdekében. Az értelemnek, a szabadgondolkodásnak, a laicizmusnak merev szembehelyezkedése a vallásos hittel, napjaink végleges ellentéte dacára, kivételes, az egyéni hitbeli szükségleteknek egyénfölötti tekintélyre alapítása, ettől várt kielégítése a rendes.

A protestáns keresztyénség az egyház, a hagyomány tekintélye helyett egyedül a szentírásra hivatkozik. Értelmi, racionalista fegyverzete mellett mégis a hitbeli sugallatnak, az isteni kegyelemnek az egyes fölött nagyobb hatalmát ismeri, mint a katolikus, mely a protestáns keresztyénségnek hitbeli érzületével, hitbeli megvilágosodásával erős racionalista gondolatépületet helyez szembe.

A változatlan katolikus egyház a fejlődés hatalmas menetét mutatja, kezdetétől a mai napig, a hitújító protestáns a kezdethez való visszatérés elve alapján áll. Amily tudatos amannál az V. századbeli Lerinai Vincétől Newman kardinálisig az elvében rejlő fejlődés, épen olyan emennél a meggyőződés a kezdetleges állapothoz való regresszus szükségéről. Amíg azonban az első a hagyományt a szentírással egyenlő tekintélyűnek tartja, utóbbi ezt tőle megtagadja.

És ha a hit tartalmára a katolikus egyház az egyéni választást, ítéletet végképen kizárja, mily számtalan utat enged annak gyakorlására az egyéniségnek közös és magán istentiszteletében, az evangéliumi tanácsok által társulataiban, szerzeteiben.

A keresztyénség vallási szervezkedésének kétezeréves folyamata átvezet bennünket világi közalakulatainak megértéséhez s e részben az angol fejlemények különösen fölvilágosítók, mert az emberi közélet két sarkelvének egymást folyton ellensúlyozó, bonyolódott erejét mutatják.

Világosabb mindenesetre a francia történelem, mert a két elv végeredményét kézzelfoghatóbban mutatja, amennyiben élet-halál harcai időleg az egyik teljes leveretésével végződnek. De e nagyszerű harcok legyöngítik a nemzetet számban s ha nem is gazdasági, bizonyára erkölcsi, szellemi erőikben. Míg a két elvnek időleg majd az egyik, majd a másik javára ingadozó egyensúlya minden irányban megóvja, neveli az angol nemzettestet, annak mindennemű erőit, sőt az amerikaiban testvérm nemzetet formál ki magából.

Ha akkor vizsgáljuk az angol életet, mikor azt ennek konzervatív és liberális elve már nemcsak ösztönszerűleg irányítja, hanem mikor nagy csoportok lelkében tudatossá válik, bizonyos, hogy az egyéniség liberális, keletkezésekor whignek hívott elve benső vallásosság alapjára helyezkedve követeli a királyi hatalom, a püspöki szerkezetű protestáns államegyház, kötelékeinek tágítását. Az 1689-i nagy fordulat, bármennyire vezette is létrehozóit az egyéniség védelmének érdeke vallási és világi tekintetben, nem rontotta le se a

királyi hatalmat, se a püspöki anglikán egyházat, ellenkezőleg utóbbi a whigek által is gyűlölt katolikusok elleni radikális, kényszerítő törvények fenntartása által egyenesen erősítette, de erősítette leginkább azért, hogy a whigek mögött álló nem-püspöki szerkezetű protestánsok részére nem követelt jogegyenlőséget se a király vallására, se a lordok házában egyházi elöljáróinak ülésére, se az államegyház dús vagyonában való részesedésre nézve. A királyi hatalom átment ugyan a parlamentre és a kormányra, de az egyén fölötti ereje állandóbb, biztosabb lett. az államegyház pedig 300 éve adja meg az angolságnak lelkealaptípusát.

A liberális angol irány nem vallásellenes, sőt az állami élet liberálisai közt vallási téren az anglikán egyház oly oszlopait találhatni, mint aminő a XIX. század legnagyobb liberális vezéré, Gladstone volt. Mint az anglikán egyház fanatikus szószólója kezdte pályáját, hogy az ír anglikán államegyház megszüntetésével, az ír katolikusok politikai felszabadításának kísérletével végezze. A politikai liberalizmus bölcsője, Anglia, erősebben megőrizte keresztyén jellegét, mint Európa más államai.

A liberális elv mindig mint komplementuma a konzervatív elvnek tarthatja fenn magát, amint annak erejét, érvényét teljesen, végleg megakarja szüntetni, elváltozik, megmásul. Áll ez az egyházi szervezetekre is. A protestáns egyházban is az egyéni szabad bírálat liberális elve csak addig állhat fenn, amíg az egyház legfőbb hitcikkeivel kiegyenlíthetetlen ellentétbe nem jön. Mert ha azokról tudomást venni nem, komplementumában, az egyházban megmaradni mégis akar, szintén elváltozik, mása lesz, ami az egyház feloszlására, új vallási társulásokra vezet.

Az egyéni értelem, észre támaszkodó liberális elv az állami életre vonatkozólag is megfelelkezhetik complementair fellegeről, amennyiben a tekintély elvén nyugvó vallásnak, hitnek az állami és társadalmi rendben való, bárminő hatását kizárni s ezáltal azt, mint a konzervatív elvnek rendszerint egyik legfőbb támaszát letörni iparkodik. Ily módon lesz a liberális elv radikálissá, kizárva az állami és társadalmi intézményekből a vallásos lelkületűeket, a polgárok többségét oly jogi és kultúrai szabályzatok alá hajtva, melyek benső vallásos meggyőződésükkel szöges ellentétben állanak.

A megmásult, radikálissá változott liberális elv a hitet, vallást egyáltalán nem ismeri el az emberi közélet tényezőjének, onnét kizárja, helyébe az értelmet, az ésszt helyezi s a hitet, amennyire bírja, az egyéni élet körére szorítja. Ezzel pedig az ember oly szükséglete elől zárkózik el, melyet ész, értelem nem bírnak fődözni, mely szükséglet az állami és társadalmi rend útján is kíván direkt vagy indirekt kielégülést, hiszen ezeket a hit körébe eső viszonyokat is érinti a külső coexistencia és cooperáció szempontjából.

Ez a radikális elvben rejlő reakció az emberi közületnek nemcsak békéje, hanem fennállása ellen.

Végigtekintve a nemzetek állami életén, számtalan, kaleidoszkópszerű változatait találni a szubjektív, fizikai tényezőknek, melyek a konzervatív és liberális elveket, valamint reakciós és radikális elfajulásaikat éltetik, táplálják.

Csak a liberális elvet élteti-e a fantázia, nem találjuk-e azt a monarchia konzervatív-elvű intézménye, a király személye, a szent korona vagy a nem is konzervatív, hanem igazában reakciós marxista[^] társadalmi berendezkedés kommunizmusa irányában is? Nincs-e mindegyiknek oly szuggesztív ereje is, melyet az egyének lelkéből merít? Csak a szinte kötetlen, igen kevés szertartású protestáns kultuszban van-e benső, szubjektív hit vagy a kötött, gazdag szertartású katolikusban is? A konzervatív elv a múltra támaszkodik, ennek legújabb megjelenése a szocialista tervezetekben szintén a múlttal, a Mir, a földbirtokközösség ősi rendszerével érvel, csak úgy mint a radikális Rousseau a maga polgári, mert az egyéni tulajdont megtartó demokráciáját egy ősi állapottal igazolja. De még a liberális sem néz mindig a jövőbe. Nemcsak bírálati tárgya, mintájává is lehet. Als Adam grub und Eva spann, wer war da wohl ein Edelmann?

A rideg, bíráló értelem a liberális elvek leghathatósabb fegyvere, de vajjon hiányzik-e az a közélet kapcsait, rendjét előre kiszámítani akaró, csak a hagyományt tisztelőnek, az Ösztönszerűhöz ragaszkodónak, nem racionalista indokokra, hanem hitbéli és romantikus sugallatokra hallgatónak kikiáltott konzervatív elvben? A reakció legkimagaslóbb újkori theoretikusa, Bonald épen úgy a „politique et morale experimentelle” racionalista álláspontjára helyezkedik, mint ahogy a konzervatív Taine, vagy a monarchia legújabb francia előharcosa, Maurras (L'enquête sur la monarchie) és követője Galéot (Les systèmes sociaux 19.17.). Es ha Széchenyi alaphangja romantikus, sentimentális és voluntarista, mert szerinte „a nemzeti érzés a halandó port félistenné magasítja” vagy (Hitel, 1830. 161. 1.) „zendítsd meg a nemzeti dal gyászúrjait... Berzsenyivel elsírom elégiámat” (Kelet népe 1841. 111.) vagy „egyedül az erény ... oka néhány nemzet gigászi felemelkedésének” vagy „a keresztény vallás zavartalan forrásán megtisztult erkölcsi jó, ma legegészségesebb, mert leghosszabb életidőt ígérő feneke a nemzetiségnek” (Hitel. 1830. 169. 1.), számtalan ilyen

megszólalása mellett erősen intellektuálista, racionalista is. Az erény, a polgári, a keresztény erkölcs, a nemzetinek szinte imádata mellett „a felvilágosított emberi elme” (Kelet 73. 1.) a „kiművelt emberfő” (u. o. 178. 1.) az annyit sürgetett „közértelmesség”, a drasztikusan racionalista „Tanács”, melynek veleje, hogy „hazánkban mindenkinek... gyomra, feje és erszénye ne legyen üres” (Hitel 253. 1.) egész módszerének Bent-haméhez hasonlító, okoskodó utilitárius jellege irányelveiben túlnyomónak mutatják az értelmi elemet s annak alaphangját erősen tompítják.

Konzervatív elvét nem a múltnak fenntartásába helyezve, hanem a jövő alakításába, természetesen meg kell e még nem létező jövő lehetőség értelmi erővel mutatni. „Concentre vigyük a dolgot, ne excentrice” (Hitel XIX. I.), „A nemzetiség alatt fekszik még a koncentráció” (Hitel 171, 1.). Ezek Széchenyi elvének minden érzés-, erkölctől elkülönített racionalista elemeire utalnak. Erősen értelmi okokkal kénytelen dolgozni, midőn az egyéneket múlttól különböző módon egybetartani, koncentrálni hivatott új elvét, a magyarság és emberség emelésének, fejlesztésének alapját el akarja fogadtatni.

Igen, változtatni akar, de midőn a fennálló kötelekeket megbontani akarja, az egyes új „törvényi” és társadalmi kapcsokkal köti össze, az új egész és elemeinek, a letűnt helyére lépő, a leendő Magyarország kapcsait mindenekfölött szigorú, értelmi okoskodással kénytelen megértetni.

Hírvágy, bírvágy az egyéni psyché erős mozgatóit. Vajjon melyik elvnek a forrásai, járulécai?

Elég egyikökre, mint kézzelfoghatóra a hírvágyra, a saját, a külön tulajdon szeretetére utalni annak bizonyítékául, hogy ugyanegy szubjektív tényező mint válhatik az ellenkező elvek hordozójává. Az egyéni vagyon, tulajdon s a velejáró egyéni szabadság utáni vágy volt a birtok és tulajdon-megkötöttség elleni küzdelemnek a liberális iránynak egyik főmozgatója. A valódi tulajdon tárgyi, nagyságbeli különbségei azonban ellenkező irányba terelik e vágyat. A nagyvagyonra vonatkozó tulajdon tényleges hatalma, a nagytőke nem érezve magát a szabad verseny által fenyegetve, sőt abban hatalma kifejtésének legerősebb eszközére ismerve, a liberális irány hívének marad, míg a kisvagyon a verseny korlátozásában látja a társadalmi kooperáció igazságos rendjét s kapcsokat keres a forgalom, az örökjog, a munka terén. A nagy vagyon, a nagytőke, a kapitalizmus liberális marad, a kisvagyon konzervatívává válik.

Ide-oda forgatva a konzervatív és liberális elvek foglalatát, amint azt a történelem színpadán az emberek oly sokféleképen látták, nem maradt fenn semmi bizonyos. Vizsgálva tápláló lelki forrásaikat, alighanem sikerült megállapítanom, mennyire nem mondhatja ez elvek egyike sem kizárólag magáénak a múltat vagy a jövőt, a hagyományt vagy az újítást, az észet vagy szívet s mennyire hamis úton jár publicisztikánk, midőn történelmünk két vezéralakjának, Széchenyinek konzervatív és Kossuthnak liberális elvét az ész és szív, a

józanság és fantázia, a mérséklet és szenvedély szubjektív jelenségeire vezeti vissza.

De a *Kelet Népében*, a *Polit, programmtöredékben* a szívnek, a fantáziának, a szenvedélynek, a „kebel Istenének” semmi része nincs? S viszont Kossuth közgazdasági, szociális terveiből az ész, a józanság, a mérték egészen kiszorult?

Épen így nem lehet a modort, tapintatot, taktikát, e szintén lelki jelenségeket az egyik vagy a másik elv velejárójának tekinteni. A konzervatív elvhez tapadó erőtudat és fölényesség, a liberálisból fakadó agresszív lendület egyaránt elveszthetik az adott helyzet-követelte mértéküket. Rossz taktikát egyenlően követhetnek. Ha Kossuthé rossz volt elve szubjektív támaszai, érzelmi elemei felhasználása tekintetében, Széchenyié abban, hogy a nemzet rendéi, osztályai fölé emelkedve Mózesként akarta a nemzet életét minden irányban, a gazdasági, a szellemi, az erkölcsi, az országlás terén vezetni, anélkül, hogy elveit a nemzet több lényeges érdeke körül csoportosuló polgártársaira tekintettel, módosulásnak kitenni, szóval párthoz Csatlakozni, pártot alkotni hajlandó lett volna. A két vezér taktikai hibájának nyilván nincs köze azok elvének sztratégiai értékéhez. Nem is taktikájukban volt a főbaj. Sztratégiájuk volt rossz. Kossuthé, midőn a nemzeti hagyománnyal összhangban, amint azt Kölcsey naplójában megőrizte, a kormányt úgy kezelte bírálataiban, mintha annak sohasem lehetne igaza s e felfogást még az Apponyi-kormány mellé álló konzervatív pártra is átvitte. Széchenyié, midőn nem akart se a liberális elvnek konzervatív, se a konzervatívnak liberális complementuma lenni, midőn tiszta, önzetlen honszerelme, mindent átfogó elméje tudatában, e szinte királyi magaslatáról nem akart egy pártig se leszállni. Nála e sztratégiai hiba összeesett a taktikaival. Csapatok nélkül indult a támadásra, pártok fölött álló létére szenvedéllyel, gúnnyal, élccel főképp az ellenzékét támadta vezérében, Kossuthban és „értük hevült, miattunk megszakadt ezíve” szorongását, nem az alkotmányos küzdelem kipróbált útját, módját követte, midőn imádott nemzetének merész neki-iramodását látta.

Mi marad eredménynek a két elv értelmére? Eredményül marad, hogy az ember kétlaki lény. Közéletet és egyéni magánéletet él. Az emberi életnek két tárgyi tényezője van. Egyik az egyén, a magába vonuló egyes emberi lény, a másik az egyes emberek kapcsolatából, sőt egybeolvadásából előálló köz, az összlény. Ennek igényét a konzervatív, amazét a liberális erő foglalja magában s mindenik az egyesek tudta, akarata nélkül is természeti törvény kényszerével hat az emberi élet alakulására. Ahol pedig az egyiknek ereje gyengül, beáll az emberi élet hanyatlása.

A konzervatív elv az egyeseket összetartja, helyüket kijelöli, együttműködésüket biztosítja, szóval a köznek életrendjét nézi mindenekelőtt, hogy az idők folyamán változó, de több nemzedéket lelkesítő egységes eszmény megvalósuljon sa közös szükségletek a köznek életrendje által kielégülést találjanak.

A liberális elv ez eszmény határai között oly közrendet kíván, amely az egyénnek az uralkodó eszmény, a közrend sérelme nélkül az emberi élet kijelölt körében teljes uralmat, teljes egyéni szabadságot enged.

Konzervatív és liberális elv egy lényegnek két tüneménye. A köz rendjében kifejeződő egyetemes emberinek és sajátos nemzetinek valósulása szabad egyének munkája által.

A lényeg az emberi a maga céljával, a két tünemény: az egyén és köz, annak liberális, ennek konzervatív elve.

E tárgyilagos, változatlan alkotó elemeik mellett a két elvnek szubjektív, pszichikus forrásai ellenben folyton helyet cserélnek, bizonytalanok, majd az egyik, majd a másik elv mellett buzognak. Belőlük a két elv lényegére semmi tudást nem meríthetünk, az emberi közélet tengerének múló, föl és letünd hullámai.

III.

A liberális elvnek a katolikus egyház körén belül vannak erős kárhooztatói.

A Szent Atya 1864-i Enciklikájának Syllabusába a kárhooztatott tételek közé fölvette a

liberalizmust is. Dupanloupnak az Enciklikáról kiadott iratát azonban, ahol ez kimutatni iparkodott, hogy a Syllabus a liberalizmust s a modern kor irányát nem elvileg, nem teljesen ítélte el, hanem csak ami benne rossz, dicséretekkel halmozta el. A tétel dogmatizálása nem is történt meg. A; teológiai irodalomban még sem szűnt meg a liberalizmus kárhóztatása. Sarda y Salvani magyarra is lefordított munkájában, a gyilkoláshoz, rablásnál nagyobb bűnnek, a nagytekintélyű Liberatore a jelenkor nagy eretnekségének mondja. Másutt többször, legutóbb is (Eötvös és Montalembert barátsága. 1918.J rámutattam, hogyan származott e teológiai harc a vallási és állami életnek teljes egybeolvasztásából.

Ha azonban a világi élet, állam és társadalomra nézve a katolikus teológiai irodalomban a liberális elv még mindig vitás, elhangzott fölötté a halálos ítélet a szocialisták tanrendszereiben csak úgy, mint gyakorlati tervezeteikben. Liberális irány és szocialista eszmény mint tűz és víz állanak egymáshoz. Konzervatív nevet utóbbi ugyan nem vett föl. Hisz az emberi életnek egészen új eszméjéből táplálkozik, az emberi értékek teljesen más mértékével viszi véghez az emberi javak és az emberi munka felosztását, ha e mérték biztosítására az egyént teljesen lekötő, túlon túl konzervatív, igazában reakciós rendet akar is felállítani. A konzervatív név csak célja megvalósításának módját, a liberális elvtől való iszonyódását, nem az eddigi keresztyén kultúra lerontására törő újító, változtató célját jelezte volna.

Egyébként a szocialistákat is a konzervatív szónak betűszerinti értelme vezette, már pedig ők, világos, nem a fennállót akarták fenntartani, s a liberális elvvel, mely az egyéniség önállóságának folyománya, kizáró, megsemmisítő ellentétbe helyezték a közt, a társadalmat. Egyben újításuk antiindividuális magvát is jelzendők, szocialista nevezet alatt folytatnak konzervatív, sőt reakciós célú harcot az egyén önállóságát védő liberális elv ellen.

Ugyancsak hadat üzen a liberális elvnek eddigi munkáiból előnyösen ismert történésünk, Szekfű Gyula könyve: *Három nemzedék*.

Nemzeti életünknek 1830-tól összeomlásunkig terjedő szakét tárgyalja s ennek nagy fordulatait a liberális és konzervatív, vagy mint ő utóbbit hívja, a keresztyén-germán-magyar állami és társadalmi életelvekkel világítva meg e korszak alatti hanyatlásunkat, szomorú összeomlásunkat a liberális irány rovására írja.

Nem vall világosan konzervatív hitet, amin csodálkozni tehet erős harci kedvét tekintve, amellyel a liberális elvet, ennek jellegzetes harcosait támadja.

A babonás félelem a konzervatív szótól innen-onnan száz éve uralkodik nálunk a lelkek fölött. Azonosítása a guverne-mentálissal hozta rossz hírbe, helyezte közéletünkben „latae sententiae excommunicatio” alá. Kölcsey naplójában 1833 január 12-én írja már: „Uraim ... mi a patriotizmus? Felelet: ez oppozíció. És mi az oppozíció? Felelet: tagadása annak, amit az udvar állít és a perszonális. De ha az udvar történetből igazat állítana? Felelet: azt meg nem engedjük.”

Bizonyos az is, hogy zászlója alá vonultak a 40-es évek előtt és azután is tulajdonképpen nem konzervatív, hanem a reakciós elemek.

Talán ezek a konzervatív szóhoz fűződő emlékek tartották vissza Szekfűt a konzervatív csatakiáltástól, mert helyette a konzervatív-reformer, a keresztyén-germán (christlich-germanisch) kultúrközösség keresztyén-magyar ágának neveit használja irányja jelzésére.

Munkájának jellegét nem könnyű megállapítani, mert a bíráló történész ítéletének, s a jövőt irányítani akaró publicista útjelző szavainak, a nemzetét javítani óhajtó hazafi homiliájának soknemű zengése vegyül s folyik egybe abban a hangulatban, melyet a szavára hallgató lelkében kelt. Vádiratnak is lehetne nevezni önmagunk ellen, amennyiben gyászos összeomlásunkat, ennek legvégét nemzeti bűneinkből, hibáinkból fejt meg, melyeket liberalizmusunk szabadra eresztett.

Mi legyen igazi jellege? Vitás maradhat. Egy azonban bizonyos. A szégyenletes végünk fölötti mélységes bánat, szinte a kétségbeesés föltevése nélkül, melybe összeomlásunk

sodorta az író, nem lehet e sötét rajzokat, e kemény kárhozzátást megérteni. Majd Széchenyi, Vajda János példájára az önismeret útján akarja bukásából kiemelni nemzetét. E szégyenletes végnek világokait, az utolsó hónapok erőtlenségét okfejtéséből kihagyva, a harmincas évekkel meginduló újjászületésünk liberális irányában, ennek végkifejlésében véli ahhoz a magyarázatot megtalálni. Nagy becsvággal van hát dolgunk „Egy hanyatló kor történetében. Ily változatos, hosszabb folyamat stádiumai közt a kapcsolatot egy elv hatásának föltüntetésével helyreállítani egymagában rendkívüli történelmi erőt kíván. A nemzet tévedéseit, bűneit megállapítani, azt magábatérésre bírni meg épen prófétai feladat.

Kétségtelen, hogy Szekfü mélyebben, több oldalról s merészebben tekint be nemzeti életünk egész berendezésébe, összes alkotó tényezőibe, mint rendszerint azok, akik azzal e korszakra nézve foglalkoztak. Könyvét a finom érzék a tényezők jelentősége iránt, a döntő érdekek fölismerése, sokoldalú tájékozottsága, tárgyának eleven, szemléltető, megragadó, sok részében szellemes, majd épen szenzációs kezelési módja vonzó olvasmánnyá teszik, mely azonban végül inkább a merész támadás, mint a győzelem erejével hat és pedig úgy hisszük azért, mivel hiányzik benne a pragmatikus bizonyítás, hogy a nemzet múlt századi újjászületése, magasra emelkedése már a negyvenes évek óta magában hordta a hanyatlás csiráit s «zekét a liberális irány oltotta belé.

Akár tiszta tudományos, akár propagandaszerű érzelmekeltő, akár személyes élmény rajzát nyújtó munkával álljunk szemben – mert szerző ez irányban nem fejezi ki határozottan célját – alkalmasabb kísérleti tárgy alig gondolható irodalmunkban annak vizsgálatára, van-e tárgyi igazság a fentiekben adott általános, elvi megállapításokban? Miként hatottak a világot mozgató konzervatív és liberális elvek ami kis magyar világunkban? Vajjon Szekfünek történetírásunk eddigi álláspontját támadó, paradox felfogását bizonyítottak, a liberális irány kárhozzátását lehet-e igazoltnak, eredményét, ha lelkileg oly lehangoló is, az értelem előtt meghajolva, megadással elfogadni?

Szekfünek gondolatébresztő, szenzációtkereső könyve olyan, melyet, akár a közélet, akár a tudomány érdekét nézzük, általános ítélettel nem lehet elintézni, ezért foglalkoztam vele behatóan.

Elsőben is sehogy sem engedi meg, hogy a liberális irány a nemzet lelkéből fakadt. Fakadt-e a nemzet, helyesebben nemességének – akkori képviselőjének – nagylelkűségéből, józan számításából, hagyományaiból, vita tárgya lehet, mert a polgári rend csakugyan nálunk nem volt benne jelentékeny tényező, de a jobbágyi rend zavargásaira sem vezethetni vissza s a külföldre sem.

Első és legfőbb törekvése volt a liberálisoknak ennek az .utóbbi rendnek viszonyait javítani, majd egészen fölszabadítani nehéz bilincseiből. Ezzel a törekvéssel függtek össze a továbbiak.

A nemzet e társadalmi alapintézményének, a termelés jobbágyi berendezésének átalakítására, de a kormányi túlkapások elleni védekezésre sem kellett a harmincas években a nyugat indítását várnia. Kapott ilyet a jobbágyság tekintetében Mária Terézia, II. József alatt, ezek kormányzati tényeiben, az 1790-es évek nagy magyar politikai irodalmában, s az egy idejű magyarfaló német irodalomban. Ha az előbbi csak csekély egyenes hatást gyakorolt is a nemesség egészére, a liberális reform vezéregyéniségeire, nem tűnt el nyomtalanul. Klasszikus tanú rá Szalay László, aki szerint „serdülő korokban részben az 1790-92-i pamflet-irodalomból merítgették publicisztikai ismereteiket.” (Publ. dolg. II. köt. 16. 1.)

Nagyon is közeli voltunk az alkotmányt támadó kormányzati tények, hogy ezek ellen az egyéni szabadságot védő liberális elvért a külföldhez kellett volna útbaigazításért folyamodnia a személyes szabadságot a Habeas Corpus Acta-nál erősebben védő Partis primae titulus nonus-a nemzetének.

Alkotmányos vonatkozásában az egyént védő liberális elv régóta megvolt, ha tehát a jobbágyi rendet, bár csak a társadalomban az egyéni tulajdon s az egyéni munka

szabadságával akarták felruházni, ez elvet rá is ki kellett terjeszteni. Nem újdonság, nem külföldről importált portéka volt a törvényellenes kormányzati tények ellen irányuló, bár akkor még csak a kiváltságosak személyes szabadságát védő liberális elv sem, melynek áldását a nagy forradalom előtti Franciaországban, a liberális elvnek Szekfű szerint a kitalálójában, századok óta a kiváltságosok sem ismerték, hanem nemzeti, ősi termék,, melynek a jobbágyi rendre is ki kellett hatni, ha tulajdonnal, munkaszabadsággal akarták ellátni.

Annyi tehát bizonyos, hogy a liberális elvnek se utóbbi része, se az előbbi nem a harmincas évek alatt importáltatott.

De Szekfűnek egész gondolatmenete odavág, hogy a liberális elv ott is, ahonnan feneketlen álmódosásaival együtt importáltuk, Franciaországban sem a nemzet lelkéből született. De hát ott is import volt-e? Ezt Szekfű sem meri állítani. Azt ő is tudja, hogy helyileg Franciaországban keletkezett, de szerinte nem a francia nemzet lelkéből, hanem a racionalizmusból, a rousseau-i elméletből. Kár volt neki elhagynia az Encyclopédie-diát, sőt mint történetírónak Montaigne barátjáról, La Boétie-ről, az 1789-i forradalom XVI. századi őseről, Languet-ről, Bodin-ről, Montesquieuról s más francia publicisztákról sem lett volna szabad megfélekednie, akik a formai logika kultuszát űző franciák éles okoskodó értelmével kétszáz éve egyengették a liberalizmusnak az 1789-i forradalom végzéseiben elvont merev általánossággal kifejezett lehetőségeit, melyeket épen gyakorlatlatlan általánosságuk miatt tett mindjárt gúny tárgyává a politikai szofizmákról írt könyvében Bentham.

Ha elfogadható lenne is a liberális irány keletkezésének ez a francia helyi, de nem francia lelkű keletkezése, a kutatásnak azt kellene keresnie, a racionalizmust, ennek atyját, Descartes-ot, Rousseau-t, az Encyclopédiát s a többieket, kiket futólag érintettünk, más nemzet lelke szülte-e? S arra jutnánk, hogy a franciához hasonló liberalizmust semmi más népnél előtte nem találunk. Meg arra is, hogy az kétféle, a Montesquieu-é, a Constituante sugalmazójáé, és Rousseau-é, aki a Konventet fanatizálta. Az elsőben a liberális elv dolgozik, utóbbiban a mód radikálissá változott.

Szekfűt érvelése, eszejárása, hogy az egyéniség liberális elve a nemzet kollektív konzervatív elvével ellentétben áll, sodorja arra az álláspontra, mintha a liberalizmus egy nemzet lelkéből sem támadhatna, hanem csak a nemzetől külvált, egyéni eszök szerint gondolkozó állambölcselek anarchikus szüleménye, a nemzeti összlénytől független, arra fölösleges, vészes, idegen új képlet lenne,

Csakugyan az értelem a liberális és konzervatív elvet a maga szellemi tükrén valósággal merő ellentétekként bírja csak rögzíteni, megfogni, világos fogalommal alakítani.

Míg a való élet a maga pillanatnyi, nyüzsgő mozgásában bár majd az egyiket, majd a másikat fordítja felénk, több időn, több korszakon át szemlélve az ellentétek egymásrautaltságát, egymáshoz kapcsoltságát, egy gondolattól, egy céltől függését, egy lényegnek önfenntartására irányuló két jelenségét is mutatja.

Ez a lényeg az ember, vagy hogy dinamikus mivoltában jelezzük, az emberi élet, a két jelenség: a köz s a magános egyes, vagyis az egyén, Ha egyikben a másikat is fenntartó gondolat, céltudata elhomályosul, vagyis ha a közt összekapcsoló egyesek, vagy e kapcsolattól függő többiek egységes céljukról megfélekednek, az első csak magukat nézik, az utóbbiak a kapcsolatot mindenáron szétépíteni akarják, akkor lesz a liberálisok alkotásából, képes beszédet használva, a nemzetestire vészes, idegen, új képlet, az előbbiekből erratikus szikla, melyek között a nemzet élni képtelen.

Szekfűnek abban igaza van, hogy az 1848. előtti liberális reformerek nemzeti irányuk erős konzervatív jellegének ellentétét a szintén zászlójukra írt jogegyenlőség liberális elvével eléggé föl nem ismerték. E ténynek erős kidomborodása Szekfű érdeme, Helyesen állítja azt az előtérbe s hosszabban időz mellette, mint más történészeink. Kemény Zsigmond ugyan már elvi kiélezéssel, teljes világosságában látja ez ellentétet, midőn mondja: „A nemzetiség

inkább konzervatív, mint szabadelvű irány volt...” De hozzáteszi: „A magyar okosabb volt, mintsem egy megkövült arisztokráciái rendszert célnak tekinthetett volna; ezért hajlott a szabadelvűsége: de viszont nemzetibb érzelmű vala, mintsem a szabadelvűséget oly gyorsan vigye a szélső határokig, hogy ne maga számára dicsóítsa föl a hazát. E két poláris egymást kölcsönösen leküzdő hatásaiból eredt, hogy a pártok néha igazságtalanok voltak a szabadság eszméje iránt a nemzetiség miatt, máskor a szabadság ígéreteiért elhanyagolták a hasznot, mely a nemzetiség ügyének gyümölcsözőndett vala. (Forradalom után. 1850. 62-68.1.) De Kemény sem megy az ellentét gyökerére, vagyis miben állott az ellentétnek állami rendünket megbolygató magva?”

Liberális irányunk e konzervatív módosulását ez enyhülését Szekfü is elismeri, sőt annyira megy, hogy nem lát izzó nemzeti hangulatunkból eredt oly alkotást, mely a nem-magyar népek érdekeit sérthette volna, azok nemzeti autonómiájával, melyet úglátszik megadhatónak tekint, ellenkezett volna, kivéve az anyakönyvek s az iskolák nyelvét illető 1840-1844-i törvényeket, ezek pedig, megnyugtatólag teszi hozzá, végrehajthatlanok maradtak.

Mindazáltal a liberális iránynak rója föl bűnül, hogy nem oldotta meg a magyarság s a szabadelvűség ellentétét, nem volt elég hű liberális elvéhez s nem gondoskodott a más fajbeliek kielégítéséről, s az 1848 utáni nemzedékre hagyta örökül a nemzetiségi viszályt.

Szekfűt a liberális és konzervatív elvek komplementer természetének ignorálása, vagyis annak szem elől tévesztése, hogy a liberális iránynak csak egy vele közös alapon álló konzervatív irány mellett van meg a lehetősége, különben mássá, radikálissá lesz, viszi oda, hogy a liberális iránynak rója föl bűnül a magyarságnak akár törvényhozási, akár társadalmi nyomás útján való erőltetését. Pedig ez eszközök akármelyiké a liberálissal ellentétes, konzervatív célnak, a magyar nemzet összetartásának, erősítésének akart szolgálni, ha tehát ez eszközök rosszak, elhibáztak voltak, a konzervatív, nem a liberális elv rovására írhatók s utóbbit éppen a hitehagyás vádjá illetné, hogy a nem-magyar egyének szabadságát eléggé nem tisztelte és pedig az elvnek nemcsak főexponensét, Kossuthot, s azoknak a, Széchenyi elnevezése szerint, holdkóros szelenistáknak igen kis frakcióra redukálható csoportját (Polit, programtör. 161. II., hanem Deákot, Eötvöst sőt magát Széchenyit, kiknek legalább is az említett törvények hozásában része volt.

Kemény egyszerű szavai, azt hiszem, eléggé megcáfolják Szekfü alapgondolatát, mintha a liberális irány csak import lehetne mindenütt és egy nemzet lelkéből sem eredhetne. De mégsem világosítják meg egészen a nemzeti és szabadelvű irány sajátságos, különleges ellentétét minálunk. Kemény Zs. szavaiban, azt hisszük, a sorok között, mintegy öntudatlanul ugyan bennfoglaltatik az ellentét sajátságos természetének érzete, de tudatos fogalmát adni nem is próbálja, amint hogy senki nálunk a nemzet fogalmát, vagy mint 1848 előtt a későbbi magyar fülnek furcsán hangzó nemzetiség szóval hittak, a nemzetiségét – értsd alatta csak a magyarságét – nem adta, vagy rosszul, hiányosan, évezredek előtti értelmében adta.

Miben állott tehát a nemzeti és a szabadelvű irány ellentéte minálunk? Azt mondhatnám, csupán fokozati különbségben, ha csak a magyarságról, a magyar népről s az egyes magyar embernek attól való függéséről és függetlenségéről, a magyar nemzetről s az egyes magyarról lett volna szó.

Ámde belpolitikai eszközökkel, kedvező külpolitikai helyzet nélkül, elvi, mondhatnám kiegyenlíthetetlen volt az ellentét a magyarság, a magyar nemzet s a magyar földön, a magyar üllam alatt való nem magyar egyén között, amint ez a maga nemzeti volta, nemzetisége érzetére, tudatára ébredt. Vagyis az elvi ellentét; nem a magyar nemzeti és a magyar liberális között állott fenn, hanem a magyar, a horvát, a szerb, a román nemzeti elvek között. Ez az öntudat pedig, hogy csak pár jellemző tényre mutassak, már 1790-ben mutatkozott a románok Suplex libellus-ával, a szerbeknél ugyanakkor Putnik karlovici érseknek az illyr nemzet országgyűlésbe-hívását kérő fölségfolyamodványával. A Napoleon-megalkotta Illyr királyság azonnal áradozó ódára ragadta a szlovének költőjét, Vodnik-ot s egyben megindította a

horvátok között is az illyr mozgalmat már Gaj előtt. Ezek az ellentétek zavarták meg a magyar Állami és társadalmi életet s idézték elő a két iránynak Kemény-hangoztatta ingadozásait. A magyar liberálisok konzervatív eszközöktől sem vonakodtak, bár azok a nem magyart sajátos emberi voltában, horvát, szerb, román minőségében kényszernek vetették alá s azzal hitegették magukat s ezt Szekfü jól világítja meg, hogy „az emberi szabadság-”ban fogynak e kényszerért kárpoztást találni. De a konzervatív magyar a konzervatív nem-magyarok között az ellentét ennél még élesebbé vált. Utóbbiak ugyanis külön nemzetiségüknek valamelyes állami és társadalmi egybefoglalását, jogi, külön politikai jogi személyiséggé emelését szorgalmazzák s amennyiben az bizonyos fokig már megvan, mint a horvátoknak, annak kiterjesztésén dolgoznak. Az előbbieket a fennálló jogra is támaszkodva és a magyarság hegemoniáját fölöttünk még erősíteni. Szent István birodalmát jobban összetartani kívánja, a szent korona országainak egységét, integritását a kapcsolt részekkel szemben féltékenyen védik, egyúttal pedig a magyar hivatalos nyelvet állami, sőt egyházi és közművelődési intézményekben a horvát területen is követelik.

A magyar nyelvnek hivatalossá tétele pattantotta ki a nemzeti tényezőnek a semleges latin nyelv, a középkori keresztény császárság megmaradt hagyományai, a nemzetközi egyensúly elve, a társadalom túlnyomó nagy részének politikai kiskorúságban tartása által eltakar, majd csaknem lappangó, teljes magvát.

A lipcei csata csakugyan a népek támadása is volt, nemcsak az egyensúly külső hatalmi elvének diadala s hatalmas lökést ad a nemzeti tényezőnek, hogy ez az emberi élet minden részét, államit és társadalmi, szegényt, gazdagot áthasson, az eddigi patrimoniális, dinasztikus kapcsok helyett összefogjon s a nemzeti érzelmek, zene, költészet, tudomány, nemzeti gazdaság színvonalán fölülemelkedve öntudatos, akarni, cselekedni bíró, egységes lényé, államalkotóvá magasodjék.

Ezt az államalkotó erejét a nemzeti tényezőnek, mely természetesen állambontó is, ha egy meglevő államon belül több ilyen került egybe, s az ebből folyó ellentétét a nemzeti és a liberális iránynak nem látták, nem is láthatták teljes világossággal a szabadelvűek a legitimista, egyensúlyi elveken nyugvó bécsi kongresszus után 20-25 év múlva. A konzervatívok álláspontja ez ellentétre nézve annyiban veszélytelenebb volt, mivel mind a társadalmi, mind a politikai jogegyenlőség irányában nem voltak bőkezűek. De ha a társadalmi propaganda túlzásaitól mentek maradtak is, legislatív tekintetben egy úton haladtak a liberálisokkal.

Még a reakcióknak is, midőn a magyar nyelv helyett a latinnak megtartását kívánták, képtelen gondolatukat nemcsak arisztokratikus gőg, maradiság, hanem a szent korona egységének könnyebb biztosításába vetett remény is sugallta.

Ellenben a konzervatívok nemcsak kénytelen-kelletlen fogadták a nyelvtörvényeket. Magyarságukat kipróbálta a történelem. József alatt ők alkották az ellenzékét, a liberálisok inkább behódoltak a németesítő kalapos királynak. Barkóczy primás, mint Kazinczy nevezi: „nyelvünk nagy barátja,” aki Orczy Lőrinc szerint: „Nagy pap, ki szereti maga anyja nyelvét, mutatta, közölte ezekhez kegyelmét,” akkor hozza be az összes katolikus gimnáziumokba a magyar nyelv tanítását, mikor Sárospatakon és Debrecenben kizárással büntetik a kollégium falain belül magyarul beszélőt, Saicz Leó, az Igaz Magyar harcias írója, Aranka György az erdélyi nyelvemelő társaság alapítója, gr. Festetich György a Gráven ezred magyar nyelvet kérő tisztje, majd a Helikoni Ünnepek rendezője a XVIII. században Somssich Pongrác, Barta György, gr. Dessewffy József erősen buzognak a nemzeti nyelv mellett az 1825-i országgyűlésen. Gr. Dessewffy Aurél, József fia, a konzervatívok egyik kiválósága a 40-es években, nem marad atyja mögött, sőt Szögyény Marich László, a konzervatívok másik főembere, még 1849-ben herceg Windischgratzhez, 1859-ben gróf Rechberghez intézett hivatalos fölterjesztésében, illetőleg remek emlékiratában az 1805., 1808., 1836., 1840., 1844-i törvényekre hivatkozik, midőn a magyar hivatalos nyelv mellett nagy melegséggel síkra-

száll, mit jellemes magatartását tekintve, bizonyára nem tesz, ha azok a konzervatívok elveivel ellenkeztek volna. S ha a liberálisok a megyegyűléseken, a társas összejövetelek, szórakozások alkalmával, a sajtóban erőltették a magyarságot, a konzervatívok segédhada, a katolikus egyház, a lelkész, a középiskolák útján, eredményeiben sikeresebb, nagy nyomást fejtett ki annak érdekében.

Ki látta hát a nemzetinek államalkotó erejét? Metternich nem. Előtte az államalakulásokat a merő külhatalom, a patrimoniális és a legitim jogcím, a nemzetközi egyensúly, a keresztyén alap dönti el. A nemzeti ezek mellett belügyi tényező csak, melyet a meglévő államok belső kohéziója szerint így vagy úgy kell kezelni. Változók is voltak e részben eszközei.

Széchenyi a nemzetinek végkövetkezményét, államalkotó hatását elvileg sehol egyenesen nem tárgyalja, sőt Ausztriával kötött szövetségünkben, „vegyes házasságunkban” az akkori világhelyzet mellett oly változhatatlan tényről lát, mely e végkövetkezmény elvi tárgyalását a legveszélyesebbnek mutatja a nemzet sorsára. Az „anyaföldhöz vonzó édes aggodalom,” „a halandó port félistenné magasztító érzés,” „szabadságimádás, királyhűség, gazdasági, társadalmi, erkölcsi fölemelkedés, „egy törzsök fajnak külön sajtásági árnyalatai” azon elvi pontok, melyekből a nemzeti tényezőt egybeállónak látja, de mint függenek ezek egybe az állami léttel, az nem foglalkoztatja, sőt az „alkotmányosságnak és nemzetiségnek” pusztán ily külső kötőszóval összekapcsolása arra mutat nála, hogy azoknak szoros vonatkozására vagy nem gondol, vagy a fenti okból nem akar vele foglalkozni.

Magyar újjászületésünk mély gondolkozója, Kölcsey, a nemzeti tényezőt a szívben látja s abba a „szerelmet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához láncolja,” majdnem mint Cicero, hogy az „virtus perquam sanguine junctis patriae-que benevolis officium et diligens tributur cultus,” vagy Aquinói Tamás, ki szerint a nemzeti érzés „protestatio caritatis quam quis habet ad parentes et patriam.”

Elvileg, tudatosan csak Wesselényi kereste a kapcsolatot az állam s a nemzeti erő között (*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*), eredménye azonban abban foglalható össze, hogy „az alkotmányos létnek legfőbb tényezője, mert a társadalom tagjait legjobban csatolja egybe és rokonokká teszi,” de midőn ezt megállapítja nem habozik kimondani, hogy bár „elkerülhetetlen az alkotmányos hon kifejlődésére ... s léte biztosítására, mégis a polgári álladalomban nem főcél, hanem a főcélnek t. i. az anyagi és szellemi jólét mentül inkább kifejtésének ... alárendelt cél s arra főeszköz.” Azaz előbbrevaló az alkotmányos szabadság és hozzá csak eszköz a nemzetiség..

Pedantéria lenne szemrehányást tenni közéletünk akkori vezetőinek, hogy az őket annyira mozgató nemzeti érzés hideg, elvont fogalmáról, objektív tárgyilagos erejéről maguknak számot adni nem tudtak. De e hiányt mellőzni, midőn a nemzet sorsára döntő irányukat, cselekvésüket bíráljuk, igazságtalanság 8 ebbe esik Szekfü, midőn kizárólag a liberálisok nemzeti irányára hárítja a felelősséget az ebből eredt bonyodalmakért.

Ugyanez az eset az Ausztriával való kapcsolatunk tekintetében. A legnagyobb bűnösökként Eötvöst, Szalayt, Csengeryt, Trefortot, Keményt, Lukács Móricot, Szontágh Pált, Madách Imrét, a hét bölcset, amint őket gúnyosan hívták, mint akik a képviseleti rendszert s a miniszteri felelősséget előtérbe állították, kellene a vádlottak padjára ültetni, ha a liberális irány szülte volna a függetlenségi harcot. De még ha Kossuthot teszi is valaki felelőssé a 48-i törvényekért s a belőlük származó bonyodalmakért, igazságtalan lesz, mert hisz ezek elvileg elismerik a birodalmi kapcsolatot s a bonyodalmakért éppúgy felelős a dinasztia, Ausztria, mint a konzervatívok, akik Jellasich bánágának szellemi tervezői voltak.

Kossuth március 3-i heves gesztusára, a francia februárius 25-i forradalomra vinni vissza 48 kaotikus fejleményeit, megfélemezés arról, ami IX. Pius alatt Rómában 1846 óta, továbbá ami Nápolyban, de kivált Piemontban 1847 óta történt, főként Carlo Alberto 1848 febr. 8-i alkotmány leveléről, a mai olasz Statuto alapjáról. Ezek az olasz alkotmányos mozgalmak bennünket inkább érintettek, mint a francia februári forradalom, belőlük fejlett ki képtelen

helyzetünk 1848 júliusában, állította Kossuthot a belelenség elleni védelem s az Ausztria iránti szövetségi hűség nem liberális, hanem igazában nemzetközi nehéz problémája elé.

Szekfü azt hiszi, Széchenyi keresztyén-magyar, igazi politikai romanticizmusa elkerülte volna a 48-ban ráncszakadt bajokat.

Könyvének ez a tétele merészségében vetekedik, ha fölül nem múlja, a sok többit, melyekkel az olvasót meglepni véli. Ilyenek, csak néhányat említek, hogy a 30-as évek vajúdásaiból születő új nemzeti életünk hanyatlása itt kezdődik, azóta folyton tart s a Károlyi forradalommal éri el a legnagyobb mélységet, vagy hogy Ady Endre és Tisza István sorsában mily nagy a közösség.

Széchenyi politikai romantikusságának bizonyítása egymaga akkora könyvet igényelne, hogy a valóság némi látszatát keltse, mint amekkorát hanyatlásunk egész történetéről írt.

Annál nagyobb hiba ily bonyolult jelszóval jellemezni Széchenyi politikai egyéniségét, hisz maga úgy hiszi, hogy a politikai romanticizmus mibenlétének vizsgálata még a kezdetén van s elnézést kér munkája „Kereszténység és romanticizmus. Romantikus előzmények” című fejezeteiért.

Erre valóban nagy szüksége van. Meglepő, hogy a német politikai romantikusok közt báró Steint említi, akit a történelem hozzájuk nem is számít s mellette csak a fantasztikus Novalist, ellenben Schlegelről, Tieckről, Müller Ádámról, a romantikus politikai iskola főalakjáról, de Görresről, Radovitzról s ami még meglepőbb, az Eichhorn, Savigny vezette jogtörténetről meg sem emlékezik, arról nem is szólva, hogy az olasz welf-romantikusokról tudomást sem vesz, Angliában pedig közjük nem Coleridge-t, hanem az ateizmusa miatt atyai hatalmától megfosztott Byront sorozza erőszakosan.

A politikai romanticizmus főjellemvonása a vallásos alaphoz s a történelmi fejlődéshez, az ösztönszerűhez való ragaszkodás s a racionalizmus utálata, melyek együtt a német-római szent birodalom, a keresztyén-germán császárság restaurációja utáni vágyakozásban hegyeződnek ki. A jogtörténészek, a germanista filológia e romanticizmus főtámaszai.

Erős lökést adott az iránynak a nagy angol, Bürke heves támadása a francia forradalom ellen (*Reflections on the french révolution*), melyet Gentz 1793-ban lefordít. Általánosan elismerik Burke-nek nagy hatását a német jogtörténet keletkezésére, melynek vezére, a német jogtudomány elismert fejedelme, Savigny, az ösztönszerűhöz, a történelmileg letthez való ragaszkodásban, a racionalizmus alkotásai, így a híres porosz Landrecht iránti kicsinylésében egész a jó kodifikáció lehetőségének tagadásáig jut.

Szekfü tájékozatlanságát az egész irányra nézve legerősebben mutatja, midőn Burke-ről, aki a francia forradalmat lángostorral csapkodta, azt írja, hogy a francia forradalom az ő helyeslésétől kísérve monda ki az ember természetes jogait. Ha Szekfü Széchenyiben mindenáron a keresztyén-germán tő keresztyén-magyar hajtását akarta bemutatni, erre közelebb találhatott volna, ugyan itt is csak látszólagosan, némi kapcsolatot, abban a benső viszonyban, mely Széchenyi atyja és a redem-torista Hofbauer Kelemen, Bécsnek 1909-ben szentté avatott apostola között életük végéig, 1820-ig fennállott (I. Breznay Béla: *A modern kor hajnalán*, 409. 1.).

Hofbauer Kelemen volt ugyanis a bécsi romantikusok, Schlegel Frigyes, Müller Ádám, Werner Zakariás gyóntatója, lelki igazgatója, a bécsi kongresszus Wessenberg-ellenes csoportjának vezérkari főnöke, a pápa képviselőjének, Consalvi bíbornoknak erős támasza. Hofbauer Kelemen volt egyúttal gr. Széchenyi Ferencnek és családjának évek óta nemcsak benső barátja, hanem valóságos lelki igazgatója s Széchenyi István 1815. után beállott lelki küzdelmében nyert talán Hofbauer Kelemen és atyja, anyja lelki atmoszférájából romantikus indításokat, mégis mélyen vallásos lelkét a Schlegel, Müller Ádám politikai romanticizmusának legjellemzőbb elemeitől egészen más elemekből alakuló világ választotta el.

„Magyarország nem volt, hanem lesz!” szózata sehogy sem illett belé a középkori német

császárság feltámadó álmába, a hozzákapcsolt fantasztikus regevilágba, a nyelv, a jog bozótosan növekedésébe.

Igazában import lett volna az, sokkal inkább, mint a teljesen idegen származásának, hirtelenében fölkapottnak mondott liberális politika.

Széchenyi írásaiban bőven találjuk politikai és társadalmi működésének erkölcsi, vallási indító okait. Azért is teszi ezt, hogy az erkölcs, a vallás egyszerű elveire is visszavezetve közéleti tervezéseit, ezeket elfogadhatóbbakká tegye, amazokra ha kell tanítson, serkentsen, vagy bennük megerősítsen.

Széchenyi jól látta, hogy a politika a morálnak legmagasabb, legnehezebb szférája, ezért válik annyiszor huncutsággá, a vallás pedig a morálnak legbiztosabb támasza, forrása, ha gyakran nem bírja is a politikát síkos padlóján az elcsúszástól megóvni. Mivel a politika a legnehezebb problémákat állítja a morál elé, ezért moralizál oly sokat Széchenyi, ezért merül le hite mélyéig, de nem azért, ami miatt a keresztyén-germán politikai romantikusok nagy része, akinek a morál, vallás politikai cselekvésüknek nem indító oka csak, nem is, bár hön óhajtott végcélja csupán, mint Széchenyinek, hanem direkt és pedig külső karhatalommal elérendő cél, a vallásnak, morálnak rendőri úton biztosítása. A politikai német romantikusok, kivált a bécsiak, a jozefinus nivelláló fölvilágosodás kényszereszközeit a középkori keresztyén világszászártság, hilegység, a nagyfokú rendi átabotáság, társadalmi elaprózódás, érdekében kívánták felhasználni.

A Széchenyi politikájának erkölcsi és vallási belső indokai, melyekből Székfü e politika egyenes célját hibásan állapítja meg, éppoly távol állottak a romantikusok céljaitól, mint Kant kategorikus imperatívusza állott, akár Wolfnak II. József követte erőszakos népboldogító irányától, akár a romantikusoknak az ösztönszerű östermészet, az organikus levés imadásától.

Széchenyi keresztyén-germán-magyar romanticizmusával – ha ilyen lett volna is – nem kerüljük ki 48-i bonyodalmainkat sem Ausztriával, sem saját nemzetiségünkkel. Liberálisaink akkori szociális politikája pedig nem szült komolyabb rázkódásokat, mert nem volt, az úrbéri váltság megszüntetésének módján kívül, világi ügyekben radikális. De a vallási téren is a politikai jogoknak a keresztyén bevett egyházak híveire szorítása konzervatív jellegű s ha a felelős kultuszminisztérium felállítása, a XX. t. c. betűszerint radikálisnak nevezhető is, lényegében mégsem az, mit legjobban bizonyít, hogy alattuk éltünk azóta s az utóbbinak értelme és mikénti végrehajtása azonnal meghozatala után vitássá vált és még mindig függőben van.

Ha liberálisaink e nehéz, lehetetlen helyzeteket előhozó időkben sokban hibáztak, éppen úgy, mint a dinasztia s a konzervatívok, a ráncszakadt 18 év szenvedéséért a felelősség a bennünket meghódítottakként kezelő dinasztia sokkal inkább terheli. Mert mint a konzervatív Szögyény már 1859-ben Rechberg miniszterelnökhöz intézett memorandumában férfiasan megmondta: egy ország legitim ura és fejedelme nem hódíthatja meg saját országát, a hódítás ugyanis idegen birtokot tesz föl: ha pedig abban forradalom tört ki, leverheti azt, megbüntetheti, sőt ezzel tartozik, de azután vissza kell az előbbi törvényes állapotot állítania. (Szögyény, Emlékiratai II. köt. 255.1.)

Hogy a liberálisoknak se szociális, se alkotmányi, se Ausztriával fennálló szövetségünk tekintetében követett 48-as iránya tárgyilag, elvileg tekintve radikális nem, csak részleteiben kidolgozatlan volt, amin segíteni az osztrák szövetségárs bona fides-e mellett lehetett volna, legjobban bizonyítja, hogy 48 szociális reformjait a hódító osztrák azonnal végrehajtotta, az alkotmányi- és szövetségiakat pedig, a részletek szabatosabb meghatározásával, 1867-ben elfogadta s hogy a 48-as alapokon éltük át életünk félszázadat.

Szekfü állításával, hogy a liberális irány már a 40-es években radikálissá változott, mit, meglepően, merő érzelem emberének feltüntetett Deák tartózkodó állásfoglalásával 1848 előtt és 1848 tavasza után, majd nemzeti jellegünk gyengéi miatt alkalmilag, bizalmas levelekben kifejezett reménytelenségével, akar bizonyítani, túllő tehát a célon. A liberálisok programja,

az ellenzéki nyilatkozat 1847 júniusában keletkezett, Deák volt a szerzője, vissza pedig 1848-ban csak akkor lépett, midőn Windischgratz decemberben a békés kiegyenlítést elutasítva, föltétlen megadást követelt. A liberális pártot pedig nem az „Ellenőr” zsebkönyvében közzétett ellenzéki hivatalos nyilatkozatból jellemzi Szekfű, hanem Deregynei álnevűnek a magyar politikai pártokról ugyanabban adott leírásából. Így könnyű a liberalizmus átalakulását radikalizmussá már 1849 előtt kimutatni, vagy őket éppen azonosítani, holott Széchenyi még a *Politikai progr. tör.*-ben is igen kis frakcióra redukálhatónak tekinti őket, csakúgy, mint a megcsontosodott „Sohamozdi” konzervatívokat. Vagy ha az összes liberálisok elvükhöz hűtlenek lettek és radikálisokká váltak volna, úgy ezekért a liberális elv, irány nem felelhet.

IV.

Szekfű az 1849-i radikalizmust antedatálja, az 1849. március 3-i összalkotmánytól független jelenségnek s a cifra szó, virágos eszmék, dagályos képek iránti magyar fogékonyságnak, különösen a tiszamenti magyar temperamentumnak, keleti származásunk bizonyítékának tünteti föl. Vajjon a radikális hajlam tiszta keleti, magyar termék-e, és éppen tiszamenti Európában éppen a rideg bíráló értelem eszközével dolgozik. Ausztria ellen folytatott szabadságharcunk e rövid jelenségét nyugodtan elválaszthatjuk újjászületésünk nagy mozgalmától, megállapítva a radikális zászló alatt folytatott küzdelemnek bár eredménytelen, de a nemzeti öntudat kifejtésében el nem múló dicsőségű erejét.

Ausztria reakciós iránya szülte rövid életű radikalizmusunkat, nem a keleti fantázia. Ausztria és Magyarország szövetségi egészet alkottak: az egyik rész, Ausztria, egészé akart válni, egyéniségünket megsemmisítve. Ebből származott kötelékünk elszakításának kísérlete, nem keleti fantáziánkból, amit vértanúinak és harcosainak nem-magyar csapata is mutat.

Sőt az egésznek és a résznek az őket összekötő kapocs miatti küzdelme, mely az egészben, magyarán mondva a „birodalomban” túlsúlyú rész, Ausztria és a gyengébsúlyú Magyarország közt folyt, szükségszerűleg, Kossuthnak háromévi rabsága, a népszerűség szomja, szónoki hajlama és zseni nélkül is radikális irányba kellett hogy sodorja nemzeti életünket. Nem a radikalizmusnak azzal a fajával van itt dolgunk, mely egy világnézetű, egészen belül, ez ellen, ennek összetartó erői ellen, az egyéniség nevében igazolhatlan igényeket támaszt. Itt két nemzeti világnézet, az osztrák és a magyar közötti összeütközésről van szó, a kremsieri március 3-i alkotmány óta, vagyis olyan kiegyenlíthetetlenről, aminő a monarchikus és a köztársasági államformát vagy a polgári és a bolsevista társadalmi szerkezetben egy emberi közületben megvalósítani kívánó irányok között fennforog.

Kiegyenlíthető volt-e az ellentét 1849. március 3. után, mint Eötvös 1851-ben és 1859-ben, Vajda János 1862-ben hitte, másként is, mint a birodalom „állami” egységének feláldozásával, arra a történelem szava 1867-ben tagadólag felel. Ha ez a debreceni detronizálás radikalizmusát dezavualja is, annak gyökerét, a magyarság külön állami létét helyreállítja.

Erről az 1867-ben újra birtokába visszahelyezett liberális irányról, Szekfű második liberális nemzedékéről, szenzációt keresve, nagyokat mondva azt is lehetne állítani, hogy az igazában nem is volt liberális, hanem túlnyomó részben konzervatív úgy a gazdasági, a szellemi, mint a nemzetiségi élet terén, hacsak Ausztriával hasonlítjuk össze. Első tekintetben elég arra utalni, hogy hitbizományaink nagyobb része, 91-ből 54 1870 után, míg a 37 a XVII., XVIII. századok, s a XIX-nek 1870-ig terjedő része alatt keletkezett. Az ausztriai 1868-i egyházpolitikai, iskolai törvényektől mily messze maradtunk még 1894 és 1895-ben is; ezeket a tolerari posse formulával intézte el a Kúria, amazokat leges infandae, abominabilesnek mondta IX. Pius. Vallás, lelkiismeret szabadságát, a liberális irány lényeges cikkeit 1895-ig nem ismertük, csak néhány vallását. A nemzetiségekből – a horvátokat kivéve – a liberális irány nem alkotott közjogi testületeket, jogi személyiségeket, mint Ausztria s a magyar

nemzet osztatlan jogalanyiségának konzervatív vezérelve mellett csak annyit engedett a liberális elvnek, hogy senki nemzetisége miatt polgári és politikai jogaiban hátrányt nem szenvedhet és hogy azt, ahol annak az egyénben pozitív tekintetbe nemvévése, mint az egyházban, elemi iskolában, igazságszolgáltatásban, közigazgatásban egyszerű emberi minőségében megnyomorítaná, pozitív módon is tekintetbe kell venni és biztosítani állami és társadalmi téren egyaránt.

Elég azonban e liberális nemzedéket nagymondás helyett mérsékelten liberálisnak nevezni s liberális irányba mellett annak igen erős konzervatív oldalára rámutatni, mely az Ausztriával való kapcsolatunk tekintetében alakult ki és e nemzedék állami gondjának elsejét, életének tengelyét alkotta. Nemcsak e százados kapocsnak holmi maradi hajlamból, a történelmileg lett iránti babonás tiszteletből, szóval szubjektív temperamentumból származó védelmezése miatt nevezhető e liberális nemzedék konzervatívnak, hanem a képzelhető legkonzervatívabb tárgyilagos érdek, a nemzet léte, jövője miatti állásfoglalásáért, melyek biztosítását az akkori világhállásban csak az Ausztriával való kapcsolat mellett lehetett remélni.

Mert a nemzetet egybetartó, létében, tehát nem múltjában – ez nem szorul biztosításra, – hanem éppen jövőjében biztosító célnál konzervatívabbat képzelni csakugyan nem lehet. Amely népet a nemzetté, állammá levés vágya hevít, ha igazi, valamire való múltja nincs, áltudománnyal, a költészet szárnyain teremt ilyet magának, hogy jövője létét biztosítsa, ennek érdekében keres kapcsolatot a múltban, így azonban csak vulgáris nyelven beszélve lenne konzervatív, valójában azok által lesz ilyen, amelyeket az egyénektől, ezek erős rizikója mellett, a még csak elérendő állami lét nevében bír megszerezni.

Ez a nagy, tárgyilagos nemzeti érdek fűzte egybe elsőbbsen is Deák köré a nemzet nagy részét, pártját, vagy mint negyvennyolc előtt hívták – politikai értelemben – felekezetét. Ez a párt e mellett, ahol a szövetségi, vagy mint mondták, a birodalmi kapocs érintve nem volt, 48 előtti liberális vezérek alatt álló, nagyrészt szintén liberális párthívekből állva, az állam és társadalomra nézve is a liberális magyar alkotmányos szokásokkal s írott törvényekkel egyező irányt követett, de a nemzeti létet biztosítani hivatott osztrák kapcsolatból folyó konzervatív elvnek alárendelve.

Szekfü nagy hibája, hogy a liberális iránynak Széchenyi dogmáját, Noli me tangere-jét féltékenyen őrző fősodrat számításából egészen kihagyja, azt a liberális iránytól mintegy külön ügyet kezeli, midőn ez iránynak bűneit, hibáit, mulasztásait katasztrófánk előidézésében megállapítani akarja. Mintha a liberális irányra az állam léte, jövője valami idegen, közömbös érdek lenne, mintha annak konzervatív irányt kívánó követelményei elől kitérhetne. Vagy példában szólva Palmerston, Gladstone, e nagy liberálisoknak az angol birodalmi érdek exigenciái nem feküdtek volna éppen úgy szívéükön, nem lettek volna liberális politikájuknak éppen oly részei, mint Disraeliének vagy Salisburyének. A liberális és konzervatív irányok nemcsak komplementerek, hanem az állam létérdekei tekintetében a konzervatív elv jut a liberális irány fölött is túlsúlyra, sőt amennyiben a radikális elv a nemzeti elvet, mint az emberiség államokra-válásának kiinduló pontját megtartja s a radikalizmusa csak alkotmány, államforma, társadalmi szerkezet körül mozog, a radikális fölött is. Clemenceau és Lloyd George legközelebbi tanúi ez igazságnak.

S ha liberális politikánknak sok volt a bűne, így a választók korrumpálása, sok a hibája, mulasztása, ezt az emberi általános gyarlóságon kívül annak a sziszifuszi küzdelemnek teherlapjára kell írni, melyet a második liberális nemzedék Noli me-tangere-je védelmében, de az 1867-ben teljesen kiépítetlen, mert többé nem rendi magyar állam legelemibb új, az állampolgári jogegyenlőség elveire alapítandó szervezetének megalkotásában is az ellenzékkel folytatni kénytelen volt. A választóknak balközépi, majd szélbali, függetlenségi ámításokkal való korrupcióját a kiegyezés védelmezői csak a pénzzel, itallal ellensúlyozhatták.

Szekfü figyelmét az előbbi küzdelem köti le szinte kizárólag, a honvédelmi, a belügyi, a

pénzügyi, az igazságügyi, a közoktatási, közgazdasági igazgatás rendezésének a közjogi ellenzék által támasztott nehézségeit nem méltatja.

Pedig ezek együtt voltak főokai a második nemzedék kedvezőtlen alkotási mérlegének, nem a liberális elvnek az állami beavatkozás tekintetében, lényegileg csakugyan negatív jellege, melyről az akkori vezéreknek nem is volt teljesen világos a tudata. A 17 év alatt teljesen elgazosodott parlagon javítani volt az általok is osztott általános vágy, de a fennebbi nehézségek ennek szárnyát szegték, mert hozzájuk a szabadság visszaszerzése által fölserkent érzékenység demokrata köreiből, földosztó mozgalmaiban újak járultak.

Igaz, kedvezőtlen a második nemzedékünk szociális alkotási bilanca. De ezzel szemben ki kell emelni, hogy a szabad verseny és folyamányai kóros hatásának fokozódását megállította. Büntetés alá vette az uzsorát, megszorította az ipari szabadságot, eltemette az ősi örökjogunkat liberalizálni kész törvényjavaslatot.

Hogy az agrár, a paraszt, a középosztály, az örökjog körüli konzervatív mozgalmak pozitív alkotásokban nem végződtek, – Tisza István is 1887-ben a középosztály külön örökjoga mellett tör lándzsát, – annak az idegességnek, annak a félelemnek lehet tulajdonítani, mellyel a 67-es alapot körömszakadtig védeni kénytelen liberális párt minden mozgalmat nézett, mely erős falankszát megingatni alkalmas.

E mozgalmak pedig a bomlásra sok anyagot tartalmaztak, e szociális reformok tárgyi bonyolultsága s a mozgatóknak gyakran ellenzéki állása következtében.

Tulajdonképpen liberális hibáit a második liberális nemzedéknek Szekfü, elhagyva a konzervatív és liberális elvek szubjektív lelki alapokon kezdett magyarázatát, már nem a temperamentumban, a fantáziában látja. Azok közül, amiket főleg rovására szoktak írni, a házassági, az egyházpolitikai törvényeket nem is említi, csak a gazdasági szabadversenyt s az ennek nyomán támadt kapitalisztikus termelési rendszert, a zsidóság uralkodó tényezővé válását, szellemi életünknek elhanyagolását emeli ki. Ezeknél időz hosszabban s helyes megfigyeléseket is tesz.

Mégis, mivel a második nemzedék élete végén, a század végén, úgy találja, már előállott formailag és tartalmilag nemzeti életünknek az az állami és társadalmi alakulata, mely „puszta létezése által is kített bennünket a katasztrófa veszedelmének”, a dokumentációt kimerítőnek nehéz találni. Sőt soványnak kell azt mondanunk. Mert ha meglepő volt az első nemzedékről mondott ítélete, hogy az első nemzedék már „kétségtelenül magában horda a betegség csíráit” (14. 1.), melyek ^i Károlyi forradalomig vezettek, hogy újjászületésünknek negyvenes évekből „annyi gondolatból, akaraterőtől, tettvágytól, lelkes idealizmustól forró katlanából” (235. 1.) eredt mai katasztrófánk, nem kevésbé ilyen az a múlt század végén előállott alakulatról, ha az ítélet bizonyítási anyagát mérlegeljük.

Szekfünek szellemi életünkről adott képe erősen lapos, fakó, mellőzi a kiemelkedő, az örvendeztető pontokat. Ha nélkülözte is a század első felének lendületét az irodalom, a tudomány lelkes erőfeszítéssel, nagy lépést tett előre. A Kautz Gyula és Kóssa Gyula között 1905-ben folyt polémiából hüebb rajzot meríthetett volna. Schillert, Goethét és a többi német nagyságot is az 1871 előtti kor, mint a mienket az 1848 és 1867 előtti, szülte. A nagy politikai újjáalkotások a szellemi élettől is áldozatokat kívánnak, az alkotmányos szabadság a maga igényeivel és csábjaival zavarta az irodalmat, a tudományt.

Szellemi életünknek 1867-től 1900-ig terjedő korszakára Keleti Károly: *Hazánk és népe* egyik főforrása, mely 1871-ben jelenvén meg, csak a 70 előtti időkre szolgáltatott adatokat. A másik, Censor (Bekszics): *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk* 1884, egyenesen azt mondja: ... „kultúra terén azonban a nemzet óriásit haladt”, a régi Magyarországhoz képest. S midőn impulzív modorában nem tárgyilagosan, a nemzeti kongresszusokon való szereplésünket kicsinyli, bölcsészetünk és természettudományunk körében nagy szellemek hiányát panaszolja – mert hisz ekkor már megjelent Böhm K. „Az ember és világa”, Eötvös Loránd, kiről halála után a berlini tud. Akadémia részvétirata mondta, hogy nevét az aeonok nem fogják eltemetni,

oroszlánkörmeit láttatta már a fizikában s a nagy Bolyainak több elsőrendű követője tűnt föl, – végül is megállapítja, hogy tudományunk a 40-es évek óta haladt, de tekintélye fogyott. Ami pedig Censornak Szekfű által átvett, megdöbbenőnek jelzett statisztikáját a könyvek, honi és angol, francia kelendőségéről illeti, valamint az óhajokat, melyeket e részben kifejez, el lehet nézni egy agitatórius jellegű, jó-szándékú, anonim, aktuális politikai röpiratban, de nem lehet elfogadni a liberális irány történelmi mérlegének összeállításánál.

Képének részletezés nélküli nagy általánosságában itt is, másutt is, midőn irodalmi életünkről beszél, sok az elrajzolás, az elhamarkodásból eredő pontatlanság. Így azt találja» hogy az 1848 előtti rendi államban ki-ki saját érdeme szerint megtalálta méltánylását s a nagyjaival való kegyetlen bánásmód a tizenkilencedik század fordulója előtt nem is észlelhető, azután annál inkább, amit Széchenyi, Wesselényi, Görgey, Deák, Teleki László példáival vél igazolni. Ezek és sok más kisebb, abbamaradt energiák, passzív életre, nem egyszer halálra kárhozott emberek a hanyatló kornak, a tizenkilencedik század második felének specialitásai.

Valóban a pszichológiai történetírási módszer magasfokú szubjektivizmusai Deák az 1833-iki országgyűlésen mondta már: „Súlyos átok gyanánt nyomja nemzetünket a hajdankorból úgylátszik örökségül ránszállott irigy viszálykodásnak fojtó indulatja.” Pázmándi Horváth Endre még előbb: „Nemzetem átka, irigység! A megdölt magyaron meddig fog lenni hatalmad!”

E korbeli szellemi műveltségünk egészének hű rajzához Szekfűben még nincs meg a teljes, biztos tudás, bármily örvendetes is figyelme a nemzeti élet összes tényezői iránt és egy-egy részére a tájékozottság. Így esnek meg rajta merész hasonlatok és névhasználatok. Deáknak a nemzetiségi törvényben használt „politikai nemzet” kitételét az előző kor „natio hungarica”-jában véli föltalálni. Werbőczy nem ismer natio, csak „gens Hungaricá”-t, ebben aztán a populust és a plebszet. A politikai nemzetet valahogy ezzel a populussal lehetne ana-logizálni, „Hungária töt fantasque sinu suo fövet nationes” mondja Virozsil. (Jus publ. Spec. VI. 70. 1.) „Sünt verő nationes: Magyarai, Slavi, Germani, Valachi”, Itt azonban incolák-nak „ratione nationalitatis et linguae” elnevezéséről van szó. Kedvenc szava Szekfűnek a nagyérdemű állambölcsészünk, Kuncz Ignác forgalomba hozta „nemzetállam”. Kuncz nemzetállamának azonban semmi köze a nemzeti államhoz. Azt akarja körülbelül mondani, oly állam az, melyben az egész minden s az egyes semmi, nem azt, amit a nemzeti állam, hogy az egy külön géniuszú nemzetnek önmagát irányozó, kormányzó tevékenysége, állapota. Ha pedig Szekfű utóbbit akarja vele jelölni, nyelvileg hibás e szóhasználat. Nem beszélünk patriarcha-államról, ókor-államról, tulajdon-államról, patrimonium-államról, vallás- vagy isten-államról. Melléknévi, nem főnévi alakkal fejezzük ki a jelezni kívánt fogalmat. Ne szaporítsuk a rossz jogállamot – a jó jogi állam helyett – a hibás képzésű nemzetállammal.

Nemzeti katasztrófánkat tudós fölkészüléssel magyarázni kívánó iratban ily elszólások, nagyítások szellemi életünkre nézve a liberális elv hatásának erejét, gyöngeségét, kárhozatoságát eldönteni bizonyára nem alkalmasak, mikor a tudománynak, az irodalomnak kapcsolata a két iránnyal különben is a legbonyolultabb probléma.

Nem érdemes Szekfűnek a kapitalizmust kárhozottató fejtegetéseivel bővebben foglalkozni. Ennek meggyökerezésében látja a 67-től 1900-ig terjedő hanyatlásunk főokát. Világtörténeti kezdeteivel is foglalkozik, de abban az angolszász keresz-tyénségnek döntő szereplésére nem tér ki s egyoldalúan a zsidósággal hozza összeköttetésbe.

Nehéz bizonyára mindazoknak, akik 1848 előtt születtünk s egyetemi tanulmányainkat Széchenyi vegyesházassági gondolatának 65-től 67-ig húzódó küzdelmes megtestesítése idejében végeztük s annak érdekében Kossuthtól megróva, bal középi egyetemi hallgató társainkkal tüzes harcokat vívtunk, az innen kezdődő kort a hanyatlás korának visszaképzelnünk és a Szekfű szerint ugyancsak színleges, emelkedést a tőke nagyfokú igénybevétele nélkül elgondolni. Aki Magyarországot 67 előtt már mint fiatalember látta s 1900-ig benne élt, annak

a személyes szubjektív tapasztalatával szemben az utókor tárgyilagosabbnak mondott ítélete előtt meghajolni, akkora tárgyilagosságot kívánna, aminővel ember nem rendelkezik. A 30-as évek renaissance-ának folyama, 17 évi halotti csend után, mindenesetre káprázatos, tehát megtévesztésre alkalmas, de bizonyos, hogy kézzelfogható erővel tör elé. Akik a 67 előtti szegényes állapotokat már láttuk s a rákövetkezőkben meglett emberként forogtunk, csak nemremélt emelkedést láthattunk, – a nagy akadályok mellett is, melyek eléje gördültek s körülötte izgatták a lelkeket.

Jól tudom, ily argumentum ad hominem a történelem ítélőszékén nem lehet döntő, de a tárgyilagosságnak vélt bizonyításnak antikapitalisztikus érvelése sem lehet az, mert ki kellene mutatnia, hogy a megindult termelést szövetkezeti, állam-szocialisztikus vagy éppen genuin-szocialisztikus módszerekkel is lehetett volna kapitalisztikus eredményének fokáig, az utóbbival járó bajok, hibák nélkül, az egész világ kapitalisztikus légköréből kiemelkedve, elérni.

Szekfűnek a hanyatló kor második liberális nemzedékét illető vádjai között az egyetlen komoly, alapos az, mely szerint észre nem vette, mint emelkedik föl a zsidóság egész nemzeti életünkben, ennek állami, gazdasági, szellemi részében egyaránt uralkodóvá válható hatalommá.

Nem menteni akarom magunkat, hogy az izraeliták emancipációjával kapcsolatban a szükséges óvrendszabályokról megfeledkeztünk, midőn rámutatok, hogy az 1867-i zsidóemancipáció, a 48-i jogegyenlőségi szellemnek a Deák-párt részéről való elfogadása utáni időkben lehetetlenség volt a zsidóságnak a Bach-korszakban már elért társadalmi állását, így az ügyvédségre bocsátását 1852-ben, az iparra 1859-ben, az ingatlan birtok szerzésének jogát 1860-ban, az alkotmányos szabadság beköszöntése után későbbi törvényekkel megszorítani, vagy a felsőoktatási intézetekbe özőnlését, melyek előtte már a XVIII. század végén megnyíltak, korlátozni, vagy éppen a szellemi produkció, a saját teréről, ahol igazában nemzetrontó lett a szereplése, kizárni. E rendszabályok azonban az idegenből hozzánk telepedni akaró, a rég meghonosodott, jóérzésű zsidókra sem kívánatos bevándorlók elleni védekezésen túl nem igen mehettek volna. Ilyeneket a községi törvény tartalmazott is papíron, de ezeknek megvalósítása közigazgatásunk közönyén szenvedett hajótörést, hasonlóképen az italmérési régele kezelésében a szociális érzék teljes hiányán.

Előrelátásunk hiányát a zsidóság alapjellegetek föl nem ismerésében kell keresni, annak a ma is vitás kérdésnek megoldhatatlanságában, vallás vagy nemzetiség-e a zsidóság?

Nem vettük észre, hogy a zsidóságban élő negatív alapjelleg, az a tagadó, élcelő, kritikus, paradox, forradalmi természet, a kétezer év óta állami létre jutni nem bíró zsidó nemzeti sajátosságából fakad, mely tudatosan csak vallásában él ugyan, de mivel ez egykori állami létével szoros kapcsolatban áll, ennek emléke jellemét öntudatlanul is befolyásolja azokkal a nemzetekkel szemben, melyeknek állami léte van, melyek között elszórva él, de lelkileg is nemcsak külső habitusában, a zsidó állami lét hiánya miatt magát közöttük idegennek érzi.

A cionizmus, mely a kétezer éven át állam nélkül is fennmaradt s állandóan valami téren kitűnő Zsidó népben az önálló nemzeti lét után sóvárgás első jeleit adta, a második nemzedék letűntekor, a század végén lépett csak föl.

A harmadik nemzedék liberális elvének végzetes következményei Szekfű szerint: a magyarosítási láz, az imperialista föllobbanás, az állam közjogi formalizmusának imádása s a nemzeti erők ősforrásának, a társadalomnak elhanyagolása, mindennek az államtól-várása az öntevékenységek elfeledése mellett.

Megvoltak-e e végzetes eltévelyedések, a helytelen útirányok? amennyiben voltak, a liberális elv folyamatai-e? Csakugyan megvoltak, de éppen nem voltak a liberális irány önmaga választotta, hanem az ellenzék által reáknyszerített utak. mint a közjogi formalizmus, a magyarosítási lázban pedig a koalíció vezetett s Tiszát keményen támadta békülékeny irányáért a románokkal szemben.

Sőt a Szekfű-fölsorolta, mindjárt megállapítandó tévedéseken felül, volt a liberális iránynak egy nagy tévedése, melyet Szekfű elfeled, a választójog reformja ügyében, ahol nem ismerte föl a választójog kiterjesztésének a nemzet érdeke által kívánt szükségességét és a néhány százezer választó körüli különbözet miatt kiadta kezéből a hatalmat, konzervatívvá, túl-konzervatívvá lett, a nem is tiszta radikális reform irányában.. Ez elfeledkezést azonban liberális irányunk mérlegénél ki kell javítani, ha a két iránt Tartozik és Követel lapját állítjuk egybe, hogy a nemzeti élet mérlegében a végegyenlegre mindenik elvnek mekkora volt a hatása.

Csakugyan volt oktalán, célszerűtlen, mert lényegében csak tyúkszemtaposó, bosszantó, aztán mélyebben sértő, mert a vallástanításba, bár csak nyelvileg avatkozó magyarosítás. De ezzel a liberálisok a nemzetinek konzervatív elvét, nem a saját külön elvüket akarták szolgálni. Sőt hibájuk éppen abban állott, hogy a nemzetiben immanens embereinek inkább sajátos különösségére, nem pedig egyetemes magjára, az egyéni lélek általános értelmi, erkölcsi, vallási mélyítésére, szóval a belső lelki műveltségre fektették a súlyt. A magyar imperialista csatakiáltás a nagyérdemű Budapesti Hírlap eltévelyedése volt a költészet mezejére. Azt azonban jól tudta, ha Seilliére imperialista filozófiáját nem ismerte is, az angol-amerikai, francia uralmi törekvések praxisából, hogy nem a liberális elvvel fogja a Balkánt még pacifice sem penetrálni, hanem az uralomnak, ha nem is fegyveres, de más valamely konzervatív kényszerítő eszközével, gazdasági szerződéssel, odatelepedő hatalmas magyar bankfiókokkal.

Igaza van Szekfűnek, hogy az állami gerendázat, a közjogi állványok felé fordult a liberális harmadik nemzedék, csakhogy vele az egész nemzet figyelme is, mialatt élete főforrásáról, önmagának gazdasági, szellemi, erkölcsi, vallási erős megmunkálásáról megfeledkezett. Legfőbb okozója ennek az osztrák szövetség biztosítása volt. Sőt e közösügyes politikai harc: ihatása alatt azt hitte, hogy amazt a munkát is nem társadalmilag, hanem állami törvényekkel, a közkincstár eszközeivel, rendőrkapitányok és szolgabírók útján lehet végezni. Valóban új láz fogta el a nemzetet, az állami mindent jobban tudás hite, melyet a franciák étatisme-nek neveztek el, melyre, hála Isten, még nem bírtunk szót faragni. Csakhogy ez a betegség a konzervatív elv kinövése, a liberális elvnek pedig már halála, mely Eötvös klasszikus meghatározása szerint az államnak hatáskörét az egyéni szabadság védelmére szorítja. Kezdődött ez az eltérés a liberális iránytól a 67-i kiegyezés után, midőn a magyar ugar sok részében kellett ez elvvel ellenkező beavatkozás. Vita nélkül fenntartatott a magyar nyelv terjesztése tekintetében s az államosság jelszava csakhamar más tereken is népszerűvé vált és gyakorlatba vétetett.

Midőn Szekfűnek közéletünk közjogi bajaira vonatkozó állításait megerősítjük, aminthogy a harmadik nemzedék ideje -alatt annyiszor rámutattak az állam létérdeke körül folyó ennek 4iz úgynevezett közjogi küzdelemnek meddőségére s gazdasági, .szociális, szellemi tér felé orientálódás szükségességére, meg kell állapítanunk, hogy közjogi betegségünk különleges természetét nem ismeri föl. A baj némábból állott egyedül, hogy a nemzet a társadalmat elhanyagolta s gondját az állam alkotmányi szervezetére, a britt parlamentáris kormányzati sablonra, választójogra, a parlamenti eljárás szabályozására fordította. Mert hisz ezeknek köz-elfogadás alapján nyugvó rendje nélkül a nemzet akaratképtelen. Nem is volt a liberális irány vakságban arra nézve, hogy midőn a nemzet biztos akaraterő nélkül szűkölködve, cselekvésre is képtelen, ezáltal életbevágó szükségletei hatalmának forrásában, a társadalomban fedezetet nem találhatnak. De ha az abszolút kormányzásnak magyar szempontból végveszélyt jelentő, mert Ausztria túlsúlyától fenyegetett útjára lépni nem akart, – vagy Szekfű ezt helyesebbnek tartotta volna, az újabb leleplezések után is? – a nemzet akaratképességét kellett a parlament határozóképességével biztosítani. Vagyoni, szociális, értelmi, erkölcsi tekintetben meddő közjogi harcát tehát el nem kerülhette, ha utóbbi érdekei gondozására cselekvőképessé akart válni, ami pedig parlamentje akaratképessége nélkül nem lehetett. E közjogi asztma tovább

komplikálódott azután s a betegség abból állott, hogy a parlament e közjogi harcok hosszú évei alatt az értelmi meggyőzés komoly mezeje helyett, talmudi szörszálhasogatások, prókátort rabulisztika, előkelők politikai sportjának, végül az ökölatlélikának cirkuszává süllyedt. Nagy alkotmányi betegségünk keletkezési okára e tanulmány vége fog visszatérni.

Rá kell azonban még mutatnom az állami gerendázat, az állami állványokért a nemzet alkotmányos szabadsága és egyszerű léte szempontjából folytatott e küzdelemnek tisztán konzervatív jellegére. Mert miről volt szó? A nemzetnek parlamentje határozó erejében az obstrukciók megtámadta szabadságáról és egyenesen léte biztosításáról, melyet az Ausztriával való fejedelmi unióban és a német, illetőleg hármasszövetségben látott a nemzet zöme. E részben nem a vezető nemzedék, hanem az ellenzék volt betűszerint liberális, mely 20 egyén akaratának érvényesülését tűrte, vagy támogatta a parlament többsége ellen, mely 20 egyén a kapcsolatot Ausztriával lazítani vagy éppen felbontani akarta, amennyiben egy százados nemzetközi egésznek dezintegrációján dolgozott, nem törődve azzal, hogy a függetlenné, egészsé válandó rész, mint teljesen különálló államegyéniség az államok társaságában minő létfeltételek között folytatja majd életét.

Ennek a nemzetközi helyzetnek is tulajdoníthatni, hogy a nem állami, a szociális életre nézve a liberális iránynak nem támadt konzervatív komplementuma. Az eszméjéért önmagát fölládozó, ennek mártírjává lett, de igen szubjektív alapokhoz ragaszkodó Istóczy, a zsidók egyenjogúságának megszüntetését követelve, a néppárt a nemzet többségét tevő, ősi, kiválságos katolikus egyház zászlaját hordozva, nem boldogul halott helyes, szociális irányával. A német centrum a német nép kisebbségének volt a támadása a többség elnyomó egyházpolitikája ellen, ezért boldogulhatott a liberális elvekre alapított német alkotmányos életben, – jóllehet vallási, tehát felekezeti megoszlást szülhető alapra helyezkedett.

Ily konzervatív alap a nagybirtokban kínálkozott volna, ha ez az alsóbb agrárretekkel érdekszolidaritását megérezve, a szövetkezetek mellett birtokreform terére is lép s a kivándorlást, a paraszt-szocializmus hangulatának erősödését alkotó szociális munkával megakasztja és a második nemzedék alatt megindított munkáját abba nem hagyja.

Az egyházpolitikai törvények kiinduló pontjai lehettek volna a néppárt helyett keresztényszociális párt alakulásának, mely az ipari munkásság ügyét fölkarolja.

Ugyanez a reform lehetett volna indoka a világi katolikusok bevonulásának az egyház világi ügyeinek kormányzatába s vele az egyház erősítésének, – nemcsak a radikálisok laicizáló törekvése, – de a liberális iránynak az egyén polgári és politikai jogainak a vallástól való függetlenítéséből, az egyéni lelkiismereti szabadságból, egyéni felekezetenküliségből származható veszélyei ellen. Ily alakulat konzervatív erőt jelentett volna a radikalizmus ellen, de a liberális erő ellen is, amennyiben ez csak az állami életre (pro foro externo) követeli elvei hatályát, az egyházi élet terén ellenben biztosítja a hívőt, hogy itt teljesen vallása szerint élje le életét. Mert a liberális irány az államot és egyházat, mint koordinált szuverén világot fogadja el, az elsőt a külső cselekedetekre, a másikat a cselekedetek legbelsőbb motívumaira is. A nemzet egészében az így, a liberális elv szerint alakult egyház nagy konzervatív, az egyeseket egybekapcsoló erővé válik, míg a radikáliselv ellenben legyöngíteni, ha lehet megsemmisíteni törekszik az egyesek lelkiismeretét, hitét kényszerítő laikus rendszabályai által.

Szekfü elhamarkodott mondásai között kiemelkedik az az állítása, hogy az egyházpolitikai törvények után az egyedül helyes pártalakulás a konzervatív és radikális lett volna. Mer-e kettő úgy áll egymáshoz, mint egymást kiirtani akaró ellenség, mint teszem 67 és 48, mint kuruc és labanc, mint polgára és bolsevista, holott konzervatív és liberális a történelem színpadán egymás mellett, egymást felváltva bírták a nemzeteket szolgálni, mert nem álltak kizáró ellentétben, így állnak Széchenyi konzervatív reformer gondolatában is.

Egyházi viszonyaink között csak két megoldás kínálkozott: fenntartani sokféle egyházi házasságjogi rendszerünket, a valláscserélésnek indirekt állami kényszerével, a családi állapot

frivol megingatásával, a másik a kötelező polgári házasság, az egyház pro foro interno hatalmának érintetlen-hagyásával. A harmadik nálunk lehetetlen megoldás, a fakultatív polgári házasság, hogy az osztrák Nothehe-ről ne is szóljunk, mint a

vallástalanságra egyenesen fölhívó állami intézményről, csak olyan államban lehetséges, ahol, mint Angliában, egyetlen törvényes egyház van, a protestáns püspöki szervezetű államegyház, melyhez jog szerint minden angol tartozik, tényleg bármilyen vallású legyen és amely előtt köthet egyedül egyházi házasságot polgári joghatállyal. Miként szabadul a tényleg nem anglikán vallású angol e kényszer alól? Azáltal, ha a népszámláló anyakönyvi hivatal előtt, illetőleg ennek engedelmével köt házasságot, melynek egyedül van az anglikán pap előtt kötötté mellett polgári érvényessége, a nem anglikán vallású felek papjáéknak nincs. Ily egyetlen törvényes, mint az angolok a magukét hívják, alkotmányos egyház (established by law) nálunk már 1790 óta nincs. A polgári házasság életbeléptetésének időbeli előbbretétele e közigazgatás reformjáénál súlyos kifogás alá esik. Miért is történt? A 67-i kiegyezést, e nagy konzervatív érdeket egyedül biztosító szabadelvű párt megmentése érdekében, mely a védtörvény, a közigazgatási javaslat körül erős kudarcot vallott.

Ha a polgári házasság létesítése, a lelkiismereti szabadság végkövetkezményének, a felekezetenélküliségnek lehetővé tétele után a liberális párt az állam viszonyát a katolikus egyházhoz és a bevett egyházakhoz egyéb tekintetben is megváltoztatja, radikálisnak lehetne nevezni egyházpolitikáját. Mivel azonban helyüket az állam alkotmányában meghagyja, vagyonukban megvédi, sőt őket az államkinestárból segíyezi, közigazgatási hatalmával támogatja, nem vallási tanintézeteket az államiakkal egyenjogúsítja, távol áll az a radikalizmustól s ha egyházpolitikája nem nyugszik is a keresztyén hiten, mint az angolé, mert az áttérés, a felekezetenélküliségben kifejezett elve mást mutat, az egyéni lelkiismeret, meggyőződésének emberi szempontból mégis nagy erkölcsi értéke előtti meghajlás rejlik az általános vallásszabadságon túl, az egyéni lelkiismeret hitkényszer alól való mentességének elismerésében.

Legjobban bizonyítja e törvényhozásnak nemcsak nem radikális, még kevésbé keresztyénellenes, sőt az állam keresztyén jellegének megóvását célzó irányát a bevett keresztyén egyházakkal szemben elfoglalt, fennebb kiemelt álláspontja. Az egyest erkölcsi okból nem köti hitkényszerrel bevett egyházához, de ez egyházakat mindenképpen védi, erősíti, magáénak, saját célja részének tekinti. E törvényhozás az általános vallásszabadság, sőt a felekezetenélküliség lehetőségének szentesítése ellenére is, az egyházak irányában tanúsított magatartása által konzervatívvá lesz, távol áll attól a radikális iránytól, mely már Deák hatyúdalában, 1873-ban, ugyan még homályosan, megcsendült.

Talán nyitott ajtót döngettem Szekfü könyvének alaptételét cáfolva, hogy a XIX. századi újjászületésünk óta lefolyt korunk a hanyatlás kora volt.

Kényszerítve voltam erre is, mivel e hanyatlás okát a liberális irányban találta, mely a kor alapiránya volt,

Tévedésének forrását a liberális és konzervatív elv mibenlétéről alkotott fogalmában vélvén föltalálni, az ő, egyébként nagyon elterjedt populáris, hogy ne mondjam, vulgáris fogalmával kénytelen voltam mást szembeállítani.

Sikerült-e ezzel majdnem egy százados történetünk jelenségeit kielégítőbben magyaráznom, a harmadik nemzedék alatti hanyatlásunk, katasztrófánk okozásának vádja alól a liberális irányt fölmentenem, az olvasó döntse el.

Mielőtt végszavamra áttérnék, lehetetlen abbéli meggyőződésemet ki nem fejezni, hogy bármennyire át legyen is hatva az egyéniség, a liberális elv szűkebb körre vonulásának s a konzervatív elv terjedésének tudatától a jövőben, legyen ez a szövetkezés, a testületi szakszervezkedés, az állami beavatkozás javára, az egyéniség liberális örök elvét csak a keresztyén civilizációt megdöntő káosz romjai fognak egyidőre eltemetni, amelybe azonban a konzervatív elv is belepusztul, mini az emberi életnek szintén abszolút pólusa.

Továbbá meg kell állapítanom fejtegetéseim eredményeként, hogy a liberális irány e korszak alatt, mint erre ismételve rámutattam, a konzervatív elv követelményeinek is védőjévé vált sok irányban, mert a nemzeti lét e második, nagy, koncentráció erejének, a kuruc 48-as és a labanc 67-es élethalál harcban, más forrás kivülről hiányzott. Ennélfogva hanyatlásunk, katasztrófánk okául odaállítani mind a fogalmi logikával, mind a történelem okozati láncolatával ellenkezik.

Nem célja e soroknak katasztrófánk okainak pragmatikus vizsgálata. De az egykori okra rámutatni éppen Szekfű könyvének vádja utal. A liberális iránynak alaptévedését. Tisza István tragikumának okát abban látja, hogy az állammal, a parlamenttel akarta a nemzetet megmenteni s nem gondolt ennek gazdasági, szellemi társadalmával. Fennebb előkerült már e vád s ellene a kifogás. A társadalom soha sem mentett meg nemzetet, ehhez állam is kell s ebből legalább is hadsereg, minőt a forradalmi francia társadalomnak rögtön hevenyészett Carnot, de meg fejedelem, legyen az akár egy ember, mint Cromwell vagy Bonaparte, akár három, mint a francia konzulok, akár öt, mint a direktorok és közigazgatás, melyet katonásan beállított Bonaparte.

Ha szimptomatikus álláspontokról nézzük a közjogi gerendázatunk körüli küzdelmeinket, könnyű az erre fordított áldozatokat kárba vesztetteknek tekinteni. De mivel e gerendázat, mint az ember testéhez ennek csontállománya, a nemzet teljes életképességéhez szükséges, hiábavaló a csontképződés biztosítására fordított áldozatokat elítélni.

A dolog lényegéig hatolva, sajnos, azonban arra az eredményre kell jutnunk, hogy államunk e jogi gerendázatában, a nemzettest, a *Sacrae Coronae corpus*-ának csontvázában az arányok, a szilárdság, a fölé- és alárendelés, az alkalmazkodás szempontjából a legnagyobb hiányok vannak, melyek a szent-korona egész testét könnyen tétlenségre kárhoztatják, ingadozó, bizonytalan járásúvá, az egészet akció-képtelenné teszik, a testben rejlő, parancsolni akaró léleknek a csontvázrészek nem engedelmessé válnak, minélfogva nincs meg e jogi gerendázat legmagasabb, törvényi s alantasabb hatósági traktusa előtt a szükséges hódolat, tisztelet a szent-korona egyes tagjaiban sem.

Az országoló nemzettest erejének, tekintélyének ily fogyatékosága természetesen átszármazik a földművelő, iparos kereskedő, szellemi munkát végző nemzettestre, vagyis a nemzet társadalmára.

A tekintély, a felsőbbség és alárendeltség elvének a harmadik nemzedék alatt legmélyebbre süllyedése volt véleményem szerint katasztrófánk szégyenletességének egyik igen lényeges oka. Nem az volt a főhiba és baj, hogy mindenekelőtt az állami gerendázat legnélkülözhetetlenebb részét, a parlamentet és a hadsereget úgy ahogy akcióképessé akarta tenni e nemzedék, – készen volt az elintézésre a közigazgatási, a társadalomra éppen legfőbb fontosságú polgári törvénykönyvi javaslat is, – hanem az, hogy állami alkotmányrendszerünk néhány főelvének ellentétes voltáról, tarthatatlanságáról nem volt a közvélemény meggyőződve, ezekre nézve liberálisok és ellenzékiek árnyalatokban, fokozatban különböztek csak.

Értem ez elvek alatt azokat, melyek alkotmányunknak alapjellegét megadják. Ezt pedig abban találok, hogy nem gondoskodik egyformán az államhatalom erejének gyakorlásáról és visszaéléseinek meggátolásáról, sőt az elsőnek kárával utat nyit nem jogos akadályok támasztására, mit úgy is fejezhetünk ki, hogy az államhatalom erősítése helyett, ellene ok nélkül is biztosítékokat, garanciákat állít. Az alkotmánynak „kézi vagy jelzálogi” biztosítása tekintetében a pártok között az ellentétek nem voltak mélyrehatóak. Mindenki elsősorban biztosítékokat, azaz külső akadályokat keresett a hatalom visszaélései ellen.

Ez alapjelleg oka egyrészt alkotmányunk középkorias hagyományaiban, másrészt az unióban rejlik, mely egy más állam hatalmas fejedelmét emelte kisebb erejű országunk fejedelmi székébe is, ami természetesen vezetett az idegen állami érdekek behatása elleni védekezésre, akadályok, garanciák keresésére, az államnak tisztán jogi, szinte magánjogi

alakulat gyanánt való kezelésére, holott annak legmagasabb szférájában, midőn külügyekben állást foglal, vagy belügyekben törvényt alkot, háttérbe szorul jogi oldala s orientálódásában legfőképpen csak az erkölcs által korlátozott létérdekei vezetik.

Az aranybulla ellenállási záradékát két századdal ezelőtt eltöröltük, szelleme azonban nem veszett ki alkotmányunkból. A nemzetet, mint a szent-korona fejében és tagjaiban élő egységes testet állandóan használtuk közjogi formulának, sőt Hajnik Imre óta egyenesen államunk jogi mivoltának jelzésére, ami azonban főleg az előbbi századokban nem akadályozott meg, de legutóbbi időkben sem, hogy a szent-korona testének feje és tagjai egymással, mint az állami egységig el nem jutott középkori királyok a rendekkel, szerződést kötőnek tekintessenek, ami nyilván fejedelmi uniónk miatt történt. A szerződések a törvények közjogi ereje tekintetében a tarthatatlan álláspontok mindegyik oldalán előfordulnak.

48-i alkotmányreformunk nem szakított a múlttal, de annak alkotmányilag leglényegesebb recipiált elemeit nem olvasztotta egybe a régiekkel, így ezek elvei átjöttek új adótörvényhozási és költségvetési jogunkba, hasonlóképpen megmaradt a felelős kormányrendszerben a törvényhatóságok homályos, alkotmányvédő hivatása,

Valóságos közjogi káosz szakadt mindezek folytán ránk, ebből a törvénytiszteletnek, a tekintélynek hiánya, az ellenállás szelleme a parlamenttől lefelé. A nemzet a maga életét legfőbb csúcsain, a törvények megszabta utak helyett a paktumok rejtekein keresztül bírta csak folytatni és mint már 1913-ban megírtam (Bud. Szemle 153. köt. 49-74. 1.) hűdésszerű állapotba, genyverőségbe esett, melyből a világháború riadója szinte csodaszerűen galvanizálta életre.

Az ellenállás középkori elve alapján tagadta meg az ellenzék a törvényes úton létrejött delegációkban a részvételt egy emberöltőn át, erősen megingatva ezzel a törvény szentségének erejét.

Az obstrukciók a törvényhozó test tekintélyét rontották le, a rendes, törvényes költségvetés nélküli állapot lehetősége az alkotmány komolyságában való hitet. A törvényhatóságok a törvény konkrét végrehajtóiból, az államnak és társadalomnak szükségleteit fedező javak kiszolgáltatóiból, adminisztratívóiból, közigazgatásból fölemelkedtek az alkotmány védbástyáivá, a felelős kormány törvényes rendszerében is, mellyel, őket sem az 1870-i, sem az 1876-i törvények, sem a gyakorlat nem hozta összhangba, mint a 48-i 16. törvénycikk is szükségesnek látta.

A nemzet hétköznapi életének, éjjel-nappal dolgozó, legfontosabb szerve a közigazgatás, amelyen fordul meg, lesz-e törvénybeli papirosakaratóból valóság, eredmény az ország minden zugában? 1870-ben megkísérelt első, 1886-i második, 1891-ben avortait harmadik rendezése óta egy állandó kérdőjel maradt. Alkotmánybástyái magas és közönséges szükségleteket kielégíteni tartozó egyszerű hivatása közt ingadozva, a magas napi politikába, alkotmányvédő hatásköre által, már beállítva, az államnak az egyesekig országszerte elnyúló e keze ekként a tekintély-, a törvénytiszteletnek, a fegyelemnek érzetét, minden alkotmánynak éltető lelkét, éppen úgy nem terjesztette, erősítette, amint nem az akadémiai jogvitákba, vagy atlétái harcokba tévedt, határozni nem bíró parlamentje.

Végösszeomlásunkban bizonyosan jelentékeny része volt a közszellem e tekintélyellenes irányának, melyet meg alkotmányunk garanciális elemeinek túltengése, középkori és modern elveinek összhangtalansága. alkotmányos felfogásunk ebből eredt éles ellentétei 1861 óta érleltek. Nem a hazatérő katonaság, nem a szociális csoport, nem a fővárosi mob varázsütésére omlott össze közrendünk. Összeomlott, mert legfőbb elveit, legfőbb tényezőit, főnállásának, erejének e pilléreit nem tartotta föltétlen, egységes nemzeti meggyőződés s nem vette körül a sérthetetlen szentség nimbuszával.

A főrendiházi reformjavaslat⁵⁶

Nincs az alkotmánynak még egy oly oldala, mely iránt a nézeteltérés nagyobb, a megegyezés nehezebb lenne, mint a törvényhozó test két részére nézve.

A kormányjavaslat azonban nem veti föl elvileg a második kamara ügyét. Ennélfogva a nehézség, a kontroverzia csak a részletekre nézve támad. Rendelkezéseivel a jogfolytonosság alapjára helyezkedve iparkodik a nagy lelki átalakulással, melyen 1918 óta keresztül mentünk, az országgyűlés két házát összhangba hozni. Nem foglalkozom a javaslat mögött fekvő izgató kérdéssel, vajjon az alkotmány nemismerte nemzetgyűlés reformálhatja-e annak egyik lényeges intézményét, a főrendiházat?

A javaslat beillesztésének mikéntje alkotmányunkba messze vinne. A jog világa s a tények birodalma az emberi élet folyásában nem esnek össze. Szomorú tapasztalásból tudjuk, mint állott vissza és alakult át egyben magánjogung 1861-ben extra-konstitucionális úton. Ha a tiszta jogfolytonosság alapjára állunk, tiltakozni lehetne csak annak tárgyalása ellen. A tényleges helyzet ereje helyesebbnek láttatja ily merev álláspont elejtését. Szorítkozom ennélfogva a javaslat tartalmára, rendelkezéseinek törvényes alkotmányunk elveivel való belső összhangja, valamint a kielégítésre váró társadalmi igények s a nemzeti lét követelményeinek megfelelő egyensúlyozása szempontjából, mellőzöm ellenben a reformnak a jogfolytonosság formai oldaláról való megengedhetőségét.

Az általános szavazat jognak lényegében vissza nem estinálható rendszere, vagy ha ez lehetséges lenne is, egy messze kiterjesztett választótestület mellett a főrendiházat törvényes alakjában megtartani nyilván nem lehetne, mert súlypontja az örökös, nagyvagyonú főnemességen nyugszik, melyet az egyházi és világi főhivatalok, illetőleg méltóságok viselői s a főbb élethivatások köréből élethossziglan kinevezett 50 tag csak kiegészítettek.

Amidőn a képviselőházban a nemzet összes felnőttjei, legalább is ezek zöme s ennekfolytán alsóbb osztályai jutnak döntő szóhoz, gondolható-e, hogy az örökösjogú, magas vagyoni cenzusú főnemesség lenne a nemzetnek az az eleme, mely ez osztályokkal legbiztosabban fog a nemzet java tekintetében megegyezésre jutni tudni. A forradalom előtti Magyarországon, midőn annak 4 millió felnőtt polgára közül 1 millió volt választó, képviselőházában a középosztály bírta a hatalmat, e főrendiház nem állott vele kirívó ellentétben, annálfogva sem, mert a képviselőház vezetői a főrendek köréből kerültek. Ha csak 1918-i választótörvényünk alapjára helyezkedünk is, még inkább, ha a nemzetgyűlését vesszük, ezt már ki mondaná? Az események következtében a főrendiháznak természetzerűleg át kell alakulnia s a kormányjavaslat ez átalakítást kíséri meg, a nélkül, hogy a főnemességet, mint a haza védelmére, állami és társadalmi vezető állásokon századokon át fölhasznált, szoktatott élethivatást a nemzet törvényhozó tanácsából kizárta volna. Csak kizárólagosságát, túlnyomóságát veszi el, de azt a testületi közszellemet, mely a fő-nemességben százados közéleti tevékenység, előjogait kísérő kötelességérzet, külön érdekének a nemzet érdekével szoros kapcsolata neveltek, érleltek, azt a súlyt és nyomatékot, melyet neki társadalmi függetlensége, családi hagyományainak a nemzet élelével egybefonódása kölcsönöz, a nemzet jövő életében is hasznosítani akarja.

A vagyoni cenzus elvét kül- és belhelyzetünk demokratikus átalakulása kizárván, fel kellett áldoznia ugyan ennélfogva az örökös főrendiség függetlenségének másik alapját is, a jogosultságnak egyedül a nemesi leszármazásból való keletkezését, annak önjogú jellegét, mert az összes, több száz főrendi család nagykorú tagjainak törvényhozói egyesült működése már technikailag ki van zárva. Az önjogánál fogva törvényhozói hatalomban részes főrendinek helyére az összes főrendiek szavazata által választandó – a tervezet szerint – mintegy 57 főrendi lép.

⁵⁶ Jogállam. XX. évf. 7. f.

Nehogy azonban a választás a főrendi tagok egyéni függetlenségét egészen lerontsa s nehogy a választótestület többségének az ellenkező irányú kisebbséget a törvényhozói tevékenységből teljesen kizárnia lehessen, a javaslat az örökös főrendek választását az arányos választási mód szerint rendeli el, amely lehetővé teszi a kisebbségnek is, hogy tagjai számarányában küldhessen tagokat a házba.

A választási elvnek az örökös jogú tagokra alkalmazása ugyan erősen támadja az örökös főrendűnek értékét a nemzet törvényhozására nézve. Id. gr. Andrássy Gyula mondotta az 1885 i. törvénytervezéseknél, hogy „a választási elvnek az örökös jogúhoz kapcsolása, ezt gyökerében megtámadja, mert lerontaná az örökösödés eszméjét, melyben pedig különös előnye van.” Mialatt az önjogúságot értette, melyet sem királyi kegy, sem választótestület akarata nem ad, hanem mindezeknél nagyobb hatalom, az életadó Isten. Az arányos választási mód mégis enyhíti a választási elvnek az örökösödésből folyó önjogúságra, függetlenségre gyakorolt romboló erejét.

Legjobban meg fog ütközni az intellektuális megfontolásokra egyedül súlyt helyező racionalisztikus gondolkodás az örökösödés ösztönszerű elvének ily szerényméretű magatartásán is. Rá fog mutatni az örökös főrend egyes tagjainak gyarlóságára, a jogegyenlőségnek kiáltó sérelmére. Mert nem látja, nem érzi, hogy a főrend testületi lelkülete elől nehéz, ha akarna is, az egyes tagnak menekülni, hogy abban, mint egészben, egyesek különös személyes értéke vagy érdeme nélkül, egyes tagnak nyilvánvaló gyarlósága mellett sajátos erkölcsi és értelmi erő él, hogy a származásnak helyettesíthetetlen minőségében a törtető falanxa ellen erős gát rejlik, hogy ezeknek a főrendben ható erőnek külön csoportban biztosított érvényesülését a törvényhozásban a nemzet kára nélkül mellőzni, a benne rejlő gátat lerombolni nem lehet.

Az örökös főrend törvényhozói részvétele az ország törvényhozó gyűlésében lélektani kapcsolatban áll a magyar királyi hatalom örökös voltával s hasonló, látszólag irracionális érzelmi erőkre támaszkodik, melyek értelmi igazolásukat az alkotmányos főtényezők sima, súrlódás nélküli együttműködésének racionális követelményében találják. Akikre külföldi analógiáknak súlya van, szabadjon említeni, hogy a reform előtt álló angol lordok házában sincs a születési jogcím teljes mellőzése tervbe véve, a spanyol felsőházban pedig a reform után is megmaradt a grandok születéséhez kötött törvényhozói joga.

Helytelen volna az örökös főrendeknek a javaslat fenntartott jogát, csupán mint osztályérdekeik védő eszközét, mint közjogi birtokállományunk tiszteletbentartását értékelni. Nagy nemzeti érdekek fűződnek ahhoz, hogy a főnemesség, a főrend, a törvényhozás részese legyen.

A közrend középosztályára nélkülözhetetlen az örökös főrend törvényhozói részese, ám a középosztály érvényesülése meg az egész nemzetére. A nemzetnek mint egésznek és egyes tagjainak is a sorsa egészen, mondhatni kizárólag, nem lehet kisiparos, kispap, iparos és földműves elemeinek mentalitására, értelmi látókörére, érzelmi világára, erkölcsi erejére bízva.

Amily lényegesek és nélkülözhetetlenek is a nemzet egészének java biztosítására ez elemek erői s ezek alkotmányos érvényrejutása, melyet a képviselőválasztási legszélesebb szavazati jog biztosít, nem lehet őket a legdemokratikusabb nézőpontból tekintve is, a nagy nemzeti összesség minden részének megvalósítására, a nemzeti lét úgy változhatlan állandó, mint újból támadó és változó, hétköznapi, alsóbb, kézzelfogható és felsőbb, rendkívüli, eszményibb követelményeinek megértésére és átérzésére elegendőnek találni.

A középosztály egymagában, a nélkül, hogy az örökös főrend törvényhozói erejére is támaszkodhatnék, nem képes utóbbi feladatra.

A földbirtokos, iparos, kereskedő, intellektuális foglalkozásúak középvagyonú, illetőleg jövedelmű osztálya ugyanis alkotó elemeinek értelmi, érzelmi, erkölcsi nagy iránykülönbségeit, hagyományaik és jövő céljaik ellentéteit nem egyenlítette ki a korszak,

mely az alkotmánynak válpontját alkotó 1848 óta lefolyt.

Ennélfogva a középosztályt, abba beleértve a régi birtokos nemességet, a közhivatali és magántisztviselői, valamint a szabad, értelmiségi pályákon működő intelligenciái és beleértve annak mindenütt a világon gerincét, alapját tevő: mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzbeli vagyonából, ennek gyümölcsöztetéséből élő jómódú polgárságát, mely az előbbi elemektől sok kapcsolata ellenére, nálunk, főképp vallási különbségeknél fogva külön tömböt alkot, a nemzetnek ezt a középosztályát elvont gyűjtő névnél, statisztikai címeznél egyébnek nem tekinthetem.

Nemcsak legjobban leromlott osztálya a nemzetnek, de legfőképpen hiányzik elemeiben az osztálytagozatnak összekötő kapcsa, az osztályérdek közösségének s a hozzáfűződő kellő osztálykötelességnek egységes tudata, a szép ízlésnek, az erkölcsnek közös érzése, az életmód hasonlósága, az egységes föllépés, az egyetemes nemzeti, mint a különös osztálykövetelmények tekintetében.

Pedig a nemzeti kultúra magasabb tájain, – értve a kultúra alatt nemcsak az irodalom, a művészet, a tudomány eredményeit, hanem a gazdasági értelmiség, arravalóság, a politikai és szociális erkölcsi kötelességteljesítés, a benső vallásosság erejét, – csak akkor remélhetünk sikert, ha a középosztály bír egyensúlyozó erejével föl és le irányt adni, vagy legalább gátat vetni.

A főrenddel e magasabb kulturális célokon kívül gazdasági érdekek is összekötik s konszolidációjának elérésében hátvédet inkább ettől, mint az alsóbbrendűektől remélhet, amint viszont azok társadalmi állásának biztossága, hatékonysága konszolidált, nemzeti hivatását megértő és szolgáló középosztályon nyugszik.

Híven kiinduló pontjához az örökös főrendeken kívül megtartja a javaslat a zászlósurak rendjét, akik javarészt a jövőben is a főrendek sorából fognak tényleg kikerülni.

Hasonlóképpen megtartja a koronaörököt, a két legfőbb bíróság elnökeit és alelnökeit, a budapesti kir. tábla elnökét s fölveszi a koronaügyészt.

A bevett vallásoknak nem származásuknál fogva főrendi tagságot élvező nagyjai, kiknek székhelye Magyarország meg nem szállott területén van, megmaradnak a főrendiházban, úgyszintén a kiválóan érdemes állampolgárok közül élethossziglan kinevezettek, akiknek száma jövőre 25-ben állapítatik meg.

E régi elemek mellé az örökös jogú főrendek jogának és számának gyökeres módosítása mellett két új elemet állít be a javaslat a felsőházba.

Az egyik elemet a különböző élethivatások főcsoportjai, a másikat a megyei és városi törvényhatóságok bizottságai fogják választani.

Midőn a javaslat a fő élethivatásoknak nyit utat az országgyűlésbe, alkotmányunk kialakulásának nyomdokán jár, számolva társadalmunknak háromszáz év óta beállott evolúciójával. Ez élethivatások a mezőgazdasági, a kereskedelmi és ipari, ügyvédi kamarák, a M. T. Akadémia, az egyetemek és főiskolák cége alatt csoportosíttatnak.

Országgyűlésünk 1608-tól 1818-ig, az akkori fő élethivatásainkból tevődött egybe. A papi, a világi (nemesi), a polgári, a kormányzati (országos főhivatalok, megyei főispánok, kir. tábla) hivatások voltak az akkori rendekbe összefoglalva.

Háromszáz év alatt azonban a korszak kezdetén meg volt és jogilag elismert hivatásokhoz, a rendekhez újak járulék. Az előbb számba sem vett, rendnek el sem ismert – pedig a nemzetet táplálta, fegyverrel védte, – földmívelő parasztság a múlt század közepe óta, a gyári munkásság annak vége óta mint szabad főhivatási csoportok sorakoztak a társadalomban a régiek mellé. A szabad, szellemi szakok, pályák munkásai is megszorodva a XIX. század folyamán testületi, szakonkinti szervezetek által kapcsolódtak a többi hivatási szakcsoportokhoz a nemzet sokféle szükségletének kielégítésére. A nemzet 48 előtti kiváltságos rendéinek szűk köre a nemzet új életében ki fog szélesedni a munkájuk, szakuk, vagyoni helyzetük, életmódjuk által természetes érdekcsoportokra vált s ez érdekekkel

kapcsolatos köteleességek alatt állóknak tekintett újkori rendeknek a nemzet összes polgárait a jogegyenlőség főelvével összekapcsoló köreire. A főrendiház a jövőre a rendek háza lesz.

Ne ijedjünk meg a rendek szótól. Nem akarja a javaslat általuk se a 48 előtti kiváltságos rendeket, se a szocialisták és szindikalisták szakszervezeteit életre kelteni.

A hivatási, ha tetszik, érdekcsoportoknak ez a föllépése az alkotmányban természetes folyamánya, reakciója az általános szavazati jog egalizáló hatásának s a társadalom összetételében elhelyezkedő sokféle változatos erő hasznosítása a törvényhozás helyes működése érdekében. Amit az általános szavazati jog bajaival küzdő nemzetek „az általános szavazati jog szervezésének szükségessége” szó alatt emlegetnek, azt célozza a javaslat a hivatások választott küldötteivel, akiknek előfutárai voltak az élethossziglan kinevezett tagok, még régibb előfutárai voltak a nagybirtokos főnemesek, s a legrégebbiek az egyházi-rend nagyjai.

Miként fog a hivatási csoportok hatása mutatkozni? Mindegyik hivatási csoport természetesen először is az illető hivatásnak élők létfenntartása biztosításán, munkája értékének a másrendű munkát végzők részéről való elismertetésén dolgozik. A hivatási csoportok ebből a szempontból érdekcsoportok. A javaslatnak az élethivatásokat, rendeket életre keltő rendelkezéseit szeretik ennél fogva az érdekképviselő nevével jelölni. Ebből a szempontból az helyes is. Régi mondás, hogy a pap az oltárból, az orvos a pácienseiből, a mezőgazda az iparosokból, kereskedőkből, a szellemi munkásokból él. De van e szakoknak, hivatásoknak tárgyilagosa nemzeti oldala is. Nemzeti érdek, hogy minden életszükséglet fedezetre találjon s ennél fogva válik szükségessé az élethivatásoknak, nemcsak az osztályoknak találkozása a törvényhozó testben. Mert az osztályok a vagyon nagysági különbsége szerint képződnek. A szocialista tan e tekintetben megdönthetetlen. A hivatások, a munka különbségei a vagyonon kívül más befolyások alatt is állanak. A hivatásokban, a munkanemekben érzelmek, esztétikai, erkölcsi szociális, igazságossági értékelések is szóhoz jutnak a vagyoni hasznosság mellett. Ezeknek, mint a nemzeti szükséglet nélkülözhetetlen eszközeinek nyit utat a hivatások részesedése a törvényhozásban avégből, hogy ott mindegyik a maga teljesítményének tárgyi értékét összemérje a többiekével, valamint a tiszta gazdasági, vagyoni szükségletekkel.

Ennél fogva nem szabad, hogy a hivatások küldöttei magukat csoportérdekeik ügynökeinek tekintsék. Csak az ország egyetemes érdekének lehetnek képviselői s annak szempontjából lehetnek különérdekeiknek is szószólói, ha arra szükség van. Van-e ily politikai erény hivatási csoportjainkban? a jövő fogja mutatni. Valamint a főrendiház egyházi és világi örökös, főrendéit nem egyoldalú egyházi, vagyoni érdekek ügynökeinek tekintette az alkotmányos gyakorlat, névszerint ha ilyenekként akartak ott hatni s óvásaikkal a ház határozatait nosztrifikálni, ez óváásokat, mint semmiséket el nem fogadta, azon-képen csak mint nemzetképviselők fognak a hivatások, szakok szervezetei, testületei által küldöttek hasznos munkát végezni.

Egyébként, amint már jeleztem, a hivatások testületi érdekei is elismerésre találhatnak, amennyiben nemzeti tárgyilagosa szükségességük begyőzetett, a felsőházban képviselőre jutó más országos érdekek részéről jövő támogatás által.

Bármint váljanak be az új felsőház hivatásonként választandó tagjai, a háznak ily kiegészítése reám elkerülhetlennek látszik képviselőházunk valószínű jövő alakulását tekintve. Az általános vagy igen széles választójog alapján alakuló ház, minálunk, társadalmunk összetétele következtében különösen kedvezni fog egy osztály, a nemzet számszerű többségét egyesítő osztály uralmának. Szükséges tehát a másik háznak oly összetétele, mely lehetővé tegye az élethivatási csoportok, szakok útján, hogy az összes osztálybeliek szava hallható legyen. E részben a javaslat bővítésre szorul a csoportok és küldötteik száma tekintetében.

Jövő törvényhozásunk összetétele, akár szívesen látjuk, akár nem, inkább vissza fogja

tükrözni osztály- és hivatási, régi nevén rendi tagozatainkat, mint az eddigi. És a nemzet az országgyűlésen kívül, társadalmában, osztály és hivatási keretek közt, a nemzet tárgyilagos nagy érdekcsoportjai szerint fog pártokká alakulni.

Ebben a múlthoz képest csak előnyt látok, midőn kizárólag a nagy nemzeti cél felől alkotott vélemények, függetlenség vagy osztrák szövetség csoportosította a polgárokat pártokba s ez ellentét miatti szenvedélyes harcokban a nemzetet tápláló, lelkiileg éltető társadalomnak osztály- és hivatási szükségletei elhanyagoltattak. E részben nem érthetek egyet legnagyobb szellemi fölkészültségű, vezető államférfiunk legutóbb hangoztatott tételével, hogy „az ország érdeke parancsolólag megköveteli most inkább, mint bármi máskor, hogy a politikai pártok alakulása a nagy nemzeti politikai kérdésekben kialakult meggyőződések szerint történjék. Az osztályok szerint való széttagolás élesebbé tenné a politikai ellentétet, lehetetlenné lenné a politikai váltogazdaságot ...”

Nem érthetek pedig egyet, mivel a nagy nemzeti politikai kérdések iránt kialakuló meggyőződések az osztály és hivatási milió okvetlen befolyásolja, de főleg mert a nagy nemzeti politikai kérdések az osztályok, a hivatások létföltételeitől el nem választhatók, azokon fordulnak meg. Az angol, az amerikai, a francia politikai pártok szociális alapjaira és mellettük a politikai váltogazdaság lehetőségére azt hiszem elég rámutatni.

A nemzeti érzet közösségének, ami magától értetődik, de főként az állam és társadalmi szerkezet legfőbb elveiben való egyetértésnek természetesen meg kell lenni a pártok szociális alapon való alakulásakor. E nélkül a nem szociális tagozódású pártalakulás, a nagy nemzeti politikai kérdésekben kialakult meggyőződések is a legélesebb ellentétben állhatnak, s a politikai váltogazdaságot lehetetlenné tehetik, mint tették nálunk 67. és 48.

Nem tehetem ellenben magamévá a javaslat másik nagy újítását, mely a megyei és városi törvényhatóságokat felsőházi tagok választásának jogával ruházza föl. A tervezet szerint a törvényhatóságok ugyanannyi tagot választanak, ahányat az örökös főrendek, tehát mintegy 57-et.

A francia szenátus alakítására emlékeztető e reform, a főrendiházi törvénynek 1885-i tárgyalásokon már föl vettett a nagyon népszerűvé vált. Az 1875-i konzervatív irányú francia köztársasági alkotmányozó gyűlésnek, mely okvetlen második kamarát akart, valóban nem igen volt más választása, mint a megyék képviselőtestületeibe helyezni a szenátus megalkotásának jogát, igaz, erősen kiegészítve a szenátorválasztó megyei testületeket a megyebeli községi képviselők küldötteivel.

Az általános szavazati jogon nyugvó alkotmányban nem maradt más mód egy második kamara alkotására, mint az említett, mely az általános szavazati jogot a községi és megyei közvetett választások alakjában ugyan fenntartja, de a vidéki, szomszédsági érzületnek a pusztaság fölött adott elsőbbséggel és a szenátorok 40 éves kora által korrigálja. Szóval, hogy a második kamara elemeiben különböző s a fejszám szerint beosztott képviselőválasztási kerületek küldötteitől eltérő szempontokat is méltatni bíró tagokból álljon, ezért kellett a megyéket a szenátus választótestületeivé tenni.

A magyar törvényhatóságoknak tíz évvel később a főrendiház reformjának tárgyalásánál az ellenzék kívánta tagküldési jog. főleg az akkori kormányjavaslatnak két rendelkezése ellen irányult. Az egyik az örökös tagságnak vagyoni cenzushoz kötése, a másik az élethossziglani tagoknak az eredeti javaslatban túl magas száma (150) volt. A háznak a közvéleménnyel való érintkezésétől elzárása, a középosztály legfelsőbb rétegének, a gentrynek a törvényhozó testületben kívánatos közreműködése szolgáltatták a javaslat ellenzésének támpontjait s iparkodtak az önkormányzat erősítése szempontjából is a megyék főrendi tagságát igazolni.

Már az 1870-i törvényhalósági választásokon fölmerült a gondolat, Visontai Kovács László külön röpiratban követelt kárpótlást a törvényhatóságok részére elvesztett követküldési jogaikért s ezt a felsőházi tagság által vélte elérni. Ez a szempont még az 1885-i tárgyaláskor is visszhangzott, de az ellenzék álláspontjának népszerűsítésére legnagyobb befolyással a

megyéknek, mint az alkotmány védbástyáinak az 1848-i törvénybe is iktatott híre volt.

Tudjuk, kinek támadása ellen kerestünk a megyékben védbástyákat. Megyéink alkotmányvédő funkciója Ausztriának fölöttünk gyakorolt tényleges túlsúlyából származott. Mivel a vele való kapcsolatot nemzetközi helyzetünkben mégsem nélkülözhattük, e túlsúlynak kormányzati úton való kifejtését megyéink közigazgatása által úgy ahogy megakadályozhattuk.

Ausztriával való kapcsolatunkból fakadt törvényhatóságaink magas politikai szerepe és jobbnak hiányában 48-ig alkotmánybiztosító minősége. Kapcsolatunk Ausztriával megszűnt, vele elesett a probléma, melyet a 48-i törvényhozás hagyott örökül a későbbi időknek, hogyan kell a kormányfelelősség rendszerét a törvényhatóságok autonómiájával összeegyeztetni. Elesett direkt alkotmánybiztosító, magas politikai hivatása.

Jövőben a megyei és városi kimutatások élete az országos és a maguk partikuláris igazgatásának önkormányzati kezelésében állhat csak. Az alkotmány direkt védelmének különleges hivatása az országgyűlésre s a majdan teljes bírói hatáskörrel fölruházott közigazgatási bíróságra száll, a megyéknél sokkal szélesebb alapú közvélemény általános ellenőrzése mellett.

A megyék választottainak felsőházi tagságát csak a felsőház jobb összetétele okolhatná meg. Nem akarom vitatni, vajjon ezt a választott örökösök és hivatási szakok küldöttei, a főhivatalok viselői, az élethossziglan kinevezettek mellett a törvényhatósági választottakkal el lehetne-e érni?

Az igenlő, biztos felelet ellen tiltakoznék a nemzet elsőrendű, kardinális érdeke.

Csonkamagyarországnak mindenekelőtt arra van szüksége, amit örökös alkotmányvédelmi aggodalmi miatt Nagymagyarország sem bírt megteremteni: közigazgatásra.

A világ folyása mindenütt, minálunk is, oly feladatok elé állítja a nemzeteket, annyi ügyet von be állami gondozásuk, irányításuk körébe, hogy kifejlett, erős rendszeres közigazgatás nélkül helyüket se belügyeikben, se nemzetközi vonatkozásaikban meg nem állhatják.

Csak aki elaludta a XIX. század második felének s a folyó elejének eddigi tanulságait s szemet huny arra a számtalan új szükségletre, melyek kielégítése a nemzet állami tevékenysége, vagyis közigazgatása útján történhetik, gondolhatja hogy az alkotmányvédő, magas politikai hatáskörű közigazgatás, aminő eddigi törvényhatósági igazgatásunk volt, a jövő nagy feladatainak megfelelni bírna.

A nemzet, arranézve, amit a közhatalommal valósítani akar, nem parlamenti és kormányi kijelentései, nem papiroson levő törvénycikkei, hanem konkrét bírói ítéletei és közigazgatási intézkedései által lesz csak élő valóság.

Minden alkotmány tökéletlen, melynek végső, az egyes emberrel, az egyes hellyel érintkező nyúlványai, az ítélő és cselekvő hatóságok nem bírják életre kelteni, keresztülvinni, tetté formálni, amit legmagasabb tényezői: király, parlament, kormány akartak. Ezeken a cselekvésnek, a tettnek előbbieknél lelkileg, nem erkölcsileg alantab orgánumain fordul meg végelemzésben a nemzet java, sorsa.

Teremtsük meg végre a nemzeti létnek e szerénynek látszó orgánumát, a nemzeti cselekvés, a nemzeti tett erős, biztos rendszerét. Hozzuk végre összhangba a felelős kormányzás elvével a törvényhatóságok önkormányzatát, amit már a 48-as törvényhozó célul kijelölt, de amit eddig csak ingadozva próbálgattunk s ne tetézzük ez ingadozást a javaslat rendelkezésével, mely közigazgatásunk alapintézményét, a törvényhatósági közigazgatást az eddiginél is jobban a magas politika szolgálatába állítaná felsőházi tagok választásának joga által.

Emelkedjünk a törvényhatóságok körül párázó jelszavak ködéből az élet realitásának szemléletéig.

Tanuljon az élet prózáját rendezni hivatott politikus Vörösmartytól, hogy az „Akaratnál jobb a tett.” Aranytól: „Gonosz egy ló a tett. Fölveszi gazdáját, engedi fékkel igazítani. Majd

neki bokrosodik minden kicsiségre, viszi tűznek, víznek, lehajítja végre”.

A nemzet tetteről, cselekvése erejéről van itt szó. A törvényhatóságoknak felsőházi tagok választására jogosítása azonban őket a tett, a cselekvés mezejéről elvonná s a politizálás, parlamenteskedés törvényesített szervezeteivé tenné.

Törvényhatóságaink 630-400 tagból álló, abnormis képviselőit fenn kellene a jövőben is tartani, ha a felsőházi tagok választására jogosíttatnak. Ha pedig a bizottsági tagság értékének, hivatásának a közigazgatás érdekének megfelelőleg ésszerű kis számra redukálnának, felújítjuk az ilyefalvi, berecki, vízaknai képviselőválasztási kerületek vigasztalan emlékét.

Törvényhatóságaink mai jogában is, mely őket az ország közügyeinek megbeszélésére, ezekben kérvényezésre, a kormányrendeletek elleni reprezentációra, sőt rendeletek megsemmisítésére irányuló kereseti joggal látja el a közigazgatási bírósághoz, annyi támpontja van a politizálásnak, mely őket elsődleges feladatuktól, a közigazgatástól elvonja, hogy őket inkább politizáló, mint önkormányzati igazgatás testületeinek lehet tekinteni. Abból a több száz bizottsági tagból alig kerül néhány a tisztválasztáson, pótdó megszavazáson, politikai bizalmi nyilatkozatokon kívül a közigazgatással érintkezésbe, az teljesen a választott bürokrácia kezében van. A megye többszázezer emberből álló közönségéből mindössze a 10 közigazgatási bizottsági, néhány állandó választmányi, s más bizottsági tag jut csak a szó eredeti értelmében önkormányzathoz, vagyis hogy lehetőleg mindenki részes a törvények, rendeletek végrehajtásában, melyeket maga egyenesen vagy közvetve alkotott.

De van az állami élet átalakulásában egy másik momentum, mely a megyei szomszédságoknak nagy jelentőségét az arisztokratikus korban lefokozza. Ez a falusi és városi községek szorosabb szomszédságáéknak társadalmi átalakulásunkkal természetesen összefüggő kiemelkedése külön, partikuláris ügyekben a lazább, mert távoli megyei szomszédság gyámsága alól. A jövő a városi és falusi községeket fogja a közigazgatásban előtérbe állítani, főleg önkormányzati tekintetben. A huszadik század vármegyéjének közönsége többé nem az a homogén érdekek által egybekapcsolt testület, amilyen az „universitas praelatorum, baronum et nobilium comitatus jauriniensis” volt. A megyei szomszédságból eredő érdekek nem ily hatalmasak, a megyei szomszédságban megvalósítandó nemzeti, országos érdekek pedig: jogszolgáltatás, pénzügy, honvédelem, rendőrség bürokratizálódtak s az önkormányzati kezelésből kiestek. A sok új kulturális, szociális, gazdasági, egészségügyi szükséglet is a megyékben inkább puszta területi, nem pedig testületi alakulást fog a jövőben keresni.

Tudományos irodalmi működésemet 1869-ben a Budapesti Szemlében „A municipális-rendszer jelen állású Európában” című, az önkormányzat forró szeretetétől izzó értekezésemmel kezdtem. Ez a szeretet vezet azóta is írott, élőszavamban egyaránt. S ennek indító oka a meggyőződés, hogy politikai erkölcs tekintetében az a nemzet áll legmagasabban, melynek tagjai maguktól hajolnak meg a törvények előtt azáltal, hogy magukat kormányozzák. További része e meggyőződésnek, hogy az önkormányzat által nyerik meg a polgárok politikai érettségüket s ez adja meg az alkotmánynak a legerősebb biztosítékot s ily értelemben az önkormányzat a legjobb, bárcsak indirekt alkotmányvédő.

De sohasem bírtam arra az álláspontra emelkedni, hogy az ország megyei szomszédságaira külön-külön kell az alkotmányvédelmet bízni, nekik az országgyűlés, az országos kormány fölött ítélő hatalmat adni, vagy éppen mint Tisza Kálmán 1865-i röpiratában követelte, a minisztérium sorsát a megyék többségének bizalmától függővé tenni, szóval őket a magas politika testületeiként az alkotmányba beállítani.

Ennek újabb magvát látom elvetve a felsőházi javaslatban a megyék tagsági joga által, ezért emelem föl ellene gyenge szavamat. A megyékre nézve akkora az előítélet, akkora a megye múltjának nemismerése, akkora a tanácsstalanság, az ingadozás igazi helyére és működésére az államhatalmak rendszerében 1870-i első rendezése óta, hogy önhietség lenne a közvélemény dogmái ellenében szavamnak súlyt tulajdonítani. De mivel föltámadásunk

elsőrendű föltételének tekintem, hogy közigazgatásunk eredeti hivatásának visszaadassék, ezt pedig a felsőházi tagok választása által hátráltatva látom, lelkiismeretem parancsolja rám a pusztában-kiáltónak e szavát.

A főrendiházi reform ügyében vélemény az 1921. január 22-i biz. ülésre.

A főrendiház reformjára nézve adandó felelet függ a létesítendő másik ház jövő összetételétől és hatáskörétől. E részben valószínű, hogy az általános egyenlő, nőkre is kiterjedő titkos, direkt szavazat útján fog alakulni.

Ámde nagy különbséget tehet a szavazás módja, mely tagjainak megválasztására nézve megállapíttatik. Névszerint egy képviselő választására alakíttatnak-e választó testületek vagy többre? utóbbi esetben pedig, ha a választás többre történik, vajjon a választandó képviselők lajstromai, listái az abszolút többség, vagy az arányossági rendszer elve szerint számlálándók-e meg, s esnek latba?

Ami a hatáskört illeti, e részben nemcsak a kezdeményezési jog, nemcsak a pénzügyi törvényhozásnak és a költségvetési jognak a két ház hatáskörében való elhelyezése, hanem főleg az az elv bír döntő fontossággal, mely a kormányzásnak parlamentáris, vagy egyszerű alkotmányos jellegére nézve kiinduló pontul vétetik.

Utóbbi különbség oka a francia szenátus és az amerikai szenátus hatásköre közti nagy különbségnek, lévén Franciaországnak parlamentáris, az Amerikai Egyesült Államoknak csupán alkotmányos, prezidenciális kormánya. Anglia parlamenti kormányrendszere volt bizonyára a legfőbb oka annak a nagyfokú hatáskör-csökkentésnek, melyet az 1911-i törvényhozás az angol lordok házában véghezvitt. A két nagy parlamenti párt közül a konzervatívnak lévén a lordok házában többnyire többsége, a konzervatív kormányok könnyebben boldogultak, alsóházi többségükön kívül a lordok házára inkább számíthatván, miní a liberális kormányok.

Ez a kérdés a jövő reform tekintetében nagyobb figyelmet igényel, mint aminőt a főrendiház 1885. rendezése óta lefolyt korszakban kelthetett. A lefolyt 35 év e problémát alig-alig hozta előtérbe. A két ház között felmerült, két nagyobb konfliktus: a zsidó házasság és az egyház politikai törvények alkalmából a kormányzás megakasztása nélkül elsimult, megoldást nyert. Es pedig annál fogva, mert egyrészt 1867. óta, az 1905-10-i incidenstől eltekintve, mondhatni mindig egy pártnál volt a többség, úgy a képviselőházban, mint a főrendiházban. Másrészt pedig annál fogva, mert a két ház szervezetileg szorosán nem volt elválasztva, amennyiben a főrendiház tagjait nem tartották fogva oly bilincsek, mint az angol lordok házáét, nevezetesen nem voltak kizárva a képviselőházba választatástól és kiváló tagjai a főrendiház helyett tényleg a képviselőházban kerestek működési tért.

Ez a körülmény csökkentette ugyan a főrendiház súlyát az államhatalomnak mérlegrendszerében, de elősegítette a képviselőházi többség akaratának akadálytalan keresztülvitelét. Leendő képviselőházunkkal a másik háznak ily viszonyára nem számíthatni.

Az állami etika szempontjából a legfőbb kérdés azonban, vajjon a reformot a jogfolytonosság, vagy a forradalomnak ha nem is formális, külerővel dolgozó, de lényegileg, belsőleg hasonló irányú materiális elvére kell-e alapítani?

Mit jelent esetünkben a jogfolytonosság? Háromszázados jogunk szerint a legmagasabb egyházi és világi hivatalok viselői, hivataluknál fogva, az ország érdekében rendkívüli érdemeket szerzett családok leszármazói, amely családokat a király ilyenekül elismer, azzal a joggal és teljesítendő kötelességgel emeltetnek ki a köznemesség, illetve a közrendből, hogy az országgyűlésben személyesen vehetnek és vegyenek részt a nemzet országgló állami életében.

A nemzet az ő országgló életének legjellegzetesebb orgánumára, a királyra nézve mondhatni, tényként fogadta el, hogy osztatlan közérzűlete országgló életét ezentúl is az örökös királyság formájában gondolja lehetségesnek, s a királyság jogfolytonosságának álláspontjára helyezkedett. Az örökös királyság elvével, névszerint a magyaréval azonban tagadhatatlan lélektani kapcsolatban áll egy szintén a leszármazás jogán képződő külön főnemesi rendnek létezése a nemzet országgló életében, csakúgy, mint az egyházi és világi

legmagasabb hivatalok viselőinek országgyűlési tagsága.

Mellőzve utóbbiaknak elvileg alig kérdéses megmaradását a törvényhozó testben, az alkotmányban 1918. óta tényleg beállott és máig tartó változás, nevezetesen az elvek következtében, melyek alapján a nemzet törvényhozó hatalmát ezidő szerint gyakorolja, e változás gondos mérlegelést kíván, minő legyen és lehet a főrendeknek helye a törvényhozó testben, amit szerény véleményem szerint – a jogfolytonosság formai elvével elintézetnek nem tekinthetni.

A jogfolytonosság ugyanis formai voltában is tiszteletet parancsoló, mert a nemzet lelki egyensúlyát fenntartó erő van benne. Ámde a jog csak akkor és addig szolgálhatja a nemzet aktuális közjavát, ha azok a viszonyok, melyekre a jogfolytonosság elvét alkalmazni kell, alapjukban nem változtak, ha kétségtelen, hogy azoktól a tényezőktől, melyeknek a jog keletkezésekor, a közéletben hatékonyságot biztosított, objektíve várható még ilyet a jövőben is az ország javára, továbbá, hogy van még az a súlyuk, tekintélyük a közvéleményben, rokonszenv irántuk a közérzetben, melyek a jogfolytonosság nagy elvének megőrzéséi nemcsak megengedik, hanem a nemzet lelki egyensúlyának formai megőrzésében rejlő nagy erkölcsi hasznon felül, az ország összérdekei szempontjából meg is kívánják.

Előttem nem látszik kétségesnek, hogy főrendünkben oly lelkület, értelmi erkölcsi erő él, sőt a származásuk helyettesíthetetlen minőségében, személyes érdem nélkül is, a törtetők falanxa ellenében oly gát rejlik, hogy az erőknek külön csoportban biztosított érvényesülését a nemzet kára nélkül mellőzni, e gátat lerombolni nem lehet.

Főrendünk állami életünknek, igaz, nem elkülönzött főrendiházi minőségében volt egyik főtényezője, hanem tevékenységét az országgyűlésen, a kormányzat különböző ágaiban 48 előtt a köznemességei, 48 után a közrenddel összevegyülve fejtette ki.

Bármint alakuljon ki közreműködésének módja utóbbi szempontból, főrendünk hazafiságától, belátásától, vagyoni, műveltségi, hagyományos alapokon nyugvó társadalmi helyzetétől a jövőre is remélhetjük azt, amit a nemzet a múltban e rendnek történelmünk kétségbevonhatlan tanúsága szerint köszön.

Közreműködésének nélkülözhetetlen szükségességét legjobban igazolja, ha a közrend középosztályának helyzetét tekintjük.

A földbirtokos, iparos, kereskedő, intellektuális foglalkozásúak középvagyonú, illetőleg jövedelmű osztálya ugyanis alkotó elemeinek értelmi, érzelmi, erkölcsi nagy iránykülönbségeit, hagyományainak és jövő céljainak ellentéteit nem egyenlítette ki az alkotmánynak válpontját alkotó 1848 óta lefolyt korszak. Sőt állami életünk, társadalmi rendünk felfordulása két év előtt a tagjainak száma tekintetében amúgysem népes, vagyonilag is gyenge középosztályt a vallási és osztályellentétek kiélesedése következtében még inkább legyengítette.

A főrendnek intézményileg biztosított közreműködése nélkül a törvényhozásban, a középosztály nem egységes kialakulását, sem erősödését nem várhatja, tehetségeivel, vagyoni és szellemi törekvéseivel, hagyományaival a nemzet állandó érdekeit hathatósan nem szolgálhatja. A nemzetnek mint egésznek és egyes tagjainak sorsa egészen, mondhatni kizárólag kisiparos, kigazda, ipari és földműves munkás elemeinek gazdasági és technikai mentalitására, értelmi látókörére, érzelmi világára, erkölcsi erejére lenne bízva.

Amily lényegesek és nélkülözhetetlenek is a nemzet egészének biztosítására ez elemek erői, s azok szabad, alkotmányos, teljes érvényrejutása a nemzet akaratának meghatározásában, nem lehet az erőket, azok kifejtését a legdemokratikusabb nézőpontból tekintve is, a nagy nemzeti össz cél minden részének egyenlő megvalósítására, a nemzeti lét úgy változhatlan, állandó, mint újból támadó és változó, mindennapi, alsóbb, kézzel fogható és rendkívüli, felsőbb, eszményibb követelményeinek megértése és átérzésére elegendőnek találni.

Ezeknél a tárgyi okoknál fogva lehetségesnek és szükségesnek is látom a jogfolytonosság

elvének fenntartását a főrendek törvényhozási külön részesedése tekintetében.

Ami a közvélemény, közérzület szubjektív rokon- vagy ellenszenvét a jogfolytonosság elvének a főrendek törvényhozási jogára való alkalmazását illeti, távolabb állok a közélettől, hogysen e részben föltevéseknél egyébre hivatkozhatnám.

Mégis a népköztársaság, a tanácsköztársaság alatt történtek, a nemzetnek felülkerekedése után követett iránya, a nemzetgyűlési választások arra mutatnak, hogy a főrend nem találkozik a közvélemény, a közérzület ellenszenvével, s állásának meghatározása az alkotmányban nyugodt méltatásra számíthat az országgyűlés szervezetének megállapításakor.

Függni fog ez mindenestre a módtól, ahogy a főrendek részesedése a törvényhozásban tervbevéteik.

A képviselőháznak legszélesebb demokratikus alapra helyezése mellett nyilván nem lehet szó a mai, mintegy 200 és egynéhány örökös főrendit a törvényhozásban meghagyni.

A leszállítás mértékére, ennek legalább is irányára a főrendiház alapjellegetében vélem megtalálni az elvi eligazodást.

A főrendiház vagy az országgyűlésnek a főrendiház helyére teendő másik háza összetételében határozott jelleggel kell, hogy bírjon. Ha alkotó elemei a nemzetnek különböző rétegeiből: gazdasági, értelmi, erkölcsi, vallási életének sokféle tényezőiből vétetnek is, amint már a jelenlegié is vétettek, e rétegek, e tényezők egyikének ha csak viszonylag is túlsúlyban kell lennie bármelyik tényező felett.

A középosztályt, abba beleértve a régi birtokos nemességet, a közhivatali és magántisztviselői, valamint szabad értelmiségi pályákon működő intelligenciát, de beleértve annak mindenütt a világon gerincét, alapját tevő; mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, pénzbeli vagyonából, ennek gyümölcsötzetéséből élő jómódú polgárságát, mely az előbbi elemektől sok kapcsolata ellenére is, külön tömböt alkot, a nemzetnek, ezt a középosztály neve alá foglalt részét ma azonban elvont fogalmánál, statisztikai címkénél egyébnek nem tekinthetem. Nemcsak legjobban leromlott osztálya a nemzetnek, de legfőképen hiányzik elemeiben az osztálytagozatnak összekötő kapcsa, az osztályérdek, s az ehhez fűződni kellő osztálykötelesség öntudata és gyakorlása. Ennélfogva elemeinek a reformálandó főrendiházban a viszonylagos túlsúlyt sem vélném megadhatónak, hanem a főrendi tagoknak, akik a zászlós-urakkal, az egyházi és világi főhivatalok jogán ülésező tagokkal együtt társadalmi súlyuknál, helyzetüknél fogva leghivatottabb, s hisszük legalkalmasabb képviselői a nemzet általános létfeltételeinek, korok szerint változó új szükségletei mellett változatlan életkövetelményeinek és végül, ez egybetartó kapcsolatokon kívül a nemzeti élet alapforrásait biztosító egyéni szabadságnak, szóval a mai nap rövid életén túllátó, múltba, jövőbe egyaránt tekintő államkormányzati nézőpontoknak.

E viszonylagos túlsúly számszerű összegét a többi elemek számához arányítva lehet természetesen megállapítani. Mivel ez összegnek nagyban csökkennie kell, a magyar államnak a békeszerződés következtében megfogyatkozott állaga miatt, s ennélfogva mai örökös tagjainak egyrésze a házban nem maradhat meg, az átalakításnak országos szempontból legmegfelelőbb módját abban a virilis rendszerben vélem megtalálni, melyet Bernáth Géza ő excellenciája előterjesztett.

Az egyes tagok és nemzetségek szempontjából ez áldozatot jelent, ezt azonban az örökös jogúak testületi, vagy nemzetségenként választás rendszerével kombinált reformja sem kerülheti el.

Viszont az örökös jogúság és nagy földbirtok elvét legjobban ily virilis rendszer biztosítja. A választási elvnek ahhoz kapcsolása ellenben azt gyökerében megtámadja, mint gróf Andrassy Gyula az 1885-i reform tárgyalásakor a főrendiházban mondotta, mert lerontaná az örökösödés eszméjét, melyben pedig különös előnye van.

Ha tehát az örökös jog, mint az országgyűlés egyik házónak, bárcsak részleges alkotó elve fenntartandónak ítéltetik, azt nem tartom a beléoltandó választási elvvel megválloztathatónak.

Hasonlóképp csatlakozom Bernáth Géza álláspontjához a törvényhatóságok által választandó tagok ellenében.

Az 1885-i reformkor az ellenzék a törvényhatóságokat azért akarta a főrendiház alakításában, az abba küldendő tagok választásának jogával felruházni, hogy egyrészt ezek 1848 előtti követküldési jogukért kárpótlást nyerjenek, részint, hogy a király által élethossziglan kinevezett, az eredeti javaslatban túlnagy számmal felvett, s leszállítani kívánt tagok súlya ellensúlyoztassék és különösen, hogy a főrendiház zárt jellege enyhíttessék és az egész társadalommal eleven kapcsolatba hozassék.

A törvényhatóságoknak 1870-i első reformjukon felmerült már e követelés, de mint a kormány felelősségével össze nem férő elhangzott, amíg az az 1885-i főrendiházi reformnak fő-ütközőpontjává nem vált.

Volt ez ellenzéki javaslatnak a fent kiemelt indító okain kívül mindkét ház tárgyalásaiból kitetsző, sőt világosan egyes szónokok által kifejezett, nagyjelentőségű szociális oka és célzata. Ez pedig a főnemességhez, vagyonilag, szellemileg közelebb álló köznemességnek, s nem-nemes középosztálynak – vagy Apponyi Albert szavaival élve – a középosztály kicsúcsosodásának, mint alkotmányi tényezőnek intézményes biztosítása. Apponyin kívül Ugrón Gábor, Beöthy Ákos, Szentkirályi Béla a képviselőházban, gróf Dessewffy Aurél a főrendiházban nyíltan beszélnek. Szilágyi Dezső nagy dialektikával védekezik ugyan az ellen, hogy féларisztokráciát akarna az ellenzék, teremteni, s csodálatosképpen elítéli, ha a reform ügyébe társadalmi szempontokat akarnak belevinni. Horváth Boldizsár igazi nevén hívja a gyermeket, megmutatja a javaslat célzatát, midőn így szól: A gentry mindég a demokrácia védője volt az oligarchiával szemközt. Kell, hogy jövőre is az összes nép vezére, a népjogok védője, a demokrácia zászlóvivője legyen.

Amily helyes volt az ellenzék törekvése középosztályunk legfelsőbb rétegét erősíteni, az erre választott eszközt, a megyék képviselőválasztási jogát, az alkotmány lényeges részeinek sérelme nélkül akkor sem tartom elfogadhatónak. Zavarta volna a főrendiház, a megyék életét, nehezítette volna a kormányzást, csökkentette volna ennek politikai felelősségét.

Törvényhatóságainknak alkotmányvédő funkciója Ausztriának felettünk gyakorolt, föltétlen tényleges túlsúlyából származott: a vele való kapcsolatot még nem nélkülözhetvén, lerázni sem bírván e túlsúlynak kormányzati úton való gyakorlását, beligazgatásunk, törvényhatóságaink által akadályoztuk meg.

Kapcsolatunk Ausztriával megszűnván, megszűnt ezzel törvényhatóságainknak a múlt században főleg oly fontos hivatása. A jövőben a megyei és városi közösségek élete az országos közigazgatásnak, s u maguk partikuláris igazgatásának önkormányzati kezelésében, s nem direkte alkotmányvédő hivatásban állhat – szerény véleményem szerint. Ezt ezentúl az országgyűlés és a teljes hatáskör birtokába helyezett közigazgatási bíróság fogja teljesíteni.

Ami társadalmunk középosztálya felső rétegének megerősítését, belső szociális, nem politikai súlyának emelését illeti, se a múltban se a jelenben a törvényhatóságok képviselőválasztási jogában nem láthatok alkalmas eszközt akkor sem, ha föltéve középosztályunk e rétege inkább keresné a törvényhatóságok, mint a képviselőházi választókerületek szavazatát, ha továbbá, szintén feltéve, a törvényhatóságok útján társadalmunknak ez a rétege tényleg bejutna a főrendiházba.

Nem szenvedne a törvényhatóságok választási jogának hiánya miatt, az a helyes elv, hogy a főrendiház a társadalom életével eleven kapcsolatban maradjon, ha az úgy látszik közhelyeslésre talált elv, hogy a mai társadalom mindennemű gazdasági és szellemi szaktestületei a nemzet képviselőjében előjárásaik útján részesedjenek, s ebből ne egyedül a régi társadalomból megmaradt testületek, ú. m. az egyházak a maguk fejei, a főnemesség, a nagybirtokosság szociális csoportjai kimagasló tagjaik által legyenek jelen.

Az újabb társadalom szociális új tagozatainak fölvetését a nemzet képviselőjében szolgálja már a mai főrendiház is, az élethossziglan kinevezettek csoportja, akik a gyakorlatban a

legkülönbözőbb társadalmi tagozatokból kerültek a házba.

Hogy e tagozatok kapcsolata a történelmi rendekkel, a királyi és kormányi befolyástól menten, spontán módon létrejöhessen, s a főrendiház az összes rendek háza lehessen, e „Célt lennének hivatottak biztosítani az érdekképviselő címe alá sorozott összes nagy élethivatások szaktestületeiből veendő új tagok.

Teljes mértékben helyeslem az élethossziglan kinevezett tagok mellett a társadalmi testületekből oda veendő tagokat. Általuk fog a főrendiház a nemzet összes rendéinek, egyszóval a rendeknek házává alakulni.

A nemzet 48 előtti rendéinek szűk köre a nemzet új életszakában ki fog szélesedni, a munkájuk, a szakuk, vagyoni helyzetük, életmódjuk által természetesen érdekcsoportokra vált, s ez érdekekkel kapcsolatban kötelességek alatt állónak tekintett újkori rendeknek, a nemzet összes polgárait magábazáró széles köreire.

Míg az általános választójog alapján alakuló ház szükségkép egy osztály uralmának kedvez, addig az élethivatási csoportok, a szakok, a rendek szerint alakulóban az összes osztálybeliek rendjük, szakuk, karuk szervezete révén okvetlen bejutván, az egyik osztály uralma megnehezítettik.

Ezért helyeznék különös súlyt az élethivatási, a szaktestületek meghatározására, amelyekből a házba tagok veendők, s annak gondos mérlegelésére, vajjon a szaktestületek elnökségeik, avagy külön e célra választottak útján jussanak a házba?

Hiányt pótolna a ház szervezetében néhány magas hivatal viselőinek, Benedek Sándor és Némethy Károly ő excellenciáik által javasolt felvétele. A hivatalok természete, száma azonban bővebb tárgyalást igényelne, így a főszámszék elnökére nézve is, vajjon ennek az állásnak összeférhetlensége az országgyűlési tagsággal új törvény útján megszüntetendő-e?

Nem tudnám osztani az új örökös-tagság adományozási jogának megszüntetését, mert ily rendelkezés a meglevő tagok, s általuk a ház jogának, tekintélyének kisebbitését jelentené, s meghajlást az előtt az elv előtt, hogy a demokrácia csak atomizált alakjában lehetséges, mikor a több nemzedék óta demokratikus köztársaságokban élő nemzetek a népszuverenitás forrását, az általános szavazatot atomizált tömeg alakjából, a szavazatarányosság segítségével kiemelni, és mint mondják, szervezni akarják.

Nehéz probléma, mint lehetne a tagok törvényhozói kötelességének pontos teljesítését biztosítani? Jogi szankció nélkül ugyan, de a törvényben, vagy a házszabályban ki kellene talán mondani a tagok kötelességét, hogy elmaradásukat az elnökségnél kimentsék.

A ház hatáskörén változtatni nem látván időszerűnek, ellenben eddigi hatáskörének fenntartását, így minden országos határozathoz, törvényhez a másik házzal egyenlő erejű hozzájárulásának szükségességét érintetlenül fenntartandónak vélem.

A két ház között támadható összeütközés elintézésének, ha mindegyiket önállónak akarjuk a nemzet képviselőjében, nincs törvényes, jogi, csak erkölcsi, a két ház hazafias érzéséből fakadó etikai eszköze. Vagy, hogy gróf Andrássy Gyula szellemes mondását idézzem az 1885-i főrendiházban, melyet mélyreható tárgyi érveléssel magyarázott meg: „Ez a kérdés azok közé tartozik, melyek gyakorlatilag akkor vannak jól megoldva, ha teóriában megoldva nincsenek.” A teória alatt kitetszőleg a törvényhozási szabályozást értvén.

A részletek közül csak Rudnyánszky József és Gaál Jenő ő méltóságáék véleményére, hogy a ház elnöksége a tagok választása útján töltsék be, szabadjon megjegyezni, hogy a monarchikus formával a háznak örökös jogú egyházi és világi hivataluknál, királyi kinevezésnél fogva, abban helytfoglaló tagjaira tekintettel, de a miatt nem tarthatom megfelelőnek a tervbevett reform által az elnökség választását a tagokra bízni, mert a legkülönbözőbb rendű tagok fölött vezető hatalmat gyakorolni hivatott elnök pártatlansága, tekintélye – szerény véleményem szerint – a királyi kinevezés által inkább biztosítható, mint a választás esélyei által.

Dante államideálja⁵⁷!

Mi legyen az egyéni lélek problémájának megoldása; mi? az ember sorsának helyes útja? Ezt Dante a keresztény hitvilágító fényével, mélységes erkölcsi érzéssel s a költői lángész hatalmas erejével századokra szólóan állította – ma már mondhatjuk – az emberiség elé Divina Commedia-jában.

Mondhatjuk e ezt a kollektív lélek problémájáról?

A világ, az emberiség lelke s ennek körében a nemzeti lélek sorsa is izgatta érzékeny szívét, lekötötte hatalmas elméjét s megtermékenyítette alkotó tehetségét legfőképpen a világ uráról, imperátoráról, monarchájáról írt könyve alakjában.

Saját szülővárosa belső életének reális szemléletéből, a tőle szenvedett igazságtalanság keserű érzetéből fakadt az a *uisio*, mert vízió, – ami a Monarchiában előttünk van, – de melyet a *parvi amoris mater*-re, Flórencre neheztelő költőből legfőképpen a *poéta noster*, *Virgilius* ihlete varázsolt elő, midőn ez Anchises intelmével a római nép emberiségi hivatását megjelöli:

„Tu regere imperio populos, Romane, memeno. Haec tibi erunt artes, pacique imponere morem. Parcere subjectis et debellare superbos.”

A Virgiliusban testté lett világi bölcsesség, a *ragione* nyújt neki, midőn szülővárosa korlátolt szelleme, képtelen alkotmánya fölött bánkódik, a római impérium nagyszerű rendjében s az egész emberiség végtelen látókörében vigaszt és reménységet.

Gyarlóbb, lehetetlenebb berendezést *ordinamento*-i közös életre, ahogy Flórenc alkotmányát akkor nevezték, valóban elgondolni is bajos. Nem közös életre, hanem Viliari P. találó jellemzése szerint, polgárháború céljára számító elosztása volt az a polgárok közt a közhatalomnak.

Flórenc városa, a *Commune Florentiae* ugyanis igazában két külön községből állott. Az egyik magában foglalta a nemességet és a jogtudósok, orvosok, gyógyszerészek, posztó-és selyemfestők és szövők, szücsök, pénzváltók elsőrendű céheiben elhelyezkedett *borghesia*-l, polgárságot. Ehhez tartoznak Dante korában már a mészárosok, kovácsok, vargák, ácsok, kőművesek másodsorban álló céhei is. A másik község a többi iparos- és egyéb foglalkozású elemeket magában foglaló, *popolo*-nak nevezett részét jelentette Flórencnek.

Az előbbinek feje a *podesta*, az utóbbié a *capitano*. Mindegyiknek idegen, más országbeli, más városbeli nemesek közül kellett választani. Eredetileg katonai és bírói jellegű hatalmukat, mellyel csak félévi időtartamra ruháztattak föl, kiterjesztették minden egyéb ügyre.

A *popolo* capitano-ja a fegyveres erőnek csak a község területén a parancsnoka, ezen túl a *podesta*. Előbbinek különös hatalma abban állott, hogy bármely ügyet, ha abban községben' érdekelve van, hatáskörébe vonhatott.

A céhmesterek, kiket előbb *consuloknak*, később *prioroknak* hívtak, igazgatják céhük ügyein kívül a község ügyeit.

Dante idejében a nem negyedekre (*quartieri*), de hatodokra (*sestien*) osztott városi község mindenik hatodának polgárai között két-két priort választanak Flórenc igazgatására a polgárságból vett *ceniumuiri*-k, a mi városaink *cenium pátereinek* megfelelő városatyák.

A 12 priorból álló előljároság, a *signoria* kezdetben félévre, majd csak két hónapra választatik és két esztendő leforgása előtt újra nem választható.

A *centumvirik* nagy tanácsán kívül a kormányzatban osztozik a *podestának* és a *capitanonak* külön két-két tanácsa.

A *capitano* mindkét tanácsa csupán községbeliekből állhat, az egyiknek 80, a másiknak 300 tagja van.

A *podesta* és a *capitano* tanácsai, utóbbinak elnöklete alatt, mint néptanács határozott.

⁵⁷ Társadalomtudomány 1921.

Sőt lehetséges volt az összes 30 éves, adózó, kebeles lakosok ösgyűlése is a *signoria palazzo*-ja előtti piazzd-n, melynek *parlamento* volt a neve.

A választott tanácsok mellett keletkeztek egyes esetekben sors útján alakítottak is olyképen, hogy az összes kebeles polgárok neveit tartalmazó zsákból a megkívánt számú név húzatott.

Ez egymást ellenőrző, akadályozó két községi félen, a hatóságok mellé és fölé állított tanácsok labirintusán kívül megvolt a welf-párt erős külön szervezete, hatalmas pártkasszája, mely a törvényes hatáskörön túlról nyúlt be Flórenc bonyolult alkotmányába.

A törvényes alkotmány szó ne tévesszen meg bennünket.

Nem állami alkotmány ez. Egy vajúdo társadalmi alakulat, melyben szakadatlanul folyik az egymás megsemmisítésére törekvő politikai felekezetek harca s melyben az igazságos jogot, az állami uralom jelzőjét az egyoldalú érdek sugallta erősebb akarat – a törvény, a jog mezébe burkolva – helyettesíti.

S akik államot alkothatnának belőle, a pápa és a császár maguk is csak felek e harcban, nem állanak fölötte.

Ez a társadalmi szerkezet magyarázza az 1302-i március 10-i határozatot, mellyel Flórenc nemcsak saját, de korának legnagyobb fiát csalásban, zsarolásban, jogtalan gazdagodásban elmarasztalja, s ha a község határát átlépné, *igne comburatur, sic quod moriatur*, tűzhalálra ítéli.

Itália városainak, nemesi kiváltságok alatt nyögő falvainak társadalmi ellentéteiből folyton felújuló harcaitól, a belőlük természetszerűen felbukkanó zsarnokoktól Dante tekintete az 1312-ben Itáliában egy félszázad után megint megjelent császárra, VII. Henrikre, majd Bajor Lajosra esik s a lelkét a római impériumnak ezredéves emléke ragadja meg, melynek hatalmas külső rendjében, békéjében az emberi szellem, értelem és képzelet felülmúlhatlan termékei megszülettek.

Ki ebből az apró társadalmi szerkezetek zűrzavarából a mindenk fölé emelkedő állami hatalom nyugodt rendjébe, békéjébe, hogy az ember megtalálja önmagát, *La sua semenza ... oirfu e conoscenza* (Inferno. Canto 26. 118-120. v.), vagyis jellegzetes erejének, értelmének zavartalan tevékenységét s a durva erőszak ösvényéről az értelem, a jólét, az igazságosság a szabadság, egyszóval a *civilitas*, a polgárosodás útjaira lépjen.

Ez a *civilitas*, a polgárosodás, mint neve is mutatja, úgy látja Dante, csak az államnak, ennek az ellenállhatatlan hatalomnak árnyékában verhet gyökeret.

Értelmével, vagyis mint „*esse apprehensioium per intellectum possibilem*” válik ki az emberi lét a többi létezők sorából. Semmi más létet az emberin kívül, se a magasabb-, se az alsóbbrendűt nem illeti értelem.

Am ahhoz, hogy az emberiség „*potentia intellectiva*”-ja a merő possibilitas-ból ténnyé váljon, *aktuális* legyen, „*in actum reduci possit*”, azaz értelmi szemlélődésig emelkedjék, amelyből politikai cselekvés és művészi alkotás egyaránt táplálkoznak, ehhez nem elég egy ember, de a családok, az apró szomszédságok (viciniák), sőt a nagyszomszédságok, vagyis a városok (civitas-ok), de még országok (regnumok) sem.

Ehhez az emberi nem sokasága kívántatik.

S valamint az egyes ember csak helytülve, nyugodtságban tehet szert okosságra és bölcseségre, azonképen az emberi nem is a béke csendjében végezheti magasztos értelmi, szemlélődő, szinte isteninek mondható munkáját.

E munkája végzését s azzal földi hivatása betöltését azonban csakis az általános világbéke teszi lehetségessé. Ki adhatja meg neki a békét.

Feleletében Dante egészen a par excellence bölcsnek, a *filozófusnak* tekintett Aristoteles varázsa alatt áll.

A „filozófus” pedig mondta (Ethika, VIII. könyv, 11. fejezet): Király csak az, aki meg van magával elégedve és a javak tekintetében a többieket felülmúlja.

Minthogy az ilyen király a maga részéről többre éppen nem szorul, nem is fogja önhasznát, hanem alattvalóinak előnyét tekinteni.

Az önelégültség, autarchia, a monarchiának csakugyan helyes jelzője, ha az, mint Aristoteles tette, viszonylagos értelemben vétetik.

Dante heve, képzelete e viszonylagos önelégültséget föltétlenné alakította. Gondolatában ez önelégültségig csak a világ ura, az emberiség egyetlen ura, monarchája, a császár juthat el, aki városok, országok, fejedelmek fölött áll, akinek birodalma határtalan, mert egyedül az óceán határolja, akinek semmiben nincs hiánya, nincs hát ami után vágyakozzék. Vagy ahogy a *Convivio*-ban (Tr. IV. Cap. 4) mondja: *Principe il quale tixito possedendo e più desiderare non possendo*.

Mert ha több ország, több fejedelem van a világon s azok némelyike között viszály támad, igazságot köztük csak egy harmadik tehet. Ez a harmadik pedig vagy a világ monarchája lehet, vagy nem ez. Ha nem ez, nincs fölöttük hatósága, pörüket ennél fogva meg sem szüntetheti, ezt csak a mindenk fölött hatalommal bíró imperátor teheti. Pedig igazságosság nélkül el nem lehet az emberiség, e nélkül nincs polgárosodás, „*humana ciuilitas*”. S az igazságosság csak akkor lesz teljes, ha a legjobb akarattal párosult legnagyobb hatalom osztja. Ilyen hatalma a császárnak van.

Mert mi térít el az igazságosságtól? Ha kiszolgáltatója valamiben hiányt szenved, ami után vágyakoznia kell. *Justitiae enim maxime contrariatur cupiditas*. (De Mon. Lib. I. e. 11.)

A legjobb akarat mindenkinek megadni, ami igazság szerint megilleti, mit sem ér egymagában olyan hatalom nélkül, amilyen az emberiség világi legfőbb urának, az egyetlen monarchának, a császárnak van.

De ennél az egész világot átfogó hatalmánál fogva minden egyes emberi lény egyenlő közel is áll hozzá, mindenkit egyenlően szeret, nem úgy, mint a különböző falu-, város-, országbeliek, akik egymás közt különbséget tesznek, egymástól idegenkednek.

Az igazságosságon kívül az emberiség földi boldogsága teljességéhez Isten legnagyobb ajándéka is kívántatik, melyben az embert részesíthette. Ez a szabadság. Dante politikájában legmeglepőbb a szabadságról alkotott gondolata.

Azt próbálja bizonyítani, hogy az emberi nem szabadságát is legjobban a világ monarchája biztosítja.

A szabadság veleje ugyanis – és itt az egyes egyén lebeg lelki szemei előtt – az akaratfölötti döntésben, ítéletben rejlik, vagyis a jó és rossz közötti választásban.

Átugorva azután a községek, városok, országok szabadságának ügyét, az egész emberi nem szabadságára tér s ezt abból vezeti le, hogy a világ ura, imperátora, a császár szabad.

Szabad t. i. a filozófus szerint, aki itt Aquinói Tamásnak is legfőbb tekintélye, *quod sui causa est*. (II. Lib. Sententiarum. Dist. 44. Quaest. 1. Art. 3) ami önmagának oka, vagy *liber est qui sui causa est, servus autem est, qui id quod est, alterius est* (De Regimine principum I. liber cap. 1.), vagy szabad az, aki önmagának oka, szolgálja ellenben az, akinek mije másé.

A császár csakugyan szabad, mert semmi más várostól, országtól, néptől nem függ, mert önmagáért, nem másnak kedvéért létezik, önmagáé, nem másé (De Monarchia. Liber I. cap. 12.). Így az emberi nem, ha egy uralkodó alatt áll, magóért, nem másért létezik.

Mivel pedig a világ ura, a császárra nézve egyáltalán nincs, vagy az összes halandók között a legkevésbé van még valami, ami után vágyakoznia kellene, *quum ergo Monarcha nullum cupiditatis occasionem habere possit, vei saltem mini-mam inter mcriales* (De Monarchia. Lib. I. cap. 13.), a császár a legnagyobb mértékben szereti az embereket és azon van, hogy őket jókká, szabaddá tegye.

Hisz érdeklődésénél fogva a császár célja más nem lehet, mint az, hogy az emberi nemet rendeltetésére vezesse, cl császár *minister omnium habendus est* (De Monarchia. Liber I. cap. 12.). A császár az emberi nem szolgájának, az emberi nem java, szabadsága biztosítójának tekintendő, vagy Aquinói Tamás szerint a királyok magukat „non incongrue

subditorum servos appellat” (Liber Sentent. II. Distinctio XLIV. Quaestio. 1. Art. 3.).

Ellenben az egyes városok, országok demokráciái, arisztokráciái, oligarchiái csak a bennük hatalomra vergődtek, nem az alattvalók javán dolgoznak.

Mintha Dante maga is visszarettenne a lét végső kategóriáiból terminus mediusok közberakása nélkül emelt gondolat épületének roskatagságától!

És legalább egy irányban hozzáteszi. Nem kell gondolni – így szól, – hogy a világ uralkodójától jöhetne egyenesen minden municipiumnak legapróbb határozata, mert a nemzeteknek, országoknak, városoknak vannak olyan sajátosságai, melyeket különböző törvényekkel szükséges szabályozni.

A császár – mondja Dante – csak abban kormányozza az emberi nemet, ami annak minden tagját egyenlően érinti és errenézve alkotott szabállyal biztosítja javát, békéjét.

Dante a világállam lehetetlenségét ekként csak külső oldaláról látja.

Belső nehézségét az egyesek emberi, egyéni szabadsága tekintetében a császár igazságossága által kiküszöböltnek hiszi. Az egyesnek politikai szabadsága fölösleges az érdekek fölött álló, igazságos emberszerető világmonarcha impériumában. Könyvében nem is említi.

A politikai szabadság klasszikus hőseit, Brutust és Cassiust azonban a Divina Commedia-ban a pokol legfenekére helyezi és a háromszájú rémes Luciferrel, kinek harmadik szájába Iskarioti Júdást adja, úgy zúzatja, „mint a tiló a kendert”. (Pokol. XXXIV., 65. v.)

A szabadság, – mondotta Dante, – midőn az ember fajlagos jellegét a lények világában megállapította, a legnagyobb ajándék, melyben Isten az embert részesítette.

Érvelése során azonban egy embernek, a császárnak foglalja le.

Elvi fejtegetéseit a világállama világ egyedura érdekében végül azzal az emberiség sorsát megváltoztató nagy történeti ténnyel támogatja, hogy Isten fia akkor öltött magára testet, midőn Augustus császár uralkodása alatt az egyetemes monarchia teljes épségében fennállott s az emberiség teljes békét élvezett, midőn Szent Pál szerint az idők teljessége bekövetkezett. Sőt többet tett Krisztus, elismerte a császár hatalmát, alávetette magát a császár által elrendelt népszámlálásnak, alá helytartója, Pilátus ítéletének, amivel a római birodalom jogos fennállásáról tett tanúságot.

Az emberiséget magában foglaló, legelső kezdetei óta Isten gondviselő hatalma, sőt egyenes csodatetteivel támogatott római birodalom jogos fennállásának igazolására fordítja ezután Dante egész dialektikai és költői erejét, munkája egyharmad részében.

Nem nyers erővel, de lelki nemességgel, erkölcsi fölényvel győzte le a római nép az egész világot és győzelmeit Isten ítéletének kell tekinteni. Nemcsak egyes emberek, – mondja Dante, – hanem egész népek is uralkodásra való hajlammal, mások ellenben inkább az engedelmségre és szolgaságra születtek ... Ha ez így van, akkor semmi kétség sem lehet aziránt, hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra ... Hogy melyik volt ez az ország és melyik ez a nép ... nyilvánvaló, hogy Róma és polgárai, vagyis népe. (De Monarch. Lib. II. cap. 7).

Ez a római birodalom máig, Dante koráig, jogosan fennáll, ha monarcháját nem is rómaiak s nem is rómaiak közül választják.

Mi vár ezek után még eldöntésre? A legfőbb kérdés, vajjon ennek a császárnak hatalma (*auctoritas*), aki a világnak jogszerű uralkodója, egyenesen Istentől függ-e vagy pedig Istennek valamely helyettesétől, szolgájától? Ezalatt – mondja

Péter utódját értem, aki a mennyországnak valóságos kulcstartója.

A római pápának és a római császárnak, a sacerdotium-nak és az impériumnak VII. Gergely óta folyó elkeseredett harcába szól bele Dante e kérdésre adott feleletével.

Eddigi részeiben bölcselmi jellegű munkája a felelet által a XIV. századeleji aktuális napi politika publicisztikai iratává válik. Mert a kegyelemnek, a természetfölöttinek inkább belső világához tartozó egyháznak és a természetes észnek inkább külső, világi tekintélyére

támaszkodó államnak, egyszóval két szuverén hatalomnak találkozásával, együttműködésük lehetőségével foglalkozik a megoszthatatlan emberi élet rendezésére nézve.

Mivel pedig efféle lehetőségek az idő, a pillanat, az adott helyzetek, erők, szükségletek egyaránt jogos, de kiegyenlíthetetlen igényei következtében tárgyilagosan, általános elvekkel meg nem határozhatók, természetyszerűleg inkább megalkuvások, expediensek, mint mindenik fél lényegének megfelelő megoldások keletkeznek, az egyház nyelvén szólva, *ratione temporum*.

Az emberi élet oszthatatlansága, az adott időbeli helyzetek, erőviszonyok következtében így hártja az idők árjában – az állami hatalom tehetetlensége a maga hivatása betöltése körül, elmaradottsága szellemileg az egyház mellett – utóbbira az elsőnek hatalmát.

Ha meg az egyház valami oknál fogva nem bír természetfölötti feladatának megfelelni, vagy meghasonlás támad hit és ész között az emberekben, az állam tesz foglalásokat az egyház lelki területén. A két szuverén hatalom elvileg világos hatalmi körére az idő mindig előrevetette árnyékát.

Ily szélső végletek nélkül is a két szuverén hatalom érintkezése mindig nyújt súrlódásra okot s e megalkuvások, kiegyezések, a helyzeteknek változó nyomása alatt, az idők folyamán igen elütők lesznek. Hiteiknek változatlansága mellett az egyház politikája is, *ratione temporum* változik: III. Ince,

„VIII. Bonifác, XXII. János politikáját mily űr választja el XIII. Leóétól.

Dante De Monarchiájának súlypontját megjelenésekor a támadás képezte a pápaság hierokratikus politikája ellen. Éles dialektikája e vitában elvesztette ránc annyiban értékét, amennyiben oly alapoknak elégtelenségét mutogatja, melyeknek ténybeli alapját, így a *Donatio Constantiniana*-t, a *Translatio Imperii*-t Adorján alatt a történelmi kritika rég megdöntötte.

Az éles publicisztikai csatározásból Dante annak a bölcseimi érvének van ma is értéke, hogy az egyház lényege nem egyéb, mint magának Krisztusnak élete, *forma autem Ecclesiae nihil aliud est, quam vita Christi*. (De Monarchia. Lib. III. cap. 15). Amely érv azonos az egyháznak Krisztus misztikus testeként való felfogásával. Ennélfogva e világnak kormányzása (*Regnum mortalitatis nostrae*) az egyházra nem tartozik.

E nagy határvillongás alatti szellemi csatározásból nekünk maradandó igazságul hagyta Dante a világi létnek, benne a hit mellett az észnek, a társadalomnak, államnak az egyház mellett önállóságát s az ember természetfölötti üdvössége rendjére is szükségességét s ebből folyó méltóságát. Istentől való egyenes függését.

Ez a De Monarchia nagy gondolata, melyet végső soraiban úgy fejez ki, hogy a pápa a hit által, a császár a bölcelet által vezesse az embert, az első örök, az utóbbi időbeli céljához.

Dante e gondolatával mégis a maga korában sem áll egyedül s e részben a prioritás sem illeti: a nagy Aquinói megelőzte időben, sőt államának emberibb alapot ad, mint Dante, aki hogy az egyház hatalmát világi vonatkozásban ellensúlyozza, a császárságnak félig teokratikus jelleget ad, többi közt, midőn a hét választófejedelemről állítja, hogy azok inkább csak az isteni akarat kijelentői, semmint választók.

Az állami szabadság formáira nézve pedig Aquinói Tamás elfogulatlanabb. Monarchiákat, arisztokráciákat, demokráciákat egyaránt jogosultnak ismer el, de elítéli akármelyiket, ha zsarnokivá válik. Szakít szent Ágostonnal, akinek az állam a bűn szülötte, s tanítja, hogy ha összeülek bűnbe nem esnek is, az emberi együttműködés szükségessége hozta volna létre az államot.

Annak követelésével, hogy az állam hatalmában az aljam minden tagjának valamelyes részének kell lenni (ut omnes aliquam partem habeant in principatu. Summa 1. 2. q. CV. a. 1.), majd megint a hatalom különböző nemeinek elemzése, az állami tényezők megkülönböztetése által a tulajdonosoktól, azoknak csupán képviselőkként (multitudinis vicem gerentes) való elismerésével, Aquinói Tamásnál a szabad állam képe már képviseleti

jellegeinek körvonalalaiban tűnik fel.

És e képviseleti jellegének az örök, a természeti, az emberi, az isteni törvény szembeállításával, a természet jogának egyetemességével megadja a jogi alapot, a törvényelőtti egyenlőséget, mely nélkül nincs képviseleti, hanem csak erőszaki, patrimoniális, vagy patriarchális állam. Államgondolatának ezekkel az alapelveivel pedig Aquinói Tamás, a hit épségének biztosítását kivéve, a társadalomban is szabad levegőt nyit.

Dante gondolata, mely az egyháznak és a hitnek egyfelől, az államnak és észnek a másik félen egymás iránti önállóságában hegyeződik, egy végső kérdéshez vezet. – Mi lesz, 'ha a két önálló hatalom ellenkező irányban halad?

Maga Dante mondja azonban, hogy a császár függetlenségét a pápától *non sic stricte recipienda est*. Nem szabad abban a szoros értelemben venni, mintha a császár semmi tekintetben sem volna a római pápának alárendelve.

Hogyan, mi tekintetben legyen hát neki alárendelve?

Az egész munka, Dante által előtérbe helyezett céljának helyessége, erre vonatkozó érvelésének meggyőző ereje függ a felelettől, melyet erre Dante ad. A néhány soros felelet azonban, mellyel a *De Monarchia* záródik, letöri az élet a munka céljának, megingatja érveinek erejét. Hacsak föl nem tesszük, hogy Dante feleletében valami tudatalatti lelkierő dolgozik.

Mit felel ugyanis Dante? Szó szerint idézem Balanyi György magyarázatából. Mindössze ennyit: „Hiszen a múlandó földi boldogság bizonyos értelemben mégiscsak az örök boldogságra van irányozva. Ezért a császárnak azzal a tisztelettel kell viseltetni Péter utódja iránt, mellyel az elsőszülött fiú adós atyjának. Akkor aztán az atyai kegyesség fényétől előntve annál erőteljesebben ontja sugarait a földkerekségre, melynek élére egyedül állította őt, aki irányzója minden külső és benső történésnek.” *Az omnium spiritualium et temporalium gubernátor*.

A hit vagy ész szavai-e e záró sorok? Nyilván egyiké sem. Mié hát? A császár olyan reverenciával legyen a pápa iránt, mint amilyennel az elsőszülött az atyjának tartozik. Mi ez más, mint pietás? A pietás pedig se nem hit, se nem ész, hanem, mint már Cicero látta, azon erény, mely az *egyvérből származók iránti természetes reverenciát, kultuszt* jelenti.

Ez volt Dante korában is az értelme. Aquinói Tamás is így értette, aki szerint az „*quaedam protestatio caritatis, quam quis habet ad parentes et pátriám*”, vagyis a szülők, a haza iránti szerelet nyilvánulása, a haza iránti szereteté, névszerint amennyiben azokra vonatkozik, akiknek egy szülőföldje van, „*qui communicant in natali solo*”.

Dantenak e megoldása szétszakítja a végtelen szillogizmusok láncának utolsó szemét s rejtélyessé teszi igazi gondolatát.

Aquinói Tamás megnyugtatóan oldja meg a spirituálé és temporale, az egyház és állam tőle is követelt önállóságát.

Nem szabad e részben a „*Liber Sententiarum*” második könyvének kommentárjára,¹ sem a „*De Regimine principum-ra*”⁵⁸ hivatkozni, mert e helyek iránt alapos kétség lehet, vajjon csak a pápai államra vonatkoznak-e, ahol a pápa „*utriusque potestatis apicem tenet*”, vagy az egész emberiségre, annál inkább nem, mert e helyek inkább mellékesen odavetett nyilatkozatok. Ahol Aquinói Tamás elvileg, nagy rendszerébe illesztve tárgyalja a két hatalom viszonyát, az egyháznak nem joghatósági felsőbbségénél fogva tulajdonítja az államfő letételét, hanem hitbéli önállóságára támaszkodva állítja a kiközösítés jogát, melynek hitbéli természetes következése az alattvalók hűség esküjének önként értetődő megszűnése.

⁵⁸ Unde in lege Christi Reges debent sacerdotibus sub esse. Propfer quod mirabiliter ex divina providentia factum est, ut in Romána ürbe, quam Deus praeviderat christiani populi principalem sédem futuram, hic mos pau-latim inolesceref, ut civitatum Rectores sacerdotibus subjacerent. (Liber, I. Gap. XIV.)

Az egyház és az állam az isteni világrendben az ő gondolata szerint époly kevéssé állanak ellentétben, mint hit és ész. A hit nem észellenes, de észfölötti, így oldódik meg nála külső jogi fölény nélkül is egyház és állam viszonya a hívők lelki csatlakozása által.

Dante ellenben kénytelen a gyermeki szeretethez, a kegyelethez menekülni, hogy a pápa és a világ ura, a császár együttműködését elképzelhetővé tegye. A megittasodott Noé jó fiainak pietását reméli tőle.

Az egyéni lélek problémájának hatalmas költői megfejd tője, a *poéma sacro* írója a De Monarchiában, mi nem bírunk más magyarázatra jutni, visszaesik a pogány nemzeti gondolatba. Császára nem a békéért, nem egyedül az emberi polgárosodásért kell neki, hanem hogy a civilizáció magas fokán álló Itália, egyházi és világi fejével uralkodjék a földön.

Mint a viláгурalomra törő pogány népek, a római is lenézte, barbárnak tekintette a más népből s a világbékét, a viláгурalmat római békének, római uralomnak értette. Ilyen tudatalatti érzés úgy látszik a végső kulcsa Dante De Monarchiájának. Idézett szavai: „hogy a természet külön országot és népet szánt a világ fölött való uralkodásra ... hogy az a nép nyilvánvalóan Róma és polgárai, vagyis népe,” nemkülönben a római uralom jogfolytonosságának mindenáron való bizonyítása Dante idejéig, a belenyugvás a császár abszolút hatalmába, a többi népek kicsinylése alig engednek más magyarázatot.

Lord Bryce szerint (The holy roman empire London, IV. edit. 264.1.) VII. Henrikkel 1313-ban végződik Olaszországban a római szent birodalom. Dante De Monarchiája, mely annak próféciája akart lenni, már megírásakor sírírata lett.

Mégis nem több-e, nem más-e? Az istenfiúság magaslatáig emelt keresztény emberi lényegből ekkor már sokféleképpen egyéniesülő keresztény nemzetek származtak.

De nem ennek, az akkor kialakulóban lévő, keresztény nemzeti érzésnek, hanem vele szemben a más népeket barbárszámba vevő, világurimpériumra törő pogány nemzeti érzés föltámadásának öntudatlan, letompított hangú riadója Dante De Monarchiája.

Az egyetemes emberi értelemnek, mint az emberi lét legfőbb fajlagos képességének magasztalásából indul ugyan ki. (I. könyv, 3. fej.). Ezzel az erővel, mely az embert „kevéssé teszi kisebbé az angyaloknál,” kezdi Dante a *Convivio*-i is s lelkesedik az emberi eszméért, a „*hunana civilitas*”-ért úgy ebben, mint a Monarchiában megszakítás nélkül.

Ha azonban figyelmesen hallgatjuk az értelemnek, észnek ezt a magasztalását és a hozzá nélkülözhetlen, küzdelemnélküli világbéke dicsőítését, mintha egy más ellenhang nyomná el. Nem Goethe örökérvényű szavára: „Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, der taglich sie erobern muss.” nem az e szavakra lelkünkben támadó kétely ellenhangja ez. Nem is önértetünk felkiáltása a lealázó, mert az abszolút hatalmú császáron megforduló, szabadságnélküli béke és boldogság ellen.

A De Monarchia saját alaphangja ez! Az Isten második választott népének, a rómainak, a világ urának, az *aeterna Roma*-nak, tehát Dante Itáliájának és viláгурalmának apoteózisa ez az alaphang, ez, mi úgy halljuk, a Dante riadójának vezérmotívuma.

A keresztény költészet fejedelme, az egyéni lélek problémájának halhatatlan keresztény költői megfejtője nem bír az állam, a nemzettelék problémájával. Sem a hitben, sem az észben nem talál hozzá megoldást, csak a vérbeli kapcsolatokból fakadó pietásban. Hiszen az uralomra, az impériumra való igényt s a másik nép szolgátságát vérbeli, születési alapra helyezi. A nagy keresztény az államban, a nemzetek viszonyában akarattanul, öntudatlanul pogány gondolat hirdetőjévé válik, midőn az emberiséget egy nemzetben véli képviseltnek s a többit ez alá vetettnek.

A politikus Dante a költő Dantenak messze mögötte marad. Az emberi szellem világát, az *intellectus speculativus*-t, két „tájra osztotta maga Dante (De Mon. I. könyv, 3. fej.). Amint az nem csupán az általánosságokra, hanem a részlegesekre is kiterjeszti működését, melynek célja *agere atque facere*. Az első az *agibiliák*-nak, az erős akarat tetteinek a politikának

világtája, a másikon a *factibiliák*, a művészi alkotások légiés, végesség fölé emelő paradicsomkertje kerül el. Itt fejedelem [Dante, amott a nagy Aquinói mellett, ki tisztán látja az újkori államot, csak az Utópia szerzőségének prioritása illeti.

Az abszolút világmonarcha személyén nyugvó világbéke ez Utópiája, mely az állam, az ész önállóságának megállapításában már nem az, sőt nagy vívmány, pogány nemzeti ösztöne mellett is, a keresztény gondolat átfogó, egyetemes erejének szülötte nem kevésbé, mint Aquinói Tamásnak ily atavista elemtől ment, tisztult, a szabadságot felölelő állambölcselete. De bizonyára mutatja mind a kettő e hithű kornak teljes elfogulatlanságát világi ügyekben, belekapcsolódását a görög bölcselet, az antik világ nagy szellemi előzményeibe.

Ezekből táplálkozott a zsarnok VIII. Henrik angol király által állhatatos hitéért vérpadra küldött, a világi dolgokban teljes elfogulatlanságát megőrző Morus Tamás, aki kétszáz évvel Dante után, de teljes tudatossággal megrajzolta és saját nevére nevezte is: *De optimo statu rei publicae in nova insula Utopiae*, a társadalomnak egy kívánatos, de még csak „Sehonnában” létező berendezését.

Az újkori állam gondolata már élt a középkor e nagy szellemeinek műveikbe öntött lelkében, amint élt egyes államok keresztény alapelveiben és alkotmányos intézményeiben. A vallási harcok a XVI. és XVII. században akasztották meg és lassították kialakulását.

De nemcsak ezek. Maga a világmonarchia gondolata azzal a csökkent erejével is, melyei a német-római szent birodalomban, majd az osztrák császárságban tényleg mutatott – nem is szólva Napóleon epizódszerű császárságáról -, súlyosan nehezedett egész Európára, mirajtunk kezdve kelet felől a szélső nyugatig, az Északi-tengertől a Közép-tenger szicíliai csúcsán ujjat alita a modern államalakulásnak, úgyhogy ez csak a XVIII század végén meginduló s napjainkig nyúló világforradalmak útján tudott véghezmenni.

Felszólalás az alkotmányjogi értekezleten 1922. február 21-én.

Főméltóságú Kormányzó Úr! Mélyen tisztelt Értekezlet! Azon jogi fejtegetésekkel, melyek a Friedrich-féle rendeletnek minőségére vonatkoztak, nevezetesen, hogy ez a rendelet törvényesített-e, vagy nem? oly meggyőzően kimutattatott az, hogy ez a rendelet törvénnyé nem emeltetett, hogy én ehhez bővebben hozzászólni egyáltalában feleslegesnek tartom. Meggyőződésem e tekintetben az, hogy ez a rendelet tényleg lehetségessé tette a nemzetnek valahogyan, valami úton-módon való megnyilatkozását. A jogon azonban egészen kívül állt, hiszen egész szituációnk azáltal van jellemezve, hogy kitört belőlünk, nemzetünk életéből a jog szervezete, hogy a szellemi, értelmi színvonalról, amelyre a jog emeli a nemzetet, bennünket az 1918-i forradalom lesodort a természetes életnek a színvonalára, egy ösztönös élet színvonalára: a nemzet elvesztette közjogát, közjogi életképességét, mert szervei s nemzeti élet összes szervei: a király, országgyűlés, kormány megsemmisültek, tehát beállott – mondjuk – egy kivételes állapot. Ahhoz a magas szellemi élethez viszonyítva azonban, amelyen állott a nemzet, amidőn még ez az értelem, erkölcs, ész által megalkotott jogi életszervezete épen volt, az 1918-i forradalom bennünket a tiszta természeti világnak, egy ösztönös világnak a sodrába dobott. És csak az ösztön mentett ki bennünket az anarchiából. Friedrich István ösztöne létesítette a maga kormányát úgy, amint azt a nemzet nagy többsége kívánta egy kisebbséggel szemben, amely a bolsevizmus alatt a nemzetre ráfeküdt. A nemzetet talpraállította azáltal, hogy kormányt alakított. Minek következtében? A jognak következtében? Nemi A nemzeti életösztön következtében. Igen, de ebből az ösztönös életből hogyan legyen a kiemelkedés? Mert? egyenesen az ő akarata és az ő ereje csinálta meg magát a nemzetgyűlést is, hiszen az ő rendeletének engedelmessé tette a tényleges, nem jogunk szerinti nemzet és választott nemzetgyűlési tagokat.

De a nemzetgyűlés sem emelkedett ki a teljes ténylegesség állapotából és amiért össze lett hívva, hogy t. i. az alkotmányos életre, vagyis a jogi, szellemi, magasabb életre átvezesse a nemzetet, azt nem tudta megoldani. Ma is még a Friedrich-féle rendelet alapján létrejött nemzetgyűlés-alkotta szabályok alatt állunk a társadalmi élet igen sok részében. A jogéletre vonatkozólag, ahol nem az államról, hanem a polgárokról, egyesek magán- és egyéb javairól van szó, még mindig ezen tulajdonképpen kivételes, tényleges, néma magyar alkotmánynak megfelelő törvényhozó szerv alkotta szabályok alatt állunk. Én egy autogenezist látok a választójogi rendeletben, de magában a nemzetgyűlésben is. Mert a nemzetgyűlés minél fogva mondotta ki magát szuverénnek? Szuverénnek mondotta ki magát Friedrich István rendelete alapján, aki megint a maga ösztönéből és merészségéből lett alkotmányozó hatalommá, igaz Clark nyomása alatt és tudta a nemzetet a káoszból kimenteni és egy relatív elfogadható, törvényhozói testületben egyesíteni.

Így nézem én a dolgot és annál is inkább így látom az egész rendeletet és teljesen csatlakozva azokhoz, amiket báró Wlassics Gyula és Plósz Sándor t. értekezleti tagok felemlítettek, megvallom, a rendeletnek az erejét már elveszítettnek tekintem. Megtette a maga szolgálatát, hogy a nemzetet legalább valamelyes megfontolásra, valamelyes elhatározásra képesítette, amidőn összehozta a nemzetgyűlést.

Ami mármost a továbbiakat illeti, akár nemlétezőnek tekintjük ezt a rendeletet, akár úgy tekintjük, mint kormányzati lényt, amelyet a mostani kormány nem változtatott meg, tehát rendeleti minőségben; mindenesetre teljes jogát a kormánynak, hogy akár, ha tetszik, új rendelettel, akár ennek módosításával gondoskodik egy másik nemzetgyűlés összehívásáról. Én úgy látom – és nem tudom, jól érteltem-e a t. értekezlet egyes tagjainak felszólalását, – hogy ott vagyunk.

ma, ahol volt Friedrich István. Ne méltóztassék az én beszédemből egyebet kivenni, mint azt, hogy alkotmányjogilag tulajdonképpen ugyanott vagyunk. Nem azt mondom, hogy társadalmilag, a magánjog, büntetőjog és a közrend tekintetében, de az alkotmányos-közrend

tekintetében mindenesetre ugyanott áll a mélyen tisztelt kormány, mint ahol állott a Friedrich-féle kormány. Miért? Azért, mert a nemzetgyűlés nem tudott határozni, a nemzetgyűlés nem tudta a nemzet akaratát kifejezni arranézve, hogy a jövőben hogyan, miképen gyűljön össze, kik legyenek akaratának kifejezői, képviselői. Mert hiszen eléje volt terjesztve a választójogi törvény. Nem tudott a törvény létrejönni, tehát a nemzetnek megint nincs akarata; a nemzet összességének akarata nem tudott megnyilatkozni és így egy tényleges természetes szervébe, a kormányba, helyeződik ez a nemzeti akarat. Ez a nemzetnek egyetlen fenntartója – hogy úgy fejezzem ki magam – aminthogy Friedrich István is akkor fenntartotta az anarchiával szemben és fenntartotta a polgári társadalmat a bolsevista törekvésekkel szemben. Én tehát ezt a tényleges helyzetet, amelyet kivételes helyzetnek nevezünk, nem bírom teljesen kiűzni az elméből és ha magát, az 1920. évi I. t.-cikket és a XVII. t.-cikket veszem, mindinkább látom a helyzetnek teljes ténylegességét, hogy valóban a kormány belátása, a kormánynak teljes, természetesen erkölcsi, felelőssége jöhet csak szóba; a jog a kormányt nem köti meg a tekintetben, hogy hogyan rendezi a kérdést. Akár nevezzék azt új rendeletnek, akár nevezzék a mostani módosításának, mindig a kormány belátásán, a kormány akaratán, erején fog múlni a nemzet léte, jövője és java.

Ennek következtében én további fejtegetésekbe nem is kívánok bocsátkozni, annyira meggyőzőnek látom a többi felszólalásokból, hogy itt a kormánynak teljes szabad keze van a rendelet kiadására, vagy módosítására nézve.

Ami már most azt illeti, hogy országgyűlés hívassék-e össze? Hiszen azt mindannyian kívánnánk! Hanem az országgyűlés összehívása is kormányzati tényteté, a kormánynak a javaslatára lenne lehetséges ennek az országgyűlésnek is az összehívása. Már most, ha arra az álláspontra helyezkedik valaki, hogy a nemzetgyűlés által meg van kötve a kormány, akkor természetesen az országgyűlés összehívásáért is, ha javasolja, felelősség alá vonatnék.

Az országgyűlés összehívásának jogi megrendezettségét részemről nemcsak vallom, de nagyon is óhajtanám. De hát ez óhaj, a tények világa pedig ezzel az óhajjal, amint oly sok oldalról kifejtetett, ellenkezik. Azért, hogy ilyen hosszan tartott a mi – mondjuk – kivételes, szerintem ösztönös, nem jogi, nem magasabb alkotmányi, szellemi életünk, azt hiszem, vigasztalhat bennünket az, hogy más nemzeteknél is az alkotmányos életre való áttérés nem ment egy-egy ugrással. Az a francia köztársaság, amely 1870-ben megdöntötte a császárságot, 1875-ig nem tudott tulajdonképeni igazi alkotmányos útra térni; öt esztendeig habozott ide-oda, míg megtalálta.

Én is azt hiszem, hogy mi is vissza fogunk emelkedni a jog magaslatáig, de túrnünk kell a mai állapotot. S a tényleges helyzetben, amelynek ura a kormány, az a maga nemzeti erkölcsi érzületével tegye meg a maga kötelességét!

Az új nemzetközi jog.⁵⁹

A tudomány akadémiáit, így a M. Tud. Akadémiát is, az emberi tudás végső problémái izgatják. Ennélfogva és elfogulatlanságuk lehető megóvása érdekében is távoltartják magukat a pillanat, a nap, szóval az aktualitások tárgyalásától.

Az emberi életet azonban nem lehet – a kioltása nélkül – szétbontani, benne pedig a tudásnak nagy funkciója van. Sőt az emberi élet vad állapotából emberivé abban a mértékben válik, amint abban a tudás erőre kap.

Bármily nagy legyen a bűvárra az elért, az újat talált tudás gyönyöre, a személyes nyomorúságot számba nem vevő boldogsága, hiába menekszik a végső elvek, a tiszta tudomány elefántcsont-tornyára, le kel számolnia a környező külső világ aktualitásaival, váratlan fordulataival.

Így a bűvárok, kutatók, rendszerezők társaságai, az akadémiák sem vonhatják ki magukat akár a természeti, akár a szellemi világ titkainak fölfedezésére irányuló munkájukban az aktualitások hatása alól.

Ily alkalmakkor különösen vigyázniok kell működésük határaitra, melyet annak a tudás, az igazság elismert legfőbb elvei vonnak. Ez az elv lesz szavaimnak is zsinórmértéke.

A szellemi világ körében a nemzetközi élet alapelvei jutottak oly válságos pontra, hogy mellettük a tudomány a maga testületi alakjában, az Akadémiában nem haladhat el szó nélkül.

Szabadjon nekem, midőn ünnepélyes közülésünket megnyitni szerencsém van, a nemzetközi élet lényegénél, ennek legfőbb szabályozó elveinél múltat, jövőt illetőleg néhány percre megállanom.

A keresztény világ a XVI. századig a pápa és a császár {elsőbbségében látta a nemzetek megféréseinek és együttműködésének legbiztosabb iránytűjét. Ennek a bár egy hiten nyugvó, de különböző hatalomnak, a sacerdotiumnak és impériumnak nem egyszer támadt viszálya, ez iránytűt sokszor zavarta s az emberiségnek bizonytalan, labilis egyensúlyt biztosított. A hitesség megtörésével a tisztán hatalmi, belső mértéknélküli egyensúly elve lett végleg uralkodóvá az 1648-t westfáliai béke óta.

De már előbb ez vezette a nagyobb hatalmakat. VIII. Henrik angol király, V. Károly császár és I. Ferenc francia király versengésére célozva, festtette magát, jobb kezében mérleget tartva, melynek serpenyőjében Károly birodalma és Ferenc országa egyensúlyban voltak és tőle függött, merre billentse az egyiket a balkezében fogott súllyal. „*Cui adhaereo prodest*” volt mondása (Real, Die Staatskunst. 1767. VI. köt. 586. old). Tudor Erzsébet Sully államszövetségének gondolatát az egyenlő erőmegosztás elvével igazoltnak vélte.

Az egyensúly durva elve az idők folyamán letompult a jólfelfogott kölcsönös érdekek parancsává. A francia forradalom exponense, Napóleon, a nemzetek szabadságának és szövetségének jelszava alatt az egyensúly helyében világállami tervekkel boldogította Európát.

Napóleon legyőzése után az európai emberiség a maga rendes életfolyását a legitimitás s az államok belügyeibe való intervenció elvével próbálja megtalálni. Vezető nemzetei 1815. szeptember 26-án a legitimitás elvét „az államok egymásközötti viszonyaikban követendő eljárás alaptételeivel, azokkal a fenséges igazságokkal látják kiegészítendőnek, melyekre az Isteni megváltó örök vallása tanít.

Az államoknak így keletkezett „szent” szövetsége az egymást követő kongresszusokban szervezett kormányzatot létesít a nagyhatalmak akarata végrehajtásának biztosítására.

Tizenöt év, a júliusi francia, az augusztusi belga forradalom képében már erősen kikezdi e szervezetet s a nemzetek életét újból a hatalmi egyensúly ingatag elvére veti vissza.

⁵⁹ Másodelnöki megnyitó beszéd az Akadémia LXXXIV. ünnepi közülésén 1924. május 11-én (Ak. Ért. 1924. XXXV. k.)

Hogy ez az elv némileg megnyugtatólag hasson, új formát kellett magának a XIX. században találnia.

Ez a forma az emberiség elvi érdek- és jogközösségének diattomban értetődő elismerése mellett, államok szövetségéből, azok állandó békés együttműködésének koncertjévé alakult át, a kormányok állandó érintkezése vagy a konferenciák is kongresszusok kivételes apparátusával.

Az emberiségnek a szent-szövetség után újra felkapott ez a külső, mechanikus, ingatag egyensúlyi életelve egy nagy igazságot mégis takart. Ez az igazság nem benne, hanem mögötte volt.

Az emberi életnek új helyzeteket, új erőmegnyilatkozásokat, új személyiségeket színpadra dobó hatalma volt ez az igazság. Az emberiség életviszonyainak ez az örökös mozgalma volt az áthághatatlan korlát, mely az egész civilizált világ békés együttműködését kívánók erkölcsi, jogi, utilitárius igényei elé valóságos sziklaként meredezett.

Mint hozzon egyensúlyba előbb nem ismert új erőket, milyen új jelentkezőket vegyen be a világ vagy legalább is Európa koncertjébe? Ehhez az egyensúly mechanikus elvében nem volt belső érték szerint igazodó mérték.

Pedig az emberiséget folytonos tömegmozgása, részeinek örökös minőségi változása állandó tűzveszedelemmel fenyegeti. Lehet-e tüzek támadását erkölcsi, jogi normákkal megelőzni, terjedésüket mással, mint fizikai erővel elfojtani, lehet-e a távoli részeket az oltásba oly biztosan belevonni, mint a tő-szomszédokat?

E bonyolult problémát kellett volna az egyensúly elvének megoldani.

Az új kornak politikai és társadalmi új kikezdések, új törekvések, hit, erkölcs, tudomány világában legmozgalmasabb százada a XIX. Ebben a XIX. században az egyensúly elvét 8 a rája épített jogi és politikai rendet erősebb próbára tették mindezek a mozgalmak, mint a megelőző századok dinasztiainak, kereskedő-respublikáinak, vallási felekezeteinek és szociális osztályainak küzdelmei.

És pedig annál fogva, mert az előbbi századokénál sokkal egyetemesebb erővel ragadlak meg az emberiséget.

Az abszolút monarchiákban az alkotmányos szabadság kiküzdése, a többi állam közt szétszórt nemzet egységének megteremtése, a más nemzetbe ékelt külön népegyéniségek vulkanikus kitörései, a hit és tudás erős harca, az egyéni tulajdonra alapított társadalom helyén csak kollektív tulajdont ismerő társadalmi szervezet fölépítése voltak azok a főáramlatok, melyeket fékezni, a jog, az emberiség határai között tartani lett volna az egyensúly elvének és a rája alapított európai koncertnek hivatása, mely a dél-amerikai gyarmatok függetlensége, az európai államok ázsiai és afrikai hódító iránya következtében mindinkább világ-koncertté vált.

Az egyensúly elvére alapított nemzetközi életrend, jogrend ingatagságát a görög, a belga, az olasz, a német, a szerb, a román, a bolgár és a dél-amerikai államok keletkezése mulatja legjobban, melyek mind a nemzetközi jogrend ellenére vívták ki helyüket a nemzetek társaságában.

A nemzeti erő diadalmaskodott *jure armorum* a pozitív nemzetközi jog fölött, magával rántva, magához kapcsolva, magának alárendelve az emberiség nagy szellemi, vallási, erkölcsi irányait, a társadalmi szerkezetnek alapjában való átalakítását célzó szocialisztikus törekvéseket.

A nemzeti erő parancsa, impériuma került a nemzetközi jog felé. Ennek esett áldozatul a pápaság nemzetközi állása, «z nyomta le a kollektív tulajdonon nyugvó új társadalmi szerkezetet követelő internationalet, midőn ennek sikerült, bár rövid időre, 1871-ben Parisban a *Commune* alakjában magát «a francia köztársasággal szemben önálló állammá emelni.

A világháború győztesei az egyensúly ingatag elvén nyugvó nemzetközi életrend helyére a biztosabb, igazságosabb, egészen új szellem hordozta életrendet ígérek.

Álljunk meg néhány percre s nézzünk szemébe ez új szellem új tényeinek.

Az eddigi nemzetközi jognak alapintézménye az államok területi fensége tekintetében a háború, a fegyveres erő volt. Ennek kényszerítő hatalma alatt történtek a területi cessionokat megállapító nemzetközi szerződések.

Eddig azonban ily szerződések a felek tárgyalásai alapján keletkeztek. Az új jog az egyezkedések nélküli szerződések rendszerét léptette életbe, melyek veszedelmes rokonságot mutatnak az ősrégi, nemzetközi jog hódításaival, a *debellatio*val, az *occupatio bellicával*, amidőn államterület a másik fél akarata, hozzájárulása nélkül szereztetik meg.

Az eddigi nemzetközi jog az egyik fél ily egyoldalú akaraturalmát jogalapítónak, a meghódított területet jogilag megszerzettnek nem ismerte. A fegyverek jogán bár, de a legyőzöttel való egyezkedés után keletkezeti egyezkedéses béke helyére a jogot erősebben hátrászorító béke, az egyoldalú kényszerbéke intézménye vonult be ezzel az új nemzetközi jogba.

Európa nemzeteinek a mai béke szabályozta életrendjében a fegyverek hatalma, a hódítás jogalkotó ereje nagyon emelkedett az előző időkhöz képest.

Emelkedett nemcsak a legyőzöttekkel egyezkedés nélkül kötött szerződések következtében, hanem főleg azért, hogy e szerződések a népszövetség oltalma, garanciája alá helyezték, hogy e népszövetségi szerződés a legnagyobb kihatású versaillesi szerződés kiegészítő részévé tétetett.

A népszövetség első, igen helyes célja, a háborúk lehető megakadályozása ekként egyúttal a kényszerbékék, a fegyverek erejének biztosításává lett minden más jogcím ellenében.

Az új e részben, amit a nemzetközi jogalkotás hozott, nem jobb, sőt rosszabb a réginél.

A népszövetség ismétlődése a szent-szövetségnek más, alkalmasabb berendezéssel, más, sok tekintetben helyesebb célok elérése végett. Alapjában véve azonban ez is, mint amaz a nemzetközi gyámság intézménye, melyet a nagy nemzetek a kisebbek fölött gyakorolnak. Magas rendőri őrszem, melynek diszkrécionárius hatalma önrendelkezésüket, szabadságukat bizonytalanná teszi oly viszonylatokban is, melyek a nemzetek együttműködését nem érintik, minők az államforma, alkotmány, társadalmi szervezet intézményei, szabályai.

Amily tűrhetetlen volt a szent-szövetség intervenció» irányzata bizonyos vonatkozásban, hasonlónak válhat a népszövetség intervenciója akár szociális, akár nemzetiségi szempontból. Ha nekünk magyaroknak opportunitásból örülnünk kell elszakított véreink miatt a kisebbségeknek biztosított népszövetségi védelem fölött, elvileg éppoly helytelen az, mint amilyenek voltak a szent-szövetség rendszabályai a népek alkotmányi törekvései ellen. Merő expediens a kényszerbékék teremtette új államok lehetetlen népösszetételének valamelyes korrektúrájára, kísérlet heterogén elemek valamelyes megféréseinek biztosítására.

A négyéves világháború győztesei az autokráciák és hadseregeik megszüntetésének, a demokrácia uralomra juttatásának, a nemzeti önrendelkezésnek, az emberiség szolidaritásának, a jog, igazságosságnak jelszavai alatt vívták harcaikat. Briandnak 1917 január 10-én az észak-amerikai elnökhöz nevében intézett jegyzéke boldogan állapította meg, hogy az autokrácia tipikus képviselője, az orosz cár öfelsége is osztozik az e jelszavak mögötti célokban, Lengyelországot illetőleg is.

Magából a népszövetség létrejött alkotmányából – hisz célja: a nemzetek együttműködését fejleszteni, részükre a békét és biztonságot garantálni, megvalósításra szorul – pozitív eredményül mi egyéb marad vissza? mint a nagyhatalmaknak a többiek rovására juttatott hatáskör, amazoknak ezek fölötti gyámsága.

Wilsonnak, a népszövetség sugallójának szelleme, amint ezt saját személyes megnyilatkozásaiból *Lansing*, *Baker*, *Tardieu* írásaiból ismerjük, húzódik meg ez alkotmányban, ha rendelkezéseiben egyenesen kifejezve nincs is. Megteremtése végett kész volt a versaillesi szerződésnek személyes elveivel ellenkező több pontjához járulni, hogy a világbéke, a demokrácia, a népek önrendelkezésének úgy vélt sziklavárát felépíthesse.

Abból indult ki, hogy a nagyhatalom az érdekek szférája fölött áll. Hazája, az Észak-amerikai Unió szolgáljon az emberiségnek (Baker, *Memoir*-jai, német kiadás, I. k. 25. lap), legyen szolgálatot teljesítő nagyság (Ugyanott 26. lap.) Úgy nézte a nagy nemzeteket, hogy azok a világnak inkább szolgálni, mint tőle szolgálatot követelni jöttek össze a békekonferenciára. (Ugyanott II. 406. lap.) A népszövetség célja – úgy mondta – jóhiszemű kísérletet tenni, hogy minden nemzet a jog egyenlőségének alapjára helyeztessék abban a reményben, hogy a nagyobb nemzetek a kisebbeket tőlük telhetőleg segítik. (Ugyanott II. 181. lap.)

A szent-szövetség atyáskodó kormányai helyére az atyáskodó nagy nemzeteket akarta behelyezni a többi fölött gyakorlandó gyámi tisztbe.

A patriarchális uralom elavult formájának látszatát kerülendő és az amerikai demokrata pártnak Jeffersonra visszavezethető radikális mentalitása szerint különös súlyt helyezett a népek és *kormányaik* éles megkülönböztetésére. Magát is a nép, nem az amerikai kormány képviselőjének tekintette, (Báltér I. k. 90. lap) értve az amerikai kormány alatt az Unió képképviselőházát és szenátusát, szemben az amerikai nép egészével. Őt az amerikai polgárok egyeteme választotta, így gondolkodott, képviselőházát, szenátusát ellenben a választókerületekbe szétszórt töredékei voltak. A népszövetség gyámsága ily értelemben tetszetősebb színben mutatkozott, mint a keveseből álló kormány gyámsága, de valóságos különbséget nem jelentett.

Magán kellett tapasztalnia a nép és kormány szembehelyezésének illuzórius, egyben forradalmi jellegét, mely a versaillesi béke kigondolásának is egyik fegyvere volt a kemény feltételek megokolásában.

Az amerikai nép nevében, nem képviselőházára és szenátusára tekintettel cselekedett a szerződés kötésekor. A baj csak az volt, hogy ez a nép akaratát egyedül választás útján bírta kifejezni és olyan szenátust választott, mely megtagadta a népszövetségi szerződés ratifikálását.

Az atyáskodó nagyhatalmú népek törvényesített gyámsága, Wilson kormánya valósággal pedig azt eliminálná az emberiség alkotó elemeinek, a nemzeteknek életéből, amin a külön nemzetek erkölcsi élete, értéke megfordul.

Két pilléren nyugszik ez: lelkiismeretükön és létük rizikójának, az érte való felelősségnek állandó érzetén.

Nagyhatalmú, atyáskodó kormányok, nagyhatalmú, atyáskodó népek egyaránt *elpusztítják a kisebbek emberiségi értékei*.

Hozott-e az új nemzetközi jogrend ennek a népszövetségben szervezet közös akaratnak részére – legyen az gyámi vagy társulati, vagy szuverén jellegű, ezzel nem foglalkozhatom – új az előbbinél erősebb jogrendet?

Mert ilyet várt a pacifisták tábora, ilyet ígért a háború alatt és annak végén a győztes fél.

A szövetségi okmány megokolása, mely bevezetésében, hogy régi törvényeink nyelvén szóljak, prefációjában, előbeszédében az első cikk előtt foglaltatik, kimondja mindenekelőtt, hogy a nemzetek együttműködését fejleszteni, részükre a béke és biztonságot garantálni akarván, erre a célra a háborúk megelőzése érdekében szükségesnek látja a résztvevők kötelezettségvállalását, hogy háborúhoz nem folyamodnak.

Mindenki üdvözölni fogja oly kötelezettségek vállalását, melyek az emberiség életének e végső eszközei a lehetőség legvégső határáig kitolni alkalmasak. A kérdés az, mennyire jobban fog ez a szövetségi szervezet működésének a háborúindítás új szabályai alapján sikerülni. Erre a feleletet csak az élet próbája adhatja meg. Bármiféle célszerűségi, valószínűségi számítás e részben hiábavaló.

Ennek a célnak elérésére, mondja tovább az előbeszéd, szükséges a nemzetek között az igazságosság és becsületre alapított érintkezésnek nyilvánossága, a nemzetközi jog rendelkezéseinek szigorú megtartása, az igazságosság uralma, a szerződési kötelezettségeknek

hajszálig pontos teljesítése.

Hozott-e újat az előbeszéd megokolása, illetőleg a szerződés határozmányában van-e újítás az eddigi nemzetközi joggal szemben?

Csakis a nemzetközi érintkezés nyilvánosságára nézve. Természetesen itt is nem az akciók, egyezmények készülöben levő folyamára, hanem azok végelhatározására nézve, amiben a népszövetséget előkészítő békekonferencia tízes, majd négyes tanácsa adott sokak illúzióját eloszlató, de természetes precedenst.

Ide lehet még sorozni a szövetségi okmányban kifejezett, akkor még csak tervezett, azóta valóra vált, állandó nemzetközi törvényszék fölállítást, mely a nemzetközi viszonylatoknak jogilag rendezett részét bírói oltalom alá helyezte.

Maga a nemzetek érintkezésének normája egészében mégsem változott.

Ez érintkezés egy része jogi, más része és pedig a döntő fontosságú része ezentúl is nem jogi normák alatt maradt.

Maga a prefáció, midőn ez érintkezésben elkülöníti az igazságosság és becsület normáit a nemzetközi jog normáitól, méginkább, midőn 11., 12., 13., 14., 15. cikkeiben a nemzetek közti ellentétek megoldásának három módját különbözteti meg.

Ugyanis ily ellentét esetében vagy a szövetségi tanács, vagy az érdekeltek választotta arbiterek vagy az állandó bíróság határozhat. Az első opportunitási, célszerűségi, adott helyzetekből folyó szükségességi tekintetek szerint határoz, a választott arbiterek esetleg hasonló felhatalmazással vagy ha jog alapján vannak is hivatva határozni, a méltányosság, az aequitasnak is helye lehet határozataikban, arbitriumuk-ban, melyek ex aequo et bono indokolhatók. A rendes állandó bíróság ellenben iudiciumot, ítéletet hoz a jog szabályai szerint.

Mire céloznak a nemzetek érintkezése tekintetében az igazságosság és becsület alapján vállalandó kötelezettségek? Arra, amit az eddigi nemzetközi jog az állam meghatározhatlan létérdekének, existenciális követelményeinek, prestigének nevezett, amelyekre nézve magát felső hatalom ítéleteinek alá nem vetélte. Az igazságosság és a becsület nevével lettek a nemzetközi életnek ez alapelvei újra keresztelve.

Mert hogy az igazságosság mást jelent, ahogyan már Aristoteles óta tudjuk, mint a jog, azt a népszövetségi paktum is kijelenti, midőn a nemzetek viszonylataiban az igazságosság mellett külön pontban kötelezi a szövetség tagjait a nemzetközi jog szabványainak és a szerződéseknek hajszályni pontos megtartására. Alapjában véve megmaradt a nemzetközi viszonylatok két különböző rétege, amelyek egyikében a szigorú jog, a szerződési kötelezettségek jogi jellege uralkodik, a másikában új név alatt az államok jogilag szabályozhatlan létérdeke, becsülete az irányadó,

Szétfoslott az illúzió, mely a nemzetek szövetségébe lépett emberiség életét a maga egészében jogi szabályozás alá vehetőnek, nemzetközi bíróság által jogi határok közé szoríthatónak hitte.

De szétfoslott a wilsoni illúzió is amely a békét nem jogi, hanem csupán erkölcsi elvekre akarta alapítani, mely a különböző nemzeti érdekek összekötése és limitálása helyett az igazságosság homályos gondolatától, a nagy nemzetek nagylelkűségétől várta az emberiség sorsának javulását.

Miért nem lehet az emberiség megférést és együttműködését annyira is a jog uralma alá hajtani, mint az egy államba tartozó egyeseket? Mindenekelőtt azért, mert a jog csak regulatív nem produktív erő. A jog lelki, erkölcsi követelmény, az emberiség pedig tényleges valóság. Az emberiség részeinek elütő lelki jellege, e részek existenciájának összehasonlíthatatlan feltételei miatt általános normák alá még sokkal kevésbé helyezhető, mint egy nemzet alkotó elemei.

Az emberiség vulkanikus kitörései sokkal gyakoriabbak, mint egy állam jogrendjét megbontó forradalmi. A jog az emberiség őrzőangyala, de szárnyai még az államban sem

érnek el az államtagok igen lényeges, az állam, a társadalom békés együttműködésére döntő kihatású viszonyáig! Csak egy ilyet említek. Annyi másra ki nem terjeszkedhetem. A házasságot, a családot csak kis részben tartja össze a jog. Amikor ez intézmények életető gyökerei kiszáradnak s a jog parancsa miatt szét nem bomlanak, már csak műházasság, műcsalád az, ami megmarad és vegetál.

Amennyiben pedig államot és társadalmat a jog szabályozni és szabályozásával fenntartani tudja, ez onnét van, mert az államban igen egyszerű módon megállapítható, ki tartozik az állami jogközösségbe, ki partner abban, ki jogalany, ki szűnt meg jogalany lenni?

A felelet igen egyszerű. Aki emberi ábrázattal jó a világra, sőt ennek fölteveése mellett világrajötte előtt, az anyaméhben is az, ott is szerezhethet nagy jogokat örökségeket. Mikor szűnik meg a jogalanyiság? A felelet még egyszerűbb: a halállal.

Az államtagok cselekvési hatalma miért rendezhető jogilag?

Mert minden egyes emberi lény vonatkozásainak összege, melyeknek központja lehet, vagyis melyekben érdekelt, külső jelekkel körülírható.

A jog az állambeliek az egyesek érdekeinek pontos körülírása az általános jó. az emberi és nemzeti eszme szempontjából.

Lehetséges-e ez az emberiség partnerei, az államokká alakult nemzetekkel.

Nem lehetséges, mert államok születése és halála nem oly egyszerű tények, mint az egyes ember világrajötte és halála.

Az állami létre való érdemesség, annak megtartása, az államteremtő nemzetek születése külső jelekkel éppoly kevésbé írható körül, mint a meglevő nemzeteknek érdemtelenység okából való megcsonkítása, vagy éppen kivégzése, más államok közti felosztása.

Még rosszabbul állunk az emberiség alkotó részeinek együttműködésével. Minden külön résznek, ha a többibe beolvadni nem akar, ha létéhez ragaszkodik, vannak létérdekei.

Ezeket nagy és kis nemzetekre úgy körülírni, mint az egyesekét az államban a különféle jogszabályok teszik, lehetetlen, mert egy nemzet léte imponderabilis, külső jelekkel meg nem jelölhető erők viszonylatától függ. De éppoly kevésbé lehet azt külső jelekhez kötni, amit önértékük, becsületük elbír.

A jog a nemzetek viszonylataiban is csak azokat az érdekeket rendezheti, amelyek külsőleg megmérhetők, azt mondhatnám fungibilisek, külső jelekhez köthetők. Ez a nemzetközi jognak is a tere, ezt különítette el a népszövetség okmánya is az igazságosság és becsület közbeszűrt nevével az államok létérdekének, becsületének területétől.

Wilson ennek a lehetséges bírói védelem alá helyezett jognak helyére az érdekek fölé emelkedő igazságosságot akarta helyezni. Azt hitte, hogy az érdekek csak szétválasztatnak, elfeledte azonban, hogy igazságosság jog nélkül nincs, hogy érdek és jog elválhatlanok, mert mindegyik mire vonatkozik? Valamely külön lény külön személyi létének, működésének biztosítására.

A jog a külön lények, egyesek és nemzetek érdekeinek határát vonja meg s ha a jog s a mögötte rejlő érdek elválaszt is egy oldalról, egyesít az objektív közérdekből az általános jóban.

Amíg külön lények és külön nemzetek lesznek, lesznek, sőt szükséges, hogy érdekeik legyenek, addig kell jognak is lenni, mely külön létüket biztosítja. Ezt, mint Wilson vélte, a morál belső erejére, az érdekfölötti nagylelkűségre, érdektől, jogtól megtisztultnak álmódott igazságosságra bízni nem lehet. (Baker *Memoir*-jai I. k. 30, 151. lap, II. k. 206. lap.) A békekonferenciáján járt kálváriáján magán kellett tapasztalnia a nagy nemzetek érdekfölöttiségének hamisságát. Annyi bizonyos, hogy küzdött az unió érdekeiért Japán ellen, hogy ez Shantungot, Kína 36 millió lakosságú részét a versaillesi szerződésben meg ne kapja, de küzdelmében elbukott.

De végeznem kell szavaimat.

Az államok egy megreformált új jog, továbbá az igazságosság és becsület, végül

mindenekfölött a fegyverek védelme alatt állanak.

A győzőkre, a célhoz jutottakra tiszta öröm, boldogság, a célhoz nem értekre merő gyász, szenvedés.

Emborsors azonban mindeniké, ha a célhoz jutás mámorán, a célhoz nem érés bánatán túlpillantunk.

Az egyes, mint a nemzetek úgy hiszik, létük biztosítása,, működésük szabadsága, értékük elismertetése végett kell, hogy egész testi, lelki erejüket megfeszítsék céljuk elérésére.

De igazi-e e cél 7 Megfelelők-e eszközei, melyekkel a célnak lelküket betöltő gondolatát az élő, külső, tárgyi valóságba átviszik? Az ezernyi célok világbirodalmába illesztik, vagy legalább megkísérik?

Mindez egyénnél, nemzetnél egyaránt bizonytalan s az emberi léleknek nyugtot nem ad.

Az elért cél sem, mert a zsenié is – a legnagyobb nemzeteké is – az ember teljes céljának csak része és lelkének az egész után vágyódását megköti, szárnyát szegi. A célhoz nem ért pedig, balsikerén kétségbeesik.

Tisztán látta ezt Madách, midőn egyén és nemzet céljáról énekelt.

„A cél voltaképpen mi is? – így kiált fel az Ember Tragédiája XIII. színében. – A cél megszűnt a dicső csatának, a cél halál, az élet küzdelem. Az ember célja a küzdés maga”.

Az emberi cél hiúságának ily hideg szemlélete és az örök küzdés apoteózisa, sokaknak gáncsával találkozott, akik elfeledték, hogy Madách nem isteni színjátékot, hanem emborsorsot állított elénk.

Amazt madártávlatból Arany írta meg 1851-ben «*Gondolatok a békekongresszus felől*» cím alatt, midőn így kezdi:

A múlt időnek bölcsei
Századokon keresztül
Örök-mozgót követeltek
A véges emberésztül:
Az új kor bölcsesége, mely
Amazokat neveti,
A örök béke, nyugalom –
Vessző-lovát kergeti

Majd látnoki bölcsességével a nagy mindenség céljának magaslatáról tekintve egyesek és nemzetek céljait, küzdelmeit, látva az elért kultúra nyugtózó hatását, midőn a polgárosodás lordul ráncsapásul” így szól:

„Isten egészbe' működik,
Egészre fordít gondot” . . . és így végzi.
„Hagyjátok a meddő vitát!
Bölcs Isten az, ki rendel:
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében harcban ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának.”

Van-e magyar társadalom? Nincs.⁶⁰

Búzás Dezső és Balogh József vitája a Magyar Nyelvtudományi Társaság közlönyében a társadalom szónak ma dívó használatáról támasztotta bennem e kérdést és a szomorú feleletet.

Ez a szóhasználat ugyanis a nyelvészet világán túl fekvő szélesebb és magasabb szférának is a jelensége.

Annak a lelki zavarnak, szorultságnak kiütése a nemzet testén, amelyben nemzeti létünk csonkulása, gazdasági, szellemi, erkölcsi létünknek vele kapcsolatos vajúdása óta élünk.

Az emberi tudás bármely szakában kutasson valaki, kénytelen-kelletlen nyelvészkednie kell, mert nyelvével adja tapasztalatai eredményét, felfogása, ítélete lényegét.

Már Hobbes, az újkori empiria egyik ősatyja az emberi beszédéről szólva (Leviathan, Cap. 4. de sermone) helyesen látta a szavak és gondolatok egymásra utaltságát, a szavak helyes használatának értékét az igazság felfogása, megértetése tekintetében.

Vocabula enim sapientium calculi sunt quibus computant, stultorum autem nummi, aestimati alicujus nomine celebri ut Aristotelis, Ciceronis vei Aquinatis, aliusve doctoris cujuscurique humani.

Nyelvújításunknak e szülötte, a *társadalom* szó eleinte Barczafalvinál kollégiumot akart jelenteni, mások, Kaszinót, céhet, társulatot kívántak vele értetni.

Mint az állami kapcsolattól különböző, de vele tagjai révén egybeeső összkapcsolat jellemzésére először Helmečy használta melléknévi alakban, midőn Franciaországot a társadalmi revolúciótól óvja. (L. Szily, Nyelvújít. Szótár).

Így válik el először a *társadalmi* szó a társaság szónak attól a jelentésétől, mely vagy az emberi együttlétet, coexistenciát és együttműködést, kooperációt a legnagyobb általánossággal akarta kifejezni, vagy annak éppen igen különleges eseteit. Az első alkalommal többnyire hozzátette a *közönséges* jelzőt, az utóbbiakban a társas kapcsolatnak különleges okát jelölte meg „céhes, kenyeres, kezes, lakó, papi” melléknevekkel.

A közönséges társaság, sőt egyszerűen község szóval azt a fogalmat akarták visszaadni, melyre nálunk Halász Imre használta először a *közület* szót Carey közgazdaságtanának 1867-i fordításában. A régi közönséges társaság, ugyanis éppúgy jelentette az állami, mint a kereskedési, a kenyeres, a papi társaságot s a közület szó is e különböző kapcsolatokat különböztetés nélkül össze akarja fogni, amikor a gondolkozót az emberi együttélés és együttműködés legáltalánosabb formájának használatára kényszeríti az adott helyzet, viszonylat.

Legelső föltűnésében a *társadalmi* Helmečynél már ellentétet fejez ki. Addig revolúciók alatt állami fölforgatást értett a világ, itt egy újjal ismerkedik meg. A társadalom szembeállítatik az állammal, melyet akkor országnak, státusnak neveztek.

A társadalom szó értelme csak a státussal ellentétbe helyezve tűnik ki. Csakhogy Magyarországon 48 előtt éppoly különféle státusok voltak, mint amily különfélék a társaságok. A papi, a vitézi, az iparos (polgári) rend is státusok voltak. Dugonics az „Inclýti Status et Ordines”-t „Tekintetes Álladalmak és Rendek”-nek fordítja.

Szerencsére elekezeteink nem váltak úgy státusokká Magyarországon, mint a német-római szt. birodalomban a Status (Corpus) catholicorum, Status evangelicorum, vagy Erdélyben, ahol a kai státus név alatt máig fennmaradt „ennek az álla-dalomnak” emléke. De elég volt Magyarországon is abból, ami az állam és társadalom lényegbeli különbségének fölismerését megnehezítette. Ferdinándy Géza akad. székfoglalója igen tiszta világot vet arra, mennyiben maradt meg 48 utáni alkotmányunkban is annak nyoma, hogy a király is egyik státus a nemzet többi státusaival szemben.

Mindenesetre jellemző, hogy az álladalom, az állam szó mily későn jött használatba a

⁶⁰ Különnyomat a Társadalomtudomány 1927. évi 3-4. számából

nemzet egész közülete fölött uralkodó, országgló (úrszágló) alakulat megjelölésére. Szalay László ez a mély elme még Státusférfiak cím alatt adja ki munkáját 1848-ban, pedig ő már egészen mást értett alatta, mint Dugonics a Tekintetes Álladalmak és Rendek fordítása alkalmával.

Állam és társadalom mint két, tagjaiban egybevagó, céljában pedig annyira eltérő emberi kapcsolat csak akkor lépett elő világosan az emberi elme előtt, midőn az emberek egyéni existenciájáról való gondoskodás a társadalom céljának ismertetett el, midőn az egyéni munka, a kereseti szabadság, a jogegyenlőség elvei uralomra jutottak, midőn az országgló hatalom föladata egyben a gondolat- és hitkényszert, és a maga céljául csak a nemzeti összlétről való gondoskodást vállalta, nem az egyéni létről.

Akkor lépett elő világosan az emberi elme előtt az állam és társadalom különbsége, midőn az állam megszűnt mezőgazdaságot, ipart, kereskedést üzni, a szellemi termelés monopóliumát fenntartani, szóval lemondott a produktív tevékenységről, hogy regulatív, harmonizáló, országgló hivatását annál jobban betölthesse.

Ennek időpontja a nagy francia forradalom. Jogi kialakulása a társadalmat illetőleg a XIX. századi alkotmány-chartákban van előttünk.

Nálunk ellenkezőleg 1848-ig az ige hirdető papság, a vitézkedő és jobbágy klientélájával földet művelő nemesség, az iparos, kereskedő polgárság is státus, állam, az országgló király is státus, állam.

Ki látta, ha látta volna is, miképpen bírta volna ennek a sokrétű magyar fonadéknak külön szárait szétbontani, külön névvel jelölni?

Az első közöttünk, aki az állam és társadalom szót, a kifejezni kívánt jelenség teljesen tudatos felismerésével használja, szellemi világunk egyik igazi nagyja, az uralaltáji nyelvészet alapítója, Hunfalvy Pál.

Köztudatunkba azonban nem ment még át, valószínűleg annál fogva, mert vannak magyar tudósok, de nincs magyar tudomány, amit róla 1895-ben (Politika I. köt. 86.1.) sajnálattal megállapítottam, a nagy veszteség, melyet a magyar államtudomány szenvedett, midőn Hunfalvy hatalmas kezdését 1847-ben, Bajza *Ellenőr*-jében nem folytathatta és nagy elméjét kénytelen volt nyelvtudomány és etnográfának – ezek hasznára, és dicsőségére – szentelni.

Bajza Ellenőriében (148-216.1.) „Országgazdasági Tájékoztató” cím alatt jelenik meg az egyén, a társadalom, az állam élesen elhatárolt, plasztikus alakja. Az értekezés címe megtévesztheti az olvasót. De jellemző Hunfalvy elméjére, hogy List Frigyes védvamos iránya iránt állást foglalni akarva, értekezése egy harmadát az egész emberi élet problémájának szenteli.

Az ember, az egyén – úgymond – nem születik embernek, csak munkája által válhatik azzá, ha existenciáját, még inkább ha fejlődését, rendeltetését biztosítani akarja. így kezdi rajzát.

Az emberi élet alapeleme az egyén, illetőleg az ő gazdasági, szellemi s a kettő között álló közvetítő munkája. Mert az egyén munkája gyümölcséből kell éljen és mivel nem tud magának mindenféle gyümölcsöt teremteni, azokhoz fordul, akik munkájukkal ilyet produkálnak. Egyik ember munkája így kapcsolódik be a másik munkájának gyümölcseibe, keletkezik a munkák megosztása, a különböző munkát végzők csoportosulása, keletkezik a munka gyümölcseinek, a gazdasági, szellemi javaknak eloszlása e csoportok között s ezek kicserélése a különmunkájúak között.

Az egyéneknek ez az önfenntartási, önérdekéből származó kapcsolata a társadalom, amelyben az egyén ennek a kapcsolatnak ennek a nagy egésznek részévé válik. Nem szabad akaratóból, hanem az emberi lény adott körülményei folytán, természeti organikus törvény következtében. Ennek a nagy egésznek részei az egymunkájúak csoportjai, a *rendek*. Az egy renden, p. o. a mezőgazdák rendjén belül, az egyforma vagyonúak, a nagy, a közép, a kisvagyonúak, a vagyontalanok *osztályai*.

A társadalomba, ennek osztályaiba bepréselve, melyet önérdeke, egzisztenciája biztosítása végett tűr meg, elveszti az egyén a függetlenségét, szabadságát. Gépezet részévé, egyoldalú részemberré lesz. De ebbe nem nyugszik bele. Nem lehet mindenestül (abszolút) rész, mint a köpűben méh, hiszen szellemi lény.

De van, egy más egész is, mely az egyén önállóságát nem szünteti meg, ez a nemzet s ennek megjelenése: az állam. A nemzeti szellem egyetemesség, mely minden egyesé, nem külön valakié, mint a társadalomban a ház, a föld, a műhely, a bolt, a festő festménye, a költő költeménye, a tudós műve, a feltaláló találmánya. Mentül többen vallják sajátjuknak, annál erősebb. Az egyes a másénak nemzet-szellemé által csak nyer, nem veszít. A nemzeti szellem az egyedeket mint forrás és tenger összeköti az állam, melyben megtestesül, lelki egység. Az egyesek ilyképpen visszanyerik a nemzetegészen. Amit a társadalomban elvesztettek, azáltal, hogy az állam legbelsőbb egyetemes érzetüknek, akaratuknak megvalósítója lesz.

De egyetemesség azáltal is az állam, hogy amíg a társadalomban, bár egybekapcsolva, az egyesek, ezek rendi és osztálycsoportjai külön egzisztenciális érdekeikért, külön hasznukért harcolnak egymással, az egyetemes nemzeti szellem és ennek önmagát, mint egészet irányzó országoló, más szóval állami működése az elvált részeket összeharányozza, hogy a társadalmi harcokat megnyugvásra vigye, üdvös versenyre változtassa.

És erre következik Hunfalvy közületi koncepciójának, hogy úgy mondjam, theodicaeája.

Ha az emberi nem pusztán az egyének önérdeke, egzisztenciális szükségleteinek kielégítése végett alakult egyetlen társadalomból állana, szükségképpen internacionalizálnának és benne az egyén teljesen géprész lenne.

Ezt a világtársadalmi kialakulást, az emberiség szociális internacionalizálódását akadályozza meg az emberiség külön nemzeti szellemeinek, államainak léte.

Ugyanis a külön államok külön társadalmának megkötöttségeit, ezekben egyesek önállóságának csorbulását enyhíti, kiegyenlíti a bennök élő sajátos nemzeti szellem.

Ebben a társadalom külön érdekcsoportjainak tagjai egyéniségük kielégülése mellett összszellemük, akaratuk tettlegességét is érzik az emberi élet végső céljai, eszményei tekintetében.

Hunfalvy a társadalmi munkafelosztás főelveit csak két oldalon tárgyalja.

Így állapítja meg a leszármazás szerintit, más néven a kasztszerűt. Ilyen volt lényegében a mi jobbágyságunké és az ősi, szállásos nemességünké. Azután a testületit, amint Hunfalvy nevezi, megszokott nevéen a rendit, amely csak olyan munkát engedett végezni, amelyre való képességét valaki az illető testület, kar, rend előtt vizsgán, remekelés által bebizonyította, amilyen nálunk csupán a papi és városi rendé volt.

Végül a társulati, ami alatt mindenkinek szabadságát értette munkája, pályája megválasztásában. A szabad verseny, a szabad ipar, a szabad ügyvédség, szabad orvoslás, szabad ingatlanszerzés lehetőségét akarta a társulati elv kifejezni.

Tetézte Hunfalvy állam- és társadalombölcészességét azzal az értekezésével, amelyre hazafi búja, bánata ösztönözte.

A magyarság 1849-ben elvesztette szellemének külső, irányzó hatalmát, államát. Megmaradt azonban államának tényleges alapépítménye, 49 előtti társadalmi szerkezete, melyet az új uralom jogilag is mindjárt átformálni kezdett.

Hunfalvy az 1850-ben megindult *új Magyar Múzeumban* tette közzé *Az Igaz Magyar Aranybulla* című klasszikus dolgozatát. Ebben nemzetét állama visszaszerzése, egy újabb aranybulla elérése végett az emberi életnek a magyarra is lehetséges formájához, a társadalmihoz, ennek alapintézményéhez, a munkához utalja.

Az idegen győző hatalom leronthatta államát, tönk szélére sodorta 1849 előtti társadalmi szerkezetének vezető rendjét, birtokhoz juttathatta a nemzetnek előbb jogtalan rendjét, a jobbágyságot, a magyar társadalom végső alkotó elemeit nem semmisíthette meg.

Ezek automaticamente megint elhelyezkedtek az új jogelvű társadalmi szerkezetben, részint a

múlt hagyományai, részint a társadalmat alkotó munkák és javak tényleges nyomatéka szerint.

De mint lett ebben az új szerkezetben a munka és a vagyon a nemzeti szabadság újkori aranybullájává?

Mint alakult ki a nem magyar uralom alatt a magyar társadalom?

Élni kellett a magyarnak, az egyesnek, ha az állami létből mint aktív tényező, mint a törvényhozás részese ki is volt zárva, a végrehajtó és bírói hatalomban pedig magyar voltak – ha nem is belső elárulásával – mindenesetre külső megtagadásával juthatott csak be.

Élnie kellett vagyonából, ha ez nem volt, munkájából. Szóval csak társadalmi életet folytathatott.

Ennek új szerkezetéhez, – a történelem iróniájának így tetszett, – az idegen uralom valósította meg azokat az alapelveket, melyekért a magyar reformerek 20 éven át küzdöttek: az egyéni tulajdon, az egyenlő örökösödés, az egyenlő adózás, a röghöz kötött munka helyett a szabad munka elvét. Természetes következése volt ennek, hogy a munka, a papi, rendi, polgári, paraszti munka különbségén fölépült, kiváltságokkal eltorlaszolt, szédítő rangkülönbségeket mutató előbbi társadalmi szerkezet helyére olyan kezdett elhelyezkedni, amelyben az egyesek egymás mellé, fölé és alárendelése – a jogi egyenlőség alapelveinek megőrzése mellett – a vagyonok tényleges különbsége, kisebb-nagyobb mennyisége szerint igazodik.

A vagyonok különbsége éppúgy folyt a magántulajdonnak 1850 után uralomra jutott elvéből, sőt erősebben előmozdította azt, mint az előbbi kasztszerű szerkezet ösiségi elve.

Mert ez a vagyonkülönbségeket századokra megrögzítette, míg az 50-es évekkel uralomra jutott szabad forgalom római jogi elve az ingó és ingatlan vagyonra, az egyenlő örökösödési osztályra nézve a vagyonkülönbségekben már egy nemzedék alatt nagy változásokat, eltolódásokat okozhatott és okozott is, főleg midőn 1860-ban megszűnt – még a Concordatum érvénye alatt – az ingatlanszerzésnek keresztényekre szorító korlátja.

Mivel ekként az előbbi szerkezetnek a munka minémiségéből kiinduló tagozódása megszűnt, ez a tagozódás a vagyon nagyságának külső, mérhető, szemmel látható jele szerint tükröződött a közszemléletben és az *osztályok* nevezete alatt nyert elterjedést a közbeszédben.

A 48 előtti egyházi, nemesi, polgári és – ilyennek jogilag ugyan nem számító – jobbágyi rendek helyére a gazdagok, a módosak, a szegények, az Ínségesek csoportja lépett. Mint felső, közép, alsó osztály, mint osztályon kívüli zsellér, napszámos jegyezve be a közbeszéd, a társadalom nem hivatalos cégjegyzékébe.

A rendek, mint a régi szerencsétlen, szomorú, embertelen világ elkárhoztatott maradványai a közbeszédből száműzettek, nevük, ha mégis szükség volt rá, a kísértetektől való félelem egy nemével említettet.

De idővel a rendek nem egyedül a társadalom érintkezési nyelvéből maradtak ki, helyüket az osztály a törvényszakaszokban is elfoglalta, nem egyszer adva kemény diót az igazságszolgáltatásnak, vajjon a papság, a kereskedők, a hivatalnokok oly értelemben osztályok-e, mint a gazdagok, a burzsujok, a munkások.

A munka különbségében gyökerező rendi különbségeket a szabadság és egyenlőség elveiből kiinduló új jog megszüntette, de nem szüntette meg a vagyonkülönbségeket ennek az új jogrendnek magánjogi alapintézménye, a szabad föld, az egyéni magántulajdon. Sőt azokat igen láthatóvá tette. Természetes volt tehát az osztály szónak használata a társadalom igen különböző jellegű rétegződésének, tagozódásának megjelölésére.

A rendek végleges halálán és az osztályok eleven uralmán örvendezők képzelt világában azonban disszonánsán szólt bele a tények, a valóság tudománya, a maga különleges nevéen; a statisztika. A legszabadelvűbb, a jogegyenlőségért buzgó lélek sem bírt a társadalom valóságos útvesztőjében eligazodni, ha azt a munka különbségeire, vagyis a rendi különbségekre tekintet nélkül csupán a látható, kézzelfogható vagyoni osztálykülönbségekkel akarta megérttetni a fölé, alá, mellérendelés, a becsületnek, divatos nevéen a presztízsnak igen

eltérő tüneteit, még a tiszta gazdasági munka körében is föllépő jelenségeit.

Így vonul be Keleti Károlynak az Akadémia nagy jutalmával 1872-ben kitüntetett „*Hazánk és Népevel*” a sok száz éves rendi, kari, céhi fogalom megjelölésére a „foglalkozás” szürke, társadalmi értékelés szempontjából kétértelmű szava, így látjuk ezt az angol statisztikában, Welton, *Statistical Papers relating to (the occupations of the people. 1860.* is. A kártyázásnak és sok más értéktelen, és aljas foglalkozásnak neve húzzák rá a munka szentnek nevezhető fogalmára. Imát és munkát jelöli meg minden jók forrásának már a régi „Ora et labora” közmondás.

Mayr György munkájának „A társadalmi élet törvényszerűsége” fordításában, Keleti vezető tekintélye alatt, a munka szerinti tagozódás ugyanez alá a címszó „Állások és foglalkozások” alá kerül.

De a fordító eléje tette a kevésbé frivol és megfelelőbb „állás” szót. Állásra mindenki joggal törekszik, nemcsak fizikai, vagy fiziológiai, hanem társadalmi értelemben. Csakhogy az állás itt annyi mint munka, nem mozdulatlanág.

Előbújnak ekként a *status et ordines*, a régi karok és rendek, csakhogy az állások és foglalkozások álarca alatt. Ha Dugonics a *status et ordines*-i még álladalmaknak és rendeknek fordította, miért nem használhatta volna Mayr György névtelen fordítója Dugonics halála után több mint egy félszázaddal a *status* szóra a logikailag hasonló jelentésű *állás* szót. Állam és állás rokongondolatra utalnak. Az állam először is erős, biztos, megdönthetetlen állás kifelé, biztos, nyugodt állapot. Igaz befelé, önbensejében a legellenkezőbbet, mozgást, parancsolást jelentő valami, de megint csak állapot.

A vezető szellem, Mayr György későbbi nagy munkájában „*Statistik und Gesellschaftslehre*” (1897. II. köt. 132-141, 295-306. 1.) a német szöveg a magyar fordító foglalkozását már *Beruf* szóval fejezi ki s maga Mayr is kénytelen a *Stand* (az állás) az *Erwerb* (kereset) rokon szókkal számolni és bevallani, hogy a Statisztikának, a lét tudományának szinte elérhetetlen ideálja a *beruf*-ok, magyarul hivatások viszonyait teljes valóságukban megfogni.

Valakinek társadalmi állása, vagyis valaki a társadalmi munkamegosztás melyik osztályába, rendjébe, karába tartozik?

Az orvosi, a papi, az ügyvédi, a földműves, a kereskedő rendbe-e? vagy az állam munkáját végzők hivatalnoki rendjébe-e? Nem azonos-e ez a kérdés az illetők foglalkozásának, keresetének kérdésével?

Rendek, karok, állások, hivatások, keresetek, foglalkozások mindannyian az embernek fiziológiai életén túlmenő élet-nyilvánulásait jelző szavak. Csakhogy bennök *lét* világa, a *lét* kategóriája mellett a *kell* kategóriának világa és ebben a hitnek, erkölcsnek, jognak, haszonnak dolgai, normái ütődnek ki a különböző elnevezésekben. És ami különösen fontos, azok a változások is, melyeket a társadalmi munka végzésére jogosító legfőbb elvek tekintetében a történelem mutat.

Papok, orvosok, földművesek, iparosok, fegyverforgatók valahogy mindig voltak és mindig lesznek. De mekkora a különbség e rendek között, ha a fiú más nem lehetett mint az apa, rabszolgáé rabszolga, iparosé iparos, papé pap, jobbágyé jobbágy, katonáé katona, vagy éppen ellenkezőleg mindenki minden lehetett, ami akar, ha a céh, a kar, a rend előtt képességét bizonyítja.

Vagy legvégül ilyen képesítés nélkül is, mikor az állami munka kivételével minden más munka abszolút szabaddá tétetett a szabad kereset, szabad ipar, szabad ügyvédség, szabad gyógyítás, szabad irodalom, szabad művészet elve mellett kialakuló amerikaias jellegű munkacsoportosulás idejében, midőn a céh-rendszer, az ügyvédi, orvosi, mérnöki diplomakényszer, az irodalmi és művészi cenzúra eltöröltetett, a kuruzslás, a zugírászkodás fogalma a jogból eltűnt.

Amikor ez bekövetkezett, a német tudományban a munkacsoportok jelölésére a mi *status et*

ordonknak megfelelő *Stand* szó helyére lépett és általános elfogadásra talált a *Beruf-statistik* nomenclaturában a *Beruf*, hivatás szó. Annak igen beszédes tanúsága ez, hogy itt a foglalkozáson, a kereseten túl és mögött, melyeket szintén föld, valami más is lappang. *Beruf*, *Berufung*, hivatás, elhivatás, vocatio. Kitől jön a hívás? Ki hívhat meg, mit kell a meghívott teljesíten?

A keresztény világban az apostoli hivatás az alaptípus. A hivatásra, vocatióra hitvallásra, confessioval, professio fideivel kell felelni. Ez a vezérgondolat áthatja az ókori világ romjain újra alakuló társadalmi szerkezetet a papi, a lovagi, a művészi, a tudós munkát végzők csoportjaitól, testületeitől lefelé a kézimunkát végzők csoportjáig, a céhekig.

Minden készütséget, képzettséget kívánó munkát csak az végezhet, akit erre a szakértők, a mesterek, magisterek elhívnak, ha kitanultságát előttük bebizonyította és hitvallást, professio-t tesz előttük, hogy munkáját ügyesen és becsületesen végzend.

„Isten téged -úgy segítjen, hogy te hü és engedelmes akarsz lenni, a céhek igazságát mindenkor és mindenben megtartani.” A céhekbe lépni akarót hitvallása, professioja után ezzel a visszhanggal vették be a mesterek kebelökbe (gremio.). (L. Nyvt. szótár I. 344. 1.).

Fölfelé az egyszerűbb kézműves hivatásoktól a legmagasabb állami, egyházi, tudós, lovagi, művészi hivatásokig az illető munkára vállalkozók mind hitvallást, professio-t tesznek, profesionátusok lesznek.

A német statisztikusoknak kénytelen-kelletlen használt „hivatási” elnevezése, az angolok occupation-ja, a németek Beschäftigung-ja, Erwerb-je helyett, nyilván a régi vocatio és professio poláris gondolatából táplálkozik, de a két pólus elsejének nevét tudta csak a köznyelvbe visszahozni, a második egészen kiveszett a német, mint a magyar szinonimájából. Ma már a német sem mondja magát „professionist”-nak, a magyar sem szabó, mészáros mesterembernek, azaz magisternek, hanem húsiparos, szabóiparosnak.

De a statisztikusok gyakorlati szubjektív racionalizmusa mégsem győzte le a tények világának objektív ratioját. Nem akarok rossz élcelődéssel a professzionista sportolókkal előhozakodni. Saját hivatáskörömből veszem a példát.

A tanár szó helyére tette például egyetemünk – legalább félhivatalosan – a professzor szót, bizonyára a „rangérzet” parancsolta megkülönböztetésül a vándortanár, a táncitanár, a scholae magistertől, az iskolamestertől.

A hivatás, a vocatio gondolatvilágában termelt magister, magyarul mester szó ugyanis, amely hajdan a doktorral majdnem egyenlő társadalmi állást jelentett, az idők folyamán a szegény falusi tanító kevésbé irigyelt nevévé vált.

De mit hozott a tények ereje e szubjektív okoskodások, érzékenykedésekkel szemben más oldalon?

A XIX. század jogegyenlőségi, rendi különbségeket megsemmisíteni látszó légköre elleni reakció a mester szót földobta, mondhatni restaurálta a társadalmi létra legmagasabb fokáig az irodalmi, művészi, a tudós világban.

Nagy zenészt, nagy szobrászt, nagy tudóst a mester megfakult nevével vélik méltóan megtisztelni a beavatottak, az irodalom, a művészetkedvelők.

Legjellemzőbb ebben a folyamatban a radikális irányzat legelső országa, Franciaország. Nagy forradalma tüzzel-vassal irtotta régi társadalmi szerkezetének nemcsak kasztszerű, vérségi leszármazáson nyugvó tagozatát, a nemességet, hanem a keresztény világ szülte hivatási karait, a szellemi és ipari munkásoknak sokféle néven élő rendéit. Így a bírói széküket közjegyzői állásaikat – francia nyelven études-jeiket – adás-vétel útján szerző bírák és közjegyzők (notaire publique) compagnie-jai, az ügyvédek (barreau-jai) karai, az iparosok és kereskedők, (métier-jei) céhei mindannyian törvényhozói guillotine alá kerültek.

Rousseau, a forradalom költője megírta világrengető poéma-jában, a Contrat social-ban, hogy csak egyenlő porszemekből alakulhat egységes, szabad nép, ezeknek a porszemeknek teljes egybeolvadása által.

Ez pedig csak akkor lehetséges, ha mindnek egy vallása van, ha köztük céhbeli, testületi munkakülönbség nincs, végül olyan vagyonszerű különbség sincs, hogy egyik a másikat megveheti, magától függésbe hozhatja.

A Contrat Social költői énekét prózai szövegben az 1791-i június 14-17-i törvény a szövetkezetekről (Loi sur les coalitions) tartalmazza.

A francia alkotmánynak egyik sarkkövét az egyrendű, egy-hívatású polgárok egyesületeinek, testületeinek teljes megsemmisítése alkotván, ezen végrehajtási törvény értelmében azoknak bármi ürügy alatt, bármi formában a visszaállítása büntény.

Ehhez képest nem gyülekezhetnek, elnököket nem választhatnak, határozatokat nem hozhatnak. Ha pedig a szabadság, az alkotmány ellenére az egyhívatású, művészetű és mesterségű polgárok megegyeznének munkájuk megtagadására vagy csak bizonyos ár melletti végzésére, az ilyen akár esküvel erősített, akár ilyen nélkül hozott határozataik alkotmányellenesek és az emberi jogok elleni merényletek, az összehívók, a felbujtók ötszáz livres-ig és politikai jogaik felfüggesztésére büntetettek.

Ily módon sikerült is a társadalmi testületeket, karokat, rendeket megsemmisíteni – kettő kivétellel.

Az ügyvédi és közjegyzői karok ma is a régi jogi formák között élnek és ennek szellemében nem ügyvédi, közjegyzői gyakorlatot folytatnak, nem keresetük után látnak, hanem legalább szóval hivatásukat (profession) gyakorolják, a régi rendi nomenklatúrával élnek.

Sőt a francia statisztika 100 év után is, a francia jog által történt kivégzésük ellenére hivatás néven könyveli a francia társadalom munkacsoportjait. (Bertillon, La nomenclature des professions dans le recensement 1892.).

A szónál, az elnevezésnél sokkal fontosabb azonban a karoknak, a rendeknek tényleges újjászületése a jog ellenére.

Az egy hivatásúak testületeit, karait megsemmisítő, azok szövetkezéseit, koalícióját kizáró jogállapotot ugyanis féltékenyen őrizte a restaurált királyság, valamint a császárság, sőt a 49-i köztársaság rövid régime nov. 27-i törvényével azt még szigorította is.

Az 1848-i köztársaság ellen kitört júniusi forradalom azonban alighanem megnyitotta már az elnöknek, a későbbi császárnak szeméit, hogy a munka testületi szervezkedésének, az egy-hívatásúak, az egy szakmájúak egyesülésének megakadályozása hosszabb ideig teljes lehetetlen.

Az 1864 -i máj. 4-i törvény meg is hozta a munkás-egyesülés, koalíció jogát.

Az 1870-i Commune-okozta rémület hatása alatti 14 év pedig megérlelte az 1884 március 21-i törvényt, mely az egy szakmájú munkások társaságainak megadta a jogi személyiséget, testületi, kari érdekeik védelmére.

Hét év hiányzott a száz esztendőből, mely alatt az iparos, a kereskedői karok jogilag tetszhalotti álomban nyugodtak.

Csak jogilag, mert tényleg az 1848. júniusi véres munkásharcok, az 1870-i forradalom óta örökké zavarták a francia társadalom békéjét. Az 1884-i törvény jogilag és tényleg föltámasztotta őket és a *corporation, métiers, maîtrises, professions* hajdani nevek helyett a jogegyenlőségi, szabad kereseti szerkezet elveinek megfelelőbb *szindikátusok* névre keresztelte. Átvitte a tőkenélküli munkások hivatási érdekeinek védelme végett alakult és törvénnyel szentesített társulatokra a munkaadó tőkés érdekei végett a kereskedelmi jogban gyökerező s a gazdasági életben oly jelentékeny funkciót betöltő konzorciumok nevét, a szindikátust.

A mi munkásszakegyleteink, a materialista történelemszemlélet alapján szakszervezetekké kibővülő hivatási alakulataink Franciaországban a hivatásbeli szindikátusok (syndicats professionnels) cég alatt léptek be a társadalom tényleges és jogi forgalmába, a közrendbe.

Csodálkozni lehetne, mint rosszakaratú élcelők, a francia köztársasági hivatalok tábláinak

három szaváról: „Liberté, Egalité, Fraternité” mondják, hogy meglepődnek találkozásukon, mint köthetett a hivatásbeli szindikátusok nevében két oly ellenséges fél házasságot, mint aminőt a rideg jogi érdeket jelentő *szindikátus* név s a hitvallással megerősített, a magánérdeken túlmenő, nemcsak az érdekelt, de a közönség javait szolgálni ígérő *hivatás* név kopulálása jelent.

A polgári, szabadkereseti társadalomnak a vagyon tényleges, mennyiségi különbségein nyugvó, tényleges, nem-jogi osztály tagozatai helyére itt lép be újra egy század leforgása után a kari, rendi, hivatási tagozat, *jogi vértzetben is*, a társadalom tökenélküli munkásságának nagy tömegeivel.

És ezek a franciák nagy guillotinalásuk ellenére, melyet 1791-ben véghezvittek, megtartják rendi, hivatási tagozataik neveit. A Noblesse-t, a Bourgeoisie-t, a Paysannerie-t, a Collège des Médecins-t, az ügyvédi Barreau-t, hogy csak némelyeket említsek. Nem elégedtek meg az osztálynak inkább mennyiségre utaló szavával. A minőséget megjelölő kifejezéseket megtartották régi értelmükben, régi jogi jelentésük odaértése nélkül.

Sőt az újabb törvény *a syndicats professionnels*-ekben némiképp még jogi értelmüket is fölélesztette.

Minket magyarokat jelszóimádatunk, babonás félelmünk a 48 előtti karok és rendek világának föltámasztásától akadályozott meg józan társadalmi nomenklatúra fölvételében.

Nem láttuk a világot magunk körül, eszünkbe sem jutott, hogy a meghaltak vélt karok és rendek új köntösben mint foglalnak igen erős állást társadalmunk szerkezetében. Vagy hogy a falusi szövetkezetek a kereskedők rendi ellenlábasai, csakúgy amint az OMGE az OMKE-é, a TÉBE meg az előbbieké.

Csak egyet láttunk és hallottunk: az osztályokat, mert a gazdagokat, a jómódúakat, a szegényeket, az Ínségeseket nem látni, észre nem venni lehetetlen volt.

De meg azért is csak vagyoni és nem a munkaosztályokat láttuk, mert jogegyenlőségi, szabadkereseti, polgári társadalmi szerkezetünknek vagyonosság szerinti osztálytagozata vált névszerint a társadalmi harc célpontjává.

Névszerint mondom. Hiszen az osztályharc mögött nemcsak a vagyonosok és a vagyontalanok ellenérdeke állt. Meghúzódott ott a szabad emberi munka ezerféle különbsége.

Az osztályharc álarca alatt ezeket a különbségeket éppúgy megsemmisíteni és ezzel az emberi szellem egyéni, eredeti, önálló külön forrásait éppúgy betömni akarták, amint a vagyon nagysági különbségeit az egyéni magántulajdon eltörlésével megszüntetni.

A vezető, a segédi munka, az értelmi, a fizikai munka, az észbeli és akarati munka teljes egalizálása éppúgy tüzelte az osztályharc sztratégiáját, mint az egyéni vagyon, egyéni szabad munka helyettesítése kollektív vagyon, kollektív kényszermunka által.

Jellemző szellemi horizontunk eldeszkázottságára, hogy Schvarc Gyula, hazai szellemi életünknek legönfeláldozóbban, saját anyagi romlásával szolgáló, e mellett nagy szaktudós munkása, a két kötetes nagy *Die Demokratie*-jének szélső baloldali álláspontú szerzője azt olvasta ki 1895-ben megjelent Politikámból az arról az Athenaeumban megjelent anonim bírálatában, mintha én negyvennyolc előtti rendi világunk visszatértében reménykedném.

Nem vette észre, hogy az osztályokat és rendeket mint tisztán tényleges alakulatokat vonultattam föl a társadalmi szerkezetben, nem mint jog által megrögzített intézményeket. Nem vette észre se ő, a szélső politikai demokrácia lángoló szívű politikusa, de a mérsékelt liberálisok sem, mint közeledik egy ugyan nem a 48 előtti értelemben vett rendi szerkezet az osztályharc híveinek zászlója mögött, de egy új, más, annál fojtóbb rendi szerkezet.

Pedig már 1895-ben világos volt, hogy ha az osztályharc célja az egyéni tulajdon, egyéni tőke, az egyéni szabad munka megszüntetése sikerül is, az emberi szükségletek különbsége s a munka különbsége e szükségletek fedezésére meg nem fog szünni. A társadalom szerkezete pedig, a vagyonskülönbség ki lévén küszöbölve, egyedül és kizárólag a munka különbségéből, a különböző foglalkozások, hivatások, rendek különbségéből, ezek egybekapcsolásából,

egymás mellé és fölé rendelkezésből fog létrejönni.

Amit Madách az Ember Tragédiájában 1861-ben falanszter cím alatt oly plasztikusan odaállított, a magántulajdon-nélküli rendi társadalmat, Schvarc Gyula s a magyar közvélemény még 1895-ben sem, az 1871-i párizsi kommün után sem vette komolyan. Benne a 48 előtti rendi világgal valamikép rokon jelenséget nem látott s az 1871-i kommün-t a romantikus franciák Madách költeményét eljátszani kívánó műkedvelői elbolyongásnak tekintette.

Már 1895 előtt rámutattam a szabadkereseti, más néven a kapitalisztikus, más néven a polgári társadalmi szerkezet szükségképeni átalakulására. Ez azonban nem a mindenkiből hivatalnokot tevő szociáldemokrácia marxi tervei szerint fog végbe menni, de igenis az egyéni tulajdon és munkaszabadság elvét megtartó, de azt a közületi, testületi erők összetartásának alárendelő elv egymást kiegészítő összetételéből fog bekövetkezni.

Rajtam is beállott azonban Schiller mondása: Doch weil was ein Professor spricht, nicht gleich zu Allen dringet, so übt Natur die Mutterpflicht. Csakhogy ezt az anyai kötelességét természet anyánk Kun Béla véres kezével teljesítette 1919-ben, szocializálva a házakat, üzleteket, gyárat, s amennyire bírta, a földbirtokokat s a magyar társadalmat elvben, jogszabályaiban a szakszervezetek neve alatt tisztán rendi szerkezetűvé varázsolta át.

Romantikus puccs, íogja ellenvetni a jelszavakra esküvő magyar. A rablóbanda játékának öt hónap alatt vége lett! Rendi szerkezetét azonnal fölváltotta tiszta polgári, csak osztályokat, de rendeket, karokat nem ismerő liberális, polgári, jogegyenlőségi társadalmi szerkezetünk.

Sőt, átmenetileg, alkotmányunkból is kitöröltük a rendeket, azok házát, a főrendiházat.

Megint jelszavas szemellenzőink miatt nem látunk. Mert mi a felsőház?

Magyar társadalmunk munkájának természetes tagozódásából, nem a magyar állam saját, külön lényegéből előálló szerkezet. Az emberi élethivatások, pályák, karok, amelyekben existenciájukért dolgoznak az egyesek, a rendek, melyekben szolgálataik, kötelességeik teljesítése fölött öröködnék, külön existenciájukat, becsületüket védik, ezek vannak a felsőházban a magyar nemzet legmagasabb, egyetemes állami közszolgálatára egyesítve.

Egyházi, származási, közhivatali, tudományos, művészi, földműves, iparos, kereskedő, jogászi, orvosi, technikus, nevelő, vitézi hivatások féle elnevezése alatt igazában rendek háza a felsőház.

Ósi, nemesi társadalmi szerkezetünkben kinőtt főrendiházunk a 20. századnak rendek házává alakult át.

Negyvennyolcig fennállott társadalmunk a munkát és javakat nagyjában a leszármazás szerint osztotta meg.

Így állott elő nemesek rendje, melybe az új nemesektől, papoktól, városi polgároktól eltekintve, akik mégis hozzászámítottak, leszármazás útján jutott az egyes. Ez volt a magyar nemzet, a félmillió lélekből álló *populus*. Alatta áll a 7-8 milliónyi jobbágyság, a *plebs*, a szegény magyar adózó nép, a földművesek rendje, melybe ha eltekintünk a birtokát vesztett és jobbágytelekre szorult nemesektől, megint leszármazás által kerül a jobbágyi gyermek.

Az uralkodó nemesi rend azonban, a gazdasági és szellemi javak különbsége szerint, már két részre, két osztályra, a fő- és köznemességre, a nagy és a köznemésekre tagozódik jogilag is 1608 óta. Így keletkezik a határozathozatal megkönnyítése végett is a nagynemesek, az úgynevezett mágnások felső osztályának külön főrendi, a nemesi rend másik osztályának, a karok és rendek neve alatt egybefoglalt köznemesi rendnek alsó táblája, fenntartatván a két tábla egysége.

Midőn mostani felsőházunkat a képviselőházzal szemben rendek házának jellemezem, természetesen nem a nemesi és jobbágyi, inkább kasztszerű rendi tagozódásra gondolok, hanem arra a szellemi, erkölcsi eszmékből kisarjadzott hivatási tagozódásra, melyet Ruskin *Upon the roots of honour* értekezésében oly megkapóan állított oda. A katona, mondja, inkább meghal, hogysen helyét a csatában elhagyja, az orvos a betegét ragadós nyavalyában,

a pap székét, mintsem hamisat hirdessen, a jogász, mintsem jogtalanságot segítsen, a kereskedő, mintsem hitelezőinek adósa maradjon, vevőit selejtes portékával kiszolgálja.

Ilyen értelemben rendek háza az új felsőház. Más néven ugyan, mint az alsóház, ez is a nemzet, az ország javának képviselője. Nem pedig, mint már divatba jött, mindenféle érdekképviselő mozaikja. Ez lehetetlen is. Mert ellentétes, mindenféle érdekek sohasem fogják beérni képviselőikkel, hanem kötött utasítású meghatalmazottakkal, követekkel.

Ezek a rendek a felsőházban az egységes nemzetet országgló hatalmában, önuralma fenntartásában szolgálják. A házon kívül, otthon, mindegyik külön munka, külön hivatási körében egymást szolgálják tagjaik egyéni egzisztenciájára biztosítására, az emberséges lét lehetővé tételére.

Különböző munka, hivatás köreiknek a házon kívül otthon, más szóval a társadalomban sincs értelme az egymásra utaltság, az egymásba kapcsolódás, az egymásért munkálkodás, a szolidaritás, az egység nélkül.

Egy társadalmat alkotnak, nem többet, vagy jaj neked nemzet, ha többet! Ekkor véged van!

Az Isten szerelmére, ne beszéljünk hát a logika legelemibb szabályai ellen gazdatársadalomról, orvos-, mérnök-, ügyvédtársadalomról, iparos-, kereskedő-, művésztársadalomról, ne vigyük a logikai abszurdumot katolikus-, protestáns-, női-, férfi-munkás-, nyugdíjas-, gyorsíró-társadalmak emlegetéséig.

Ezek a most említett társadalmak nem spintizáló agyam szörnyszülöttei. Államférfiak ajkáról hallottam az országházban, másrészt, mint minduntalan előfordulót, jegyeztem le a napilapokból.

Mi magyarázhatja a józan magyar ész ily kifecsközését? A magyar szívnek veszedelmes szenvedélye a szónoklat gyönyörűsége iránt. Mennyivel hangzatosabb gazdatársadalomról, nyugdíjas társadalomról, gyorsíró társadalomról szólni, mint a gazdákról, a nyugdíjasokról, a gyorsírókról.

Menenius Agrippa a Krisztus előtti nagy *secessio*-kor *in montem sacrum* már megértette a plebejusokkal, hogy a henyének vélt gyomorra a tagoknak szükségük van.

A nemzetek apostola, szent Pál a korinthusiaknak magyarázta (I. lev. 12. rész, 12-31. vers), hogy „a test egy és sok tagja vagyok, a testnek pedig minden tagja, noha sok mégis egy test, mert egy Lélek által mind egy testté kereszteltettünk. Ha azt mondaná a láb: Mivel nem vagyok kéz, nem vagyok a testből. És ha azt mondaná a fül, mivel nem vagyok szem, nem vagyok a testből.” Amde, így folytatja, „hogya mindnyájan egy tag volnánk, hol volna a test? Most pedig sok ugyan a tag, de egy a test.”

A mi közbeszédünk mindennek ellentmond, pedig ez a kétezer évesnél régibb igazság más és más köntösben vezette mindig az embereket. Mai divatos neve a szolidaritás. Már nem is egy nemzet tagjai, de az emberiséghez számító összes lények között. Nekünk megfogyott magyar nemzetnek pedig nem kell ez a szolidaritás, nem kell egy társadalom, egységes együtt-munkálkodás életünk fenntartására, a hozzá szükséges javak előállítására. Különálló, élesen elhatárolt társadalmakra váltan kívánunk élni egységes társadalmi érzés, a szociális egybetartozás közérzése nélkül, – ha közbeszédünknek hinni lehet.

Szónokló hajlamunkon kívül része van ebben a badar szóhasználatban babonás ragaszkodásunknak a betűhöz, a jel-, szavakhoz, a látszatoktól való félelmünknek, más szóval nagyzásunknak. Iparos rendről, földműves rendről, ügyvédi rendről, mérnöki rendről beszélni elmaradottságot, a középkorba visszaesést jelent.

Hogyan beszéljünk hát? Iparos, földműves stb. hivatásról ma még beszélni igen korai lenne. Szociális érzéktelenségünk ehhez még igen erős. Kinevettetnénk. A megoldás egyszerű: beszéljünk az egy renchez tartozókról többes számban. Gazdák, iparosok, orvosok, papok, bankárok, munkaadók, vagy minőségi raggal, ahol lehet, mint a katonaság, ifjúság, ügyvédség, papság, munkásság, mágnásság. Vagy használjuk a biedermeier idők szavát a társadalmi munkacsoportok jelzésére: kereskedővilág, gazdavidág, nővilág, íróvilág.

Végül használhatjuk a semleges értékű osztály szót, amelybe egyaránt beér az embereknek a vagyon mennyiségéből, valamint a munka különbségéből eredő társadalmi elhelyezkedése.

Semmiesetre se maradjunk meg a mai badar, illogikus, veszélyes szóhasználatunk mellett.

Társadalmunk mai szétdúlt szerkezetét, egymás munkájának divatos meg nem becsülését, a más társadalmi állásúak sorsa iránti közönyt ne fokozzuk oly szó-használattal, amely azt a látszatot ébreszti, azt az érzelmi állapotot tükrözi, mintha a magyar nem egy társadalomban, hanem külön társadalmak üzletszerű federációjában tengetné életét.

Fokozzuk le ezeket a külön társadalmakat az egyéni létnél magasabb nemzeti létnek, a magyarságnak alkotó részeivé, tagjaivá hétköznapi beszédünkben is s helyezzük őket vissza szavainkkal is illő helyükre, a találó címszók, a rendek, a karok, az osztályok, a hivatások címszava alá.

Tartalom.

- I. [A közigazgatási javaslatról.](#) (A szerző kiadása. 1891.)
- II. [A kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem joghallgatóihoz intézett búcsúlevél.](#) 1892.
- III. [A budapesti egyetemen elhangzott megnyitó-beszéd 1892 szeptemberben.](#) (Kéziratban.)
- IV. [A közigazgatási bíróság 88. számú elvi jelentőségű határozata.](#) (Jogtud. Közl. 1898. 42. sz.)
- V. [Az országgyűlés tagjainak tanúskodási kötelezettsége.](#) (Jogtud. Közl. 1898. 47. sz.)
- VI. [A rendőrség természete és állása a szabad államban.](#) Rendes tagsági székfoglaló-értekezés 1901-ben. (Ért. a társ. tud. kör. XII. k. 6. sz.) M. T. Akadémia kiadása
- VII. [A Társadalomtudományi Társaság ülésén 1901 február 15-én tartott beszéd.](#) (Huszedik Század II. évf. 4. sz.)
- VIII. [Közjog és obstrukció.](#) (Jogtud. Közl. 1904. 52. sz.)
- IX. [Emlékbeszéd Pulszky Ágost felett.](#) (M. T. Akadémia kiadása, Emlékbeszédek XIII. k. 2.)
- X. [Az állam mint öncél.](#) (Religio, 1907. 22-23. sz.) (Dudek János szerkesztésében.)
- XI. [Jelentés a Bródy-jutalomról.](#) (Akadémiai Értesítő XX. k. 1909. XXVI. k. 1915. és XXIX. k. 1918.)
- XII. [Jelentés a Sztrokay-jutalomról.](#) (Akadémiai Értesítő XXIV. k. 1913.)
- XIII. [A gentry.](#) (Budapesti Szemle CXLII. k. 400-401. sz. 1910.)
- XV. [Machiavelli föltámadása.](#) (Budapesti Szemle CLX. k. 1915.)
- XVI. [Új elmélet a parlamenti intézmény orvoslására.](#) (Budapesti Szemle. CLX1. k. 1915.)
- XVII. [A főrendiház közjogi és törvénykezési bizottságának jelentése az országgyűlés tartamának kivételes meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyában.](#) (Orszgy. Napló 1910. 1119. 1120. sz.)
- XVIII. [Felszólalás a főrendiház LXVIII. ülésén.](#) (Napló 1910-1915.)
- XIX. [A Szent István-Akadémia 1916. évi január 18-i ülésén üdvözlőbeszéd](#)
- XX. [Révai Mór: Magyar demokrácia. Magyar Választójog, c. munkájának bírálata.](#) (Jogállam XV11. k. 5-6. sz. 1917.)
- XXI. [Akik szerint van zsidókérdés.](#) (Felelet egy hozzá intézett felszólításra.)
- XXII. [Szabó Béla elfeledett közjogásunk.](#) (Különnyomat a Budapesti Szemle 1918. évf. 493. sz.)
- XXIII. [A konzervatív és liberális elv.](#) (Budapesti Szemle. CLXXXVI. k. 1921.)
- XXIV. [A főrendiházi reformjavaslat](#)
- XXV. [A főrendiházi reform ügyében vélemény az 1921 január 22-i biz. ülésre](#)
- XXVI. [Dante államideálja.](#) (Társadalomtudomány 1921.)
- XXVII. [Felszólalás az alkotmányjogi értekezleten 1922. február 21-én.](#)
- XXVIII. [Másodelnöki megnyitó beszéd az Akadémia LXXXIV. ünnepi közgyűlésén 1924. május 11-én](#) Az új nemzetközi jog. (Ak. Ért. 1924. XXXV. k.)
- XXX. [Van-e magyar társadalom? Nincs.](#) (Különnyomat a Társadalomtudomány 1927. évi 3-4. számából.)